OPERON
Edukacja jest podróżą

ZAKRES ROZSZERZONY

Wiedza o społeczeństwie

Zmiana MEN 2024

Oznaczono usunięte i zmienione treści

1

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

Artur Derdziak

Wiedza o społeczeństwie

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

1

ZAKRES ROZSZERZONY

OPERON
Edukacja jest podróżą

2024

Konsultacja merytoryczna: dr Monika Kwiecińska
Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Zespół
Redakcja językowa: Ewa Bogusławska
Korekta: Magdalena Borek
Redakcja graficzna i skład: Zespół
Fotoedycja: Marta Jasińska

Zdjęcia: Bank Żywności SOS w Warszawie, BE&W, East News, Eurostat/materiały prasowe, flog.pl, archiwumTVP/FORUM, Joanna Borowska/FORUM, archiwumTVP/ FORUM, Adam Chełstowski/FORUM, FoKa/ FORUM, FORUM, Michał Kość/ FORUM, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Fundacja La Strada, Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, Ewa Juszkiewicz/ Galeria Bielska, kampaniespoleczne.pl, Konfederacja Lewiatan, Kongres Kobiet, Kongres Polonii Polskiej, kwejk.pl, Kuźnia Atletów, linkedin.com, odblaskowi.pl, Policealne Studium Ikonograficzne w Bielsku Podlaskim, pzr.org.pl, Rada Dialogu Społecznego, sfd.pl, Roberto Galan/Shutterstock, Gino Santa Maria/Shutterstock, katatonia82/ Shutterstock, new-reporter/ Shutterstock, Shutterstock, Spółdzielnia Pszczelarska APIS w Lublinie, Stowarzyszenie Kombatantów Misji Pokojowych ONZ, Stowarzyszenie MONAR, Szkoła Lwowsko- Warszawska, Alex Polyakh/ Teatr Imka w Warszawie, teatr-rzeszow.pl, Wikipedia/ Radosław Drożdżewski/ CC BY-SA 4.0, Wikipedia/ Eliezg/ CC BY-SA 2.5, Wikipedia/ Adrian Grycuk/ CC BY-SA 3.0, Wikipedia/ Maciek.malec/CC BY- SA 3.0, Wikipedia/Marta Malina Moraczewska/CC BY-SA 4.0, Wikipedia/Andrzej Otrębski/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/ Cezary Piwowarski/CC BY-SA 4.0, Wikipedia/Aleksandr Popov/CC-BY 2.0, Wikipedia/ Fanny Schertzer/ CC BY- SA 2.5, Wikipedia/Silar/ CC BY-SA 3.0, Wikipedia/UN International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia/ CC BY 2.0, wykop.pl, WWF, zpaf.pl, Związek Rzemiosła Polskiego.

Ilustracje: Bartek Brosz, Henryk Dzikowski, Janusz Wyrzykowski
Autor pomysłów rysunków satyrycznych: Maciej Batorski

OPERON Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjął wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania wiedzy o społeczeństwie w zakresie rozszerzonym na poziomie szkoły ponadpodstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: dr. Artura Wołka, dr. Włodzimierza Nikitentko, dr hab. Doroty Zdunkiewicz-Jedynak.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa
Zakres kształcenia: rozszerzony
Rok dopuszczenia: 2019
Numer dopuszczenia: 1202/1/2023

© Copyright by OPERON Sp. z o.o. & Artur Derdziak
Gdynia 2023
Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
N8037

Wydawca:
OPERON Sp. z o.o.
81–212 Gdynia, al. Zwycięstwa 96/98
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-403-5

Zgodnie z decyzją MEN od września 2024 r. obowiązuje zmieniona, uszczuplona o ok. 20% podstawa programowa. W związku z tym **w podręczniku znalazły się stosowne oznaczenia**.

Takim symbolem oznaczono treści usunięte z podstawy programowej.

Takim symbolem oznaczono treści, które zostały zmienione. Nauczyciel przedstawi uczniowi zmiany i wyjaśni, czego powinien się nauczyć.

Spis treści

Wstęp 5
Jak zbudowany jest nasz podręcznik 6

I. Człowiek jako jednostka w społeczeństwie

1. Człowiek jako istota społeczna 10
2. Socjalizacja i stygmatyzacja w życiu jednostki 20
3. Komunikacja w życiu człowieka 27
4. Życie społeczne jednostki 33
5. Człowiek a zbiorowość 43
6. Grupy społeczne 48
7. Rodzina jako podstawowa grupa społeczna 54

Powtórzenie 61
Sprawdź, czy umiesz! 63
Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji 66

II. Charakterystyka życia społecznego

1. Społeczeństwo i jego struktura 68
2. Historyczne formy organizacji społeczeństwa 73
3. Współczesne formy organizacji społeczeństwa 79
4. Demografia współczesnego świata 85
5. Przemiany struktury i problemy społeczeństwa polskiego 90
6. *Homo sovieticus* a współczesne społeczeństwo 99
7. Nierówności i wykluczenie społeczne 104
8. Ruchliwość społeczna 110
9. Ruchy społeczne i ich wpływ na zmianę społeczną 116

Powtórzenie 125
Sprawdź, czy umiesz! 127
Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji 131

III. Naród

1. Naród i jego tożsamość 134
2. Postawy względem narodu 139
3. Mniejszości narodowe i imigranci w Polsce 144
4. Historyczne i współczesne uwarunkowania polskiej emigracji 154
5. Wielowarstwowość tożsamości narodowej wybranych społeczeństw europejskich 163
6. Polityka wybranych państw wobec mniejszości narodowych i imigrantów 171
7. Grupy autochtoniczne we współczesnym świecie 178
8. Konflikty społeczne we współczesnym świecie 189

Powtórzenie 197
Sprawdź, czy umiesz! 198
Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji 201

IV. Kultura

1. Kultura współczesnego świata 204
2. Religia jako rzeczywistość społeczno-kulturowa 215
3. Obrzędowość w polskiej kulturze współczesnej 226
4. Postrzeganie innych kultur oraz subkultury młodzieżowe 234
5. Zróżnicowanie psychokulturowe świata 241
6. Kultura w służbie państwa 249
Powtórzenie 253
Sprawdź, czy umiesz! 254
Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji 257

V. Media we współczesnym świecie

1. Komunikacja społeczna 260
2. Funkcje mediów w państwie 270
3. Niezależność i pluralizm mediów 278
4. Opinia publiczna 285
5. Marketing i kampania społeczna 294
Powtórzenie 301
Sprawdź, czy umiesz! 303
Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji 306

VI. Społeczeństwo obywatelskie

1. Geneza społeczeństwa obywatelskiego 310
2. Obowiązki obywatelskie i obywatelskie nieposłuszeństwo 318
3. Społeczeństwo obywatelskie we współczesnym świecie 326
4. Organizacje pozarządowe – stowarzyszenia i fundacje 334
5. Związki zawodowe i spółdzielnie 341
6. Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce 347
7. Kultura polityczna 356
Powtórzenie 365
Sprawdź, czy umiesz! 366
Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji 368

Indeks pojęć 370
Indeks osobowy 375

Drogie Uczennice! Drodzy Uczniowie!

Rozpoczynacie kolejny, niezwykle ważny etap w życiu – naukę w szkole średniej. Od wielu osób zapewne usłyszycie, że jesteście prawie dorośli, a zatem można, a nawet trzeba, od Was dużo wymagać. Inni zaś powiedzą, iż macie stanowczo za mało lat, by podejmować pewne decyzje, czynności i działania. Aby zorientować się, co rzeczywiście Wam wypada robić, do czego jesteście wystarczająco dojrzali, jakie macie prawa, a jakie obowiązki, powinniście uważnie uczestniczyć w lekcjach wiedzy o społeczeństwie, a przede wszystkim z zainteresowaniem sięgnąć po niniejszy podręcznik. Potraktujcie go przede wszystkim jako przewodnik po współczesnym świecie. Dzięki niemu bezpiecznie i pewnie wkroczycie w dorosłe życie.

Od wielu lat pracuję z młodzieżą szkół średnich, czynnie uczestniczę w życiu moich uczniów. Moim nadrzędnym zawodowym celem jest ich wszechstronny rozwój. Wiedza o społeczeństwie prezentowana w tym podręczniku zapewnia kształtowanie wielu różnorodnych umiejętności, które będą potrzebne potem w życiu codziennym, w pracy czy dalszej nauce. Przez cztery lata zdobędziecie nie tylko wiedzę, ale też nauczycie się aktywnie uczestniczyć w życiu publicznym, opanujecie umiejętność pracy w grupie, zwłaszcza podczas realizacji projektów długoterminowych, nauczycie się analizy i rozwiązywania problemów oraz argumentowania własnego stanowiska. Ponadto opanujecie wiele innych umiejętności: samodzielnego uczenia się, rozumienia, tworzenia i poszukiwania informacji, korzystania z narzędzi cyfrowych w sposób funkcjonalny, skuteczny, bezpieczny i merytoryczny.

Nie mniej ważnym dla mnie celem jest kształtowanie postaw młodych ludzi wkraczających w dorosłość, współtworzących społeczeństwo obywatelskie. Zawarte w podręczniku zadania, ćwiczenia, tematy dyskusji czy projektów uczą m.in. aktywności społecznej, zaangażowania w sprawy wspólnot, odpowiedzialności za innych oraz za własne decyzje i czyny, samodzielności poznawczej i ciekawości świata, a także poszanowania godności osób o odmiennych poglądach czy opiniach.

Niniejszy podręcznik dedykowany jest uczniom zainteresowanym dalszą nauką na studiach o kierunkach humanistycznych, zwłaszcza przyszłym prawnikom, politykom, politologom, historykom, socjologom, psychologom, kulturoznawcom, filozofom, urzędnikom, nauczycielom, a także zaangażowanym w sprawy społeczne aktywistom.

Życzę Wam samych sukcesów!

Autor

Informacje zawarte w podręczniku są aktualne na dzień 4 listopada 2022 r.

Objaśnienia piktogramów:

temat dyskusji

temat projektu edukacyjnego

ćwiczenia do sprawdzenia wiedzy i umiejętności oraz służące analizie materiałów źródłowych

ćwiczenia obowiązkowe ze względu na realizację treści z podstawy programowej

Jak zbudowany jest nasz podręcznik

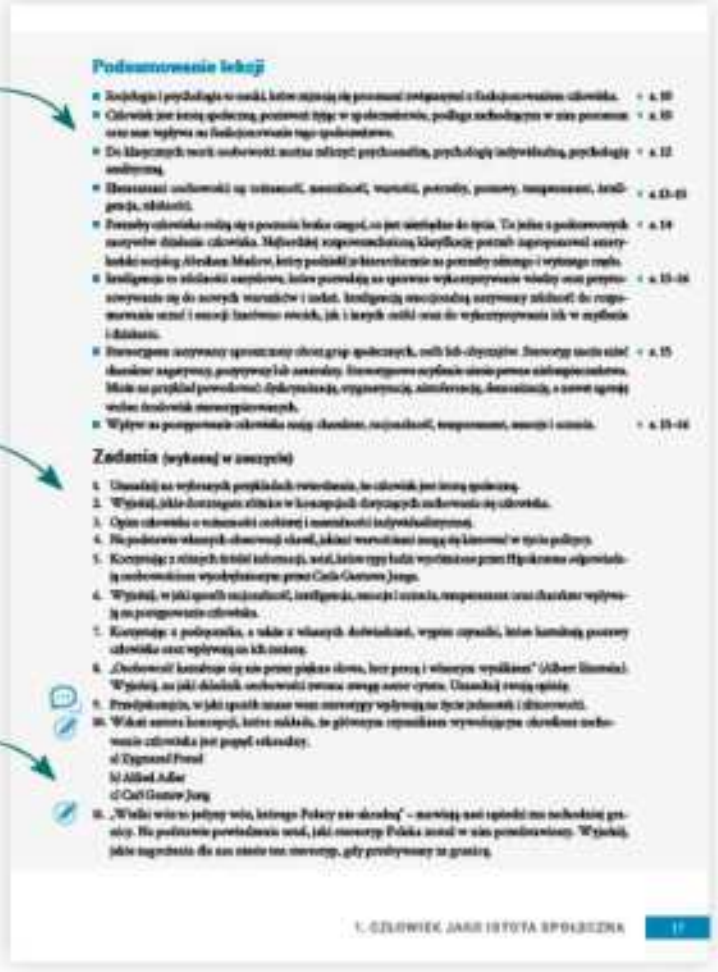
Podręcznik pozwala na pełne wykorzystanie nowoczesnych metod dydaktycznych w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie. **Jego konstrukcja służy błyskawicznemu odnajdywaniu potrzebnych informacji oraz osiąganiu pozytywnych wyników ze sprawdzianów i egzaminów.**

Każdy rozdział podręcznika składa się z poniższych elementów:

Podsumowanie lekcji to esencja najważniejszych treści do zapamiętania – przyda się wam do kartkówki. Jeśli czegoś nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok. Znajdziecie tam na marginesie odpowiednie hasło, a w treści lekcji – jego omówienie.

Zadania – polecenia zawarte w tym module wykonacie w toku lekcji lub wykorzystacie do nauki w domu. **W podręczniku nie należy umieszczać pisemnych odpowiedzi do zadań.**

Ćwiczenia oznaczone tą ikonką sprawdzą wasze wiadomości oraz umiejętności. Szukajcie jej przy ilustracjach i materiałach źródłowych, a także na końcu lekcji. Ćwiczenia te przede wszystkim usprawnią waszą umiejętność analizy materiałów źródłowych, a także syntezy i oceny informacji. **W podręczniku nie należy umieszczać pisemnych odpowiedzi do ćwiczeń.**

Podsumowanie lekcji

Zadania (wykonaj w zeszycie)

1. Uzasadnij na wybranych przykładach twierdzenia, że człowiek jest istotą społeczną.
2. Wyjaśnij, jakie dostrzegasz różnice w koncepcjach dotyczących osobowości człowieka.
3. Opisz człowieka o wybranych cechach i umiejętności indywidualizującej.
4. Na podstawie własnych obserwacji określ, jakimi wartościami mogą się kierować w życiu politycy.
5. Korzystając z różnych źródeł informacji, wyjaśnij, które typy ludzi wyróżniał przez Hipokratesa odpowiadają osobowościom wyodrębnionym przez Carla Gustawa Junga.
6. Wyjaśnij, w jaki sposób osobowość, inteligencja, emocje i uczenie, temperament oraz charakter wpływają na postępowanie człowieka.
7. Korzystając z podręcznika, a także z własnych doświadczeń, wymień czynniki, które kształtują postawy człowieka oraz wpływają na ich zmianę.
8. „Osobowość kształtuje się nie przez piękne słowa, lecz pracą i własnym wysiłkiem" (Albert Einstein). Wyjaśnij, na jakich działach osobowości zwrócił uwagę autor cytatu. Uzasadnij swoją opinię.
9. Przedyskutuj, w jaki sposób nasze wady i zalety wpływają na życie jednostki i zbiorowości.
10. Wskaż autora koncepcji, która zakłada, że głównym czynnikiem wyznaczającym określone zachowanie człowieka jest popęd seksualny.
    a) Zygmunt Freud
    b) Alfred Adler
    c) Carl Gustav Jung
11. „Wielki wróg to pełzający wróz, którego Polacy nie akceptują" – narzekają nasi sąsiedzi na nadmierną grzeczność. Na podstawie powiedzenia oraz, jaki stereotyp Polaka został w nim przedstawiony. Wyjaśnij, jakie zagrożenia dla nas niesie ten stereotyp, gdy przebywamy za granicą.

Powtórzenie zawiera najważniejsze treści do zapamiętania z rozdziału. Ich opanowanie służy otrzymaniu pozytywnej oceny ze sprawdzianu. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok i poszukajcie hasła na marginesie.

Sprawdź, czy umiesz! – gdy przygotujecie się do sprawdzianu, będziecie mogli zweryfikować swoje umiejętności poprzez rozwiązanie zadań opracowanych na podstawie wybranych zagadnień z całego działu. Zadania są ułożone w formie krótkiego testu i mają różny poziom trudności oraz złożoności.

I. CZŁOWIEK JAKO JEDNOSTKA W SPOŁECZEŃSTWIE – POWTÓRZENIE

Człowiek jako istota społeczna

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ!

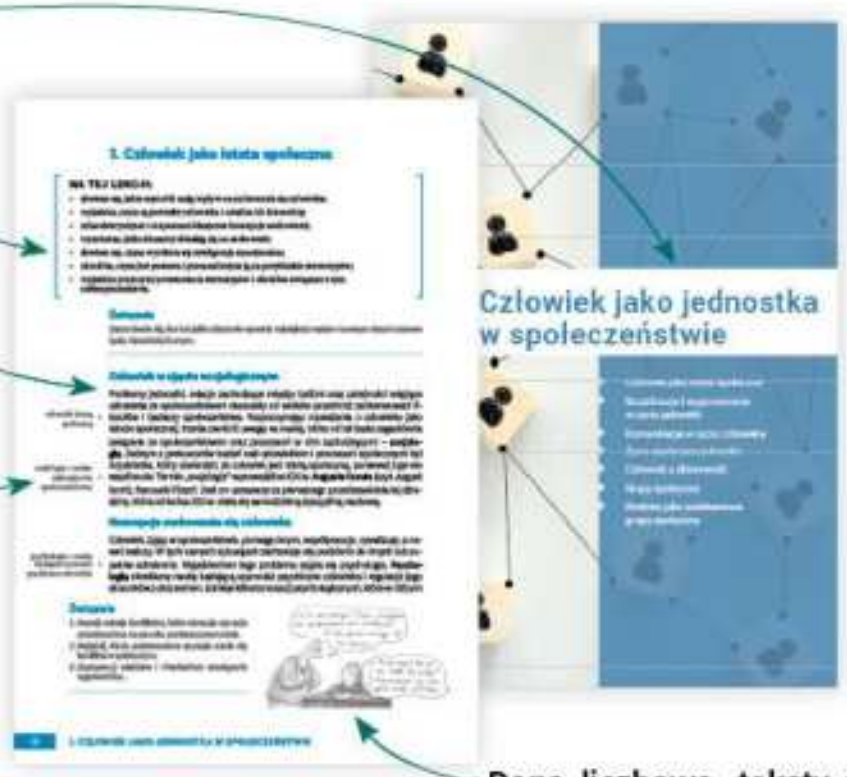
Na początku każdego rozdziału znajduje się **spis tematów** z danego obszaru.

Na tej lekcji – przejrzyste pokazanie celów danej lekcji ułatwi nauczycielowi przekazanie uczniom najważniejszych zagadnień do zrealizowania w danym temacie.

Przystępny język publikacji ułatwi wam zrozumienie treści i zachęci do czytania kolejnych rozdziałów.

Hasła na marginesach to treści obowiązkowe do zapamiętania z lekcji. Zostaną one powtórzone w podsumowaniu lekcji.

Zaproponowane **tematy dyskusji** oraz **projektów edukacyjnych** wymagają pracy w grupie – służą rozwijaniu umiejętności komunikacji i współdziałania, a także poszukiwania, gromadzenia, selekcjonowania informacji na dany temat oraz planowania czynności. Każdy z uczniów powinien uczestniczyć w minimum 8 projektach edukacyjnych w okresie realizacji całego cyklu rozszerzonego.

Dane liczbowe, teksty źródłowe, rysunki satyryczne, mapy są ilustracją treści merytorycznych. Elementy te opatrzono poleceniami, abyście przećwiczyli analizę zawartych w nich informacji.

Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji – w module tym zaprezentowano odmienne opinie na tematy aktualne w debacie publicznej. Zawarte w nim teksty źródłowe inspirują do dojrzałej dyskusji podsumowującej blok tematyczny rozdziału. Opanowanie sztuki kulturalnego dyskutowania sprawi, że będziecie wyrażać swe opinie z poszanowaniem godności osób o odmiennych poglądach.

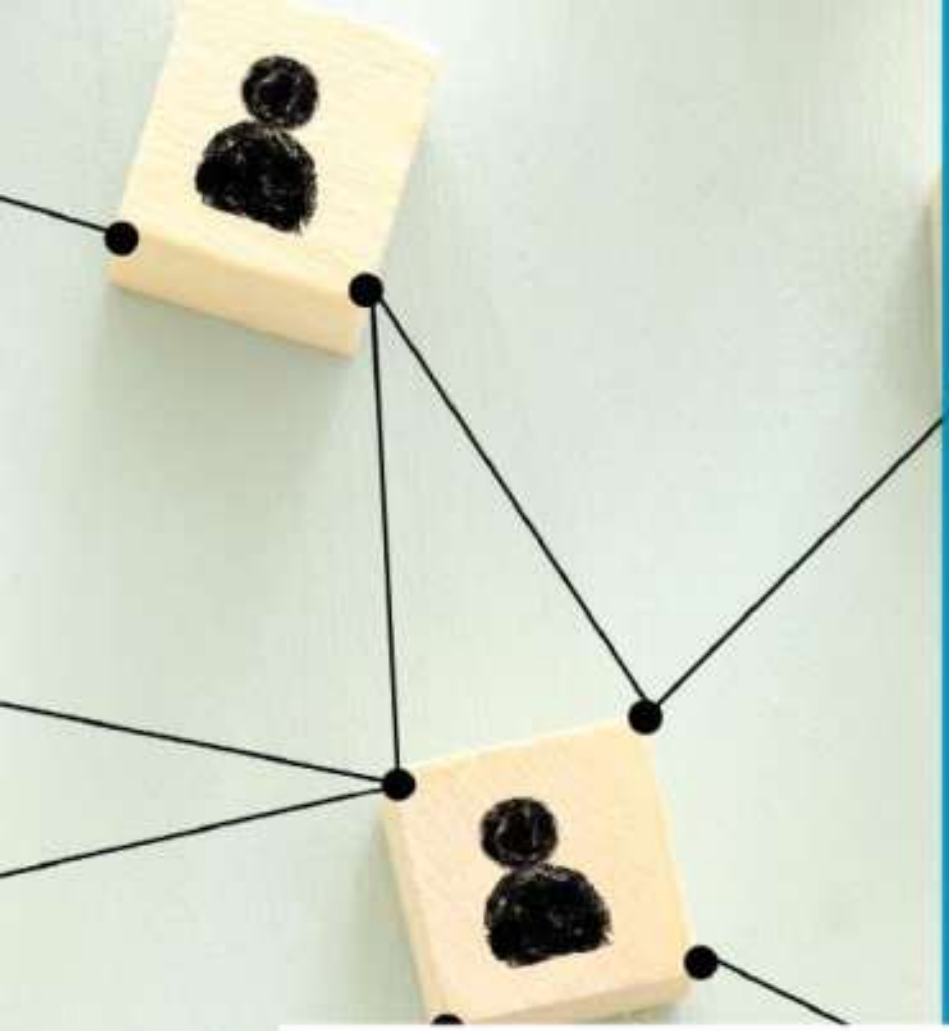
W tekście pojawiają się **wytłuszczenia**. Dzięki nim łatwiej odnajdziecie istotne zagadnienia, pojęcia i nazwy.

Schematy i tabele pomogą wam usystematyzować wiedzę.

Ciekawe ilustracje oraz infografiki zachęcą do poszerzania wiedzy, odkrywania świata i poznawania innych społeczeństw.

I. Człowiek jako jednostka w społeczeństwie

- Człowiek jako istota społeczna
- Socjalizacja i stygmatyzacja w życiu jednostki
- Komunikacja w życiu człowieka
- Życie społeczne jednostki
- Człowiek a zbiorowość
- Grupy społeczne
- Rodzina jako podstawowa grupa społeczna

1. Człowiek jako istota społeczna

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie czynniki mają wpływ na zachowanie się człowieka;
- wyjaśnisz, czym są potrzeby człowieka i ustalisz ich hierarchię;
- scharakteryzujesz i rozpoznasz klasyczne koncepcje osobowości;
- wymienisz, jakie elementy składają się na osobowość;
- dowiesz się, czym wyróżnia się inteligencja emocjonalna;
- określisz, czym jest postawa, i przeanalizujesz ją na przykładzie stereotypów;
- wyjaśnisz przyczyny powstawania stereotypów i określisz związane z tym niebezpieczeństwa.

Ćwiczenie

Zastanówcie się, kto lub jakie zdarzenie wywarły największy wpływ na wasze dotychczasowe życie. Opowiedzcie o tym.

Człowiek w ujęciu socjologicznym

Problemy jednostki, relacje zachodzące między ludźmi oraz zależności wiążące człowieka ze społeczeństwem stanowiły od wieków przedmiot zainteresowań filozofów i badaczy społeczeństwa. Społeczną naturę człowieka zdefiniował już grecki filozof Arystoteles, który stwierdził, że człowiek do prawidłowego funkcjonowania potrzebuje relacji z ludźmi. To właśnie współpraca z innymi osobami umożliwia realizację potrzeb, rozwój, określanie celów życiowych czy wzorów postępowania. Równocześnie człowiek, będąc istotą społeczną, w ramach swojej społecznej natury jest skłonny zrezygnować z realizacji swoich potrzeb w imię dobra grupy, do której należy.

człowiek istotą społeczną

Rozpoczynając rozważania o człowieku jako istocie społecznej, trzeba zwrócić uwagę na naukę, która od lat bada zagadnienia związane ze społeczeństwem oraz procesami w nim zachodzącymi – **socjologię**. Termin *socjologia* wprowadził w XIX w. **Auguste Comte** (czyt. august komt), francuski filozof. Jest on uznawany za pierwszego przedstawiciela tej dziedziny, która od końca XIX w. stała się samodzielną dyscypliną naukową.

socjologia – nauka zajmująca się społeczeństwem

Filozoficzne koncepcje człowieka

Wśród filozoficznych koncepcji dotyczących człowieka należy zwrócić uwagę na spirytualizm, materializm, jedność duchowo-cielesną i dualizm.

Spirytualizm i materializm to dwie przeciwstawne sobie koncepcje. Obie wywodzą się z **monizmu**, zgodnie z którym każdy byt, w tym również człowiek, ma charakter jednorodny: duchowy lub materialny albo materialno-duchowy. **Spirytualiści** głoszą pogląd, że człowiek w rzeczywistości jest duchem, a jego związek z ciałem ma tylko charakter przypadkowy, ponieważ, mimo że ciała istnieją rzeczywiście, to jednak są tylko odmianą substancji duchowych. Według

spirytualistów duch człowieka doskonali się zarówno za życia, jak i po śmierci, kiedy to staje się pośrednikiem między Bogiem a żyjącymi ludźmi. Spirytualizm antropologiczny podkreśla fakt, że człowiek jest człowiekiem tylko dlatego, że posiada duszę, która czyni go podmiotem. **Materializm** z kolei stoi na stanowisku, że człowiek to cielesny byt materialny. Według materialistów wszelkie zjawiska związane z człowiekiem, takie jak np. jego stany umysłowe czy świadomość, są efektem interakcji materialnych. Oznacza to, że wszystko, co istnieje, w tym także zjawiska psychiczne, pochodzi od materii lub jest od niej względnie zależne. Zgodnie z poglądami materialistów wszelka tzw. działalność duchowa człowieka jest jedynie wytworem przyrody i rozwoju społeczeństwa.

Przeciwieństwem monistycznego podejścia do człowieka jest **dualizm** – koncepcja stworzona przez Platona. Według tej koncepcji człowiek to istota składająca się z dwóch substancji bytowych, jakimi są nieśmiertelna dusza i śmiertelne ciało. Nieśmiertelna dusza ma charakter niematerialny, jest źródłem życia i nieprzemijanych ideałów. Ciało człowieka natomiast jako byt materialny wiąże się z przemijającymi sprawami. Z tej koncepcji wynika, że człowiek żyje w dwóch odmiennych światach, a jego sensem życia jest realizacja wartości duchowych. One to w konsekwencji nadają sens jego cielesności. Prawdziwe życie rozpoczyna się dopiero po śmierci, kiedy następuje rozdzielenie nieśmiertelnej duszy i śmiertelnego ciała.

We współczesnej antropologii odchodzi się od koncepcji dualistycznej na rzecz **jedności duchowo-cielesnej**. Jest to przesunięcie akcentu z koncepcji dualistycznej człowieka w kierunku koncepcji monistycznej. Nie niweluje się tu jednak różnicy między duszą a ciałem, a jedynie podkreśla ich odmienny stosunek względem siebie. Zgodnie z tym poglądem antropologii filozoficznej człowiek stanowi jedność, w której zawiera się dwoistość duszy i ciała. Sama dusza jest zależna w swoim bycie od ciała, które w rzeczywistości napędza do działania. Oznacza to, że dusza i ciało tworzą jedność duchowo-cielesną. W konsekwencji żadne działanie człowieka nigdy nie jest czysto duchowe ani czysto cielesne, lecz zawsze duchowo-cielesne.

Koncepcja zachowania się człowieka

Człowiek, żyjąc w społeczeństwie, pomaga innym, współpracuje, rywalizuje, a nawet walczy. W tych samych sytuacjach zachowuje się podobnie do innych lub zupełnie odmiennie. Wyjaśnieniem tego problemu zajęła się psychologia. **Psychologia** to nauka badająca czynności psychiczne człowieka i regulacje jego stosunków z otoczeniem. Istnieje wiele koncepcji psychologicznych, które w różnym stopniu tłumaczą zachowanie się człowieka jego cechami osobowości i wpływem środowiska zewnętrznego.

psychologia – nauka badająca czynności psychiczne człowieka

Według **koncepcji behawiorystycznej** największy wpływ na zachowanie się człowieka i kształtowanie jego osobowości ma środowisko zewnętrzne. Postępowanie jednostki jest modyfikowane za pośrednictwem docierających do niej bodźców z otoczenia, stanowiących system nagród i kar. Dzięki temu wywołują one określoną reakcję u człowieka. Współcześni behawioryści zwracają jednak uwagę na fakt, iż człowiek poprzez swoje działanie kształtuje także otaczające go środowisko.

Producenci reklam wielokrotnie odwołują się do koncepcji poznawczej i wykorzystują jej założenia, by wpływać na konsumentów i dokonywane przez nich wybory. Zastanówcie się, jak często sami temu ulegacie.

Na wpływ środowiska zewnętrznego zwraca uwagę także **koncepcja poznawcza**. Zgodnie z jej założeniami zachowanie człowieka jest regulowane przez informacje docierające do niego z otoczenia. Człowiek jako istota rozumna odbiera te informacje i przetwarza je zgodnie ze swoimi potrzebami. Dzięki temu jest nie tylko biernym obserwatorem otaczającej go rzeczywistości, lecz także aktywną jednostką tworzącą własny obraz świata i swojej osoby.

Koncepcja psychoanalityczna przyjmuje, że czynnikiem wywołującym określone zachowania człowieka są jego potrzeby, których na ogół sobie nie uświadamia. Innymi słowy, przyczyny postępowania tkwią przede wszystkim w instynktach i popędach człowieka. Istotny jest także fakt, na który zwraca uwagę neopsychoanaliza[1], że większość potrzeb kształtuje się w procesie uspołecznienia człowieka (głównie w dzieciństwie), kiedy ogromną rolę odgrywają warunki społeczne i kultura.

Według **koncepcji humanistycznej** człowiek jest indywidualnością niepodobną do innych, dążącą do samorealizacji i rozwoju. W związku z tym, że jest z natury dobry, te dążenia są pozytywne i konstruktywne. Jednakże w trakcie swojego życia może też natrafić na błędne i wrogie relacje, które mogą zakłócić jego prawidłowy rozwój społeczny. Z tego założenia wynika, iż czynnikiem, który determinuje zachowanie człowieka, jest przede wszystkim jego doświadczenie.

Osoba a osobowość oraz jej klasyczne koncepcje

Na początku rozważań o człowieku warto zwrócić także uwagę na definicję osoby, która znajduje się w sferze zainteresowań między innymi socjologów, psychologów, filozofów i teologów. Wyraz *osoba* (gr. *prosopon*) pochodzi z języka greckiego i w starożytności oznaczał maskę aktora, jego wygląd zewnętrzny lub rolę odgrywaną przez niego w teatrze. Do filozofii słowo to trafiło za pośrednictwem tłumaczenia z języka hebrajskiego na grecki Starego Testamentu. Zyskało przy okazji nowe znaczenie, które wskazywało na żywą obecność Boga. Słowa *osoba* w odniesieniu do człowieka po raz pierwszy użyli chrześcijanie, kiedy zastosowali je w dociekaniach nad człowieczeństwem Chrystusa. W ten sposób greckie słowo *prosopon* i jego łaciński odpowiednik *persona* nabrało antropologicznego znaczenia.

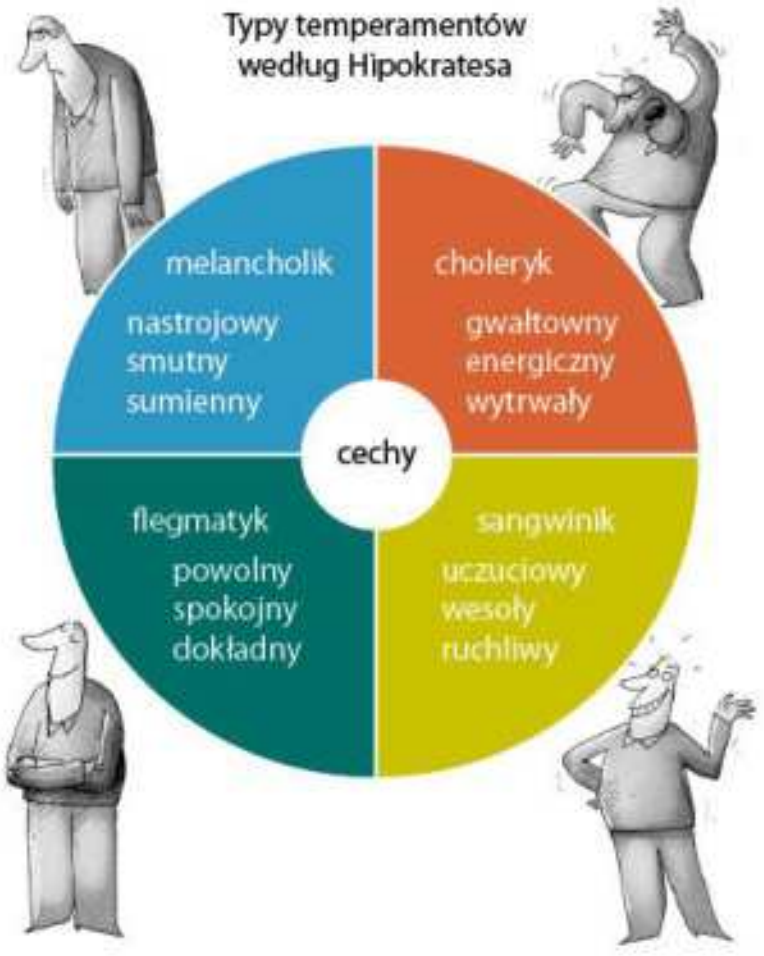
W procesie doprecyzowania pojęcia *osoba* ważną rolę odegrał Boecjusz. Ten rzymski filozof i teolog chrześcijański skupił się na analizie znaczenia używanych pojęć. W konsekwencji doszedł do wniosku, że **osoba** to jednostka rozumna, obdarzona zdolnością myślenia i rozumowania. Ta definicja została powszechnie przyjęta w teologii, a później filozofii. We współczesnej filozofii ukształtowały się dwa nurty, które określają definicję osoby: substancjalizm i relacjonizm. Przedstawiciele poglądu **substancjalistycznego** przeważnie opierają swoje poglądy na klasycznej definicji Boecjusza i podkreślają, że osoba to jednostkowa substancja o rozumnej naturze, którą może być człowiek, anioł lub Bóg. W nurcie **relacjonistycznym** określa się osobę przez wskazanie jej więzi, działań i przejawów relacji z Bogiem, samym sobą czy wspólnotą. Zwolennicy relacjonizmu wiążą podglądy dotyczące definicji osoby przede wszystkim z rozważaniami o człowieku oraz zamiennie stosują terminy *osoba* i *osobowość*.

[1] Neopsychoanaliza – współczesny kierunek badań psychologicznych, który bazuje na osiągnięciach psychoanalizy.

Człowiek w tych samych sytuacjach potrafi się zachowywać zupełnie odmiennie od innych, gdyż jego reakcje są w dużej mierze uzależnione od jego osobowości. **Osobowość** to zespół względnie stałych cech i mechanizmów wewnętrznych człowieka, które wpływają na specyficzne zachowanie jednostki oraz przebieg procesów psychicznych. Zagadnienie osobowości jest przedmiotem badań (przede wszystkim psychologicznych) mających na celu wyjaśnienie, które z jej cech i mechanizmów wewnętrznych mają największy wpływ na człowieka.

Prekursorem takich badań był już w czasach starożytnych **Hipokrates**. Doszedł on do wniosku, że w wyniku kombinacji występujących w człowieku czterech żywiołów i czterech cieczy powstają różne temperamenty wpływające na jego zachowanie.

Typy **choleryka**, **sangwinika**, **flegmatyka** i **melancholika** zaczerpnięte z klasyfikacji Hipokratesa są współcześnie rozpoznawane i wykorzystywane – także w badaniach naukowych – do określania rodzajów temperamentów.

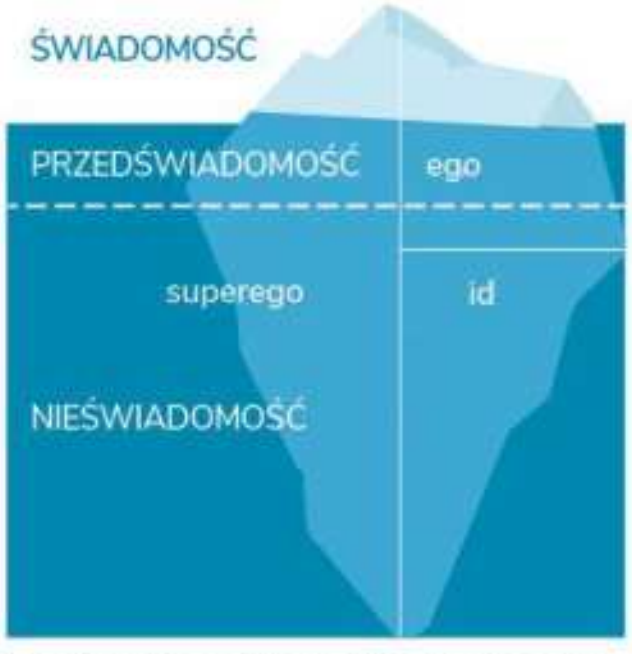
Ćwiczenie

Przygotujcie i przeprowadźcie w grupach dialog osób reprezentujących poszczególne typy ludzi wyróżnione przez Hipokratesa. Rozmowy mogą dotyczyć meczu piłkarskiego, wyniku wyborów politycznych lub kolizji drogowej.

Na przełomie XIX i XX w. narodziła się **psychoanaliza**, a wraz z nią nowe teorie osobowości nazywane powszechnie **klasycznymi**. Ich twórcami byli Zygmunt Freud, Carl Gustaw Jung i Alfred Adler. Głoszone przez nich poglądy stały się w psychologii podstawą do tworzenia kolejnych teorii osobowości będących rozwinięciem lub uzupełnieniem dotychczasowych ustaleń.

Zygmunt Freud (czyt. frojd), twórca psychoanalizy, doszedł do wniosku, że aparat psychiczny człowieka składa się z trzech poziomów: **id**, **ego i superego**. Pierwszy poziom (*id* – 'ono') to całokształt naszych nieświadomych popędów, będących źródłem energii, który w życiu kieruje się zasadą przyjemności. Drugi (*ego* – 'ja', 'jaźń') – to wyuczone w procesie socjalizacji świadome zachowania, od których zależy siła osobowości i motywacji. Ego kieruje się zasadą rzeczywistości. Natomiast trzeci poziom (*superego* – 'nadjaźń') to powstałe wskutek internalizacji (wyuczenia i przyjmowania za własne) wzorce moralne i kulturowe. To one powodują, że superego kieruje się powinnością.

◂ psychoanaliza

Freudowski model psychiki człowieka ujętej w kształcie tzw. góry lodowej. Zwróć uwagę, który element ludzkiej psychiki jest niewidoczny (całkowicie zanurzony pod wodą).

Freud, na podstawie badań prowadzonych na własnych pacjentach, doszedł do wniosku, że główną siłą napędową ludzkiego działania jest **libido**, czyli szeroko rozumiany popęd seksualny. Choć koncepcja Freuda, wyolbrzymiająca rolę popędu w życiu człowieka, spotkała się z szeroką krytyką, jego teoria zapoczątkowała rozwój nowych kierunków w psychologii i psychoterapii.

psychologia indywidualna

Na początku XX w. bliskim współpracownikiem Freuda był **Alfred Adler**, który jednak odrzucił koncepcję dominującego wpływu popędu seksualnego na człowieka i stworzył własną teorię osobowości. Adler jako twórca **psychologii indywidualnej** doszedł do wniosku, że impulsy biologiczne i społeczne determinują zachowanie człowieka. Jednym z tych impulsów, silniejszym od libido, jest **popęd do agresji**. To ona nas napędza do działania ze względu na poczucie niższości, które powstaje w okresie wczesnodziecięcym. Początkowo popęd do agresji przejawia się w nieakceptowanym krzyku czy płaczu, a potem w formie społecznie akceptowalnej, jak rywalizacja sportowa lub polityczna. Teoria dążenia do przewagi mocy została po kilku latach zweryfikowana przez Adlera. Uznał on, że to nie popęd do agresji jest determinantem zachowania się człowieka, ale **poczucie bycia słabym i niepełnowartościowym**.

psychologia analityczna

Problemem osobowości zajął się także **Carl Gustav Jung** (czyt. karl gustaw jung), twórca **psychologii analitycznej**. Według niego libido jest niezróżnicowaną energią życiową, a nie tylko seksualną. Zgodnie z jego poglądami zasadnicza różnica w zachowaniu się człowieka wynika z jego nastawienia do otaczającej go rzeczywistości. Na tej podstawie Carl Gustaw Jung wyodrębnił dwa typy osobowości: introwertyka i ekstrawertyka. **Introwertyk** to człowiek skupiający się na własnych przeżyciach, mało zainteresowany światem zewnętrznym, kontrolujący swoje uczucia. Drugi typ to **ekstrawertyk** – człowiek towarzyski, beztroski, zainteresowany światem zewnętrznym. W jednym i drugim przypadku odbiór własnych przeżyć i otaczającej rzeczywistości może mieć charakter racjonalny lub irracjonalny. **Racjonalność** opiera się na dwóch funkcjach, takich jak myślenie i uczucia, a **irracjonalność** – na wrażeniach i intuicji. Koncepcję tę uzupełnił **Hans Jürgen Eysenck** (czyt. hans jurgen aizenk) o dwa dodatkowe wymiary: neurotyzm i psychotyczność. **Neurotyzm** to cecha osobowości charakteryzująca się niestabilnością emocjonalną, tendencją do szybkiego ulegania stresowi, złym nastrojom i negatywnym uczuciom. Natomiast **psychotyczność** to cecha osobowości związana ze skłonnością do naruszania norm społecznych i impulsywnością.

We współczesnej nauce wyróżniamy wiele różnych typologii osobowości. Bez względu na to, jaką klasyfikację przyjmiemy, należy pamiętać, że na sposób zachowania człowieka rzutują elementy jego osobowości, a ta osobowość zmienia się w ciągu życia.

Składniki osobowości

charakter

Osobowość jest często utożsamiana z **charakterem**. Psychologia jednak podkreśla, że charakter, w przeciwieństwie do osobowości, to taki zespół naszych nawyków i zachowań, które są mało podatne na zmiany. Poza tym charakter łączy się zwykle z moralnością. Stanowi on bowiem zespół cech opartych na

wyznawanych przez człowieka wartościach, które warunkują jego zachowanie zgodnie z przyjętymi zasadami. Z tego powodu charakter powstrzymuje człowieka od postępowania wbrew przyjętym zasadom; pobudza go także do działań, które są zgodne z zasadami. Charakter człowieka formuje się przede wszystkim w środowisku społecznym, w którym jednostka zaspokaja własne potrzeby i realizuje swoje cele. To właśnie potrzeby, środki do ich zaspokojenia i sposoby realizacji celów wpływają na kształtowanie się charakteru.

Jednym ze składników osobowości jest **tożsamość** jednostki. W socjologii przez to pojęcie rozumie się wizję własnej osoby jako jednostki odrębnej i niepowtarzalnej. Dzięki tożsamości człowiek zdaje sobie sprawę z tego, kim jest, stawia przed sobą cele, wybiera sposoby ich realizacji oraz porównuje siebie z innymi ludźmi. Wyróżniamy dwa rodzaje tożsamości: **osobistą i społeczną**.

◂ tożsamość

Kolejnym elementem wpływającym na osobowość człowieka jest jego **mentalność**, czyli zestaw poglądów, przekonań, nawyków danej osoby, a także system zasad, którymi jednostka kieruje się w życiu społecznym. Mentalność tworzy się w procesie socjalizacji, czyli w trakcie przystosowania się jednostki do życia w społeczeństwie (szerzej pojęcie to będzie omówione w temacie pt. „Socjalizacja i stygmatyzacja w życiu jednostki", s. 20–26). Wówczas właśnie człowiek ocenia otaczającą go rzeczywistość i buduje hierarchię zasad, według których będzie postępował w życiu społecznym. Podobnie jak w przypadku tożsamości wyróżnia się dwa rodzaje mentalności: indywidualistyczną i kolektywistyczną. I tak:

◂ mentalność

- Jednostka o **mentalności indywidualistycznej** wychodzi z założenia, że człowiek podejmuje działania z własnej inicjatywy i dla swoich korzyści. Za popełnione błędy, wynikłe z podejmowania określonych czynności, poniesie osobiście odpowiedzialność.
- Człowiek o **mentalności kolektywistycznej** uważa, że jest częścią społeczności i powinien się podporządkować interesom grup, do których należy. Z tego powodu aktywność osobista jest uzależniona od celów i działań podejmowanych przez zbiorowość, która jest także źródłem prawa dla jednostki.

Wartości są tym elementem osobowości, który decyduje m.in. o motywach i celach działania człowieka. W zależności od przyjętych definicji wartościami możemy nazwać:

◂ wartości

zespół cech właściwych danej osobie, które decydują o jej **zaletach**	lub	to wszystko, co uchodzi za **ważne i cenne** dla jednostki i społeczeństwa

Naukową dziedziną filozoficzną, która zajmuje się wartościami, jest **aksjologia**. W aksjologii wyróżnia się wiele systemów klasyfikujących wartości. Mogą one mieć charakter etyczny, estetyczny, praktyczny, poznawczy, czy też metafizyczny.

potrzeby ▸ Z kolei **potrzeby** stanowią jeden z podstawowych motywów działania człowieka, gdyż biorą się z poczucia braku czegoś, co jest niezbędne do życia. Najbardziej rozpowszechnioną klasyfikację potrzeb zaproponował amerykański socjolog **Abraham Maslow** (czyt. masłoł). Podzielił on potrzeby hierarchicznie na dwa poziomy: podstawowy – wynikający z „braku czegoś", i samorealizacji – służący do doskonalenia osobowości. Według jego koncepcji człowiek musi najpierw zaspokoić **potrzeby niższego rzędu**, aby pojawiła się chęć realizacji **potrzeb wyższego rzędu**. Teoria hierarchii potrzeb Maslowa budzi wątpliwości. Badania psychologiczne potwierdzają istnienie uniwersalnych potrzeb, a wielu naukowców podważa piramidę jako niedostosowaną do realiów ludzkiego życia i dynamiki ludzkich wyborów. Badania przeprowadzone w USA w latach dziewięćdziesiątych XX wieku wykazały, że dla człowieka w zależności od sytuacji (czas pokoju, czas wojny) hierarchia potrzeb kształtuje się zupełnie inaczej.

Piramida potrzeb człowieka według Abrahama Maslowa

Ćwiczenie

1. Zastanów się, czy hierarchia twoich potrzeb jest zgodna z piramidą Maslowa.
2. Rozważ, czy każda twoja potrzeba jest zarazem dla ciebie wartością.

postawa ▸ Składnikiem osobowości człowieka, wyrażającym się względnie stałym stosunkiem do otaczającej go rzeczywistości, jest **postawa**. Kształtuje się ona w procesie wychowania, na drodze zdobywania własnych doświadczeń i informacji od otoczenia. W ten sposób człowiek ustosunkowuje się do przedmiotu postawy, którym może być zarówno inna osoba, jak i zbiorowość, film, rzecz czy też zjawisko niematerialne. Jednym z rodzajów postawy jest **stereotyp**, czyli uproszczony obraz grup społecznych, osób lub obyczajów. Stereotyp jest przekazywany jednostce najczęściej (choć nie tylko) we wczesnym okresie życia i pozostaje niezależny od osobistych doświadczeń. Opiera się często na fałszywej i niepełnej wiedzy, jest bardzo trwały i mało podatny na zmiany. Powstaje wskutek psychologicznego procesu po-

stereotyp ▸

znawczego, jakim jest **kategoryzacja**, polegająca na przypisywaniu cech poznanej jednostki wszystkim członkom zbiorowości, do której ona należy. Wynika to m.in. ze skłonności ludzi do redukowania nadmiaru informacji i tendencji do upraszczania.

Stereotyp może mieć charakter **negatywny, neutralny i pozytywny**, jednak najczęściej mamy do czynienia z jego negatywną formą. Takie wartościowanie może prowadzić do pojawienia się uprzedzeń, a w efekcie także różnych zagrożeń. Może dojść do dyskryminacji, stygmatyzacji, nietolerancji, demonizacji, a nawet agresji wobec środowisk stereotypizowanych (szerzej zjawiska te zostały opisane na s. 24–26).

niebezpieczeństwa wynikające ze stosowania stereotypów

Wśród elementów osobowości wymienia się także temperament, zdolności i inteligencję. Należą one do **wrodzonych** właściwości układu nerwowego, które dziedziczymy po rodzicach i tylko w niewielkim stopniu możemy je modyfikować.

Temperament jest jednym z czynników regulujących stosunki jednostki z otoczeniem. Stanowi on zespół względnie stałych cech zachowania i działania człowieka, takich jak siła i szybkość reagowania, pobudliwość oraz tempo procesów psychicznych. Cechy temperamentu wpływają na zachowanie się człowieka. Innymi słowy, regulują zachowanie jednostki poprzez dostosowanie siły bodźców do wewnętrznych możliwości jej przetworzenia.

temperament

Zdolności to różne właściwości i cechy psychiczne umożliwiające skuteczne wykonywanie określonych czynności. Specyficznym uzdolnieniem człowieka jest jego **inteligencja**, czyli zespół zdolności umysłowych, które pozwalają mu sprawnie wykorzystywać posiadaną wiedzę oraz skutecznie przystosowywać się do nowych warunków i zadań.

zdolności

Sama **inteligencja intelektualna** nie gwarantuje nam, że odniesiemy sukces w pracy zawodowej czy życiu osobistym. Bardzo często osoby z wysokim ilorazem inteligencji pracują dla ludzi o niższym IQ (ang. *Intelligence Quotient*, czyt. intelidżens kłoszent – 'iloraz inteligencji' – liczbowa wartość wyniku testu inteligencji intelektualnej), którzy mają lepiej rozwiniętą inteligencję emocjonalną.

inteligencja

Inteligencję emocjonalną należy definiować jako zdolność do rozpoznawania uczuć i emocji – zarówno swoich, jak i innych osób – oraz wykorzystywania ich do kierowania myśleniem i działaniem. Według **Daniela Golemana** inteligencja emocjonalna składa się z pięciu kompetencji emocjonalnych i społecznych. Należą do nich:

inteligencja emocjonalna

- **samoświadomość** – polegająca na samoocenie naszych zdolności i wierze w nasze możliwości, połączona z wiedzą na temat aktualnych odczuć i z wykorzystaniem emocji do kierowania procesem decyzyjnym;
- **samoregulacja** – polegająca na panowaniu nad emocjami, aby te nie przeszkadzały nam, a wprost przeciwnie – ułatwiały realizację zadania;
- **motywacja** – kierowanie się swoimi celami i nieustawanie w ich realizacji w przypadku niepowodzeń i kłopotów;
- **empatia** – polegająca na umiejętności odczytywania emocji u innych osób i spojrzenia na sytuację z ich punktu widzenia;
- **umiejętności społeczne** – panowanie nad swoimi emocjami, umiejętność rozwiązywania sporów, współpracy i przewodzenia grupie.

Warto wiedzieć

Pojęcie inteligencji emocjonalnej rozpowszechnił amerykański psycholog Daniel Goleman w książce pt. *Inteligencja emocjonalna*.

W latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku psycholog **Howard Gardner** zaproponował model **inteligencji wielorakiej**.

Model inteligencji wielorakiej według Howarda Gardnera

Wśród ośmiu wymienionych przez niego rodzajów inteligencji znalazły się dwa rodzaje inteligencji personalnej: tzw. **interpersonalna** (społeczna) i **intrapersonalna** (autorefleksyjna, intuicyjna). Te dwa modele ściśle wiążą się z inteligencją emocjonalną.

Poza wymienionymi wcześniej elementami wpływ na zachowanie mają także nasze uczucia i emocje. Te pojęcia bardzo często ze sobą utożsamiamy, mimo iż są one klasyfikowane jako dwa odmienne stany emocjonalne. I tak:

uczucia

- **uczucia** to taki stan psychiczny, który pokazuje stosunek człowieka do zjawisk i innych ludzi, a który może wyzwolić w człowieku określone działania;

emocje

- **emocje** należy natomiast rozumieć jako stan krótkotrwałego gwałtownego pobudzenia, zarówno pozytywnego, jak i negatywnego, który może mieć charakter świadomy lub nieświadomy; w przypadku emocji pozytywnych człowiek jest skłonny do kontynuowania zadania, które one wywołały; emocje negatywne powodują zaś chęć wycofania się z takiego zadania.

racjonalność człowieka

Wśród naukowców istnieje także pogląd, że człowiek bez względu na osobowość czy powodujące nim uczucia jest przeważnie jednostką **racjonalną**, która postępuje zgodnie z własną wolną wolą i z zasadami **logicznego rozumowania**. Dlatego też przy podejmowaniu decyzji kieruje się własnymi kryteriami, które mają mu przynieść jak największe korzyści.

Ćwiczenie

Zastanów się, czy przy podejmowaniu swoich decyzji zawsze kierujesz się racjonalnością.

Wieloelementowość naszej osobowości świadczy o indywidualności. Możemy się podobnie zachowywać, kierować się takimi samymi wartościami lub mieć podobne zdolności. Wśród tych podobieństw pojawią się jednak takie cechy lub mechanizmy osobowości, które podkreślą naszą odmienność i niepowtarzalność.

Podsumowanie lekcji

- Socjologia zajmuje się funkcjonowaniem człowieka w społeczeństwie, a psychologia bada jego czynności psychiczne. s. 10
- Człowiek jest istotą społeczną, ponieważ, żyjąc w społeczeństwie, podlega zachodzącym w nim procesom oraz sam wpływa na funkcjonowanie tego społeczeństwa. s. 10
- Do klasycznych teorii osobowości można zaliczyć: psychoanalizę, psychologię indywidualną, psychologię analityczną. s. 13–14
- Elementami osobowości są: tożsamość, mentalność, wartości, potrzeby, postawy, temperament, inteligencja, zdolności. s. 15–17
- Potrzeby człowieka rodzą się z poczucia braku czegoś, co jest niezbędne do życia. To jeden z podstawowych motywów działania człowieka. Najbardziej rozpowszechnioną klasyfikację potrzeb zaproponował amerykański socjolog Abraham Maslow, który podzielił je hierarchicznie na potrzeby niższego i wyższego rzędu. s. 16
- Inteligencja to zdolności umysłowe, które pozwalają na sprawne wykorzystywanie wiedzy oraz przystosowywanie się do nowych warunków i zadań. Inteligencją emocjonalną nazywamy zdolność do rozpoznawania uczuć i emocji (zarówno swoich, jak i innych osób) oraz do wykorzystywania ich w myśleniu i działaniu. s. 17
- Stereotypem nazywamy uproszczony obraz grup społecznych, osób lub obyczajów. Stereotyp może mieć charakter negatywny, pozytywny lub neutralny. Stereotypowe myślenie niesie pewne niebezpieczeństwa. Może na przykład powodować: dyskryminację, stygmatyzację, nietolerancję, demonizację, a nawet agresję wobec środowisk stereotypizowanych. s. 16
- Wpływ na postępowanie człowieka mają: charakter, racjonalność, temperament, emocje i uczucia. s. 17–18

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Uzasadnij na wybranych przykładach twierdzenie, że człowiek jest istotą społeczną.
2. Wyjaśnij, jakie dostrzegasz różnice w koncepcjach dotyczących zachowania się człowieka.
3. Opisz człowieka o tożsamości osobistej i mentalności indywidualistycznej.
4. Na podstawie własnych obserwacji określ, jakimi wartościami mogą się kierować w życiu politycy.
5. Korzystając z różnych źródeł informacji, ustal, które typy ludzi wyróżnione przez Hipokratesa odpowiadają osobowościom wyodrębnionym przez Carla Gustawa Junga.
6. Wyjaśnij, w jaki sposób racjonalność, inteligencja, emocje i uczucia, temperament oraz charakter wpływają na postępowanie człowieka.
7. Korzystając z podręcznika, a także z własnych doświadczeń, wypisz czynniki, które wpływają na postawy człowieka oraz na ich zmianę.
8. „Osobowość kształtuje się nie przez piękne słowa, lecz pracą i własnym wysiłkiem" (Albert Einstein). Wyjaśnij, na jaki składnik osobowości zwraca uwagę autor cytatu. Uzasadnij swoją opinię.
9. Przedyskutujcie, w jaki sposób znane wam stereotypy wpływają na życie jednostek i zbiorowości.
10. Wskaż autora koncepcji, która zakłada, że głównym czynnikiem wywołującym określone zachowanie człowieka jest popęd seksualny.
    a) Zygmund Freud
    b) Alfred Adler
    c) Carl Gustaw Jung
11. „Wielki wóz to jedyny wóz, którego Polacy nie ukradną" – mawiają nasi sąsiedzi zza zachodniej granicy. Na podstawie tego powiedzenia ustal, jaki stereotyp Polaka został w nim przedstawiony. Wyjaśnij, jakie zagrożenia dla nas niesie ten stereotyp, gdy przebywamy za granicą.

2. Socjalizacja i stygmatyzacja w życiu jednostki

NA TEJ LEKCJI:

- wyjaśnisz charakter procesu socjalizacji;
- użyjesz pojęć: „socjalizacja pierwotna", „socjalizacja wtórna", „socjalizacja odwrócona" i „resocjalizacja";
- dowiesz się, czym jest internalizacja;
- przedstawisz sposoby przeciwstawiania się stygmatyzacji, nietolerancji i dyskryminacji;
- poznasz rodzaje oraz genezę norm społecznych;
- wyjaśnisz mechanizmy kontroli społecznej oraz skutki lamania norm społecznych;
- wyjaśnisz, jak tworzą się podziały na „swoich" i „obcych";
- odróżnisz akceptację od tolerancji;
- przeanalizujesz przyczyny i skutki alienacji.

Ćwiczenie

Zastanówcie się, czy zmieniłby się wasz stosunek – a jeżeli tak, to w jaki sposób – do: nauczyciela, gdyby był osobą homoseksualną; kolegi ze szkolnej ławki, jeśli okazałoby się, że jest nosicielem wirusa HIV; sąsiada, który przebywał w zakładzie karnym.

Socjalizacja oraz wpływ społeczny

socjalizacja ▸ Od momentu narodzin człowiek staje się częścią społeczeństwa. Przechodzi w nim proces rozwoju społecznego nazywany **socjalizacją** (łac. *socialis* – 'społeczny'). Polega on na uspołecznianiu jednostki, która w konsekwencji dojrzewa społecznie, kształtuje swoją osobowość, nabywa system wartości, norm i wzorców zachowań obowiązujących w danej społeczności. Proces ten dokonuje się pod wpływem innych osób i grup wychowujących. Równocześnie na jego przebieg oddziałują zmiany społeczne, które zachodzą wraz z upływem czasu. Oznacza to, że w procesie uspołeczniania odmienne wzorce zachowań, normy i wartości były przyswajane przez rodziców, a inne stają się podstawą socjalizacji ich dzieci. Konsekwencją tych różnych modeli bywają bardzo często konflikty międzypokoleniowe.

Pokolenie Y

Charakterystyczną cechą Pokolenia Y jest „pracować i żyć". [Jego przedstawiciele – przypis red.] cenią sobie elastyczne formy zatrudnienia i swobodę działania. Nierzadko jest to ważniejsze niż zarobki. Dwudziestoparolatków charakteryzuje też przywiązanie do nieograniczonej wolności słowa, głęboka niechęć do wszelkiego typu regulacji, w tym szczególnie regulacji narzucanych przez instytucje państwowe, pragmatyczne podejście do rozwiązywanych problemów, tolerancja, nastawienie na różnorodność, racjonalizm i materialistyczne podejście do życia, odrzucanie autorytetów, etos indywidualizmu. Ich stosunek do pracy to koncentracja na sobie i życiu prywatnym, niechęć do pracy „od–do", skłonność do zakładania własnego biznesu, deklarowanie chęci wyjazdu za granicę, krytyka tradycyjnych form pracy. Dla Pokolenia Y autorytet nie wypływa z władzy, raczej z posiadanych umiejętności i wiedzy.

Ćwiczenie

Burza mózgów: Podajcie przykłady sytuacji, w których może dojść do zakłócenia procesu socjalizacji.

Świetnie radzą sobie z korzystaniem z nowych technologii i wykorzystywaniem ich w biznesie. Wolą tzw. wirtualne rozwiązywanie problemów (np. mailem) niż spotkania twarzą w twarz lub telefony.

Pokolenie Y cechuje odmienny stosunek do dóbr materialnych. Dla nich dobra nie mają takiego znaczenia, jak dla 30- czy 40-latków. O jakości życia zaczyna decydować „bycie", nie „posiadanie". Jednak brak im umiejętności samodzielnego podejmowania decyzji, nie mają pojęcia o tym, co to znaczy wykonywać odpowiedzialne zadania. Zostali wychowani na narcyzów, a konfrontacja z rzeczywistością była dla nich wielkim przeżyciem. Brakuje im cierpliwości. Nie wiedzą, co to znaczy czekać 15 dni na otwarcie rachunku bankowego albo 2 lata na kupno samochodu.

Źródło: B. Skarul, *Pokolenie Y – przytłoczeni rzeczywistością*, https://link.operon.pl/n8037-1 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia:

1. Podziel cechy przedstawicieli pokolenia Y na trzy kategorie: wady, zalety i cechy ambiwalentne (dwuznaczne).
2. Opracuj dialog między przedstawicielem starszego i młodszego pokolenia na temat różnego stosunku do pracy. Uwzględnij opisane w tekście kwestie.
3. Porozmawiaj z rodzicami o wartościach, normach i wzorcach zachowań, które były im przekazywane przez waszych dziadków. Porównaj je z własnym systemem wartości.

Warto wiedzieć

Pokolenie, które pojawiło się od połowy lat osiemdziesiątych XX w., to tzw. pokolenie Y (pokolenie Millennium, zwane pokoleniem millenialsów). Jego przedstawiciele chętnie korzystają z nowinek technologicznych, mediów i technologii cyfrowych.

W procesie uspołeczniania możemy wyróżnić dwie fazy. Pierwszą z nich jest **socjalizacja pierwotna**, która zachodzi przede wszystkim w rodzinie oraz w czasie kontaktów z rówieśnikami.

W jej efekcie dziecko na drodze naśladownictwa przyswaja sobie różne wzorce zachowania. Siła socjalizacji na tym etapie wynika z tego, że dzieci są związane emocjonalnie z rodzicami/opiekunami, że nie jest to proces ani racjonalny, ani uświadamiany, a to, co dorośli oferują, nie podlega dyskusji. Ta faza ma ogromne znaczenie dla jednostki, gdyż od powodzenia socjalizacji zależy, czy poza rodziną młody człowiek będzie zachowywał się zgodnie z akceptowanymi społecznie normami. W efekcie – czy będzie zaakceptowany, czy odsunięty na margines.

socjalizacja pierwotna

Najlepszym przykładem socjalizacji pierwotnej jest naśladowanie przez dzieci swoich rodziców. Opowiedzcie, w jakich sytuacjach postępujecie tak samo lub podobnie jak wasi rodzice.

Ćwiczenie

Przeprowadźcie burzę mózgów: podajcie przykłady wpływu społecznego na jednostkę w różnych dziedzinach życia. Następnie rozważcie mocne i słabe strony wybranego wpływu na jednostkę.

socjalizacja wtórna ▸ Drugą fazą, trwającą do końca życia, jest **socjalizacja wtórna**. W jej efekcie człowiek samodzielnie kształtuje swoją osobowość poprzez świadome uczenie się nowych norm i zasad zachowania. Staje się członkiem różnych grup społecznych, w których przyjmuje nowe dla siebie role (ucznia, studenta, małżonka, rodzica, pracownika, kolegi, hobbysty, emeryta, dziadka). Sprawne odgrywanie ról wymaga rozpoznania i przyswojenia norm i wartości danej grupy.

resocjalizacja ▸ Zdarza się, że jednostka ma trudności z przystosowaniem się do życia społecznego. W sytuacjach, gdy jednostka źle funkcjonuje w społeczeństwie, podejmuje się działania mające na celu modyfikację postaw. Proces ten nosi nazwę **resocjalizacji**. Resocjalizacja może między innymi dotyczyć imigrantów, osób uzależnionych oraz będących w konflikcie z prawem. W przypadku imigrantów mamy do czynienia z koniecznością dostosowania się do zasad, zwyczajów i obyczajów obowiązujących w danej społeczności. Z problemem nieprawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie borykają się także osoby uzależnione, które przeważnie nie potrafią samodzielnie poradzić sobie z uzależnieniem. Z tego powodu decydują się na korzystanie z terapii umożliwiającej prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie. Resocjalizacji poddawane się także osoby, które weszły w konflikt z prawem. Resocjalizacja ma wtedy przeważnie charakter narzucony i jej celem jest przystosowanie osób do życia społecznego i obowiązujących norm prawnych. Proces ten odbywa się zazwyczaj w specjalnie do tego przygotowanych instytucjach (np. ośrodkach adaptacyjnych, ośrodkach leczenia uzależnień, zakładach poprawczych, karnych), ale także w rodzinie, szkole czy zakładzie pracy.

Przykład socjalizacji odwróconej

Ciekawym rodzajem socjalizacji jest tzw. **socjalizacja odwrócona**, będąca efektem szybkich zmian kulturowych i technologicznych, za którymi bardzo często nie nadąża starsze pokolenie. W konsekwencji tradycyjny proces socjalizacji, polegający na przekazywaniu wzorców zachowań przez starsze pokolenie młodszemu, ulega odwróceniu. To właśnie młodzi ludzie, chłonący w sposób błyskawiczny wszystkie zachodzące zmiany kulturowe, społeczne i technologiczne, zaczynają je przekazywać starszemu pokoleniu, ucząc seniorów korzystania ze smartfonu, portali społecznościowych, bankowości elektronicznej czy bardziej skomplikowanych w obsłudze sprzętów gospodarstwa domowego.

Kontrola społeczna

internalizacja ▸ Jednym z najważniejszych mechanizmów procesu socjalizacji jest **internalizacja** (uwewnętrznianie). Polega ona na przyjmowaniu za własne postaw, poglądów, norm i wartości narzucanych z zewnątrz. Jeżeli jednostka ulegnie internalizacji, będzie uznawać wpojone jej normy za tak oczywiste, że nie wzbudzą one u niej żadnych wątpliwości. Rzeczywistość jest jednak przeważnie inna, ponieważ człowiek posiada zdolność do kwestionowania narzuconych norm. Społeczeństwo musi wówczas wywierać na jednostkę różnorodne formy nacisku, aby wymusić

na niej zachowania zgodne z oczekiwaniami społecznymi. Te formy są określane mianem kontroli społecznej. Pojęcie pojawiło się w XIX w., a jego twórcą był amerykański socjolog i kryminolog Edward Alsworth Ross (czyt. edłord alsłorf ros). Stwierdził on, że kontrola społeczna to forma nacisku na jednostkę, mająca na celu zmuszenie jej do postępowania zgodnie ze społecznymi oczekiwaniami. System takiej kontroli tworzą różnorodne **normy społeczne** – zbiór nakazów i zakazów dotyczących zachowania się człowieka, będących akceptowanymi sposobami realizacji wartości (celów) społecznych (zob. też s. 34).

◂ normy społeczne

Normy społeczne zaliczane są do **norm grupowych**. Powstają one w wyniku interakcji między uczestnikami, którzy przenoszą swoje doświadczenia społeczne na innych członków. Z tychże powodów normy, które są kształtowane przez pokolenia, ulegają częstej ewolucji. I mimo tego, że genezy norm społecznych możemy doszukiwać się w koncepcjach religijnych i doktrynach filozoficznych sięgających świata starożytnego, należy pamiętać, że współcześnie zasadniczo odbiegają one od swoich pierwowzorów. Normy dotyczą różnych sfer.

Podział norm społecznych ze względu na dziedzinę życia społecznego

◂ rodzaje norm

Rodzaj	Opis normy
Religijne	Opierają się na uznaniu zasad objawionych przez Boga lub ustanowionych przez instytucje wyznaniowe. Zasady te obowiązują wyznawców danej religii, lecz także przenikają do całego społeczeństwa i pośrednio mogą obowiązywać również nienależących do związku wyznaniowego.
Moralne	Ustalają sposób postępowania człowieka na podstawie wyznawanego systemu wartości. Stanowią fundament prawa i zasad postępowania ludzi, umożliwiają odróżnianie dobra od zła. Ich naruszenie grozi wykluczeniem społecznym (alienacją, zob. też s. 25) jednostki. Ich genezy możemy się doszukiwać w koncepcjach religijnych i doktrynach filozoficznych.
Obyczajowe	Są pewnymi umownymi zachowaniami w konkretnych sytuacjach życia codziennego; powstają w sposób spontaniczny i nie mają określonych twórców, są przekazywane pokoleniowo. Pozwalają ocenić, co wypada, a czego nie wypada robić.
Prawne	Są ustanowione przez państwo, ich przestrzegania pilnuje wymiar sprawiedliwości i aparat przymusu. Obowiązują wszystkich członków danej zbiorowości.

Jak wcześniej wspomniano, za pomocą norm społeczeństwo stara się wywierać nacisk na jednostki, aby te postępowały z ogólnie przyjętymi zasadami. Kiedy te normy się uzupełniają, kontrola społeczna przyczynia się do integracji społeczeństwa. Kontrola daje bowiem poczucie adekwatności własnego postępowania (skoro inni zachowują się tak jak ja, to znaczy, że myślimy podobnie, podobne sprawy uznajemy za ważne, podobnie działamy, świat wokół jest przewidywalny). Problemy pojawiają wtedy, gdy poszczególne zasady są ze sobą sprzeczne, jak na przykład w przypadku aborcji i eutanazji w normach religijnych i prawnych. W takich sytuacjach dochodzi do osłabienia kontroli społecznej i dezintegracji społeczeństwa. Czasami same normy nie wystarczają, aby przekonać jednostkę do postępowania zgodnie z przyjętymi założeniami. Wówczas sięga się po środki kontroli społecznej, których skuteczność zależy od rodzaju złamanej normy społecznej. **Normy religijne** mają ograniczony zasięg, ponieważ obowiązują tylko wyznawców określonej religii. Z tego powodu skutki ich nieprzestrzegania przeważnie dotyczą okresu

◂ normy religijne

po śmierci człowieka lub sfery sprawowania kultu, jak na przykład wykluczenie ze wspólnoty religijnej. Zdarza się jednak, że normy religijne są zgodne z prawnymi, i wtedy ich złamanie skutkuje takimi samymi konsekwencjami, jak naruszenie norm obowiązujących w państwie. **Normy obyczajowe i moralne** są zaliczane do norm nieformalnych. Skutkiem ich nieprzestrzegania jest przeważnie drwina albo ośmieszenie. Jednak w przypadku złamania norm moralnych skutki mogą być poważniejsze. Moralność odnosi się do podstaw funkcjonowania społeczeństwa, więc osoby łamiące jej zasadę mogą zostać napiętnowane lub uznane za zagrożenie dla innych. Wystarczy w tym miejscu wspomnieć o pedofilach, którzy jako sprawcy przemocy wobec dzieci są brutalnie prześladowani przez współwięźniów i znajdują się na samym dole hierarchii przestępców. **Normy prawne** mają charakter formalny, co oznacza, że są usankcjonowane przez państwo i zagwarantowane przymusem (zob. schematy poniżej). Ich złamanie skutkuje konsekwencjami wynikającymi z poszczególnych aktów prawnych. Jednym z takich następstw jest odpowiedzialność karna za popełnione przestępstwo lub wykroczenie.

normy obyczajowe i moralne

normy prawne

PODZIAŁ NORM SPOŁECZNYCH ZE WZGLĘDU NA RODZAJ PRZYMUSU

NAKAZOWE	ZAKAZOWE
Określają wzór pożądanego przez społeczeństwo zachowania.	Zabraniają określonego zachowania, nieakceptowanego przez społeczeństwo.

PODZIAŁ NORM SPOŁECZNYCH ZE WZGLĘDU NA FORMĘ PRZYMUSU

FORMALNE	NIEFORMALNE
Są określane przez pisemne regulaminy i przepisy oraz kontrolowane przez system formalnej kontroli społecznej (np. więzienie, komornik).	Są określane przez niepisane zasady rządzące daną społecznością i egzekwowane przez system nieformalnej kontroli społecznej (np. drwina, plotka, bojkot).

Stygmatyzacja społeczna

Człowiek w efekcie procesu socjalizacji nabywa określone wzorce zachowań oraz przystosowuje się do norm i zasad uznanych w grupach, do których przynależy (szerzej zagadnienie grup omówiono na s. 48). Z takimi grupami jednostka zaczyna się identyfikować i uznawać za **„swoje"**, a wobec **„obcych"** wykazuje dystans i nieufność. Powstaje w ten sposób **tożsamość zbiorowa**, której wskaźnikiem jest myślenie w kategoriach „swoi" i „obcy". Według polskiego socjologa **Floriana Znanieckiego** „obcość" będzie istnieć tylko wtedy, kiedy jednostki lub grupy będą jej subiektywnie doświadczać. Nasz stosunek do „obcych" może mieć zarówno charakter dystansu społecznego, czyli poczucia obcości doświadczanego w efekcie zauważalnych różnic, jak i antagonizmu (wrogości czy niechęci). W konsekwencji możemy przyjąć postawę akceptacji, tolerancji, nietolerancji i stygmatyzacji tego, co odmienne.

podział na „swoich" i „obcych" a konflikty społeczne

Akceptacja i tolerancja bardzo często są ze sobą utożsamiane, mimo iż te dwa pojęcia oznaczają zupełnie inną postawę. Akceptacja polega bowiem na pełnej aprobacie, na przykład odmiennych zasad czy zachowań, i uznaniu ich za zgodne z naszymi oczekiwaniami. **Tolerancja** natomiast to poszanowanie cudzych poglą-

akceptacja a tolerancja – różnice

dów, zachowań czy wierzeń, ale bez ich aprobaty. Choć tolerancja nie jest równoznaczna z akceptacją, obie te postawy mają wspólną cechę. Zarówno tolerancja, jak i akceptacja wykluczają **dyskryminację**, czyli gorsze traktowanie, a nawet prześladowanie osób lub grup ze względu na jakąś cechę (np. rasę, narodowość, wyznanie, płeć). Zdarza się również, że jednostki i grupy – na przykład ze względu na swoją odmienność rasową, kulturową, światopoglądową, seksualną czy religijną – są nietolerowane i poddawane stygmatyzacji społecznej. **Nietolerancja** przejawia się brakiem szacunku dla odmienności oraz brakiem akceptacji poglądów i upodobań innych ludzi.

stygmatyzacja i jej skutki

Stygmatyzacja w powszechnym rozumieniu to negatywne etykietowanie człowieka, czyli przypisywanie mu określeń umniejszających jego wartość, bez względu na rzeczywistą ocenę jego zachowania. Stygmatyzacja społeczna jest więc formą uprzedzenia (czyli rodzajem postawy polegającej na odrzucaniu człowieka bez racjonalnych przesłanek) na skutek niespełniania przez poszczególne jednostki lub grupy ogólnie przyjętych społecznych oczekiwań. W dużej mierze jest ona wynikiem postaw ukształtowanych w trakcie procesu socjalizacji. Stygmatyzacja ma wiele negatywnych skutków. Prowadzi m.in. do tego, że deprecjonuje się innych, uznaje się ich za gorszych ze względu na odmienność cech. **Gordon Allport**, jeden z badaczy tego zjawiska, zwrócił uwagę na **wielorakie skutki stygmatyzacji**. Osoby naznaczone odmiennością mogą m.in.:

- czuć stały niepokój, będący efektem obawy przed dyskryminacją;
- zaprzeczać przynależności do grupy naznaczonej;
- pogodzić się z losem;
- żartować z siebie i grupy, aby zmniejszyć zagrożenie;
- zacieśniać stosunki z osobami, które są dyskryminowane z tych samych powodów;
- szukać odwetu;
- przejawiać zachowania agresywne wobec obcych lub własnej grupy;
- popaść w narkomanię lub alkoholizm.

Z powodu obaw przed stygmatyzacją społeczną wiele osób ukrywa przed społeczeństwem swoje wyznanie, pochodzenie, poglądy polityczne, orientację seksualną czy tożsamość płciową. Decyzja o „ujawnieniu się" jest bardzo trudna. Proces samodzielnego odkrycia przed innymi ludźmi własnej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej, stanowiącej mniejszość w społeczeństwie, jest nazywany z języka angielskiego określeniem ***coming out*** (*of the closet* – wyjście z szafy). *Coming out* może dotyczyć również osób publicznych, które podają własną tożsamość seksualną do wiadomości za pośrednictwem mass mediów. Podjęcie takiej decyzji nie jest jednak łatwe. Zdarza się, że takie osoby mają poczucie **wykluczenia społecznego** (szerzej omówione na s. 107–109) i same się **alienują**. Pojęcie alienacji oznacza poczucie izolacji człowieka od społeczeństwa, w którym żyje, a to prowadzi w konsekwencji do ograniczenia jego aktywności. Przyczyny alienacji wynikają także z życia społecznego, w którym interes jednostki jest wypierany przez interes zbiorowości. Sprzeczność poglądów i oczekiwań rodzi niekorzystne emocje i powoduje, że człowiek przestaje żyć dla siebie, a jedynie funkcjonuje pod presją otoczenia. Rodzi to poczucie depersonalizacji i osamotnienia. Alienacja powstaje także na drodze rozwiązań kulturowych, które stawiają na takie

alienacja i jej źródła

wartości, jak młodość, przyjemność i konsumpcjonizm. Człowiek, który nie jest w stanie sprostać takim oczekiwaniom ze względu na przykład na stan zdrowia, sytuację materialną albo wewnętrzne przekonania, zaczyna się alienować. Skutkami wyobcowania są m.in.: brak odczuwania radości, kłopoty z adaptacją, frustracje i fobie, które prowadzą do przeciążenia psychicznego.

Podsumowanie lekcji

s. 20
- Socjalizacja to proces uspołeczniania jednostki, czyli przygotowywania do życia w społeczeństwie. Podczas socjalizacji jednostka kształtuje swoją osobowość, nabywa system wartości, norm i wzorców zachowań obowiązujących w danej społeczności.

s. 21–22
- Socjalizacja przebiega w dwóch fazach: pierwotnej i wtórnej.

s. 22
- Resocjalizacja to ponowne przystosowanie jednostki do życia w społeczeństwie w związku z nieprzestrzeganiem przez nią obowiązujących norm społecznych.

s. 22–24
- Podstawową funkcję kontroli społecznej pełnią normy prawne, religijne, moralne i obyczajowe.

s. 24
- Przynależność do różnych grup może powodować podział na „swoich" (odbieranych pozytywnie) i „obcych" (do których czuje się dystans i nieufność).

s. 24–25
- Akceptacja i tolerancja to dwie odmienne postawy. Pierwsza polega na pełnej aprobacie odmienności, a druga tylko na jej poszanowaniu.

s. 25
- Stygmatyzacja społeczna to negatywny proces polegający na etykietowaniu jednostek lub grup społecznych ze względu na ich odmienność.

s. 25
- Alienacja (wyobcowanie) polega na utracie więzi ze środowiskiem. Alienacja wywołuje brak odczuwania radości, kłopoty z adaptacją, frustracje, fobie, które prowadzą do przeciążenia psychicznego.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, która faza socjalizacji twoim zdaniem jest najważniejsza w procesie przystosowania jednostki do życia w społeczeństwie.
2. Uzasadnij wpływ socjalizacji wtórnej na kształtowanie się charakteru.
3. Wyjaśnij, dlaczego sprzeczność norm przyczynia się do osłabienia kontroli społecznej.
4. Podaj przykłady stygmatyzacji we współczesnym świecie.
5. Przedstaw sposoby przeciwstawiania się stygmatyzacji, nietolerancji, dyskryminacji.
6. Do każdego opisu podaj prawidłową nazwę normy społecznej.
   A. Przestrzeganie tych norm jest egzekwowane m.in. przez sądy, prokuraturę i policję. Za ich złamanie grozi odpowiedzialność karna.
   B. Normy te wynikają z przyjętego systemu wartości przez społeczeństwo. Ich korzeni możemy doszukiwać się w koncepcjach religijnych.
   C. Odpowiedzialność za złamanie tych norm ogranicza się do części społeczeństwa. W szczególnych przypadkach pokrywa się z odpowiedzialnością przed organami państwowymi i może dotyczyć ogółu obywateli.
7. Opracuj w formie wypracowania następujący temat: „Wpływ socjalizacji i kontroli społecznej na życie jednostki i zbiorowości".
8. Dokonaj analizy przyczyn i skutków wybranego przez siebie przykładu alienacji.

3. Komunikacja w życiu człowieka

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, na czym polega autoprezentacja;
- rozpoznasz i przeanalizujesz taktyki autoprezentacji;
- przedstawisz różnorodne formy komunikowania się;
- rozpoznasz modele zachowania się ludzi;
- wyjaśnisz, na czym polegają zachowania asertywne;
- nauczysz się stosować zwroty asertywne.

Ćwiczenie

Jak sądzicie, w jakich sytuacjach w życiu będzie wam potrzebna odpowiednia autoprezentacja?

Taktyki autoprezentacji

autoprezentacja jako komunikat

Człowiek jako istota społeczna wchodzi w różnorodne interakcje z innymi ludźmi. W jaki sposób będzie odbierany i oceniany, w dużej mierze zależy od zastosowanych taktyk autoprezentacji. **Autoprezentacja** to rodzaj **komunikatu**, który wysyłamy do otoczenia z nadzieją, że zostaniemy dobrze odebrani i osiągniemy swoje cele. Sztuka odpowiedniej autoprezentacji przydaje się zarówno podczas przyjacielskiej pogawędki, jak i biznesowych negocjacji.

taktyki autoprezentacji i ich podział

Powszechnie przyjmuje się, że najważniejsze jest **pierwsze wrażenie**, czyli odczucia, które wzbudzamy w ciągu pierwszych 10–30 sekund spotkania. Dlatego też w istotnych dla nas sytuacjach warto postarać się wypaść jak najlepiej: zadbać o własny wygląd, postawę, mowę ciała i sposób wypowiedzi. Jednym słowem dobrze jest zastosować określoną **taktykę autoprezentacji**. Według Bogdana Wojciszke wykorzystywane taktyki autoprezentacji można podzielić na:

taktyki obronne

Taktyki obronne przeważnie są charakterystyczne dla osób o niskiej samoocenie, które za wszelką cenę usiłują uniknąć porażki. Klasycznym przykładem takiej taktyki jest **suplikacja**, czyli przedstawianie własnej bezradności w celu uzyskania po-

mocy. Umniejszanie swoich kompetencji w oczach osoby, wobec której stosujemy tę taktykę – wraz z dowartościowaniem jej umiejętności – ma w konsekwencji doprowadzić do osiągnięcia własnych celów bez żadnego wysiłku. Szczególnym przypadkiem tej taktyki jest metoda „udawania głupiego", mająca ukryć przed adresatem nasze umiejętności lub doprowadzić do uniknięcia odpowiedzialności. Bardzo dobrym przykładem takiego zachowania jest m.in. tłumaczenie ucznia, że nie wiedział o sprawdzianie lub konieczności zrobienia zadania. Podobny charakter mają **wymówki** zmierzające do ograniczenia odpowiedzialności poprzez negowanie własnej winy i przekonania, że nie miało się żadnego wpływu na przebieg zdarzeń. Taktyką obronną jest także **usprawiedliwianie**, polegające na akceptacji własnego czynu przy równoczesnym umniejszaniu jego negatywnych skutków lub wręcz uznaniu jego nieszkodliwości. Przykładem takiej taktyki jest odpisywanie na sprawdzianie lub upowszechnienie sprawdzianu w mediach społecznościowych przy jednoczesnym wytłumaczeniu, że przecież wszyscy tak postępują. Rodzajem usprawiedliwiania jest także przekonywanie, że wina leży po stronie ofiary, która zasłużyła na swój los, ponieważ sprowokowała agresora. Szczególnym rodzajem taktyki obronnej autoprezentacji jest **samoutrudnianie** polegające na samodzielnym tworzeniu przeszkód, które mają nam uniemożliwić wykonanie zadania i zarazem zwolnić od odpowiedzialności w razie porażki. Zbudowanie wizerunku własnej osoby zmagającej się z szeregiem przeciwności w konsekwencji wzmacnia naszą pozycję w oczach innych i podnosi prestiż w przypadku sukcesu.

asertywność i taktyki asertywne

Taktyka polegająca na **przepraszaniu** niesie najwięcej korzyści, ponieważ osoby, które potrafią się przyznać do popełnionego czynu i za niego przeprosić, są lepiej oceniane przez otoczenie.

Taktyki asertywne są charakterystyczne dla osób o wysokiej samoocenie, które, dążąc do sukcesu, budują swój pozytywny wizerunek. Aby osiągnąć zamierzony cel, posługują się m.in. **autopromocją**, polegającą na podkreślaniu własnych zalet i kompetencji. Metoda ta niesie jednak ze sobą pewne ryzyko – osoba ją wykorzystująca może zostać odebrana przez otoczenie jako zadufana oraz nieautentyczna. Ludzie większą sympatią darzą bowiem tych, którzy umniejszają swoje osiągnięcia, a nie je wywyższają. Z kolei zachowanie skromności może spowodować, że zostanie się uznanym za osobę o niewielkich dokonaniach lub niskiej samoocenie. Nie mniejsze ryzyko wiąże się z oczekiwaniami stawianymi przez innych ludzi. Chęć sprostania tym oczekiwaniom może bowiem prowadzić do nieautentyczności. W takiej sytuacji autoprezentacja ma na celu podtrzymanie pozytywnego wizerunku danej osoby i osiągnięcie korzyści, mimo że autopromocja opiera się na fałszywych informacjach. Innym rodzajem tej taktyki asertywnej jest **autopromocja przez skojarzenia**, określana także „pławieniem się w cudzej chwale". Polega ona na przedstawianiu siebie w kontekście sukcesów innych osób lub pozytywnych wydarzeń. Ludzie stosują tę metodę przeważnie w sytuacji zaniżonego poczucia własnej wartości, a rezygnują z niej wraz z odbudową samooceny. Kolejną taktyką asertywną jest **ingracjacja**, czyli, najprościej mówiąc, „podlizywanie się". Osoby stosujące taką taktykę próbują, za pomocą komplementów, przysług i pochlebstw, wkraść się w łaski innej osoby i wzbudzić w niej sympatię. Przeciwny efekt wywołuje natomiast **zastraszanie**, które polega na budowaniu swojego wizerunku jako osoby twardej

i nieustępliwej, przejawiającej zachowania agresywne. Przeważnie ten styl autoprezentacji można zaobserwować w relacjach przełożony–podwładny. Czasami występuje także w odwrotnej konfiguracji, na przykład w relacji dziecko–rodzic. Typową ilustracją tej taktyki jest tzw. robienie sceny w miejscu publicznym przez dziecko, które pragnie wymusić określone zachowanie rodzica. Ostatnim rodzajem autoprezentacji asertywnej jest **świecenie przykładem**, czyli przedstawianie siebie jako osoby moralnej, godnej naśladowania. Mimo pozytywnego wydźwięku tej metody wypada zauważyć, iż osoby z niej korzystające stają się niejednokrotnie hipokrytami – nie przestrzegają zasad moralnych, a jedynie stwarzają pozory moralności.

Formy komunikowania się

różne formy komunikacji

Komunikacja w życiu człowieka ma charakter naturalny. Od wieku niemowlęcego przekazujemy informacje o swoich odczuciach i potrzebach. Początkowo bez użycia słów, w sposób niewerbalny, m.in. przez krzyk, płacz, uśmiech czy wyciągnięte ręce. W późniejszych etapach życia komunikację uzupełniamy słowami, które w odpowiedniej tonacji we wczesnym okresie rozwoju mogą stanowić jedynie dopełnienie gestów, mimiki, dźwięków. Z biegiem lat uczymy się za pomocą słów wyrażać własne zdanie, pragnienia czy emocje. Niektórym wystarczy w komunikacji podstawowy zasób słownictwa, inni w sztuce wysławiania się osiągają prawdziwe mistrzostwo.

Językoznawcy wyróżniają następujące niezbędne elementy aktu komunikacji:

komunikacja werbalna

Komunikację możemy podzielić na werbalną i niewerbalną. **Komunikowanie werbalne** występuje w postaci pisemnej i ustnej. Warto się zastanowić, która z nich jest obecnie bardziej popularna. W dobie nieustannego dostępu do technologii informacyjno-komunikacyjnej można zauważyć coraz częstsze kontakty pisemne – za pośrednictwem SMS-ów, MMS-ów, e-maili, czatów oraz innych rozwiązań stosowanych na portalach społecznościowych. Nie oznacza to, że komunikacja ustna w postaci rozmowy indywidualnej czy grupowej zanikła, choć na ogół nie jest ona tak często praktykowana. Komunikacja werbalna, będąca nader wartościowym doświadczeniem, ma jednak w stosunku do formy pisemnej pewną wadę – łatwo ulega zniekształceniom. Z drugiej strony jej niewątpliwym plusem jest możliwość uzupełnienia przekazywanych treści komunikatami niewerbalnymi, dzięki którym rozmówca zostanie lepiej zrozumiany.

Głuchy telefon jest jedną z ulubionych dziecięcych zabaw. Polega ona na tym, że nadawca podaje odbiorcy informację, którą ten potem przekazuje dalej. W zależności od liczby uczestników w trakcie zabawy początkowa wersja informacji poddawana jest różnorodnym zniekształceniom. Podobnym wypaczeniom ulegają nasze wypowiedzi podczas rozmowy, gdyż odbiorca komunikatu od razu przetwarza go według własnych schematów myślowych. Z tego powodu nadawca może mieć czasem wrażenie, że nie został dobrze zrozumiany. Inną konsekwencją przeinaczeń może być powstanie plotki czy nieprawdziwej informacji.

komunikacja niewerbalna

Mimo iż **komunikacja niewerbalna**, czyli mowa ciała, może funkcjonować samoistnie w postaci gestów, mimiki twarzy, spojrzeń czy też dotyku, to należy pamiętać, że jest ona współzależna od komunikacji werbalnej. Mowę ciała dzielimy na **wokalikę** i **kinezykę**. Pierwsza z nich jest ściśle związana z naszymi wypowiedziami, którym towarzyszy intonacja, składająca się m.in. z tempa mowy, jej głośności i barwy. Elementem wokalizacji są także wydawane przez nas dźwięki, takie jak westchnienia, chrząknięcia czy ziewnięcia. Kinezyka natomiast dotyczy naszych ruchów. Na przykład na podstawie sposobu nawiązywania kontaktu wzrokowego możemy ustalić, czy rozmówca jest nami zainteresowany, a mimika twarzy odpowie nam na pytanie dotyczące jego stanu emocjonalnego. Podobną rolę odgrywają gesty i ruchy ciała oraz dystans fizyczny zachowywany między interlokutorami.

Mowa ciała jest ważnym elementem autoprezentacji polityków. Często korzystają oni z pomocy specjalistów od komunikacji pozawerbalnej, by nauczyć się w sposób kontrolowany wyrażać swoją intencję za pomocą gestów czy mimiki. Na zdjęciach zaprezentowano mowę ciała w wykonaniu prezydenta USA Donald Trumpa (czyt. trampa). Gest na pierwszym zdjęciu można odczytać jako komunikat: „Jest dobrze. Panuję nad sytuacją. To, co mówię, jest oparte na faktach!"; palec wskazujący skierowany do góry oznacza: „Uwaga, to, co teraz mówię, jest bardzo ważne!"; z kolei palec wskazujący wyzywająco skierowany w stronę innej osoby można zrozumieć jako przekaz: „Znam swoją wartość i nikogo się nie boję!"; czwarty gest może oznaczać: „Nie mam nic do ukrycia. Jestem z wami". (Na podstawie wywiadu ze specjalistką od wizerunku Katarzyną Bąkowicz, https://link.operon.pl/n8037-2, dostęp: 04.11.2022).

Warto przeczytać

J. Stewart, *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*, tłum. J. Suchecki, Warszawa 2010. Książka oprócz kompleksowo wyjaśnionych aspektów komunikacji interpersonalnej zawiera także bardzo przydatny międzynarodowy słownik gestów.

Asertywność

Ważnym aspektem komunikacji jest umiejętny, właściwy i dostosowany do sytuacji sposób wyrażania własnego zdania. Innymi słowy, w komunikacji istotna jest **asertywność**, czyli jasne, zdecydowane mówienie o swoich potrzebach, uczuciach i opiniach, bez naruszania praw innych osób, ale też z zachowaniem praw nam przynależnych.

Nie dziedziczymy asertywności po rodzicach i musimy się jej nauczyć. A nie jest to łatwa do opanowania umiejętność. Trudno jest bowiem wyrażać swoje uczucia, pragnienia, rozwiązywać problemy życiowe i realizować zadania, a jednocześnie reagować na wymagania i oczekiwania stawiane przez innych ludzi. Jednak gdy opanujemy tę umiejętność, będziemy umieli wspomniane powyżej przejawy asertywności skutecznie wykorzystać do realizacji zadań, które staną nam na drodze w życiu społecznym.

Warto wiedzieć

W Europie pożegnanie za pomocą gestu (komunikat niewerbalny) polega na podniesieniu dłoni oraz opuszczaniu i podnoszeniu palców. Amerykański styl pożegnania polegający na machaniu całą dłonią i ręką na Starym Kontynencie przeważnie oznacza zaprzeczenie. Ten styl pożegnania może natomiast przysporzyć poważnych kłopotów w Grecji, gdzie stanowi obrazę.

Modele zachowań

modele zachowań: agresywny, pasywny, asertywny

Człowiek, ucząc się asertywności, musi na początku zastanowić się, jaki model zachowania cechuje go w kontaktach z innymi ludźmi. Czy jest **agresywny, pasywny (bierny)**, a może już jednak **asertywny**? Trzeba od razu podkreślić, że zachowanie **agresywne** w kontakcie werbalnym jest formą przemocy psychicznej. Niektórym postępowanie takie może się nawet wydawać atrakcyjne, ponieważ daje poczucie wyższej wartości kosztem poniżonych i upokorzonych osób. Zdarza się, że osoba o agresywnym modelu zachowania podczas komunikacji uniemożliwia podjęcie decyzji przez inną osobę, narzuca swoje zdanie, a potem obwinia ją o ewentualne niepowodzenia. Przeważnie za pomocą takiego zachowania osoba dominująca osiąga swe cele, ale kosztem drugiego człowieka. Poczucie krzywdy, poniżenia i braku możliwości realizacji własnych celów może doprowadzić u osoby zdominowanej do rezygnacji z zachowań asertywnych na rzecz uległości bądź agresji.

Frustracja – stan przykrego napięcia emocjonalnego wywołany niemożnością zaspokojenia jakiejś potrzeby lub osiągnięcia jakiegoś celu.

Z kolei zachowanie **pasywne** (bierne) wywołuje u człowieka uległego uczucie dyskomfortu. Przyjmując postawę podporządkowania innym ludziom, osoba taka rezygnuje z własnego zdania i własnych oczekiwań, a tym samym z osiągnięcia osobistych celów. W konsekwencji rodzi się w niej uczucie niepewności, niepokoju oraz przekonanie, że nie jest w stanie osiągnąć zamierzonych celów. W efekcie daje przyzwolenie na podejmowanie decyzji w jej imieniu przez inne osoby. Pasywny model zachowania bywa trudny także dla partnerów w rozmowie. Kontakt z osobą uległą, o niskiej samoocenie może wywołać frustrację rozmówcy oraz poczucie winy, że własne cele osiągnął kosztem drugiej osoby.

Modelem najbardziej pożądanym jest **zachowanie asertywne**. Z jednej strony wzmacnia ono samoocenę i umożliwia wyrażanie własnych poglądów prowadzących w konsekwencji do osiągnięcia oczekiwanych rezultatów. Z drugiej strony stwarza płaszczyznę do rów-

Cechy człowieka asertywnego według Herberta Fensterheima (czyt. fensterhaima) i Jeana Baera (czyt. dżina bera)
poczucie własnej tożsamości umożliwiające swobodne wyrażanie swoich myśli, odczuć i oczekiwań
szacunek do samego siebie
umiejętność uczciwej i otwartej komunikacji z otoczeniem
aktywny stosunek do życia

Wybrane umiejętności asertywnego zachowania
wyrażanie własnych oczekiwań i poglądów w życiu prywatnym i publicznym
wyrażanie i przyjmowanie ocen i uczuć zarówno pozytywnych, jak i negatywnych
wyrażanie przeprosin i próśb
wyrażanie sprzeciwu wobec niestosownych żądań i różnorodnych form poniżania

ności wypowiedzi i jednakowych szans na realizację celów przez wszystkich rozmówców. Pytanie tylko, jak to osiągnąć? Przede wszystkim należy przyjąć odpowiednie postawy wobec siebie i innych ludzi. Podstawą takiego zachowania jest pozytywny stosunek do własnej osoby (wysoka, acz realna samoocena) oraz do drugiego człowieka (wysoka ocena tej osoby oraz empatia wobec niej), ukształtowana dzięki świadomości własnych praw oraz akceptacji i uznaniu praw innych osób. Trzeba także wyćwiczyć umiejętności prawidłowego reagowania, działania i wyrażania swoich poglądów (zob. tabela „Wybrane umiejętności asertywnego zachowania").

Podsumowanie lekcji

s. 27
- Autoprezentacja to rodzaj komunikatu, za pośrednictwem którego chcemy osiągnąć zamierzony cel.

s. 27–28
- Taktyki autoprezentacji mogą mieć charakter obronny albo asertywny.

s. 29–30
- Komunikowanie się ma charakter werbalny i niewerbalny.

s. 31
- Asertywność to sposób umiejętnego i stanowczego wyrażania swojego zdania.

s. 31–32
- Modele zachowania się człowieka dzielimy na agresywne, pasywne i asertywne.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, na czym polegają asertywne taktyki autoprezentacji.
2. Uzasadnij znaczenie komunikacji niewerbalnej w porozumiewaniu się ludzi.
3. Na podstawie podręcznika, własnej wiedzy i innych źródeł pozapodręcznikowych stwórz zestaw zwrotów asertywnych.
4. Przedstaw korzyści wynikające z używania zwrotów asertywnych.
5. Określ swój model zachowania w kontaktach z innymi ludźmi.
6. Rozstrzygnij, czy postawa kobiety ukazanej na rysunku ma charakter asertywny. Odpowiedź uzasadnij.

7. Określ, jaki rodzaj komunikatu został przedstawiony na ilustracji. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do elementów graficznych.

4. Życie społeczne jednostki

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz mechanizmy regulujące życie społeczne;
- dowiesz się, czym jest anomia i jakie niesie ze sobą skutki;
- zrozumiesz, jakie znaczenie mają instytucje społeczne;
- wyjaśnisz mechanizmy konfliktów międzygrupowych;
- przeanalizujesz zalety i wady negocjacji, mediacji i arbitrażu;
- przeanalizujesz uwarunkowania prawidłowego procesu decyzyjnego.

Ćwiczenie

„Ludzie lubią komplikować sobie życie, jakby już samo w sobie nie było wystarczająco skomplikowane" (Carlos Ruiz Zafón, *Cień wiatru*, Warszawa 2005, s. 77). Podajcie przykłady z życia potwierdzające słuszność poglądu pisarza. Zastanówcie się, czy zawsze skutecznie udaje się wam rozwiązywać konflikty, w które wchodzicie z innymi ludźmi.

Dobro wspólne a życie społeczne jednostki

Wiemy już, że człowiek jest istotą społeczną i dla prawidłowego funkcjonowania potrzebuje kontaktów z innymi ludźmi, z którymi tworzy różne wspólnoty. Tym, co jednoczy każdą wspólnotę, jest **dobro wspólne** (łac. *bonum commune*). Pojęcie to należy rozumieć jako dbanie o interes ogółu. Sama idea dobra wspólnego znana była już w starożytności, jednak jej interpretacja uległa ewolucji. Jedną z pierwszych definicji dobra wspólnego stworzył Arystoteles, który przekonywał, że celem państwa jako wspólnoty jest dbanie o dobre i szczęśliwe życie obywateli. Według Cycerona koncepcja ta dotyczyła tylko społeczności państwowej i oznaczała dobro wspólne państwa, które wyrażało się poprzez panujący porządek i pokój. Św. Augustyn poszerzył ideę dobra wspólnego o społeczność rodzinną, a charakter ogólny nadał jej św. Tomasz z Akwinu. Zwrócił on uwagę, że oprócz dobra wspólnego, rozumianego przez pryzmat społeczności państwowej, istnieje także dobro wspólne społeczności od niej niższych. Oznacza to, że dobro wspólne może dotyczyć zarówno narodu, społeczności lokalnej, jak i grupy społecznej. Zgodnie z tym założeniem wszystkie osoby tworzące wspólnotę mają w wyniku realizacji dobra wspólnego osiągnąć pozytywne rezultaty, a nie tylko jakaś wybrana jednostka. Dobro wspólne wyklucza dbanie jedynie o swoje potrzeby i uzyskiwanie korzyści kosztem innych członków wspólnoty. Z zasady dobra wspólnego wynikają także obowiązki jednostki względem wspólnoty. Ich szczegółowy zakres zależy rodzaju wspólnoty i realizowanych przez nią interesów. Przykładowo obowiązkiem obywatela jako członka wspólnoty państwowej jest wypełnianie obowiązków konstytucyjnych. Ogólny zakres obowiązków nakłada na członka wspólnoty obowiązek zwracania uwagi na całą wspólnotę, dostrzegania pojawiających się problemów i niesienia pomocy potrzebującym.

Prawidłowości życia społecznego

Życie społeczne to ogół zjawisk wynikających ze wzajemnego oddziaływania (interakcji) jednostek i zbiorowości przebywających w danej przestrzeni. Interakcje te mogą przybierać zarówno charakter współpracy, jak i rywalizacji, która może doprowadzić do konfliktu.

wartości jako mechanizm regulujący społeczeństwo

Mechanizmami regulującymi życie społeczne, jak wspomniano w jednym z wcześniejszych tematów, są **wartości i normy**. Jeżeli społeczeństwo będzie dysponować i kierować się wartościami powszechnie aprobowanymi i przestrzeganymi, wówczas jego funkcjonowanie oprze się na harmonii społecznej. To zaś sprawi, że społeczeństwo będzie trwałe i skuteczne w działaniu. **Wartości społeczne**, będące **wspólnym przekonaniem danej zbiorowości**:

- określają granicę między dobrem a złem;
- wyznaczają normy społecznego zachowania w określonych sytuacjach;
- wpływają na sposób myślenia i postrzegania świata przez człowieka, czyli kształtują jego światopogląd.

wartości a światopogląd

Dokładnie rzecz ujmując, **światopogląd** to zbiór ogólnych przekonań na temat natury otaczającego nas świata, sensu życia człowieka oraz postępowania jednostki. Strukturę światopoglądu stanowią trzy rodzaje przekonań: normatywne, opisowe i wartościujące. Ten trzeci typ przekonań zawiera uporządkowany system wartości oraz związanych z nim ocen.

normy społeczne

Normy z kolei stanowią **system nakazów i zakazów** dotyczących zachowania się człowieka w społeczeństwie. Sama znajomość wartości i norm społecznych nie jest wystarczającym warunkiem prawidłowego funkcjonowania człowieka w społeczeństwie. Musi on także wyrażać chęć ich przestrzegania oraz przyjmować odpowiednie **postawy**, aby uzyskać akceptację społeczeństwa. Wiele cech i postaw sprzyja prawidłowemu funkcjonowaniu człowieka w społeczeństwie.

wzorowe postawy

Do najbardziej pożądanych należą: **odwaga cywilna, słowność, punktualność, prawdomówność, wrażliwość społeczna i solidarność międzyludzka**. Na tego rodzaju cechy – nazywane także cnotami obywatelskimi – zwróciła uwagę już w 1944 r. socjolog Maria Ossowska. Do dziś nie straciły one na aktualności.

Warto wiedzieć, przeczytać

O tym, że wyszczególnione przez Marię Ossowską cnoty obywatelskie są aktualne do dziś, świadczą poglądy współczesnego teoretyka Kena Robinsona wyrażone w książce *Kreatywna szkoła*.

ład społeczny

Wartości, normy i postawy są głównymi elementami **ładu społecznego**. W poglądach funkcjonalistów, takich jak Robert King Merton czy Talcott Parsons (czyt. talkat parsonz), jest on postrzegany jako stan równowagi wynikający z organizacji społeczeństwa opartej na prawie, religii i tradycji. Oznacza to, że społeczeństwo, akceptując te czynniki, tworzy samoregulujący się system, który gwarantuje spokój między grupami społecznymi. Ład społeczny w takim ujęciu będzie ściśle związany z **etyką**, która stanowi zespół ocen oraz norm moralnych danego społeczeństwa i wpływa na jego kształt. Prawidłowością życia społecznego nie jest jednak tylko ład społeczny. W każdym bowiem społeczeństwie

dochodzi do **konfliktów**, które są przeciwieństwem ładu. Nie muszą jednak tego ładu naruszać, pod warunkiem że społeczeństwo jest w stanie wypracować mechanizmy prowadzące do porozumienia opartego na konsensusie lub kompromisie.

Maria Ossowska (1896–1974) – filozof, etyk i socjolog, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, Warszawskiego, a także Państwowej Akademii Nauk, wykładowca na Uniwersytecie Columbia i Pensylwanii w USA. Ossowska zajmowała się teoretyczną nauką o moralności i specjalizowała się w tej dziedzinie. Prowadziła ciekawe badania historyczne dotyczące moralności ludzi i wzorców osobowych poprzednich epok. Przykład takiej analizy zawiera publikacja pt. *Ethos rycerski i jego odmiany*.

Anomia i jej skutki

Ład społeczny pod wpływem różnych sytuacji może ulegać zaburzeniu. Jednym ze zjawisk destabilizujących jest stan **anomii**. Pojęcie anomii (gr. *a* – bez, *nomos* – prawo) do socjologii wprowadził **Émile Durkheim** (czyt. emil durkem). Doszedł on do wniosku, że anomia jest rodzajem niepewności, którą odczuwa jednostka, gdy brakuje w społeczeństwie przejrzystego systemu wartości lub odpowiadających im norm. Ten stan jest wywołany problemami społeczeństwa, najczęściej podlegającego procesowi transformacji. Dlatego też społeczeństwo nie potrafi skonstruować logicznego systemu norm, który wyznaczałby jednostce prawidłowy sposób postępowania. Konsekwencją takiej sytuacji w skrajnych przypadkach mogą być nawet zachowania samobójcze, dewiacyjne lub patologiczne. **Dewiacją** nazywamy postępowanie sprzeczne z obowiązującymi normami. **Patologia** oznacza w socjologii zjawiska zagrażające życiu społecznemu, jak na przykład narkomania czy alkoholizm.

◂ anomia

Wśród polskich badaczy zjawiska anomii na uwagę zasługują poglądy **Mariana Filipiaka**. Według niego anomia to brak prawidłowego reagowania w sytuacjach, które są efektem działań niezgodnych z systemem wartości i norm obowiązujących w społeczeństwie. Taką sytuację bardzo często przynosi współzawodnictwo sportowe. Wśród niektórych zawodników chęć osiągnięcia sukcesu zaczyna górować nad radością ze zwycięstwa według ustalonych reguł. Stosują na przykład doping, który ma im zagwarantować wygraną. Nie liczy się satysfakcja ze współzawodnictwa, ale pomyślny wynik zmagań, osiągnięty skuteczną, lecz niedozwoloną metodą.

Émile Durkheim (1858–1917) – francuski socjolog, profesor, wykładowca akademicki. Dzięki jego staraniom socjologię uznano za dyscyplinę naukową. Jako pierwszy objął katedrę socjologii w Bordeaux (we Francji). W swych badaniach społecznych zakładał wyższość zbiorowości społecznej nad jednostką. Propagował analizę faktów społecznych (form nacisku społecznego na jednostkę) jako podstawę badań społecznych. Był autorem nowatorskich badań nad anomią.

Funkcje i zadania instytucji społecznych

Człowiek, żyjąc w społeczeństwie, ma określone cele, do których dąży, jak na przykład zapewnienie sobie bezpieczeństwa, opieki zdrowotnej czy niesienie pomocy potrzebującym. Niektóre cele jest w stanie realizować samodzielnie, inne wykraczają poza jego indywidualne możliwości. W takiej sytuacji nieodzowne do realizacji pewnych zadań są **instytucje społeczne**.

◂ instytucje społeczne

Do socjologii termin instytucji społecznej wprowadził **Herbert Spencer** (czyt. spenser). Przez pojęcie instytucji należy rozumieć zorganizowany typ działalności podejmowanej w celu zaspokojenia potrzeb jednostek i zbiorowości. Instytucja charakteryzuje się także odpowiednimi normami, wartościami i dążeniami, których przestrzeganie i realizacja są ważne dla społeczeństwa. Te normy, wartości i dążenia odnoszą się do:

- trwałych elementów ładu społecznego (np. rodzina, własność, prawo);
- uregulowanych i uznanych przez prawo form działalności (np. szkolnictwo, sądownictwo, nauka);
- uznanych i realizowanych według utartych schematów sposobów rozwiązywania problemów współpracy i współżycia (np. małżeństwo, kredyt, arbitraż);
- pewnego rodzaju organizacji formalnych, pełniących w społeczeństwie określone funkcje (np. szpital, więzienie, fabryka, urząd).

Często – w znaczeniu potocznym – instytucję określa się mianem formalnej organizacji społecznej, która jest grupą wyodrębnioną z ogółu społeczeństwa i charakteryzuje się celem i strukturą odrębną od otoczenia, natomiast nie utożsamia się jej na przykład z małżeństwem czy własnością.

Warto wiedzieć

Definicja instytucji społecznej nie jest jednoznaczna, na przykład w naukach politycznych to zorganizowany twór polityczny (państwo, parlament, związki zawodowe). Natomiast w naukach prawnych to zespół norm, które regulują stosunki społeczne (instytucja małżeństwa, kupna, własności).

funkcje instytucji ▸

Każdej instytucji możemy przypisać określone funkcje i zadania. Do podstawowych funkcji i zadań zalicza się:

- **zaspokajanie potrzeb członków zbiorowości i realizację celów grupowych**, za które jest odpowiedzialna m.in. służba zdrowia zapewniająca opiekę zdrowotną, policja czuwająca nad naszym bezpieczeństwem czy też szkoła przekazująca prawidłowe wzorce rozwoju i edukacji;
- **funkcję regulacyjną**, która polega na normowaniu stosunków w społeczeństwie poprzez skłanianie jednostek do wypełniania powierzonych im ról lub też wyciąganie konsekwencji z działań niepożądanych; przykładem stosowania funkcji regulacyjnej w społeczeństwie jest mandat za przekroczenie prędkości wystawiony przez policję lub obowiązek rozliczenia się z podatków w urzędzie skarbowym;
- **funkcję integracyjną**, której celem jest scalenie społeczeństwa w harmonijną i sprawnie działającą całość; taka integracja może mieć wymiar powszechny lub lokalny; podejmuje ją przede wszystkim szkoła, ale także inne organizacje społeczne, na przykład Stowarzyszenie Absolwentów I LO w Przemyślu;
- **zapewnienie ciągłości zbiorowości** dzięki nieustannej realizacji wyznaczonych zadań, kontynuowanych bez względu na wymianę jednostek (pracowników), które te zadania wykonują, oraz zmiany pokoleniowe w społeczeństwie.

Rodzaje instytucji społecznych

Aby przeanalizować rodzaje instytucji społecznych, należy na początku zastanowić się nad kryterium, którym będziemy się posługiwać. Jeżeli zaczniemy in-

stytucje rozpatrywać ze względu na sposób ich powstania, to podzielimy je na formalne i nieformalne. **Instytucje formalne** to te, które powołuje się do życia na drodze przepisów prawnych obowiązujących w państwie. Z kolei **instytucje nieformalne** powstają w sposób spontaniczny i nieuregulowany prawnie. Podstawowym kryterium podziału instytucji są jednak przeważnie realizowane przez nie zadania (zob. infografika poniżej).

rodzaje instytucji społecznych

PODZIAŁ INSTYTUCJI SPOŁECZNYCH ZE WZGLĘDU NA REALIZOWANE ZADANIA

1. **Instytucje polityczne**, których celem jest zdobycie, utrzymanie i sprawowanie władzy (partie polityczne)
2. **Instytucje ekonomiczne**, które zajmują się produkcją, wymianą i podziałem dóbr i usług (banki, zakłady pracy)
3. **Instytucje religijne**, które określają zachowania religijne, stosunek do przedmiotów kultu oraz stosunek do życia społecznego (np. Kościół katolicki, Kościół Ewangelicko-Augsburski czy inne Kościoły i związki wyznaniowe)
4. **Instytucje wychowawczo-kulturalne**, obejmujące działania mające na celu przekazanie prawidłowych wzorców zachowań oraz dorobku kulturalnego (np. szkoła, poradnia psychologiczno-pedagogiczna, muzeum, kino, teatr, rodzina)
5. **Instytucje socjalne**, realizujące działania prospołeczne (stowarzyszenia, fundacje)

Konflikty społeczne

Konflikty są jednym z procesów społecznych, które zachodzą tam, gdzie mamy do czynienia z rozbieżnościami interesów. Jednostki lub zbiorowości dążą do osiągnięcia swoich celów, podporządkowując sobie lub eliminując oponentów. Konflikty mogą mieć różne podłoże, jednak na ogół wymienia się ich trzy podstawowe źródła:

konflikty i ich przyczyny

- **przyczyny strukturalne** – związane są z nierównomiernym udziałem poszczególnych klas społecznych (zob. s. 70) w dystrybucji dóbr lub ich różnym uprzywilejowaniem;
- **różnice rozwojowe** – wynikają z dysproporcji rozwoju gospodarczego między poszczególnymi regionami;
- **sprzeczności wartości** – są konsekwencją odmiennych wartości i zbudowanych na nich światopoglądów, którymi jednostki lub zbiorowości kierują się życiu.

Biorąc pod uwagę sprzeczności wartości, możemy wyodrębnić różne rodzaje konfliktów, m.in. klasowo-warstwowe, ideologiczne, kulturowe, religijne, ekonomiczne, rasowe czy też pokoleniowe. Wyróżnia się także inne rodzaje, wynikające z różnorodnych kryteriów (zob. tabela).

typy konfliktów ▸

Rodzaje konfliktów społecznych

Podział ze względu na	Rodzaje
Źródło	Konflikty strukturalne (zob. s. 69) (źródła tkwią w strukturze ładu społecznego)
	Konflikty sytuacyjne (źródłem są zmienne sytuacje)
Uczestników	Konflikty klasowe (między klasami i wewnątrz klas)
	Konflikty wyznaniowe (między grupami wyznaniowymi)
	Konflikty pokoleniowe (między pokoleniami)
	Konflikty rasowe (między rasami)
	Konflikty międzypaństwowe (między państwami)
Zakres	Konflikty totalne (obejmujące całą sytuację)
	Konflikty fragmentaryczne (obejmujące tylko fragment sytuacji)
	Konflikty bezwzględne (między stronami istnieją tylko różnice)
	Konflikty względne (obok różnic występuje element łączący strony)
Środki używane przez strony	Konflikty gwałtowne (z użyciem przemocy, siły zbrojnej)
	Konflikty niegwałtowne (z użyciem środków pokojowych lub parlamentarnych)

Ćwiczenie

1. Nazwij rodzaje konfliktów, które obrazuje sytuacja przedstawiona na rysunku zamieszczonym obok.
2. Wyjaśnij, kiedy przedstawiona sytuacja stanie się konfliktem społecznym.
3. Zaproponuj właściwe i niewłaściwe rozwiązanie tego konfliktu.

podział konfliktów ze względu na rodzaj uczestników ▸

Ze względu na rodzaj uczestników konflikty można uszeregować w następujący sposób:

Ćwiczenie

Podaj, które konflikty opisane na schemacie są konfliktami społecznymi. Wyjaśnij, na czym polegają.

W sytuacji, gdy konflikty występują między jednostkami, ich źródłem są przeważnie sprzeczności wynikające z pełnionych ról społecznych. Tego typu spory mają ograniczony zakres i nie są groźne dla społeczeństwa. Inaczej wygląda sytuacja, gdy do konfliktu dochodzi między grupami. W związku z tym, że w taki konflikt angażuje się wiele osób, ma on dla społeczności, a czasem także dla całego społeczeństwa, charakter destrukcyjny. Konflikt ma tendencję do samopodtrzymywania. Zjawisko to, nazywane **spiralą konfliktu**, zdaniem Janusza Reykowskiego występuje w dwóch wariantach:

◂ spirala konfliktu

- pierwszy to spirala odpłaty polegająca na dążeniu obu stron do rewanżu za wyrządzone krzywdy; przybiera na sile wraz z każdym kolejnym podjętym działaniem;
- drugi to spirala obrony polegająca na budowaniu kolejnych zabezpieczeń, które przez antagonistyczną stronę odbierane są jako zagrożenie, co w konsekwencji prowadzi do zwiększenia nierozwiązanych problemów.

W ten sposób dochodzi do **eskalacji konfliktu**, który przybiera coraz bardziej niszczycielski charakter, angażuje coraz więcej osób i grup społecznych, pochłania więcej ofiar. Antagonistyczne strony rezygnują z pokojowych metod rozwiązania sporu i przechodzą do gróźb oraz metod siłowych, wśród których najbardziej destrukcyjna jest **wojna**.

◂ eskalacja

Sposoby rozwiązywania konfliktów

Strony konfliktu dążą do jego rozstrzygnięcia w taki sposób, aby było to dla nich najbardziej korzystne. Rozwiązanie mogą osiągnąć na **drodze siłowej**, poprzez narzucenie swojego zdania i doprowadzenie do ustępstwa strony przeciwnej. Przykładem takiego rozwiązania jest **walka**, która polega na dążeniu do swoich celów kosztem innych, przy zastosowaniu różnych metod nacisku. Innymi przykładami są: **unikanie**, czyli gra na zwłokę, w której jedna ze stron rezygnuje z realizacji własnych celów i potrzeb, a konflikt pozostaje nierozstrzygnięty, oraz **uleganie**, najczęściej wymuszone przez silniejszego przeciwnika, który narzucił swoje warunki rozwiązania konfliktu. Efekt zażegnania konfliktu metodą siłową jest na ogół krótkotrwały i przeważnie spór wybucha po pewnym czasie ze zdwojoną siłą (spirala konfliktu). Niezaprzeczalnie skuteczniejsze są pokojowe metody rozwiązywania konfliktów społecznych. Zaliczamy do nich:

◂ metody rozwiązywania konfliktów

- **negocjacje**, czyli dobrowolne rozmowy podjęte przez strony konfliktu po to, by go rozwiązać;
- **mediacje**, czyli pośredniczenie osoby trzeciej w rozmowach między zwaśnionymi stronami;
- **arbitraż**, czyli zwrócenie się do osoby trzeciej, która ma ustalić rozwiązanie obowiązujące wszystkie strony sporu;
- **koncyliacja**, czyli rozwiązywanie sporu przez specjalnie powołaną komisję, która proponuje polubowne rozstrzygnięcie konfliktu.

Stosowanie tych metod prowadzi w konsekwencji do **kompromisu** lub **konsensusu**. Kompromis polega na osiągnięciu porozumienia na drodze wzajemnych ustępstw. Bardziej pożądanym rozwiązaniem jest konsensus, czyli współpraca między stronami konfliktu w celu wypracowania wspólnego stanowiska.

Kiedy przeciwnicy nie wyrażają zgody na negocjacje, mediacje ani arbitraż, rozwiązaniem konfliktu może się zająć **sąd**. Formą rozwiązywania konfliktów w państwach demokratycznych są także **referenda, plebiscyty, głosowania** i **wybory**, w których kwestie sporne poddaje się ocenie społecznej.

Metody rozwiązywania problemów

Interakcje międzyludzkie rzadziej przybierają postać rywalizacji czy konfliktu, częściej polegają na współdziałaniu jednostek czy grup społecznych. Współpraca jest szczególnie pożądana w przypadku skomplikowanych problemów, bardzo częstych we współczesnym świecie, wymagających zaś kreatywnych rozwiązań i zaangażowania wielu osób. Kilka propozycji kreatywnych metod rozwiązywania problemów prezentuje poniższa tabela.

kreatywne rozwiązywanie problemów

Wybrane metody kreatywnego rozwiązywania problemów	
Burza mózgów	Jej zadaniem jest znalezienie w krótkim czasie jak największej ilości propozycji rozwiązania postawionego problemu. Rzucane przez jej uczestników pomysły mogą mieć charakter konstruktywny, typowy, ryzykowny, a nawet niedorzeczny. Ważne jednak, aby tych pomysłów nie komentować i nie krytykować. Ostatnim elementem tej metody jest dyskusja nad propozycjami i wybór przez grupę najlepszego rozwiązania.
Analiza SWOT	Metoda ta to rozwiązywanie problemu na podstawie analizy jego słabych i mocnych stron. Polega ona na wypisaniu: S (z ang. *strenghts*) – mocnych stron danego zagadnienia; W (z ang. *weaknesses*) – słabych jego stron; O (z ang. *opportunities*) – szans, które są z nim związane; T (z ang. *threats*) – zagrożeń, które może ze sobą nieść. Następnie analizuje się przedstawione elementy oraz ustala wzajemne powiązania między nimi. Ostatnim krokiem jest określenie najbardziej korzystnego rozwiązania.
Drzewo decyzyjne	Jej zadaniem jest graficzna analiza danych, która w konsekwencji ma doprowadzić do najkorzystniejszego rozwiązania przedstawionego problemu. Polega ona na zdefiniowaniu problemu oraz dopisywaniu możliwych rozwiązań, które mogą ze sobą nieść określone skutki.
Metaplan	Jest to połączenie dyskusji lub debaty z graficznym zapisem jej przebiegu. Metoda ta polega na stworzeniu plakatu, który będzie zawierał informacje na temat rozważanego problemu (jak jest?), stanu idealnego, do którego się dąży (jak powinno być?) oraz przyczyn, które powodują rozbieżności między tymi stanami (dlaczego nie jest tak, jak powinno być?).
Kruszenie obiektu, idei	Metoda ta polega na totalnej krytyce istniejącego poglądu. Jej celem jest wykazanie jak największej liczby wad, które potem należy w drodze analizy podzielić na urojone, trywialne, oczywiste i ukryte, a następnie przystąpić do ich eliminowania.

Proces decyzyjny

Analizując życie społeczne jednostki, należy także zwrócić uwagę na podejmowane przez nią decyzje. Z jednej strony mogą mieć one prozaiczny charakter (np. kwestia wyboru filmu do obejrzenia); z drugiej strony mogą to być rozstrzygnięcia kluczowe dla przyszłości danej osoby (np. sprawa wyboru studiów czy partnera życiowego). Podjęcie decyzji, która doprowadzi do rozwiązania najkorzystniejszego dla osoby decydującej, jest pewnego rodzaju sztuką. Dlatego niełatwo podejmować trafne decyzje. Duże znaczenie w tym procesie mają umiejętności:

POZYSKIWANIA → GROMADZENIA → SELEKCJONOWANIA → ANALIZOWANIA INFORMACJI

Powyższe umiejętności są niezbędne we wszystkich fazach procesu decyzyjnego (zob. schemat poniżej). Ich odpowiednie wykorzystanie umożliwia prawidłową ocenę informacji, które będą miały wpływ na podjęte przez nas decyzje, zarówno w kontekście własnego interesu, jak i relacji oraz powiązań z innymi ludźmi oraz grupami społecznymi. Umiejętności te są także istotne w rozpoznaniu i rozwiązaniu **problemu decyzyjnego**, czyli sytuacji, w której jednostka musi wybrać jeden z wielu możliwych wariantów działania i określić przewidywane skutki decyzji (zob. schemat). Wykorzystanie powyższych umiejętności umożliwia człowiekowi prawidłowe rozwiązywanie problemów osobistych i grupowych, jeżeli będzie postępować zgodnie z ustalonymi fazami decyzyjnym.

Fazy procesu decyzyjnego

OCENA INFORMACJI → ROZPOZNANIE PROBLEMU → USTALENIE I OCENA MOŻLIWYCH ROZWIĄZAŃ → OKREŚLENIE PRZEWIDYWANYCH SKUTKÓW DECYZJI → PODJĘCIE DECYZJI

Podsumowanie lekcji

- Wartości kształtują światopogląd człowieka – wpływają na jego sposób myślenia i postrzegania świata. s. 34
- Ład społeczny to wartości, normy oraz postawy, regulujące zasady życia społecznego. s. 34
- Anomia to stan społeczeństwa wynikający z rozpadu powszechnie przyjętych norm postępowania; dezorientacja, zagubienie się jednostki. s. 35
- Instytucja społeczna to zorganizowany typ działalności podejmowanej w celu zaspokojenia potrzeb jednostek i zbiorowości. s. 35–36
- Źródła konfliktów społecznych możemy podzielić na: strukturalne, rozwojowe i wynikające ze sprzeczności wartości. s. 37
- Współcześnie występują konflikty na tle religijnym, kulturowym, rasowym, pokoleniowym, klasowo-warstwowym, ekonomicznym, ideologicznym (konflikty wartości). Spiralą konfliktów nazywamy zjawisko samopodtrzymywania się konfliktów. Gdy konflikt przybiera na sile, mówimy o eskalacji. s. 38–39
- Najskuteczniejszymi metodami rozwiązywania konfliktów są negocjacje, mediacje i arbitraż. s. 39
- Do kreatywnych metod rozwiązywania problemów zaliczamy m.in. burzę mózgów, analizę SWOT, metaplan, drzewo decyzyjne, kruszenie obiektów, idei. s. 40
- Prawidłowy proces decyzyjny wymaga w swej wstępnej fazie pozyskania, zgromadzenia, wyselekcjonowania i przeanalizowania informacji. s. 41

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wypisz wartości, którymi kierujesz się w życiu. Przeanalizuj je i opisz, jaki światopogląd wylania się z tych wartości.
2. Omów prawidłowości życia społecznego, które zauważasz w swoim środowisku lokalnym.
3. Poszukaj w otaczającym cię świecie przykładów anomii społecznej.
4. Przeanalizuj, w jakim przypadku zjawisko kontroli społecznej może przyczyniać się do anomii.
5. Podaj przykłady instytucji społecznych funkcjonujących w twoim środowisku lokalnym.
6. Wskaż zalety i wady omawianych na lekcji pokojowych metod rozwiązywania konfliktów.
7. Którą postawę powinni przyjąć współcześni Polacy, by zlikwidować podział społeczeństwa wynikający z antagonizmów politycznych?
8. Wskaż nazwę elementu życia społecznego opisanego w poniższym tekście:
   – wartości
   – światopogląd
   – normy
   – anomia

O jednym z elementów życia społecznego
zbiór ogólnych przekonań dotyczących natury świata, człowieka i społeczeństwa, miejsca człowieka w świecie, sensu jego życia oraz wynikających z tego wartościowań i ideałów wyznaczających postawy życiowe ludzi i sposób ich postępowania
Źródło: Encyklopedia PWN, https://link.operon.pl/n8037-3 [dostęp: 04.11.2022].

9. Dokonaj analizy uwarunkowań wybranego przez siebie procesu decyzyjnego. Ustal, czy decyzja została podjęta prawidłowo.

5. Człowiek a zbiorowość

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym są i jak powstają więzi społeczne;
- nauczysz się rozpoznawać rodzaje więzi społecznych;
- zdefiniujesz zbiorowość społeczną;
- rozpoznasz różne zbiorowości społeczne;
- poznasz definicję społeczeństwa.

Ćwiczenie

Podajcie, w otoczeniu jakich osób najchętniej spędzacie czas. Zastanówcie się, co o tym decyduje.

Więzi społeczne

więzi społeczne i ich geneza

Na początku rozważań na temat funkcjonowania człowieka w zbiorowościach trzeba zwrócić uwagę na **więzi społeczne**. Są one bowiem ogółem stosunków społecznych i zależności, które łączą człowieka ze zbiorowością lub grupą. Warto w tym miejscu zastanowić się nad sposobem powstawania tych stosunków i zależności. Najprościej mówiąc – są one wynikiem bezpośrednich kontaktów między ludźmi. W socjologii takie zjawisko określa się mianem styczności i wyróżnia się aż trzy jej rodzaje. Jedna z nich to **styczność przestrzenna**. Jest ona zarazem pierwszym etapem kształtowania się więzi poprzez zauważanie obecności innych ludzi w otaczającej nas przestrzeni.

Warto wiedzieć

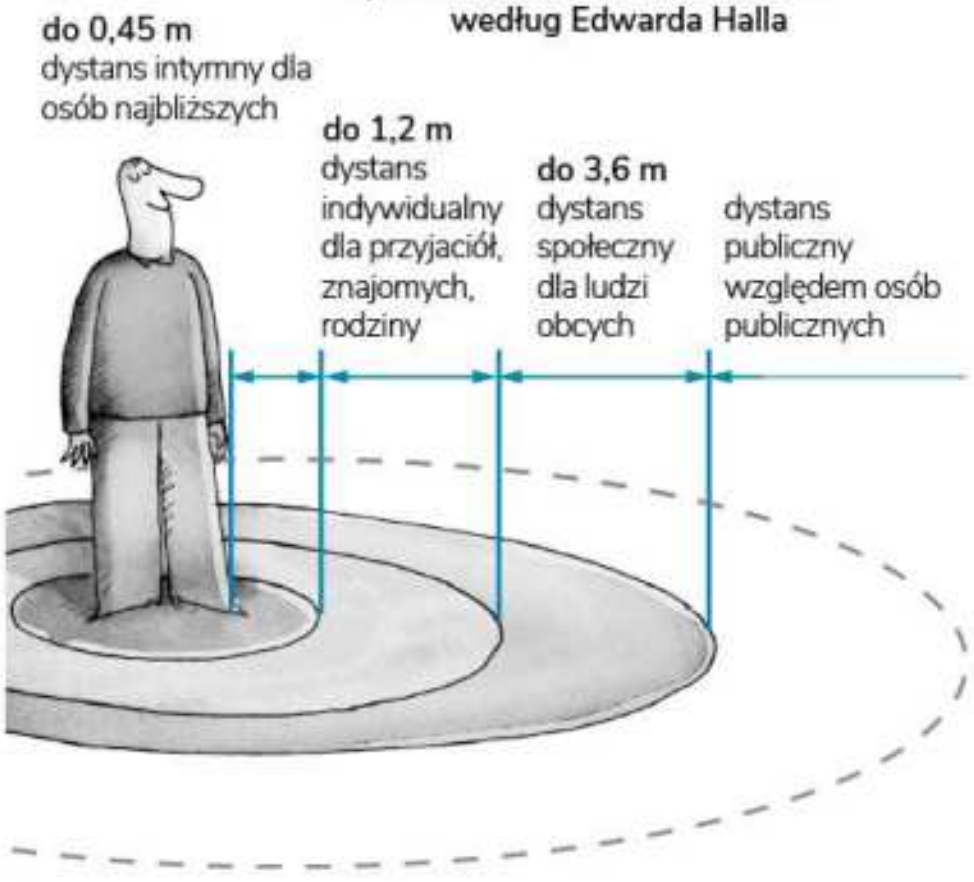
E.T. Hall, *Ukryty wymiar*, tłum. T. Hołówka, Warszawa 2009. Książka przedstawia tezy amerykańskiego antropologa badającego relacje przestrzenne między ludźmi a otoczeniem: postrzeganie przestrzeni społecznej i indywidualnej przez człowieka oraz wynikające z tego zachowania.

Ćwiczenie

Na podstawie zamieszczonego obok rysunku oraz własnej wiedzy wykonaj polecenia:

1. Wymień kategorie osób, którym można przypisać podane dystanse przestrzenne człowieka.
2. Rozważ, od jakich czynników zależy zasięg każdego z dystansów.

Dystanse przestrzenne człowieka według Edwarda Halla

W szkole, sklepie czy na koncercie jesteśmy otoczeni przez wielu, a nawet bardzo wielu ludzi. Dostrzegamy ich cechy zewnętrzne. Bliskość przestrzenna, w której funkcjonujemy z innymi (także w postaci wirtualnej), może się przyczynić do powstania **styczności psychicznej**. Jest ona efektem obopólnych zainteresowań ludzi, wynikających z zauważania u drugiej osoby cech, które mogą

Przeanalizuj zamieszczone zdjęcie i uzasadnij, które etapy tworzenia więzi mają za sobą osoby przedstawione na tej fotografii. Omów, jak ten proces został rozłożony w czasie.

zaspokoić nasze potrzeby i są dla nas interesujące. W momencie kiedy takie zainteresowanie zacznie się przekształcać na przykład w przyjaźń lub sympatię, można mówić o powstaniu łączności psychicznej. Konsekwencją styczności psychicznej i łączności psychicznej może być – ale nie musi – **styczność społeczna**. Przejawia się ona w czynnościach polegających na wymianie między jednostkami wartości o charakterze duchowym lub materialnym. Inaczej mówiąc, jest to m.in. przekazanie sobie informacji, pozdrowienie drugiej osoby lub pożyczenie od niej określonych przedmiotów. Ta styczność w dalszym etapie kształtowania się więzi doprowadza do wzajemnych oddziaływań, które możemy inaczej określić mianem **działań społecznych**. Jak zwraca uwagę socjolog **Florian Znaniecki**, są one pochodną perswazji lub przymusu. W efekcie wywołują określone zachowania jednostki. Konsekwencją skutecznie zastosowanych oddziaływań jest powstanie **stosunków społecznych**, a co za tym idzie – także **zależności społecznych**. Stosunki społeczne są trwałymi układami, którymi jednostki są powiązane, aby wykonywać określone czynności o charakterze unormowanych powinności i obowiązków. Ich nieodłącznym elementem są zależności społeczne, które mogą przyjmować różny charakter – od służbowego po emocjonalny.

typy więzi społecznych

Wymienione elementy składają się na **więzi społeczne**. Socjolog Piotr Rybicki wymienił następujące rodzaje więzi:

- **naturalne** – powstałe na bazie wspólnego pochodzenia i pokrewieństwa (np. więzi rodzinne);
- **stanowione** – narzucone lub ustanowione przez społeczeństwo w sposób odgórny, często z wykorzystaniem siły (np. więzi łączące osoby osadzone w poprawczaku lub więzieniu);
- **zrzeszeniowe** – będące efektem naszych dobrowolnych decyzji, w wyniku których nawiązujemy relacje lub zależności z innymi ludźmi (np. wybranie szkoły, pracy, kół zainteresowań, stowarzyszeń).

Warto obejrzeć

Rain Man, reż. B. Levinson, USA 1988. Film opowiada o zmianie w relacjach dwóch braci: Charliego i chorego na autyzm Raymonda pod wpływem wspólnych przeżyć. Pokazuje też, w jaki sposób i dlaczego kontakty międzyludzkie mogą wpływać na nasze zachowanie.

Wśród innych klasyfikacji więzi na uwagę zasługuje podział na więzi **osobowe**, które dotyczą konkretnych osób i charakteryzują się zindywidualizowanymi kontaktami, oraz więzi **bezosobowe** oparte na wykonywaniu ściśle określonych zadań przez osoby będące jedynie wykonawcami zleconych im czynności.

Zbiorowości społeczne

typy zbiorowości społecznych

Więzi są nierozerwalnie związane ze zbiorowościami społecznymi. **Zbiorowość** stanowi bowiem zespół ludzi, między którymi wytworzyła się i utrzymuje nawet przez krótki okres więź społeczna. W związku z tym, iż człowiek w swoim życiu znajduje się w różnych sytuacjach, będzie przynależał do wielu odmiennych zbiorowości. Najprostszą formą zbiorowości jest **para**. Może ona być połączona ze sobą zarówno więziami naturalnymi, takimi jak pokrewieństwo, jak i stanowionymi lub zrzeszeniowymi, czego przykładem może być zależność służbowa lub wolontariat. Innym typem zbiorowości jest **krąg społeczny**, będący efektem istniejących między jego członkami styczności społecznych. Kiedy krąg

wykształci swoją odrębność, może przyjąć charakter grupy (zob. s. 48). Ostatnim przykładem zbiorowości jest **tłum**, który cechują spontaniczne i nieprzewidywalne reakcje, wynikające m.in. z poczucia siły albo strachu.

Nie każdy zespół ludzi możemy nazwać zbiorowością. W socjologii istnieje także pojęcie **kategorii społecznej** na oznaczenie zbioru osób połączonych ze sobą tylko określonymi cechami, takimi jak na przykład: zawód, wzrost, kolor oczu, bez istniejących między nimi złożonych stosunków społecznych.

Warto wiedzieć

Flash mob to sztuczny tłum gromadzący się niespodziewanie w miejscu publicznym. Grupa ta może na przykład przeprowadzić jakieś krótkotrwałe zdarzenie, zazwyczaj zaskakujące dla przypadkowych świadków. *Flash mob* jest formą zbiorowej wypowiedzi w przestrzeni publicznej. Jej celem jest zwrócenie uwagi przygodnych przechodniów na ważny społecznie temat. W ostatnich latach tą – dotychczas spontaniczną – formą przekazu zainteresowały się prywatne firmy i korzystają z niej w celach reklamowych. Komercyjny *flash mob* to wyreżyserowane „przedstawienia", nierzadko angażujące profesjonalnych aktorów.

Wspólnota a społeczeństwo

Społeczeństwo jest formą życia ludzi, która powstaje w wyniku nieustannych zmian, będących efektem przekształceń stosunków społecznych. Droga do ukształtowania się społeczeństwa prowadzi od **zbiorowości** przez grupy, w których występują uporządkowane systemy oddziaływań społecznych, oparte na trwałych więziach.

Istnieje kilka definicji społeczeństwa. Jedną z nich stworzył polski socjolog Jan Szczepański, który stwierdził, że jest to „dopełniająca i krzyżująca się forma życia zbiorowego, współwystępująca i mająca części wspólne w ramach narodu, państwa czy konfiguracji kulturowej, którą cechuje odrębność i osobliwość kulturowa, strukturalna i dziejowa"[2]. Przez pojęcie konfiguracji kulturowej należy rozumieć zbiór różnorodnych elementów kulturowych skupionych wokół obiektu, idei czy wartości (np. kultura europejska, kultura chrześcijańska, kultura disco polo). Jan Szczepański zwrócił w swojej definicji także uwagę na funkcjonowanie w społeczeństwie osobliwości kulturowej, czyli szczególnych cech kultury odróżniających dane społeczeństwo od innych.

W socjologii istnieje także definicja **społeczności**, czyli zbiorowości należącej do pewnego środowiska społecznego ze względu choćby na miejsce zamieszkania. We współczesnym świecie możemy na podstawie kryterium zamieszkania wyróżnić kilka rodzajów społeczności:

◂ społeczność

◂ rodzaje społeczności

- **lokalną**, czyli zbiorowość ludzi zamieszkujących wieś, miasto, osiedle, powiązanych ze sobą wspólnym interesem i problemami; ludzie w społeczności

[2] J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972.

lokalnej tworzą własne normy postępowania i wartości, a także podejmują wspólne działania, które mogą być czynnikiem integrującym;
- **regionalną**, definiowaną jako ogół ludzi zamieszkujących określony region, na przykład województwo;
- **państwową**, skupiającą ludzi w ramach jednego państwa;
- **globalną (światową)**, obejmującą ludzi z całego świata, powiązanych ze sobą wspólnymi interesami politycznymi, gospodarczymi itp.

wspólnota ▸ Zgodnie z poglądami niemieckiego socjologa Ferdynanda Tönniesa (czyt. ferdynanda tynisa) pierwotną formą zbiorowości była **wspólnota**, której cechy możemy dzisiaj odnaleźć w społecznościach lokalnych. Jej cechą jest przede wszystkim występowanie więzi naturalnych, wynikających z pokrewieństwa, oraz więzi powstających w przyjaźni i sąsiedztwie. Więzi te mają korzenie w tradycji, która je cementuje, a zarazem jest czynnikiem kontroli społecznej, zapewniającej przestrzeganie norm. Socjolog wymienia także zbiorowości oparte na stosunkach stowarzyszeniowych, w których więzi mają charakter zrzeszeniowy, a elementem kontroli społecznej jest w nich prawo. Według jego teorii wspólnoty ewoluowały do **stowarzyszeń**, które są oparte na umowach zabezpieczających interesy człowieka.

Wybory sołtysa w gminie Stary Lubotyń. Mieszkańcy wsi stanowią bardzo często silnie zintegrowaną społeczność lokalną, która próbuje rozwiązywać wspólne problemy. W większych społecznościach trudniej się zintegrować.

Takie zjawisko Tönnies uznał za początek społeczeństwa, w którym jedynym skutecznym źródłem kontroli społecznej może być sformalizowane prawo.

Florian Znaniecki uważał, że ze społeczeństwem mamy do czynienia wtedy, kiedy wszystkie formy życia zbiorowego współpracują, mają wspólnych członków w ramach jednego narodu, państwa i konfiguracji kulturowej. Równocześnie społeczeństwo charakteryzuje się odrębnością kulturową, strukturalną, ma własną osobliwość rozwoju i dziejów, utrzymującą się co najmniej od kilku pokoleń.

Współcześni socjologowie stoją na stanowisku, że jeżeli określona społeczność tworzy strukturę połączoną wspólnym terytorium, kulturą, instytucjami oraz integruje mniejsze społeczności, możemy ją nazwać **społeczeństwem**. Zdarzają się jednak przypadki funkcjonowania społeczeństwa w rozproszeniu, jak na przykład diaspora żydowska.

Analizując definicje społeczeństwa, możemy stwierdzić, że może być ono m.in. wspólnotą państwową, która realizuje dobro wspólne. Interpretacja tego dobra wspólnego może się jednak różnić w zależności od reżimu politycznego, który obowiązuje w danym państwie. W wypadku reżimu demokratycznego realizacja dobra wspólnego uwzględnia także dobro osób tworzących wspólnotę. Reżimy totalitarne także głoszą konieczność realizacji dobra wspólnego w oparciu o naturalną wspólnotę, jaką jest naród. Z tą jednak różnicą, że jednostka ma tu być ściśle podporządkowana interesowi państwa, a jej osobiste dobro nie ma żadnego znaczenia. Dobro jednostki w takim reżimie może być uznane za zagrażające wspólnocie, co w konsekwencji prowadzi do uruchomienia systemu represji

wobec obywateli. Więcej na temat koncepcji totalitarnej dowiesz się, analizując temat „Ideologie totalitarne" w drugiej części podręcznika.

Podsumowanie lekcji

- Więzi społeczne powstają na drodze styczności przestrzennych, psychicznych i społecznych. s. 43–44
- Wśród klasyfikacji więzi społecznych wyróżniamy podział na naturalne, stanowione i zrzeszeniowe. s. 44
- Parę, krąg społeczny oraz tłum zaliczamy do zbiorowości społecznych. s. 44–45
- Społeczeństwem określamy zamkniętą strukturę, połączoną wspólnym terytorium, kulturą, wyspecjalizowanymi instytucjami, która integruje mniejsze społeczności. s. 46
- Wśród rodzajów społeczności możemy wymienić: lokalną, regionalną, państwową i globalną. s. 45–46
- Wspólnota to zbiorowość oparta na pokrewieństwie, przyjaźni lub sąsiedztwie. s. 46

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. W jaki sposób powstają więzi społeczne? Przedstaw przebieg tego procesu.
2. Wyjaśnij, jakie rodzaje więzi łączą cię z twoją rodziną, a jakie z klasą, do której chodzisz.
3. Scharakteryzuj trzy wybrane zbiorowości.
4. Porównaj wspólnotę i społeczeństwo pod względem występujących w nich więzi.
5. Na podstawie definicji społeczeństwa i własnej wiedzy przedstaw różnice między społeczeństwem polskim a niemieckim.
6. Przeczytaj tekst i na jego podstawie dokończ zdanie.

Więź między przyjaciółmi

Kilkadziesiąt lat później Robert Merton i Paul Lazarsfeld, analizując fenomen przyjaźni, określali jedną z odmian więzi występującej między przyjaciółmi terminem „homofilia", upodobanie do podobieństwa. Rzeczywiście, często przyjaźnimy się z tymi, którzy są do nas podobni wiekiem, zawodem, miejscem zamieszkania, wyznaniem, poglądami, wartościami, światopoglądem.

Źródło: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 184.

Przedstawiony w tekście rodzaj więzi określany jest przez Piotra Rybickiego mianem... .

7. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
   a) Małżonkowie to przykład najmniejszej zbiorowości.
   b) Rodzina to zbiór osób określanych mianem kategorii społecznej.
   c) Tłum to spontaniczna i nieprzewidywalna zbiorowość.

6. Grupy społeczne

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, co to jest grupa społeczna i jakie są jej cechy;
- rozpoznasz grupy społeczne ze względu na ich cechy;
- przeanalizujesz reguły wzajemności, zaufania i pomocy obowiązujące w grupie;
- dowiesz się, czym są grupy odniesienia pozytywnego i negatywnego;
- scharakteryzujesz role społeczne;
- nauczysz się posługiwać pojęciami *konformizm* i *nonkonformizm*;
- przedstawisz zalety i wady tych postaw.

Ćwiczenie

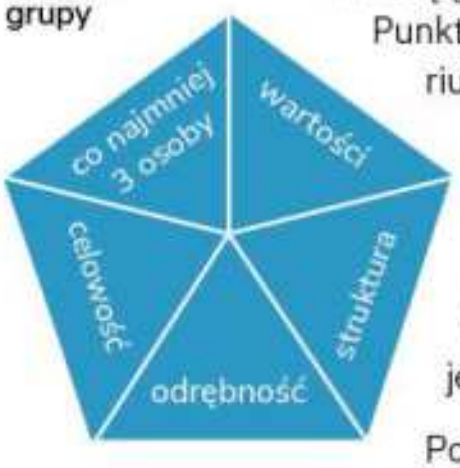
Sonda klasowa: Podajcie po trzy grupy, z którymi się najsilniej identyfikujecie.

Definicja grupy społecznej

cechy grupy społecznej

W socjologii **grupa** stanowi jedno z kluczowych zagadnień. Socjologowie, definiując to pojęcie, są ze sobą na ogół zgodni, choć pojawiają się różnice dotyczące na przykład minimalnej liczby osób tworzących grupę. Najczęściej określa się ją jako **co najmniej trzyosobową zbiorowość powiązaną względnie trwałymi więziami społecznymi**. Polski socjolog **Jan Szczepański** zdefiniował grupę społeczną jako pewną liczbę osób, połączonych systemem stosunków uregulowanych przez instytucje, kierujących się pewnymi wspólnymi wartościami i oddzielonych od innych zbiorowości zasadą odrębności.

Kryteria grupy

Każdą grupę charakteryzują określone kryteria, które decydują o jej istnieniu. Punktem wyjścia jest **liczba członków** – minimalnie trzy osoby. Takie kryterium jest najczęściej przyjmowane z tego względu, że dwie osoby nie tworzyłyby różnorodnych relacji między sobą. Kolejną cechą grupy jest **struktura**, która określa pozycję członków, oraz ośrodek kierowniczy podejmujący najważniejsze decyzje. Grupę wyróżnia także **wspólny cel**, do którego zmierzają jej członkowie, a także **wartości**, którymi się kierują w swoim postępowaniu. Oprócz tego ważnym elementem grupy jest jej **odrębność**, czyli to, co ją wyróżnia spośród innych zbiorowości.

Podsumowując, należy stwierdzić, że każda grupa społeczna jest zbiorowością, ponieważ jej członków łączą więzi społeczne (por. s. 43). Nie każda zbiorowość jest jednak grupą, gdyż nie musi spełniać cech grupy, takich jak struktura, świadomość odrębności, celowość, wspólnota wartości, poczucie przynależności czy minimum trzyosobowy skład.

Klasyfikacje grup społecznych

W społeczeństwie funkcjonuje wiele grup, a ich rodzaj jest zależny od przyjętych kryteriów. Do najczęściej stosowanych należą: wielkość grupy, typ więzi społecznych, stopień sformalizowania, charakter członkostwa, stopień trwałości więzi czy wola przynależności (zob. tabela, s. 49).

Ćwiczenie

1. Przypomnij rodzaje więzi społecznych (s. 44).
2. Na podstawie kryteriów podziału grup podaj, do jakich grup można przyporządkować twoją klasę.

Klasyfikacja grup społecznych
Wielkość grupy: małe, duże
Typ więzi społecznych: pierwotne, wtórne
Stopień sformalizowania grupy: formalne, nieformalne
Sposób uzyskiwania członkostwa: inkluzywne (otwarte), ograniczone (półotwarte), ekskluzywne (zamknięte)
Stopień trwałości więzi: krótkotrwałe, długotrwałe
Wola przynależności: dobrowolne, niedobrowolne
Więź psychiczna: przewaga więzi osobistej, przewaga więzi bezosobowej

Ze względu na kryterium wielkości wyróżniamy: grupy **małe**, które charakteryzują się niewielką liczbą członków (zazwyczaj od kilku do kilkunastu), bezpośrednimi interakcjami zachodzącymi między nimi i prostą strukturą, oraz grupy **duże** o dużej liczebności, pośredniej formie kontaktów i złożonej strukturze, która łączy w jedną całość różne podgrupy.

W socjologii podkreśla się znaczenie małych grup w życiu człowieka. Ten typ grupy charakteryzuje się najbardziej trwałymi więziami międzyludzkimi. Wynika to z niewielkiej liczby członków, która wpływa także na większą spójność grupy. Ta natomiast przyczynia się do lepszej współpracy między jednostkami. W konsekwencji relacje między członkami grupy zaczynają nabierać przyjacielskiego charakteru, co ułatwia pełną identyfikację i umożliwia skuteczniejsze wykonywanie zadań przez osoby należące do tej grupy.

Ze względu na typ więzi grupy dzielimy na pierwotne i wtórne. Przykładem grupy pierwotnej może być rodzina. Opiera się ona na osobistym i emocjonalnym typie więzi, który czasami tworzy się niezależnie od naszej woli. Grupy wtórne są natomiast powołane do realizacji określonego celu. Człowiek wchodzi w ich obręb dobrowolnie, tworząc typ więzi służący wspólnym interesom. Przykładem są partie polityczne lub różne stowarzyszenia.

Biorąc pod uwagę kryterium formalne, możemy powiedzieć, że Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej czy Stowarzyszenie Absolwentów I LO w Przemyślu są zaliczane do grup formalnych, a subkultury punków i skinów – do nieformalnych. Wymień kilka innych przykładów grup formalnych i nieformalnych.

Innym kryterium może być stopień sformalizowania grupy. Pod tym względem dzielimy je na: **formalne** – o określonej strukturze, celach, normach, mające podstawę prawną do działania – oraz **nieformalne** – powstające spontanicznie, a ich struktura i zasady funkcjonowania nie są prawnie określone.

Charakter członkostwa odnosi się do sposobu jego nabywania i ze względu na to kryterium grupy dzielimy na inkluzywne, ekskluzywne i ograniczone. Przynależność do grup **inkluzywnych** jest sprawą otwartą, człowiek nie musi spełniać żadnych warunków, aby stać się ich członkiem. Grupy **ekskluzywne**, nazywane także elitarnymi, są przeciwieństwem grup otwartych. Wstąpienie do nich jest obwarowane określonymi regułami, które są trudne lub czasami niemożliwe do spełnienia przez pewnych ludzi. Na przykład w poczet członków o szlacheckim rodowodzie nie zostanie przyjęty ktoś nisko urodzony. Natomiast grupy **ograniczone** stosują mniej rygorystyczne kryteria przyjmowania członków niż grupy zamknięte. Należą do nich m.in. partie polityczne.

Grupy można podzielić także ze względu na stopień trwałości więzi. Na podstawie tego kryterium wyróżniamy grupy **krótkotrwałe** i **długotrwałe**. Krótkotrwałe funkcjonują do zakończenia towarzyszących im wydarzeń, na przykład grupy powołane do realizacji projektów unijnych. Długotrwałe, jak choćby grupa absolwentów szkoły, przekraczają czas trwania życia człowieka.

Reguła wzajemności, zaufania i pomocy w grupie

Każdy człowiek ze względu na swoją aktywność przynależy do wielu grup, w których realizuje swoje cele życiowe. Istotnym aspektem tej przynależności jest psychologiczna relacja jednostki z grupą. Jeżeli człowiek ma pozytywny stosunek do grupy, uznaje ją za atrakcyjną, identyfikuje się z nią i solidaryzuje, wówczas obdarza jej członków zaufaniem i lojalnością. **Zaufanie** jest podstawą więzi w grupie. Darząc nim inne osoby, zakładamy, że będą wobec nas uczciwe. A w związku z tym oczekujemy korzystnych dla nas działań partnerów interakcji. W takiej sytuacji wobec osób, którym ufamy, jesteśmy bardziej otwarci, wolni od obaw i podejrzeń. Zaufanie wzmacnia nie tylko więzi społeczne, lecz także aktywność, innowacyjność i **chęć pomocy** innym ludziom. Z tych samych powodów możemy oczekiwać od osób, którym ufamy, wsparcia i pomocy w trudnych sytuacjach. W ten sposób może powstać spirala zaufania, w której zaczynamy kierować się **regułą wzajemności**. Reguła wzajemności to zasada, według której człowiek odwzajemnia się drugiej osobie w zamian za otrzymaną wcześniej przysługę.

reguła wzajemności ▸

Funkcje grup i role społeczne

Można wymienić wiele funkcji grup społecznych. Robert Merton wyodrębnił funkcje jawne i ukryte. **Jawne** są powszechnie znanymi celami działalności jakiejś zbiorowości. Na przykład w przypadku grupy skautów jawną misją będzie wychowywanie młodzieży. **Funkcje ukryte** to takie, które nie wynikają z założonej działalności grupy. Pojawiają się niejako „przy okazji" interakcji członków, którzy albo nie są ich świadomi, albo umyślnie je ukrywają. Przykładem ukrytej (i też nieuświadomionej) funkcji we wspomnianej wcześniej grupie skautów może być wzmocnienie koleżeńskich relacji adeptów czy możliwość zawarcia przyjaźni na całe życie. Inne funkcje grup prezentuje zamieszczona obok tabela.

Funkcje grup społecznych

Funkcja	Opis funkcji
Opiniotwórcza	Grupa kształtuje pogląd członków na świat.
Socjalizacyjna	Grupa przedstawia członkom charakterystyczne dla niej wartości. Ustala środki do realizacji celów i normy (granice) ich stosowania. Wpaja przekonanie o szkodliwości lub nieszkodliwości środków działania.
Motywacyjna	Uzasadnia przyjęcie określonych celów, stosowanie środków działania i norm. Zachęca do aktywności poprzez system nagród.
Kontrolna	Ocenia zachowanie członków grupy i jest podstawą samooceny.
Normatywno-kontrolna	Kontroluje zachowania członków i stara się dostosować je do norm.
Represyjna	Stosuje sankcje negatywne wobec członków.

Grupa wyznacza pewien wzorzec postępowania. Jest on adekwatny do pozycji w niej zajmowanej i całkowicie niezależny od indywidualnych cech poszczególnych osób. Grupa tworzy bowiem zbiór norm i wartości związanych z określoną pozycją, których przestrzegania wymaga od swoich członków (por. funkcja normatywno-kontrolna w tabeli). Ten zespół **oczekiwań społecznych, postaw, obowiązków i zachowań** przypisanych do określonej pozycji społecznej nazy-

wamy **rolą społeczną**, która w tym ujęciu ma charakter normatywny (podlegający normom). Oznacza to, że wchodząc na przykład w rolę ucznia, nauczyciela czy lekarza, powinniśmy ją wypełniać zgodnie z oczekiwaniami, które są stawiane przez społeczeństwo. W realnym życiu zdarza się jednak, że rzeczywiste zachowanie się człowieka może odbiegać od oczekiwań społecznych (co potwierdzają przykłady ucznia na wagarach albo strajkującego lekarza czy nauczyciela). Pojęcie roli społecznej zostało wprowadzone przez Ralpha Lintona (czyt. ralfa lintona) i Roberta Mertona, a powstało w nawiązaniu do ról odgrywanych przez aktorów w teatrze. Nie trzeba specjalnie wyjaśniać, że rola w teatrze lub filmie istnieje wcześniej niż aktor, który w odpowiednim momencie będzie musiał ją odegrać. Zatem jest z góry narzucona, a od aktora **oczekuje się** rzetelnego wykonania. W życiu społecznym jest podobnie. Wystarczy przytoczyć przykład nauczyciela, wobec którego pojawiają się określone oczekiwania społeczne związane z wykonywaniem tego rodzaju zawodu. Można dalej mnożyć przykłady ról wynikających z oczekiwań społecznych – mamy oczekiwania dotyczące zachowań dzieci, uczniów, wolontariuszy czy katolików.

Przykład ról społecznych, które może odgrywać jedna osoba

Wpływ grupy na jednostkę

Grupy, bez względu na to, czy do nich należymy czy nie, mają ogromny **wpływ na nasze życie**. W procesie socjalizacji zwraca się uwagę na rolę tzw. grupy odniesienia. Termin ten do socjologii wprowadził Herbert Hiram Hyman (czyt. hajman) jako określenie grupy, na tle której postrzega siebie jednostka. We współczesnej socjologii wyróżnia się m.in. grupę odniesienia **pozytywnego** i **negatywnego**. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z sytuacją, w której jednostka uznaje jakąś grupę za bardzo atrakcyjną i zaczyna się z nią utożsamiać. Równocześnie podejmuje różne działania, aby zostać przez jej członków zaakceptowana i przyjęta w szeregi. Natomiast grupę odniesienia negatywnego jednostka postrzega jako rodzaj zagrożenia. To prowadzi do większej integracji z grupą, do której ta jednostka przynależy, ponieważ czuje się w niej bezpieczna. Konsekwencją jest często także większe zaangażowanie w działalność swojej grupy. W obydwu tych przypadkach odniesienie ma charakter subiektywny, ale bardzo ważny z punktu widzenia wpływu grupy na człowieka. Kształtuje ona bowiem nasz sposób myślenia i postępowania. Najmocniejszy jednak wpływ socjalizacyjny mają grupy, do których sami przynależymy.

grupa odniesienia pozytywnego i negatywnego

O grupach społecznych

Większość grup, z którymi się stykamy, jest dla nas emocjonalnie neutralna. Ale są takie, którymi się brzydzimy, którymi gardzimy, które wyśmiewamy, do których za nic nie chcielibyśmy zostać włączeni. Dla kibiców Wisły taką grupą mogą być kibice Legii czy Polonii. Dla katolików – sataniści. [...] Dla starszego pokolenia – [...] idole zespołów rockowych. Repulsja[3] i wrogość są tym większe, im bardziej

Warto obejrzeć

Eksperyment, reż. O. Hirschbiegel, Niemcy 2001. Film, w którym zaprezentowano ewolucję zachowań międzyludzkich w grupie w sytuacji odosobnienia.

[3] Repulsja – bardzo silna niechęć do czegoś, inaczej: odraza, wstręt.

grupy takie narzucają nam się, wchodzą w orbitę naszego życia codziennego. [...] Ale zdarza się i sytuacja odwrotna. Jakieś grupy jawią się nam jako niezwykle atrakcyjne, godne uznania, podziwu, mimo że sami do nich nie należymy. [...] Mały chłopiec, który chce zostać przyjęty do gangu podwórkowego. Licealista, który podrabia kartę do klubu studenckiego. Opisywani szeroko przez Balzaka czy Prusa nuworysze pragnący akceptacji w środowisku arystokratycznym. Emigrant, który chce w pełni upodobnić się i rozpłynąć wśród członków swojej nowej ojczyzny.

Źródło: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2007, s. 157–158.

Ćwiczenie

1. Przepisz do zeszytu i dokończ zdanie: W przytoczonym tekście przedstawione grupy są rodzajem grupy odniesienia... .
2. Rozstrzygnij, czy członkowie grup opisanych w tekście są członkami grupy podanej w zdaniu z ćwiczenia 1. Odpowiedź uzasadnij.

Postawy człowieka w grupie

konformizm według Elliota Aronsona

Człowiek, funkcjonując w grupach, na ogół zachowuje się podobnie jak inni członkowie. Dzieje się tak ze względu na przestrzeganie zasad, którymi kieruje się zbiorowość, oraz ze względu na nacisk wywierany przez grupę. Takie zjawisko nosi nazwę konformizmu. Elliot Aronson (czyt. eliot aronson) definiuje **konformizm** jako zmianę zachowania lub opinii człowieka spowodowaną rzeczywistym lub wyobrażonym naciskiem ze strony grupy lub osoby. Z definicji tej wynika, że człowiek, który miał własne zdanie na określony temat, zmienia je pod wpływem grupy, do której należy. Podłoże zachowań konformistycznych może być różne: od poznanej już wcześniej internalizacji (zob. s. 22), poprzez identyfikowanie się z grupą, aż do ulegania wynikającego ze strachu lub chęci uzyskania nagrody. W wielu przypadkach postawa konformistyczna jest pożądana przez społeczeństwo ze względu na ład społeczny i wymuszana różnymi formami kontroli społecznej. Należy jednak pamiętać, że może przynieść również tragiczne skutki, czego przykładem była postawa uległości społeczeństwa niemieckiego wobec poczynań Hitlera.

Warto wiedzieć

Wiele wspólnego z konformizmem ma oportunizm. Jest to postawa polegająca na postępowaniu adekwatnym do zaistniałej sytuacji czy warunków wyłącznie w celu uzyskania pewnych korzyści, na przykład materialnych.

nonkonformizm

Odwrotnością konformizmu jest **nonkonformizm**. Przejawia się w odrzuceniu panujących zwyczajów, poglądów czy zasad. Nonkonformizm jest przeważnie efektem wysokiej samooceny jednostki, krytycznie podchodzącej do rozwiązań proponowanych przez zbiorowość, do której należy. Człowiek o takiej postawie jest odporny na naciski grupy. Z powodu negowania zasad obowiązujących w grupie stanowi jej zagrożenie i dlatego może być przez jej członków postrzegany jako dziwak, może być izolowany, a nawet wyrzucony z grupy. Pozycja non-

konformisty będzie zupełnie inaczej wyglądać w grupie, która nie jest spójna, a jej sposób zarządzania ma charakter autokratyczny. W takiej sytuacji nonkonformista ze względu na nieuleganie presji większości, krytykowanie stosunków w grupie i zasad jej funkcjonowania może stać się bohaterem i doprowadzić do uzyskania dominującej pozycji.

Skrajną postacią nonkonformizmu jest **antykonformizm**. Taka postawa kwestionuje wszystkie ogólnie przyjęte reguły i wzory postępowania.

Podsumowanie lekcji

- Wśród cech charakterystycznych dla grupy społecznej należy wymienić: minimum 3-osobowy skład, cele, wartości, strukturę oraz odrębność. s. 48
- Grupy możemy podzielić ze względu na wielkość, typ więzi, stopień sformalizowania, charakter członkostwa oraz stopień trwałości. s. 49–51
- Zasada wzajemności mówi o tym, iż człowiek odwzajemnia się drugiej osobie w zamian za przysługę, którą od niej otrzymał. Jest ona związana z zaufaniem, którym obdarzamy inne osoby, i okazaną nam pomocą. s. 50
- Rolą społeczną nazywamy zespół oczekiwań społecznych, postaw, obowiązków i zachowań przypisanych do określonej pozycji społecznej, niezależnie od cech osobistych. s. 50–51
- Z grupą odniesienia pozytywnego mamy do czynienia w sytuacji, w której jednostka postrzega jakąś grupę jako bardzo atrakcyjną i zaczyna się z nią utożsamiać. Równocześnie podejmuje różne działania, aby zostać przez jej członków zaakceptowana i przyjęta w szeregi. Natomiast grupę odniesienia negatywnego jednostka postrzega jako rodzaj zagrożenia. s. 51
- Elliot Aronson zdefiniował konformizm jako zmianę zachowania lub opinii człowieka spowodowaną rzeczywistym lub wyobrażonym naciskiem ze strony grupy lub innej osoby. s. 52
- Nonkonformizm to odrzucanie panujących zwyczajów, poglądów oraz zasad. s. 52–53

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, w jaki sposób powstaje grupa społeczna.
2. Podaj przykłady grup, które są zarazem małe, pierwotne, formalne.
3. Dokonaj analizy grup, do których należysz, pod kątem obowiązujących w nich reguł wzajemności, zaufania i pomocy.
4. Wyjaśnij, w jakiej sytuacji, według ciebie, postawa nonkonformistyczna może przynieść pozytywne skutki.
5. Przedyskutujcie w klasie skutki waszych postaw konformistycznych w życiu codziennym.
6. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
   a) Każda grupa jest zbiorowością.
   b) Grupy społeczne ze względu na typ więzi dzielimy na krótkotrwałe i długotrwałe.
   c) Rodzina to przykład grupy pierwotnej, formalnej i inkluzywnej.

7. Rodzina jako podstawowa grupa społeczna

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie przeobrażenia następują w obrębie rodziny;
- scharakteryzujesz współczesne typy rodzin;
- wyjaśnisz, jakie funkcje spełnia rodzina i jakie problemy się wiążą z ich realizacją;
- odróżnisz pokrewieństwo od powinowactwa;
- wyjaśnisz, na czym polega przysposobienie.

Ćwiczenie

„Każde małżeństwo przypomina trzy zakony: na początku franciszkanów, radosnych, zapatrzonych w przyrodę; z czasem – mocnych w słowach i argumentowaniu dominikanów; po latach już tylko kamedułów, przestrzegających reguły milczenia" (Jan Twardowski). Podajcie argumenty potwierdzające poglądy autora lub im zaprzeczające.

rodzina jako grupa społeczna

Rodzina jest uznawana za podstawową **grupę społeczną**, złożoną z małżonków i ich dzieci, zarówno biologicznych, jak i adoptowanych. W szerszym znaczeniu za rodzinę uznaje się także ogół krewnych współmałżonków. Rodzina w toku rozwoju społecznego przybierała i przybiera różne formy. Niektóre z nich są akceptowane społecznie, inne mogą bulwersować, a nawet podważać dotychczasowe definicje rodziny i małżeństwa. Współczesne rodziny różnią się od tych sprzed kilkunastu, kilkudziesięciu czy kilkuset lat. Metamorfozie (przeobrażeniu) uległy pozycja i rola męża, żony i dziecka. Coraz rzadziej obserwujemy patriarchalny model rodziny, w którym władza należy do ojca odpowiedzialnego za zapewnienie środków na utrzymanie rodziny. Wiąże się to z postępującą emancypacją kobiet, które stały się niezależne zawodowo. Wnosząc wkład materialny do domowego budżetu, zaczęły postulować konieczność równomiernego obciążenia małżonków obowiązkami domowymi. Zmieniają się dziś także powody zawierania związków małżeńskich. Obecnie na ogół nie są one zawierane ze względów ekonomicznych i prokreacyjnych, lecz najczęściej z powodów emocjonalnych. Przeobrażeniu uległo także podejście do dzieci. Rzadkością są obecnie rodziny wielodzietne, ponieważ potomstwo przestało już być postrzegane jako źródło opieki i środków do życia dla starzejących się rodziców. Wprost przeciwnie, posiadanie dzieci niesie ze sobą wysokie nakłady finansowe potrzebne do ich utrzymania i wykształcenia. W efekcie zmian społecznych i prawnych słabnie także władza rodzicielska. Istnieją sądy opiekuńcze, które w przypadku nieprawidłowego wypełniania przez rodziców zadań opiekuńczo-wychowawczych mogą pozbawić ich władzy rodzicielskiej lub znacznie ją ograniczyć. Pozbawienie władzy rodzicielskiej to jednak dla sądu krok ostateczny i zawsze jest podyktowany dobrem dziecka. Ponadto dzieci mogą się zgłaszać do Rzecznika Praw Dziecka w przypadku złego traktowania przez rodziców.

Warto wiedzieć

Rodzina „króla Maciusia" to taki model, w którym życie rodzinne obraca się wokół potrzeb dziecka, usuwania przed nim trudności i uwalniania go od obowiązków. Ten typ rodziny stanowi zagrożenie dla prawidłowego przebiegu procesu socjalizacji, ponieważ może prowadzić do egocentryzmu.

Współczesna rodzina znacznie odbiega od powszechnego 100 lat temu modelu rodziny wielopokoleniowej (wielkiej). Obecnie w społeczeństwach rozwiniętych dominuje model rodziny nuklearnej, składającej się zazwyczaj z pokolenia rodziców oraz dzieci.

Typologia rodzin

Kryteria podziału rodzin	Rodzaje rodzin
Liczba współmałżonków	monogamiczne (dwoje partnerów)
	poligamiczne (wielu partnerów) poliandria (kobieta + kilku mężczyzn) poliginia (mężczyzna + kilka kobiet)
Zakres wyboru małżonków	endogamiczne (zawierane w obrębie własnej zbiorowości)
	egzogamiczne (zawierane w obrębie różnych zbiorowości)
Hierarchia poważania i władzy	patriarchalne (władza mężczyzny)
	matriarchalne (władza kobiety)
	partnerskie (równomierny podział praw i obowiązków)
Dziedziczenie nazwiska, prestiżu i majątku	patrylinearne (dziedziczenie po ojcu)
	matrylinearne (dziedziczenie po matce)
Wielkość rodziny	nuklearne (rodzina mała, ewentualnie dwupokoleniowa)
	wielkie (rodzina co najmniej trójpokoleniowa, poszerzona)
Miejsce zamieszkania	patrylokalne (miejsce zamieszkania po ślubie to dom/mieszkanie rodziny męża)
	matrylokalne (miejsce zamieszkania po ślubie to dom/mieszkanie rodziny żony)
	neolokalne (miejsce zamieszkania po ślubie to własny dom/mieszkanie)

Ćwiczenie

Na podstawie zamieszczonej obok tabeli dokonaj klasyfikacji swojej rodziny według poszczególnych kryteriów.

Funkcje rodziny

funkcje rodziny

Rodzina w życiu społecznym odgrywa szczególną rolę ze względu na funkcje, które pełni. Do najważniejszych należą funkcje prokreacyjna oraz socjalizacyjna. Dzięki tej pierwszej jest bowiem zapewniona ciągłość biologiczna społeczeństwa, a dzięki drugiej dzieci uczą się żyć w społeczeństwie. Nie są to jednak jedyne zadania, które stoją przed rodziną. Naukowcy wyróżniają bowiem szereg różnych funkcji:

- **prokreacyjna:** polegająca na wydaniu na świat potomstwa i przedłużeniu przez to ciągłości biologicznej społeczeństwa oraz na zaspokojeniu potrzeb emocjonalno-rodzicielskich małżonków;
- **socjalizacyjna:** mająca na celu prawidłowe wychowanie dzieci do życia społecznego oraz wzajemne dostosowanie się współmałżonków;
- **kulturowa:** jej celem jest zapoznanie dzieci z dziedzictwem kulturowym; funkcja ta jest nierozerwalnie związana z omówioną powyżej;
- **seksualna:** polegająca na zaspokojeniu potrzeb płciowych partnerów na drodze społecznie akceptowalnej formy współżycia płciowego małżonków;
- **ekonomiczna:** pozwalająca zaspokoić potrzeby materialne członków rodziny;
- **opiekuńczo-zabezpieczająca:** umożliwiająca sprawowanie opieki nad członkami rodziny, którzy ze względu na swój wiek lub stan zdrowia nie są w stanie zaspokoić swoich potrzeb;
- **rekreacyjna:** zaspokajająca potrzeby odpoczynku i rozrywki członków rodziny;
- **stratyfikacyjna:** nadanie przez rodzinę pozycji społecznej swoim członkom;
- **kontrolna:** kontroluje formy zachowań członków rodziny.

Warto wiedzieć

Wiele tradycyjnych funkcji rodziny jest obecnie bardzo często wypełnianych przez instytucje publiczne. Najlepszym tego przykładem jest opieka nad chorymi i starszymi członkami rodziny lub edukacja dzieci. Te obowiązki bardzo często przejmują szpitale, ośrodki opieki, domy spokojnej starości oraz szkoły.

Sytuacja rodzin w Stanach Zjednoczonych

Jak wykazał Thomas Hertz z American University w ciągu ostatnich 35 lat tylko 6 proc. Amerykanów pochodzących z najbiedniejszych rodzin awansowało do warstwy najzamożniejszej. O zamożności decyduje dziś przede wszystkim wykształcenie, uzyskiwane w elitarnych szkołach mieszczących się w „lepszych" dzielnicach i kosztujących majątek, które gwarantują dostanie się do najlepszych uniwersytetów. Starają się one wprawdzie zapewnić dostęp także młodzieży biedniejszej – służą temu m.in. wyrównawcze systemy stypendialne – ale działają też mechanizmy utrwalania kastowości, jak przywileje dla dzieci absolwentów. Na większości uczelni z Ligi Bluszczowej (Ivy League) stanowią one 10–15 proc. każdego rocznika. Potomkowie absolwentów Harwarda mają trzykrotnie większe szanse na przyjęcie na tę uczelnię niż reszta kandydatów. W efekcie około trzech czwartych studentów 146 najlepszych wyższych uczelni w USA pochodzi z rodzin o najwyższych dochodach.

Źródło: T. Zalewski, *Inne Stany. Czym różnią się od nas Amerykanie*, Warszawa 2011, s. 39–40.

Ćwiczenie

Nazwij funkcję rodziny, o której pisze autor cytowanego tekstu. Odpowiedź uzasadnij.

Stosunki prawnorodzinne

Członków rodziny łączą różne więzi, które zostały ujęte w ramy prawne. Zaliczamy do nich m.in. pokrewieństwo, powinowactwo i przysposobienie.

Pokrewieństwem nazywamy stosunki między członkami rodziny w związku z biologicznym pochodzeniem od wspólnego przodka. Możemy je wyrazić w liniach i stopniach. Linie pokrewieństwa są dwie: prosta i boczna. Pokrewieństwo w linii prostej to bezpośrednie pochodzenie jednego członka rodziny od drugiego. Krewni dzielą się na wstępnych i zstępnych. **Wstępni** to ci, od których pochodzimy, a **zstępni** to osoby, które pochodzą od nas. Pokrewieństwo w linii prostej jest wyrażane także w stopniach. Wskazują one na bliskość pokrewieństwa (im wyższy stopień, tym dalsze pokrewieństwo). Najniższym stopniem jest stopień I, czyli ten łączący rodziców z dziećmi. Pokrewieństwo w linii bocznej to związki z pozostałymi krewnymi. Najniższym stopniem w tej linii jest stopień II, czyli ten między rodzeństwem.

◂ pokrewieństwo

Pokrewieństwo niesie ze sobą wiele skutków prawnych. Jest brane pod uwagę w prawie rodzinnym (małżeństwo, alimenty), cywilnym (dziedziczenie), karnym (kazirodztwo), kanonicznym (małżeństwo) oraz w postępowaniu sądowym i administracyjnym (prawo do odmowy zeznań).

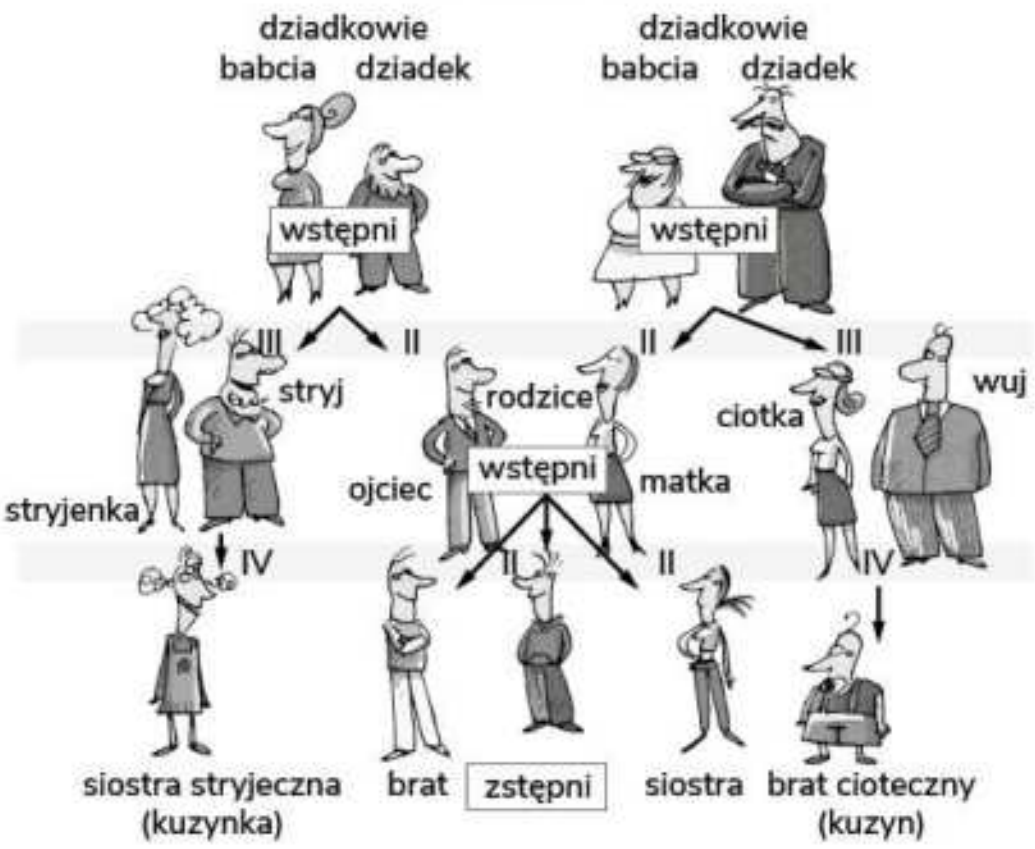
Inną formą stosunków prawnych w rodzinie jest **powinowactwo**, czyli związek między jednym małżonkiem a krewnymi drugiego małżonka. Powinowactwo, podobnie jak pokrewieństwo, wyraża się w liniach i stopniach. Najniższym stopniem w linii prostej jest stopień I, łączący na przykład teściową z zięciem, a w linii bocznej – stopień II między na przykład rodzeństwem żony a mężem. Powinowactwo w polskim prawie trwa mimo ustania małżeństwa, a wygasa jedynie w przypadku unieważnienia małżeństwa, gdyż z punktu widzenia prawa nigdy nie zaistniało.

◂ powinowactwo

Kolejna forma stosunków prawnorodzinnych to **przysposobienie**, inaczej nazywane **adopcją**. Przez to pojęcie rozumiemy prawne uznanie cudzego dziecka za własne. Przysposobienie ma miejsce tylko w przypadku osoby małoletniej oraz na mocy orzeczenia sądowego. W sytuacji kiedy dziecko ma ukończone 13 lat, jest wymagana także jego zgoda na przysposobienie. W wyniku adopcji między przysposabiającym a przysposobionym powstaje taki sam stosunek jak między rodzicami a dziećmi. Równocześnie przysposobiony nabywa prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa w stosunku do krewnych przysposabiającego.

◂ przysposobienie

STOPNIE POKREWIEŃSTWA

Ćwiczenie

1. Na podstawie schematu ustal stopień pokrewieństwa łączący cię z pradziadkiem.
2. Wymień wszystkich zstępnych dziadka ze strony ojca.

Problemy współczesnych rodzin

Rodzina stanowi podstawę sprawnie funkcjonującego społeczeństwa, narodu oraz państwa. Prawidłowe relacje wśród jej członków oraz odpowiedni proces socjalizacyjny przynoszą wymierne korzyści. Obecnie mamy jednak coraz częściej do czynienia z różnorodnymi czynnikami, które negatywnie wpływają na funkcjonowanie rodziny. Jednym z problemów jest jej **zła sytuacja ekonomiczna**. Nierzadko rodzice nie są w stanie wypełniać swoich funkcji ze względu na brak wystarczających środków finansowych. Niewspółmiernie niskie płace, przy wysokich kosztach utrzymania i kształcenia, często nie wystarczają na zaspokojenie podstawowych potrzeb rodziny. W ciągu kilku lat przed ogłoszeniem pandemii koronawirusa poprawiała się sytuacja materialna polskich rodzin, co umożliwiało skuteczniejszą realizację ich funkcji ekonomicznych. Wynikało to m.in. z systematycznego spadku bezrobocia i zwiększającego się wynagrodzenia. Jednak w wyniku wprowadzanych lockdownów, a następnie rosnącej inflacji pogarsza się sytuacja ekonomiczna polskich obywateli. Badania statystyczne prowadzone przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) w drugiej połowie 2022 r. wskazują, że wśród polskich rodzin maleje poczucie bezpieczeństwa finansowego. Polacy coraz bardziej pesymistycznie postrzegają sytuację polskiej gospodarki. Równocześnie rośnie liczba respondentów obawiających się pogorszenia swojej sytuacji materialnej oraz wojny.

trudna sytuacja ekonomiczna rodzin w Polsce

Sytuacja ekonomiczna przekłada się m.in. na realizację funkcji prokreacyjnej. Jest to jedna z przyczyn **zniechęcenia do posiadania i wychowania potomstwa**, co prowadzi do starzenia się społeczeństwa. Od 2015 r. rosła liczba urodzeń w Polsce oraz dzietność kobiet. Miał się do tego przyczynić **program 500+**. W 2017 r. urodziło się w Polsce 402 tysiące dzieci przy dzietności kobiet na poziomie 1,45 (wspomniany **współczynnik dzietności** to liczba urodzonych dzieci przypadających na kobietę w wieku rozrodczym – 15–49 lat). Jednak według danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) po 2017 r. liczba urodzeń zaczęła gwałtownie spadać. W 2021 r. urodziło się już tylko 350 tysięcy dzieci i jest to najgorszy wynik od czasów II wojny światowej. Wskaźnik dzietności spadł do 1,31. Prognozy na kolejne lata są jeszcze bardziej pesymistyczne. Dla porównania: w 1990 r. w Polsce przyszło na świat 547,7 tysięcy dzieci, a w 1955 r. aż 793,8 tysięcy.

Problemy ekonomiczne nie są jedyną przyczyną spadku dzietności w naszym kraju. Istotne znaczenie w tym zakresie ma także transformacja techniczno-ekonomiczna, społeczna i kulturowa. Rozwój sektora usług materialnych i niematerialnych, rozpowszechnienie się wiedzy psychologicznej i medycznej, oddzielenie życia społecznego od religii oraz przemiany wartości doprowadziły do zmian w podejściu do rodziny. Młodzi ludzie coraz częściej skupiają się na wartościach związanych z samorealizacją i wolnością jednostki, odkładając na dalszy plan założenie rodziny i posiadanie potomstwa. Zmniejsza się znaczenie małżeństwa na rzecz wolnych związków, przesuwa się wiek zawierania małżeństw oraz decyzji o pierwszym dziecku. Osłabieniu ulegają tradycyjne elementy integrujące rodzinę, takie jak: wpływ socjalizacji w rodzinie, tradycja rodzinna czy tradycyjna religijność. Poważnym problemem jest także **eurosieroctwo**. Wynika ono z konieczności oddania dzieci na czas wyjazdu rodziców pod opiekę rodziny zastępczej (np. dziadków lub dalszych krewnych). Następstwem emigracji zarobkowej rodziców jest zaburzenie podstawowych funkcji rodziny, takich jak zapewnienie dziecku wsparcia emocjonalnego, socjalizacja oraz transmisja kulturowa. Coraz częściej można także mówić

eurosieroctwo

o zakłóceniach funkcji opiekuńczo-zabezpieczającej i kontrolnej. Rodzice z powodów zawodowych **nie mają czasu dla dzieci**. Przyczyną tego zjawiska jest konieczność podejmowania pracy w wymiarze przekraczającym tradycyjny etat ze względu na zbyt niskie zarobki albo chęć realizacji własnych celów (np. kariery zawodowej).

◂ brak czasu rodziców

Które z wymienionych określeń najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania w Pana(i) gospodarstwie domowym?	Brak dzieci poniżej 18. roku życia w gospodarstwie domowym			Jedno dziecko			Dwoje i więcej dzieci			Ogółem		
	procentowanie w kolumnach											
	III 2014	III 2017	III 2018	III 2014	III 2017	III 2018	III 2014	III 2017	III 2018	III 2014	III 2017	III 2018
Żyjemy bardzo biednie – nie starcza mi (nam) nawet na podstawowe potrzeby	3	3	2	0	0	1	3	0	0	3	2	2
Żyjemy skromnie – musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	23	21	22	12	13	8	17	5	10	20	18	17
Żyjemy średnio – starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	56	54	50	60	57	54	63	60	67	58	55	53
Żyjemy dobrze – starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania	16	21	23	26	26	34	15	34	21	18	24	26
Żyjemy bardzo dobrze – mogę (możemy) pozwolić sobie na pewien luksus	2	1	2	3	5	3	2	1	2	2	2	3

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-4 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

Przeanalizuj dane statystyczne i wykonaj polecenia:

1. Zdecyduj, czy według ankietowanych sytuacja materialna polskich rodzin wielodzietnych się poprawiała, czy pogarszała. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych statystycznych.
2. Ustal, który model rodziny ma najtrudniejszą sytuację materialną. Korzystając z wiedzy pozaźródłowej, wyjaśnij, z czego może to wynikać.

Problemy, z którymi borykają się na co dzień rodzice, przyczyniają się także do rozwoju innych negatywnych zjawisk w rodzinie, potocznie nazywanych **patologiami społecznymi**. Przez to pojęcie rozumiemy zjawiska społecznego zachowania się jednostek i grup oraz funkcjonowania instytucji społecznych, pozostające w sprzeczności z wartościami i zasadami akceptowanymi przez dane społeczeństwo. W rodzinie najczęstszymi z nich są: **alkoholizm, narkomania** oraz **przemoc domowa**, która przybiera charakter fizyczny lub psychiczny. Patologie społeczne wraz ze zmianami w podejściu do rodziny spowodowanymi przemianami cywilizacyjnymi prowadzą bardzo często do rozwodów, skutkują powstawaniem niepełnych rodzin, w których prawidłowy rozwój dzieci jest utrudniony. Problemem współczesnych rodzin są także **konflikty międzypokoleniowe** między rodzicami i dziećmi. Są one spowodowane odmiennym systemem wartości, którym kierują się młodzi ludzie i ich rodzice.

◂ patologie społeczne

Podsumowanie lekcji

s. 54 ▸ ■ Rodzina to grupa społeczna złożona z osób połączonych stosunkiem małżeńskim i rodzicielskim.

s. 56 ▸ ■ Wśród funkcji rodziny wymienia się: prokreacyjną, socjalizacyjną, kulturową, seksualną, ekonomiczną, opiekuńczą, rekreacyjną, kontrolną oraz stratyfikacyjną.

s. 57 ▸ ■ Pokrewieństwo to biologiczny związek członków rodziny, wyrażany w linii prostej oraz bocznej. Powinowactwo łączy małżonka z krewnymi współmałżonka. Adopcja to inaczej przysposobienie.

s. 58–59 ▸ ■ Problemy współczesnych rodzin w Polsce związane są z ich trudną sytuacją ekonomiczną, koniecznością pracy zarobkowej rodziców za granicą (zjawisko eurosieroctwa), brakiem czasu rodziców, patologiami społecznymi (np. alkoholizmem czy przemocą domową).

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Na podstawie własnej wiedzy uzasadnij, który model rodziny ze względu na dziedziczenie nazwiska, prestiżu i majątku dominuje w Polsce.
2. Oceń, jak problemy współczesnych rodzin mogą wpłynąć na trwałość małżeństwa.
3. Napisz wypracowanie na następujący temat: „Szanse i zagrożenia współczesnych rodzin".
4. Dokonaj analizy SWOT roli i pozycji współczesnej rodziny.
5. Debata: Jaki model wychowania dzieci jest najbardziej odpowiedni?

Propozycje projektów edukacyjnych

1. Na podstawie zawartych w podręczniku informacji dotyczących typologii rodzin opracujcie ankietę w celu zbadania, jakie typy współczesnych rodzin obecnie funkcjonują. Przeprowadźcie ankietę w swoim środowisku lokalnym. Wyniki badań opracujecie w postaci graficznej i umieśćcie na stronie internetowej swojej szkoły.
2. Dokonajcie analizy najnowszych badań opinii publicznej na temat współczesnych typów rodzin. Skorzystajcie w tym celu ze stron internetowych ośrodków badających opinię publiczną. Na ich podstawie scharakteryzujcie typy współczesnych rodzin.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

- F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1982.
- E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Warszawa 2009.
- A. Brémond, J.F. Couet, A. Davie, *Kompendium wiedzy o socjologii*, tłum. K. Malaga, Warszawa 2006.
- K. Cygielska, *Przegląd teorii* [w:] *Zagadnienia patologii społecznej*, red. A. Podgórecki, Warszawa 1976.
- M. Filipiak, *Socjologia zachowań dewiacyjnych* [w:] *Przestępczość nieletnich. Źródła. Przejawy. Środki zaradcze*, red. M. Filipiak, Lublin 1997.
- *O wartościach, normach i problemach moralnych. Wybór tekstów z etyki polskiej*, red. M. Środa, Warszawa 1994.
- K. Robinson, L. Aronica, *Kreatywne szkoły. Oddolna rewolucja, która zmienia edukację*, Kraków 2015.
- *Rodzina a struktura społeczna*, red. Z. Tyszka, Bydgoszcz 1984.
- *Społeczeństwo i polityka*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2003.
- P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
- J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- F. Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, tłum. M. Łukasiewicz, Warszawa 1988.
- P. Walczak, *Cnoty obywatelskie w kontekście współczesnej edukacji* [w:] *W kręgu twórczości Marii Ossowskiej: analiza – inspiracje – alternatywy*, red. J. Dudek, T. Turowski, P. Walczak, J. Zegzuła-Nowak, Zielona Góra 2018.
- F. Znaniecki, *Wstęp do socjologii*, Warszawa 1988.
- www.cbos.pl – Centrum Badania Opinii Społecznej [dostęp: 04.11.2022].
- www.stat.gov.pl – Główny Urząd Statystyczny [dostęp: 04.11.2022].
- www.ip.org.pl/obos/ – Ośrodek Badań Opinii Społecznych [dostęp: 04.11.2022].
- www.psychologia-spoleczna.pl – polski portal psychologii społecznej [dostęp: 04.11.2022].

I. CZŁOWIEK JAKO JEDNOSTKA W SPOŁECZEŃSTWIE – POWTÓRZENIE

Człowiek jako istota społeczna

Człowiekiem jako jednostką zajmują się takie nauki, jak **socjologia** i **psychologia**.

SOCJOLOGIA	PSYCHOLOGIA
analizuje, w jaki sposób człowiek, który jest istotą społeczną, funkcjonuje w społeczeństwie	bada, jakie czynności psychiczne regulują stosunki człowieka z otoczeniem

To właśnie psychologia wyróżnia kilka koncepcji – **behawiorystyczną**, **poznawczą**, **psychoanalityczną** i **humanistyczną** – opisujących przyczyny zachowania się człowieka. Jest ono przede wszystkim uzależnione od **osobowości**, czyli zespołu względnie stałych cech i mechanizmów człowieka, na które składają się: tożsamość, mentalność, wartości, potrzeby, postawy, temperament, zdolności i inteligencja. Niektóre z cech osobowości, zgodnie z poglądami Hipokratesa, decydują, czy jesteśmy **cholerykami**, **sangwinikami**, **flegmatykami** czy **melancholikami**. Zygmunt Freud doszedł do wniosku, że główną siłą ludzkiego działania jest libido, czyli popęd seksualny. Jego uczeń, Alfred Adler, stwierdził, że ludzkie działanie determinuje poczucie słabości i niepełnowartościowości. Natomiast Carl Gustav Jung wyodrębnił dwa typy ludzi: **ekstrawertyków** i **introwertyków**. W życiu człowieka ważna jest jeszcze **inteligencja emocjonalna**, która umożliwia rozpoznawanie uczuć i emocji zarówno swoich, jak i innych osób.

s. 11–12, s. 13, s. 14, s. 17

Socjalizacja i stygmatyzacja w życiu jednostki

Człowiek, będąc członkiem społeczeństwa, od najmłodszych lat jest poddawany procesowi uspołeczniania, który ma na celu przekazanie pożądanego przez społeczeństwo systemu wartości, norm i wzorców zachowania. Proces ten określa się mianem **socjalizacji**.

s. 20–22

RODZAJE SOCJALIZACJI

PIERWOTNA	WTÓRNA	ODWRÓCONA
zachodzi w początkowym okresie życia, ma ona charakter nieświadomy, oparta jest na naśladownictwie	odbywa się w okresie, gdy jednostka zaczyna samodzielnie kształtować swoją osobowość poprzez przyjmowanie określonych norm	zachodzi w sytuacji, gdy młodsze pokolenie uczy osoby starsze funkcjonowania we współczesnym świecie

Zdarza się, że proces socjalizacji nie przebiegnie prawidłowo i jednostka nie dostosowuje się do obowiązujących norm społecznych. W takiej sytuacji podejmuje się **działania resocjalizacyjne**. Proces socjalizacji jest stale poddawany kontroli społecznej, której najbardziej pożądanym efektem jest **internalizacja**, czyli uwewnętrznianie polegające na uznaniu za własne postaw, poglądów i norm narzuconych przez społeczeństwo. Powstaje w ten sposób **tożsamość zbiorowa**, której wskaźnikiem jest myślenie w kategoriach „swoi" i „obcy". W jego konsekwencji przyjmowane są różne postawy wobec tego, co odmienne: **akceptacji**, **tolerancji** (o charakterze pozytywnym), **nietolerancji**, **dyskryminacji** i **stygmatyzacji** (o charakterze negatywnym).

s. 22, s. 22–23, s. 24, s. 24–25

Komunikacja w życiu człowieka

Każda jednostka, funkcjonując w społeczeństwie, dąży do realizacji zamierzonych celów. Ich osiągnięciu służy **autoprezentacja**, będąca rodzajem **komunikatu werbalnego** i **niewerbalnego**. Komunikat oparty jest na określonej taktyce, która może mieć charakter obronny lub asertywny.

s. 29–30, s. 27–28

TAKTYKI KOMUNIKATU

OBRONNE	ASERTYWNE
suplikacja, wymówki, usprawiedliwianie, przepraszanie i samoutrudnianie	autopromocja, ingracjacja, zastraszanie i świecenie przykładem

s. 31 Realizacja naszego celu będzie w dużej mierze uzależniona od sposobu umiejętnego i stanowczego wy-
s. 31 rażania swojego zdania, określanego mianem **asertywności**. Ucząc się asertywności, należy na począt-
s. 31 –32 ku dokonać analizy swojego modelu zachowania i ustalić, czy jest on **agresywny**, **pasywny**, czy może jednak **asertywny**.

Życie społeczne jednostki

s. 34 Człowiek, wchodząc w relacje z innymi jednostkami i zbiorowościami na określonej przestrzeni, tworzy życie społeczne, regulowane odpowiednimi wartościami i normami. **Wartości** i **normy** wraz z odpowied-
s. 34 nimi **postawami**, takimi jak **odwaga cywilna**, **słowność**, **punktualność**, **prawdomówność**, **wrażliwość**
s. 34 –34 **społeczna** i **solidarność międzyludzka**, tworzą **ład społeczny**.

s. 39

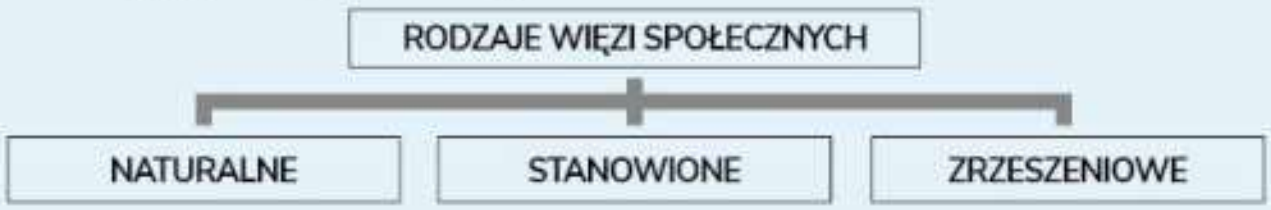

s. 35 Czasami jednak ład społeczny ulega zaburzeniom wynikającym m.in. z **anomii**, będącej efektem braku przejrzystego systemu wartości obowiązującego w społeczeństwie. Ład społeczny mają także zapewniać
s. 35 **instytucje społeczne**, realizując cele wykraczające poza indywidualne możliwości jednostki. Nie są one
s. 37 jednak w stanie zapobiec wszystkim konfliktom, które występują w społeczeństwie. Źródeł **konfliktów** możemy się doszukiwać w przyczynach strukturalnych, **wynikających z różnic rozwojowych** i **sprzeczności wartości**. Konflikty te mogą być rozwiązywane zarówno na drodze siłowej, jak i pokojowej. Z perspektywy ładu społecznego pożądaną formą ich rozwiązywania są metody pokojowe.

Człowiek a zbiorowość

s. 43 Człowiek, funkcjonując w społeczeństwie, wchodzi w stosunki społeczne i zależności, które łączą go z in-
s. 43 nymi ludźmi. Te relacje socjologia określa mianem **więzi społecznych**; powstają one na drodze **styczno-**
s. 43 –44 **ści**: przestrzennej, psychicznej i społecznej.

s. 44 Powstanie więzi prowadzi w konsekwencji do ukształtowania się **zbiorowości**, czyli zespołu ludzi, mię-
dzy którymi wytworzyła się i utrzymuje przynajmniej przez krótki okres jakaś więź społeczna. Rodzajem
s. 44 –45 zbiorowości jest **para**, **krąg społeczny** i **tłum**. Nie można natomiast ze zbiorowością mylić **kategorii społecznej**, która polega na łączeniu ludzi ze sobą na podstawie ich określonych cech (np. koloru oczu, wykonywanego zawodu itp.). Zgodnie z poglądami socjologów zbiorowości są zaczątkiem kształtowania się społeczności o charakterze lokalnym, regionalnym, państwowym, a nawet globalnym, a te w konse-
s. 45 kwencji tworzą **społeczeństwo**.

Grupy społeczne

s. 48

Grupy społeczne mogą być klasyfikowane ze względu na wielkość, typ więzi społecznych, stopień sformalizowania, sposób uzyskiwania członkostwa, stopień trwałości więzi. Dla jednostek spoza grupy mogą one przyjąć charakter **grup odniesienia pozytywnego i negatywnego**. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z sytuacją, w której jednostka określoną grupę postrzega jako atrakcyjną i wyraża chęć wstąpienia w jej szeregi, a w drugim przypadku dostrzega w niej pewien rodzaj zagrożenia. Równocześnie człowiek, funkcjonując w grupie, przyjmuje wobec niej postawę konformistyczną lub nonkonformistyczną. **Konformista** pod wpływem nacisku grupy zmienia swoje zachowanie lub opinię, a **nonkonformista** odrzuca panujące w niej zasady i zwyczaje.

s. 48–49, s. 51, s. 52, s. 52

Rodzina jako podstawowa grupa społeczna

Rodzina to podstawowa grupa społeczna, złożona z osób połączonych ze sobą stosunkiem małżeńskim i rodzicielskim. Stanowią ją rodzice i ich dzieci, zarówno biologiczne, jak i adoptowane, czyli inaczej **przysposobione**. Typ współczesnej rodziny można określić na podstawie liczby współmałżonków, zakresu wyboru małżonków, hierarchii poważania i władzy w rodzinie, dziedziczenia nazwiska, prestiżu i majątku, wielkości rodziny i miejsca zamieszkania.

s. 54, s. 57, s. 55, s. 56

Przy realizacji poszczególnych funkcji czasami pojawią się problemy wynikające m.in. z sytuacji ekonomicznej, alkoholizmu oraz przemocy domowej. Członków rodzin łączą różne więzi, ujęte w normy prawne, takie jak pokrewieństwo w linii prostej i bocznej, powinowactwo w linii prostej i bocznej oraz przysposobienie.

s. 58

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ!

1. Wskaż koncepcję, która zakłada, że czynnikiem wywołującym określone zachowanie człowieka są jego potrzeby i popędy.
a) koncepcja behawiorystyczna
b) koncepcja psychoanalityczna
c) koncepcja humanistyczna

2. Podanym definicjom przyporządkuj odpowiednie pojęcia: *socjalizacja, socjologia, rola społeczna, psychologia, mentalność, osobowość.*
a) System zasad oparty na założeniach normatywnych, którymi człowiek kieruje się w życiu społecznym.
b) Nauka o społeczeństwie, jego składnikach, relacjach i zjawiskach w nim zachodzących.
c) Zespół w miarę stałych cech i mechanizmów wewnętrznych człowieka warunkujących jego specyficzne zachowania oraz przebieg jego procesów psychicznych.
d) Zespół oczekiwań społecznych, postaw, obowiązków i zachowań przypisanych do roli odgrywanej w danej zbiorowości.
e) Proces uspołecznienia polegający na dojrzewaniu społecznym jednostki.

3. Na odrębnej kartce ułóż piramidę potrzeb ludzkich. Wykorzystaj przy tym wymienione poniżej potrzeby i zastosuj ich hierarchiczną strukturę opracowaną przez Abrahama Maslowa.

potrzeby: uznania i szacunku; rozwoju i doskonalenia; piękna; przyjaźni; porządku; wypoczynku; prestiżu; tworzenia; zrozumienia; stabilizacji; opieki; snu; zaspokojenia głodu i pragnienia

4. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
a) Tożsamość to wizja własnej osoby jako jednostki odrębnej i niepowtarzalnej.
b) Grupy ze względu na charakter członkostwa dzielimy na inkluzywne i otwarte.
c) Aksjologia to jedna z dziedzin psychologii, a przedmiotem jej dociekań są wartości.
d) Nonkonformizm to zmiana zachowania lub opinii człowieka spowodowana naciskiem ze strony grupy lub osoby.
e) Grupy pierwotne są oparte na osobistym i emocjonalnym typie więzi, tworzonym czasami niezależnie od woli człowieka.
f) Małżeństwa endogamiczne są zawierane w obrębie własnej zbiorowości.

5. Przeanalizuj fragment artykułu Alberta Bandury *Wzajemny wpływ a granice kontroli społecznej*. Następnie wykonaj polecenia.

O manipulacji

Możliwe środki zaradcze przeciwko manipulowaniu ludźmi za pomocą technik psychologicznych są zwykle sprowadzone do zabezpieczeń indywidualnych. Zwiększanie wiedzy ludzi o sposobach wywierania wpływu jest zalecane jako najlepsza broń w walce z manipulacją. Gdy ludzie wiedzą, w jaki sposób można sterować ich zachowaniem, zwykle stawiają opór oczywistym próbom wywarcia na nich wpływu, utrudniając tym samym manipulację. Jednakże sama świadomość jest, niestety, słabą ochroną. Większość ludzi doskonale zdaje sobie sprawę z tego, że reklamujące się firmy usiłują wpłynąć na ich zachowanie za pomocą przesadnych twierdzeń, rzekomo pochlebnych opinii klientów, pseudoeksperymentatorów wykazujących wyższość produktów, wytwarzanie odpowiednich skojarzeń i nachalnego przedstawiania korzyści, jakie płyną z użytkowania ich produktów. Wiedza taka jednak wcale nie uodparnia ludzi na wpływy reklamy. Podobnie się mają sprawy z perswazją za pośrednictwem karania lub nagradzania. Przymus może skłaniać do uległości, a nagrody mogą wywoływać oczekiwane zachowanie, nawet jeżeli ludzie doskonale zdają sobie sprawę, że powodem ich działań jest to, że są do nich zachęcani przez innych ludzi. Wykorzystywaniu ludzi przez innych ludzi przeciwdziałano z powodzeniem na długo przed powstaniem psychologii jako dyscypliny naukowej, formulującej prawa i opracowującej procedury zmiany zachowania. Najbardziej niezawodnym źródłem oporu przeciwko kontroli manipulacyjnej są po prostu wzajemne konsekwencje ludzkich interakcji. Ludzie przeciwstawiają się wykorzystywaniu i nadal będą czynić to w przyszłości, ponieważ zachowanie uległe ma dla nich niekorzystne następstwa. Choćby nie wiadomo jak wyrafinowane były wysiłki zmierzające do wywarcia wpływu, nie zmniejsza to bynajmniej awersyjności ulegania, kiedy jest ono dla danej osoby czymś niekorzystnym. Ze względu na istnienie wzajemnych konsekwencji nikt nie może manipulować innymi do woli i każdy doświadcza czasem uczucia bezsilności, gdy chce uzyskać to, czego pragnie. Prawda ta dotyczy wszystkich poziomów funkcjonowania, zarówno indywidualnego, jak i zbiorowego.

Źródło: A. Bandura, *Wzajemny wpływ a granice kontroli społecznej*, https://link.operon.pl/n8037-5 [dostęp: 04.11.2022].

a) Podaj koncepcje zachowania się człowieka, o których pisze autor.
b) Wyjaśnij, dlaczego wiedza jest zalecana jako najlepsza broń w walce z manipulacją.
c) Sformułuj argument poparty przykładem, który potwierdzi tezę, że człowiekiem nie można manipulować do woli.

6. Rozstrzygnij, jaki rodzaj grupy społecznej został przedstawiony przez autora. Odpowiedź uzasadnij.

Grupa społeczna

Zwiększanie ilości członków powoduje napływ ludzi nowych, których cechy osobiste są znane tylko pobieżnie. Partia rozrasta się terytorialnie. Nowe kontakty są przede wszystkim pośrednie. Jest rzeczą niemożliwą, aby wszystkie sprawy załatwiać w bezpośrednich stycznościach i żeby kontrolować postępowanie członków w bezpośrednich stosunkach osobistych. Powstaje konieczność stworzenia zinstytucjonalizowanych form działania, określenia dokładnego regulaminu działania, wprowadzenia systemu zależności instytucjonalnej, hierarchii stanowisk i hierarchii służbowej, systemu kontroli społecznej ustalającej dyscyplinę wewnętrzną. Wskutek zwiększenia ilości członków porozumienie między nimi dokonuje się za pomocą prasy, okólników, pism obiegowych, zebrań masowych, radia, przywódcy nie mają możności bezpośredniego kontaktu ze wszystkimi członkami i wytwarza się system stopni i barier między nimi a masami członków itd.

Źródło: J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 143–148.

7. Uzasadnij, jaki składnik osobowości człowieka możemy rozpoznać w przytoczonym dialogu.

Rozmowy pracodawców

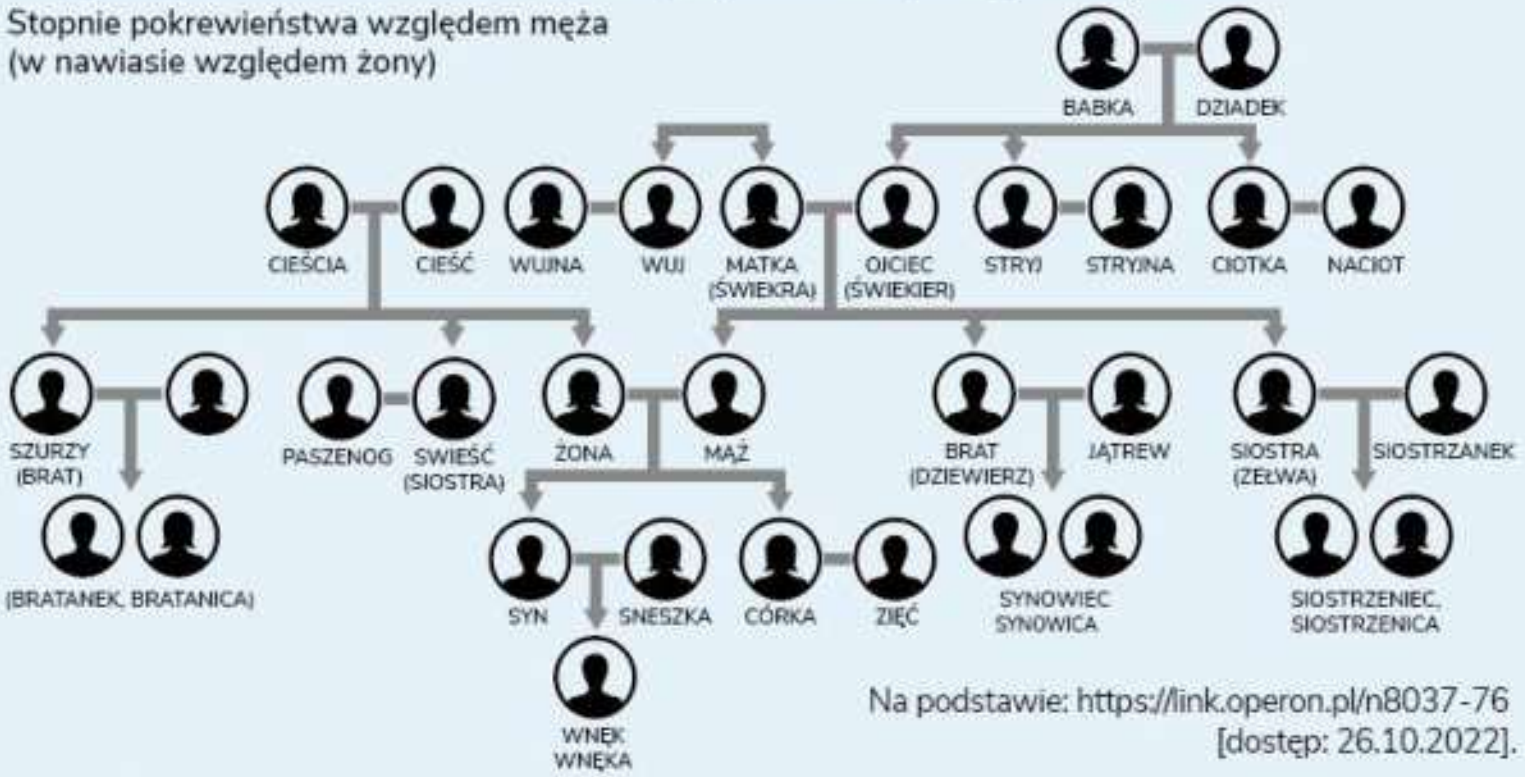
– Nie zatrudnię przecież osoby w wieku 50 lat. Jej wiedza odzwierciedla stan z lat osiemdziesiątych, a ja potrzebuję ludzi dysponujących najnowszą wiedzą.

– Nie zgadzam się z tobą. Rok temu zatrudniłam pięćdziesięciolatkę i muszę ci powiedzieć, że jest niezwykle doświadczoną profesjonalistką, która osiąga sukcesy i którą poleciłabym każdemu.

– Bardzo możliwe, że naprawdę trafiła ci się perełka. Jednak cała reszta nadaje się tylko na emeryturę.

Źródło: *Jak zorganizować wydarzenie antydyskryminacyjne*, red. D. Denes, Warszawa 2009, s. 21.

8. Zapoznaj się drzewem genealogicznym i na jego podstawie wykonaj poniższe polecenia.

Na podstawie: https://link.operon.pl/n8037-76 [dostęp: 26.10.2022].

a) Wyjaśnij, kim dla męża jest sneszka. Użyj dwóch argumentów.

b) Wyjaśnij, jaki stosunek prawnorodzinny łączy żonę ze świekrą. Odpowiedź uzasadnij.

c) Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

- Paszenog to powinowaty żony w linii bocznej.
- Cieścia i świekra to krewne w linii prostej wnęka.
- Siostrzanek to krewny męża w linii bocznej.

d) Ustal, kim jest:

- żona brata matki męża,
- najbliższa powinowata w linii bocznej żony,
- wstępny II stopnia męża.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Wychowywanie dzieci czy praca zawodowa kobiet? Jaki model życia rodzinnego jest lepszy dla rodziny i dla społeczeństwa?

Tekst 1.

Macierzyństwo – najpiękniejsza przygoda mojego życia

„[...] [Macierzyństwo] to najpiękniejsza przygoda mojego życia i kobietom, które głoszą opinię, że macierzyństwo to rezygnacja z ambicji i możliwości rozwoju, chcę powiedzieć, że jest to wielka okazja do odkrycia potencjału, który w nich tkwi i którego nigdy by nie odkryły, gdyby nie urodziły i wychowywały dzieci. [...] Nie da się mamy zastąpić nianią. Należy dostrzec pewne etapy w życiu człowieka i ich znaczenie dla rozwoju osobowości. Życie ludzkie niezwykle przedłużyło się i nie rozumiem, dlaczego nie można poświęcić trzech lat na wychowanie dziecka. Wmawianie kobiecie, że po trzech latach przerwy nie będzie w stanie wrócić do zawodu, jest nieporozumieniem. W większości państw nie ma limitu ograniczającego powrót do aktywności zawodowej, w dowolnym momencie kobiety wracają do pracy. Przedawnienie uprawnień zawodowych jest nieludzkim warunkiem, stawianym pracownicom. Ja wróciłam do pracy społecznej po dwudziestu latach przerwy i nie widzę kolosalnych braków w mojej wiedzy, które by mi te działania uniemożliwiały.

[...] wychowanie dziecka jest pracą na rzecz całego społeczeństwa, a nie jakąś prywatną sprawą rodzinną".

Źródło: [autor:] Kai, *Macierzyństwo – najpiękniejsza przygoda mojego życia* (fragment *wywiadu z Teresą Kapelą*), https://link.operon.pl/n8037-77 [dostęp: 04.11.2022].

Tekst 2.

Pracujące matki nie krzywdzą swoich dzieci

Osoby z tradycyjnym wzorcem modelu rodzinnego często uważają, że najlepszą sytuacją dla dziecka jest, gdy matka pozostaje z nim w domu aż do okresu przedszkolnego. Tymczasem, zdaniem naukowców, kobiety, które po urodzeniu dziecka wracają do pracy, są równie dobrymi matkami, a ich aktywność zawodowa nie naraża ich pociech na zaburzenia emocjonalne czy społeczne.

Naukowcy z University College w Londynie stwierdzili, że pracująca matka jest tak samo dobrym rodzicem, jak ta, która zostaje z dzieckiem w domu. [...]

Anne McMunn, która przewodniczyła badaniom, twierdzi, że sytuacja, w której oboje rodzice pracują, może przynieść wiele korzyści dziecku, pod warunkiem że rodzice dobrze organizują swój czas – „Tak długo, jak rodzice wspierają się, nie pracują po godzinach i potrafią dzielić swój czas pomiędzy dziecko a pracę, wszystko jest w porządku. W naszych badaniach nie stwierdziliśmy, aby powrót matki do pracy w pierwszym roku życia dziecka miał jakikolwiek wpływ na jego zachowanie".

Naukowcy stwierdzili ponadto, że pracująca matka, żyjąca w stabilnym związku, to zazwyczaj zdrowsza kobieta, która swoją satysfakcję i spełnienie może przekazać dziecku. Kobiety, które nie chcą rezygnować z aktywności zawodowej na rzecz wychowywania dziecka, nie muszą martwić się, że ich pociecha poniesie emocjonalny koszt takiej sytuacji. Jeśli nauczymy się godzić obowiązki zawodowe z rolą matki, dziecko z pewnością nie zazna krzywdy.

Źródło: [autor nieznany], *Pracujące matki nie krzywdzą swoich dzieci*, „Dziennik Gazeta Prawna", 29.07.2011, opracowane na podstawie: „The Guardian", https://link.operon.pl/n8037-6 [dostęp: 04.11.2022].

II. Charakterystyka życia społecznego

- Społeczeństwo i jego struktura
- Historyczne formy organizacji społeczeństwa
- Współczesne formy organizacji społeczeństwa
- Demografia współczesnego świata
- Przemiany struktury i problemy społeczeństwa polskiego
- *Homo sovieticus* a współczesne społeczeństwo
- Nierówności i wykluczenie społeczne
- Ruchliwość społeczna
- Ruchy społeczne i ich wpływ na zmianę społeczną

1. Społeczeństwo i jego struktura

NA TEJ LEKCJI:

- rozróżnisz społeczeństwo morficzne i amorficzne;
- poznasz koncepcje ujmowania struktury społecznej;
- nauczysz się rozpoznawać elementy struktury społecznej;
- przedstawisz strukturę warstwową społeczeństwa polskiego.

Ćwiczenie

Wyobraźcie sobie, że struktura społeczeństwa jest jak pajęcza sieć. Narysujcie ją na tablicy. Nazwijcie teraz każdą z jej nici, aby jak najlepiej opisać zbiorowość, w której żyjecie.

Struktura społeczna

społeczeństwo morficzne i amorficzne

W socjologii **strukturą społeczną** nazywamy zbiór elementów (grupy, organizacje, instytucje społeczne, wspólnoty terytorialne), z których składa się społeczeństwo, oraz układ zależności zachodzących między nimi. Wspólnoty pierwotne oparte na naturalnych podziałach (płeć, wiek, pokrewieństwo) miały charakter jednolity, były pozbawione struktury lub występowała ona w formie szczątkowej. Z tego powodu nazywamy je społeczeństwami **amorficznymi**. Na przestrzeni wieków społeczeństwa przechodziły kolejne stadia rozwoju struktury społecznej, osiągając coraz większą złożoność strukturalną. Takie zbiorowości to społeczeństwa **morficzne**.

Mężczyźni z plemienia Papuasów z Nowej Gwinei. Obecnie społeczeństwa amorficzne występują jeszcze w Afryce, Azji, Ameryce Południowej i Australii.

Analizując strukturę społeczną, należy pamiętać, że w jej obrębie wyróżnia się jeszcze mikrostruktury i makrostruktury. **Mikrostruktura** jest układem pozycji i ról społecznych jednostek w obrębie grup społecznych (rodzina, grupa rówieśnicza, społeczność lokalna) wchodzących w skład większych zbiorowości. **Makrostruktura** natomiast to układ wielkich społeczności terytorialnych, klas i warstw społecznych. Z tego powodu jest ona właściwością społeczeństwa, narodu i państwa. Nie oznacza to jednak, że makrostruktura stanowi prostą sumę mikrostruktur. W naukach społecznych wymienia się także **mezostruktury**, które pełnią funkcję struktury pośredniej między mikro- a makrostrukturami. Za mezostruktury uznaje się m.in. duże społeczności lokalne i organizacje, w których relacje mają przede wszystkim charakter pośredni.

Struktura społeczna jest uznawana za konieczny warunek prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa. Jej brak doprowadziłby do jego dezorganizacji i upadku. Kształt struktury jest uzależniony od różnych czynników, takich jak warunki ekonomiczne, demograficzne, geograficzne, ustrojowe oraz kulturowe (zob. tabela s. 69). Rzutują one na system zależności pomiędzy poszczególnymi elementami struktury. Ze względu na te zależności w socjologii stosuje się trzy koncepcje ujmowania struktury społecznej: funkcjonalną, dychotomiczną i gradacyjną.

Czynniki wpływające na kształt struktury społecznej

Rodzaje czynników	Przykłady czynników
Ekonomiczne	ogólny poziom gospodarczy, stosunki własności, potencjał siły roboczej, dochód narodowy
Demograficzne	stratyfikacja[1] według kryterium płci, wieku, miejsca zamieszkania oraz potencjał ludnościowy
Geograficzne	kształt i wielkość powierzchni, klimat, bogactwa naturalne, żyzność gleb
Ustrojowe	ustrój polityczny (np. demokracja, totalitaryzm) i gospodarczy (np. feudalizm, kapitalizm, socjalizm, komunizm)
Kulturowe	sposób życia i poziom wykształcenia

Koncepcja funkcjonalno-strukturalna postrzega strukturę społeczną jako system wzajemnych zależności wynikających z podziału pracy. Interes całości jest nadrzędny wobec celów poszczególnych jego części. To założenie wyznacza danym elementom społeczeństwa określone **role** (por. s. 50), które muszą wypełniać, aby całe społeczeństwo mogło sprawnie funkcjonować. Z tego powodu w społeczeństwie dochodzi do podziału na **klasy** i **warstwy**, które muszą ze sobą współpracować ze względu na wzajemne zależności. Koncepcja funkcjonalna jest wytworem **integracyjnej teorii społeczeństwa**, która zakłada harmonię i stabilność. Jej przeciwieństwem jest natomiast **konfliktowa teoria społeczeństwa** mówiąca o chwiejności, konfliktowości i rozbieżności interesów społecznych.

Koncepcja dychotomiczna (zob. też s. 74) uwzględnia dwuczłonowy podział społeczeństwa na grupy o przeciwstawnych cechach (np. bogaty – biedny). Ujmuje strukturę społeczną jako system jednostronnych zależności wynikających z uprzywilejowania jednych grup i upośledzenia innych. Zależności te są postrzegane jako podległość wobec czyjejś władzy ekonomicznej lub politycznej. Na tle takiego podziału dochodzi do sprzeczności interesów, które stają się przyczyną konfliktów społecznych między klasami (np. rewolucja burżuazyjna we Francji). Z uwagi na to koncepcja dychotomiczna jest uznawana za element **konfliktowej teorii społeczeństwa**.

Koncepcja gradacyjna ujmuje społeczeństwo jako całość złożoną z nakładających się na siebie warstw, które są od siebie zależne i niezbędne do prawidłowego funkcjonowania społeczności. W takim ujęciu struktura społeczna ma **charakter pionowy**, ustalony na podstawie pewnych cech, które umożliwiają powstanie **hierarchicznego układu** obejmującego warstwy wyższe, średnie i niższe. Taka stratyfikacja może się opierać na przykład na czynnikach ekonomicznych, wykształceniu, prestiżu czy też stopniu udziału we władzy.

Dziedziczenie ubóstwa

Coraz szczelniejsze bariery społeczne i towarzyskie działają na rzecz tego, co socjologowie nazywają „dziedziczeniem czynników statusu", czyli przekazywaniem pozycji społecznej z pokolenia na pokolenie [...]. W Ameryce niemal wszyscy uważają się za należących do „klasy średniej" – pozostałość egalitarnego[2] mitu – ale jedni członkowie tej klasy mieszkają w pałacowych rezydencjach ukrytych w zieleni przed okiem zwykłych śmiertelników, inni na ogrodzonych i dobrze strzeżonych osiedlach zamożnych domków lub luksusowych apartamentowców (to prawdziwi średniacy), a jeszcze inni w skromnych szeregowcach na uboższych przedmieściach. A we wszystkich większych miastach są dzielnice, do których nikt nie zapuszcza się nocą, bo mieszka tam „podklasa", która nigdy nie wyrwie się z zaklętego kręgu biedy i patologii społecznej.

Źródło: T. Zalewski, *Inne Stany. Czym różnią się od nas Amerykanie*, Warszawa 2011, s. 40.

Ćwiczenie

Przypomnij, na czym polegają role społeczne, i zastanów się, które z nich wypełniasz w społeczeństwie.

dychotomiczna koncepcja struktury społecznej

gradacyjna koncepcja struktury społecznej

Ćwiczenie

Na podstawie cytowanego tekstu określ, która z koncepcji ujmowania struktury społecznej najbardziej odpowiada opisowi społeczeństwa amerykańskiego. Odpowiedź uzasadnij.

[1] Stratyfikacja społeczna – zróżnicowanie społeczne rozpatrywane pod kątem istnienia w społeczeństwie usytuowanych hierarchicznie kategorii ludzi (warstw), wyróżniających się pod jakimś ważnym względem (np. dochodu, bogactwa, władzy, prestiżu, poziomu konsumpcji).

[2] Egalitarny – dążący do równouprawnienia, zrównania w dostępie do dóbr, w prawach.

Elementy struktury społecznej

Analiza społeczeństwa na podstawie tylko jednej struktury społecznej daje jedynie fragmentaryczną wiedzę na jego temat. Pełny obraz społeczeństwa można uzyskać dopiero po przeprowadzeniu badań nad każdym rodzajem struktury społecznej.

Wiedza na temat struktury społecznej daje nam obraz społeczeństwa, w którym żyjemy. Na tej podstawie możemy poznać jego zróżnicowanie demograficzne, klasowe, warstwowe i zawodowe.

Struktura demograficzna określa skład społeczeństwa pod względem płci, wieku, miejsca zamieszkania. Równocześnie na jej podstawie można obserwować dynamikę zmian w społeczeństwie, na przykład pod względem przyrostu naturalnego i tempa starzenia się społeczeństwa. Struktura demograficzna umożliwia bowiem stwierdzenie, czy mamy do czynienia ze społeczeństwem młodym (posiadającym duży procentowy udział ludzi w wieku przedprodukcyjnym[3] w strukturze społecznej) czy też starzejącym się (z rosnącą liczbą osób w wieku poprodukcyjnym). Opisem stanu i struktury ludności pod tym kątem zajmuje się demografia, czyli nauka o prawidłowościach rozwoju ludności w określonych warunkach społeczno-gospodarczych.

Bilans ludności w Polsce w tys. – stan w dniu 31 grudnia każdego roku

Lata	Stan ludności w dniu 31 grudnia	Urodzenia żywe	Zgony	Saldo migracji
2013	38496	369	387	–20
2014	38479	375	376	–16
2015	38437	369	395	–16
2016	38433	382	388	1
2017	38434	402	403	1
2018	38411	388	414	4
2019	38383	375	410	6
2020	38265	355	477	4
2021	37908	331	519	3

Źródło: GUS, 2014–2022.

Ćwiczenie

Na podstawie danych w tabeli oraz własnej wiedzy wykonaj polecenia:
1. Przedstaw tendencje zmian liczby ludności w Polsce w badanym okresie.
2. Wyjaśnij, jaki wpływ na polską gospodarkę może mieć liczba urodzeń i zgonów przedstawiona w tabeli.
3. Rozstrzygnij, jaki jest w Polsce przyrost naturalny. Odpowiedź uzasadnij.
4. Wyjaśnij, co oznacza pojęcie *saldo migracji*, i zinterpretuj jego tendencje z pięciu lat ukazanych w tabeli.

struktura klasowa

Struktura klasowa określa skład społeczeństwa pod względem roli i pozycji ekonomicznej poszczególnych grup społecznych. Najbardziej znaną teorię klasową stworzył Karol Marks, który za kryterium podziału przyjął stosunek do środków produkcji. Zgodnie z jego założeniem społeczeństwo dzieli się na posiadających i nieposiadających, a między nimi toczy się konflikt.

[3] Osoby, które nie osiągnęły jeszcze zdolności do pracy, będące w wieku poniżej 18 lat.

Pojęcie **struktury warstwowej** nawiązuje do dorobku niemieckiego uczonego Maksa Webera i niekiedy jest zamiennie stosowane z kryterium klasowym. Max Weber stworzył bowiem trzystopniową teorię stratyfikacji, w której oprócz czynnika ekonomicznego wskazał układ polityczny i społeczny. W takiej strukturze podmiotami są grupy mające władzę, podobne prawa, prestiż lub wykształcenie. Biorąc pod uwagę czynniki polityczne i społeczne, można stwierdzić, że klasy nie są jednolite, lecz składają się z warstw różniących się między sobą stanem posiadania, wykształceniem itp. Ponadto warstwy nie muszą być związane z konkretną klasą, lecz mogą być warunkowane podobnymi obyczajami lub stylem życia (np. subkultury, celebryci). W efekcie nie tylko klasa, ale także warstwa społeczna może być wewnętrznie zróżnicowana.

Struktura zawodowa daje obraz społeczeństwa uwzględniający podział na różne zawody wykonywane przez członków tego społeczeństwa. W strukturze tej istotne są takie cechy, jak: wykształcenie, pozycja w społeczeństwie oraz prestiż społeczny, który może być uzależniony od różnych czynników (np. władzy, zarobków, zadań społecznych, bieżących wydarzeń). Na podstawie struktury zawodowej można także określić przemiany gospodarcze zachodzące w określonych społeczeństwach. Ich wyrazem są bowiem nowe zawody, które pojawiają się na współczesnym rynku pracy, i jednoczesne zanikanie innych, coraz mniej popularnych lub przydatnych dla społeczeństwa. Dziś coraz trudniej znaleźć kowala lub garncarza, a zakres umiejętności i zajęć informatyka zmienił się w porównaniu z minionymi latami.

Najbardziej poszukiwanymi specjalistami na rynku pracy (zgodnie z danymi Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej – Barometr zawodów 2022) w 2022 r. byli m.in. kierowcy autobusów i ciężarówek, robotnicy budowlani, elektrycy, kucharze, samodzielni księgowi, a także lekarze, pielęgniarki i ratownicy medyczni oraz psycholodzy i psychoterapeuci.

Prestiż zawodów (poważanie w %)

Zawód	Duże poważanie
Strażak	94
Pielęgniarka	89
Robotnik wykwalifikowany, np. tokarz, murarz	84
Górnik	84
Profesor uniwersytetu	83
Lekarz	80
Nauczyciel	77
Inżynier pracujący w fabryce	76
Rolnik indywidualny w średnim gospodarstwie	76
Księgowy	75
Informatyk, analityk systemów komputerowych	72
Oficer zawodowy w randze kapitana	68
Właściciel małego sklepu	67
Sprzedawca w sklepie	65
Pracownik sprzątający	65
Przedsiębiorca, właściciel dużej firmy	65
Adwokat	65
Szewc	64
Policjant	64
Dyrektor dużego przedsiębiorstwa	58
Sędzia	58
Artysta muzyk	57
Dziennikarz	55
Robotnik budowlany niewykwalifikowany	50
Ksiądz	36
Minister	33
Radny gminny	32
Poseł na Sejm	27
Makler giełdowy	27
Działacz partii politycznej	18

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-7 [dostęp: 04.11.2022].

Model podziału społeczeństwa na klasy według kryteriów: dochodu, wykształcenia, wykonywanego zawodu, zajmowanego stanowiska i stylu życia

KLASA WYŻSZA – właściciele dużych przedsiębiorstw, biznesmeni, najwyższe kadry kierownicze, wybitni specjaliści, politycy pełniący wysokie funkcje publiczne

KLASA ŚREDNIA – osoby z wyższym wykształceniem, intelektualiści, średnie i niższe kadry kierownicze, specjaliści (np. prawnicy, lekarze, nauczyciele), wykwalifikowani robotnicy

KLASA NIŻSZA – ludzie słabo wykształceni, wykonujący prace niewymagające kwalifikacji zawodowych (np. pracownicy fizyczni na budowach, sprzątacze, dozorcy)

PODKLASA – bezdomni, uzależnieni, przestępcy

Ćwiczenie

Przeanalizuj dane dotyczące prestiżu zawodów oraz powyższy schemat i wykonaj polecenia:

1. Wyciągnij wniosek na temat związku prestiżu zawodu z przynależnością do klasy społecznej.
2. Pozycja których zawodów w podanym rankingu wzbudziła twoje największe zdziwienie? Odpowiedź uzasadnij.
3. Wymień czynniki, które wpływają na prestiż społeczny określonych zawodów.

Podsumowanie lekcji

s. 68
- Społeczeństwo ze względu na strukturę możemy podzielić na morficzne i amorficzne.

s. 69
- Wśród koncepcji struktury społecznej wyróżniamy koncepcję funkcjonalną, dychotomiczną i gradacyjną.

s. 70–71
- Do elementów składających się na strukturę społeczną należą: struktura demograficzna, klasowa, warstwowa i zawodowa.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Określ zależności między koncepcją funkcjonalno-strukturalną a gradacyjną struktury społecznej.
2. Dokonaj analizy struktury demograficznej swojej klasy pod względem płci i miejsca zamieszkania. Na jej podstawie wyciągnij wnioski.
3. Przeprowadź analizę swojej rodziny pod kątem poszczególnych elementów struktury społecznej.

2. Historyczne formy organizacji społeczeństwa

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, na czym polega teoria linearna, cykliczna i dychotomiczna rozwoju społeczeństw;
- poznasz cechy społeczeństwa pierwotnego, zbieracko-łowieckiego, nomadycznego, rolniczego, industrialnego i postindustrialnego;
- rozpoznasz historyczne formy organizacji społeczeństwa;
- przeanalizujesz i porównasz cechy poszczególnych form organizacji społeczeństwa;
- wskażesz różnice między społeczeństwem przemysłowym i poprzemysłowym.

Ćwiczenie

Wasze życie to nieustanne zmiany. Krótki okres beztroskiego dzieciństwa został przerwany obowiązkiem szkolnym. W szkole poznaliście nowych kolegów, zawiązaliście przyjaźnie, a po ośmiu latach trzeba było zmienić podstawówkę na liceum lub technikum. Rozpoczął się dla was kolejny okres przystosowania się do nowych realiów. Minie kilka lat, a cały proces rozpocznie się od początku. W takiej sytuacji warto zastanowić się, czy wasze życie w społeczeństwie to stały rozwój prowadzący do doskonałości, czy też cyklicznie pojawiające się podobne wydarzenia. A może jedno i drugie?

Teorie rozwoju społeczeństw

Współczesne formy organizacji społeczeństw powstały wskutek różnorodnych procesów, które zachodziły w toku rozwoju społecznego. Procesy te obejmowały m.in. powstawanie i upadek państwowości czy religii, kryzysy wartości i norm. W socjologii są znane różne teorie na temat rozwoju społecznego. Jedną z nich jest **teoria linearna**, która zakłada, że społeczeństwo powstało w wyniku ewolucji historycznej, w czasie której przechodziło od prostych form organizacji do bardziej złożonych. Wśród propagatorów tego poglądu znaleźli się wspominani we wcześniejszych rozdziałach **Auguste Comte, Karol Marks i Herbert Spencer**. Uważali, że droga ewolucji nie jest przypadkowa, lecz wywoływana przez określone czynniki. Mieli natomiast różne zdania na temat tych czynników. Spencer ujął je bardzo ogólnikowo, uznając, że ewolucja społeczna podlega takim samym prawom jak ewolucja w świecie przyrody. Comte i Marks natomiast wskazywali już konkretne wyznaczniki przemian. Pierwszy zwracał uwagę, że ewolucja następuje na drodze postępu umysłowego, a drugi – że dzięki zmianom bytu społecznego człowieka na skutek przemian ekonomicznych.

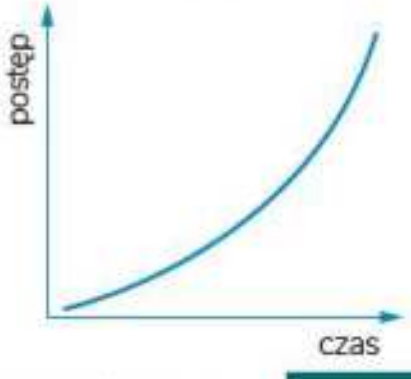
Formacje społeczno-ekonomiczne według Karola Marksa

Ćwiczenie

Podaj, któremu z teoretyków przedstawionych w tekście można przypisać wykres prezentujący teorię linearną. Uzasadnij opinię.

Teoria linearna

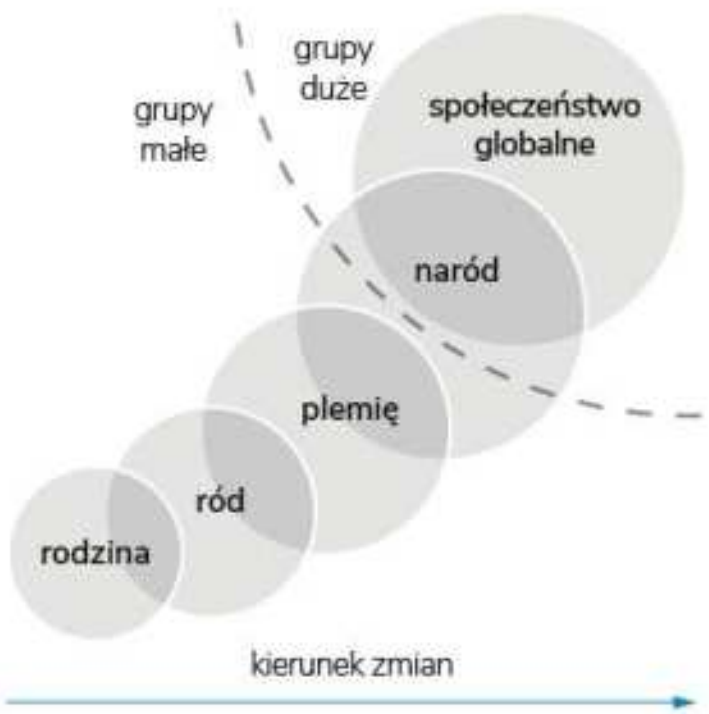
Odmienną wizję rozwoju społecznego przedstawia **teoria cykliczna**. Wśród jej zwolenników znaleźli się **Giambattista Vico** (czyt. dżambatista

Teoria cykliczna

wiko) i **Pitirim Sorokin**. Pierwszy z nich założył, iż społeczeństwo musi przejść trójfazowy cykl, oparty na wierze, wyobraźni i rozumie (czyli wiek boski, bohaterski i ludzi). Teoria ta w dużej mierze nawiązuje do rozwiązań ustrojowych, zwracając uwagę na zmienność władzy teokratycznej, arystokratycznej i demokratycznej. Sorokin z kolei za wyznaczniki cykliczności przyjął czynniki społeczno-kulturowe. Według niego zmiany są efektem świadomości kulturowej. Wyodrębnił dwa rodzaje tej świadomości, stale się powtarzające w określonych okresach historycznych. Należy do nich kultura sensytywna i kultura ideacyjna. Pierwsza charakteryzuje się dążeniem do zaspokajania potrzeb materialnych poprzez poznanie świata za pomocą zmysłów i rozumu, a druga jest nastawiona na potrzeby duchowe i opiera się przede wszystkim na wierze ponadzmysłowej. Sorokin wyodrębnił także okres przejściowy między nimi, tzw. idealistyczny, będący krzyżówką kultury sensytywnej i ideacyjnej.

Teoria dychotomiczna

Trzecią koncepcję rozwoju społeczeństw przedstawia **teoria dychotomiczna** (przeciwstawna). Wśród jej twórców wymienia się **Charlesa Hortona Cooleya** (czyt. czarlsa hortona kuleja) oraz **Ferdynanda Tönniesa**. Poglądy tych naukowców są zbieżne, a różnią się jedynie terminologią. Teoria dychotomiczna zakłada, że społeczeństwo ma charakter dwudzielny. Jego rozwój bierze początek w małych grupach budowanych na więziach naturalnych, które przekształcają się pod wpływem czynników ekonomicznych w duże grupy połączone więziami zrzeszeniowymi i stanowionymi.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie poglądy Ferdynanda Tönniesa dotyczące wspólnoty i społeczeństwa.

Warto wiedzieć

Jednym z wybitniejszych współczesnych teoretyków ewolucyjnej koncepcji rozwoju społeczeństw był Alvin Toffler (1928–2016). Podzielił on etapy rozwoju cywilizacji człowieka na trzy fale. Pierwszą falę miał poprzedzać okres tzw. ludów prymitywnych. I fala cywilizacji – agrarnej – nastąpiła około 10 tysięcy lat temu wraz z osiadłym trybem życia. II fala cywilizacji – przemysłowej – została zapoczątkowana rewolucją przemysłową. III fala trwa obecnie – postęp oparty jest na wiedzy i informacji.

Wynalazki człowieka

Wiadomo, że w roku 6000 p.n.e. najszybszym środkiem transportu [...] była karawana. Przeciętna szybkość tego środka transportu wynosiła osiem mil na godzinę. Wraz z wynalazkiem rydwanu – dopiero w 1600 r. p.n.e. – maksymalna szybkość środka transportu wzrosła do około dwudziestu mil na godzinę.

Był to istotnie nadzwyczajny wynalazek i przez tysiące lat nikomu nie udawało się pobić rekordu szybkości, jaką osiągał rydwan. Prawie trzy i pół tysiąca lat później, kiedy to w roku 1784 po drogach angielskich zaczęły kursować pierwsze dyliżanse pocztowe, ich przeciętna szybkość wynosiła zaledwie dziesięć mil na godzinę. Pierwsza lokomotywa parowa, która pojawiła się w roku 1825, mogła w próbnych jazdach osiągnąć najwyższą szybkość trzynastu mil na godzinę, a ówczesne ogromne żaglowce osiągały z trudem szybkość o połowę mniejszą. [...]

W roku 1938 pasażer podróżujący drogą lotniczą pobijał rekord szybkości, wynoszący czterysta mil na godzinę. Zaledwie dwadzieścia lat później i ten rekord zostaje podwojony. I znów w błyskawicznym czasie, w latach sześćdziesiątych, samoloty odrzutowe latają z szybkością czterech tysięcy mil na godzinę, a ludzie w rakietach okrążają Ziemię z szybkością osiemnastu tysięcy mil na godzinę.

Źródło: A. Toffler, *Szok przyszłości*, tłum. E. Grabczak-Ryszka, W. Osiatyński, E. Woydyłło, Przeźmierowo 2007, s. 27.

Ćwiczenie

1. Określ, która z koncepcji rozwoju społeczeństw wpisuje się w zacytowany fragment. Odpowiedź uzasadnij.
2. Zaproponuj dokończenie tekstu Tofflera, prezentując wynalazki ludzkości z perspektywy człowieka XXI w.

Formy organizacji społeczeństwa

Na podstawie teorii rozwoju społecznego opracowano różne typologie społeczeństw. Poglądy socjologów na ten temat są bardzo zróżnicowane. W odniesieniu do współczesnego świata najczęściej używa się określeń ***społeczeństwo przemysłowe*** oraz ***społeczeństwo poprzemysłowe***, a względem wcześniejszych form, do czasów rewolucji przemysłowej – terminu ***tradycyjne***. Cechą takiego społeczeństwa jest gospodarka naturalna i przeważnie samowystarczalna, a co za tym idzie – słabo rozwinięty rynek o niewielkim znaczeniu pieniądza rzutującego na kształt stosunków międzyludzkich. Kolejny wyznacznik to dominujący analfabetyzm – umiejętność posługiwania się pismem jest zarezerwowana dla elit, które sprawują władzę. Społeczeństwa tradycyjne mają charakter wiejski i zamknięty. Nie zachodzi w nich zjawisko ruchliwości społecznej, a wzorce zachowań są czerpane z tradycji i historii.

Zwolennicy **ewolucjonizmu** w konstruowaniu typów społeczeństw zwracają przede wszystkim uwagę na zmiany dotyczące sposobu zdobywania środków do życia. Ze względu na to kryterium wyróżnia się kilka rodzajów społeczeństw: pierwotne, feudalne, industrialne oraz postindustrialne.

Zbieraczo-łowiecki tryb życia prowadzi licząca zaledwie 2 tysiące członków społeczność Hadza w Tanzanii. Ludność Hadza podzielona jest na obozy, których członkowie żyją w jednym miejscu przez kilka tygodni; potem przemieszczają się na inne tereny w poszukiwaniu pożywienia. Porozumiewają się prastarym językiem mlaskowym, charakterystycznym według naukowców dla pierwszych ludzi. Plemiona Hadza mają w niewielkim stopniu zhierarchizowaną strukturę. Najważniejsi we wspólnotach są liderzy (zazwyczaj najsilniejsi i najsprawniejsi myśliwi). Hadza żyją w sąsiedztwie społeczności prowadzących rolniczy tryb życia, ale są dość hermetyczni i nie przejmują rolniczych zwyczajów swych sąsiadów (informacje na podstawie artykułu T. Ulanowskiego pt. *Dzielenie się jest zaraźliwe*, „Gazeta Wyborcza" 21.09.2018).

społeczeństwo pierwotne

Społeczeństwo pierwotne opiera się na gospodarce naturalnej, której podstawą jest zbieractwo, myślistwo i prymitywne rolnictwo. Kultura ma w nim charakter przedpiśmienny. Takie społeczeństwo często jest określane jako społeczność plemienna o niewielkiej liczebności, a jego struktura opiera się na rolach przypisanych poszczególnym członkom. Do społeczeństw pierwotnych zalicza się społeczeństwa o formie **zbieracko-łowieckiej** i **nomadycznej**. Czasami nazwy te stosuje się zamiennie, m.in. z tego powodu, że ludy zbieracko-łowieckie – ze względu na wyczerpywanie się pożywienia na danym terenie – muszą od czasu do czasu prowadzić koczowniczy tryb życia, charakterystyczny dla nomadów. Należy jednak pamiętać, że są to dwa odmienne typy społeczeństw. W przeciwieństwie do ludów, które opierają swoją egzystencję na zbieractwie i myślistwie, podstawą funkcjonowania społeczeństw nomadycznych jest pasterstwo (gr. *nomas* – wędrujący w poszukiwaniu pastwisk). Mimo że społeczeństwa pierwotne są uznawane za historyczne, ciągle występują we współczesnym świecie. Podczas podróży przez Afrykę, Australię i Amerykę Południową można spotkać wiele pierwotnie zorganizowanych plemion.

Warto wiedzieć

Klasyczny nomadyzm do dziś prowadzą m.in. Beduini czy Tuaregowie. Jednak we współczesnym świecie pojawiły się nowe formy wędrownego trybu życia. Mianem współczesnych nomadów określa się osoby, które podróżują po całym świecie, nie mają stałego miejsca zamieszkania i wykonują pracę zdalną dzięki wykorzystaniu nowoczesnych technologii.

społeczeństwo feudalne

Społeczeństwo feudalne, nazywane także rolniczym lub chłopskim, w zależności od technik uprawy roli można rozpatrywać w różnych ujęciach. Nie zmienia to jednak faktu, że jego głównymi cechami są uprawa ziemi i hodowla zwierząt oraz wykorzystanie energii odnawialnej. Gospodarka w takim społeczeństwie skupia się wokół wiosek i folwarków. Miasta pełnią funkcję pomocniczą, która polega przede wszystkim na działalności administracyjnej, religijnej oraz handlowej. Cechą charakterystyczną jest także dualizm[4] kulturowy będący wynikiem ściśle zhierarchizowanej struktury społecznej, w której warstwa rządząca posługuje się odmienną kulturą (określaną mianem dworskiej) niż ludność podległa, pracująca na roli.

Społeczeństwo feudalne zaliczane jest co prawda do historycznych form organizacji społeczeństw, ale należy pamiętać, że **tradycyjna społeczność wiejska** funkcjonuje do dziś. Pod wpływem szybkich przemian zachodzących we współczesnym świecie wieś staje się coraz bardziej otwarta. Jednakże bardzo często ciągle stanowi zamknięty system, oparty na wspólnocie zamieszkiwanego terytorium, więziach społecznych jednoczących jej mieszkańców oraz wzajemnych zależnościach wynikających z przywilejów i zobowiązań. Istotną rolę w tworzeniu tradycyjnej społeczności wiejskiej odegrała w przeszłości wspólnota przestrzeni, która przyczyniła się do powstania więzi, lokalnych zwyczajów i tradycji. Z tych powodów nieodłączną cechą tradycyjnej społeczności wiejskiej jest pomoc sąsiedzka w różnorodnych czynnościach gospodarczych (prace sezonowe, budowa domu itp.) i wspólne działanie na rzecz dobra ogółu (np. budowa kościoła, domu kultury). Społeczność ta pełni także funkcje kontrolne wobec swoich członków, ponieważ wszyscy przeważnie się znają. Obecnie wieś

[4] Dualizm – dwoisty charakter jakiegoś zjawiska, tu: kultury.

już nie stanowi takiego monolitu, m.in. ze względu na migrację mieszkańców, zróżnicowanie społeczne oraz postęp w zakresie środków komunikacji.

Społeczeństwo Przemyśla w XVI i XVII w.

Jednym ze źródeł utrzymania rodzin mieszczańskich była ziemia, jej posiadanie lub dzierżawa przysparzało nie tylko dodatkowych dochodów pieniężnych, ale także zapewniało zaopatrzenie w podstawowe środki żywnościowe, uniezależniając je tym samym od niepewnych dostaw na rynek i zmiennej koniunktury cenowej na nie. Nie bez znaczenia w dążeniu mieszczan do posiadania ziemi były wzorce szlacheckiego modelu życia, w których własność ziemska określała pozycję społeczną i polityczną tej grupy oraz jej poszczególnych przedstawicieli. Tak więc do nielicznych można zaliczyć tych mieszczan, którzy pozostawali poza tą sferą gospodarki. Nie było wśród nich patrycjatu miejskiego ugruntowującego swój stan posiadania o pokaźne niekiedy nabytki ziemskie nazywane wzorem szlacheckim folwarkiem. Tylko najubożsi oraz osoby niemające prawa miejskiego, i tym samym możliwości nabycia nieruchomości, nie byli właścicielami ziemi, a co najwyżej ograniczali się do dzierżawy niewielkich kawałków gruntów. Zainteresowanie obywateli miasta zakupem ziemi było zjawiskiem o tendencjach narastających, szczególnie w grupie patrycjatu, co spowodowane było m.in. brakiem innych możliwości lokowania pieniędzy wobec ograniczeń wynikających z feudalnego modelu gospodarki, jak również narastających niebezpieczeństw związanych z wojnami, prowadzącymi często do utraty nagromadzonych pieniędzy i kosztowności.

Źródło: J. Motylewicz, *Społeczeństwo Przemyśla w XVI i XVII wieku*, Rzeszów 2005, s. 263–264.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jaki typ społeczeństwa tworzyli mieszkańcy Przemyśla w XVI i XVII w.

Społeczeństwo industrialne, popularnie określane mianem **przemysłowego** lub **kapitalistycznego**, powstaje na skutek postępu technicznego i rozwoju przemysłu. Gospodarka takiego społeczeństwa jest oparta na przemyśle. Powstaje nowa klasa społeczna, którą tworzą robotnicy. Postęp techniczny i dynamiczny rozwój przemysłu wpływają także na liczebność mieszkańców miast, a tym samym na pozycję miast w danym regionie czy kraju. Równocześnie w takim społeczeństwie wzrasta rola rynku i pieniądza, który zaczyna być czynnikiem motywującym do pracy oraz określającym pozycję społeczną. Społeczeństwo industrialne wyróżnia się także umasowieniem kultury, przede wszystkim za pośrednictwem środków masowego przekazu, takich jak prasa, radio i telewizja.

społeczeństwo industrialne

Społeczeństwo postindustrialne (poprzemysłowe) współcześnie określa się mianem ponowoczesnego lub pokapitalistycznego. Tego pojęcia użyli po raz pierwszy dwaj socjolodzy, **Alain Touraine** (czyt. alę turen) i **Daniel Bell** (czyt. bel), na określenie przemian, które zachodziły w Stanach Zjednoczonych w strukturze zatrudnienia społeczeństwa industrialnego; powodem tych zmian była automatyzacja i robotyzacja produkcji. Społeczeństwo postindustrial-

społeczeństwo postindustrialne

ne charakteryzuje dominacja w gospodarce sfery usług (bankowość, handel, transport, turystyka, oświata, nauka, ochrona zdrowia). Przyjmuje się, że z takim społeczeństwem mamy do czynienia wtedy, gdy **ponad 50% zatrudnionych pracuje w sektorze usługowym**, w gospodarce dominują ponadnarodowe korporacje, a produkcja ma charakter masowy. Przemiany ekonomiczne, które nastąpiły w Polsce po transformacji ustrojowej, przyniosły ze sobą zmiany w strukturze zatrudnienia. Systematycznie malała liczba pracowników zatrudnionych w rolnictwie i przemyśle, a rosła ich liczba w sektorze usług, przekraczając w 1999 r. 50% ogółu zatrudnionych (por. też s. 91–94).

Podsumowanie lekcji

s. 73–74
- Wśród teorii rozwoju społeczeństw wymienia się teorię linearną, cykliczną i dychotomiczną.

s. 75
- Współczesna socjologia skupia się przede wszystkim na ciągle funkcjonującym społeczeństwie przemysłowym, a jego wcześniejsze formy określa wspólną nazwą społeczeństwa tradycyjnego.

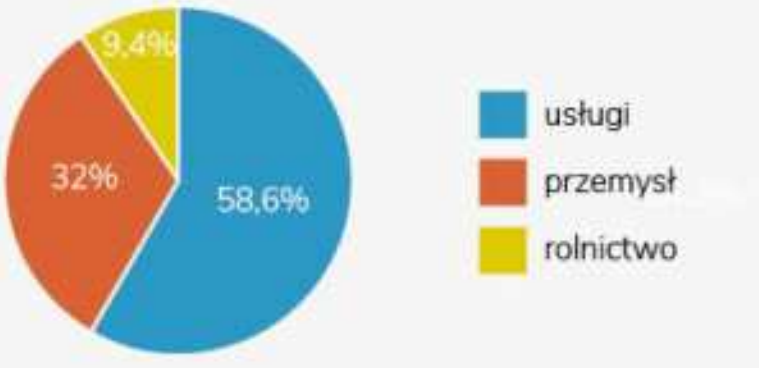
s. 76–78
- Do historycznych form organizacji społeczeństwa zalicza się społeczeństwo pierwotne, feudalne, industrialne i postindustrialne.

s. 77–78
- Społeczeństwo postindustrialne uznaje się zarazem za historyczną i współczesną formę organizacji społeczeństwa. Dla formy współczesnej przeważnie stosuje się nazwę „społeczeństwo ponowoczesne".

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Na podstawie samodzielnie zebranych informacji scharakteryzuj współczesne społeczeństwo zbieracko-łowieckie lub nomadyczne.
2. Dokonaj analizy porównawczej społeczeństwa tradycyjnego i feudalnego, a następnie wyciągnij wnioski.
3. Wyjaśnij różnice ekonomiczne między poszczególnymi typami społeczeństw.
4. Udowodnij, że polskie społeczeństwo rozwija się zgodnie z teorią linearną. Możesz korzystać z różnych źródeł informacji. Wyniki swojej pracy przedstaw w formie prezentacji multimedialnej.
5. Scharakteryzuj wiejską społeczność tradycyjną.
6. Wskaż różnice między społeczeństwem przemysłowym i poprzemysłowym.
7. Określ na podstawie wykresu, do jakiego rodzaju społeczeństwa możemy zaliczyć społeczeństwo polskie. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych procentowych.

Struktura zatrudnienia w Polsce w I kwartale 2018 r.

Źródło: GUS 2018.

3. Współczesne formy organizacji społeczeństwa

NA TEJ LEKCJI:

- scharakteryzujesz społeczeństwo informacyjne, globalne, masowe, konsumpcyjne, otwarte, zamknięte i społeczeństwo wolnego czasu;
- określisz cechy współczesnych społeczeństw;
- przeanalizujesz uwarunkowania rozwoju społeczeństwa informacyjnego.

Ćwiczenie

Jak waszym zdaniem zmieni się nasza cywilizacja w ciągu najbliższych 25 lat?

Społeczeństwo informacyjne i globalne

Społeczeństwo informacyjne, określane także mianem społeczeństwa sieciowego lub postindustrialnego, wiąże się z postępem w dziedzinie technologii informacyjnej. Jego charakterystyczną cechą jest powszechny dostęp do informacji, przede wszystkim za pośrednictwem internetu. W takim społeczeństwie informacja to towar (zasób, dobro) gromadzony, przetwarzany i odsprzedawany przez wyspecjalizowane firmy. Takie społeczeństwo cechują również szybko następujące zmiany w strukturze zatrudnienia. Bywa ono nazywane społeczeństwem ryzyka, ponieważ nie zapewnia stabilizacji zawodowej, a od pracowników wymagana jest duża elastyczność w przekwalifikowywaniu się. Równocześnie społeczeństwo informacyjne charakteryzuje ciągła płynność w zakresie obowiązków zawodowych, których wykonywanie nie musi się wiązać z zakładem pracy. Takie społeczeństwo przyczynia się do rozwoju demokracji, ale jednocześnie może ograniczać swobody demokratyczne, na przykład poprzez możliwość intensywnej kontroli pracowników przez firmy. Wśród skutków funkcjonowania społeczeństwa informacyjnego wymienia się także przyspieszanie procesu globalizacji, pociągającego za sobą kolejne zmiany społeczne.

Ćwiczenie

Przeanalizuj ilustrację. Odpowiedz, na jaki problem cywilizacyjny zwraca uwagę autor rysunku satyrycznego.

Koncepcja społeczeństwa informacyjnego

Sukcesy postindustrializmu skończyły się po kryzysie energetycznym z lat 70. i [...] recesji atlantyckich gospodarek. [...] japońscy naukowcy i politycy rozpoczęli nakreślanie [...] modelu społeczeństwa i gospodarki, który koncentrował się [...] wokół [...] zdolności do wypełniania zapotrzebowania na elektronikę i komputery osobiste. Nazwą [...] dla tego modelu była *joho shakai* [...] „społeczeństwo informacyjne". [...] model społeczeństwa informacyjnego jest echem teorii postindustrialnych, aczkolwiek jest jedną z wyrazistszych artykulacji roli technologii komputerowej oraz wiedzy w formie abstrakcyjnej informacji. Jak wyobrażał to sobie japoński futurysta Yoneji Masuda (1981), *joho shakai* zastąpiłoby produkcję „wartości materialnych" produkcją i obrotem „wartości związanych z informacją". Jądrem społeczeństwa [...] miałby być komputer, którego fundamentalna [...] funkcja polegałaby na zastępowaniu pracy intelektualnej, powiększaniu [...] zasobów czasu wolnego oraz stymulowaniu [...] przemysłów opartych na wykorzystaniu informacji.

Źródło: D. Barney, *Społeczeństwo sieci*, tłum. M. Fronia, Warszawa 2008, s. 15.

Ćwiczenie

1. Przeczytaj tekst źródłowy i podaj, kiedy i na jakim kontynencie pojawiła się koncepcja społeczeństwa informacyjnego.
2. Oceń, w jakim stopniu sprawdziła się futurystyczna wizja Yoneji Masudy.

SPOŁECZEŃSTWO INFORMACYJNE

ŚWIATY WIRTUALNE

Second Life (z ang. – drugie życie) to rodzaj gry przedstawiającej wirtualny, darmowy świat, udostępnionej w internecie od 2003 r. Każdy z użytkowników gry może aktywnie uczestniczyć w wirtualnym życiu tego świata oraz dowolnie go modyfikować.

ZAKUPY INTERNETOWE

Społeczeństwo sieciowe konsumuje bardzo dużo. E-zakupy są popularną formą nabywania wszelkich towarów. Z roku na rok przybywa kupujących za pośrednictwem internetu.

NAWIGACJA

Dzięki systemowi nawigacji satelitarnej (GPS) możliwe jest ustalanie swojego miejsca w przestrzeni. Współcześnie każdy nowy smartfon ma moduł GPS. Podczas podróży częściej korzysta się z nawigacji satelitarnej niż z tradycyjnej mapy.

FIRMY IT I PRACA ZDALNA

Wygląd i strój pracowników firm IT odgrywa rolę drugorzędną, liczą się kompetencje, szybkość działania i kreatywność.

Ćwiczenie

Przeanalizuj infografikę i zastanów się, w jaki sposób korzystanie z internetu i komputera może przyczynić się do kontroli nad tobą.

BLOGI

Blog (z ang. *web log* – dziennik sieciowy) to współczesny rodzaj pamiętników i dzienników publikowanych regularnie w internecie. Treści przekazywane na blogach mają bardzo różnorodny charakter: od osobistych po publicystyczne. Podobną funkcję pełni videoblog – forma prezentacji treści obecnie o wiele bardziej popularna niż blog pisany. Videoblog to seria nagrywanych przez vlogera odcinków, publikowanych w sieci najczęściej za pośrednictwem serwisu YouTube.

AKTUALNE INFORMACJE

Portale informacyjne to rodzaj serwisów, które przede wszystkim zajmują się przekazywaniem informacji, ale oprócz tego oferują dodatkowe usługi dostępne w internecie, na przykład korzystanie z poczty elektronicznej, fora dyskusyjne, wyszukiwarki internetowe.

GRY SIECIOWE

Gry komputerowe dostępne w internecie charakteryzuje wielość gatunków. Niektóre z nich mogą skupiać tysiące graczy w tym samym momencie.

MARKETING INTERNETOWY

W ostatnich latach zauważa się intensywny rozwój nowej formy marketingu internetowego. Marketing internetowy polega na docieraniu do klienta za pośrednictwem portali społecznościowych, stron internetowych, poczty internetowej oraz innych środków internetowych.

PORTALE SPOŁECZNOŚCIOWE (ANG. *SOCIAL MEDIA*)

Serwisy społecznościowe istnieją dla określonych społeczności i dzięki nim funkcjonują. Najpopularniejszymi serwisami internetowymi w Polsce są obecnie Facebook oraz Twitter.

Z postępem w dziedzinie telekomunikacyjnej wiąże się pojęcie **społeczeństwa globalnego** (globalnej wioski). Społeczeństwo globalne swą nazwę zawdzięcza **globalizacji**. Pojęcie to oznacza proces, który prowadzi do scalenia świata w jeden system społeczny dzięki swobodnemu przepływowi towarów, kapitału, usług, informacji i ludzi w skali światowej. Społeczeństwo globalne tworzą ludzie o nieograniczonych możliwościach komunikowania się i przemieszczania. Za jednego z twórców tej koncepcji uznaje się **Herberta Marshalla McLuhana** (czyt. marszala makluena), który doszedł do wniosku, że powszechny dostęp do mass mediów wpłynie na świadomość człowieka. Ludzie coraz bardziej zdają sobie sprawę z tego, że wszystko, co dzieje się w różnych częściach świata, oddziałuje także na ich sytuację. Cechą społeczeństwa globalnego jest również tworzenie ponadpaństwowych wspólnot ekonomiczno-politycznych oraz poczucie odpowiedzialności za losy świata (Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Światowa Organizacja Handlu). Właśnie kwestie ekonomiczne przede wszystkim świadczą o postępie globalizacji i kształtowaniu się takiego typu społeczeństwa. W sklepach sieciowych, takich jak Tesco, Castorama czy Media Markt, sięgamy po te same produkty, które kupują Niemcy czy Hiszpanie w innej części Europy. W oddziałach barów sieciowych typu McDonald's znajdziemy takie same menu w różnych częściach świata. Zjawisko to wiąże się ze swobodnym przepływem towarów, usług i siły roboczej, ale zarazem stanowi zagrożenie dla słabych ekonomicznie państw, ponieważ uzależnia je od korporacji międzynarodowych i pogłębia nierówności między poszczególnymi krajami. Jednakże nie tylko zagrożenia ekonomiczne są istotne w analizie zjawiska globalizacji. Należy zwrócić uwagę na konsekwencje społeczne. Ujednolicanie standardów działania oraz oferowanie jednakowych produktów i usług na całym świecie amerykański socjolog **George Ritzer** (czyt. dżordż ricer) powiązał z życiem społecznym. Zauważył, że w wyniku globalizacji dochodzi do upodobnienia życia społecznego oraz zachowań ludzkich w różnych rejonach świata. Zjawisko to nazwał **makdonaldyzacją**, w nawiązaniu do identycznej organizacji funkcjonowania barów McDonald's na całym świecie. Ujednolicanie życia społecznego wiąże się z utratą wyrazistej tożsamości społeczeństw.

społeczeństwo globalne

globalizacja

Wydarzenia ostatnich lat pokazały, że opieranie produkcji i handlu w dużej mierze na globalizacji może nieść także znaczne ryzyko. Zablokowanie Kanału Sueskiego przez wielki kontenerowiec w 2021 r. wstrzymało drożność tej przeprawy na 6 dni. Skutkowało to opóźnieniami w łańcuchach dostaw i ogromnymi stratami finansowymi wielu krajów i przedsiębiorstw, a w efekcie wzrostem cen towarów. Jeszcze większe straty poniosła gospodarka w wyniku lockdownów wprowadzanych w odpowiedzi na pandemię COVID-19. Zamknięcie chińskich miast i portów przeładunkowych, a także restrykcje nakładane na kierowców ciężarówek skutkowały zakłóceniami w dostawach i produkcji na całym świecie. Szczególnie dotknęło to branże elektroniczną, motoryzacyjną i półprzewodników, ale także handel detaliczny. Na zdjęciu: port przeładunkowy w Szanghaju zablokowany w wyniku lockdownu.

Społeczeństwo masowe i konsumpcyjne

Społeczeństwo masowe jest postrzegane przeważnie negatywnie. Krytycznie opisali je m.in. **Erich Fromm** (czyt. erich from) i **Thomas Stearns Eliot** (czyt. tomas sterns eliot). Cechą takiego społeczeństwa jest wysoka gęstość zaludnienia związana z postępem urbanizacyjnym (rozwojem miast). Najbardziej to zjawisko widać

społeczeństwo masowe

w takich krajach, jak Belgia czy Holandia, gdzie w miastach mieszka odpowiednio 97% i 91% mieszkańców. Obecnie ogółem w miastach żyją ponad 3 miliardy ludzi, a do 2030 r. będzie to 5 miliardów, z czego 2 miliardom prawdopodobnie przypadnie życie w slumsach. Dzielnice nędzy staną się miejscem życia co czwartego mieszkańca planety. Społeczeństwo masowe odznacza się dużym wpływem środków masowego przekazu na świadomość ludzi, a także konsumpcyjnym trybem życia. Taki styl życia może za sobą pociągać zanik tradycyjnych wartości i ideałów, elit umysłowych oraz wzrost podatności na propagandę i manipulację. Konsekwencją może być także bierność polityczna związana z brakiem zainteresowania problemami społecznymi czy przekonaniem, że i tak na nic nie ma się wpływu.

społeczeństwo konsumpcyjne

Podobne cechy ma **społeczeństwo konsumpcyjne**. Jego powstanie wiąże się ze wzrostem zamożności społeczeństw, a co za tym idzie – z poszerzaniem katalogu dóbr niezbędnych do życia. Głównym wyznacznikiem pozycji społecznej w takim społeczeństwie jest konsumpcja postrzegana zarówno jako proces nabywania dóbr materialnych, jak i kształtowanie swojego wizerunku (kult indywidualizmu). Ogromną rolę w takim społeczeństwie ogrywa telewizja. To ona jest głównym źródłem informacji, kreuje bardzo często wzorce zachowania i wyznacza sposób myślenia oraz odbierania świata. Pogoń za indywidualizmem nierzadko prowadzi do zaniku podstawowych relacji społecznych. Ludzie w społeczeństwie konsumpcyjnym schodzą na dalszy plan i ustępują miejsca przedmiotom, które mają zapewnić szczęście jednostce.

Indywidualizm w społeczeństwie konsumpcyjnym często przejawia się nadmierną koncentracją na własnym wyglądzie. Zjawisko to przybrało formę kultu ciała. Z kolei rozwój intelektualny jest marginalizowany. Dzieje się tak pod wpływem wizualnego przekazu medialnego, na przykład w telewizji, w której promuje się przede wszystkim osoby młode, piękne i bogate. Współcześnie bardzo spopularyzował się trend tatuowania ciała. W skrajnych przypadkach ludzie podkreślają swą wyjątkowość poprzez trwałe zmiany w wyglądzie polegające na okaleczaniu ciała (np. *piercing* – przekłuwanie, *tongue splitting* – rozbicie języka, skaryfikacja – tatuaż bliznowy, implanty, tunele w uszach).

Społeczeństwo otwarte, zamknięte i społeczeństwo wolnego czasu

społeczeństwo otwarte

Koncepcję **społeczeństwa otwartego** stworzył Henri Bergson (czyt. ąri bergsą), a spopularyzował ją **Karl Raimund Popper** (czyt. rajmund poper). W swojej książce *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie* Popper opisał cechy takiego społeczeństwa. Według niego są to: tolerancja, pluralizm, prawo obywateli do krytyki i zmiany aparatu władzy. Dlatego też obywatele mogą swobodnie wyrażać swoje poglądy, zakładać różnorodne organizacje i wpływać na decyzje władz państwowych oraz samorządowych. Takie społeczeństwo ma szanse funkcjonować tylko w państwach o charakterze demokratycznym. Totalitaryzm i dyktatury narzucają sztywne reguły postępowania w formie nakazów i zakazów, które są charakterystyczne dla **społeczeństwa zamkniętego**. Według Poppera zarówno Platon, jak i Karol Marks głosili poglądy popierające funkcjonowanie takiego społeczeństwa.

społeczeństwo zamknięte

O społeczeństwie masowym

Jedną z charakterystycznych cech społeczeństwa nowoczesnego jest jego masowość [...]. Występuje to we wszystkich kontekstach życia społecznego. Na przykład urbanizacja oznacza, że chodzimy po zatłoczonych ulicach, mieszkamy w „mrówkowcach" razem

z setkami lokatorów, kupujemy wśród tłumów w supermarketach, jeździmy w kilometrowych korkach ulicznych. Industrializacja oznacza, że pracujemy w wielkich fabrykach, urzędach, instytucjach wśród setek innych pracowników. Powszechność edukacji sprawia, że uczymy się w przepełnionych klasach, siedzimy na podłodze w salach wykładowych, tłoczymy się na egzaminach [...]. Masowe formy osiedlania się, masowa produkcja, masowa konsumpcja, masowa edukacja, masowa rozrywka, masowa kultura, masowa komunikacja, masowa religijność itp. – to typowe cechy nowoczesności.

Źródło: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2007, s. 108.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, co autor cytowanego tekstu rozumie przez pojęcie masowości.
2. Uzasadnij wpływ urbanizacji na rozwój społeczeństwa masowego.

społeczeństwo wolnego czasu

Społeczeństwo wolnego czasu wytworzyło się na skutek przemian technologicznych, które następowały na przestrzeni XX w. Rozwój przemysłu, a w szczególności jego automatyzacja i informatyzacja umożliwiły skrócenie czasu pracy. Standardem stał się ośmiogodzinny dzień pracy, pięciodniowy tydzień pracy i przysługujący pracownikom urlop. Dzięki temu ludzie mają czas dla rodziny, na życie kulturalne i samorealizację. Społeczeństwo wolnego czasu może być jednak pojęciem kontrowersyjnym, gdyż w wielu przypadkach z powodu niskich dochodów lub pogoni za karierą ludzie w wolnym czasie podejmują się dodatkowych zajęć (zjawisko wieloetatowości).

Barwy współczesnego społeczeństwa

SPOŁECZEŃSTWO OTWARTE	SPOŁECZEŃSTWO KONSUMPCYJNE
tolerancja • prawa człowieka • pluralizm • demokracja	konsumpcjonizm • kult indywidualizmu • wzrost zamożności • media • reklama
SPOŁECZEŃSTWO MASOWE	**SPOŁECZEŃSTWO POSTINDUSTRIALNE**
media • reklama • hedonizm • rozrywka • zanik elit • kult przeciętności • urbanizacja • masowa produkcja	masowość produkcji • urbanizacja • dominacja usług • media • dominacja korporacji ponadnarodowych • robotyzacja • komputeryzacja
SPOŁECZEŃSTWO GLOBALNE	**SPOŁECZEŃSTWO INFORMACYJNE**
powszechność środków masowego przekazu • szybkość przemieszczania się • dominacja korporacji ponadnarodowych	informacja towarem • informacja głównym medium • społeczeństwo sieciowe • gospodarka oparta na wiedzy • rozwój szkolnictwa wyższego

Ćwiczenie

Na podstawie informacji zawartych na powyższej ilustracji przeprowadźcie dyskusję: Jaki model społeczeństwa i odpowiadający mu kolor dominuje w Polsce? Jakie dostrzegacie cechy tego modelu?

W społeczeństwie otwartym różnice rasowe, religijne, płciowe czy światopoglądowe nie mają znaczenia. Ludzie są sobie równi i akceptują różnorodność osób ich otaczających. Oznacza to brak dyskryminacji w takim społeczeństwie.

Warto wiedzieć

W związku z szybkim tempem życia pojawiają się różnego rodzaju problemy cywilizacyjne. Jednym z nich jest *karoshi* (z jap. – śmierć z przepracowania), czyli nagły zgon w wyniku przepracowania i stresu. Zjawisko to dotyka ludzi całkowicie zdrowych w okresie intensywnej aktywności.

Japończycy w drodze do pracy

Podsumowanie lekcji

s. 79–81 ▸ ■ Rozwój społeczeństwa informacyjnego ułatwia kształtowanie się społeczeństwa globalnego.

s. 81–82 ▸ ■ Społeczeństwo masowe i konsumpcyjne postrzegane jest negatywnie ze względu na konsumpcyjny tryb życia oraz duży wpływ środków masowego przekazu na świadomość ludzi.

s. 82 ▸ ■ Społeczeństwo otwarte powstaje dzięki prawom i wolnościom gwarantowanym przez państwo oraz ich akceptacji i realizacji ze strony obywateli.

s. 83 ▸ ■ Społeczeństwo wolnego czasu, mimo prawnych podstaw, w wielu indywidualnych przypadkach jest tylko teorią.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Porównaj społeczeństwo informacyjne z globalnym. Określ podobieństwa i różnice między nimi.
2. Przedstaw przejawy funkcjonowania społeczeństwa globalnego w Polsce.
3. Wyjaśnij, jakie zagrożenia niosą ze sobą poszczególne typy współczesnych społeczeństw.
4. Jak sądzisz, czy społeczeństwo polskie jest społeczeństwem informacyjnym? Odpowiedź uzasadnij. Jakie cechy (lub ich brak) mogą o tym świadczyć?

4. Demografia współczesnego świata

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym zajmuje się demografia;
- nauczysz się posługiwać pojęciami niżu i wyżu demograficznego;
- zrozumiesz rolę wzrostu demograficznego w rozwoju kraju;
- przeanalizujesz obecną sytuację demograficzną Polski;
- scharakteryzujesz globalne tendencje demograficzne.

Ćwiczenie

Przeprowadźcie badanie. Policzcie osoby w klasie oraz ich rodzeństwo. Porównajcie tę liczbę z liczbą waszych rodziców. Ustalcie, czy liczba wszystkich dzieci przewyższa liczbę wszystkich rodziców.

Demografia jako nauka

demografia

Demografia (gr. *demos* – lud, *gráphō* – piszę) to jedna z dyscyplin naukowych, której przedmiotem badań są zjawiska zachodzące w określonej populacji (łac. *populatio* – ludność). W demografii **populacją** określamy zbiorowość generalną, która jest statystycznym zbiorem zjawisk, obiektów lub osób (np. zbiorem mieszkańców Polski) zróżnicowanych ze względu na pewną cechę ilościową (np. wysokość dochodów) lub jakościową (np. płeć). Za ojca demografii uznaje się Johna Graunta, który w XVII w. jako pierwszy dokonał systematycznej analizy demograficznej. Samo pojęcie *demografia* w znaczeniu wiedzy o naturalnej i społecznej historii ludzkich populacji pojawiło się jednak dopiero w XIX w. Pod koniec XIX w. demografia była już uznawana za autonomiczną dyscyplinę naukową, a na przełomie XIX i XX w. w wielu krajach badania demograficzne prowadzono już systematycznie.

Zadaniem tej dyscypliny naukowej jest ustalanie prawidłowości zjawisk ludnościowych w określonych warunkach historycznych. W realizacji tego celu wykorzystuje się między innymi spisy ludności, ewidencje ruchów naturalnych i migracyjnych, rejestry ludności oraz modele ilościowe wywodzące się ze statystyki. Za pomocą tych danych demografia dąży do wykrycia prawidłowości zjawisk ludnościowych o charakterze masowym. Zakres badań uwzględniających zjawiska ludnościowe w demografii jest bardzo szeroki. Obejmuje on między innymi omawianą we wcześniejszym temacie strukturę ludnościową, liczbę ludności na danym terenie oraz jej zmiany, ruchy naturalne, do których zalicza się liczbę małżeństw, rozwodów, urodzeń i zgonów, oraz ruchy migracyjne. Jedną z cech zjawisk ludnościowych jest ich charakter biologiczno-społeczny. W demografii zdarzeniami biologicznymi są urodzenia i zgony, które zależą od cech strukturalnych populacji, jakimi są płeć i wiek. Jednak zjawiska demograficzne nie wynikają tylko z mechanizmów biologicznych, ponieważ są przede wszystkim efektem **zachowań demograficznych**, czyli decyzji ludzi dotyczących założenia rodziny, prokreacji, migracji lub rozwodów. Podejmowane decyzje

są natomiast efektem uwarunkowań społecznych, takich jak poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania, stan cywilny, wykonywany zawód czy posiadany majątek.

W sferze zainteresowań demografii znajduje się także **przyrost naturalny**. Pod tym pojęciem należy rozumieć różnicę między liczbą urodzeń żywych a liczbą zgonów. Jeżeli liczba urodzeń przewyższa liczbę zgonów, mamy do czynienia z dodatnim przyrostem naturalnym. W przypadku kiedy różnica ma wartość ujemną, czyli więcej ludzi umiera, niż się rodzi, mówimy o ubytku naturalnym. Jedną z powszechnie uznanych prawidłowości demograficznych związanych z przyrostem naturalnym jest jego zależność od stopnia rozwoju gospodarczego państwa. Im państwo jest lepiej rozwinięte pod względem gospodarczym, tym przyrost naturalny jest mniejszy. Zdarzają się jednak w tym zakresie wyjątki, które są uzależnione od innych czynników społecznych i kulturowych.

Zjawiskiem demograficznym są także niże i wyże demograficzne. Oba zjawiska mają charakter okresowy i są związane z czynnikami losowymi. Przeważnie też w piramidzie wiekowej występują naprzemiennie. **Niż demograficzny** to krótkotrwały okres spadku liczby urodzeń, wywołany czynnikami niesprzyjającymi, takimi jak na przykład wojna. W trakcie występowania czynników niesprzyjających rzadziej zawiera się małżeństwa, a planowanie potomstwa jest odkładane na późniejszy czas. Z **wyżem demograficznym** mamy do czynienia w sytuacji odwrotnej – to krótkotrwały okres zwiększonej liczby urodzeń, przeważnie występujący po ustąpieniu czynnika niesprzyjającego prokreacji. Konsekwencje występowania niżu i wyżu demograficznego są zauważalne na **piramidzie wiekowej**. W czasie niżu demograficznego mamy do czynienia z liczebnością pokolenia dużo mniejszą od innych grup wiekowych, co charakteryzuje się wrębem w piramidzie. W przypadku wyżu demograficznego na piramidzie jest zauważalne znaczne wybrzuszenie, które świadczy o zwiększonej liczbie urodzeń w stosunku do innych grup wiekowych. Wyże i niże demograficzne są także konsekwencją wkraczania w wiek rozrodczy pokoleń urodzonych w ich okresach. Mamy wówczas do czynienia z większą liczbą rodziców, co skutkuje liczniejszym potomstwem i w dalszej kolejności kolejnym wyżem demograficznym. Natomiast liczba rodziców z pokolenia niżu demograficznego jest mniejsza i ich potomstwo stanowi kolejny niż demograficzny. Tych pojęć nie można jednak utożsamiać z **długotrwałym spadkiem poziomu urodzeń**, ponieważ to zjawisko jest charakterystyczne dla krajów rozwiniętych i społeczeństw postindustrialnych, w których mamy do czynienia z długim przeciętnym trwaniem życia, niską rozrodczością i dzietnością.

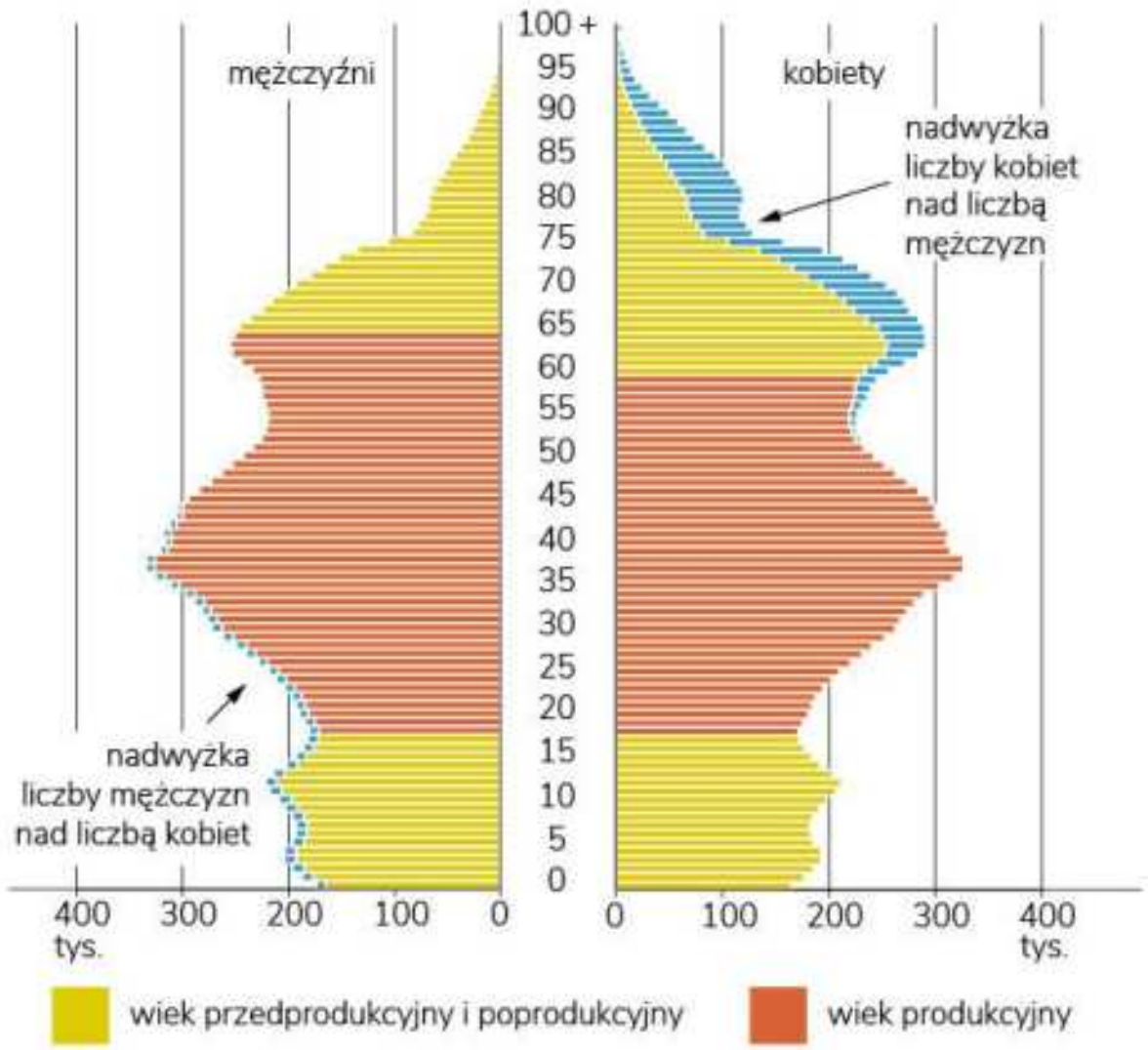
niż demograficzny ▸

wyż demograficzny ▸

Ćwiczenie

1. Na podstawie piramidy wiekowej ustal, w jakich latach mieliśmy w Polsce do czynienia z największym wyżem demograficznym widocznym na ilustracji.
2. Rozstrzygnij, czy niż demograficzny w pokoleniu 55-latków ma związek z II wojną światową. Odpowiedź uzasadnij.

Piramida wieku ludności (stan w dniu 30 czerwca 2021 r.)

Źródło: Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2021 r., GUS, Warszawa 2021.

Wzrost demograficzny a rozwój kraju

Perspektywy rozwojowe kraju zależą przede wszystkim od **zasobu kapitału ludzkiego** występującego w danym państwie, ponieważ to on umożliwia rozwój w określonym czasie oraz przy określonych możliwościach. Zasób kapitału ludzkiego jest natomiast efektem rozwoju demograficznego kraju, co w konsekwencji rzutuje na rozwój gospodarczy. Od tego, jaką mamy w państwie strukturę demograficzną, zależy struktura rynku krajowego. Demografia bowiem wpływa zarówno na rynek produktów, jak i na rynek usług. Dlatego też spadek dzietności i starzenie się społeczeństw wymusza zmiany gospodarcze.

zasób kapitału ludzkiego

Kapitał ludzki – ogólny zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia i energii życiowej poszczególnych osób i społeczeństwa jako całości, określający zdolności do pracy i tworzenia nowych rozwiązań.

Aktualnie problem zmniejszającej się liczby pracowników jest w wielu państwach rozwiązywany przez automatyzację produkcji. Wiąże się to jednak z niższym wzrostem produktu krajowego brutto na jednego mieszkańca oraz niższym udziałem dochodów z pracy w PKB. W naszym kraju, gdzie proces automatyzacji jest ciągle niski, mechanizmem wspomagającym polski rynek pracy jest przyjmowanie i zatrudnianie imigrantów. Równocześnie zmniejszająca się liczba pracowników wchodzących na rynek pracy powoduje konieczność podnoszenia wynagrodzeń. Chociaż jest to korzystne dla pracownika, to zarazem prowadzi do spadku zysków przedsiębiorstw, które będą w konsekwencji musiały zmniejszyć nakłady na innowacje w zakresie automatyzacji. Trzeba też pamiętać, że procesy innowacyjne także wymagają pracowników, o których przy spadającej populacji będzie na rynku pracy coraz trudniej. Oprócz tego starzenie się społeczeństwa prowadzi do zwiększania się liczby osób utrzymujących się z rent i emerytur. Trzeba im zapewnić środki na utrzymanie oraz

zwiększyć nakłady na opiekę zdrowotną i ośrodki opiekuńcze, o które będzie coraz trudniej przy stagnacji demograficznej w związku ze zmniejszającą się liczbą pracowników na rynku pracy. Dlatego też prawidłowy rozwój kraju jest uzależniony od prawidłowego wzrostu demograficznego, a jego zaburzenia mogą prowadzić do zahamowania rozwoju.

Sytuacja demograficzna Polski a tendencje globalne

sytuacja demograficzna Polski

Sytuacja demograficzna Polski niestety nie jest najlepsza. Nasze społeczeństwo coraz bardziej się starzeje. W 1950 r. **mediana wieku** wynosiła 25,8 roku. Oznaczało to, że połowa naszych obywateli była od tego wieku młodsza, a połowa starsza. Według Eurostatu w 2011 r. mediana ta wynosiła 38,2 roku, a w 2021 już 41,6. Jeżeli tendencja spadkowa się utrzyma, to według prognoz w 2050 r. ponad połowa Polaków będzie powyżej 50. roku życia. Sytuacja ta jest w dużej mierze spowodowana niskim współczynnikiem dzietności w Polsce. Ogólnie przyjmuje się, że **współczynnik dzietności**, będący przeciętną liczbą dzieci przypadających na jedną kobietę w wieku rozrodczym (15–49 lat), powinien oscylować między 2,10 a 2,15, aby w ten sposób zapewnić zastępowalność pokoleń. W Polsce ten współczynnik w latach sześćdziesiątych XX w. wynosił między 2,5 a 2,9. W 1989 r. po raz pierwszy nie osiągnęliśmy współczynnika zapewniającego zastępowalność pokoleń i od tego momentu rozpoczął się jego stopniowy spadek. Niewielkie wzrosty następowały w latach, kiedy w okres rozrodczy wchodziły pokolenia z wyżów demograficznych. Nigdy już jednak nie doszło do osiągnięcia współczynnika dzietności zapewniającego zastępowalność pokoleń, a w 2021 r. wyniósł on tylko 1,39 dziecka przypadającego na kobietę w okresie rozrodczym. Taka sytuacja demograficzna w dłuższej perspektywie prowadzi do spadku ludności naszego kraju. Według spisu powszechnego z 2021 r. liczba ludności Polski zmniejszyła się w stosunku do spisu przeprowadzonego w 2011 r. o 1,2%.

sytuacja demograficzna Europy

Tendencje demograficzne występujące w Polsce nie są odosobnione. Problem starzenia się społeczeństw i spadku dzietności dotyka wielu krajów na świecie. W Europie jest to zjawisko powszechne i w żadnym państwie nie mamy do czynienia z zastępowalnością pokoleń. W przypadku naszego kraju sytuacja jest jednak bardzo niepokojąca, ponieważ należymy do państw europejskich o najniższym współczynniku dzietności.

sytuacja demograficzna świata

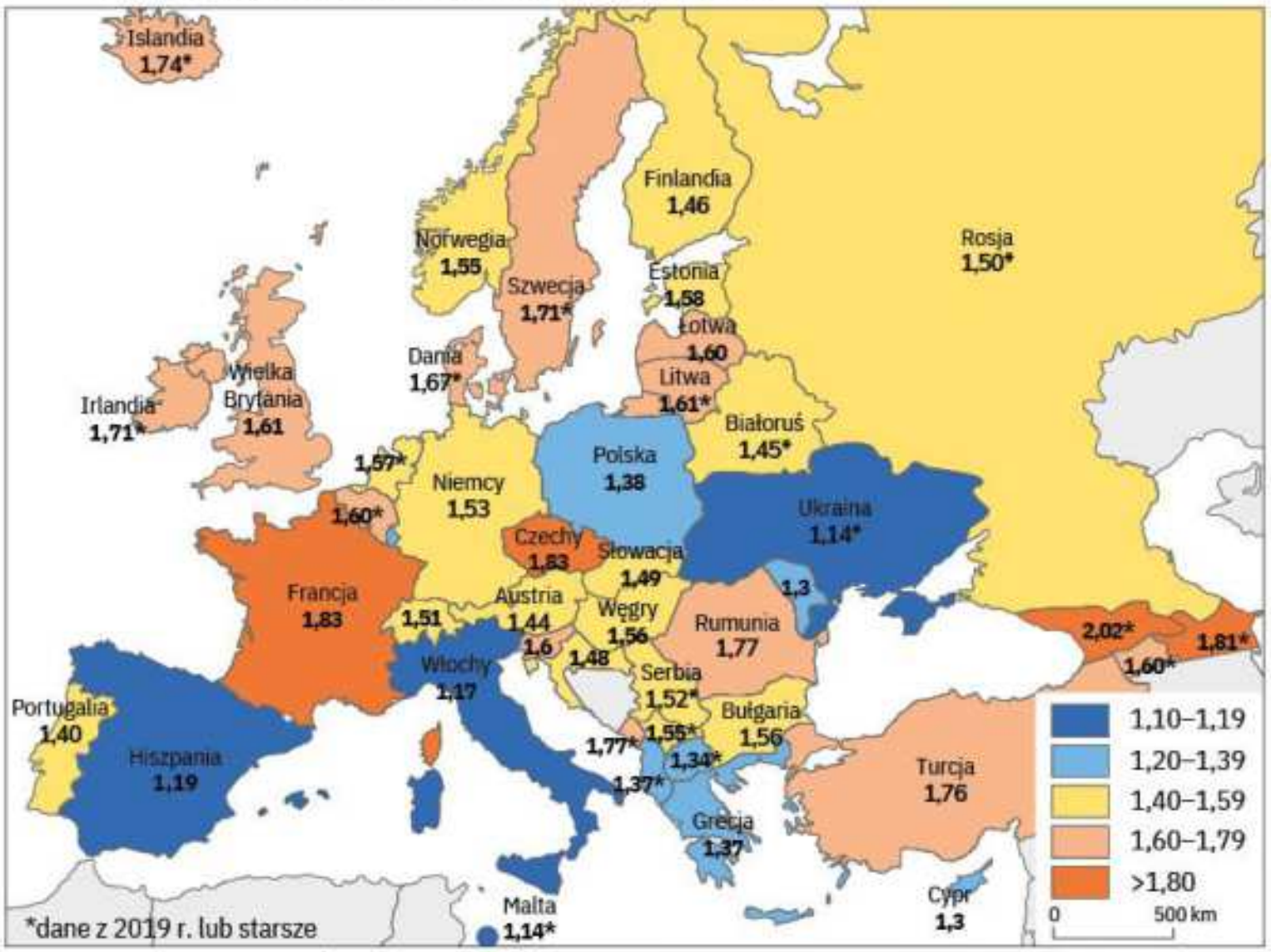
Sytuacja demograficzna świata jest bardziej zróżnicowana niż Europy. W krajach rozwiniętych mamy przeważnie do czynienia ze **stagnacją demograficzną** będącą efektem zmniejszającej się dzietności. Wśród państw o najniższym wskaźniku dzietności znajduje się położona w Azji Korea Południowa, w której w 2021 r. współczynnik ten wynosił 1,09, a z drugiej strony na tym samym kontynencie leży Afganistan ze współczynnikiem 4,72. W związku z tym, że liczba państw azjatyckich, które odnotowują wzrost ludności, jest większa niż tych znajdujących się w stagnacji, należy wskazać Azję jako kontynent mający wzrostowe tendencje demograficzne. Rośnie także liczba ludności Ameryki Południowej, ale według przewidywanych prognoz osiągnie ona szczyt w latach sześćdziesiątych XXI w. Najszybciej rośnie jednak liczba ludności na kontynencie afrykańskim. Tam w zasadzie nie występuje proces starzenia się społeczeństw, a współczynnik dzietności w poszczególnych krajach jest bardzo wysoki (np. w Republice Nigru w 2021 r. wyniósł on 6,9). Afryka to jedyny kontynent, wobec którego prognozuje się, że wzrost demograficzny będzie trwał do końca wieku. Sytuacja Australii i Ameryki Północnej jest bardzo podobna do sytuacji kontynentu euro-

pejskiego i mimo wzrostu ludności należy określić ją mianem stagnacji demograficznej ze względu na postępujący proces starzenia się społeczeństwa i niski współczynnik dzietności w państwach położonych na tych kontynentach.

Ćwiczenie

Na podstawie mapy wyciągnij wniosek dotyczący sytuacji demograficznej w Europie.

Współczynnik dzietności w Europie, 2020–2021

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-8 [dostęp: 04.11.2022].

Podsumowanie lekcji

- Demografia to nauka zajmująca się badaniem prawidłowości zjawisk ludnościowych w określonych warunkach historycznych. s. 85
- Niż demograficzny to okresowy, krótkotrwały spadek liczby urodzeń. s. 86
- Wyż demograficzny to okresowy, krótkotrwały wzrost liczby urodzeń. s. 86
- Rozwój kraju jest powiązany ze wzrostem demograficznym. s. 87
- Polska należy do krajów starzejących się, o niskim współczynniku dzietności. s. 88
- Europa pod względem demograficznym jest kontynentem charakteryzującym się stagnacją demograficzną. s. 88
- Kontynentem wykazującym największy wzrost demograficzny jest Afryka. s. 88

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Podaj, jakimi zjawiskami ludnościowymi zajmuje się demografia.
2. Scharakteryzuj rolę wzrostu demograficznego dla perspektyw rozwojowych kraju.
3. Wyciągnij wniosek dotyczący sytuacji demograficznej Polski.
4. Przedstaw globalne tendencje demograficzne.

5. Przemiany struktury i problemy społeczeństwa polskiego

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym się różniło społeczeństwo Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) od współczesnego;
- przeanalizujesz sposoby adaptacji klas społecznych do zmian społeczno-gospodarczych;
- wyjaśnisz kwestię dyferencjacji społecznej (różnicowania się) inteligencji;
- przedstawisz strukturę społeczeństwa polskiego;
- rozpoznasz i ocenisz problemy życiowe młodzieży.

Ćwiczenie

Na jakie zagrożenia waszym zdaniem narażeni są na co dzień młodzi ludzie?

Struktura społeczna w powojennej Polsce i w czasach PRL[5]

Polska przed wybuchem II wojny światowej była państwem wielonarodowym. Ze spisu ludności przeprowadzonego w 1931 r. wynika, że Polacy stanowili 68,9% ludności. Największymi mniejszościami narodowymi byli Ukraińcy – 13,9% oraz Żydzi – 8,6%.

struktura społeczna po wojnie

II wojna światowa i przejęcie władzy przez komunistów doprowadziły do istotnych zmian w strukturze społecznej. Kraj na skutek przesunięcia granic i akcji przesiedleńczych ludności uzyskał niemal **jednolity charakter narodowościowy**. W wyniku działalności okupantów doszło do **wyniszczenia inteligencji polskiej**. Część elit, zwłaszcza politycznych i gospodarczych, udała się na emigrację, a po przejęciu władzy przez komunistów nie miała po co wracać do kraju. **Drobnomieszczaństwo** przestało praktycznie istnieć, wyniszczone przez Holocaust, powojenną nacjonalizację[6] i tzw. bitwę o handel. Podobny los spotkał **burżuazję i posiadaczy ziemskich**, którzy stracili podstawy bytu materialnego w związku z przeprowadzoną przez komunistów reformą rolną i nacjonalizacją. Klasami dominującymi liczebnie w strukturze społecznej byli **chłopi i robotnicy**. W tych grupach także dochodziło do przemian. Nastąpił gwałtowny odpływ ludności wiejskiej do miast. Wiązało się to z jednej strony z utratą rolniczych Kresów oraz przejęciem zurbanizowanych ziem zachodnich i północnych, a z drugiej strony – z intensywnym rozwojem przemysłu, który potrzebował rąk do pracy. W efekcie tych migracji ludność miejska z 32% w 1946 r. wzrosła do 62% w 1990 r.

[5] PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa.

[6] Nacjonalizacja – przejęcie przez państwo majątków prywatnych (ziemskich, przedsiębiorstw itp.).

Struktura społeczna II Rzeczypospolitej w 1938 r.

Źródło: *Historia Polski w liczbach*, Warszawa 2003, s. 77.

Ćwiczenie

1. Na podstawie analizy wykresu kołowego określ strukturę społeczeństwa polskiego w 1938 r. Odpowiedź uzasadnij.
2. Jak sądzisz, co było przyczyną takiej struktury społeczeństwa II Rzeczypospolitej? (Przypomnij sobie sytuację gospodarczą na ziemiach polskich podczas zaborów).

Podstawą społeczeństwa PRL byli robotnicy, którzy stanowili grupę uprzywilejowaną. Jednak wielokrotnie ta sama grupa społeczna była siłą napędową protestów przeciwko decyzjom władz komunistycznych.

W okresie stalinowskim zarysował się **dwubiegunowy podział społeczeństwa** polskiego: na elity władzy, związane z aparatem partyjnym, i kontrolowaną przez nie resztę. Z końcem lat pięćdziesiątych XX w. rozpoczął się proces budowania **socjalistycznej klasy średniej**. Jej przedstawiciele mieli przeważnie rodowód wiejski i zaliczano do niej zarówno inteligencję, jak i wysoko wykwalifikowanych robotników oraz część zamożnych chłopów. Jednak klasa ta, mająca być podporą władzy komunistów ze względu na pochodzenie społeczne, bardzo szybko przejmowała wzorce przedwojennej inteligencji i w czasie istnienia PRL była przewodniczką narodu w walce z niesprawiedliwym systemem – jej reprezentanci zakładali m.in. Komitet Obrony Robotników (KOR) i Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO).

Struktura społeczeństwa polskiego po 1989 r.

W 1989 r. rozpoczęła się w Europie Środkowej transformacja ustrojowa i w jej wyniku Polska oraz inne kraje regionu stały się państwami demokratycznymi. System gospodarki centralnie planowanej zastąpiono systemem wolnorynkowym (zob. tabela, s. 92). Przemiany polityczne i gospodarcze **wpłynęły na strukturę społeczną**. Z biegiem lat po transformacji zmieniła się struktura zawodowa i w konsekwencji struktura klasowo-warstwowa polskiego społeczeń-

stwa (por. wykresy kołowe poniżej tabeli). Obecnie coraz mniej odczuwamy piętno poprzedniego systemu (zob. też temat „*Homo sovieticus...*", s. 99), natomiast znacznie mocniej na gospodarkę naszego kraju wpływa sytuacja w Unii Europejskiej i na świecie.

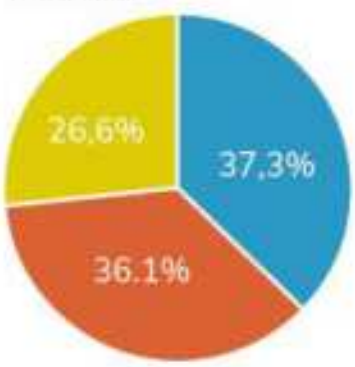
*Warto wiedzieć

Oficjalna nazwa państwa polskiego po przejęciu władzy przez komunistów brzmiała Rzeczpospolita Polska (1944–1952). W 1952 r. na podstawie Konstytucji z 22 lipca zmieniono nazwę na Polska Rzeczpospolita Ludowa.

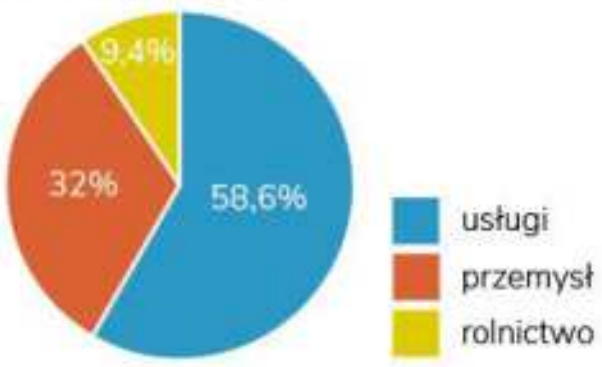
Zmiany zachodzące w Polsce w wyniku transformacji

Obszar porównywanych zmian	Tzw. Polska Ludowa* (1944 –1989)	Rzeczpospolita Polska (od 1990 r.)
System gospodarczy	gospodarka centralnie planowana (nakazowo-rozdzielcza)	gospodarka wolnorynkowa
Model własności	dominacja własności państwowej	dominacja własności prywatnej
Sposób pozyskiwania własności	nacjonalizacja	prywatyzacja
Zjawisko bezrobocia	teoretycznie brak (ukryte bezrobocie)	wysokość zależna od kondycji gospodarki
Forma organizacji społeczeństwa (zob. s. 68–78)	społeczeństwo industrialne (przemysłowe)	społeczeństwo postindustrialne (poprzemysłowe)

Wykres 1.
Zatrudnienie w Polsce w 1990 r.

Wykres 2.
Zatrudnienie w Polsce w I kwartale 2018 r.

Źródło: GUS, 2018.

Ćwiczenie

Przeanalizuj dane w tabeli oraz na wykresach kołowych i wykonaj polecenia:
1. Wyjaśnij, kto mógł zyskać, a kto stracić najwięcej na transformacji ustrojowej.
2. Wyciągnij wniosek dotyczący zmian w strukturze klasowo-warstwowej społeczeństwa polskiego.

Pod względem demograficznym w społeczeństwie polskim **przeważają kobiety** – na 100 mężczyzn przypada ich 109. W czasach PRL te wskaźniki były bardzo podobne. Jesteśmy **społeczeństwem starzejącym się**, co oznacza, że obserwuje się w Polsce spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym oraz wzrost liczby ludności w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym.

Warto wiedzieć

Według prognoz demograficznych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) ludność Polski do 2035 r. spadnie z obecnie podawanych przez GUS 38 milionów do niespełna 36 milionów mieszkańców.

Istotnym wskaźnikiem jest także poziom wykształcenia naszego społeczeństwa, który systematycznie rośnie. Jak wynika z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego w 2021 r., 23% społeczeństwa deklaruje wykształcenie wyższe (w 2011 r. było to 17%). Niestety wciąż wielu Polaków (35%) legitymuje się ukończeniem tylko szkoły podstawowej, gimnazjalnej lub zawodowej. Kolejne przeobrażenie struktury polskiego społeczeństwa wiąże się z kwestią ekonomiczną. Wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej, przekształcenia własnościowe i upadek wielu przedsiębiorstw spowodowały **spadek zatrudnienia oraz jego przesunięcie między sektorami** gospodarki (por. dane z wykresów kołowych, s. 92). Najbardziej widać tę zmianę na przykładzie zatrudnienia w sektorze publicznym i prywatnym. W tym pierwszym spadło ono znacznie, wzrosło zaś w drugim. Równocześnie w III RP wiele osób znalazło pracę w sektorze usług, który obecnie dochodzi do 60% ogółu zatrudnienia. Dzięki temu Polacy są zaliczani do **społeczeństw postindustrialnych** (zob. s. 77).

struktura klasowa po 1989 r.

Największe zmiany strukturalne nastąpiły w zakresie klasowo-warstwowym. Najliczniejsza grupa społeczna, jaką byli robotnicy, utraciła w wyniku transformacji uprzywilejowaną pozycję. Prywatyzacja oraz restrukturyzacja spowodowały upadek wielu branż i przedsiębiorstw oraz spadek zatrudnienia. Konsekwencją tych przemian były grupowe zwolnienia, bezrobocie i konieczność przekwalifikowania się, by móc znaleźć nową posadę. W trudnej sytuacji znalazła się także klasa chłopska. W okresie urynkowienia gospodarki okazało się, że polskie rolnictwo jest mało wydajne oraz zacofane technicznie, a dotychczasowe zatrudnienie na wsi było w dużej mierze formą ukrytego bezrobocia. Trudne położenie rolników wiązało się też z faktem, że małe gospodarstwa miały niewielką szansę utrzymać się na rynku, a miasta i przemysł nie były w stanie przyjąć nadwyżek siły roboczej. **Ludność robotniczą i chłopską** oraz bezrobotnych coraz częściej w związku z tym określano mianem **klasy niższej**.

Dyferencjacji społecznej (różnicowaniu społecznemu) uległa także **inteligencja**. W okresie PRL-u stanowiła ona w zasadzie zwartą warstwę. W wyniku transformacji ustrojowej uległa rozproszeniu ze względu na pełnione przez nią funkcje oraz sytuację materialną. Część inteligencji zasiliła sektor prywatny, ponieważ podjęła własną działalność gospodarczą lub znalazła dobrze płatne zatrudnienie w firmach zachodnich. Drugą grupę stanowią ci, którzy pozostali w tzw. sektorze budżetowym (tj. finansowanym przez budżet państwa), gdzie płace są niższe niż w sektorze prywatnym (np. w przypadku nauczycieli). Z tych powodów możemy mówić o podziale inteligencji ze względu na wykonywaną przez nią pracę, jak i poziom życia wynikający z sytuacji materialnej. Czynnikiem spajającym nadal tę grupę jest wysokie wykształcenie. W przypadku innych tradycyjnych wyznaczników inteligencji, takich jak m.in. znajomość literatury, kultury czy historii, możemy mówić o kryzysie. Osoby legitymujące się dyplomem

uczelni wyższych coraz więcej czasu poświęcają na poprawę swojej sytuacji materialnej oraz uzyskanie szybkiego awansu społecznego, a mniej na kulturę. Z tych powodów często nowe pokolenie ludzi bardzo dobrze wykształconych zalicza się obecnie do klasy średniej, ale już nie do inteligencji, ponieważ nie podziela jej wzorców kulturowych.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jakiego ustroju gospodarczego może dotyczyć przedstawiona na rysunku sytuacja.

Struktura klasowo-warstwowa społeczeństwa polskiego według Edmunda Wnuka-Lipińskiego	
Klasa wyższa	właściciele wielkich przedsiębiorstw, klasy polityczne (parlamentarzyści, samorządowcy), elity o wysokich kwalifikacjach i zarobkach (doradcy finansowi, artyści i celebryci)
Klasa średnia	średni i drobni przedsiębiorcy, większość inteligencji z wyższym wykształceniem oraz wykwalifikowani dobrze zarabiający robotnicy
Klasa niższa	rolnicy indywidualni, nisko opłacani robotnicy, bezrobotni
Underclass	osoby niedostosowane społecznie, bezdomni, przestępcy

Problemy społeczne

problemy współczesnej Polski

Jednym z podstawowych problemów polskiego społeczeństwa jest **ubóstwo**, które może dotykać nawet 20% Polaków. Są to jednak tylko dane szacunkowe, gdyż trudno jednoznacznie określić skalę tego zjawiska. Główny Urząd Statystyczny posługuje się trzema kategoriami ubóstwa: skrajnym, ustawowym i relatywnym. **Ubóstwo skrajne** występuje wtedy, gdy poziom wydatków osoby lub rodziny umożliwia jedynie minimum egzystencji, czyli jedynie skromne wyżywienie i mieszkanie. **Ubóstwo ustawowe** wynika z ustawy i należy pod tym pojęciem rozumieć takie dochody, które uprawniają do ubiegania się o przyznanie świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej. O **ubóstwie relatywnym** – według ustaleń państw Unii Europejskiej – mówimy w sytuacji, kiedy poziom wydatków kształtuje się poniżej 50% średnich wydatków w danym kraju. Czynnikiem decydującym o sytuacji materialnej jest pozycja ludzi na rynku pracy. W najtrudniejszym położeniu są rodziny, których członkowie nie mają pracy, a także te, w których główne lub jedyne źródło dochodów stanowią: renta, emerytura, niewielkie świadczenia społeczne lub praca na roli. Do **pauperyzacji** (łac. *pauper* – biedny, ubogi) prowadzi również wykonywanie niskopłatnej pracy. Dotyczy to przede wszystkim osób o niskim poziomie wykształcenia. Grupę najbardziej narażoną na ubóstwo stanowią rodziny wielodzietne. Po wprowadzeniu programu 500+ wśród małżeństw z co najmniej trójką dzieci poziom **ubóstwa ustawowego** w 2017 r. spadł do około 20,3%, a **ubóstwa skrajnego** – do 6,4% (w 2021 r. wynosił on już jednak 8%). Natomiast nie zmieniła się sytuacja rodzin z niskimi dochodami i jednym dzieckiem oraz rodzin, w których na utrzymaniu pozostają dzieci formalnie dorosłe, ale

kategorie ubóstwa

nadal uczące się. Istotnym czynnikiem zwiększającym zagrożenie ubóstwem jest także utrzymywanie osoby niepełnosprawnej.

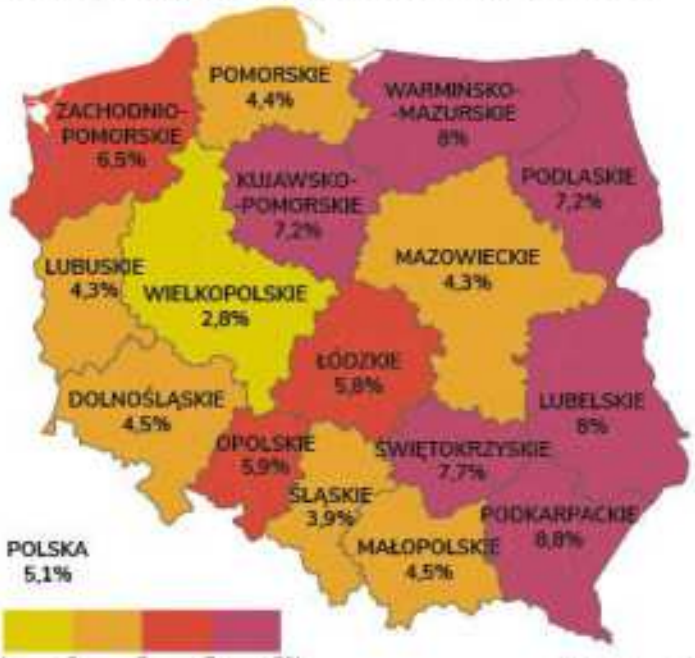
Dotychczas decydujący wpływ na poziom dochodów w rodzinie miało **bezrobocie**, które stanowiło poważne zagrożenie bezpieczeństwa finansowego polskiego społeczeństwa przez około 25 lat. Według danych z 2022 r. stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce wynosiła 5,1% (w poprzednich latach było to odpowiednio: 2018 r. – 6,3%, 2016 r. – 8,9%, 2012 r. – 12,7%). Obecnie większe szanse na zatrudnienie mają mężczyźni. Najczęściej poszukuje się pracowników w branży informatycznej oraz w przemyśle i usługach.

◂ bezrobocie

Ćwiczenie

1. Podaj nazwy dwóch województw w Polsce zagrożonych najwyższym bezrobociem.
2. Ustal różnicę w stopie bezrobocia między województwem najmniej i najbardziej zagrożonym bezrobociem.
3. Wyjaśnij, jaka jest zależność między położeniem geograficznym województw a stopą bezrobocia. Ustal odstępstwa od tej zależności i wyjaśnij, z czego one wynikają.

Stopa bezrobocia w województwach w Polsce w lipcu 2022 r.

Źródło: GUS.

Choć sytuacja na rynku pracy w Polsce jest od kilku lat statystyczne dobra, nadal w wielu rejonach trudno znaleźć pracę. Poza tym wciąż niektórzy pracownicy godzą się na niskie zarobki, zatrudnienie na umowach śmieciowych czy wyzysk ze strony pracodawców. Sytuacja taka powoduje, że osoby pracujące, ale niewiele zarabiające żyją w biedzie.

Społeczeństwo polskie zmaga się także ze zjawiskami patologicznymi, takimi jak **alkoholizm** i przestępczość. Nadmierne i szkodliwe spożycie alkoholu dotyczy w naszym kraju, według danych szacunkowych, od 10% do 15% populacji – częściej (choć nie zawsze) występuje w rodzinach osób wykonujących prace fizyczne. Alkoholizm jest w naszym kraju tolerowany, mimo że przynosi same negatywne skutki, jak tragedie rodzinne, wypadki czy bezrobocie.

◂ alkoholizm

Szczególnie niepokojącym zjawiskiem jest **przestępczość**, która po 1989 r. gwałtownie wzrosła, zwłaszcza liczba przestępstw gospodarczych oraz tych popełnianych przez młodzież. W Polsce mamy do czynienia z przeludnieniem więzień, które praktycznie uniemożliwia resocjalizację skazanych, a także z powolnym działaniem wymiaru sprawiedliwości. Dlatego państwo musi podejmować działania, które pozwolą usunąć problemy i zwiększą poczucie bezpieczeństwa obywateli. Jednym z rozwiązań są sądy dwudziestoczterogodzinne. Mają pełnić funkcję prewencyjną dzięki szybkiej realizacji zasady o nieuchronności i szybkości kary za popełnienie czynu zabronionego. Drugim pozytywnym rozwiązaniem jest wprowadzenie nowego systemu odbywania kar poprzez zastosowanie obroży elektro-

◂ przestępczość

nicznej, która umożliwia areszt domowy, rozwiązuje problem przeludnienia więzień i zmniejsza koszty utrzymania osób skazanych.

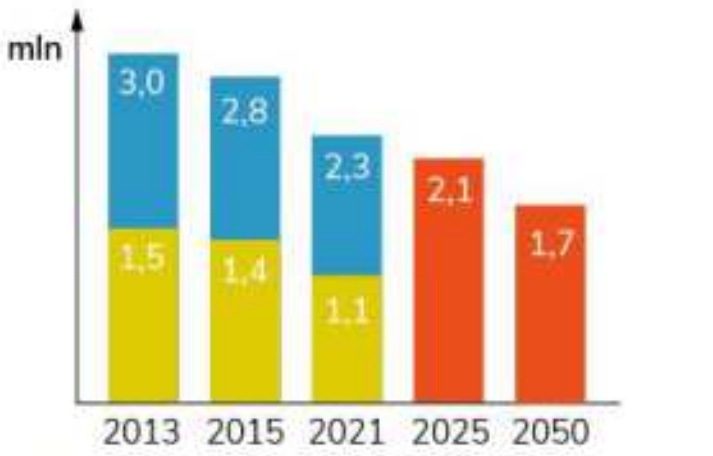
Poważnym zagrożeniem dla ludzi są choroby cywilizacyjne, takie jak: cukrzyca, otyłość, choroby układu krążenia czy choroby psychiczne. Przyczyniają się do nich: rozwój naukowo-techniczny, postępująca urbanizacja, zanieczyszczenie środowiska, lockdown i inne skutki pandemii COVID-19, natłok informacji o niepokojących lub tragicznych wydarzeniach na świecie, siedzący tryb pracy i życia oraz brak ruchu, zła dieta wynikająca albo z braku czasu na przygotowywanie pełnowartościowych posiłków, albo z braku pieniędzy na zdrowsze produkty lepszej jakości itp. Współczesny pracujący Polak nie ma zbyt dużo wolnego czasu, w którym mógłby się zregenerować i odpocząć psychicznie. Jest więc coraz bardziej zmęczony, zestresowany, znerwicowany, pełen obaw o przyszłość, skutkiem czego unika kontaktów z innymi ludźmi, a nierzadko popada w depresję. Wszechobecna informatyzacja i przenoszenie się z życia realnego do świata wirtualnego przyczyniają się do coraz większej samotności i poczucia wyalienowania. Wśród problemów społecznych polskiego społeczeństwa możemy także wymienić wzrost **samobójstw** i **rozwodów**, **prostytucję** oraz szczególnie niebezpieczną patologię, jaką jest **narkomania**.

inne problemy społeczne

Sytuacja młodych ludzi w Polsce

Prognozy demograficzne GUS wskazują systematyczny spadek liczby młodych ludzi w Polsce. Oznacza to, że zmaleje w przyszłości liczba dzieci i młodzieży szkolnej oraz studentów. Jednym z możliwych scenariuszy tej sytuacji może być zamykanie placówek oświatowych i uczelni wyższych. Kontynuacja nauki, szczególnie na poziomie ponadpodstawowym oraz akademickim, będzie coraz bardziej utrudniona. Likwidacja uczelni dotknie w pierwszej kolejności uczelnie niepubliczne, spowoduje migrację młodych ludzi do dużych ośrodków miejskich. Jednak z perspektywy czasu może się okazać, że niż demograficzny przyniesie korzyści studentom, gdyż na rynku edukacyjnym pozostaną jedynie uczelnie silne, stabilne i wiarygodne.

Liczba osób w wieku 19–24 lata w Polsce

Źródło: GUS.

Ćwiczenie

1. Podaj w przybliżeniu, jaki odsetek osób w wieku 19–24 lat studiował w 2015 r.
2. Ustal współczynnik skolaryzacji (powszechności nauczania) w latach 2015 i 2021.
3. Na podstawie ustalonego współczynnika skolaryzacji dokonaj prognozy liczby studentów w latach 2025 i 2050.

problemy współczesnej młodzieży w Polsce

Osoby młode często zatrudniane są na podstawie **umów cywilnoprawnych (tzw. umów śmieciowych)**, a nie na podstawie korzystniejszych dla nich umów o pracę. Powoduje to trudności w uzyskaniu kredytów bankowych i usamodzielnieniu się. Równocześnie można zauważyć, że młodzi ludzie migrują za granicę w celu poszukiwania lepszych warunków pracy i życia (zob. też s. 157–158 – tam szerzej omówiono zjawisko emigracji). Przesuwają także w czasie, głównie

z powodów finansowych i mieszkaniowych. decyzję o założeniu rodziny. Innym powodem spadku dzietności zauważanym w ostatnich latach jest świadomość życia w czasach niepewności wynikającej z obaw o bezpieczeństwo militarne, zdrowotne i ekologiczne.

Młodzi są bardziej narażeni na zjawiska patologiczne wynikające z ich problemów życiowych. Ubóstwo i bezrobocie przyczyniają się do wzrostu nikotynizmu, alkoholizmu, narkomanii oraz innych zachowań ryzykownych.

Wraz z postępem cywilizacyjnym pojawiają się nowe zagrożenia. Na pierwszy plan wysuwa się tzw. **sieciohoIizm**, czyli zespół uzależnienia od internetu. Jest to zjawisko jeszcze nie do końca opisane, ale szacuje się, że zaburzenie to w krajach wysoko rozwiniętych dotyczy większej liczby osób niż w przypadku uzależnienia od narkotyków. Podobne skutki niesie ze sobą **fonoholizm**, czyli uzależnienie od smartfonów. Badania przeprowadzone wśród polskiej młodzieży przez fundację DBAM O MÓJ Z@SIĘG w ramach eksperymentu społecznego pt. POZ@ SIECIĄ oraz badań jakościowych prowadzonych w latach 2015–2016 wykazały, że 20,8% młodych ludzi przyznaje się, iż są uzależnieni od telefonu komórkowego. 2% badanych młodych Polaków cyfrowego pokolenia (ang. *digital natives*) ma symptomy uzależnienia przejawiające się m.in. koniecznością ciągłego dotykania aparatu, nieustannego sprawdzania wiadomości, lękiem o brak zasięgu, niepokojem związanym z utratą kontaktu *on line* z innymi czy **„byciem *off line*"**. Natomiast w badaniu realizowanym przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę w 2017 r. wśród młodzieży w wieku 11–18 lat aż 49% badanych zaobserwowało u siebie od jednego do czterech symptomów uzależnienia od smartfona. Szczególnie niepokojącą fobią ludzi młodych jest obawa przed wykluczeniem z kontaktów w sieci, wynikająca ze stylu życia cyfrowego pokolenia, które kontakty społeczne podtrzymuje przede wszystkim za pośrednictwem portali społecznościowych. Ważnym związanym z tym problemem jest obrażanie innych osób, agresja słowna – ogólnie rzecz ujmując, posługiwanie się **mową nienawiści** (ang. *hate speech*), praktykowane przez młodzież, często wzorem nieodpowiedzialnych dorosłych. Agresja słowna, obrażanie oraz wykluczenie z kontaktów może doprowadzić do tragedii – nierzadko jest przyczyną depresji oraz prób samobójczych młodych ludzi. Warto pamiętać, że w świetle prawa mowa nienawiści jest w Polsce karana.

uzależnienie od internetu

uzależnienie od telefonu

mowa nienawiści przyczyną tragedii

Warto wiedzieć

Wiele informacji na temat konsekwencji mowy nienawiści, sposobów jej zwalczania oraz przestępstw z nią związanych można znaleźć na stronie rekomendowanej przez Rzecznika Praw Obywatelskich: www.mowanienawisci.info.

Nie zanika również **przestępczość i agresja fizyczna** wśród nieletnich. Coraz częściej zwraca się także uwagę na fakt, że omawiane problemy nie dotyczą tylko młodzieży ze środowisk zagrożonych, a wśród sprawców pobić, aktów chuligaństwa czy innych przestępstw pojawiają się dzieci z rodzin dobrze sytuowanych. Oznacza to, że skuteczne przeciwdziałanie zjawiskom patologicznym wymusza konieczność ich powiązania z zachodzącymi zmianami społecznymi. Zmiany występują m.in. w sferze norm, kultury zachowania, relacji interpersonalnych, form komunikacji i są efektem błyskawicznego postępu technologicznego.

przestępczość i agresja fizyczna

Rozwiązywanie problemów społecznych

profilaktyka jako metoda przeciwdziałania problemom

W rozwiązywaniu tych trudnych problemów kładzie się silniejszy nacisk na działania inne niż resocjalizacja. Ta bowiem w wielu przypadkach nie przynosi pożądanych rezultatów. Zapobieganie patologiom – **profilaktyka, polegająca m.in. na pobudzeniu świadomości młodych ludzi** – idzie w parze ze zmianami przepisów prawnych w związku z pojawiającymi się nowymi zagrożeniami. Zmiany prawne dotyczą m.in. ograniczeń emisji reklam wyrobów tytoniowych i alkoholu, transmisji programów telewizyjnych o charakterze demoralizującym w czasie dostępnym dla młodzieży czy zmian przepisów prawnych obejmujących nowe substancje o właściwościach narkotycznych.

STOWARZYSZENIE monar

MONAR to stowarzyszenie utworzone przez Marka Kotańskiego (1942–2002), niosące pomoc ludziom uzależnionym od narkotyków. Działa w nim również Młodzieżowy Ruch na rzecz Przeciwdziałania Narkomanii.

Ponadto takimi problemami zajmują się różnorodne organizacje o charakterze państwowym, samorządowym i pozarządowym. Wśród nich można wymienić Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, miejskie ośrodki pomocy społecznej czy Młodzieżowy Ruch na rzecz Przeciwdziałania Narkomanii. Działania profilaktyczne prowadzą także szkoły i inne placówki oświatowe.

Podsumowanie lekcji

s. 90–91 ▸ ■ Struktura społeczna w okresie PRL przyjęła jednolity charakter narodowościowy z dominującą rolą klasy chłopskiej i robotniczej.

s. 91 ▸ ■ Wywodząca się ze środowisk chłopskich i robotniczych socjalistyczna klasa średnia przejęła wzorce przedwojennej inteligencji i odegrała ważną rolę w walce z niesprawiedliwym systemem.

s. 94 ▸ ■ W strukturze klasowo-warstwowej społeczeństwa polskiego można wyróżnić: klasę wyższą, średnią, niższą i podklasę.

s. 94–96 ▸ ■ Wśród problemów społecznych współczesnej Polski wymienia się: ubóstwo, bezdomność, bezrobocie, alkoholizm, przestępczość, prostytucję, narkomanię, samobójstwa i rozwody.

s. 94 ▸ ■ Wyróżniamy kilka wskaźników ubóstwa: skrajne, relatywne oraz ustawowe.

s. 96–97 ▸ ■ Problemy współczesnej polskiej młodzieży dotyczą: braku niezależności, niepewności finansowej wynikającej z niskich zarobków oraz pracy na umowach śmieciowych, popadania w uzależnienia od środków psychoaktywnych (narkotyków, alkoholu, dopalaczy, artykułów tytoniowych), uzależnienia od internetu i telefonu komórkowego.

s. 98 ▸ ■ Najskuteczniejszą formą przeciwdziałania negatywnym skutkom problemów społecznych jest profilaktyka, czyli zapobieganie.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Omów przemiany w strukturze zawodowej zachodzące w Polsce w latach 1989–2012.
2. Przedstaw zagrożenia, które napotyka młodzież we współczesnym świecie.
3. Scharakteryzuj wybrany problem życia społecznego w Polsce. Rozważ różne możliwości jego rozwiązania.
4. Rozważ zasadność stosowania kategorii inteligencji w analizie współczesnej struktury społecznej RP.
5. Wybierzcie jeden z problemów społecznych i przedyskutujcie w klasie jego negatywne skutki.
6. Na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego oraz Diagnozy Społecznej opracuj krótki raport na temat problemów ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły w twoim województwie.

6. *Homo sovieticus* a współczesne społeczeństwo

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, kogo określamy mianem *homo sovieticus*;
- zrozumiesz, czym różni *homo sovieticus* Zinowiewa od wizji Tischnera;
- rozpoznasz współczesne przykłady „człowieka sowieckiego";
- przeanalizujesz niekonwencjonalne formy przystosowania się do zmiany systemowej (np. transformacji ustrojowej i gospodarczej).

Ćwiczenie

Na podstawie wiedzy wyniesionej z lekcji historii w szkole podstawowej stwórzcie mapę myśli dotyczącą socjalizmu i komunizmu.

Kim jest *homo sovieticus*? – geneza pojęcia

Wraz z rozwojem cywilizacji człowiek musiał dostosowywać się do zmiennej rzeczywistości i nowych warunków życia. Problemy, z którymi się mierzył, dotyczyły bardzo często większej zbiorowości. Ludzie mieli różne pomysły na rozwiązanie powstałych trudności, wynikające z ich mentalności i światopoglądu. Na przestrzeni wieków ukształtowały się rozmaite poglądy i koncepcje na temat rozwiązywania problemów społecznych czy politycznych. Te poglądy tworzą **myśl polityczną**, na podstawie której powstają różne **ideologie** (szerzej te zagadnienia zostaną omówione w temacie „Aspekt historyczny i współczesny polityki" w drugiej części podręcznika). Jedną z takich ideologii, zawierającą zbiór idei, myśli i przekonań na temat polityki i ekonomii, był powstały w XIX w. **socjalizm**. Jego przedstawiciele głosili konieczność stworzenia **społeczeństwa bezklasowego**, w którym wszyscy ludzie posiadaliby taki sam status majątkowy i prawny.

◂ socjalizm
◂ idea społeczeństwa bezklasowego

Idea likwidacji ucisku i wyzysku na drodze **rewolucji** mającej obalić stary porządek, głoszona przez Karola Marksa, uzyskała poparcie wśród mas społecznych. Nie została ona jednak należycie doceniona przez elity sprawujące władzę, które żyły w przekonaniu, że siła sprawcza tkwi w inteligencji, a tłum jest pozbawiony rozumowania. Pominięto fakt, iż łatwowierne masy prowadzone przez demagogicznego przywódcę mogą mieć ogromną siłę działania. Przekonała się o tym arystokracja rosyjska w 1917 r. kiedy to masy kierowane przez Włodzimierza Lenina dokonały rewolucji, umożliwiając tym samym utworzenie **pierwszego komunistycznego państwa** na świecie (zagadnienie szerzej omówione w temacie „Ideologie totalitarne" w drugiej części podręcznika). Nowe państwo, jakim była **Rosja Radziecka** a potem **ZSRR (Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich)**, miało przywrócić godność masom społecznym. W rzeczywistości całe społeczeństwo poddano wielkiemu eksperymentowi, zmierzającemu do stworzenia **nowego człowieka sowieckiego** (tzw. ***homo sovieticus***). Koszty tego eksperymentu były dla ówczesnych władz nieistotne, ponieważ jak mówił Józef Stalin (następca Lenina): „Ludiej u nas mnogo" („Ludzi u nas dużo"). Życie ludzkie nie miało znaczenia, liczyła się tylko ideologia ko-

◂ pierwsze komunistyczne państwo
◂ *homo sovieticus* (człowiek sowiecki)

munistyczna, a jej przeciwników eliminowano. Za pomocą **propagandy**[7] budowano ślepo oddane i bezwarunkowo lojalne wobec władzy społeczeństwo, składające się ze wzorowych obywateli. Człowiek sowiecki miał bowiem żyć sprawami partii i państwa, powinien zrezygnować z własnych pragnień i celów, być posłuszny, gotowy do poświęceń i skłonny do donosicielstwa. Motywacja do takiej postawy miała przede wszystkim charakter negatywny i oparta była na ustawicznym strachu. Dla dobra partii i państwa obywatel powinien być skłonny zarówno do podłości, jak i do szlachetności, gdyż jako osoba wyżej rozwinięta byłby pozbawiony słabości i emocji. Idealny obywatel idealnego państwa, czyli człowiek sowiecki, miał być bowiem kolejnym etapem ewolucji *homo sapiens* (człowieka myślącego).

Komunistyczne sowieckie państwo szeroko posługiwało się propagandą, by kształtować uległe wobec władzy społeczeństwo. Nośnikiem propagandy były gazety, ulotki, broszury, plakaty, radio, a potem także telewizja.
Ilustracja przedstawia radziecki plakat propagandowy zachęcający do wzięcia czynnego udziału w walkach podczas II wojny światowej. Widać na nim dumną kobiecą postać (symbolizującą Ojczyznę). Jej gest uniesionej do góry ręki można odczytać jako komunikat „Za mną! Chodźcie za mną!". W górnej części plakatu widnieje hasło „Родина-мать зовет!" („Matka Ojczyzna wzywa!").
Plakaty propagandowe tworzono w specyficznej konwencji – zawierały krótkie, rzucające się w oczy hasła oraz symboliczne ilustracje o kontrastowych, żywych i pozostających w pamięci kolorach. Dodatkowo czerwona barwa była symbolem rewolucji oraz narodowym kolorem ZSRR.

Warto przeczytać

Temat kobiet walczących w szeregach wojsk sowieckich podczas II wojny światowej podjęła białoruska noblistka tworząca w języku rosyjskim Swietłana Aleksijewicz w książce napisanej w konwencji reportażu pt. *Wojna nie ma nic z kobiety.*

Pojęcie *homo sovieticus*, określające człowieka wychowanego w systemie sowieckim, wprowadził rosyjski socjolog i filozof **Aleksander Zinowiew** w powieści pod tym samym tytułem[8]. Myśliciel ten jednak przyczyn pojawienia się – jak go w skrócie określił – ***homososa*** nie upatrywał tylko w czynnikach systemowych, lecz także w ludzkiej naturze. W swojej książce przedstawił człowieka obojętnego i apatycznego, który przyzwyczaił się do marnego życia. Zinowiew określił *homososa* także jako osobę roszczeniową, pozbawioną samodzielności myślenia, indywidualności i wrażliwości etycznej, która osiągnęła taki stan umysłu w efekcie dostosowania się do istniejących warunków życia.

Warto przeczytać

Czasy secondhandu. Koniec czerwonego człowieka Swietłany Aleksijewicz. Autorka opisuje w tej książce zmagania przeciętnego człowieka (*homo sovieticus*), któremu nagle przyszło żyć w zupełnie innej rzeczywistości, pełnej nowości i trudnych wyzwań.

Polska wizja *homo sovieticusa*

homo sovieticus w polskim wydaniu człowiek sowiecki według Czesława Miłosza

Korzeni polskiej wizji człowieka sowieckiego możemy doszukiwać się już w twórczości **Czesława Miłosza**, który w swoim dziele ***Zniewolony umysł***[9] przedstawił mechanizm kształtowania przez aparat państwowy osobowości o specyficznych, pożądanych przez rządzącą partię cechach. W efekcie podjętych przez partię i państwo działań narodzi się człowiek oddany systemowi, nieufny, kierujący się kultem pracy i ogółu, podporządkowujący własne oczekiwania celom zbiorowym. Atmos-

[7] Propaganda – szerzenie poglądów, celowe oddziaływanie na zbiorowości lub jednostki zmierzające do pozyskania zwolenników i sojuszników.
[8] A. Zinowiew, *Homo sovieticus*, Warszawa 1987.
[9] C. Miłosz, *Zniewolony umysł*, Kraków 2009 (wydanie pierwsze w 1953 r.).

fera wszechogarniającego strachu zabiła w nim przejawy indywidualności i wtłoczyła go w szarą rzeczywistość, zmuszając zarazem do życia w ciągłym napięciu. Miłosz zwraca także uwagę na fakt, iż system ten, mimo że ma charakter destrukcyjny, wyzwala w ludziach także pewne pozytywne talenty, takie jak spryt i przenikliwość psychologiczna, które umożliwiają mu przeżycie.

homo sovieticus według księdza Tischnera

Za twórcę polskiej definicji pojęcia ***homo sovieticus*** uznaje się księdza **Józefa Tischnera**, który w swoim dziele pt. *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*[10] przedstawił funkcjonowanie takiego człowieka poza systemem sowieckim. Według Tischnera „*homo sovieticus* to zniewolony przez system komunistyczny klient komunizmu – żywił się towarami, jakie komunizm mu oferował". Innymi słowy, był przyzwyczajony do zaspokajania swoich potrzeb przez państwo albo do obietnic ich zaspokajania. Jako człowiek zniewolony nie rozumiał, że mógłby, a nawet powinien, sam na swoje potrzeby zapracować. Wartości kluczowych, takich jak praca, udział we władzy i poczucie własnej godności, nie zawdzięczał sobie. Były one narzucone przez ówczesne władze oraz wynikały z ideologii komunistycznej. *Homo sovieticus* całkowicie zawierzył tym wartościom i był od nich mentalnie zależny. Dlatego też, gdy system komunistyczny przestał spełniać jego oczekiwania, człowiek sowiecki obalił system. Zmiana systemu nie przemodelowała jednak mentalności *homo sovieticusa*, wychowanego w świecie ówczesnych wartości i przyzwyczajeń. Od nowej demokratycznej władzy nadal oczekiwał, by zaspokajała jego potrzeby, których nie zaspokoił komunizm. Okazało się jednak, że to, co dla człowieka sowieckiego było istotne w komunizmie, nagle przestało być w jego zasięgu. Likwidacja systemu, który dawał jednostce poczucie bezpieczeństwa w pewnych aspektach jego życia (nawet kosztem wolności), ujawniła słabości człowieka sowieckiego. Według Tischnera *homo sovieticus* w nowej rzeczywistości staje się amoralną, cyniczną, niezdolną do poświęceń, nieporadną i roszczeniową sierotą po dawnym systemie. Współczesny człowiek sowiecki roszczeniowość przede wszystkim wykazuje w sprawach ekonomicznych. Z jednej strony akceptuje wolny rynek jako miejsce do zarabiania pieniędzy, ale z drugiej strony nie chce ponosić odpowiedzialności i konsekwencji związanych z utratą majątku, dlatego wymaga od państwa pomocy i przerzuca nań odpowiedzialność za własne niepowodzenia.

współczesny *homo sovieticus*

Post sovieticus był tematem przewodnim IV edycji festiwalu Warsaw Photo Days z 2017 r. Na wystawie zaprezentowano prace odnoszące się do historii oraz współczesności państw byłego obozu sowieckiego (będących w przeszłości w sowieckiej strefie wpływów). Prace świadczą o obecności postawy *homo sovieticus* we współczesnych postsowieckich społeczeństwach (m.in. w Polsce, Czechach, Bułgarii, Rumunii, na Słowacji, Węgrzech, Ukrainie czy w krajach byłej Jugosławii).

Niekonwencjonalne formy przystosowania się do zmiany systemowej

Przemiany ustrojowe, które nastąpiły w Polsce po 1989 r. w wyniku obrad Okrągłego Stołu, wywołały w naszym kraju euforię. Społeczeństwo z radością przyjęło fakt, że

Ćwiczenie

Dokonaj interpretacji symboliki plakatu, odwołując się do jego elementów graficznych.

[10] J. Tischner, *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*, Kraków 2005, s. 141.

społeczne konsekwencje zmian ustrojowych i gospodarczych w Polsce

dołączamy do kręgu demokratycznych krajów zachodnich powszechnie utożsamianych z dobrobytem materialnym. Na nowo powołanym rządzie spoczęła ogromna odpowiedzialność przeprowadzenia reform. A warto pamiętać, że konieczne były nie tylko reformy polityczne, lecz także gospodarcze i społeczne. W przypadku reform gospodarczych wybrano radykalny model szybkich zmian (plan Balcerowicza), polegających m.in. na wprowadzeniu zasad wolnego rynku, których celem było przyspieszenie wzrostu gospodarczego. Niewielu ludzi jednak potrafiło dostosować się do szybko zmieniającej się rzeczywistości, niewielu też zdawało sobie sprawę z konieczności przeprowadzenia zmian we własnym życiu. W konsekwencji pojawiły się w naszym kraju bezrobocie i ubóstwo, z którymi musiało się zmierzyć wielu Polaków. Osoby wykształcone, inteligentne, młode, o wysokim stopniu uspołecznienia łatwiej przechodziły proces dostosowywania się do nowej rzeczywistości w celu osiągnięcia równowagi między swoimi potrzebami a wymaganiami społeczeństwa. Wykształcenie, inteligencja albo młody wiek nie były jednak gwarancją sukcesu przystosowania. Wśród takich ludzi znajdowały się także osoby bezradne, które podporządkowały się poprzedniemu systemowi i w nowej rzeczywistości spełniały kryteria *homo sovieticusa*. Podobnie osoby starsze, bez wykształcenia, o niewielkiej samodzielności, przyzwyczajone, że wszystko zapewniało im państwo, miały problem z adaptacją w nowej sytuacji gospodarczej. Jednak również w przypadku ludzi bez dobrego wykształcenia nie możemy mówić o regule, gdyż wiele z nich potrafiło się dostosować do zmian. Opisana sytuacja była jednym z powodów powstania w Polsce rozwarstwienia społecznego. Część naszych rodaków wykorzystała pojawiające się możliwości poprawy sytuacji materialnej i doskonale odnalazła się w nowym systemie. Inni jednak odczuli negatywnie skutki prywatyzacji i gospodarki wolnorynkowej, które doprowadziły do ich degradacji społecznej. Następstwa transformacji ustrojowej szczególnie odczuły środowiska robotnicze i wiejskie. Proces zubożenia dotknął je w sposób gwałtowny i nieoczekiwany. Wraz z upadkiem pegeerów (państwowych gospodarstw rolnych) i państwowych zakładów przemysłowych wielu ludzi straciło pracę i uzależniło się od tzw. kuroniówki, czyli krótkotrwałego zasiłku dla bezrobotnych. Ludzie utracili poczucie bezpieczeństwa socjalnego i musieli znaleźć dla siebie nowe źródła utrzymania. Wielu z nich żyło z zasiłków społecznych, rent i emerytur członków rodziny, prac dorywczych oraz nieformalnych prac, polegających m.in. na eksploatacji starych budynków, wysypisk przemysłowych, zbieractwie i kłusownictwie.

źródło utrzymania zubożałych środowisk

Warto przeczytać

Caroline Humphrey, *Koniec radzieckiego życia. Ekonomie życia codziennego po socjalizmie.* Autorka (brytyjska antropolog) opisuje życie codzienne społeczeństwa rosyjskiego oraz mongolskiego w okresie przemian politycznych, gospodarczych i społecznych po upadku Związku Radzieckiego.

Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy...

Widać też wyraźny wstyd wynikający z pracy zbierackiej, która ze względu na to, że nie dotyczy gospodarstwa, właściwie nie jest postrzegana jako praca: „niczym tu się nikt nie zajmuje... ludzie jagody zbierają, zioła... nie robią [nic – przypis red.]" [...]. W rozmowach zwykle mówiono mi, że zbieranie zaczynano „zupełnie przypadkiem" i jakby niechcący: znajomych mam na Hucie, oni mnie namówili, ale tak tylko trochę zbieram" [...]. Praca dorywcza to zatem, po pierwsze, praca pozbawiona chłopskiego poczucia sprawczości [...]. Po drugie, to praca zdeindustrializowana, pozaprzemysłowa i pozbawiona owej namiastki sprawczości industrialnej, nadwartościowanej i mitologizowanej w dobie PRL-u – a przez to nijaka. Widać tu cały czas przeciwstawianie zbieractwa i dorywczej roboty obrazowi „pracy przemysłowej" – jako solidnej, niemal gospodarskiej, dającej realny efekt: „Ile to

zakładów było! [...] maszyny ustawiałem, części skręcałem...[...], „i co zrobi... a jak ludzie tu przy stali, w walcowniach robili, to co tu ma być teraz!" [...]. „Były zakłady metalowe, ludzie mieli pieniądze, a dziś co – on [rolnik] sprzeda, nie sprzeda" [...]. Praca przemysłowa zaś – praca etatowa – wedle tych wypowiedzi przynosi więc szczególnie solidny, społecznie uznawany efekt w przeciwieństwie do czegoś, co „zaraz znika", środków pochodzących z pracy zbierackiej, z robót dorywczych, z wszelkiej pracy najemnej.

Źródło: T. Rakowski, *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego*, Gdańsk 2009.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, w jaki sposób przedstawieni w tekście ludzie przystosowali się do zmiany systemowej.
2. Rozstrzygnij, czy ludzie ci mają pozytywny, czy negatywny stosunek do zmian gospodarczych wynikających z transformacji politycznej. Odpowiedź uzasadnij.
3. Wyjaśnij, dlaczego zdaniem ludzi opisanych w tekście praca pozaprzemysłowa ma niewielką wartość.

Podsumowanie lekcji

- Pojęcie *homo sovieticusa* do literatury wprowadził Aleksander Zinowiew, określając go jako osobę roszczeniową, pozbawioną samodzielności myślenia, indywidualności i wrażliwości etycznej, która dostosowała się do istniejącego systemu. s. 99–100
- Według księdza Józefa Tischnera *homo sovieticus* określa człowieka, który mentalnie został ukształtowany przez system komunistyczny; człowieka przyzwyczajonego do tego, że państwo gwarantuje mu zaspokajanie wszelkich potrzeb. Tischnerowski *homo sovieticus* nie potrafi zaadaptować się w nowym systemie i przejawia postawę roszczeniową. s. 101
- Transformacja ustrojowo-gospodarcza w Polsce wymusiła na społeczeństwie konieczność dostosowania się do zmian gospodarczych. W jej wyniku pojawiły się niekonwencjonalne formy przystosowania się do zmian (np. zbieractwo, kłusownictwo czy eksploatacja starych budynków). s. 101–102

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wykorzystując metodę rybiego szkieletu, dokonaj analizy problemu: *Homo sovieticus* – klient komunizmu.
2. Rozważcie w klasie podobieństwa i różnice w postrzeganiu *homo sovieticusa* przez Aleksandra Zinowiewa i księdza Józefa Tischnera.
3. Rozstrzygnij, czy w swoim środowisku zauważasz niekonwencjonalne metody dostosowania się do życia w społeczeństwie. Odpowiedź uzasadnij.
4. Przedyskutujcie w klasie, czy wasze pokolenie można określić mianem *homo sovieticus*.
5. Napisz wypracowanie na temat: „*Homo sovieticus* świata postsowieckiego – przeszłość czy teraźniejszość?". Rozważ problem, odwołując się do przykładów gospodarczych z Polski i państw postsowieckich.
6. Przeprowadź w swoim środowisku wywiad z osobami żyjącymi w czasach transformacji ustrojowo-gospodarczej na temat ekonomicznych form przystosowania się do zmiany systemowej.

7. Nierówności i wykluczenie społeczne

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym są nierówność społeczna i nierówność szans życiowych;
- wyjaśnisz, jaki jest związek pomiędzy nierównością społeczną a nierównością szans życiowych;
- dowiesz się, na czym polega społeczne wykluczenie;
- porównasz nierówność społeczną w naszym kraju z nierównościami w innych państwach.

Ćwiczenie

Dokończcie wypowiedź: „Gdybym była/był na tyle bogata/bogaty, żeby móc dzielić się z innymi, to...".

Nierówności społeczne na świecie

Bardzo zróżnicowane dochody prowadzą do powstania wielu negatywnych zjawisk w społeczeństwie. Jednym z nich jest **nierówność społeczna**, która powoduje brak równego dostępu do kształcenia, kultury czy udziału w sferze publicznej wszystkim członkom społeczeństwa. Nierówności społeczne mogą w konsekwencji naruszać (a nawet burzyć) ład społeczny – prowadzą do wzrostu przestępczości czy napięć i konfliktów społecznych (zob. s. 37). Dlatego też nierówności społeczne traktuje się jako problem społeczny, a państwa dążą do ich zniwelowania. W XX w. po doświadczeniach II wojny światowej powstały koncepcje **państwa dobrobytu** i **państwa opiekuńczego**. Obie te koncepcje poprzez zmniejszanie różnic społecznych uwzględniały finansowe i socjalne bezpieczeństwo wszystkich obywateli – niezależnie od ich pochodzenia, wykonywanego zawodu itp. Realizacja tych koncepcji w II połowie XX w. doprowadziła na osłabienia napięć społecznych w krajach zachodnich. Ale taka polityka ma też swoją cenę. Budżet państwa opiekuńczego jest bardziej obciążany wydatkami socjalnymi, a to z kolei osłabia wzrost gospodarczy, czyli ogranicza możliwości państwa dobrobytu. W jaki sposób pogodzić obie te koncepcje, by w rezultacie państwo opiekuńcze było jednocześnie państwem dobrobytu dla wszystkich obywateli społeczeństwa? – to wyzwanie dla polityków w XXI w.

idea państwa opiekuńczego

nierówności społeczne a polityka państwa

Różnicowanie społeczeństwa pod względem materialnym jest nieodłącznym procesem zależnym od **kapitalistycznego systemu gospodarczego**. Nawet jeśli wszystkim warstwom społecznym podnosi się poziom życia (a tak się dzieje w gospodarkach kapitalistycznych w dłuższym okresie), to i tak utrzymują się duże różnice w dochodach. W XXI w. dodatkowo w wielu państwach (także zachodnich) zauważa się pogłębianie nierówności społecznych. Proces ten dodatkowo nasila m.in. nieskrępowana działaniami państwa (lub regulowana w bardzo niewielkim stopniu) gospodarka kapitalistyczna, w której funkcjonują korporacje transnarodowe. Dzięki posiadanemu kapitałowi mają one możliwość wywierania presji na państwa. Korporacje dążą w ten sposób do wprowadzenia korzystnych dla nich rozwiązań podatkowych. Działania te w efekcie prowadzą do jeszcze większego wzbogacania się najbogatszych. Ogromny kapitał finansowy płynie wówczas na przykład do korporacji ponadnarodowych, których budżety często kilkakrotnie przewyższają budżety państw. Z ogłoszonego w 2020 r. zestawienia międzynarodowej organizacji humanitarnej Oxfam wynika, że 2153 najbogatsze osoby (0,00002833% ludności Ziemi) zgromadziły w swoich rękach więcej majątku niż 4,6 mld ludzi (odpowiadających 60% mieszkańców Ziemi).

nierówności w kapitalistycznym systemie gospodarczym

różnice majątkowe między bogatymi i biednymi

Jeszcze większe nierówności społeczne zauważalne są w poziomie życia obywateli różnych państw i kontynentów (zagadnienie Państw Północy i Południa – będzie szczegółowo omówione w następnych częściach podręcznika).

nierówności społeczne między mieszkańcami różnych części świata

Warto przeczytać

Martín Caparrós, autor książki pt. *Głód*, wnikliwie analizuje problem głodu na świecie. Przygląda się przedstawicielom najniższych warstw społecznych w wielu państwach na wszystkich kontynentach. Okazuje, że się głód jest także wielkim problemem w państwach bogatych, m.in. Stanach Zjednoczonych czy Argentynie, gdzie zauważalne są olbrzymie materialne dysproporcje między ludźmi.

Koncepcje sprawiedliwości społecznej

Zniwelowanie nierówności społecznych nie jest łatwą kwestią. Przy poszukiwaniu rozwiązań istniejących problemów uwzględnia się aspekty moralne (etyczne), wywodzące się z doktryn religijnych i koncepcji filozoficznych. Na ich podstawie powstały różne poglądy na temat sprawiedliwości społecznej, która ma być gwarantem likwidacji nierówności. Wśród tych poglądów na uwagę zasługuje egalitaryzm i liberalizm. **Egalitaryzm** to pogląd, który zakłada, że sprawiedliwością społeczną będzie równość wszystkich ludzi pod względem ekonomicznym, społecznym i prawnym. **Liberalizm** z kolei uznaje, że sprawiedliwość społeczna to zagwarantowanie jednostkom równych szans, wolności wyboru kariery i stylu życia. Koncepcje sprawiedliwości społecznej mogą się opierać na pięciu formułach sprawiedliwości sklasyfikowanych przez Chaima Perelmana (zob. tabela poniżej). Każdy rodzaj przedstawia inną wizję sprawiedliwości. Żadna z nich nie jest idealna, ale każda ma pewne zalety. Należy jednak pamiętać, że bez względu na to, z którą koncepcją sprawiedliwości społecznej będzie miała do czynienia dana osoba, jej sukces zależy nie tylko od niej samej, jej rodziny czy państwa, ale często także od szczęścia czy zbiegu okoliczności.

◂ egalitaryzm

◂ liberalizm

Formuły sprawiedliwości według Chaima Perelmana

Formuła	Wyjaśnienie formuły
Każdemu to samo	Wszyscy powinni być traktowani jednakowo.
Każdemu według tego, co przyznaje mu prawo	Każdy otrzymuje to, co wynika z norm obwiązujących w danym systemie. Normami, a nie własnymi ocenami, należy się kierować przy podejmowaniu decyzji.
Każdemu według potrzeb	Wszyscy powinni mieć zaspokojone podstawowe minimalne potrzeby życiowe (tzw. minimum socjalne).
Każdemu według jego zasług	Wszyscy powinni być wynagradzani adekwatnie do zasług, które mają charakter subiektywny i nie da się ich określić żadnymi konkretnymi kryteriami.
Każdemu według pozycji (urodzenia)	Wszyscy powinni otrzymać tyle, ile wynika z ich pozycji w hierarchii społecznej.
Każdemu według jego dzieł	Wszyscy powinni być nagradzani według rzeczywistych wyników swojej pracy.

Źródło: C. Perelman, *O sprawiedliwości*, Warszawa 1959, s. 22–28.

Ćwiczenie

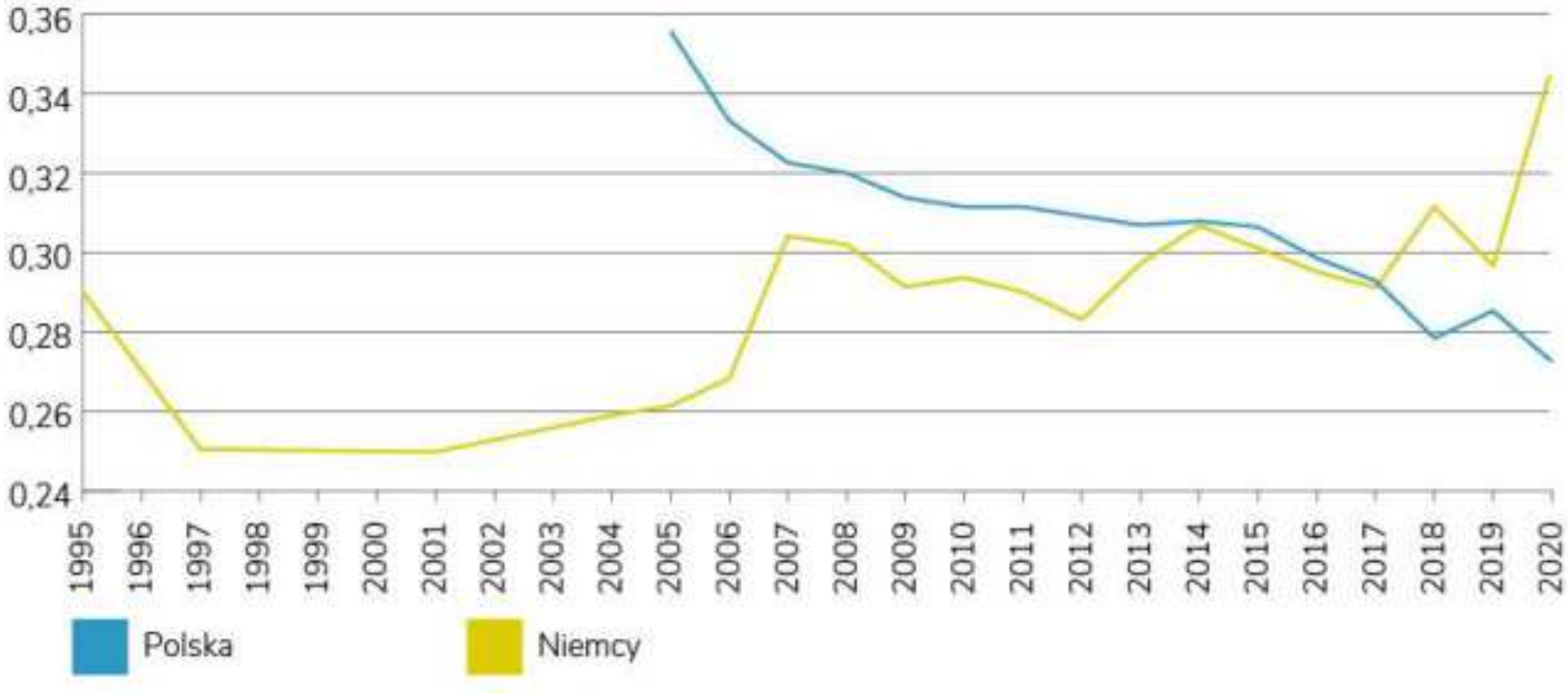
1. Uzasadnij, która teoria sprawiedliwości, opisana w tabeli, powinna mieć twoim zdaniem zastosowanie we współczesnym świecie.
2. Ustal za pomocą analizy SWOT mocne i słabe strony wybranej teorii sprawiedliwości.
3. Zaproponuj własną koncepcję sprawiedliwość i wyjaśnij, na czym ma ona polegać.

Nierówności społeczne w Niemczech i w Polsce

W pierwszej dekadzie XXI w. badania nad nierównością społeczną przeprowadzono m.in. w **Republice Federalnej Niemiec**. Według Federalnego Urzędu Statystycznego średni dochód miesięczny brutto na osobę oszacowano w Niemczech w 2021 r. na 4100 euro (czyli 19 192 zł). W tym państwie, uznanym za jedno z najbogatszych na świecie, od początku XXI w. stale pogłębiały się nierówności społeczne. W 2017 r. badania nad nierównością społeczną przeprowadził Niemiecki Instytut Badań nad Gospodarką. Pokazały one, że mieszkańcy wschodnich landów Niemiec, tworzących w przeszłości NRD, nadal mają dużo mniejsze majątki niż ich zachodnioniemieccy rodacy – średnio to 55 tys. euro na osobę, a na zachodzie – 120 tys. Równocześnie 10% najbogatszych mieszkańców miało w swoim ręku ponad połowę ogólnego majątku Niemiec, podczas gdy biedniejsza część społeczeństwa ma zaledwie 1,3%. Z badania wynika też, że w szczególnie dobrej sytuacji są Niemcy z zachodu kraju posiadający nieruchomości. Osoby mające własną nieruchomość dysponują dziesięciokrotnie wyższym majątkiem, niż osoby wynajmujące lokal. Nierówność społeczna w Niemczech została w 2019 r. według współczynnika Giniego określona na poziomie 0,297. Współczynnik ten osiąga wartość „0", gdy wszystkie osoby mają ten sam dochód, natomiast wartość „1", gdy wszystkie osoby poza jedną mają dochód zerowy. Oznacza to, że im wyższa jest wartość wskaźnika, tym większy jest stopień koncentracji dochodów i większe jest ich zróżnicowanie.

W **Polsce** średnie wynagrodzenie na członka rodziny według badań GUS w 2021 r. wyniosło 5995 zł brutto. Widać wyraźnie różnicę między średnim dochodem w Niemczech i w Polsce. Należy wziąć jednak pod uwagę także zróżnicowanie cen i kosztów utrzymania – niższych w Polsce i wyższych w Niemczech – m.in. takich, jak ceny towarów spożywczych, energii, gazu oraz opłat za mieszkanie lub dom. Mimo tego faktem jest bardzo duży problem nierówności społecznej w naszym kraju. Biorąc jednak pod uwagę współczynnik Giniego, to w 2019 r. wynosił on 0,285 – co oznacza, że nierówność społeczna w Polsce jest niższa niż w Niemczech.

Współczynnik Giniego w Polsce i Niemczech

Źródło: Eurostat, https://link.operon.pl/n8037-81 [dostęp: 12.06.2023].

Ćwiczenie

Porównaj tendencję zmian w zakresie nierówności społecznej w Niemczech i Polsce. Sformułuj wniosek dotyczący analizy porównawczej.

Przy analizowaniu zagadnienia nierówności społecznej warto także zwrócić uwagę na dotychczasowe problemy finansowe utrudniające Polakom zaspokojenie potrzeb, które w Unii Europejskiej są uznawane za podstawowe. Według Eurostatu **za poziom deprywacji**[11] **materialnej (bycia ubogim)** uznaje się brak możliwości zaspokojenia czterech z **dziewięciu podstawowych potrzeb** (samochód, pralka, telefon, telewizor, tygodniowe wakacje, opłaty za mieszkanie, ogrzewanie mieszkania do własnych potrzeb, spożywanie mięsa i ryb lub ich odpowiedników co drugi dzień, pokrycie niespodziewanych wydatków). Dane statystyczne wskazują, że w UE ten problem dotyczy 8,7% ludności, a w Polsce od wielu lat systematycznie spada i w 2020 r. wynosił 7%. W ciągu kilku lat Polska zmniejszyła poziom deprywacji materialnej o ponad 20 punktów procentowych. Wspomniany powyżej poziom deprywacji ma charakter obiektywny, co oznacza, że człowiek ma faktycznie małe szanse na zaspokojenie podstawowych potrzeb. Istnieje także deprywacja relatywna, w której co prawda jednostka realizuje wspomniane powyżej potrzeby, ale w porównaniu z innymi osobami czuje się uboższa (m.in. dlatego, że nie zaopatruje się w markowe produkty czy spożywa towary gorszej jakości).

◂ 9 podstawowych potrzeb człowieka

Your key to the European statistic (tłum. *Twój klucz do europejskich statystyk*) logo i motto Eurostatu, czyli Urzędu Statystycznego UE

Nierówność szans życiowych

Zjawisko nierówności społecznych idzie w parze z **nierównością szans życiowych**, czyli utrudnionym dostępem części społeczeństwa do edukacji, kultury oraz awansu społecznego. W UE równość szans uznano za jeden z priorytetów i uwzględniono w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Rok 2007 został ogłoszony Europejskim Rokiem Równych Szans dla Wszystkich (*European Year of Equal Opportunities for All*). W ramach tego projektu przeprowadzono wiele działań, które miały uświadomić obywatelom UE, że mają prawo do jednakowego traktowania oraz eliminowania dyskryminacji bez względu na odmienność narodowościową, rasową, seksualną, płciową, zdrowotną oraz światopoglądową.

Logo inicjatywy Europejskiego Roku Równych Szans dla Wszystkich (*European Year of Equal Opportunities for All*) ogłoszonego przez UE w 2007 r.

Społeczne wykluczenie

Problemy społeczne, takie jak ubóstwo, bezrobocie, alkoholizm czy też narkomania, mogą prowadzić do społecznego wykluczenia. Sama definicja tego zjawiska jest trudna do określenia ze względu na różnorodne formy marginalizacji społecznej, będącej formą postępującego spadku znaczenia grupy lub jednostki w społeczeństwie. Zgodnie z określeniem zawartym w Narodowej Strategii Integracji Społecznej dla Polski **wykluczenie społeczne** to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szcze-

◂ wykluczenie społeczne

[11] Deprywacja – stan wywołany brakiem możliwości zaspokojenia jakiejś istotnej potrzeby.

przyczyny wykluczenia społecznego

walka z wykluczeniem społecznym

gólności dla ubogich. Oznacza to, że jednostka doświadczająca społecznego wykluczenia nie jest w stanie korzystać z dóbr publicznych oraz odgrywać ról społecznych. Dodatkowo często zachodzi zjawisko nazywane **spiralą biedy** lub **błędnym kołem biedy** czy wykluczenia społecznego. Brak wystarczających środków finansowych jest przyczyną ograniczeń dostępu do różnych dóbr (np. edukacji), a brak dostępu do dóbr pozbawia szansy poprawy jakości życia. Warto dodać, że bieda i wykluczenie społeczne mogą być zjawiskami dziedziczonymi. Osoby biedne lub wykluczone uczą się przetrwania w kulturze ubóstwa. Biedni rodzice mają gorzej wykształcone dzieci, przez co także ich dzieci nie wypadną z kręgu z ubóstwa. Często bez obejmującej wiele sfer życia zewnętrznej pomocy wyspecjalizowanych instytucji osoba wykluczona nie jest w stanie zmienić swej sytuacji. Najnowsze badania bowiem jednoznacznie pokazują, że wykluczenie społeczne jest zjawiskiem złożonym i wymaga działań dobrze zintegrowanych i skoordynowanych w wielu obszarach jednocześnie. Przykładowo rodzina wykluczona potrzebuje nie tylko wsparcia materialnego, ale także psychologicznego, edukacyjnego, technologicznego, dostępu do kultury i rekreacji itp.

Ćwiczenie

Odnosząc się do słów wędkarza na rysunku, podaj po trzy przykłady form pomocy osobom zagrożonym wykluczeniem.

Złożoność wykluczenia społecznego powoduje, że przeciwdziałanie temu problemowi to duże wyzwanie dla rządzących. Jednakże jest to obecnie na tyle poważna kwestia, że Unia Europejska zapobieganie wykluczeniu społecznemu uczyniła jednym z priorytetowych celów europejskiej polityki społecznej. W dokumentach europejskiej strategii walki z wykluczeniem widać dążenie do zwalczania tego zjawiska za pomocą integracji społecznej, czyli działań ułatwiających włączenie do społeczności europejskiej grup wykluczonych ze względu na ich sytuację materialną, płeć, wiek, pochodzenie etniczne itp.

W naszym kraju szuka się także innych rozwiązań. Wśród nich znajdują się: polityka prorodzinna, mieszkaniowa, zdrowotna czy też działalność odpowiednich instytucji zajmujących się bezpośrednio zwalczaniem społecznego wykluczenia (np. Gminne i Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej) oraz organizacji pozarządowych, na przykład Caritas Polska.

Ćwiczenie

Przeanalizuj dane w tabeli na następnej stronie i wykonaj polecenia:

1. Praca w grupach: Przypiszcie określonej grupie, podatnej na wykluczenie lub nim zagrożonej, najbardziej charakterystyczne przejawy marginalizacji i skutki, jakie wywołuje ona w sferze psychiki człowieka.
2. Opracujcie konkretne regulacje prawne, które mogłyby poprawić sytuację tych grup.

Marginalizacja społeczna

Grupy podatne lub zagrożone wykluczeniem	Przejawy marginalizacji społecznej	Skutki społeczne i psychiczne wykluczenia
bezdomni	emigracja zarobkowa	deprywacja (bycie ubogim)
uzależnieni od alkoholu i narkotyków	pijaństwo i narkomania	poczucie zagrożenia
chorzy psychicznie	napady i rozboje	frustracja
długotrwale bezrobotni	korupcja	alienacja
opuszczający zakłady karne	zatrudnianie pracowników „na czarno"	fatalizm
uchodźcy, imigranci	żebractwo	pesymizm
osoby narodowości romskiej	przerywanie ciąży	apatia
osoby zagrożone eksmisją z zajmowanych lokali	gorsze traktowanie ludzi innej narodowości, wyznania itp.	nieufność
niepełnosprawni i chorzy chronicznie	uchylanie się od płacenia podatków	ekstremizm
osoby starsze	pędzenie bimbru	przemoc
ofiary patologii życia rodzinnego	obojętność, ubóstwo, nieuczestniczenie w wyborach	terroryzm

Na podstawie: R. Szarfenberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne*, Warszawa 2006, s. 33–67.

Podsumowanie lekcji

- Nierównością społeczną nazywamy brak równego udziału wszystkich członków społeczeństwa w podziale dóbr społecznych, takich jak dochód, oświata czy kultura. s. 104–105
- Nierówności społeczne mogą w konsekwencji naruszać, a nawet burzyć ład społeczny – prowadzą do wzrostu przestępczości czy napięć i konfliktów społecznych. s. 104–105
- Zjawisko nierówności społecznej w Polsce jest obecnie pod względem statystycznym porównywalne do niemieckiego, ale dochody są u nas dużo niższe niż u naszych zachodnich sąsiadów. s. 106–107
- Wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych oraz rynków. s. 107
- Zjawisko społecznego wykluczenia może być związane z ubóstwem, bezrobociem i alkoholizmem, ale może także powstawać w wyniku zróżnicowania ludzi pod względem etnicznym, światopoglądowym, seksualnym, płciowym oraz zdrowotnym. s. 108–109
- Rozwiązywaniem problemu nierówności szans życiowych zajmują się zarówno pojedyncze państwa, jak i Unia Europejska. s. 108

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Uzasadnij potrzebę podejmowania działań mających na celu zwalczanie przejawów społecznego wykluczenia.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób twoim zdaniem nierówność szans życiowych może wpływać na nierówność społeczną.
3. Porównaj skalę nierówności społecznych w Polsce oraz w wybranym, nieopisanym w podręczniku państwie.
4. Przedstaw znane ci przejawy nierówności społecznej będące wynikiem dyskryminacji na tle niepełnosprawności, rasowym, religijnym i płciowym. Zaproponuj sposoby ich przezwyciężania.
5. Napisz wypracowanie na temat „Ekonomiczne, społeczne, kulturowe i polityczne przejawy zjawiska nierówności społecznej na świecie".

8. Ruchliwość społeczna

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, co to jest ruchliwość społeczna;
- wyjaśnisz uwarunkowania pionowej i poziomej ruchliwości społecznej;
- zdefiniujesz i rozróżnisz emigrację, imigrację, reemigrację, repatriację, impatriację – deportację;
- scharakteryzujesz specyfikę procesów migracyjnych w Europie.

Ćwiczenie

Sonda klasowa: Kto z was nie urodził się w miejscowości, w której obecnie mieszka? Czy ktoś ma rodziców pochodzących z miejscowości innej niż ta, w której mieszkacie? Czyj rodzic urodził się w innym kraju niż Polska?

Ruchliwość strukturalna

przyczyny ruchliwości społecznej

Przemiany struktury społecznej pociągają za sobą zjawisko określane mianem **ruchliwości społecznej**. Towarzyszy ona każdemu społeczeństwu otwartemu (zob. tabela poniżej oraz s. 82) i jest przede wszystkim efektem zmian w zatrudnieniu. Podłoże ruchliwości jednak może być bardzo różne. Może mieć ona zarówno powody polityczne, takie jak wojny czy prześladowania, jak i społeczne będące na przykład wynikiem dążeń do uzyskania większego prestiżu (zob. „Przyczyny ruchliwości społecznej" na poniższym schemacie).

PRZYCZYNY RUCHLIWOŚCI SPOŁECZNEJ

CECHY OSOBNICZE I CECHY RODZICÓW	MOŻLIWOŚĆ PRZESUNIĘĆ, JAKIE STWARZA DANE SPOŁECZEŃSTWO	ZMIANY NA RYNKU PRACY
– talent, zdolności, pracowitość – kultura i urok osobisty – inwestycje rodziców w dziecko	– stopień otwartości społeczeństwa – mechanizmy wyrównywania szans młodzieży ze środowisk o niskim statusie społecznym	– kataklizmy, które powodują ubytek ludności – rozwój gospodarki (ruchliwość strukturalna)

ruchliwość społeczna

Najprościej **ruchliwość społeczną** można określić jako zjawisko polegające na zmianie pozycji społecznej na skutek przechodzenia jednostek między grupami. Kiedy doprowadza ona do zmian społecznych – zanikania jednych klas społecznych i powstawania nowych, mówimy o **ruchliwości strukturalnej**. Towarzyszy ona najczęściej społeczeństwom w okresie transformacji. Idealnym przykładem jest proces przekształcania się społeczeństwa feudalnego w industrialne i coraz mniejsza rola ziemiaństwa na rzecz fabrykantów (kapitalistów), a także masowy odpływ chłopów do nowej grupy robotników. Ruchliwość strukturalna była także charakterystyczna dla Polski w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej po obradach Okrągłego Stołu w 1989 r. Na skutek tych przemian socjalistyczna struktura klasowo-warstwowa przekształciła się na wzór zachodnich społeczeństw,

z charakterystycznym podziałem na klasę wyższą, średnią i niższą. Warto pamiętać, że ruchliwość nie musi się wiązać ze zmianą struktury, a może zachodzić w jej obrębie. Kiedy polega ona m.in. na zastępowaniu jednych osób przez inne z powodu zmiany miejsca zamieszkania lub przechodzenia na emeryturę, jest określana mianem **ruchliwości wymiennej**.

Typy społeczeństw ze względu na natężenie ruchliwości społecznej

Typ społeczeństwa	Cechy społeczeństwa
Otwarte	Ruchliwość ma szeroki zasięg; pozycja społeczna jednostki zależy od jej wiedzy, przedsiębiorczości i osiągnięć.
Zamknięte	Ruchliwość społeczna nie istnieje lub jest bardzo ograniczona; pozycja społeczna jednostki jest uzależniona od norm prawnych, religijnych czy obyczajowych.

Ćwiczenie

Na podstawie informacji zawartych w tabeli oraz własnej wiedzy wymień państwa, w których funkcjonują poszczególne typy społeczeństw.

Ruchliwość wertykalna i horyzontalna

Wśród wielu rodzajów ruchliwości warto zwrócić uwagę na ruchliwość wertykalną i horyzontalną. **Ruchliwość wertykalna** (inaczej nazywana pionową) polega na zmianie pozycji społecznej jednostek lub grup na skutek awansu lub degradacji. **Awans** to przechodzenie jednostek z grup o niższym statusie społecznym do wyższych, dzięki czemu może na przykład wzrosnąć prestiż danej osoby lub poprawić się jej sytuacja materialna. **Degradacja** jest procesem odwrotnym – w jego wyniku pozycja społeczna jednostki jest niższa. Zgodnie z poglądami Pitirima Sorokina ten rodzaj ruchliwości nie jest zjawiskiem powszechnym, a awans i degradacja odbywają się przez tzw. kanały ruchliwości społecznej, takie jak: rodzina, szkoła, zakład pracy czy organizacje polityczne. Pełnią one funkcję pewnego rodzaju sita, które umożliwia awans tylko nielicznym. Pierwsza taka selekcja odbywa się w rodzinie, gdzie podejmowane są decyzje dotyczące edukacji dziecka i inwestycji w jego przyszłość. To rodzice dysponują wiedzą na temat zdolności i zainteresowań swojego dziecka, które mogą rozwinąć i umożliwić mu dalszy awans społeczny. Na tym etapie nie jest też bez znaczenia sama pozycja społeczna rodziców. Kolejny etap to szkoła, a następnie instytucje, które oceniają przydatność kandydata na dane stanowisko, nadając mu jednocześnie określoną pozycję społeczną i umożliwiając – lub też nie – dalszy awans społeczny.

◀ ruchliwość pionowa i jej rodzaje

Przykłady błyskotliwych karier są obecnie związane z wykorzystaniem nowoczesnych trendów i technologii w rozwoju cywilizacyjnym. W 1998 r. dwaj doktoranci Uniwersytetu Stanforda – Larry Page (czyt. lery pejdż) i Siergiej Brin – założyli firmę Google, która osiąga obecnie zyski rzędu miliardów dolarów rocznie. Dzięki talentowi, zdolnościom i pracowitości absolwenci Stanforda osiągnęli sukces i awansowali społecznie z klasy średniej do klasy wyższej.

Wyróżniamy również **ruchliwość wewnątrzpokoleniową**, kiedy awans społeczny zachodzi w czasie życia jednostki, oraz **ruchliwość międzypokoleniową**, kiedy jednostka zajmuje wyższą pozycję społeczną niż jej rodzice.

Drugi rodzaj ruchliwości to **ruchliwość horyzontalna** (pozioma). Jej podstawową cechą jest dążenie jednostki do zachowania pozycji społecznej przy jednoczesnej zmianie grupy, do której ta jednostka przynależy. Taka ruchliwość jest postrzegana przede wszystkim jako przemieszczanie się ludzi w przestrzeni w związku

◀ ruchliwość pozioma

z różnymi podróżami, czyli jako rodzaj ruchliwości terytorialnej. Zalicza się do niej także zmiana miejsca zamieszkania czy też miejsca pracy przy zachowaniu dotychczasowego statusu społecznego.

Ćwiczenie

Zastanów się i odpowiedz, w jaki sposób twoja edukacja jest związana z ruchliwością poziomą.

Każdy rodzaj ruchliwości pociąga ze sobą określone skutki. Są one najmocniej widoczne w przypadku ruchliwości pionowej. Wówczas przeważnie mamy do czynienia ze stresem wywołanym strachem bądź niepewnością, związanymi z koniecznością dostosowania się do zasad i norm obowiązujących w nowej grupie społecznej. Jeżeli jednak weźmiemy pod uwagę ekonomię i politykę, to ruchliwość wertykalna jest z reguły odbierana pozytywnie. W gospodarce przyczynia się bowiem do odpowiedniego doboru pracowników na określone stanowiska, a w polityce stabilizuje życie polityczne, ograniczając niezadowolenie społeczne, które mogłoby doprowadzić do konfliktów.

Ćwiczenie

Nazwij rodzaj ruchliwości społecznej przedstawionej na rysunku satyrycznym. Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do elementów graficznych.

Mobilność przestrzenna

migracja – mobilność przestrzenna

migracja wewnętrzna i zewnętrzna

Zjawisko przemieszczania się w przestrzeni towarzyszy człowiekowi od zawsze. Wśród przyczyn takiej mobilności możemy wymienić poszukiwanie pożywienia, klęski nieurodzajów, epidemie, wojny czy też industrializację. Współcześnie zjawisko to określa się mianem **migracji**, na którą przede wszystkim wpływa wiele czynników ekonomicznych bądź politycznych. Wyróżnia się wiele rodzajów migracji, w zależności od przyjętych kryteriów. Ze względu na obszar, na jakim występuje, określamy ją mianem **migracji wewnętrznej** lub zewnętrznej. W pierwszym przypadku jest to zmiana miejsca zamieszkania w obrębie jednego państwa. Może ona przybierać cztery formy: wieś–miasto, miasto–wieś, wieś–wieś, miasto–miasto. Przez długie lata najczęściej odnotowywano migrację ze wsi do miasta, która zarazem była utożsamiana z ruchliwością pionową połączoną z awansem społecznym. Obecnie w państwach zachodnich mamy do czynienia z migracją z miasta na wieś. Wiąże się ona z postępem komunikacyjnym umożliwiającym ludziom zażywanie odpoczynku i korzystanie z mniej zanieczyszczonego środowiska na wsi bez konieczności rezygnacji z pracy w miastach. **Migrację zewnętrzną** natomiast należy rozumieć jako przemieszczanie się ludności między państwami. W związku z tym, że może ona mieć różny charakter, wyodrębniamy kilka jej rodzajów:

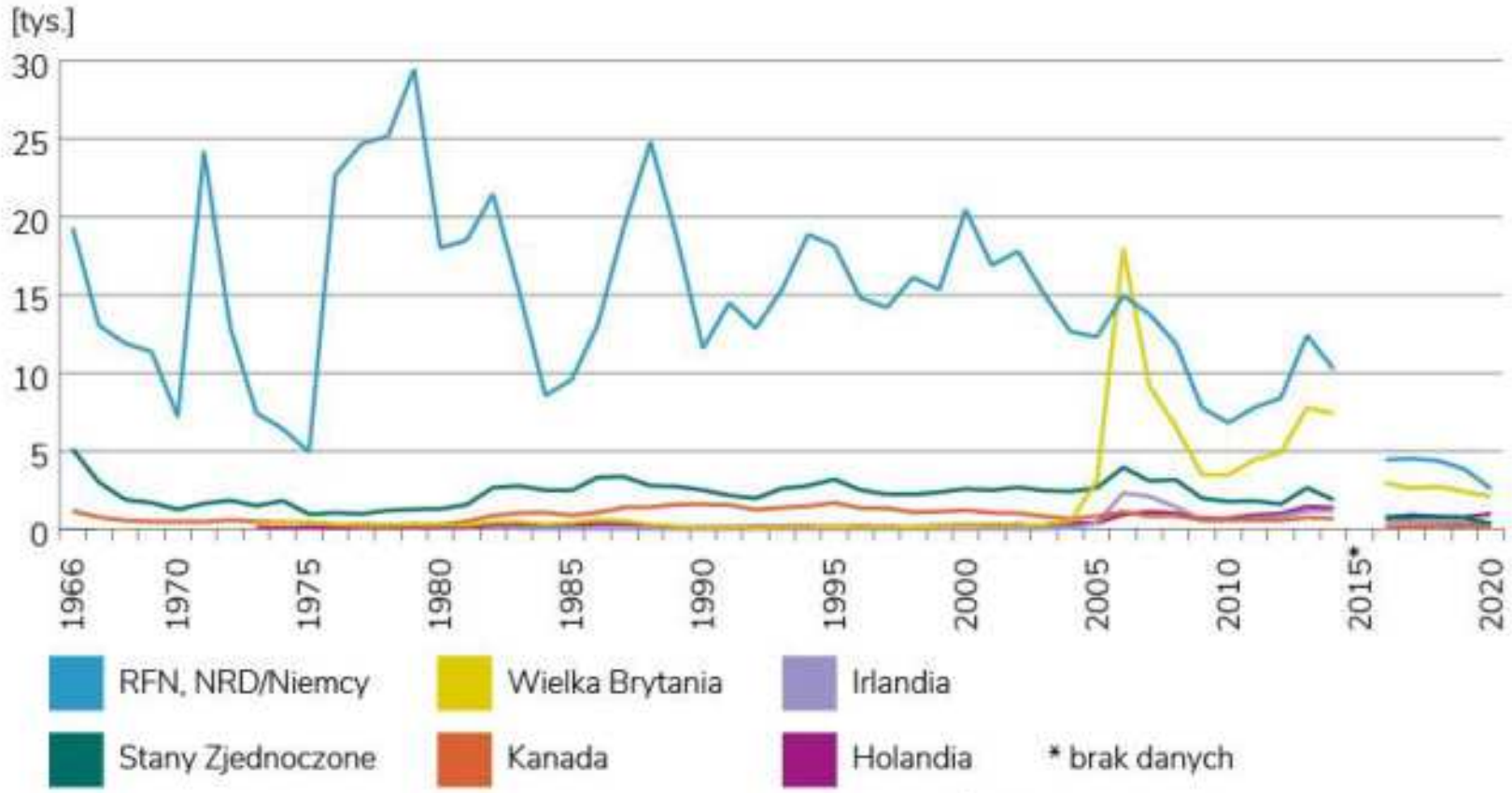
- **emigrację**, czyli opuszczenie własnego kraju i osiedlenie się w innym;
- **imigrację**, czyli przyjazd do innego państwa z zamiarem osiedlenia się w nim;
- **reemigrację**, czyli powrót do państwa, które się kiedyś opuściło;
- **repatriację**, czyli powrót do kraju osób, które opuściły go z różnych przyczyn, zwykle wbrew swojej woli;
- **impatriację**, czyli przesiedlenie do ojczyzny potomków obywateli państwa urodzonych za granicą;
- **deportację**, czyli przymusowe przesiedlenie poza granice państwa, najczęściej z przyczyn politycznych.

◂ rodzaje migracji

Warto wiedzieć

Polska migracja wewnętrzna od początku XXI w. coraz bardziej przypomina migrację charakterystyczną dla krajów zachodnich. Oznacza to, że od lat saldo migracji w miastach ma wynik ujemny przy równoczesnym wzroście liczby mieszkańców wsi położonych w pobliżu wielkich miast. Kolejną cechą tego zjawiska jest stała tendencja wzrostowa.

Główne kierunki emigracji w latach 1966–2020

Źródło: GUS, 2021.

Ćwiczenie

1. Przeanalizuj dane na wykresie i wymień kraj, który cieszy się od lat największą popularnością wśród emigrujących Polaków. Podaj przyczyny tego zjawiska.
2. Podaj państwo, do którego w XXI w. nastąpił gwałtowny wzrost emigracji Polaków. Uzasadnij przyczyny tego zjawiska.
3. Przedstaw czynniki wpływające na zachowanie stałego poziomu emigracji Polaków do USA i Kanady. Wyjaśnij, dlaczego nie zaobserwowano tu znaczących zmian.

Wspomniane wcześniej kryterium podziału migracji nie jest jedynym, które bierze się pod uwagę. Migracje można również podzielić na **stałe i czasowe, dobrowolne i przymusowe, legalne i nielegalne** oraz **zarobkowe i polityczne**, a i one

◂ inne rodzaje migracji zewnętrznej

w pełni nie oddają złożoności zjawiska. W zależności od sytuacji mogą być uzupełniane o kolejne rodzaje. Mimo że ludzie migrują we wszystkich kierunkach, można zauważyć pewną regułę. Zdecydowana większość ludności przemieszcza się z tzw. biednego Południa do tzw. bogatej Północy. Oznacza to dominację migracji do krajów wysokorozwiniętych. Dlatego też najbardziej atrakcyjnymi kierunkami ruchów migracyjnych we współczesnym świecie są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, Australia i kraje europejskie, a szczególnie Europa Zachodnia.

O ile USA to od wieków atrakcyjny kierunek migracji, to już sytuacja Europy z perspektywy historycznej wygląda zupełnie inaczej. W połowie XIX w., w związku z przeludnieniem Starego Kontynentu, mieliśmy do czynienia z falami migracyjnymi ludności europejskiej, która w poszukiwaniu lepszego życia wyjeżdżała przeważnie do krajów Ameryk Północnej i Południowej. Taki kierunek obierali także nasi rodacy, przeważnie ci pochodzący z biednej Galicji. Obecnie to Europa jest atrakcyjnym kierunkiem migracji dla ludności pochodzącej z krajów słabo rozwiniętych.

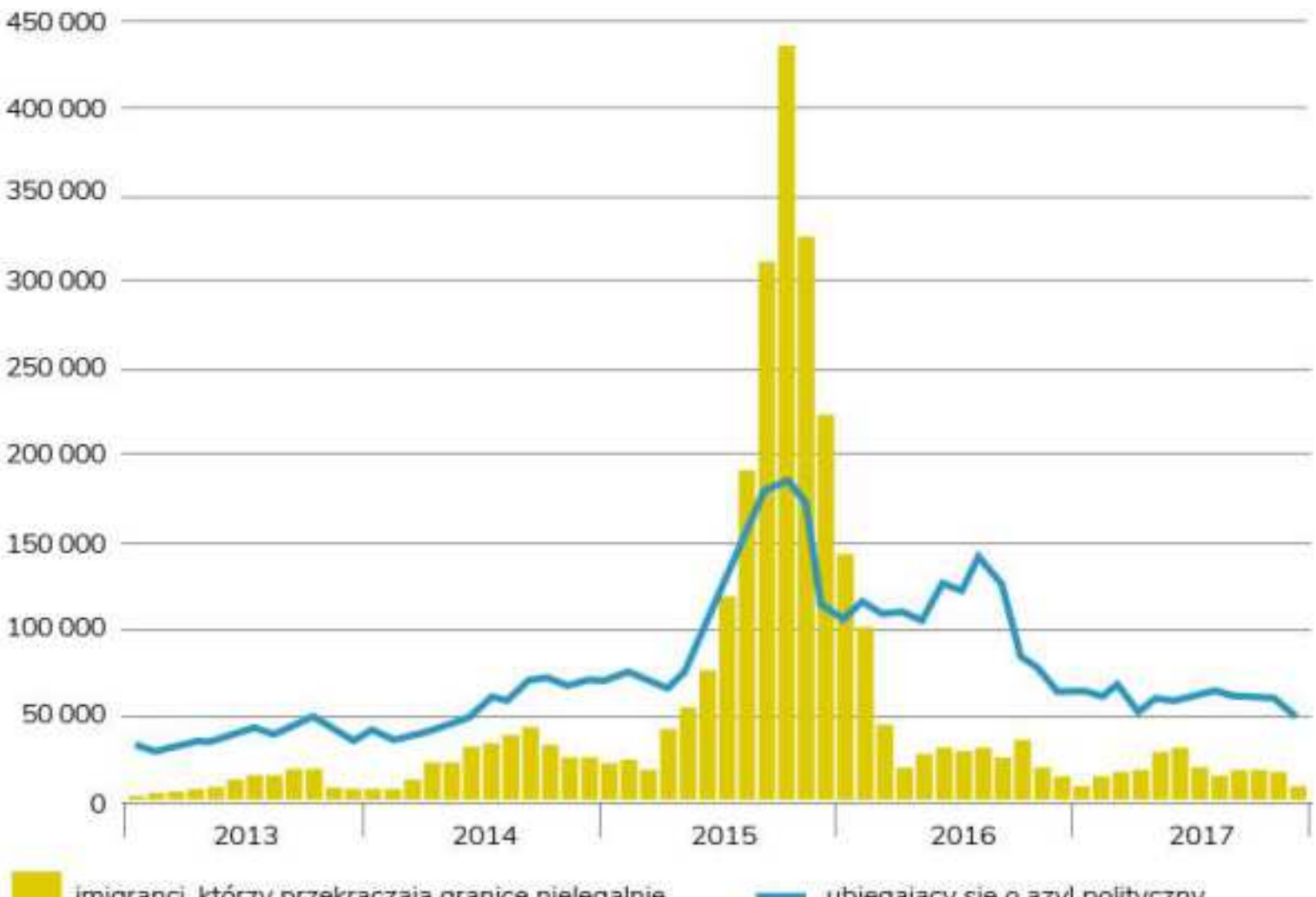
Równocześnie procesy migracyjne mają miejsce w obrębie krajów Starego Kontynentu. Migracje wewnątrz Europy mają przeważnie **charakter ekonomiczny**. Ludność z krajów o niższym statusie materialnym przemieszcza się do państw o wyższym standardzie życia i zarobków. Ten rodzaj migracji jest bardzo charakterystyczny dla mieszkańców Unii Europejskiej, gdzie przepisy wewnętrzne ułatwiają swobodny przepływ ludności i możliwość podejmowania legalnej pracy. Względy ekonomiczne warunkują także emigrację osób spoza Unii, które szukają w jej krajach możliwości poprawienia swojej sytuacji życiowej, na przykład Ukraińców masowo napływających do Polski.

Migracje wewnątrz Europy mają czasami także **charakter polityczny**, czego przykładem jest masowy napływ uchodźców z Ukrainy do Polski w 2022 r. w związku z agresją Rosji na ten kraj. Jednak zjawisko to dotyczy przede wszystkim państw, w których panuje niedemokratyczny reżim polityczny lub państw objętych konfliktami militarnymi. Ten ostatni czynnik jest szczególnie zauważalny w związku z procesami migracyjnymi do Europy. W XXI w. doszło do destabilizacji sytuacji politycznej na Bliskim Wschodzie i w Afryce. Falę migracji wywołał konflikt militarny na obszarze Iraku oraz Syrii związany z powstaniem tzw. Państwa Islamskiego. Jego działalność, charakteryzująca się fanatyzmem religijnym i okrucieństwem, przyczyniła się do masowej migracji uchodźców, którzy zaczęli szukać schronienia w Europie. Wśród setek tysięcy uchodźców znaleźli się tacy, którzy uciekali w obawie o życie, jak i tacy, którzy chcieli poprawić swoje warunki materialne. Masowa fala imigrantów ściągających do Europy wywołała kryzys migracyjny, którego moment szczytowy przypadł na rok 2015, kiedy do Europy napłynęło ponad 1,8 miliona uchodźców.

Ćwiczenie

1. Na podstawie danych z poniższego wykresu oraz wiedzy własnej uzasadnij, dlaczego kryzys migracyjny przypadł na rok 2015.
2. Rozstrzygnij, czy możemy obecnie mówić o opanowaniu kryzysu migracyjnego. Odpowiedź uzasadnij, korzystając z danych z wykresu.
3. Dowiedz się, jak Unia Europejska opanowała kryzys migracyjny. Czy jest to rozwiązanie długotrwałe, czy raczej doraźne?

Wnioski o międzynarodową ochronę (azyl) a wykrycia nielegalnego przekroczenia granicy UE

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-10 [dostęp: 04.11.2022].

Podsumowanie lekcji

- Ruchliwość społeczna to przemieszczanie się ludzi w obrębie grup. s. 110
- Ruchliwość społeczna dzieli się na ruchliwość pionową, nazywaną inaczej wertykalną, oraz poziomą, określaną mianem horyzontalnej. s. 111–112
- Rodzajem ruchliwości pionowej są awans i degradacja społeczna. s. 111
- Mobilność przestrzenna to migracja, którą dzieli się na wewnętrzną i zewnętrzną. s. 112
- Rodzaje migracji zewnętrznej to: emigracja, imigracja, reemigracja, repatriacja, impatriacja i deportacja. Inny podział migracji zewnętrznej uwzględnia migrację stałą i czasową, dobrowolną i przymusową, legalną i nielegalną oraz zarobkową i polityczną. s. 112–113

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Podaj przykłady pionowej oraz poziomej ruchliwości społecznej.
2. Przedyskutujcie w klasie wpływ edukacji na ruchliwość pionową.
3. Uzasadnij swój stosunek do emigracji zarobkowej.
4. Czym różnią się znane ci rodzaje mobilności przestrzennej?
5. Na podstawie pozapodręcznikowych źródeł informacji podaj, jakie są obecnie powody emigracji i reemigracji Polaków.
6. Scharakteryzuj specyfikę procesów migracyjnych do Europy i wewnątrz Europy.

9. Ruchy społeczne i ich wpływ na zmianę społeczną

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym jest zmiana społeczna, i poznasz jej rodzaje;
- poznasz różnice między ruchami rewolucyjnymi a reformatorskimi, starymi a nowymi;
- dowiesz się, kim byli i co zrobili Mahatma Gandhi i Martin Luther King;
- przeanalizujesz założenia ideowe feminizmu, ekologizmu, antyglobalizmu i alterglobalizmu.

Ćwiczenie

Przedstawcie zalety i wady dochodzenia swoich praw na drodze rewolucji.

Zmiany społeczne

zmiana społeczna według Piotra Sztompki

Zmiana społeczna, którą zgodnie z poglądami polskiego socjologa Piotra Sztompki określamy jako „różnicę między stanem sytemu społecznego (grupy, organizacji) w jednym momencie i stanem tego samego systemu w innym momencie"[12], może nastąpić na drodze rewolucyjnej lub reformatorskiej. Szybkie i gwałtowne są **zmiany rewolucyjne**, które doprowadzają do radykalnych rozwiązań w różnych dziedzinach życia. Towarzyszą im najczęściej przemoc i cierpienie, aczkolwiek wydarzenia z czasów najnowszych pokazały, że społeczeństwo jest w stanie obalić silne reżimy w bezkrwawych rewolucjach – za pomocą demonstracji i strajków (zob. poniższa tabela). Taką próbę podjęli w 2019 r. Wenezuelczycy, dążący do odsunięcia od władzy prezydenta Nicolasa Maduro i przeprowadzenia uczciwych wyborów. Rewolucja ta zakończyła się jednak porażką i Maduro utrzymał się u władzy.

Rodzaje rewolucji społeczno-politycznych

Rodzaj rewolucji	Rewolucje krwawe – zmiany zachodzą pod wpływem gwałtownych zdarzeń z użyciem przemocy przez obie strony konfliktu.	Rewolucje bezkrwawe – zmiany zachodzą pod wpływem pokojowych demonstracji i strajków (tzw. kolorowe rewolucje).
Przykłady	■ rewolucja francuska 1789–1799 ■ rewolucja rosyjska 1917 ■ rewolucja chińska 1927–1949 ■ rewolucja irańska 1979 ■ rewolucja libijska 2011	■ aksamitna rewolucja w Czechosłowacji 1989 ■ rewolucja róż w Gruzji 2003 ■ pomarańczowa rewolucja na Ukrainie 2004–2005 ■ cedrowa rewolucja w Libanie 2005 ■ jaśminowa rewolucja w Tunezji 2010–2011 ■ rewolucja w Egipcie 2011 ■ rewolucja godności (Euromajdan) na Ukrainie 2013–2014[13]

[12] P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 453.

[13] Rewolucja godności na Ukrainie, rozpoczęta pokojowymi demonstracjami, przerodziła się w krwawe walki. Wywołała agresję Rosji, która zaanektowała Krym oraz zapoczątkowała konflikt wojenny w Donbasie.

Wydarzenia, które miały miejsce w Iraku po obaleniu dyktatury Saddama Husajna, nazwano purpurową rewolucją. Określenie „purpurowa" pochodzi od koloru tuszu, jaki pozostawał na kciukach Irakijczyków jako dowód, iż brali udział w pierwszych demokratycznych wyborach parlamentarnych w Iraku w 2005 r.

Zmiany społeczne niepowodujące gwałtownych reakcji społecznych nazywamy **zmianami reformatorskimi**. W ich przypadku zmiany następują na skutek stopniowych przemian. Każda restrukturyzacja niesie konieczność dostosowania się do niej jednostki lub grupy, której ta zmiana dotyczy. Ważnym elementem w tym procesie jest poziom adaptacji społecznej, który określa zdolność przystosowania się do nieustannych zmian. Wyższy poziom adaptacji charakteryzuje przeważnie ludzi młodych. Przykładem jest chociażby swobodne wykorzystywanie różnorodnych technologii.

Obalenie reżimu Hosniego Mubaraka w Egipcie w 2011 r. nie byłoby możliwe, gdyby nie nowoczesne technologie i popularność serwisów internetowych. Za ich pomocą przeciwnicy dyktatora umawiali się na pierwsze demonstracje.

Wpływ na zmiany mają także **ruchy społeczne**, które określa się jako formę zbiorowego działania ludzi nastawioną na realizację wspólnych celów. Należy jednak pamiętać, że celem może być zarówno wprowadzenie zmian, jak i próba ich zatrzymania.

Rodzaje ruchów społecznych

Mówiąc o ruchach społecznych, należy zdawać sobie sprawę z tego, że we współczesnym świecie jest ich mnóstwo i są one bardzo różnorodne. Ich klasyfikacji dokonuje się m.in. na podstawie metod działania, celów, form organizacyjnych i bazy społecznej. Znajdą się wśród nich takie, które będą dążyć do zmian norm społecznych, jak na przykład związki zawodowe walczące o lepsze ustawodawstwo pracy (normy prawne), korzystne dla pracowników. Z drugiej strony istnieją **ruchy zachowawcze**, jak na przykład Moralna Większość w USA pod koniec lat 70. XX wieku. Specyfiką ruchów społecznych jest także to, że mogą mieć różnorodny charakter, choć dotyczą tych samych problemów, jak ruch proaborcyjny i antyaborcyjny. We współczesnej socjologii przeważnie zwraca się uwagę na podział ruchów społecznych na tzw. stare i nowe. To kryterium opiera się na przemianach dotyczących celów i struktur. **Stare ruchy społeczne** to takie, które reprezentują interesy jednej klasy społecznej i dążą do reform o charakterze polityczno-ekonomicznym (np.

◂ ruchy społeczne i ich rodzaje

związki zawodowe). W drugiej połowie XX w. zaczęły się też pojawiać **nowe ruchy społeczne o charakterze uniwersalnym**. Skupiają one członków różnych klas społecznych i zmierzają do realizacji zmian dotyczących wszystkich ludzi, takich jak prawa człowieka czy ochrona środowiska naturalnego. W odróżnieniu od starych ruchów społecznych charakteryzują się one ponadklasową strukturą społeczną. Klasyfikacji ruchów społecznych dokonał też polski socjolog Jan Szczepański, który wyodrębnił ruchy **rewolucyjne**, **reformatorskie i ekspresywne**. Kryterium, które zastosował przy swoim podziale, to zmiana społeczna. Cechy pierwszych dwóch ruchów są oczywiste i wynikają ze zmian społecznych omówionych na początku tego tematu. Ruchy ekspresywne natomiast to takie, które nie dążą do zmian społecznych, ale jedynie wyrażają swoje poglądy.

Feminizm

feminizm ▸ Jednym z najstarszych ruchów społecznych jest **feminizm**. Zalążki tego ruchu sięgają schyłku XVIII w., kiedy to pojawiły się pierwsze żądania kobiet dotyczące zrównania ich w prawach z mężczyznami. W tym okresie miał on charakter emancypacyjny i był nastawiony na walkę o pełnię praw politycznych. Upowszechnienie praw wyborczych kobiet po I wojnie światowej doprowadziło do realizacji podstawowego postulatu tego ruchu. W latach sześćdziesiątych XX w. feminizm przeżył renesans, który doprowadził do powstania ruchu wyzwolenia kobiet. Współcześnie występuje on w wielu odmianach. Wspólną cechą, charakteryzującą każdy rodzaj feminizmu, jest przeciwstawianie się dyskryminacji kobiet m.in. w polityce, gospodarce, kulturze i życiu seksualnym. Przedstawicielki i przedstawiciele tego ruchu walczą m.in. o możliwość udziału kobiet w sprawowaniu władzy, o równe zarobki za tę samą pracę, równy dostęp do rynku pracy czy opieki społecznej, możliwość kształcenia się, zabezpieczenia społeczne oraz możliwość godzenia pracy zawodowej z opieką nad dziećmi.

Ruch emancypacyjny kobiet protestujących w Wielkiej Brytanii. Sufrażystki (ang. *suffrage* – prawo do głosowania) z początku XX w. walczyły przede wszystkim o prawo do głosowania. Pierwszym krajem europejskim, w którym przyznano prawa wyborcze kobietom, była Finlandia (1906 r.).

Aby przeciwdziałać dyskryminacji, w wielu państwach są podejmowane różne inicjatywy wymuszające równość płci. W Unii Europejskiej podpisano w 2000 r. **Kartę praw podstawowych**. W dokumencie tym pojawiają się zapisy znoszące różnice praw w zależności m.in. od płci, wyznania i pochodzenia. Od 2011 r. w Polsce obowiązuje ustawa wprowadzająca na listy wyborcze tzw. **kwoty**, czyli zasadę określającą procentowy udział obu płci na listach. Kobiety i mężczyźni mają na nich zagwarantowane co najmniej 35% miejsc[14]. Podobne rozwiązania obowiązują już w innych europejskich państwach. Tam, gdzie kwoty już są, wprowadza się tzw. **parytety**, czyli naprzemienne wpisywanie kandydatów na listy w stosunku 50 : 50 dla

[14] Pozostały odsetek miejsc może być obsadzony przez tę samą bądź inną płeć. W tym przypadku 35% miejsc przypada kobietom, 35% – mężczyznom. Pozostałe 30% może być obsadzone dowolnie, na przykład 30% tylko dla kobiet lub tylko dla mężczyzn (albo w dowolnej konfiguracji kobiet i mężczyzn).

każdej płci. Poglądy głoszone przez ruchy feministyczne znalazły odbicie w uchwalonej przez Organizację Narodów Zjednoczonych **Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet**.

Warto wiedzieć

Dyskryminacja ze względu na płeć dotyczy również mężczyzn, którzy spotykają się z odmową zatrudnienia w zawodach stereotypowo przypisywanych kobietom (np. wychowawcy przedszkolnego) albo mają mniejsze szanse w walce o prawo do opieki nad dzieckiem w sądach rodzinnych.

Troska o równowagę w liczbie przedstawicieli obu płci nie ogranicza się już jedynie do polityki. Parlament Europejski w 2008 r. przyjął rezolucję postulującą, by w różnych instytucjach naukowych zapewnić co najmniej 40-procentowy udział każdej płci. Kolejne kraje wprowadzają podobne regulacje w biznesie. Na przykład w Norwegii od 2006 r. wszystkie przedsiębiorstwa publiczne muszą mieć w radach nadzorczych minimum 40% kobiet i tyle samo mężczyzn. Podobne rozwiązania obowiązują w Kanadzie i Francji.

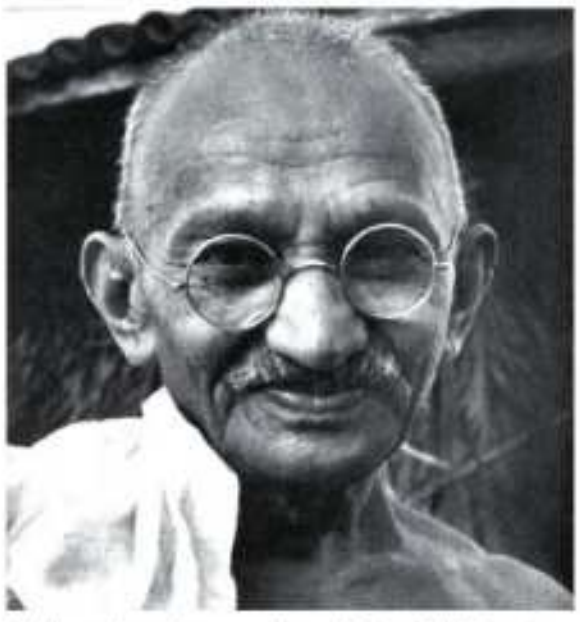
Działania podejmowane na rzecz kobiet są głównie inicjatywą samych zainteresowanych. W 2007 r. w związku z niewielką liczbą kobiet w polskim parlamencie na scenie politycznej pojawiła się Partia Kobiet. Co roku 8 marca z okazji Dnia Kobiet odbywają się kobiece manify, które organizuje Porozumienie Kobiet 8 Marca.

KOBIETY DLA POLSKI POLSKA DLA KOBIET

Stowarzyszenie Kongres Kobiet organizuje coroczne festiwale poświęcone współpracy kobiet oraz aktywizacji kobiet w wielu dziedzinach życia. Główne cele stowarzyszenia to: propagowanie aktywności zawodowej, politycznej i samorządowej kobiet, wspieranie ich w podejmowanej przez nie działalności.

Ruchy praw obywatelskich

Ruchy obywatelskie pojawiły się w XX w. i przyjęły strategię walki o prawa polityczne bez uciekania się do przemocy. Swoje cele starają się osiągnąć za pomocą perswazyjnych akcji pokojowych utrzymanych w ramach istniejącego porządku prawnego. Wśród takich ruchów społecznych zwraca się uwagę na ruch ***non-violence*** (z ang. 'bez przemocy') **Mahatmy Gandhiego** (czyt. non wajlens mahatmy gandiego). Początki ruchu wiążą się z pobytem Gandhiego w Południowej Afryce. Tam Gandhi stanął na czele opozycji sprzeciwiającej się ustawie nakazującej rejestrację Hindusów i rozpoczął pokojowe protesty. Sformułował wtedy zasadę *satjagrahy*, czyli siły prawdy, w której zakładał walkę polityczną bez uciekania się do przemocy. Jego poglądy przysporzyły mu wielu zwolenników, którzy byli bici i więzieni. Po kilku latach jednak działalność Hindusuów popierających Gandhiego zakończyła się sukcesem. Taką samą formę biernego oporu Gandhi zastosował w swoim dążeniu do uzyskania niepodległości przez Indie. Szczególnego znaczenia nabrał marsz solny z 1930 r., skierowany przeciwko podatkowi nałożonemu na ten podstawowy artykuł spożywczy. Tysiące Hindusów przyłączyły się do marszu nad morze po sól, za co zostali wraz z Gan-

Mohandas Karamchand Gandhi (czyt. mohandas karamczand gandi), zwany Mahatmą (w sanskrycie „wielka dusza") Gandhim (1869–1948) – jeden z twórców współczesnej państwowości indyjskiej i propagator pacyfizmu jako środka walki politycznej

dhim aresztowani. Ruch Gandhiego trwał przez wiele lat, ale w końcu w roku 1947 Indie uzyskały niepodległość.

Martin Luther King (1929–1968) – pastor baptystyczny, działacz na rzecz równouprawnienia, laureat Pokojowej Nagrody Nobla, Człowiek Roku 1963 według magazynu „Time"

Kolejnym przykładem biernego oporu jest ruch społeczny będący efektem aktywności **Martina Luthera Kinga** (czyt. martina lutera kinga) w sprawie równouprawnienia Afroamerykanów w Stanach Zjednoczonych. Ważną akcją przeprowadzoną przez jego zwolenników był bojkot komunikacji miejskiej w Montgomery w stanie Alabama jako wyraz sprzeciwu wobec segregacji rasowej. Protest zapoczątkowała 1 grudnia 1955 r. powracająca z pracy szwaczka Rosa Parks, która odmówiła przeniesienia się na tylne miejsce w autobusie, za co została aresztowana. Bojkot trwał 382 dni i zakończył się sukcesem – Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych nakazał zniesienie segregacji w autobusach. W historii USA ważną rolę odegrał także marsz na Waszyngton, którego uczestnicy walczyli o pełnię praw politycznych dla czarnoskórych obywateli USA. Stworzony przez Kinga **ruch praw obywatelskich** osiągnął sukces. Poglądy, które głosił działacz, przysporzyły mu zarówno zwolenników, jak i przeciwników. Działalność przyniosła mu w 1964 r. Pokojową Nagrodę Nobla, lecz doprowadziła też do śmierci z rąk fanatycznego rasisty.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, dlaczego po wygłoszonym przez Martina Luthera Kinga przemówieniu zapadła cisza.
2. Zredaguj na kartce formatu A4 przemówienie do zgromadzonych, w którym przedstawisz własną wizję lepszej przyszłości polskiego społeczeństwa w kontekście walki o prawa określonej grupy społecznej.

Miałem sen...

Miałem sen, iż pewnego dnia ten naród powstanie, aby żyć wedle prawdziwego znaczenia swego *credo*: uważamy za prawdę oczywistą, że wszyscy ludzie zostali stworzeni równymi.

Miałem sen, że pewnego dnia na czerwonych wzgórzach Georgii synowie dawnych niewolników i synowie dawnych właścicieli niewolników będą mogli zasiąść razem przy braterskim stole.

Miałem sen, iż pewnego dnia moich czworo dzieci będzie żyło wśród narodu, w którym ludzi nie osądza się na podstawie koloru ich skóry, ale na podstawie tego, jacy są.

Źródło: Przemówienie M.L. Kinga z 28 sierpnia 1963 r. do 200-tysięcznego tłumu zgromadzonego przed Mauzoleum Abrahama Lincolna w Waszyngtonie, https://link.operon.pl/n8037-11 [dostęp: 04.11.2022].

„Solidarność" jako ruch społeczny

Przykładem pokojowej walki o prawa obywatelskie była działalność **Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność"** w latach osiemdziesiątych XX w. w Polsce. NSZZ „Solidarność" istnieje do dziś i jest jednym z największych związków zawodowych w naszym kraju. Trzeba jednak pamiętać, że „Solidarność" została zainicjowana w czasach Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej i przybrała formę wielopłaszczyznowego, powszechnego, ogólnopolskiego ruchu. Stała się samoorganizującym się społeczeństwem (z drugim obiegiem kultury, nauki, myśli politycznej i gospodarczej), którego celem była walka nie tylko o prawa ekonomiczne, ale także walka z reżimem politycznym. „Solidarność" powstała na fali strajków wywołanych trudną sytuacją ekonomiczną i polityczną Polski. Wśród najważniejszych postaci tego ruchu znalazł się Lech Wałęsa, który 31 sierpnia 1980 r. wraz z przedstawicielami Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku podpisał tzw. **porozumienia sierpniowe (gdańskie)** z ówczesną wła-

dzą. Strajkującym udało się wywalczyć m.in. wolne od pracy soboty, 3-letnie urlopy wychowawcze, podwyżkę płac, ograniczenie cenzury i przede wszystkim zgodę na rejestrację NSZZ „Solidarność". Sukces ruchu robotniczego początkowo był krótkotrwały, ponieważ władza komunistyczna go rozbiła, wprowadzając 13 grudnia 1981 r. stan wojenny w całym kraju. Okazało się jednak, że przemian nie da się zahamować i ostatecznie ruch doprowadził do porozumień **Okrągłego Stołu** wiosną 1989 r. i **transformacji ustrojowej w Polsce**. W kolejnych miesiącach tego roku zmiany objęły całą Europę Środkowo-Wschodnią, w której państwa – wzorem Polski – zaczęły dążyć do wyzwolenia się spod sfery wpływów Związku Radzieckiego. W dalszej perspektywie doszło do upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i utraty jego znaczenia na świecie.

Warto przeczytać

J. Dukaj, *Wroniec*, Kraków 2009. Książka opisuje grudniową noc 1981 r. (wprowadzenie stanu wojennego) z perspektywy dziecka pozbawionego rodziców.

Czy w ogóle warto pielęgnować pamięć o ruchu „Solidarność" z lat osiemdziesiątych, czy też nie warto?

Źródło: CBOS, 2010.

Pamięć o działalności ruchu „Solidarność" jako pokojowej europejskiej rewolucji podtrzymuje Europejskie Centrum Solidarności, m.in. poprzez organizowanie konferencji tematycznych, wystaw, działalność wydawniczą, kulturalną, medialną. Celem instytucji jest także promowanie ważnych dla „Solidarności" ideałów: demokracji, społeczeństwa solidarnego i otwartego oraz kultury dialogu. Siedziba ECS-u mieści się w bezpośrednim sąsiedztwie Stoczni Gdańskiej, gdzie podpisano porozumienia sierpniowe. Na terenie stoczni działali m.in. Lech Wałęsa i Anna Walentynowicz. Gdańsk to miejsce działalności „Solidarności", ale nie tylko. W tym mieście rozegrały się inne wydarzenia związane z oporem wobec władzy komunistycznej, o czym świadczy stojący obok ECS-u pomnik Trzech Krzyży.

Warto wiedzieć

Historycy proces zmian w Europie w 1989 r. nazwali Jesienią Ludów w nawiązaniu do Wiosny Ludów – rewolucyjnych i narodowych zrywów społecznych z 1848 r.

Podpisanie porozumień sierpniowych (31.08.1980 r.); na zdjęciu wicepremier Mieczysław Jagielski i Lech Wałęsa, przewodniczący komitetu strajkowego

Ćwiczenie

Przeprowadź wywiad z osobą, która pamięta czasy walki „Solidarności" o prawa polityczne i ekonomiczne w czasach PRL-u.

Ćwiczenie

1. Na podstawie wykresu podaj, jaka część społeczeństwa polskiego stoi na stanowisku, że należy pamiętać o „Solidarności".
2. Zaproponuj, jak można pielęgnować tradycje pokojowej walki o prawa obywatelskie.

Ćwiczenie

Dowiedz się, co symbolizuje widoczny na zdjęciu pomnik Trzech Krzyży.

Ekologizm

Wśród ruchów społecznych czołowe miejsce zajmuje także **ekologizm**, który zajmuje się problemami degradacji środowiska naturalnego. Ruch ten ma różnorodny charakter: od organizacji politycznych, takich jak działająca w Polsce partia Zieloni, do międzynarodowych organizacji pozarządowych, jak Greenpeace. Ich wspólną cechą jest walka o zachowanie środowiska naturalnego dla następnych pokoleń. Dlatego też protestują m.in. przeciwko działaniom ekonomicznym, które przyczyniają się do degradacji lasów, mórz i oceanów oraz ocieplenia klimatu. Wśród postulatów organizacji ekologicznych można znaleźć także sprzeciw wobec genetycznej modyfikacji organizmów oraz wykorzystywania środków toksycznych w produkcji. Za przejaw ekologizmu należy uznać protesty konsumentów przeciwko kupowaniu towarów, które zaburzają równowagę ekologiczną, jak na przykład odłów wybranych gatunków ryb. Pod wpływem nacisków ze strony ruchu ekologicznego zachodzi wiele pozytywnych zmian na rzecz ochrony środowiska naturalnego. Jednym z przykładów może być decyzja firmy Nestlé z maja 2010 r. Na skutek działalności Greenpeace Nestlé wycofało się z wykorzystywania w procesie produkcji środków pochodzących z wycinki lasów deszczowych. Kolejny sukces Greenpeace to decyzja Lidla z 2014 r. o wycofaniu niebezpiecznych dla środowiska substancji chemicznych z produkcji wyrobów tekstylnych (niestety sprzedawanych przez ten supermarket dyskontowy do 1 stycznia 2020 r.). Ruchy ekologiczne walczą także o środowisko naturalne w Polsce. Przykładem takiej działalności jest dążenie organizacji zrzeszonych w koalicję Kocham Puszczę do objęcia Puszczy Białowieskiej pełną ochroną.

Logo międzynarodowej organizacji ekologicznej Greenpeace

Antyglobalizm i alterglobalizm

antyglobalizm ▸ Antyglobalizm i alterblobalizm to dwa odmienne ruchy społeczne, które czasami się utożsamia ze względu na pewne podobieństwa. **Antyglobalizm** to ruch społeczny wyrażający sprzeciw wobec postępującej globalizacji. Powszechnie uznaje się, że protesty prowadzone przez przeciwników globalizacji rozpoczęły się w Seattle w 1999 r. podczas obrad Światowej Organizacji Handlu, mimo że już w latach osiemdziesiątych XX w. pojawiły się pierwsze ruchy sprzeciwiające się negatywnym skutkom globalizacji. Według zwolenników tego ruchu globalizacja przede wszystkim zabezpiecza interesy wielkiego kapitału, powoduje większe zróżnicowanie materialne na świecie i degradację środowiska naturalnego. Z tychże powodów ruchy antyglobalistyczne domagają się od państw podjęcia działań mających na celu m.in. zmniejszenie bezrobocia, likwidację rajów podatkowych i międzynarodowych organizacji finansowych. Jednym z większych sukcesów tego ruchu było udaremnienie wejścia w życie traktatu MAI (ang. *Multilateral Agreement on Investments* – Wielostronny Układ o Inwestycjach). Traktat ten miał gwarantować ochronę światowego kapitału w przypadku kryzysów światowych i przerzucenie odpowiedzialności na państwo, które musiałoby pokryć ewentualne straty finansowe.

alterglobalizm ▸ Drugim ruchem o podobnym charakterze jest **alterglobalizm**. Podstawową różnicą między tym ruchem a antyglobalizmem jest stosunek do globalizacji. Alterglobaliści w przeciwieństwie do antyglobalistów nie sprzeciwiają się samej globalizacji, ponieważ uważają, że i tak nie da się powstrzymać tego procesu. Należy jednak powstrzymywać czysto ekonomiczny charakter globalizacji, pozbawiony jakiejkolwiek wrażliwości społecznej. W ich opinii globalizacja powinna służyć człowiekowi

i przyczyniać się do upowszechniania praw człowieka. Jednocześnie od dominujących w globalizacji mechanizmów rynkowych – opartych na wskaźnikach wzrostu, deficytu i inflacji – powinno się chronić wszystkie obszary życia społecznego, takie jak edukacja, służba zdrowia czy opieka społeczna i ubezpieczenia. Ruchy alterglobalistyczne dążą do stworzenia globalnego społeczeństwa, które będzie potrafiło podporządkować sobie procesy zachodzące w ramach szeroko pojętej globalizacji i wykorzystać je dla własnych potrzeb.

Międzynarodowy ruch *fair trade* (z ang. 'sprawiedliwy handel') powstał w dobie globalizacji, by chronić przed jej negatywnymi skutkami najbiedniejszych. Skupia drobnych producentów biedniejszych krajów, konsumentów krajów bogatszych, organizacje pozarządowe i firmy pośredniczące w handlu. Głównym celem tego ruchu jest oparcie handlu na partnerstwie między konsumentami z krajów bogatych a producentami z krajów biednych i wyeliminowanie ubóstwa poprzez wprowadzenie uczciwych cen skupu towarów i poprawę warunków pracy. Ruch swoje cele stara się osiągnąć za pośrednictwiem znaków certyfikacyjnych *Fairtrade*. Przyznanie produktom takiego certyfikatu jest uzależnione od spełnienia standardów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych. Znak *Fairtrade* to międzynarodowy symbol etyczny, który świadczy o tym, że osoba kupująca towar nim oznaczony wspiera rolników i pracowników w celu poprawy ich życia.

Podsumowanie lekcji

- Zmianą społeczną według Piotra Sztompki określa się różnicę między stanem sytemu społecznego (grupy, organizacji) w jednym momencie i stanem tego samego systemu w innym momencie. Zmiany społeczne następują w wyniku działań rewolucyjnych lub reformatorskich. ◂ s. 116
- Do zmiany społecznej mogą się także przyczynić ruchy społeczne, które określa się jako formę zbiorowego działania ludzi dążących do osiągnięcia wspólnych celów. ◂ s. 117
- Wśród różnych ruchów społecznych na uwagę zasługują ruch *non-violence* Mahatmy Gandhiego, ruch praw obywatelskich Martina Luthera Kinga, ruch „Solidarności" w Polsce, feminizm, ekologizm, antyglobalizm i alterglobalizm. ◂ s. 117–123

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Opracuj biografię jednego z działaczy opozycyjnych z czasów PRL-u. Przedstaw jego losy do roku 1989 oraz późniejsze.
2. Na podstawie różnych źródeł informacji i własnych obserwacji przeanalizuj sposoby adaptacji do zmiany społecznej powstałej w wyniku rewolucji oraz reformy.
3. Przedstaw znaczenie społeczne, ekonomiczne i polityczne ruchu „Solidarność" dla współczesnej Polski.
4. Przygotuj charakterystykę wybranej organizacji ekologicznej. Przedstaw jej genezę, postulaty, zasięg i środki działania. Informacje przedstaw w formie prezentacji multimedialnej.
5. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
   a) Alterglobaliści dążą za wszelką cenę do powstrzymania globalizacji.
   b) Martin Luther King doprowadził do równouprawnienia Afroamerykanów w USA.
   c) Siła prawdy to walka z niesprawiedliwym prawem bez uciekania się do przemocy.

Propozycja projektu edukacyjnego

Przemiany w strukturze demograficznej waszej miejscowości

Przeprowadźcie badania dotyczące przyrostu naturalnego w waszej miejscowości w okresie ostatnich pięciu lat. Udajcie się do Urzędu Stanu Cywilnego w celu uzyskania informacji dotyczących liczby urodzeń i zgonów

w waszej miejscowości. Możecie także skorzystać z danych opublikowanych przez Główny Urząd Statystyczny. Zestawcie te informacje w postaci tabeli zawierającej rok, liczbę urodzeń i liczbę zgonów. Wyciągnijcie wnioski na temat przyrostu naturalnego w waszej gminie. Porównajcie dane wszystkich zespołów i je podsumujcie. Zebrane informacje i ustalenia opublikujcie na stronie internetowej szkoły.

CHCESZ WIEDZIEĆ WIĘCEJ – PRZECZYTAJ

- S. Aleksijewicz, *Czasy secondhandu. Koniec czerwonego człowieka*, tłum. J. Czech, Wołowiec 2014.
- *Barometr zawodów 2018. Raport podsumowujący badanie w Polsce*, Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie, https://link.operon.pl/n8037-12 [dostęp: 04.11.2022].
- D. Becker-Pestka, G. Kubiński, M. Łojko, *Różne obszary wykluczenia społecznego w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Wrocław 2017, https://link.operon.pl/n8037-13 [dostęp: 04.11.2022].
- R. Dyomiziak, *Społeczeństwo w procesie zmian*, Kraków 1992.
- *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1956–1981*, red. P. Wójcik, Warszawa 1994.
- A. Giddens, *Socjologia*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2004.
- C. Humprey, *Koniec radzieckiego życia. Ekonomie życia codziennego po socjalizmie*, tłum. A. Halemba, Kęty 2010.
- C. Miłosz, *Zniewolony umysł*, Kraków 2011.
- W. Modzelewski, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 1996.
- *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, https://link.operon.pl/n8037-14 [dostęp: 04.11.2022].
- S. Ossowski, *O strukturze społecznej*, Warszawa 1982.
- T. Rakowski, *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego*, Gdańsk 2009.
- G. Ritzer, *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, Warszawa 1997.
- P.A. Sorokin, *Ruchliwość społeczna*, tłum. J. Słomczyńska, Warszawa 2009.
- *Społeczeństwo i polityka*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2003.
- B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.
- R. Szarfenberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne*, Warszawa 2006.
- J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2007.
- J. Tischner, *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*, Kraków 1992.
- J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 2001.
- W. Wątroba, *Społeczeństwo konsumpcyjne*, Wrocław 2009.
- *Zjawiska patologiczne wśród młodzieży i możliwości przeciwdziałań*, red. M. Kowalczyk-Jamnicka, T. Sołtysiak, Bydgoszcz 2007.
- www.diagnoza.com – Diagnoza Społeczna [dostęp: 04.11.2022].
- www.ec.europa.eu/eurostat – Eurostat [dostęp: 04.11.2022].
- www.ecs.gda.pl – Europejskiej Centrum Solidarności [dostęp: 04.11.2022].
- www.greenpeace.org/poland/pl – Greenpeace Polska [dostęp: 04.11.2022].
- www.kongreskobiet.pl – Kongres Kobiet [dostęp: 04.11.2022].
- www.monar.org – Stowarzyszenie MONAR [dostęp: 04.11.2022].
- www.mowanienawisci.info – strona poświęcona problemowi mowy nienawiści [dostęp: 04.11.2022].
- www.solidarnosc.org.pl – NSZZ „Solidarność" [dostęp: 04.11.2022].

II. CHARAKTERYSTYKA ŻYCIA SPOŁECZNEGO – POWTÓRZENIE

Społeczeństwo i jego struktura

Każde społeczeństwo posiada swoją strukturę. W przypadku wspólnot pierwotnych ma ona charakter **amorficzny**, oparty tylko na naturalnych podziałach, takich jak wiek, płeć i pokrewieństwo. Współczesne społeczeństwa posiadają złożoną strukturę określaną mianem **morficznej**. Składają się na nią takie elementy, jak: demografia, klasy, warstwy i zawody. Zależności zachodzące pomiędzy jej poszczególnymi elementami są przedmiotem badań socjologów, którzy ujęli je w następujące koncepcje: funkcjonalną, dychotomiczną i gradacyjną.

s. 68
s. 70
–71

Historyczne formy organizacji społeczeństwa

Współczesne formy organizacji społeczeństw powstały w wyniku różnorodnych procesów ujętych w teorie rozwoju społecznego, do których zalicza się **teorię linearną, cykliczną i dychotomiczną**. Do historycznych form organizacji społeczeństwa należą: **społeczeństwo pierwotne** (którego odmianą jest **społeczeństwo zbieracko-łowieckie i nomadyczne**), **społeczeństwo feudalne**, **industrialne** i **postindustrialne**. To ostatnie uznaje się zarazem za współczesną formę organizacji społeczeństwa. Dla formy współczesnej przeważnie stosuje się nazwę **społeczeństwo ponowoczesne**. Współczesna socjologia skupia się w swoich badaniach na ciągle jeszcze funkcjonującym społeczeństwie przemysłowym, a jego wcześniejsze formy określa wspólną nazwą **społeczeństwa tradycyjnego**.

s. 73
–74
s. 76
–78
s. 77
–78
s. 75
–76

Współczesne formy organizacji społeczeństwa

Społeczeństwo informacyjne, określane też mianem **sieciowego** ze względu na powszechny dostęp do informacji i postęp w dziedzinie technologicznej, ułatwia kształtowanie się **społeczeństwa globalnego**. W społeczeństwie globalnym mamy do czynienia również z powstawaniem ponadpaństwowych wspólnot ekonomiczno-politycznych oraz powszechnym dostępem do mass mediów wpływających na świadomość człowieka. Ten ostatni czynnik jest także charakterystyczny dla **społeczeństwa masowego**, charakteryzującego się wysoką gęstością zaludnienia, oraz dla **społeczeństwa konsumpcyjnego**, w którym nabywanie dóbr materialnych jest stawiane na pierwszym planie. Oba te społeczeństwa stanowią zagrożenie dla wyższych wartości. **Społeczeństwo otwarte** powstaje natomiast na drodze praw i wolności gwarantowanych przez państwo oraz ich akceptacji i realizacji ze strony obywateli. Gwarancje ośmiogodzinnego dnia pracy, pięciodniowego tygodnia pracy, urlopu zawarte w prawie pracy dają jednostkom przekonanie, iż należą do **społeczeństwa wolnego czasu**, co w wielu indywidualnych przypadkach jest tylko teorią.

s. 80
s. 81
s. 81
–82
s. 82
s. 83

Demografia współczesnego świata

Demografia to nauka zajmująca się badaniem prawidłowości zjawisk ludnościowych w określonych warunkach historycznych. Jednym z badanych przez nią zjawisk jest przyrost ludności, z którym są związane wyż i niż demograficzny. **Niż demograficzny** to krótkotrwały okres spadku liczby urodzeń wywołany czynnikami niesprzyjającymi, a **wyż demograficzny** to krótkotrwały okres zwiększonej liczby urodzeń, przeważnie występujący po ustąpieniu czynnika niesprzyjającego prokreacji. Wzrost demograficzny ma wpływ na perspektywy rozwojowe kraju, gdyż są one uzależnione od zasobu kapitału ludzkiego występującego w danym państwie. Sytuacja demograficzna w Polsce jest trudna, ponieważ należymy do społeczeństw starzejących się, o niskim współczynniku dzietności. Podobna sytuacja występuje we wszystkich państwach europejskich oraz wielu krajach na świecie. Europa jest kontynentem, w którym dochodzi do najszybszego procesu starzenia się społeczeństw, co świadczy o stagnacji demograficznej. Największy wzrost demograficzny na świecie odnotowujemy natomiast w Afryce.

s. 85
s. 86
s. 87
s. 88
s. 88

Przemiany struktury i problemy społeczeństwa polskiego

Struktura społeczna w Polsce powojennej przyjęła **jednolity charakter narodowościowy** z dominującą rolą **klasy chłopskiej i robotniczej**. Budowanie socjalistycznej klasy średniej okazało się dla władzy porażką, ponieważ klasa ta przyjęła wzorce przedwojennej inteligencji i odegrała główną rolę w walce z niesprawiedliwym systemem. Wraz z **transformacją ustrojową** w Polsce nastąpiły zmiany w strukturze społecznej. Obecnie mówimy o podziale społeczeństwa na **klasę wyższą, średnią, niższą i podklasę**. Dyferencjacji społecznej (różnicowaniu społecznemu) uległa także **inteligencja** – ze względu na rodzaj wykonywanej pracy oraz z powodu sytuacji materialnej. Wśród problemów społeczeństwa polskiego należy wymienić ubóstwo, bezrobocie, alkoholizm, przestępczość, choroby cywilizacyjne. Problemy nie omijają także młodych ludzi, wśród których szerzą się przestępczość, siecioholizm i fonoholizm.

s. 90
s. 91
s. 91
–94
s. 94
s. 94
–97

Homo sovieticus a współczesne społeczeństwo

s. 99–100 ***Homo sovieticus*** to pojęcie stworzone przez **Aleksandra Zinowiewa**, określające człowieka funkcjonującego w systemie socjalistycznym. Według Zinowiewa *homo sovieticus* to osoba, która dostosowała się do istniejącego systemu: roszczeniowa, pozbawiona samodzielności myślenia, indywidualności i wrażliwości etycznej. Polską odmianę *homo sovieticus* scharakteryzował **ks. Józef Tischner**. Terminem tym określił człowieka mentalnie ukształtowanego przez system socjalistyczny, przyzwyczajonego do tego, że państwo gwarantuje mu zaspokajanie wszelkich potrzeb. Tischnerowski *homo sovieticus* nie potrafi zaadaptować się w nowym systemie i przejawia **postawę roszczeniową**. Wskutek transformacji ustrojowej społeczeństwo socjalistyczne, z którego pochodzi *homo sovieticus*, musiało dostosować się do zmian ekonomicznych. Przystosowanie niektórych jednostek do zmiany systemowej przyjmowało czasami **niekonwencjonalną formę**, przejawiającą się zbieractwem, kłusownictwem czy eksploatacją starych budynków.

s. 101

s. 101–102

Nierówności i wykluczenie społeczne

s. 104 **Nierówność społeczna** polega na braku równego udziału wszystkich obywateli w podziale dóbr społecznych. Nierówność społeczna łączy się z **nierównością szans życiowych**, czyli utrudnionym dostępem m.in. do edukacji i kultury. Zjawisko nierówności społecznej w Polsce pod względem statystycznym mieści się w średniej europejskiej, ale próg ubóstwa jest u nas dużo niższy niż w lepiej rozwiniętych ekonomicznie krajach Europy Zachodniej. Z nierównością społeczną jest związane zjawisko **wykluczenia społecznego**, które może jednak powstawać także na skutek zróżnicowania ludzi pod względem etnicznym, światopoglądowym, seksualnym oraz zdrowotnym.

s. 107

s. 107

Ruchliwość społeczna

s. 110–115

Ruchy społeczne i ich wpływ na zmianę społeczną

s. 116 **Zmiany społeczne** następują w wyniku działań podejmowanych przez ludzi, m.in. za pośrednictwem
s. 117 **ruchów społecznych**, które mogą wybrać drogę **rewolucyjną** lub **reformatorską**. Współczesne ruchy
s. 118 mogą mieć charakter **starych ruchów** reprezentujących interesy jednej klasy społecznej lub **nowych** –
s. 117–123 walczących o wartości uniwersalne. Na uwagę zasługują ruch *non-violence* Mahatmy Gandhiego, ruch praw obywatelskich Martina Luthera Kinga, ruch „Solidarność" w Polsce, feminizm, ekologizm, antyglobalizm i alterglobalizm.

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ!

1. Przeanalizuj tabelę i udziel odpowiedzi na pytania.
Ludność w wieku od 13 lat według poziomu wykształcenia i płci; na podstawie wyników spisów w latach 2011 i 2021

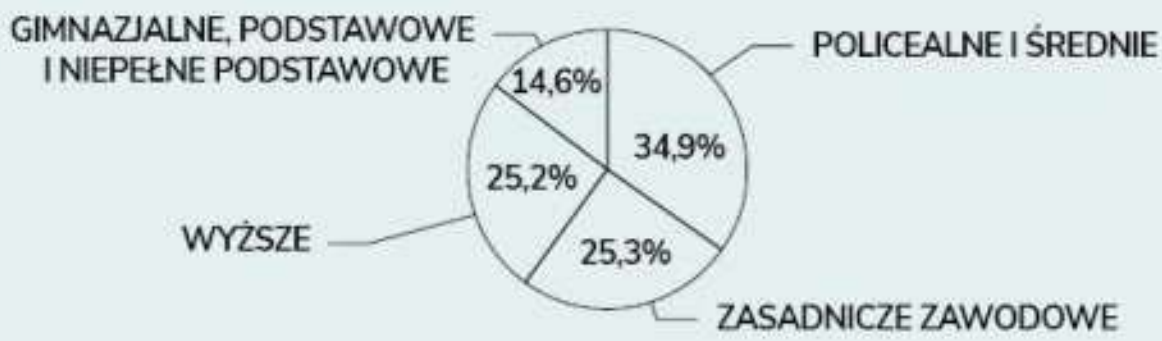
Wykształcenie	2011		2021		Kobiety		Mężczyźni	
	w tys.	w %	w tys.	w %	2011	2021	2011	2021
ogółem	33 505,3	100	32 883,4	100	w %	w %	w %	w %
wyższe	5 735,6	17,1	7 612,3	23,1	19	26,9	14,8	19
średnie	10 531,3	31,4	10 644,3	32,4	33,8	33,4	29,1	31,2
zasadnicze zawodowe/ branżowe	7 260,8	21,7	6 429,2	19,6	15,9	14,9	27,9	24,6
gimnazjalne	1 650,9	4,9	1 021,6	3,1	brak danych	2,7	brak danych	3,5
podstawowe ukończone	6 133,7	18,3	3 860	11,7	24,4	12,7	22	10,7
podstawowe nieukończone, bez wykształcenia szkolnego, nieustalone	2 192,9	6,6	3 316	10,1	1,7	9,3	1	11

Źródło: Dane opracowane na podstawie tabel poglądowych Narodowych Spisów Powszechnych z 2011 i 2021 r.

a) W którym poziomie wykształcenia Polaków odnotowano największy wzrost w stosunku do 2011 r.?
b) W których poziomach wykształcenia nastąpił spadek liczby wykształconych osób w stosunku do 2011 r.?
c) W którym poziomie wykształcenia zaobserwowano niższy wzrost liczby wykształconych kobiet niż mężczyzn w roku 2021 w stosunku do 2011 r.?

2. Poniższy diagram kołowy dotyczy struktury społeczeństwa polskiego według wykształcenia. Wykorzystując zamieszczone w nim dane, wykonaj polecenia.

Struktura społeczeństwa polskiego według wykształcenia w 2016 r.

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-15 [dostęp: 04.11.2022].

a) Odpowiedz, jaka część społeczeństwa polskiego nie ma wykształcenia policealnego i średniego.
b) Oceń stan wykształcenia Polaków.
c) Dokonaj analizy porównawczej danych z wykresu z danymi z tabeli umieszczonej w zadaniu 1. i na ich podstawie wyjaśnij, jakie tendencje zmian możemy zauważyć w strukturze wykształcenia Polaków w okresie od 2002 do 2016 r.

3. Podanym definicjom (1–3) związanym ze strukturą społeczną przyporządkuj odpowiednią koncepcję (A–D).

1	Struktura społeczna to system wzajemnych zależności wynikających z podziału pracy. Interes całości społeczeństwa jest nadrzędny wobec celów jego części. To założenie wyznacza poszczególnym elementom społeczeństwa określone role, które muszą wypełniać, aby społeczeństwo mogło sprawnie funkcjonować. Ta koncepcja jest wytworem integracyjnej teorii społeczeństwa, która zakłada harmonię i stabilność.
2	Społeczeństwo to całość złożona z nakładających się warstw, które są od siebie zależne i niezbędne do prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa. W tym ujęciu struktura społeczna ma charakter pionowy, ustalony na podstawie jakiejś cechy, co prowadzi do powstania hierarchicznego układu obejmującego warstwy wyższe, średnie i niższe.
3	Ta koncepcja zakłada dwuczłonowy podział społeczeństwa na grupy o przeciwstawnych cechach. Ujmuje ona strukturę społeczną jako system jednostronnych zależności, które wynikają z uprzywilejowania jednych grup i upośledzenia pozostałych. Zależności są postrzegane jako podległość wobec czyjejś władzy ekonomicznej lub politycznej. Na tle takiego podziału dochodzi do sprzeczności interesów, które stają się przyczyną konfliktów społecznych między klasami. Z tego powodu ta koncepcja jest uznawana za element konfliktowej teorii społeczeństwa.

A	koncepcja gradacyjna
B	koncepcja dychotomiczna
C	koncepcja konfliktowa
D	koncepcja funkcjonalna

4. Na podstawie tekstu źródłowego odpowiedz na pytania.

Nierówności społeczne

W ramach ogólnej nierówności, jaka nieuchronnie panuje między ludźmi, należy odróżniać nierówność przyrodzoną i niepodlegającą – wbrew wszelkim nadziejom – zmianie, od nierówności, która nie jest przyrodzona i którą można by zmniejszać lub wręcz likwidować, gdybyśmy naprawdę porządnie się tym zajęli. I właśnie o tym drugim rodzaju nierówności będzie tutaj mowa. Najlepiej taki projekt zmniejszania nierówności zdefiniował Alexis de Tocqueville, pisząc o „wyrównywaniu szans". Stanowisko to jest wyjątkowo rozsądne, bowiem ewentualna równość szans nie prowadzi do równości w ogóle – równe szanse będziemy potrafili wykorzystać zależnie od tego, w jakie zdolności przyrodzone jesteśmy wyposażeni. Jednak ani brak pieniędzy, ani brak dostępu do wiedzy, ani pochodzenie społeczne, ani ograniczenia prawne lub obyczajowe nie mogą lub nie powinny wpływać na równość życiowych możliwości.

Źródło: M. Król, *W Polsce równość szans jest fikcją nawet w najmłodszym pokoleniu* [w:] *Społeczeństwo zamknięte* (dyskusja na temat nierówności w Polsce), 20.06.2009, www.newsweek.pl.

a) Co autor rozumie przez pojęcie nierówności nieprzyrodzonej?
b) W jakim przypadku wyrównywanie szans nie prowadzi do równości?

5. Przeanalizuj tekst i udziel odpowiedzi na poniższe pytania.

Wyrównywanie szans życiowych

Wreszcie trzeba szukać i starać się za wszelką cenę znajdować najzdolniejszych i najbardziej obiecujących, by im możliwie wcześnie wyrównać szanse. W wielu krajach zdano sobie z tego sprawę i stypendia na studia uzyskuje się jeszcze w szkole średniej. W ten sposób ściąga się na najlepsze państwowe uniwersytety najzdolniejszych, bez względu na ich osobistą sytuację. Czekanie ze stypendiami naukowymi na wyniki po pierwszym roku studiów stwarza dla wielu barierę nie do pokonania. Dotyczyć to powinno nie tylko stypendiów, ale i wszelkich innych dodatkowych bodźców wyrównujących szanse zawodowe. Można z bólem serca zgodzić się na trwałą nierówność w starszym pokoleniu, ale nie wolno skazać na nią pokolenia ludzi młodych.

Źródło: M. Król, *W Polsce równość szans jest fikcją nawet w najmłodszym pokoleniu* [w:] Społeczeństwo zamknięte (dyskusja na temat nierówności w Polsce), 20.06.2009, www.newsweek.pl.

a) Wyjaśnij, jaka jest według autora najskuteczniejsza metoda wyrównywania szans życiowych.
b) Uzasadnij, dlaczego autor uważa, że system nagradzania studentów za wyniki w nauce po pierwszym roku studiów nie prowadzi do likwidowania nierówności.

6. Na podstawie informacji zamieszczonych na ilustracji określ, dla którego współczesnego społeczeństwa są one charakterystyczne.

7. Zapoznaj się z ilustracją i na jej podstawie rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

a) Społeczeństwo przedstawione na ilustracji ma charakter amorficzny.
b) Struktura przedstawionego społeczeństwa opiera się na czynnikach demograficznych.
c) Przedstawione społeczeństwo określa się mianem pierwotnego.

8. Wyjaśnij, jaka grupa społeczna byłaby marginalizowana w przypadku, gdyby restauracja serwowała tylko przedstawione w menu potrawy. Odpowiedź uzasadnij.

Mięsiwa rozkoszne

Medaliony wieprzowe zapiekane pod jednym plastrem sera z warzywami — 32 zł

Polędwiczki wieprzowe z prawdziwkami winem zakrapiane — 35 zł

Plastry szynki pieczonej w sosie własnym — 28 zł

Żeberka po staropolsku z suszonymi owocami gargantuiczne! * — 29 zł

Zrazy wołowe, naturalnie bite, wypełnione prawdziwkami - dobre, bo polskie! — 34 zł

Bitki wołowe w kremowej odsłonie — 29 zł

Polędwica wołowa jako stek podana — 48 zł

Koniakowe bekoniki w sosie pieprzowym opoczarowane — 46 zł

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-17 [dostęp: 04.11.2022].

9. Jaki problem społeczny zaprezentowano na ilustracji? Wyjaśnij, na czym on polega.

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-18 [dostęp: 21.07.2018].

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Kto we współczesnym świecie jest bardziej dyskryminowany – kobieta czy mężczyzna?

Tekst 1.

Dyskryminacja mężczyzn: nawet feministki zaczynają się pochylać nad losem panów

Jakkolwiek przewrotnie by to brzmialo, wystarczy zerknąć na statystyki, by znaleźć dowody na to, że uprzywilejowana pozycja panów wcale nie jest taka oczywista. Od 2006 r. już we wszystkich państwach to kobiety żyją przeciętnie dłużej niż mężczyźni, w krajach mniej rozwiniętych ta różnica wynosi po 6–7 lat, a w Polsce niemalże 9 lat. Niecałe sto lat temu ten wskaźnik był zerowy.

Na typowo kobiece choroby przeznacza się w krajach Zachodu o wiele większe środki publiczne niż na zwalczanie schorzeń będących męską domeną. W Stanach Zjednoczonych ta różnica wynosi sto procent, w Polsce na leczenie męskich chorób przeznacza się sześciokrotnie mniej pieniędzy niż na leczenie chorób kobiecych, mimo że umiera na nie podobna liczba osób. Będąc mężczyzną, ma się też niestety większą szansę na tragiczną śmierć, to oni padają częściej ofiarą pospolitych morderstw i blisko pięciokrotnie częściej popełniają samobójstwa.

Dziesięciolecia walki o prawa kobiet zaowocowały także odwróceniem dotychczas działających na ich niekorzyść trendów ekonomicznych. Obecnie w Polsce tylko ok 40 proc. studentów stanowią mężczyźni, a bezrobotnych kobiet i mężczyzn jest już niemal dokładnie po równo.

Choć kobiety nadal się skarżą, że są wynagradzane gorzej niż mężczyźni. I rzeczywiście, jak wynika choćby z najnowszej Diagnozy Społecznej, przeciętny dochód deklarowany przez Polkę jest o jedną czwartą niższy od dochodu Polaka.

Za to mężczyźni pracują ciężej, częściej biorą nadgodziny, wykonują zajęcia w szkodliwych warunkach i to oni w ponad 90 proc. przypadków padają ofiarami wypadków w pracy. Jak się okazuje [...] częściej niż kobiety skarżą się przed sądami na pracodawców za dyskryminację w miejscu pracy. Głównie za blokowanie im możliwości brania urlopów rodzicielskich i na opiekę nad dzieckiem podczas jego choroby. A na koniec przechodzą później na emeryturę. Właściwie tylko w Niemczech spośród krajów Zachodu wiek emerytalny dla kobiet i mężczyzn jest ten sam. Los nie do pozazdroszczenia. – Nie przesadzałabym. Przecież wciąż kobiety padają częściej ofiarą przemocy domowej, są gorzej opłacane, mają utrudnione ścieżki awansu, jest ich o wiele mniej wśród rządzących polityką i biznesem – mówi filozofka i pierwsza pełnomocnik rządu do spraw równego statusu kobiet i mężczyzn prof. Magdalena Środa. Zapytana o dyskryminację mężczyzn kwituje jednoznacznie: – Sztuczny problem wymyślony po to, by przykryć rzeczywiste sprawy podnoszone przez feministki.

A jednak ten „sztuczny problem" jest coraz poważniej traktowany w zachodnich społeczeństwach. Bo choć sam maskulizm, czyli ideologia wspierająca mężczyzn jako przeciwwaga dla feminizmu, istnieje od przeszlo wieku, to dopiero w ostatnich kilkunastu latach zaczęto z niego zdejmować łatkę męskiego szowinizmu. Pojawia się coraz więcej publikacji traktujących o dyskryminacji mężczyzn. Płynie z nich jeden wniosek: to brzydsza płeć jest częściej wykluczana i dyskryminowana. Jedne argumenty są poważniejsze, inne ewidentnie uderzają w populistyczne tony. Do tej drugiej kategorii należą niewątpliwie żale, że podając komunikaty prasowe o jakiejś tragedii, wyszczególnia się w nich, jaki odsetek wśród ofiar to dzieci i kobiety, ale już nie wymienia się mężczyzn.

Źródło: S. Czubkowska, *Dyskryminacja mężczyzn: nawet feministki zaczynają się pochylać nad losem panów*, „Dziennik Gazeta Prawna", https://link.operon.pl/n8037-19 [dostęp: 04.11.2022].

Tekst 2.

Dyskryminacja w pracy ze względu na płeć

Przytłaczająca większość przypadków płciowej dyskryminacji w miejscu pracy dotyczy kobiet (wynika to m.in. z badań przeprowadzanych przez Urzędy Pracy). Wyraża się to w różny sposób, choć można wskazać kilka zachowań dominujących:

- niższe płace względem mężczyzn (na analogicznych stanowiskach, przy takich samych lub bardzo zbliżonych kwalifikacjach i doświadczeniu);
- mniejsza opieka socjalna i dodatki (np. mniejsze limity rozmów prywatnych przez komórkę służbową, ograniczony dostęp do firmowych karnetów sportowych przez wykup w klubach, gdzie jest tylko siłownia, itp.);
- pomijanie lub opóźniona informacja o ciekawych projektach, w których pracownicy mogą wziąć udział;
- blokada awansu;
- blokada dostępu do szkoleń (przez pomijanie kobiet bądź przez stawianie tylko im wyśrubowanych wymagań);
- żarty, uwagi o charakterze seksualnym.

Innymi spotykanymi zachowaniami dyskryminacyjnymi są także: sugerowanie, że praca, bądź konkretne profity mogłyby być dostępne dla pracownika na przykład w momencie dodatkowych świadczeń na rzecz pracodawcy bądź zobowiązania, że przez najbliższe 5 lat nie będzie miał dzieci.

Wiele osób starających się o pracę zapomina, że są pytania, na które nie muszą odpowiadać podczas rozmowy kwalifikacyjnej. Pytania o współmałżonka, o dzieci, a także o plany rozwoju rodziny są zakazane przez prawo. Tymczasem bywają zadawane przez potencjalnych pracodawców a szczególnie kobietom. Wskazuje to na dyskryminację względem płci (uwarunkowanie kulturowe sprawia, że pracodawcy nie obawiają się, że pracownik zostanie ojcem, natomiast mają opory w zatrudnianiu młodych mężatek i młodych matek). Na takie pytania można odmówić odpowiedzi. Należy także uważać na pytania nie wprost – zdarza się, że rozmowa zaczyna się przyjemnie – rekrutujący pyta co słychać, po czym na przykład zaczyna opowiadać o swoich dzieciach. Wiele matek w tym momencie zaczyna się czuć bezpiecznie (naprzeciwko siedzi osoba, która ma podobną sytuację rodzinną, podobne problemy) i zaczyna opowiadać o swoich dzieciach. Tymczasem jest to często obejście prawa (nie ma pytania wprost o dzieci), które jednak daje wiedzę pozwalającą wyeliminować „niewygodnych" pracowników.

Dyskryminację ze względu na płeć widać czasami także w ogłoszeniach o pracę. Jeżeli nie ma obiektywnego uzasadnienia, pracodawca nie może zamieszczać określenia płci osób aplikujących (np. „przyjmę do pracy w charakterze handlowca młodego mężczyznę").

Warto zwrócić uwagę, że dyskryminowanie może przybierać różne formy. Może to być [dyskryminacja – przypis red.]:

- bezpośrednia (np. wyższe wynagrodzenie dla mężczyzn za wykonywanie takiej samej pracy na takim samym stanowisku, blokada awansu młodej kobiety, mimo spełnienia przez nią wszystkich wymagań, bądź zwolnienie kobiety krótko po powrocie z urlopu macierzyńskiego);
- pośrednia (np. ustalanie pewnych nieobiektywnych wymagań, których konkretna grupa nie jest w stanie spełnić, przykładowo określenie wysokiego wzrostu dla kelnerów);
- nękanie – obrażanie, seksitowskie żarty i uwagi; nie musi to być działanie bezpośrednie (przez przełożonego), ale również pozwalanie na tego typu zachowania innym pracownikom bądź wręcz zachęcanie ich do tego prześladowania – następuje najczęściej po złożeniu skargi o dyskryminację.

Źródło: [autor nieznany], *Dyskryminacja w pracy ze względu na płeć*, https://link.operon.pl/n8037-20 [dostęp: 30.08.2018].

III. Naród

- Naród i jego tożsamość
- Postawy względem narodu
- Mniejszości narodowe i imigranci w Polsce
- Historyczne i współczesne uwarunkowania polskiej emigracji
- Wielowarstwowość tożsamości narodowej wybranych społeczeństw europejskich
- Polityka wybranych państw wobec mniejszości narodowych i imigrantów
- Grupy autochtoniczne we współczesnym świecie
- Konflikty społeczne we współczesnym świecie

1. Naród i jego tożsamość

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jaki sposób powstaje naród;
- poznasz czynniki narodowotwórcze;
- scharakteryzujesz różne koncepcje narodu.

Ćwiczenie

Canonicus cracoviensis, natione Polonus, gente Ruthenus, origine Judaeus (tłum. 'kanonik krakowski, narodowości polskiej, z urodzenia Rusin, z pochodzenia Żyd'). Odnieście wyznanie pewnego siedemnastowiecznego kleryka do czasów współczesnych. Określcie własną tożsamość.

Geneza narodu

We współczesnej nauce nie istnieje jednoznaczna definicja narodu. Przedstawiciele różnych nauk używają tego terminu w różnych kontekstach. Najmniej kwestii spornych budzi teza mówiąca o powstaniu narodu w toku rozwoju historycznego. Według niej naród to zbiorowość ludzi zbudowana na wspólnocie historycznej, językowej, kulturowej, terytorialnej, politycznej i ekonomicznej.

Ćwiczenie

1. Określ, jaką postawę względem narodu prezentuje bohater rysunku.
2. Podaj, w jaki inny sposób można tę postawę realizować.

Biorąc pod uwagę opisaną w poprzednim akapicie tezę, możemy stwierdzić, iż początek narodu to rodziny, które miały wspólnego przodka i tworzyły **rody**. Te stanowiły grupy społeczne połączone więzami krwi i organizowały się w pierwsze społeczności pierwotne. Strukturą o większej liczebności były **klany**, czyli związki rodowe oparte na wspólnocie przodków. Klany łączyły się w **plemiona** z rozwiniętą strukturą władzy. Plemiona miały często własny dialekt i odrębny kult religijny. Z tych powodów są uznawane za przedpaństwowe formy organizacji społeczeństw. Kolejnym stadium rozwoju był **lud**, który miał własną kulturę duchową i materialną. Kiedy członkowie ludu zaczęli się posługiwać pismem, począł się kształtować naród.

naród ▸ **Naród** można zdefiniować jako zbiorowość, w której poszczególni członkowie są przekonani o wspólnym pochodzeniu i łączy ich poczucie tożsamości. Tożsamość narodowa jest w gruncie rzeczy kwestią wiary – głębokim przekonaniem o wspólnych korzeniach, historii, kulturze, terytorium, interesach i celach swojego narodu, takich jak utrzymanie lub dążenie do stworzenia własnej państwowości.

Czynniki narodowotwórcze

Proces narodowotwórczy jest problemem bardzo złożonym. Składają się na niego różnorodne czynniki, które same w sobie nie stanowią dostatecznego warunku istnienia narodu. Na podstawie tych czynników wyodrębnia się trzy koncepcje narodu: antropologiczną[1], politologiczną i ekonomiczną.

Koncepcja antropologiczna (etniczno-kulturowa) zwraca uwagę przede wszystkim na czynniki kulturowe, które w procesie historycznym przyczyniły się do wyodrębnienia wspólnoty etnicznej. Zalicza się do nich: wspólny język, kulturę, świadomość narodową oraz terytorium.

Tadeusz Kościuszko jest bohaterem narodowym Polaków i Białorusinów. Posługiwał się językiem polskim i był patriotą, ale urodził się na terenie obecnej Białorusi.

Język ojczysty stanowi najbardziej charakterystyczną i uchwytną cechę. Ogólnie przyjmuje się, iż każdy język jest przypisany do określonej narodowości, jednak są w tym względzie pewne odstępstwa. Niektóre narody bowiem posługują się tym samym językiem (np. angielskim – Anglicy, Australijczycy, Amerykanie; niemieckim – Niemcy, Austriacy), inne natomiast używają kilku języków (np. Szwajcarzy – francuskiego, niemieckiego, włoskiego, retoromańskiego; Kanadyjczycy – francuskiego i angielskiego; Belgowie – francuskiego i flamandzkiego).

Kultura stanowi kolejny czynnik narodowotwórczy. Wszyscy członkowie danego narodu czują się z kulturą związani emocjonalnie. Postrzegają określone dzieła literackie, artystyczne, kulturę ludową i obyczajową za swoją, uważają ich twórców za członków swojej grupy etnicznej.

Świadomość narodowa to kryterium, które kształtuje się w długotrwałym procesie historycznym. Na skutek tego procesu ogół członków zbiorowości postrzega swoją odrębność na tle innych narodowości, a istotnym elementem jest pamięć historyczna. Powstaje ona w początkowym okresie kształtowania się tożsamości narodowej, na bazie legend i przekazu ustnego, a w kolejnej fazie – na podstawie przekazów pisanych. Jest nieodzownie związana ze wspólnotą kulturową. W procesie

Świadomości narodowej i kultury nie da się oddzielić. Historia państwa polskiego była inspiracją dla wielu twórców kultury, m.in. dla Jana Matejki. Ilustracja przedstawia *Bitwę pod Grunwaldem*.

[1] Antropologiczny – związany z antropologią, nauką badającą pochodzenie, rozwój i zróżnicowanie fizyczne człowieka jako gatunku; antropologia społeczna zajmuje się badaniem relacji zachodzących między zjawiskami społecznymi a kulturowymi.

W herbie Rzeczypospolitej Obojga Narodów zawarto **symbole** Polaków (Białego Orła) oraz Litwinów (Pogoń).

kształtowania świadomości narodowej istotną rolę odgrywają także **symbole narodowe**, takie jak **godło, flaga i hymn**. Posługiwanie się nimi przez zbiorowości w różnych sytuacjach życiowych (zawody sportowe, uroczystości patriotyczne, protesty społeczne) świadczy o poczuciu istniejących więzi w obrębie narodu.

Naród jest także definiowany jako zbiorowość zamieszkująca określone, zwarte **terytorium**, które ukształtowało się w procesie historycznym. Wpływa ono na poczucie bliskości psychicznej, kulturowej oraz odrębności narodowej, jednak i tu zdarzają się odstępstwa. Istniały i istnieją narody niezamieszkujące zwartego terytorium (np. Żydzi żyjący w diasporze[2] do czasu utworzenia Państwa Izrael w 1948 r., czy Romowie żyjący w rozproszeniu do dzisiaj).

różne koncepcje narodu

Koncepcja politologiczna (polityczna) zakłada, że o narodzie można mówić wtedy, kiedy ma on określoną państwowość lub dąży do jej stworzenia. Państwowość wpływa na umacnianie więzi oraz zagwarantowanie narodowi suwerenności. Nie oznacza jednak, że na terenie konkretnego państwa może mieszkać tylko jeden naród. Przykładem tego jest Rzeczpospolita Obojga Narodów (XVI–XVIII w.), którą zamieszkiwali Polacy, Litwini i inne narodowości (np. Rusini, Żydzi, Niemcy, Łotysze). We współczesnym świecie jest wiele przykładów narodowości, które nie mają własnej państwowości, ale dążą do jej powołania (np. Kurdowie zamieszkujący głównie Kurdystan, terytorium podzielone między państwa: Turcję, Irak, Iran, Syrię).

Koncepcja ekonomiczna zwraca uwagę na wspólny system ekonomiczny. Według niej naród powstaje w wyniku wspólnego gospodarowania na określonym terenie, na którym odbywa się produkcja i dystrybucja dóbr oraz usług (utworzenie rynku narodowego).

CZYNNIKI NARODOWOTWÓRCZE

JĘZYK

TERYTORIUM

POCHODZENIE

WIĘZY KRWI

KULTURA

ŚWIADOMOŚĆ NARODOWA

STOSUNEK DO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

SYMBOLE NARODOWE

Kształtowanie się narodu polskiego

Faktem jest, że naród polski jest produktem końcowym nowożytnego polskiego nacjonalizmu[3]. Jego rozwój przebiegał w sposób kapryśny i nierówny przez blisko dwa wieki, a ostateczny sukces był rzeczą bardzo niepewną przez większość okresu najnowszej historii. Ustalenie dokładnego momentu, w którym zaczął odgrywać istotną rolę w sprawach dotyczących ziem polskich, jest kwestią dyskusyjną. Niektórzy historycy utożsamiają go z decydującą datą 1864, kiedy to pewien stopień emancypacji społecznej towarzyszył narodowej manifestacji powstania styczniowego. Inni są skłonni odsunąć go do czasu odrodzenia się państwa polskiego w 1919 r. Najbardziej rygorystyczni obserwatorzy wysuwają argument, że

[2] Diaspora – rozproszenie jakiejś narodowości wśród innej lub wyznawców jakiejś religii wśród innowierców (wyznawców innej religii).

[3] Nacjonalizm – postawa, a także ideologia uznająca interes własnego narodu za wartość najwyższą, nadrzędną wobec interesów innych jednostek czy grup. Nacjonalizm, o którym pisze Norman Davies (czyt. norman dejwis), można nazwać „obronnym", gdyż Polacy dążyli do niepodległości i przywrócenia państwa polskiego. Inną odmianą jest nacjonalizm ekspansywny, usprawiedliwiający ekspansję danego narodu.

proces rozwoju narodu można uznać za zakończony, dopiero poczynając od momentu, gdy jednolicie polska ludność, zgodnie świadoma własnej tożsamości narodowej, objęła niepodzielne panowanie na swoim własnym narodowym terytorium.

Źródło: N. Davies, *Boże igrzysko. Historia Polski*, tłum. E. Tabakowska, Kraków 1999, s. 520–521.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij na przykładach, jak należy rozumieć słowa autora cytowanego fragmentu, że kształtowanie się narodu polskiego przebiegało „w sposób kapryśny i nierówny".
2. Podaj i uzasadnij, do której koncepcji powstawania narodu należy przyporządkować daty 1864 i 1919 r.
3. Podaj datę ostatecznego uformowania się narodu polskiego, którą wskazaliby „najbardziej rygorystyczni obserwatorzy".

Kształtowanie się narodów europejskich

Współczesna socjologia wyodrębnia dwie drogi przekształceń wspólnot etnicznych w naród. Według pierwszej **państwo zapoczątkowało formowanie się narodu** (kierunek rozwoju: **od państwa do narodu**). Dotyczy ona tych narodów, które w toku ewolucji historycznej powstały w państwach dynastycznych. Ograniczanie praw stanowych i stopniowe równouprawnienie wszystkich mieszkańców doprowadziło do wytworzenia się państw narodowych, w których następnie ukształtowały się wspólnoty kulturowe. Wśród narodów, które powstały w taki sposób, wymienia się m.in. Anglików oraz Francuzów.

Druga droga przekształcania się wspólnoty etnicznej w naród to kolejność **od narodu do państwa**. Oznacza to, że najpierw wytworzyła się we wspólnocie tożsamość kulturalna, a następnie narodziła się potrzeba niezależności politycznej. Taki proces kształtowania się narodu dotyczy w Europie państw, które powstały z końcem XX w., na przykład Ukrainy czy Białorusi.

Te dwie drogi to jednocześnie dwa rodzaje narodów: tzw. **stare**, nazywane **politycznymi** (koncepcja państwowo-narodowa), i **nowe**, określane mianem **etniczno-kulturowych** (koncepcja narodowo-państwowa). Należy jednak pamiętać, że obie te koncepcje przeplatają się ze sobą. W niektórych narodach bardziej podkreśla się teorie polityczne, w innych – etniczno-kulturowe. Efektem tego bywa także zróżnicowanie świadomości narodowej zarówno całych narodów, jak i ich poszczególnych członków. Świadomość narodowa oparta na koncepcji politycznej jest nieodłącznie związana z organizacją państwową, natomiast w drugim przypadku – z poczuciem wspólnoty etniczno-kulturowej.

◂ rodzaje narodów

Warto wiedzieć

W Polsce w latach 1988 i 1998 przeprowadzono takie same badania na temat tożsamości narodowej Polaków. Można na ich podstawie stwierdzić, że mimo poważnych zmian, które nastąpiły w naszym kraju po transformacji ustrojowej, poczucie polskości jest niezmienne i opisywane w tych samych kategoriach. Polacy to ci, którzy się nimi czują, znają język polski, historię i kulturę narodu.

Ćwiczenie

Zastanów się i odpowiedz, jakimi kryteriami według ciebie powinien się kierować człowiek utożsamiany z jakimś narodem.

Podsumowanie lekcji

s. 134–135
- Naród to zbiorowość ludzi zbudowana na wspólnocie historycznej, językowej, kulturowej, terytorialnej, politycznej i ekonomicznej.

s. 135–136
- Na podstawie czynników narodowotwórczych wyróżniono trzy koncepcje narodu: antropologiczną, polityczną i ekonomiczną.

s. 137
- Współczesna socjologia wyodrębnia dwa rodzaje narodów: polityczne i etniczno-kulturowe.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Zaprojektuj plakat przedstawiający kalendarium dziesięciu najważniejszych twoim zdaniem wydarzeń, które doprowadziły do ukształtowania się narodu polskiego. Uzasadnij wybór.
2. Wyjaśnij, jaki wpływ na kształtowanie się narodu może mieć polityka.
3. Korzystając z dostępnych źródeł informacji (encyklopedie, leksykony, opracowania historyczne, internet), podziel narody europejskie według kryteriów politycznych i etniczno-kulturowych.
4. Wyjaśnij, jaka droga doprowadziła do przekształcenia wspólnoty etnicznej w naród w przypadku państwa posługującego się poniższym symbolem narodowym.

5. Na podstawie fotografii podaj nazwę koncepcji narodu, z którą jest ona związana. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do elementów widocznych na fotografii.

Źródło: J. Łoziński, *63 dni życia i walki*, Olszanica 2014.

2. Postawy względem narodu

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym jest ojczyzna;
- poznasz postawy narodowe;
- zdefiniujesz patriotyzm, nacjonalizm, szowinizm, rasizm, ksenofobię, internacjonalizm, kosmopolityzm;
- rozpoznasz przejawy negatywnych postaw narodowych;
- uzasadnisz potrzebę przeciwstawiania się zjawiskom negatywnych postaw narodowych.

Ćwiczenie

Z czym kojarzy się wam ojczyzna? Podajcie po jednym najbardziej charakterystycznym symbolu ojczyzny.

Wieloznaczność słowa *ojczyzna*

Utożsamiając się z narodem, przeważnie czujemy związek emocjonalny z terytorium, na którym zamieszkujemy. Uważamy ten teren za swoją **ojczyznę**, w której się urodziliśmy lub w którym żyli nasi przodkowie. W ten sposób kształtuje się wspólna tożsamość narodowa, która nie zna granic, ponieważ więź emocjonalna z ojczyzną pozostaje nawet wtedy, kiedy zamieszkamy w innych częściach świata. Równocześnie możemy czuć więź emocjonalną z mniejszym obszarem terytorialnym, którym jest region, województwo, miasto czy wieś. Oprócz tożsamości narodowej możemy więc mówić o tożsamości regionalnej. To poczucie dumy z tego, że jesteśmy związani ze społecznością lokalną, w której się urodziliśmy lub wychowaliśmy. Taki obszar zaczynamy określać mianem **małej ojczyzny**. Związek uczuciowy z określonym regionem nie wyklucza poczucia przynależności do ojczyzny narodowej.

◀ ojczyzna

◀ mała ojczyzna

Jak wspomniano w poprzednim temacie, świadomość narodową wyrażamy również za pomocą **symboli narodowych**, jakimi są godło, barwy i hymn (zob. s. 136). Nasz stosunek do nich podkreśla poczucie odrębności i przynależności do narodu.

Myśląc Ojczyzna...

Ojczyzna – kiedy myślę – wówczas wyrażam siebie i zakorzeniam,
mówi mi o tym serce, jakby ukryta granica,
która ze mnie przebiega ku innym,
aby wszystkich ogarnąć w przeszłość dawniejszą niż każdy z nas:
z niej się wyłaniam...
gdy myślę Ojczyzna – by zamknąć ją w sobie jak skarb.
Pytam wciąż, jak ją pomnożyć,
jak poszerzyć tę przestrzeń,
którą wypełnia.

Źródło: K. Wojtyła, *Myśląc Ojczyzna...*, 1974 r., https://link.operon.pl/n8037-21 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Zinterpretuj pojęcie ojczyzny ukazane w wierszu Karola Wojtyły.
2. Napisz w zeszycie wypracowanie na temat: „Jak postrzegasz swój stosunek do ojczyzny narodowej i z czego on wynika?".

Postawy narodowe

Związek uczuciowy z narodem i państwem może być u człowieka źródłem różnych postaw dotyczących samego narodu i państwa oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Część z nich ma wymiar negatywny i wymaga krytyki ze strony społeczeństwa.

patriotyzm ▸ **Patriotyzm** (łac. *patria* – 'ojczyzna') to umiłowanie ojczyzny, poszanowanie jej tradycji, kultury, wypełnianie obowiązków obywatelskich. Patriota jest gotowy do bezinteresownej pracy na rzecz ojczyzny, walki w jej obronie oraz wypełniania względem niej konstytucyjnych obowiązków, takich jak na przykład służba wojskowa, płacenie podatków, przestrzeganie prawa. Patriotyzm jest postrzegany jako postawa pożądana i pozytywna, gdyż świadomy patriota zauważa w swoim narodzie i państwie także pewne wady, do których podchodzi krytycznie, a jednocześnie nie jest wrogo i pogardliwie nastawiony wobec innych narodów i państw.

Warto obejrzeć

Najlepsi na świecie, reż. K. Wesołowski, Polska 2007. Film dokumentalny (patrz obok – kadr z filmu), który przedstawia grupę kibiców polskiej drużyny siatkówki. Zdobył pierwszą nagrodę na 25. Festiwalu „Sport Movie & TV 2007" w kategorii „Sport i społeczeństwo". Jest dostępny na stronie: http://www.najlepsinaswiecie.pl.

Nacjonalizm (łac. *natio* – 'naród') to postawa społeczno-polityczna cechująca się podporządkowaniem interesów innych narodów własnemu celowi. Nacjonalista kieruje się dobrem narodu, a interes jednostki stawia na drugim planie. Nacjonalizm z jednej strony ma aspekt pozytywny, gdyż prowadzi do wzbudzenia poczucia tożsamości narodowej, a także jednoczy w dążeniu do niepodległości i obrony suwerenności państwa. Jednocześnie jednak nacjonalista głosi hasła o wyższości swojego narodu i z tego powodu jest skłonny usprawiedliwiać działania agresywne wymierzone przeciw innym grupom etnicznym w imię obrony własnych interesów. To jest negatywna strona nacjonalizmu. Niepokojącym zjawiskiem w Polsce, związanym z nacjonalizmem, była rosnąca niechęć do imigrantów z Ukrainy. Trend ten zmienił się wraz z agresją Rosji na Ukrainę, kiedy to Polacy w ogromnej większości spontanicznie udzielili schronienia i innej pomocy ukraińskim uchodźcom. Jak wskazuje raport CBOS z sierpnia 2022 r., polskie społeczeństwo w 84% popiera przyjmowanie uchodźców z Ukrainy. Jednak aż 78% Polaków wolałoby, żeby wrócili oni do swojego kraju zaraz po zakończeniu działań wojennych, a tylko 6% jest za tym, aby Ukraińcy osiedlili się w naszym kraju na stałe. W mediach społecznościowych pojawiają się też pod ich adresem negatywne komentarze i obawy o postępującą ukrainizację Polski.

Warto wiedzieć

Pojęcie szowinizmu wzięło się od nazwiska – legendarny Chauvin (czyt. szowę) był żołnierzem napoleońskim niezwykle dumnym z potęgi Francji doby napoleońskiej. Wędrując z Wielką Armią, miał sobie podśpiewywać: *Je suis Français! Je suis Chauvin!* (tłum. 'Jestem Francuzem! Jestem Chauvin!').

Szowinizm jest skrajną postacią nacjonalizmu. Charakteryzuje się bezkrytycznym stosunkiem do swojego narodu oraz pogardą i nienawiścią wobec innych. Szowinista wyolbrzymia zalety własnego narodu, nie zauważa jego wad, jest agresywny i nietolerancyjny wobec odmiennych grup etnicznych. Jest to postawa wymagająca szczególnej krytyki ze względu na dyskryminację innych ludzi.

Rasizm (wł. *razza* – 'rasa') to pogląd lub ideologia głosząca, że wartość człowieka jest uzależniona od jego rasy. Można wymienić następujące założenia rasizmu:

- ludzie dzielą się na rasy (różniące się od siebie cechami somatycznymi[4]);
- są rasy lepsze i gorsze (ich przedstawiciele mają określone zdolności intelektualne i fizyczne);
- mieszanie się ras prowadzi do degeneracji ras lepszych;
- rasy należy segregować (stąd getta, bantustany, rezerwaty itp.).

Teoretyk rasizmu, francuski polityk i etnolog, Artur de Gobineau (czyt. de gobino) w XIX w. doszedł do wniosku, że najlepszą rasą są biali, ale wśród nich występuje duże zróżnicowanie. Według niego najbardziej wartościowi rasowo są Aryjczycy, a najbardziej zdegenerowani – Słowianie. Poglądy rasistowskie rozwinął Brytyjczyk Houston Chamberlain (czyt. hjuston czemberlein), uznając „rasę Teutonów", czyli potomków plemion germańskich, za najlepszą, a za najgorszą – Żydów i Słowian. Te pseudonaukowe poglądy zostały podjęte przez nazistowskich teoretyków, m.in. przez Alfreda Rosenberga (czyt. rozenberga). Polityka **antysemityzmu** (niechęci i wrogości wobec Żydów) doprowadziła do Holocaustu i niewolnictwa w III Rzeszy. Po II wojnie światowej poglądy rasistowskie stały się podstawą **apartheidu** (z jęz. afrikaans *apart* – 'osobno') w Republice Południowej Afryki (do 1991 r.). Aż do lat sześćdziesiątych XX w. istniała również segregacja rasowa w Stanach Zjednoczonych. Należy pamiętać, że poglądy rasistowskie nie były wyrażane tylko przez przedstawicieli rasy białej. W okresie II wojny światowej rasizm stał się elementem imperialnej polityki Japonii. W USA elementy rasizmu zawierał program Partii Czarnych Panter, walczących z dominacją białych Amerykanów w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w.

Ćwiczenie

1. Podaj, jakim postawom wobec ojczyzny odpowiadają przytoczone cytaty.

„Moją ojczyzną jest cały świat".
Dante Alighieri

„Słodko i zaszczytnie jest umrzeć za ojczyznę".
Horacy

„Umrzeć dla ojczyzny to łatwo i ładnie, trudniej dla niej żyć przykładnie".
Jan Sztaudynger

Warto wiedzieć

Apartheid to doktryna i system polityczny obowiązujący w RPA w latach 1948–1991. Polegał na segregacji ludzi ze względu na rasę i dopuszczał sprawowanie władzy nad ludnością czarnoskórą (Zulusi, Bantu), kolorową (tzw. koloredzi) i pochodzącą z Azji (głównie Hindusi) tylko przez białych.

Powstała po zakończeniu wojny secesyjnej w XIX w. rasistowska organizacja Ku-Klux-Klan działa do dziś w Stanach Zjednoczonych.

[4] Somatyczny – cielesny.

ksenofobia ▸ **Ksenofobia** (gr. *ksenos* – 'obcy' i *phobos* – 'strach') to postawa związana z nacjonalizmem, wyrażająca się niechęcią i wrogością wobec cudzoziemców i cudzoziemszczyzny, wywołana strachem przed tym, co obce. Postawy ksenofobiczne najczęściej ujawniają się w społecznościach zamkniętych, pozbawionych kontaktów z innymi wzorami kulturowymi. Obcy stanowią zagrożenie ich ładu i bytu. Przeciwieństwem ksenofobii jest **ksenofilia**, czyli postawa sympatii do cudzoziemców i cudzoziemszczyzny.

Postawy wobec muzułmanów a przywiązanie do grupy własnej w Polsce

Źródło: M. Skrodzka, A. Stefaniak, *Postawy wobec muzułmanów a przywiązanie do grupy własnej w Polsce*, Warszawa 2017, https://link.operon.pl/n8037-22 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

Rozstrzygnij, czy Polacy są islamofobami. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych statystycznych.

---

internacjonalizm ▸ **Internacjonalizm** (łac. *inter* – 'między' i *natio* – 'naród') to postawa przeciwna do nacjonalizmu. Zakłada równouprawnienie i współpracę wszystkich narodów, bez podziału na lepszych i gorszych. Internacjonaliści dążą do przezwyciężenia odrębności między narodami i państwami dla osiągnięcia wspólnych celów, z których najważniejszy jest ład na świecie. Współcześnie ta postawa budzi dużą nieufność, ponieważ była hasłem ruchu komunistycznego w XIX i XX w. i wykorzystywano ją instrumentalnie w propagandzie ZSRR.

kosmopolityzm ▸ **Kosmopolityzm** (gr. *kosmopolites* – 'obywatel świata') to postawa społeczno-polityczna wychodząca z założenia, że ojczyzną człowieka jest cały świat. Kosmopolici odrzucają państwowość narodową, podziały polityczne i terytorialne, a szczególny nacisk kładą na wartości uniwersalne, takie jak równość i jedność wszystkich ludzi. Takie podejście prowadzi w konsekwencji do zaniku patriotyzmu i obojętności na problemy własnego narodu.

Ćwiczenie

Scharakteryzuj poszczególnych Polaków przedstawionych na rysunku powyżej. Jeżeli to możliwe, przyporządkuj im odpowiednie postawy wobec narodu.

Ćwiczenie

Sonda klasowa: Określcie anonimowo lub otwarcie własną postawę względem narodu. Zapiszcie wyniki na tablicy i je skomentujcie.

Podsumowanie lekcji

- Ojczyzną nazywamy terytorium, z którym człowiek czuje się związany emocjonalnie ze względu na zamieszkiwanie go przez naród, z którym się utożsamia. ◂ s. 139
- Mała ojczyzna to obszar, z którym człowiek czuje się związany ze względu na urodzenie, wychowanie lub zamieszkanie. ◂ s. 139
- Przejawy ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu bardzo często prowadzą do działań wymierzonych przeciwko drugiemu człowiekowi. ◂ s. 140–142

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij różnicę między ojczyzną narodową a małą ojczyzną.
2. Podaj przykłady manifestowania patriotyzmu lokalnego.
3. Wyjaśnij, dlaczego należy we współczesnym świecie przeciwstawiać się przejawom ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu.
4. Podaj, z jaką postawą narodową wiąże się przedstawiona gazeta. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do treści widocznej na stronie tytułowej.

ANIE NADZWYCZAINE

Proletariusze wszystkich krajów, łączcie się!

Trybuna Ludu

KOMITETU CENTRALNEGO POLSKIEJ ZJEDNOCZONEJ PARTII ROBOTNICZ

3. Mniejszości narodowe i imigranci w Polsce

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz międzynarodowe konwencje chroniące prawa mniejszości narodowych;
- przeanalizujesz stan przestrzegania praw mniejszości narodowych i etnicznych;
- odróżnisz mniejszości narodowe od etnicznych;
- przedstawisz postawy społeczeństwa polskiego wobec mniejszości narodowych, etnicznych i imigrantów;
- scharakteryzujesz dziedzictwo kulturowe wybranej grupy mniejszości etnicznej i narodowej.

Ćwiczenie

Wymieńcie prawa, jakich domagalibyście się jako przedstawiciele mniejszości polskiej w innym kraju.

Mniejszości narodowe

W wyniku procesu historycznego, w czasie którego kształtowały się państwowości, przesuwały się granice oraz przemieszczała ludność. Z tej przyczyny tereny większości państw są obecnie zamieszkiwane przez zbiorowości zaliczane do mniejszości narodowych. Są to grupy ludności innej narodowości niż naród dominujący w danym państwie. Charakteryzują się odmienną kulturą, tradycją, religią, językiem i świadomością narodową. Państwa są zobligowane do prowadzenia takiej polityki narodowościowej, aby umożliwić mniejszościom swobodny rozwój, zachowanie odrębności kulturowej i narodowej oraz równość praw obywatelskich. Mniejszości narodowe są także chronione przez organizacje międzynarodowe, które regulują ich prawa odpowiednimi deklaracjami i konwencjami. Do najważniejszych dokumentów tego typu należą:

ochrona praw mniejszości

dokumenty gwarantujące ochronę praw mniejszości

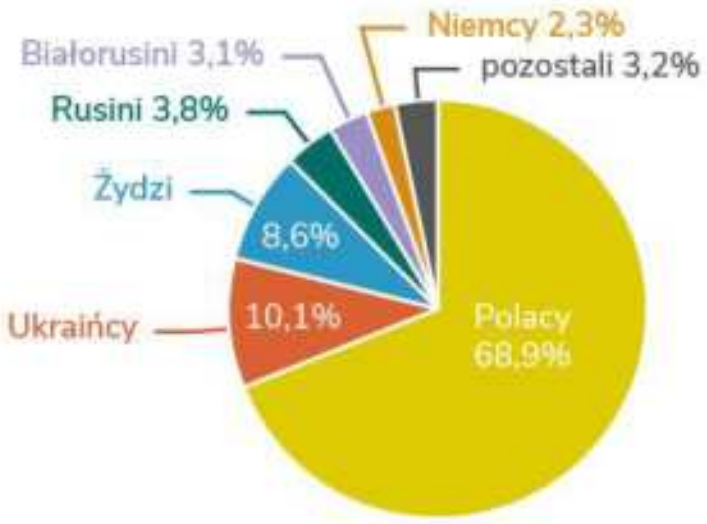
- **Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności** (Europejska Konwencja Praw Człowieka), uchwalona przez Radę Europy 4 listopada 1950 r., a ratyfikowana przez Polskę w 1993 r. W 14. artykule gwarantuje korzystanie z praw i wolności wymienionych w niniejszej konwencji bez dyskryminacji z powodu płci, rasy, koloru skóry, języka, religii, przekonań politycznych, pochodzenia narodowego lub społecznego oraz przynależności do mniejszości narodowej.
- **Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych**, opracowany przez ONZ 16 grudnia 1966 r., a ratyfikowany przez Polskę w 1973 r. W 26. artykule zakazuje dyskryminacji, m.in. z powodu pochodzenia narodowego. Natomiast w artykule 27. zabrania w państwach, w których istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe, pozbawiania osób należących do tych mniejszości prawa do własnego życia kulturalnego, wyznawania i praktykowania religii oraz posługiwania się własnym językiem.
- **Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych**, opracowana przez Radę Europy 1 lutego 1995 r., a ratyfikowana przez Polskę w 2000 r. Szczegółowo wymienia prawa i wolności mniejszości narodowych, gwarantując m.in. równość prawa, zachowanie tożsamości narodowej, prawo do zakładania instytucji, stowarzyszeń o charakterze narodowym itp.

Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

mniejszości narodowe w Polsce

Społeczeństwo polskie jest w zasadzie jednolite narodowościowo. Według danych Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r. mniejszości stanowiły zaledwie 1,55% ludności. Prawa mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce gwarantuje konstytucja, ratyfikowane wyżej wymienione umowy międzynarodowe, a także ustawy i rozporządzenia. Na ich podstawie mniejszości narodowe mają dostęp do publicznych mediów, tworzą własne organizacje, mają prawo do szkół lub klas z językiem mniejszości, a ich przedstawiciele zasiadają we władzach samorządowych i polskim parlamencie.

Struktura narodowościowa Polski w latach 1918–1939

Źródło: *Spis powszechny z 1931 r.* [w:] H. Zieliński, *Historia Polski 1914–1939*, Wrocław 1985, s. 124–126.

Struktura narodowościowa Polski po 1989 r.

Źródło: Narodowy Spis Powszechny, 2011 r.

Ćwiczenie

Przeanalizuj wykresy powyżej i wymień powody, które zadecydowały o tak znacznych zmianach w składzie narodowościowym państwa polskiego w XX w.

Warto wiedzieć

Komitety wyborcze mniejszości narodowych korzystają z prawa do udziału w podziale mandatów w wyborach do sejmu bez konieczności przekroczenia 5% progu wyborczego. Dzięki temu w każdej kadencji w ławach sejmowych zasiada jeden lub kilku przedstawicieli mniejszości niemieckiej.

Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym

Podstawowym dokumentem regulującym status mniejszości w Polsce jest **Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym**. Gwarantuje ona m.in. zachowanie i rozwój tożsamości kulturowej, prawo do używania i pisowni imion i nazwisk zgodnie z zasadami języka mniejszości. Na mocy ustawy w miejscowościach, w których określona mniejszość stanowi co najmniej 20%, można wprowadzić tablice informacyjne w podwójnym języku: polskim i mniejszości narodowej. Mniejszości mają także prawo do nauki w swoim języku. Na obszarze gmin, w których liczba mieszkańców należących do mniejszo-

ści przewyższa 20% ogólnej liczby mieszkańców, język tych mniejszości może być używany jako tzw. język pomocniczy. Ustawa określa także to, jaką grupę obywateli polskich uznaje się za mniejszość narodową, a jaką – za mniejszość etniczną.

Warto wiedzieć

W Polsce podwójne nazwy funkcjonują w ponad 1252 miejscowościach (stan na 2019 r.). W 827 są to nazwy polsko-kaszubskie, w 359 – polsko-niemieckie, w 30 – polsko-litewskie, w 27 – polsko-białoruskie, a w 9 – polsko-łemkowskie.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, dlaczego nazwa miejscowości na fotografii została zapisana w dwóch językach.

Ćwiczenie

Przeczytaj fragment Ustawy o mniejszościach narodowych i wykonaj polecenia:

1. Podaj zasadniczą różnicę między mniejszościami narodowymi i etnicznymi w świetle polskiego prawa.
2. Na podstawie fragmentu Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym (art. 2) wyjaśnij, dlaczego takie narodowości, jak Wietnamczycy, Francuzi, Amerykanie, Włosi, Grecy czy Bułgarzy nie mają w Polsce statusu mniejszości narodowej.
3. Wytłumacz, dlaczego polskie prawo nie uznało za mniejszość narodową Ślązaków, Kaszubów i Mazurów.

Dwujęzyczna tablica w polskiej miejscowości Puńsk przy granicy z Litwą

O mniejszościach narodowych i etnicznych w polskim prawie

Art. 2.1. Mniejszością narodową, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:

1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą i tradycją;
3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;
5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;
6) utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

2. Za mniejszości narodowe uznaje się następujące mniejszości:
1) białoruską; 2) czeską; 3) litewską; 4) niemiecką; 5) ormiańską; 6) rosyjską; 7) słowacką; 8) ukraińską; 9) żydowską.
3. Mniejszością etniczną, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:
1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą i tradycją;
3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;
5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;
6) nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.
4. Za mniejszości etniczne uznaje się następujące mniejszości:
1) karaimską; 2) lemkowską; 3) romską; 4) tatarską.

Źródło: Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

Największą mniejszością narodową w Polsce są **Niemcy**, którzy zamieszkują głównie województwa opolskie i śląskie, a w niewielkim stopniu dolnośląskie, warmińsko-mazurskie, pomorskie, zachodniopomorskie, wielkopolskie, kujawsko-pomorskie, lubuskie, mazowieckie i łódzkie. W niektórych gminach Niemcy stanowią nawet większość mieszkańców i odgrywają dużą rolę w samorządzie lokalnym. Organizują działalność wydawniczą i zrzeszają się w stowarzyszenia, takie jak na przykład Związek Niemieckich Stowarzyszeń Społeczno-Kulturalnych w Polsce czy Niemiecka Wspólnota „Pojednanie i Przyszłość". W większości są katolikami, a nieliczni deklarują wyznanie protestanckie. W roku szkolnym 2017/2018 języka niemieckiego uczyło się w 868 placówkach oświatowych 57 522 uczniów należących do tej mniejszości.

Ryszard Gala to kandydat Komitetu Wyborczego wyborców Mniejszości Niemieckiej; w wyborach parlamentarnych w 2019 r. ponownie został wybrany na posła na Sejm RP. Tę funkcję pełni nieustannie od czasu wyborów do Sejmu V kadencji.

Drugą co do wielkości mniejszością narodową w Polsce są **Białorusini**, zamieszkujący głównie województwo podlaskie oraz w niewielkim stopniu mazowieckie, warmińsko-mazurskie, lubelskie, pomorskie i zachodniopomorskie. W województwie podlaskim przedstawiciele tej mniejszości zasiadają we władzach samorządowych. Przeważnie należą do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. W roku szkolnym 2017/2018 języka białoruskiego uczyło się w 48 placówkach oświatowych 2828 uczniów należących do tej mniejszości. Pochodzenia białoruskiego jest między innymi Jerzy Kalina, polski dziennikarz

i reżyser związany z TVP. Specjalizuje się w kwestiach mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Ma na swoim koncie szereg reportaży i filmów dokumentalnych dotyczących narodowości białoruskiej.

Kolejną mniejszością w Polsce są **Ukraińcy**, zamieszkujący głównie województwo warmińsko-mazurskie oraz w mniejszym stopniu zachodniopomorskie, podkarpackie, pomorskie, dolnośląskie, podlaskie, lubuskie, mazowieckie, małopolskie, lubelskie i śląskie. Duży odsetek tej ludności w województwach zachodnich wiąże się z przeprowadzoną przez władze komunistyczne w 1947 r. akcją „Wisła", polegającą na przesiedleniu Ukraińców na Ziemie Odzyskane. Ukraińcy w Polsce należą przede wszystkim do dwóch Kościołów: greckokatolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. W roku szkolnym 2017/2018 w 179 placówkach języka ukraińskiego uczyło się 2956 uczniów należących do tej mniejszości. Wśród Ukraińców zasłużonych dla Polski znalazł się między innymi Jerzy Saski, który był synem ministra wojny Rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej na Emigracji. Ukończył on Szkołę Podchorążych Lotnictwa w Dęblinie, brał udział w kampanii wrześniowej, a potem był pilotem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Po wojnie był członkiem kierownictwa Związku Żołnierzy Ukraińskich w Polskich Siłach Zbrojnych z siedzibą w Londynie.

Jedną z imprez kulturalnych mniejszości ukraińskiej jest Festiwal Kultury Ukraińskiej „Podlaska Jesień".

Największą mniejszość etniczną w Polsce stanowią **Romowie** zamieszkujący wszystkie województwa, z czego najliczniej małopolskie. Romowie w Polsce to w zdecydowanej większości członkowie Kościoła rzymskokatolickiego, są jednak także wśród nich wyznawcy prawosławia, członkowie Kościoła zielonoświątkowego i Związku Świadków Jehowy. Przeważająca część uczniów pochodzenia romskiego uczęszcza do szkół publicznych. Szkołą organizującą bezpłatne nauczanie dla tej mniejszości jest niepubliczna Parafialna Podstawowa Szkoła Polsko-Romska z Oddziałami Integracyjnymi w Suwałkach. Wkład w polską kulturę wniosła poetka pochodzenia romskiego Papusza (właśc. Bronisława Wajs). Nigdy nie uczęszczała do szkoły, a czytać i pisać nauczyła się sama. Swoje wiersze pisała w języku romskim, potem przetłumaczono je na język polski. Od 1962 r. Papusza była członkinią Związku Literatów Polskich, a jej twórczość ukazała się między innymi w językach angielskim, niemieckim, francuskim i włoskim.

Jawne uprzedzenia antyromskie

Źródło: Centrum Badań nad Uprzedzeniami.

Ćwiczenie

1. Na podstawie przedstawionych badań ustal, jaki jest najbardziej rozpowszechniony w społeczeństwie polskim stereotyp Romów.
2. Wyjaśnij, jaki jest stosunek Polaków do równouprawnienia ludności romskiej i polskiej. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych.

Stosunek Polaków do praw mniejszości narodowych i etnicznych

Jak Pan(i) myśli, czy przedstawiciele mniejszości narodowych lub etnicznych powinni:	2005/2015		
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
mieć możliwość nauki swojego języka w szkołach polskich	82%/79%	11%/15%	7%/6%
mieć możliwość uczenia się w swoim języku	61%/63%	29%/30%	10%/7%
otrzymywać pomoc finansową na podtrzymywanie własnej kultury/tradycji	41%/43%	43%/47%	16%/10%
mieć możliwość porozumiewania się w swoim języku w urzędach	37%/41%	52%/51%	12%/8%
mieć możliwość umieszczania tablic z nazwami miejscowości we własnym języku obok tablic z nazwami polskimi, tam gdzie mieszkają	26%/32%	63%/60%	11%/8%
być zwolnieni z wymogu przekroczenia progu 5% głosów w skali kraju, aby wejść do Sejmu	18%/19%	57%/61%	25%/20%

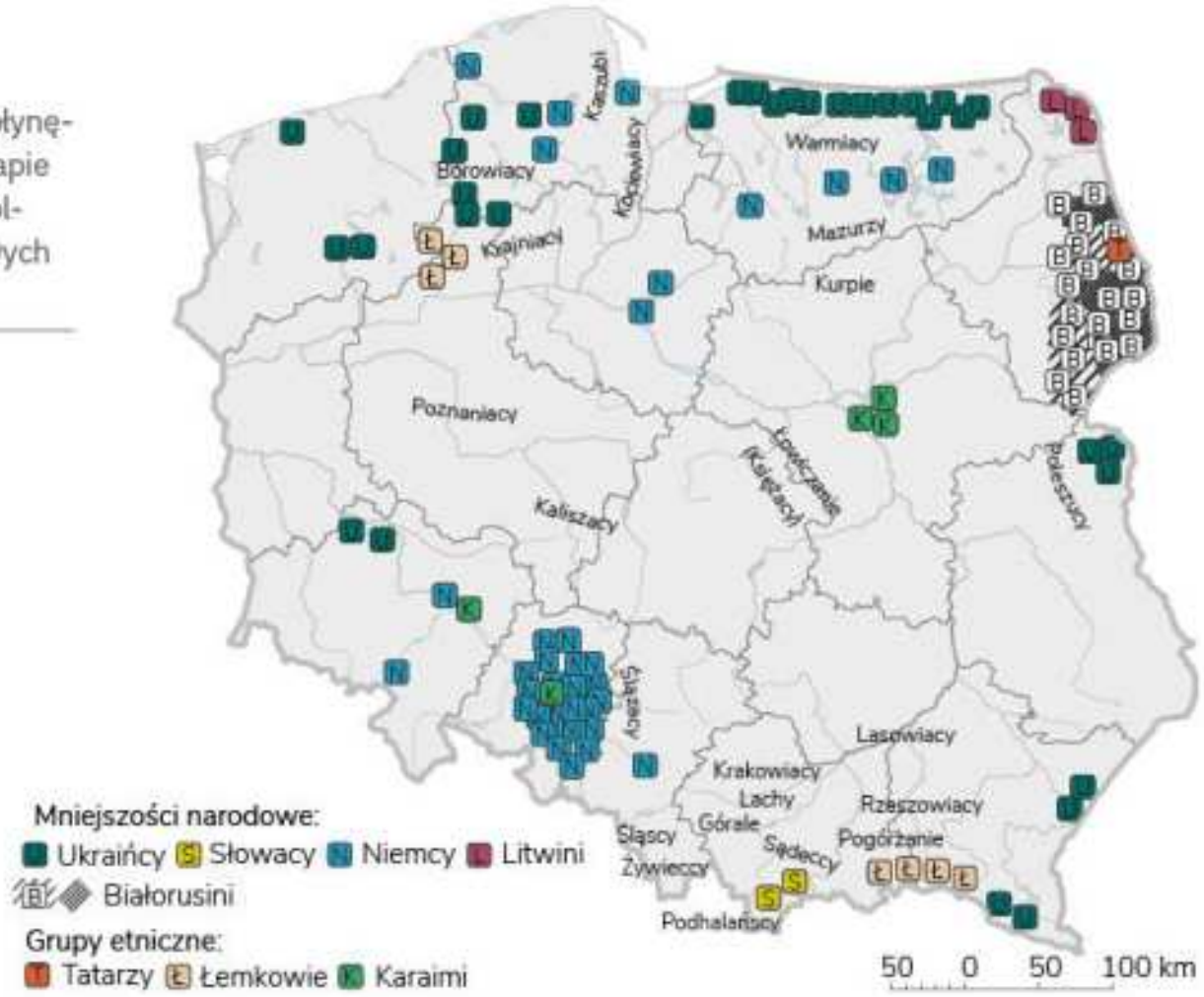
Ćwiczenie

1. Wyjaśnij na podstawie przedstawionych badań, jaki jest stosunek Polaków do praw mniejszości narodowych i etnicznych.
2. Porównaj wyniki badań z lat 2005 i 2015 i odpowiedz, jakie zmiany nastąpiły w stosunku do mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jakie czynniki wpłynęły na przedstawione na mapie rozmieszczenie poszczególnych mniejszości narodowych w Polsce.

Rozmieszczenie wybranych mniejszości narodowych i etnicznych w III RP

Na podstawie Raportu dotyczącego sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2007.

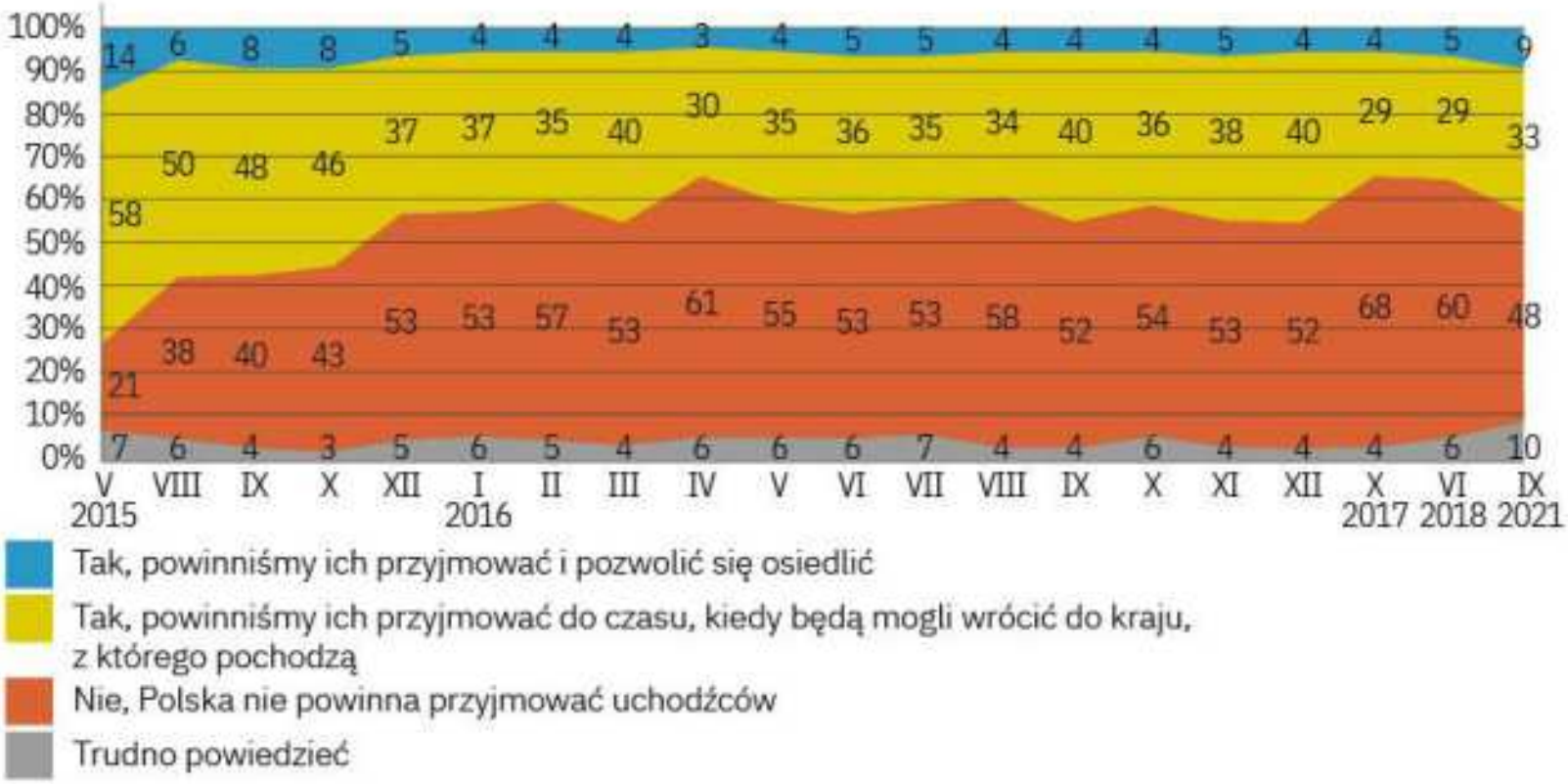
Sytuacja imigrantów w Polsce

W Polsce, podobnie jak w krajach Europy Zachodniej, coraz częstszym zjawiskiem jest napływ imigrantów. Pierwsze regulacje w tym zakresie pojawiły się po 1991 r., kiedy nasz kraj zaakceptował **Konwencję genewską** z 1951 r. i **Protokół nowojorski** z 1967 r. Dokumenty te regulują podstawy nadawania statusu uchodźcy oraz określają najważniejsze prawa i wolności uchodźców. **Uchodźca** to osoba prześladowana z powodu rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub ze względu na przekonania polityczne, która z tego powodu opuszcza swój kraj i nie może korzystać z jego ochrony. Zasady i tryb postępowania w sprawie nadawania statusu uchodźcy normalizuje **Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu uchodźcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej** (wraz z późniejszymi zmianami). Mimo iż regulacje prawne dotyczące uchodźców pojawiły się dopiero pod koniec XX w., to już na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych w naszym kraju przyjęto około 14 tysięcy Greków, którzy byli ofiarami wojny domowej w ich kraju. Od lat dziewięćdziesiątych XX w. schronienia w naszym kraju zaczęli szukać emigranci z targanej wojną domową Jugosławii. Równo-

Logo Urzędu do spraw Cudzoziemców

cześnie rosła liczba przybywających z krajów byłego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, głównie z Czeczenii próbującej uniezależnić się od Rosji. Polska była wówczas przeważnie traktowana jako przystanek w drodze na Zachód. Obecnie coraz częściej jest krajem docelowym. W pomoc imigrantom zaangażowały się różnego rodzaju organizacje społeczne, takie jak Caritas czy Polska Akcja Humanitarna. Decyzje w sprawie nadawania statusu uchodźcy podejmuje Urząd do spraw Cudzoziemców, a odwołania rozpatruje Rada do spraw Uchodźców. W związku z długim czasem oczekiwania na decyzję urzędu osoby ubiegające się o status uchodźcy są objęte pomocą socjalną, która zapewnia im mieszkanie w specjalnie w tym celu zorganizowanych ośrodkach pobytu. Mają tam zapewnione wyżywienie, pomoc medyczną i naukę języka polskiego. Mogą się również ubiegać o pomoc finansową na pokrycie kosztów pobytu w Polsce lub kosztów wyjazdu.

Czy Pana(i) zdaniem Polska powinna przyjmować uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi?

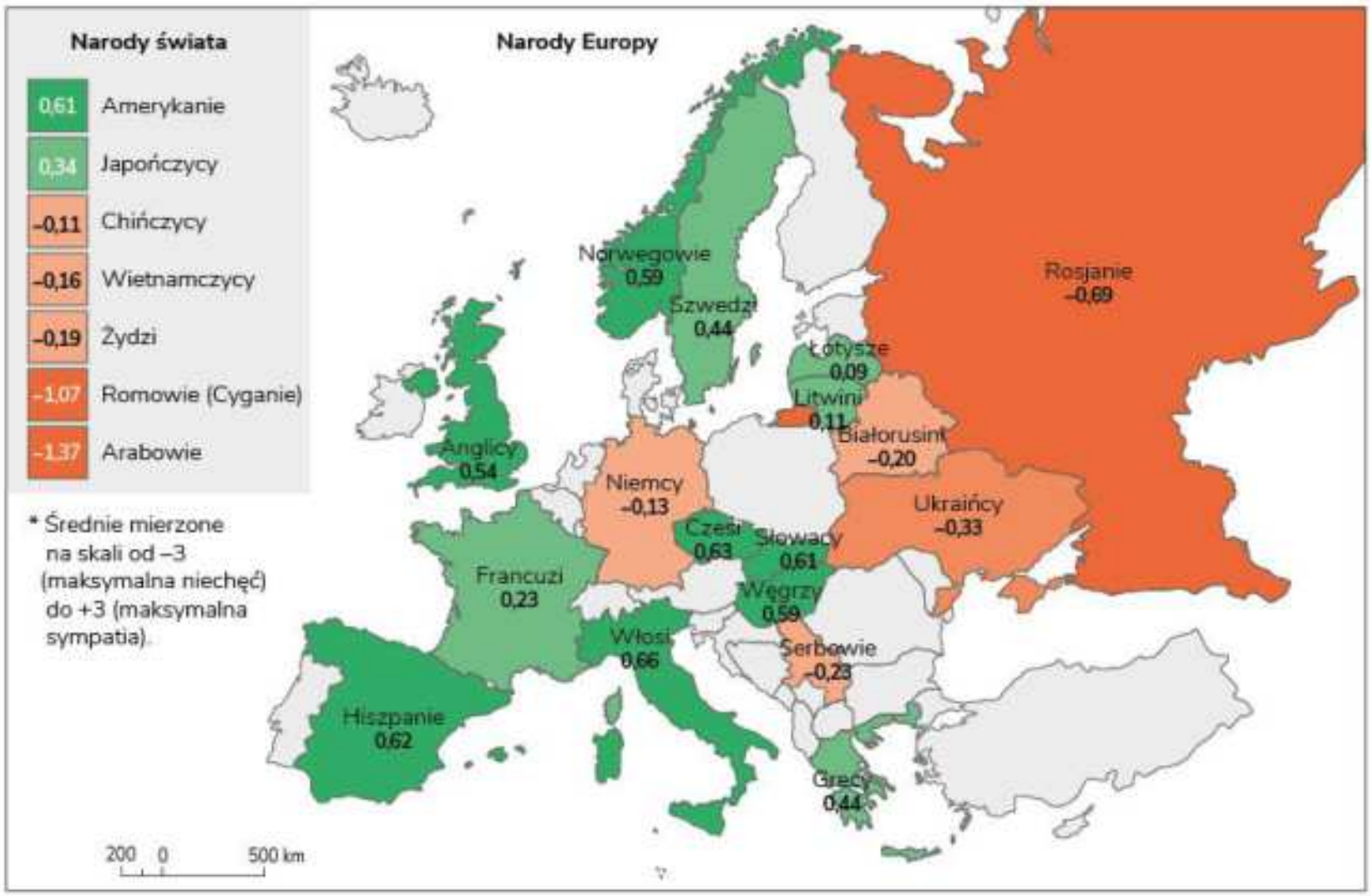

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-23 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Na podstawie danych statystycznych ustal, czy jesteśmy zwolennikami, czy przeciwnikami przyjmowania uchodźców z krajów objętych konfliktem zbrojnym.
2. W listopadzie 2015 r. w Paryżu doszło do serii zamachów terrorystycznych. Ustal, czy miały one wpływ na stosunek Polaków do uchodźców. Odpowiedź uzasadnij.
3. Poszukajcie informacji o kryzysie migracyjnym na granicy polsko-białoruskiej. Przeprowadźcie w klasie dyskusję na temat jego związku ze stosunkiem Polaków do przyjmowania uchodźców.

Średnie ocen na skali sympatii–niechęci Polaków do wybranych narodów*

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-25 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Rozstrzygnij, jaki jest stosunek Polaków do narodów wchodzących w skład Unii Europejskiej.
2. Rozstrzygnij, do kogo odnosimy się z największą niechęcią i wyjaśnij, z czego może ona wynikać.

Język regionalny

ludność kaszubska

Specyficzną grupą społeczną w Polsce są **Kaszubi**. Nie zalicza się ich ani do mniejszości narodowych, ani do etnicznych. Ludność kaszubska to grupa etnograficzna, która na podstawie ustawy otrzymała prawo do języka regionalnego. Według obecnego stanowiska socjologicznego i historycznego uznaje się tę społeczność za grupę etniczną narodu polskiego. Jednak ich język nie jest dialektem języka polskiego ani języka migrantów. Natomiast jest tradycyjnie używany przez Kaszubów na terenie Polski i zgodnie z Europejską Kartą Języków Regionalnych i Mniejszościowych podlega ochronie. Wobec języka kaszubskiego stosuje się te same przepisy, co w sprawie używania języka mniejszości narodowych i etnicznych. W roku szkolnym 2017/2018 funkcjonowało w Polsce 508 szkół, w których uczono języka kaszubskiego – uczęszczało do nich 19 828 uczniów. Od 2005 r. istnieje możliwość zdawania egzaminu maturalnego z tego języka, jako przed-

Ćwiczenie

Omów wygląd stroju kaszubskiego.

miotu dodatkowego. Obszarem zamieszkanym przez Kaszubów jest przede wszystkim województwo pomorskie. W gdańskiej TVP3 emitowane są programy w języku kaszubskim, a w Gdyni ma siedzibę regionalna rozgłośnia radiowa Radio Kaszëbë. Oprócz tego kaszubska mniejszość jest obecna w internecie, m.in. pod adresem www.Kaszubi.pl. Z kolei na Uniwersytecie Gdańskim, jako jedynej uczelni w Polsce, można studiować etnofilologię kaszubską. Wśród Kaszubów nie brakuje znanych i zasłużonych postaci dla polskiej kultury. Wśród nich można między innymi wymienić Gerarda Labudę – historyka mediewistę, Czesława Langa – założyciela wyścigu Tour de Pologne, piosenkarkę Natalię Szroeder oraz aktorki Danutę Stenkę oraz Martę Żmudę Trzebiatowską.

Warto obejrzeć

Film *Kamerdyner* w reżyserii Filipa Bajona to epicka saga inspirowana prawdziwymi historiami Polaków, Kaszubów i Niemców, rozgrywająca się na Kaszubach w latach 1900–1945. W 2018 r. film ten został nagrodzony Srebrnymi Lwami na Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni.

Podsumowanie lekcji

- Prawa mniejszości narodowych są chronione przez: Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Konwencję Ramową o Ochronie Mniejszości Narodowych. s. 144
- Zgodnie z Ustawą z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym w Polsce mieszkają przedstawiciele dziewięciu mniejszości narodowych: Białorusini, Czesi, Litwini, Niemcy, Ormianie, Rosjanie, Słowacy, Ukraińcy, Żydzi, oraz przedstawiciele czterech mniejszości etnicznych: Karaimi, Łemkowie, Romowie i Tatarzy. s. 145–147
- Największy odsetek imigrantów do Polski przyjeżdża z Białorusi i Ukrainy. s. 150–151

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Na podstawie dokumentów międzynarodowych wypisz w zeszycie lub na kartce prawa, które przysługują mniejszościom narodowym.
2. Uzasadnij konieczność zagwarantowania praw mniejszościom narodowym i etnicznym.
3. Ustosunkuj się do zjawiska imigracji w Polsce. Przedstaw jego wady i zalety.
4. Wyjaśnij, z jakich powodów do naszego kraju przybywają imigranci.
5. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
   a) Językiem regionalnym w Polsce jest język śląski.
   b) Mniejszością narodową w świetle prawa polskiego nie są Kaszubi.
   c) Jedyną mniejszością etniczną posiadającą przedstawicieli w polskim sejmie są Niemcy.

4. Historyczne i współczesne uwarunkowania polskiej emigracji

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie wydarzenia historyczne przyczyniły się do powstania potoków polskiej emigracji;
- przeanalizujesz przyczyny polskiej emigracji;
- poznasz uwarunkowania współczesnej emigracji naszych rodaków;
- wyjaśnisz zróżnicowanie form i treści tożsamości polskiej naszych rodaków mieszkających poza granicami Polski;
- przedstawisz założenia Karty Polaka i repatriacji oraz przeanalizujesz ich mocne i słabe strony.

Emigracja popowstaniowa

Zjawisko **migracji**, które opisywane było we wcześniejszych rozdziałach, towarzyszy człowiekowi od momentu pojawienia się go na Ziemi. Jest ono także charakterystyczne dla naszych rodaków, którzy już w średniowieczu przemieszczali się z powodów ekonomicznych, edukacyjnych czy politycznych. Zjawisko to w pewnych okresach historycznych przybrało formę **potoków emigracyjnych**, których uwarunkowania miały charakter polityczny lub ekonomiczny. Emigracja polityczna nasiliła się po naszych powstaniach narodowych, kiedy to ich uczestnicy musieli opuszczać ojczyznę, aby uniknąć represji. Niektórzy wyjeżdżali także, by szukać wsparcia za granicą w celu kontynuowania walki z zaborcami. Pierwsza taka fala pojawiła się po upadku powstania kościuszkowskiego i likwidacji państwa polskiego. Polscy patrioci przeważnie udawali się do Francji, która prowadziła wojnę z naszymi zaborcami. Tam m.in. wyjechali tacy działacze, jak Józef Wybicki czy Jan Henryk Dąbrowski, twórca Legionów Polskich we Włoszech. Największa fala emigracyjna nastąpiła jednak po upadku powstania listopadowego w 1831 r. Przegrana wojna polsko-rosyjska i represje popowstaniowe doprowadziły do opuszczenia kraju przez blisko 10 tysięcy naszych rodaków. Emigrację polistopadową określono w historii mianem **Wielkiej Emigracji**, i to wcale nie ze względu na jej liczbę, ale m.in. dlatego, że tworzyli ją przedstawiciele świata polityki, kultury i nauki, którzy zaangażowali się na obczyźnie w działalność patriotyczną. To w jej wyniku na emigracji powstały takie organizacje, jak: Komitet Narodowy Polski, Hotel Lambert, Towarzystwo Demokratyczne Polskie czy Gromady Ludu Polskiego, które prowadziły działalność mającą na celu doprowadzenie do odzyskania niepodległości przez Polskę.

emigracja po powstaniu listopadowym

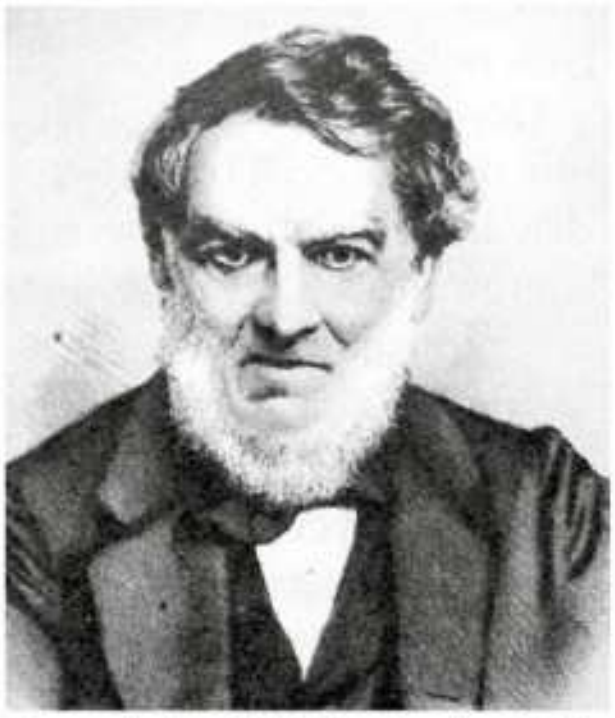
XIX-wieczna grafika przedstawiająca scenę przyjęcia polskiego emigranta we Francji

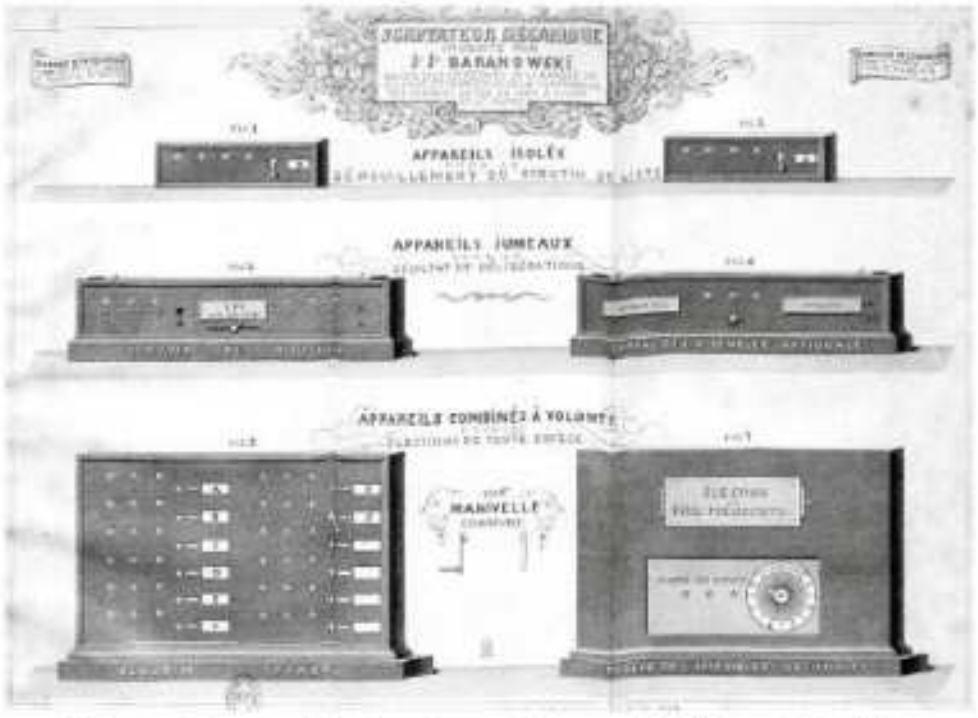
Ćwiczenie

1. Rozstrzygnij, jaki był stosunek Francuzów do polskich emigrantów politycznych. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się co najmniej do dwóch elementów graficznych.
2. Na postawie ilustracji i wiedzy własnej rozstrzygnij, z którym polskim powstaniem narodowym związana jest przedstawiona grafika. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do elementu graficznego i swojej wiedzy historycznej.

emigracja po powstaniu styczniowym

Ostatnia fala polskiej emigracji politycznej w XIX w. nastąpiła po upadku powstania styczniowego, które wybuchło w 1863 r. i trwało do połowy 1864 r. Ostre represje rosyjskie, takie jak konfiskata majątków i zsyłka w głąb Rosji, doprowadziły do opuszczenia ojczyzny przez Polaków uczestniczących w walce o niepodległość. Większość z nich udała się do Francji, gdzie potem angażowała się m.in. w wojnę francusko-pruską i Komunę Paryską.

Powszechnie o Wielkiej Emigracji mówi się w kontekście patriotycznej kulturalno-politycznej działalności Polaków za granicą, podając przykłady wybitnych twórców: Adama Mickiewicza, Cypriana Kamila Norwida czy Fryderyka Chopina. Jednakże warto również pamiętać, iż wielu polskich patriotów (jak podają źródła około jednej czwartej przedstawicieli Wielkiej Emigracji) specjalizowało się w naukach technicznych, także z pobudek patriotycznych. Polacy, zachwyceni osiągnięciami technicznymi we Francji i w Wielkiej Brytanii, kształcili się w kierunkach technicznych, by w przyszłości być przydatnymi inżynierami w niepodległej ojczyźnie, wówczas bardzo pod względem technicznym zacofanej. Innym ważnym powodem – zwłaszcza dla fali emigrantów wywołanej upadkiem powstania listopadowego – była chęć technicznego wspierania militarnego zaplecza polskich wojsk, które postrzegano również jako zacofane w stosunku do zaplecza technicznego wojsk zaborców. Jednym z wybitniejszych polskich wynalazców Wielkiej Emigracji był wszechstronnie wykształcony **Jan Józef Baranowski** (na zdjęciu). Inżynier (a także ekonomista, finansista i językoznawca) wynalazł i opatentował we Francji m.in. semafor, gazomierz, kasownik do biletów w komunikacji, maszynę do przeliczania głosów (na zdjęciu), maszynę do księgowania (ang. *tax machine*) oraz kopiarkę do listów. Za wiele wynalazków otrzymał nagrody i wyróżnienia w Paryżu oraz w Londynie.

Emigracja zarobkowa w XIX w.

ekonomiczne przyczyny emigracji w XIX w.

Druga połowa XIX w. to okres wzmożonej emigracji zarobkowej spowodowanej przeludnieniem Starego Kontynentu. Migracyjnym ruchom sprzyjał postęp techniczny w dziedzinie produkcji środków transportu, szczególnie w komunikacji morskiej. Fala migracji objęła także mieszczan i chłopów zamieszkujących ziemie polskie, a najszybciej tych znajdujących się pod zaborem pruskim. W poszukiwaniu lepszych warunków życia Polacy z tych terenów emigrowali przede wszystkim za ocean (do obu Ameryk), ale przemieszczali się także w obrębie państwa niemieckiego. Z tych samych powodów opuszczano ziemie zaboru rosyjskiego i austriackiego. Warto wspomnieć, że najtrudniejsza sytuacja ekonomiczna występowała w Galicji, w której zdecydowana większość ludności utrzymywała się z rolnictwa. Klęski żywiołowe, przeludnienie i brak większego przemysłu, który zagwarantowałby pracę nadwyżce ludności wiejskiej, zmuszały mieszkańców Galicji do wyjazdów. Emigrowali oni m.in. do Niemiec, szukając tam prac sezonowych, oraz na

kontynenty amerykańskie. Początkowo popularnym wśród chłopów galicyjskich kierunkiem była Brazylia. Wkrótce okazało się jednak, że warunki bytowe nie były tam lepsze od tych na ziemiach polskich i coraz trudniej było znaleźć pracę. Dlatego zaczęto przede wszystkim wyjeżdżać do tzw. ziemi obiecanej – jak nazywano Stany Zjednoczone Ameryki. Szacuje się, że do tego kraju pod koniec XIX i na początku XX w. – tylko z samej Galicji – wyjechało około 700 tysięcy Polaków. W wyniku tak dużej fali emigracji zarobkowej w USA powstały liczne skupiska polonijne istniejące do dziś, m.in. w Nowym Jorku i Chicago.

Emigracja Polaków w XX w.

polityczne przyczyny emigracji w XX w.

Wydarzeniami, które wywołały kolejną falę emigracji Polaków, były II wojna światowa i przejęcie w naszym kraju władzy przez komunistów. Przegrana w 1939 r. kampania wrześniowa oraz podział naszego państwa między III Rzeszę i ZSRR wywołały falę emigracji, na którą udawano się na Zachód, aby kontynuować walkę z okupantem przy boku Francji i Wielkiej Brytanii. Równocześnie wielu naszych rodaków było wbrew ich woli wywożonych na przymusowe roboty do Niemiec lub w głąb Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Podpisanie układu Sikorski–Majski w 1941 r., dotyczącego utworzenia armii polskiej w ZSRR, spowodowało napływ do ośrodków werbunkowych nie tylko samych ochotników, ale także całych rodzin, które następnie z armią Władysława Andersa wyemigrowały na Bliski Wschód.

WŁADZE RP NA UCHODŹSTWIE

W wyniku agresji III Rzeszy i Związku Radzieckiego na Polskę w 1939 r. Prezydent RP Ignacy Mościcki oraz Naczelny Wódz Edward Rydz-Śmigły zdecydowali się przenieść siedzibę władz polskich poza granice naszego kraju. Istniało wówczas duże ryzyko kapitulacji Polski oraz przejęcia w niewolę przedstawicieli polskich władz. Mościcki oraz Rydz-Śmigły wywieźli poza granice kraju insygnia władzy Rzeczypospolitej Polskiej: pieczęcie prezydenckie, sztandar prezydencki, oryginał Konstytucji kwietniowej z 1935 r. Władze polskie po przekroczeniu granicy zostały internowane w Rumunii, jednak zapisy Konstytucji kwietniowej umożliwiały Prezydentowi RP wyznaczenie swojego następcy. Mościcki, korzystając ze swoich uprawnień, wyznaczył na swojego następcę przebywającego we Francji Władysława Raczkiewicza. W ten sposób powstał rząd na uchodźstwie, który najpierw funkcjonował we Francji (w Paryżu, potem w Angers, czyt. ąże). Następnie z powodu kapitulacji Francji przeniósł się do Londynu i tam przebywał do 1990 r., kiedy to zakończył swoją działalność. Rząd RP na uchodźstwie zyskał w czasie II wojny światowej międzynarodowe uznanie wielu państw na świecie i sprawował legalną władzę nad RP. Niestety wraz z końcem II wojny światowej i przejęciem władzy w Polsce przez komunistów jego uznanie na arenie międzynarodowej zostało cofnięte.

Przekazanie insygniów władzy prezydenckiej w 1990 r. przez ostatniego prezydenta na uchodźstwie Ryszarda Kaczorowskiego ówczesnemu Prezydentowi RP Lechowi Wałęsie

PREZYDENCI RP NA UCHODŹSTWIE

- Władysław Raczkiewicz (1939–1947)
- August Zaleski (1947–1972)
- Stanisław Ostrowski (1972–1979)
- Edward Raczyński (1979–1986)
- Kazimierz Sabbat (1986–1989)
- Ryszard Kaczorowski (1989–1990)

Koniec II wojny światowej przyniósł kolejne rozczarowania i emigracje. W wyniku zmiany granic rozpoczęły się przesiedlania Polaków z Kresów Wschodnich na Ziemie Odzyskane. Wielu z naszych rodaków nie zdecydowało się opuścić swoich rodzinnych stron i pozostało poza granicami Polski. Stali się w ten sposób obywatelami ZSRR, a po jego rozpadzie m.in. Litwy, Ukrainy czy Białorusi, gdzie ich potomkowie żyją do dziś. Dla tych, którzy walczyli na Zachodzie, na przykład u boku Wielkiej Brytanii, przeważnie nie było możliwości powrotu. W nowej komunistycznej Polsce takie osoby były niepożądane, a ci, którzy zdecydowali się powrócić, byli prześladowani. Podobny los spotkał wielu patriotów, którzy musieli z kraju uciekać, aby ratować swoje życie. W okresie Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej z powodów politycznych emigrowano także w 1968 r., kiedy w wyniku antysemickiej polityki władz nasz kraj opuściło kilkanaście tysięcy osób pochodzenia żydowskiego. Prześladowania polityczne związane z działalnością opozycyjną wobec reżimu panującego w naszym kraju także spowodowały, że wielu Polaków zdecydowało się na emigrację w okresie „Solidarności" w latach osiemdziesiątych po wprowadzeniu stanu wojennego w 1981 r.

Polacy z Kresów w drodze na Ziemie Odzyskane w 1945 r.

Ćwiczenie

Oceń warunki, w jakich była przesiedlana ludność polska.

Warto przeczytać

1945 r. Wojna i pokój Magdaleny Grzebałkowskiej to książka opisująca Ziemie Odzyskane z perspektywy przybyłych tam pierwszych osadników. Opowiada o trudach podróży na zachód i północ Polski, ukazuje trudne początki osadników, którzy nierzadko mieszkali w domach poniemieckich wraz z ich właścicielami. Autorka opisuje anomię, której doświadczają całe społeczności osadników.

Warto posłuchać

W latach powojennych, gdy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej zależnych od ZSRR swobodny przekaz informacyjny był zakazany, dużą rolę w informowaniu obywateli tych państw o sytuacji na świecie odegrało **Radio Wolna Europa** (RWE). Rozgłośnię założył w 1949 r. amerykański rząd i finansował jej działalność przez wszystkie lata istnienia (aż do 1994 r.). Audycje rozgłośni prowadzili Polacy przebywający na emigracji, m.in. **Jan Nowak-Jeziorański**. Radia nie zawsze udawało się swobodnie słuchać, gdyż jego transmisje były regularnie zagłuszane przez polskie władze komunistyczne. Warto posłuchać archiwalnych nagrań RWE, które zostały przejęte przez Narodowe Archiwum Cyfrowe i są dostępne w serwisie Polskiego Radia: https://link.operon.pl/n8037-26 [dostęp: 04.11.2022]. Istotny przekaz, szczególnie po wprowadzeniu stanu wojennego w 1981 r., niosło także radio **Głos Ameryki**. Nadawało ono z Waszyngtonu, od 1942 r. także w języku polskim.

Unia Europejska a emigracja Polaków

Ostatnią falę emigracji, tym razem o **charakterze zarobkowym**, możemy zauważyć po transformacji ustrojowej w Polsce. W latach dziewięćdziesiątych XX w., wraz z rosnącym bezrobociem w kraju, rosła liczba osób poszukujących pracy za

granicą. W tym okresie głównym kierunkiem emigracji zarobkowej były Niemcy, gdzie Polacy znajdowali zatrudnienie przy pracach sezonowych, m.in. w rolnictwie i budownictwie. Dane szacunkowe wskazują, że pod koniec lat dziewięćdziesiątych Polskę opuszczało około 400 tysięcy osób rocznie. Migracje te miały jednak przeważnie charakter czasowy, a na stałą emigrację, przed przystąpieniem do Unii Europejskiej, zdecydowało się według danych statystycznych około 330 tysięcy obywateli naszego kraju. Wraz z przystąpieniem do Unii Europejskiej w 2004 r. pojawiły się większe możliwości uzyskania pracy za granicą dla naszych rodaków. W tym samym roku dla Polaków zostały otwarte rynki pracy w Wielkiej Brytanii, Irlandii i Szwecji, a klika lat później w pozostałych państwach UE. Czynniki te ułatwiły podjęcie decyzji o emigracji. Głównym kierunkiem w tym okresie stała się Wielka Brytania, dokąd wyjeżdżały osoby młode, zachęcone wysokimi zarobkami i dobrą koniunkturą tego kraju. Tradycyjny kierunek polskiej emigracji, jakim były Niemcy, stracił na popularności, m.in. z tego powodu, że nasz zachodni sąsiad otworzył dla Polaków rynek pracy dopiero w 2011 r. Zgodnie z badaniami Głównego Urzędu Statystycznego poza granicami Polski w 2016 r. przebywało ponad 2,5 miliona mieszkańców naszego kraju. Najwięcej w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Holandii i Irlandii.

emigracja zarobkowa Polaków po wejściu do Unii Europejskiej

modele polskiego emigranta

Bez względu na kierunek polskiej emigracji poakcesyjnej możemy zauważyć **trzy modele polskiego emigranta**. **Pierwszy** model to osoby, które mają niewielkie kwalifikacje, słabo znają język kraju docelowego, ale uległy gorączce wyjazdów i podjęły spontaniczną decyzję, aby wyjechać w poszukiwaniu pracy i tam ułożyć sobie życie. **Drugą** grupę stanowią ci, którzy wyjeżdżają z myślą zarobienia pieniędzy i powrotu do kraju. Takie osoby żyją bardzo skromnie, często w trudnych warunkach, aby zaoszczędzić środki finansowe, które planują spożytkować w Polsce. Natomiast **trzeci** model polskiego emigranta stanowią osoby bardzo dobrze wykształcone, biegle posługujące się językami obcymi, które wyjeżdżają z naszego kraju, aby poprawić swój standard życia i zrobić karierę zawodową w krajach zachodnich.

Polonia i jej znaczenie dla Polski

Emigracja Polaków trwa już ponad 200 lat. W konsekwencji szacuje się, że poza granicami naszego kraju mieszka ok. 20 milionów ludzi narodowości polskiej. Tych, którzy podtrzymują polskie tradycje oraz wykazują zainteresowanie polską kulturą i naszymi interesami narodowymi, określa się mianem **Polonii**. W szerszym znaczeniu Polonia oznacza ogół ludności posiadającej polskie korzenie, która mieszka poza granicami Polski.

Naszych rodaków można spotkać niemal w każdym zakątku świata. Jednak najwięcej mieszka ich w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Szacuje się, że Polonia w USA może stanowić nawet 10 milionów, z czego ok. 1,3 miliona osób mieszka w Chicago. Oznacza to, że Chicago po Warszawie jest drugim co do wielkości skupiskiem Polaków żyjących w mieście. Duży odsetek Polaków mieszka także w Nowym Jorku i Detroit. Największym skupiskiem Polonii w Europie są Niemcy. Żyje tam około 2 milionów naszych rodaków, a główne ośrodki polonijne znajdują się w Zagłębiu Ruhry, Hamburgu i Berlinie. Prawdopodobnie jest to także drugie co do wielkości skupisko Polaków na świecie. Możliwe jest także, że więcej ludzi narodowości polskiej mieszka w Brazylii. Jednak w tym kraju dane nie są jednoznaczne i szacuje się, że mieszka tam od 1,6 do 3 milionów Polonii.

Duży odsetek Polaków mieszka także w krajach byłego Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich, takich jak Białoruś, Ukraina, Kazachstan oraz Federacja Rosyjska. Większość z nich znalazła się tam nie z własnej woli. Część przodków obecnej Polonii została wysiedlona na te tereny w wyniku represji popowstaniowych, inni z powodu zmiany granic po II wojnie światowej. To właśnie w drodze wysiedleń powstały skupiska Polaków między innymi na Syberii i w Kazachstanie. Taką samą politykę wobec naszych rodaków stosowały zarówno carska Rosja, jak i ZSRR. W okresie 1939–1941 sowieci prowadzili akcje wysiedleńcze ludności polskiej z tzw. Kresów Wschodnich, czyli ziem zajętych przez nich w wyniku agresji na Polskę 17 września 1939 r. Osoby te oraz ich potomkowie obecnie mogą skorzystać z polityki repatriacyjnej prowadzonej przez nasz kraj. Rząd polski traktuje repatriacje jako moralny obowiązek wobec tych Polaków i ich potomków, którzy zostali pozbawieni możliwości osiedlenia się w Polsce przez prowadzoną wobec nich politykę władz komunistycznych.

Życie na obczyźnie nie oznacza zerwania więzi z własną ojczyzną. Wielu wybitnych Polaków żyło poza granicami naszego kraju, tam tworzyło i dokonywało różnych wynalazków czy odkryć. Mimo to pozostali Polakami i świadczyli o Polsce poprzez swoją twórczość, swoje badania naukowe i swoją działalność. Wśród nich między innymi byli:

- Ernest Malinowski – polski inżynier drogowy i kolejowy, budowniczy kolei w Peru i Ekwadorze, projektant i budowniczy Centralnej Kolei Transandyjskiej, który był członkiem i korespondentem Towarzystwa Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu;
- Paweł Edmund Strzelecki – polski podróżnik, geolog, geograf, badacz i odkrywca, który podczas pobytu w Australii zbadał najwyższe pasmo górskie tego kontynentu, a jego najwyższy szczyt nazwał Górą Kościuszki; jako pierwszy Polak indywidualnie okrążył świat w celach naukowych; odwiedził wszystkie kontynenty oprócz Antarktydy;
- Ignacy Domeyko – polski geolog, mineralog, inżynier górnictwa, meteorolog, badacz Ameryki Południowej, który pozyskane w Chile minerały wysyłał do Polski; w dniu jego pogrzebu na trumnie położono grudkę ziemi przewiezioną przez niego z kopca Kościuszki;
- Ignacy Jan Paderewski – polski pianista, kompozytor, działacz niepodległościowy, mąż stanu i polityk, pod którego wpływem prezydent USA Woodrow Wilson w swoim orędziu w 1918 r. stwierdził, że powinna powstać niepodległa Polska.

Tożsamość Polaków mieszkających poza granicami państwa polskiego

typy tożsamości na emigracji

Wyznacznikami polskiej tożsamości narodowej dla naszych rodaków jest m.in. świadomość bycia Polakiem, posiadanie przynajmniej jednego rodzica narodowości polskiej, znajomość języka polskiego, naszej historii i kultury, przestrzeganie obyczajów. Również istotne są posiadanie obywatelstwa polskiego, urodzenie i zamieszkanie na terenie Polski oraz zasługi dla ojczyzny. Wszystkie te kryteria nie są jednak możliwe do spełnienia dla Polaków na stałe mieszkających poza granicami

naszej ojczyzny. O ile świadomość bycia Polakiem jest sprawą oczywistą dla pierwszych emigrantów, o tyle wraz z kolejnymi pokoleniami urodzonymi na obczyźnie świadomość ta może ulec zatarciu. Wśród potomków Polaków na obczyźnie można jednak czasami zauważyć tzw. **polskość sentymentalną**, innymi słowy **sentymentalną polską tożsamość**. Polega ona na świadomości polskiego pochodzenia, ale bez jakichkolwiek aspiracji do przynależności do narodu.

Tożsamość narodowa jest za granicą podtrzymywana przez środowiska polonijne, które tworzą różnorodne organizacje. Takimi organizacjami są na przykład: Fundacja Kościuszkowska, Kongres Polonii Amerykańskiej, Dom Kultury Polska Brazylia. Dzięki nim związki z ojczyzną, świadomość narodowa, znajomość języka są podtrzymywane w kolejnych pokoleniach. Bardzo często utrzymanie polskiej tożsamości jest jednak zagrożone – mówimy wówczas o **polskości zagrożonej (zagrożonej polskiej tożsamości)**. W dużej mierze dotyczy to naszych rodaków na Wschodzie, którzy pozostali tam w wyniku przesunięcia granic. Warunki, które panowały w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, bardzo często uniemożliwiały zachowanie polskości. Pozostała im tylko świadomość związków rodzinnych z Polską oraz słaba znajomość naszej kultury i języka. Wielu naszych rodaków za wschodnią granicą, na przykład w Kazachstanie, charakteryzuje się także **polskością rezydualną (rezydualną polską tożsamością)**, polegającą na posiadaniu świadomości bycia Polakiem bez możliwości rozwijania polskiej kultury z powodów politycznych. Potomkowie tamtejszych Polaków podkreślają polskie pochodzenie, pamiętają o polskiej przeszłości swych rodzin, zachowali także polskie nazwiska.

Zdjęcie z Parady Dnia Konstytucji 3 maja w Chicago z 2018 r. przedstawia Polonię w szlacheckich strojach tańczącą poloneza.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, do jakiego rodzaju polskiej kultury odwołuje się zdjęcie z uroczystości Dnia Polskiego Dziedzictwa.

ustawowe wspieranie tożsamości polskiej

Działania wspierające Polaków mieszkających za granicą prowadzi także państwo polskie. Rada Ministrów realizowała rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za granicą w latach 2015–2020. W ramach tego programu prowadzono między innymi działania mające wspierać nauczanie języka polskiego w innych państwach, wzmacniać pozycję środowisk polonijnych oraz zachować i umacniać polską tożsamość. Priorytetem polskiej polityki zagranicznej na lata 2021–2023 jest współpraca z Polonią w zakresie infrastruktury polonijnej. W ramach działań wynikających z tej współpracy przeznaczono środki finansowe na remonty budyn-

Radę Polonii Świata, organizację dbającą o interesy narodu polskiego w Polsce, jak i poza jej granicami, tworzą niemal wszystkie organizacje polonijne na świecie, m.in. Kongres Polonii Amerykańskiej, Kongres Polonii Kanadyjskiej. Rada organizuje cykliczne zjazdy Polonusów. Ostatni (piąty) odbył się w 2018 r. Ilustracja przedstawia logo V Zjazdu Polonii i Polaków z Zagranicy.

ków, które za granicą służą naszym rodakom. Jedną z takich inwestycji jest remont Ośrodka Młodzieżowego „Polana" w Australii.

Karta Polaka

Szczególną troską są objęci nasi rodacy za wschodnią granicą. W tym celu powstały dwie ustawy, takie jak **Ustawa o repatriacji z 9 listopada 2000 r.** i **Ustawa o Karcie Polaka z 7 września 2007 r.** Zgodnie z tymi dokumentami opieką państwa polskiego zostają objęci Polacy i ich potomkowie mieszkający na obszarach byłego ZSRR, którzy byli ofiarami komunizmu i przemocą zostali zmuszeni do opuszczenia ojczyzny. Na podstawie Ustawy o repatriacji osoby spełniające kryteria w niej zawarte z chwilą przekroczenia granicy Rzeczypospolitej Polskiej nabywają obywatelstwo polskie. Ustawa o Karcie Polaka umożliwia natomiast uzyskanie dokumentu potwierdzającego przynależność do narodu polskiego. Jest ona przyznawana tylko osobom nieposiadającym obywatelstwa polskiego, które wykażą się podstawową znajomością języka polskiego oraz polskimi korzeniami (od 2019 r. Kartę Polaka mogą otrzymać obywatele wszystkich krajów świata, którzy spełniają wspomniane kryteria). Osoby posiadające Kartę Polaka mogą m.in. pracować na terytorium naszego kraju bez specjalnego zezwolenia, uczyć się w polskich placówkach edukacyjnych oraz korzystać z ulg przy przejazdach środkami publicznego transportu kolejowego.

O statusie repatrianta

Art. 5. 1. Za osobę polskiego pochodzenia, w rozumieniu niniejszej ustawy, uznaje się osobę deklarującą narodowość polską i spełniającą łącznie następujące warunki:
1) co najmniej jedno z jej rodziców lub dziadków albo dwoje pradziadków było narodowości polskiej; 2) wykaże ona swój związek z polskością.

Źródło: Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o repatriacji.

Ćwiczenie

Na podstawie cytowanego fragmentu artykułu Ustawy o repatriacji rozstrzygnij, czy każdy potomek obywateli II RP, którzy po II wojnie światowej pozostali na terytorium ZSRR, ma prawo do statusu repatrianta. Odpowiedź uzasadnij.

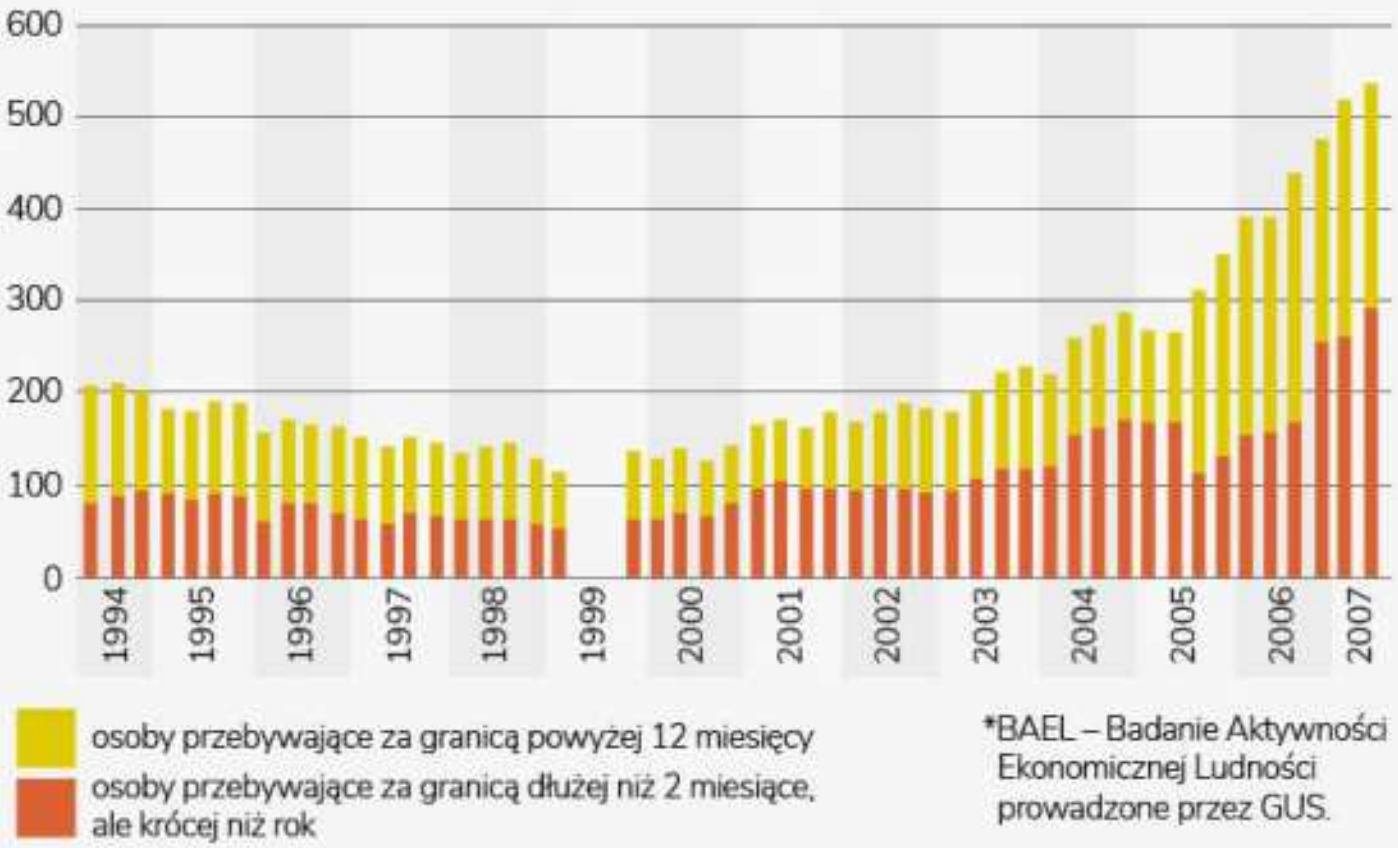
Podsumowanie lekcji

- Upadek państwa polskiego XVIII w. i XIX-wieczne powstania narodowe przyczyniły się do powstania fal emigracji politycznej. s. 154–155
- Emigracja polityczna po upadku powstania listopadowego została nazwana Wielką Emigracją. s. 154
- W drugiej połowie XIX w. w wyniku rozwoju transportu morskiego i przeludnienia Europy ubogie warstwy chłopskie i mieszczańskie z ziem polskich zdecydowały się na emigrację zarobkową za ocean. s. 155–156
- II wojna światowa i rządy komunistów w Polsce zmusiły wielu Polaków do emigracji politycznej. s. 156–157
- Wejście Polski do Unii Europejskiej ułatwiło emigrację zarobkową Polaków do krajów zachodnich należących do UE. s. 157–158
- Tożsamość Polaków mieszkających za granicą przyjmuje różne formy. Może być tożsamością sentymentalną, zagrożoną i rezydualną. s. 158–160
- Wsparcie polskiej tożsamości wśród rodaków poza granicami naszego państwa jest realizowane m.in. poprzez Ustawę o repatriacji, Ustawę o Karcie Polaka oraz Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za granicą w latach 2015–2020. s. 159–161

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Scharakteryzuj fale polskiej emigracji politycznej.
2. Korzystając z wiedzy własnej i wyniesionej z lekcji historii, dokonaj analizy porównawczej XIX-wiecznej emigracji zarobkowej ze współczesną.
3. Przedstaw różne formy i treści tożsamości Polaków mieszkających za granicą.
4. Wykorzystując metodę SWOT, dokonaj analizy mocnych i słabych stron Ustawy o repatriacji i Ustawy o Karcie Polaka.
5. Porównaj Ustawę o repatriacji z Ustawą o Karcie Polaka i rozstrzygnij, czy dotyczy ona tych samych osób narodowości polskiej.
6. Przeprowadźcie w klasie dyskusję na temat: „Jakie zagrożenia dla poczucia polskiej tożsamości niesie ze sobą mieszkanie za granicą?".
7. Napisz wypracowanie na temat: „Polityczne i ekonomiczne uwarunkowania polskiej emigracji w aspekcie historycznym i współczesnym".
8. Na podstawie zamieszczonego wykresu wykonaj następujące polecenia:
   a) Podaj przedział czasowy, w którym nastąpiła fala polskiej emigracji.
   b) Na podstawie wiedzy własnej rozstrzygnij, czy ustalona przez ciebie fala emigracji miała charakter polityczny, czy ekonomiczny.
   c) Wyjaśnij, jaki fakt historyczny wpłynął na powstanie ustalonej przez ciebie fali emigracyjnej. W odpowiedzi odwołaj się do konkretnego roku kalendarzowego.

Stali mieszkańcy Polski przebywający za granicą powyżej 2 miesięcy (w tysiącach) według BAEL*, 1994–2007

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-27 [dostęp: 04.11.2022].

5. Wielowarstwowość tożsamości narodowej wybranych społeczeństw europejskich

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym jest tożsamość narodowa;
- wyjaśnisz, na czym polega wielowarstwowość tożsamości narodowej;
- scharakteryzujesz tożsamość narodową mieszkańców Szwajcarii, Belgii, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii.

Ćwiczenie

Stwórzcie mapę myśli na temat narodu.

Tożsamość narodowa

Tożsamość narodowa jest postrzegana głównie jako poczucie odrębności od innych narodów zbudowane na bazie wspólnej historii, języka i kultury. Przeważnie jest ona kształtowana w obrębie poszczególnych państw, które we współczesnej Europie w większości przypadków mają jednorodny charakter narodowy. Jej częściami składowymi są **tożsamość polityczna** i **kulturowa**. Pierwsza z nich opiera się na uczestnictwie w rządzeniu państwem wynikającym z poczucia obowiązku obywatelskiego, druga – na emocjach będących efektem przynależności językowej i religijnej. Pojawiają się jednak przypadki, kiedy w obrębie jednego państwa możemy mówić o **wielowarstwowości tożsamości narodowej**. W obrębie naszego kraju taka sytuacja dotyczy Kaszubów, którzy posiadają podwójną identyfikację tożsamości. Z jednej strony postrzegają siebie jako Polaków, ale także mają poczucie odrębności etnicznej jako Kaszubi.

Tożsamość narodowa Szwajcarów

kantonalny charakter świadomości narodowej Szwajcarów

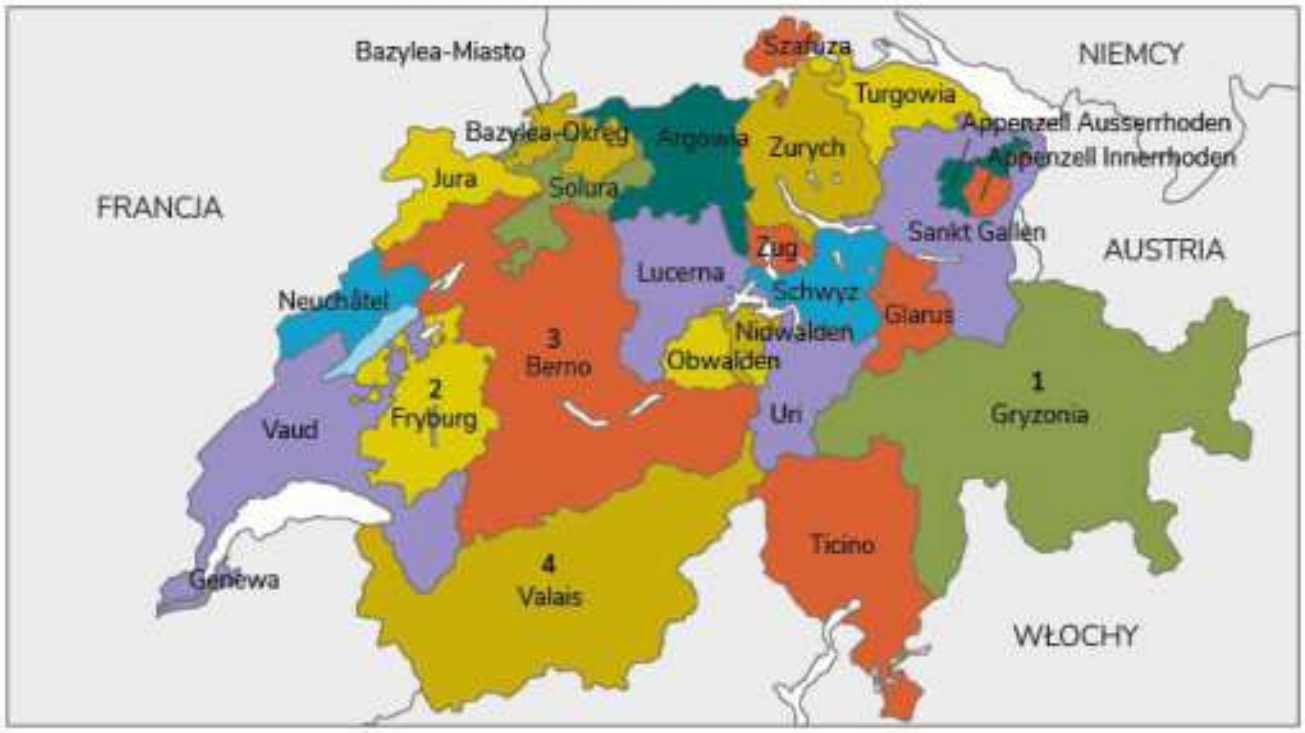
Konfederacja Szwajcarska to małe państwo federalne składające się z dwudziestu sześciu kantonów (jednostek terytorialno-administracyjnych), w którym obowiązują aż cztery języki narodowe: niemiecki, francuski, włoski i retoromański[5]. Takie zróżnicowanie językowe stawia pytanie o tożsamość narodową Szwajcarów, która w ich przypadku musi mieć charakter wielowarstwowy. Czynnikiem spajającym społeczeństwo tego kraju jest tożsamość polityczna, która kształtowała się na bazie różnych wydarzeń historycznych, zbliżających poszczególne kantony do współpracy w celu obrony swoich interesów. **Tożsamość narodowa** ma natomiast **charakter kantonalny**.

Druga połowa XIX w. to okres kształtowania się narodów europejskich, które swój proces powstania oparły na czynnikach kulturowych i etnicznych. Tego typu ruchy narodowościowe, występujące w Niemczech i we Włoszech, stanowiły poważne zagrożenia dla jedności Szwajcarii. Zróżnicowana ludność Szwajcarii nie posiadała

[5] Retoromański – język należący do grupy języków romańskich, wpisany na światową listę języków zagrożonych UNESCO; używany przez ludność zamieszkującą Alpy i okolice tych gór we Włoszech, a także w Szwajcarii (tu dialekt romansz, spokrewniony z językiem francuskim), gdzie jest językiem urzędowym, a posługuje się nim około 1% ludności.

bowiem wspólnego pochodzenia etnicznego ani wspólnej wywodzącej się z przeszłości jednolitej tradycji. W odpowiedzi na zagrożenia ze strony sąsiadów, które mogły doprowadzić do upadku państwa, pojawiła się **koncepcja narodu politycznego**. Czynnikiem łączącym wszystkich mieszkańców kantonów w takim narodzie miały być wydarzenia historyczne.

Granice kantonów w Szwajcarii

Ćwiczenie

Na podstawie mapy i tekstu źródłowego ustal, które języki są językami urzędowymi w kantonach opisanych numerami 1–4 na mapie.

Szwajcarska wieża Babel

Najbardziej znane są dialekty dużych miast (wielkość jest tu pojęciem względnym – największe miasto, Zurych, ma 380 tysięcy mieszkańców), czyli obok Berna i Zurychu również język mówiony Bazylei. Niezależnie od dialektów niektóre kantony mają dwa lub trzy oficjalne języki. Niemiecki i francuski obowiązują w Bernie, podobnie jak we Fryburgu, gdzie granice podziałów między dwoma obszarami językowymi wyznacza płynąca przez miasto rzeka nosząca dwie nazwy: Saane i Sarine. Rekordzistką jest Gryzonia, gdzie niemiecki, retoromański i włoski mają równe prawa.

Źródło: I.A. Hałgas, *Szwajcarska wieża Babel*, https://link.operon.pl/n8037-28 [dostęp: 04.11.2022].

Tożsamość polityczna Szwajcarów jest tworzona i wzmacniana do dziś. Szwajcarzy przede wszystkim najpierw utożsamiają się ze swoją gminą, potem kantonem, a na końcu z państwem. Wpływ na budowanie tożsamości politycznej ma specyficzny ustrój Szwajcarii, który szczegółowo zostanie omówiony w następnej klasie. Należy jednak w tym momencie zwrócić uwagę na rozbudowany system demokracji bezpośredniej, który sprzyja umacnianiu tożsamości politycznej Szwajcarów. Demokracja bezpośrednia przejawia się m.in. w częstych referendach i inicjatywach ludowych (powszechnych inicjatywach ustawodawczych), w których głos może oddać każdy obywatel. To właśnie na drodze referendum i inicjatywy ludowej Szwajcarzy wpływają na decyzje podejmowane w ich państwie. Między innymi dzięki tym rozwiązaniom udaje się Szwajcarom komunikować ponad podziałami kulturowymi i ustalać kompromisy. Stworzyli państwo wielokulturowe, w którym współistnieją cztery wspólnoty językowe i dwa wyznania (katolickie i protestanckie). Różnorodna tożsamość kulturowa nie jest przeszkodą we wspólnym sprawowaniu władzy i wzajemnym szacunku po-

między poszczególnymi mniejszościami. Z drugiej jednak strony Szwajcarzy za swoją ojczyznę uznają przede wszystkim kanton, a mieszkańców innych części składowych państwa traktują jako cudzoziemców. Szczególnie jest to zauważalne między obywatelami francuskojęzycznymi i niemieckojęzycznymi. Takie podejście mieszkańców poszczególnych kantonów do innych współobywateli Konfederacji Szwajcarskiej świadczy o tożsamości narodowej, która ma charakter kantonalny, a nie państwowy. Poczucie kantonalnej odrębności narodowej nie przeszkadza Szwajcarom w posiadaniu poczucia politycznej tożsamości państwowej. Jedność państwowa przejawia się na ogół w momencie sukcesów sportowych na arenie międzynarodowej i w stosunku do obcokrajowców mówiących tym samym językiem (Niemców, Francuzów).

Tożsamość Walonów i Flamandów w Belgii

charakter tożsamości narodowej Walonów i Flamandów

Królestwo Belgii to państwo federalne, w którym doszło do wykształcenia się dwóch stref językowych. Urzędowymi językami w tym kraju są: niderlandzki, francuski i niemiecki. Północna część Belgii – Flandria – zdominowana jest przez **Flamandów** posługujących się językiem flamandzkim będącym odmianą niderlandzkiego. Południową Belgię – Walonię – zamieszkują przede wszystkim **Walonowie**, którzy mówią językiem walońskim, zaliczanym do języków romańskich i uznawanym za dialekt francuskiego. Według danych szacunkowych Flamandowie stanowią 58%, a Walonowie 31% mieszkańców Belgii. Ze względu na ten podział coraz trudniej mówić w Belgii o jedności tożsamości narodowej. Już dawno minął okres, kiedy wywołane przez sąsiadów poczucie zagrożenia utratą niepodległości jednoczyło te dwie grupy etniczne. Wraz z upływem czasu zaczęły narastać problemy związane z różnicami językowo-etnicznymi. Próbowano je rozwiązać m.in. za pomocą reformy ustroju polegającej na przekształceniu państwa w federację skupiającą wspólnoty i regiony zachowujące autonomię. Przekształcenie państwa nie rozwiązało jednak wszystkich istniejących problemów. W 2010 r. Belgia przeżyła poważny kryzys polityczny spowodowany niemożnością stworzenia rządu, w skład którego mieli wejść politycy pochodzący z różnych części Belgii. Reprezentowali oni różne stanowiska w sprawie autonomii flamandzkich i walońskich regionów.

Hans Memling, *Sąd Ostateczny* (1471 r.), Muzeum Narodowe w Gdańsku (kopia tego obrazu znajduje się w kościele Mariackim w Gdańsku).

Warto wiedzieć

Historycznie, kulturowo i gospodarczo Belgia związana jest z Holandią (wspólny niderlandzki język) oraz Luksemburgiem. Te trzy państwa nazywane są krajami Beneluksu. Zajmują terytorium historycznej krainy Niderlandów, a w przeszłości tworzyły wspólne państwo, jedno z bogatszych w Europie – Zjednoczone Prowincje Niderlandów. Polityka wewnętrzna tego państwa służyła nieograniczanej przedsiębiorczości mieszczan opartej głównie na handlu i przemyśle. Dostatek ludności niderlandzkiej przejawiał się m.in. w rozwoju sztuki malarskiej. Do najwybitniejszych malarzy niderlandzkich należą: Jan van, Eyck (czyt. van eik), Hans Memling, Pieter Bruegel (czyt. piter brojgel). Z dorobku kultury niderlandzkiej są dumni zarówno Holendrzy, jak i Belgowie czy Luksemburczycy.

Badania nad tożsamością belgijskiego społeczeństwa wskazują, że w pierwszej kolejności mieszkańcy Belgii identyfikują się jako Europejczycy, następnie jako członkowie określonej grupy etnicznej, a na końcu jako Belgowie. Najbardziej zauważalnym czynnikiem kulturowym różnicującym to społeczeństwo jest język. Dla flamandzkiej większości język Walonów jest językiem obcym, którego co prawda się uczą, ale większą wagę przykładają do języka angielskiego. Podobnie jest z mieszkańcami Walonii, którzy chętniej uczą się angielskiego niż flamandzkiego. Sytuację komplikują m.in. odmienne systemy edukacyjne obowiązujące w tych regionach. Poczucie odrębności obu grup jest bardzo zauważalne w życiu codziennym. Jednakże w określonych sytuacjach wszyscy Belgowie wykazują jedność narodową, na przykład podczas wydarzeń sportowych. Równocześnie, mimo pojawiających się ruchów niepodległościowych dążących do niepodległości Flandrii, większość Belgów jest przeciwna rozłamowi i opowiada się za koegzystencją w ramach jednego państwa.

Regiony w Belgii

Tożsamość narodowa Hiszpanów

regionalizacja a tożsamość narodowa w Hiszpanii

Początki Królestwa Hiszpanii jako państwa sięgają średniowiecza, kiedy to połączyły się chrześcijańska Aragonia i Kastylia. Jednak polityczne zjednoczenie Królestwa nastąpiło dopiero w XVIII w. Do dziś natomiast pozostały różnice językowe i kulturalne. Językiem urzędowym Hiszpanii jest język kastylijski, popularnie nazywany hiszpańskim. Oprócz hiszpańskiego występują w tym kraju urzędowe języki regionalne, takie jak: aranejski, baskijski, galisyjski i kataloński. Hiszpania określana jest obecnie mianem państwa regionalnego o bardzo dużej autonomii poszczególnych regionów. Społeczeństwo tego państwa tworzą w 73% **Kastylijczycy**, powszechnie utożsamiani z Hiszpanami, w 18% **Katalończycy**, w 6% **Galisyjczycy**, 1,5% stanowią zaś **Baskowie**. Tendencje separatystyczne (do oddzielenia się) przejawiają przede wszystkim Baskowie i Katalończycy.

dążenia niepodległościowe Basków

Dążenia niepodległościowe **Basków** doprowadziły do utworzenia w 1959 r. organizacji terrorystycznej pod nazwą **ETA (Kraj Basków i Wolność)**, która za pomocą zamachów dążyła do osiągnięcia zamierzonych celów. Demokratyzacja kraju, która rozpoczęła się po śmierci generała Francisco Franco (czyt. francisko franko) w 1975 r., oraz przyznanie autonomii Baskom nie zakończyły działań terrorystycznych tej organizacji. Dopiero w 2018 r. ETA ogłosiła samorozwiązanie i zakończenie działalności. Współczesna tożsamość Basków jest efektem izolacyjnego położenia geograficznego, odrębnego języka (o innym pochodzeniu niż hiszpański czy francuski), odmiennej historii i gospodarki. Władze regionalne Kraju Basków dążą do ożywienia języka baskijskiego (euskary) m.in. poprzez wprowadzenie jego obowiązkowego nauczania w szkołach, upowszechnianie go w środkach masowego przekazu i literaturze. Wśród Basków istnieją trzy koncepcje ich związku z Hiszpanią. Pierwsza koncepcja zakłada utrzymanie istniejącego *status quo* (czyt. status kwo, z łac. – 'obecny stan rzeczy'), druga dąży do stworzenia suwerennego państwa stowarzyszonego z Hiszpanią, a trzecia domaga się pełnej niepodległości.

Podział na regiony w Hiszpanii

Ćwiczenie

1. Wskaż na mapie region Hiszpanii, który w XXI w. ogłosił niepodległość, i podaj jego nazwę.
2. Zaznacz region objęty działaniami organizacji terrorystycznej ETA.

dążenia niepodległościowe Katalończyków

Drugim regionem o silnej tożsamości narodowej jest **Katalonia**, której stolicą jest jedno z najważniejszych miast Hiszpanii – Barcelona. Mieszkańcy Katalonii mają wysokie poczucie godności i własnej odrębności w stosunku do reszty Hiszpanii. Podobnie jak Baskowie dbają o odrodzenie języka regionalnego, jakim jest język kataloński. Pielęgnują także własną kulturę oraz zwyczaje i w ten sposób podkreślają swoją **odrębność narodową**. Ich działania separatystyczne opierają się na przekonaniu, że tworzą zupełnie inny naród niż hiszpański

i stanowią potęgę gospodarczą, która utrzymuje pozostałe regiony państwa. Działania niepodległościowe Katalończyków są prowadzone metodami pokojowymi. Za przejaw ich odrębności można uznać decyzję z 2010 r. o zakazie przeprowadzania w Katalonii tradycyjnej hiszpańskiej korridy[6], traktowanej jako barbarzyństwo. Poza tym znamiennym wydarzeniem było przeprowadzenie w 2017 r. referendum niepodległościowego, które z punktu widzenia konstytucji Hiszpanii i statutu Katalonii uznano za nielegalne. W referendum wzięło udział ponad 43% uprawnionych, spośród których ponad 90% głosowało za niepodległością. Próba secesji Katalonii spotkała się z różną reakcją w poszczególnych regionach Hiszpanii – od manifestacji popierających jedność państwa po wyrazy sympatii dla referendum. Wydarzenie to doprowadziło do cofnięcia przez rząd w Madrycie autonomii Katalonii i aresztowania części polityków opowiadających się za niepodległością.

Manifestacje na ulicach Barcelony Katalończyków popierających dążenia niepodległościowe Katalonii przed referendum w 2017 r.

Tożsamość narodów tworzących Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej

zróżnicowanie podejścia do tożsamości narodowej w krajach Zjednoczonego Królestwa

Aby zrozumieć złożoność terytorialną i narodową Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, warto przypomnieć kilka historycznych faktów dotyczących przeszłości Wielkiej Brytanii. W V w. terytorium dzisiejszej Anglii podbiły plemiona anglosaskie, które utworzyły na tym terenie rywalizujące ze sobą królestwa. W XI w. Anglia została podbita przez Normanów, na czele których stał Wilhelm Zdobywca. Po wygaśnięciu dynastii normandzkiej w XII w. władzę przejęli Plantageneci, którzy podbili Walię i rozpoczęli podbój Irlandii oraz Szkocji. Szkocja co prawda odzyskała na jakiś czas niepodległość, ale po przejęciu władzy w Anglii przez szkocką dynastię Stuartów weszła z nią w 1603 r. w unię personalną. W 1707 r. unia personalna została przekształcona w unię realną, dając podstawy do powstania Wielkiej Brytanii. Podbitą w średniowieczu Irlandię w 1542 r. panująca tam angielska dynastia Tudorów przekształciła w Królestwo Irlandii. W XVII w. Anglicy i Szkoci zaczęli zasiedlać Irlandię, co doprowadziło do konfliktu i powstania irlandzkiego, które spowodowało likwidację odrębnego królestwa i stworzenia w 1801 r. Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii. Irlandczycy jednak nie zaprzestali walki o niezależność i w 1922 r. uzyskali niepodległość. W granicach Wielkiej Brytanii pozostała jednak Irlandia Północna. W 1927 r. zmieniono nazwę państwa na Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej.

Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej składa się z pięciu narodów oraz czterech terytoriów, które posiadają dużą samodzielność. Terytoriami tymi są: Anglia, Walia, Szkocja i Irlandia Północna. Zamieszkują je Brytyjczycy,

[6] Tradycyjne widowisko popularne w Hiszpanii, podczas którego toreador walczy z bykiem.

Anglicy, Walijczycy, Szkoci oraz Irlandczycy. Za **Brytyjczyków** przeważnie uznaje się ogół obywateli Zjednoczonego Królestwa, jednak w badaniach prowadzonych w 2001 r. przez Office for National Statistics (czyt. ofys for naszynal statystiks) 31% mieszkańców tego państwa określiło swoją narodowość jako wyłącznie brytyjską, a 15% jako brytyjską i regionalną. Natomiast tylko za Anglika, Walijczyka, Szkota czy Irlandczyka uznaje się 49% obywateli. Brytyjczykami najbardziej czują się **Anglicy**, którzy stanowią 84% populacji Zjednoczonego Królestwa i w zasadzie nie widzą różnicy między tymi dwiema tożsamościami. Z kolei w przypadku **Walijczyków** głównymi czynnikami wpływającym na ich tożsamość jest religia (w większości anglikanizm) i rugby, uznawane za sport narodowy. Badania prowadzone w Walii w 2007 r. wykazały, że 18% z nich przede wszystkim posiada tożsamość brytyjską, a 32% identyfikuje się zarówno z Walią, jak i Wielką Brytanią.

Specyficzna sytuacja dotyczy **Irlandczyków**, ponieważ część z nich utożsamia się z Irlandią jako odrębnym państwem. Drugim czynnikiem różnicującym ich tożsamość jest religia. Protestanci przeważnie czują się Brytyjczykami, a katolicy Irlandczykami. Ponadto na obszarze Irlandii Północnej przez wiele lat była aktywna **Irlandzka Armia Republikańska (IRA)**, która walczyła o oderwanie tego terytorium od Wielkiej Brytanii. Jednak wraz z podpisaniem w 1998 r. porozumienia wielkopiątkowego rozwiązano IRA. Od tamtego czasu poparcie idei niepodległościowej w Irlandii Północnej malało. W 2010 r. badania wykazały, że 37% mieszkańców tego regionu czuło się Brytyjczykami, 29% określało swoją tożsamość jako północnoirlandzką, a 26% – jako irlandzką. Decyzja o wystąpieniu Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej postawiła pod znakiem zapytania dalsze funkcjonowanie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Przeprowadzony w 2021 r. przez północnoirlandzki ośrodek LucidTalk sondaż wskazał, że za pozostaniem Irlandii Północnej w składzie Zjednoczonego Królestwa zagłosowałoby 49% badanych, natomiast za przyłączeniem jej do Irlandii opowiedziałoby się 43% respondentów.

Wielka Brytania i Irlandia Północna – podział na terytoria

Tradycyjnym męskim strojem górali szkockich jest kraciasty kilt (spódnica), którego kolorystyka oraz układ wzoru oznacza przynależność do odpowiedniego klanu. Szkot na zdjęciu gra na dudach – tradycyjnym instrumencie dętym popularnym w wielu regionach Europy. Dźwięk tego instrumentu nadaje swoisty charakter ludowej muzyce szkockiej, ale także irlandzkiej.

Kolejną narodowością Zjednoczonego Królestwa są **Szkoci**. W 2010 r. w tej grupie za Brytyjczyków uznawało się 8%, a podwójną tożsamość wykazało 26% badanych Szkotów. Ich tożsamość opiera się na czynnikach kulturowych, terytorialnych, politycznych, a także społecznych. Można jednak zauważyć, że **czynniki polityczne** odgrywają większą rolę niż kulturowe. Szkoci nie podejmują działań na rzecz umacniania języków narodowych ani nie są zbyt religijni

(tylko około 40% populacji deklaruje przynależność do kościoła narodowego). Wyrażają swoją tożsamość przede wszystkim przez poglądy polityczne, które na ogół mają charakter centrolewicowy. Także wśród Szkotów są żywe idee niepodległościowe, jednakże referendum z 2014 r. wykazało, że ponad 55% z nich jest przeciwna separacji od Wielkiej Brytanii. Przyszłość jednak pokaże, jak potoczą się losy Szkocji, która zapowiedziała kolejne referendum niepodległościowe pod wpływem decyzji Wielkiej Brytanii o brexicie.

Podsumowanie lekcji

s. 163–165 ▸ ■ W Szwajcarii tożsamość narodowa ma charakter kantonalny, a z państwem Szwajcarzy czują się związani tylko politycznie.

s. 165–166 ▸ ■ Walonowie i Flamandowie w Belgii w pierwszej kolejności czują się Europejczykami, potem Walonami lub Flamandami, a na końcu Belgami.

s. 166–168 ▸ ■ Hiszpanię określa się mianem państwa regionalnego, w którym poszczególne części w większości zamieszkane przez autochtonów mają bardzo dużą autonomię.

s. 167–168 ▸ ■ Tendencje niepodległościowe w Hiszpanii przejawiają przede wszystkim Baskowie i Katalończycy.

s. 168–170 ▸ ■ W Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej stosunek do brytyjskości jest zależny od przynależności do narodu (Anglików, Walijczyków, Szkotów lub Irlandczyków).

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przedstaw wielowarstwowość tożsamości narodowej wybranego przez siebie państwa europejskiego.
2. Wyjaśnij na wybranych przykładach, czy zróżnicowana tożsamość narodowa jest przeszkodą dla jedności tożsamości państwowej.
3. Scharakteryzuj działania niepodległościowe wybranej przez siebie narodowości.
4. Rozstrzygnij, jak zmieniało się w XXI w. stanowisko Irlandczyków w sprawie pozostania Irlandii Północnej w Wielkiej Brytanii. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych z tabeli.

Poparcie dla opuszczenia przez Irlandię Północną Wielkiej Brytanii (niezależność/re-unifikacja z Irlandią) w latach 1989–2012 (dane w %) w zależności od deklarowanej tożsamości

Rok	Tożsamość		
	brytyjska	irlandzka	północno-irlandzka
1989	4	65	26
1993	3	64	24
1996	4	58	28
1998	5	67	27
2000	8	67	30
2003	8	68	33
2006	8	68	34
2007	8	61	24
2008	7	57	16
2009	4	56	13
2010	5	46	17
2012	5	46	15

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-29 [dostęp: 04.11.2022].

6. Polityka wybranych państw wobec mniejszości narodowych i imigrantów

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz charakter narodowy współczesnych państw;
- przeanalizujesz stan przestrzegania praw mniejszości narodowych w wybranych państwach;
- przedstawisz i porównasz różne modele polityki wobec imigrantów;
- wyjaśnisz, na czym polega unifikacja, asymilacja, integracja, wielokulturowość, akulturacja;
- wskażesz wpływ polityki państwa na akulturację i asymilację grup mniejszościowych.

Ćwiczenie

1. Podajcie warunki, jakie waszym zdaniem powinien spełnić imigrant, aby uzyskać polskie obywatelstwo.
2. Przypomnijcie sobie, na czym polega koncepcja polityczna i etniczno-kulturowa narodu.

Charakter narodowy współczesnych państw

Współczesne narody, które mają własną państwowość, różnymi drogami dochodziły do ukształtowania swojej świadomości. Bez względu jednak na to, czy była to droga polityczna, czy etniczno-kulturowa, w zasadzie nigdzie nie udało się utworzyć jednolitych pod względem narodowościowym państw. Narody, które uważamy za jednorodne, nie zawsze mają taki charakter – wystarczy wspomnieć Szwajcarów czy Francuzów. Oba narody powstały na drodze wspólnoty historycznej i kulturowej, ale zachowały etniczne różnice regionalne. Zróżnicowanie w przypadku Szwajcarii nie pociąga za sobą antagonizmów, a wieloetniczny naród funkcjonuje stosunkowo harmonijnie.

W 2009 r. Szwajcarzy w referendum opowiedzieli się za zakazem budowy minaretów przy meczetach. „Nie" minaretom powiedziało 57% głosujących. Według oficjalnych danych w Szwajcarii mieszka około 400 tysięcy muzułmanów, z czego ogromna większość jest imigrantami bez obywatelstwa. 50 tysięcy muzułmanów w Szwajcarii to wierni praktykujący. W kraju liczącym 7,5 miliona mieszkańców islam stał się drugą religią po chrześcijaństwie.

Inaczej wygląda sytuacja we Francji, która pozornie jest jednolita, ale różnice regionalne nigdy nie zostały zatarte i obecnie coraz bardziej zaczynają odżywać. Konsekwencją tego jest tworzenie różnego rodzaju instytucji, które zajmują się badaniem i podtrzymywaniem tożsamości regionalnych (jak np. Akademia Języka Baskijskiego w Hiszpanii). Rząd francuski wyraził akceptację dla różnic regionalnych poprzez podpisanie uchwalonej przez Radę Europy w 1992 r. Europejskiej Karty Języków Regionalnych i Mniejszościowych. Dzięki temu m.in. język bretoński został uznany za język regionalny. Innym dowodem na rozumienie potrzeb mniejszości bretońskiej było zezwolenie na instalowanie tablic informacyjnych w obu językach. Podobnie postępują rządy innych państw. W 164 miejscowościach austriackiej Karyntii, zamieszkiwanej przez słoweńską mniej-

szość narodową, stanęły tablice z dwujęzycznymi nazwami – po niemiecku i słoweńsku. W Karyntii mieszka około 20 tysięcy ludzi posługujących się językiem słoweńskim. Od lat podwójne nazwy funkcjonują we włoskim uzdrowisku Merano (po niemiecku: Meran) w rejonie Trydentu-Górnej Adygi, graniczącym z austriackim Tyrolem. Dwujęzyczne są opisy atrakcji turystycznych, nazwy instytucji, ulic, przystanków autobusowych, w dwóch językach wydaje się gazety.

Kolejne zróżnicowanie narodowościowe jest efektem zasięgu terytorialnego państw, który nie zawsze pokrywa się z obszarem zamieszkiwania narodu. Dlatego na terytorium państwa muszą występować **grupy etniczne**, określane mianem **mniejszości narodowych**, które utożsamiają się z narodami zamieszkującymi państwa sąsiednie. Z obawy przed różnymi formami dyskryminacji mniejszości narodowych we współczesnym świecie chroni się ich prawa za pomocą **paktów i umów międzynarodowych**. Międzynarodowa gwarancja tych praw jest jednak interpretowana w dwojaki sposób. Z jednej strony tylko jako ochrona przed dyskryminacją z jednoczesnym prawem państw do polityki asymilacyjnej[7], a z drugiej – jako rozwiązanie mające zapewnić mniejszościom prawo do zachowania własnej tożsamości narodowej.

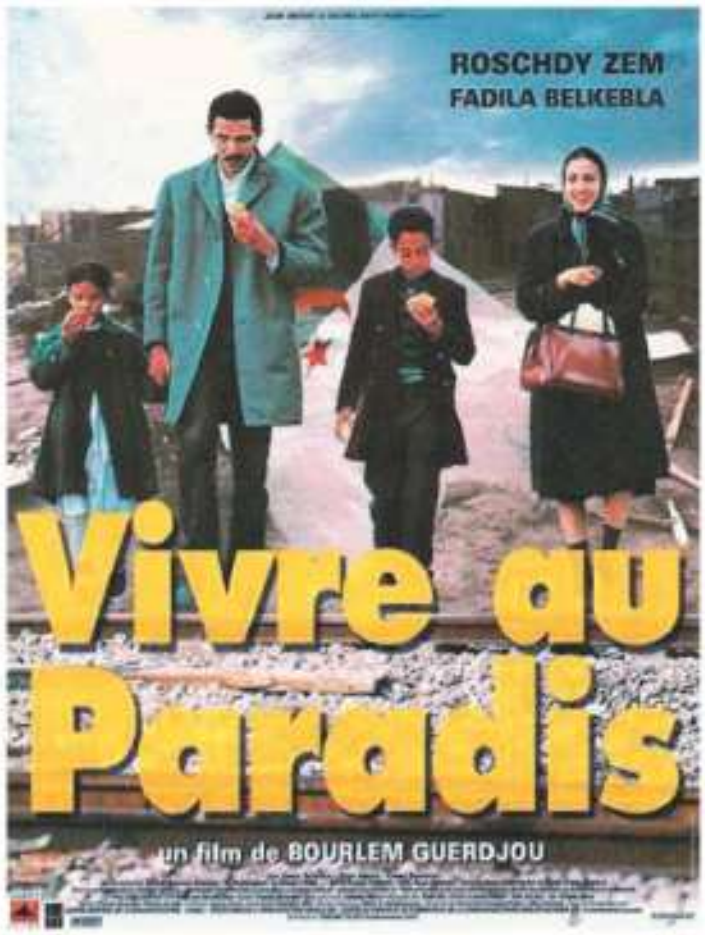
Coraz bardziej powszechnym w Europie zjawiskiem jest zróżnicowanie narodowościowe spowodowane wzrastającą liczbą **imigrantów**, którzy bardzo często znacznie różnią się kulturowo, religijnie i rasowo od ludności rodzimej. Wzrost ruchliwości społecznej, na skutek globalizacji, terroryzmu i wojen, pustynnienia uprawianych obszarów z powodu zmian klimatycznych, przyczynia się do migracji. W poszczególnych państwach tworzą się skupiska imigrantów, którzy mają różnorodne podejście do kwestii narodowościowych. Część myśli o poprawie swojej sytuacji finansowej i powrocie do ojczyzny, jednak większość pragnie zdobyć obywatelstwo kraju, w którym zamieszkali. Niektórzy z powodów poprawy jakości życia, inni dlatego, że nie mają dokąd wrócić. Imigrantom, którzy są zdecydowani zostać w nowym kraju, zależy na asymilacji z nowym narodem lub uzyskaniu praw przy jednoczesnym zachowaniu własnej tożsamości narodowej. Państwa stosują bardzo rygorystyczne przepisy dotyczące przyznawania obywatelstwa, aby w ten sposób chronić się przed nadmiernym napływem imigrantów.

Warto obejrzeć

Na krawędzi nieba, reż. F. Akin, Turcja/Niemcy/Włochy 2007. Film opowiada o skomplikowanej sytuacji Turków żyjących w Niemczech od lat, o trudnościach adaptacyjnych oraz więziach łączących ich z rodziną pozostałą w Turcji.

Warto obejrzeć

Raj na ziemi (*Vivre au paradis*), reż. B. Guerdjou, Francja/Algieria/Belgia/Norwegia 1998. Film przedstawia dramat rodziny algierskich imigrantów politycznych przybyłych do Francji w latach sześćdziesiątych XX w.

[7] Asymilacyjny – przymiotnik utworzony od słowa *asymilacja*. Asymilacja oznacza przystosowanie się do życia w obcej grupie, przejęcie jej kultury; także wchłonięcie obcej grupy.

W 2005 r. doszło we Francji do zamieszek ludności imigracyjnej. Ich bezpośrednią przyczyną była śmierć dwóch nastolatków, którzy uciekając przed policją, schronili się w stacji transformatorowej, gdzie zginęli. Pośrednimi przyczynami wystąpień imigrantów była i nadal jest polityka imigracyjna państwa, niekiedy cechująca się jawną i otwartą dyskryminacją. Prowadzi ona do zepchnięcia imigrantów na margines społeczeństwa, a w konsekwencji odbiera im jakiekolwiek perspektywy rozwoju, powoduje biedę i poczucie wyobcowania. W takiej sytuacji działania policji postrzegane są często jako wyjątkowo brutalne i rasistowskie. Skłaniają do kolejnych protestów i łamania praw przez imigrantów. W efekcie w dobie aktywności Państwa Islamskiego (ISIS) wielu niezasymilowanych młodych potomków imigrantów żyjących w Europie przyłączało się do ISIS i potem wracało, by przeprowadzić zamach lub werbować następnych rekrutów.

Wyjątkiem pod tym względem są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej będące tak naprawdę krajem imigrantów. Nie doszło tam do całkowitej asymilacji narodów, a jedynie do wykształcenia się wspólnej świadomości narodowej postrzeganej jako przynależność do USA. Dlatego też Amerykanin to na przykład z pochodzenia Polak, Irlandczyk, Anglik, Chińczyk, Meksykanin lub Kenijczyk, który przy zachowaniu swojej tożsamości narodowej czuje się zarazem współtwórcą USA. Taka sytuacja prowadzi w konsekwencji do tego, że konflikty społeczne, które się pojawiają w takim społeczeństwie, nie są związane z podziałem na tubylców i migrantów, a dotyczą nierówności społecznej, często doświadczanej przez całe zbiorowości etniczne (np. Meksykanów).

Integracja imigrantów w Stanach Zjednoczonych

W Ameryce imigranci nie palą samochodów na ulicach jak arabscy przybysze z Maghrebu na paryskich przedmieściach i nie mieszkają od pokoleń w etnicznych gettach[8] jak Turcy w Berlinie. Islamscy ekstremiści, inaczej niż w Anglii, są rzadkością wśród muzułmanów w Nowym Jorku albo Detroit. W USA nie ma poczucia, że imigranci to bomba zegarowa, jak w Europie, gdzie rządy nie radzą sobie z ich napływem i gdzie czują się oni obywatelami drugiej kategorii. Lokalni politycy walczący z nielegałami w Arizonie i Georgii to jednak nie to samo co antyimigracyjne partie rosnące w siłę we Francji, Holandii i Finlandii. Imigranci w Ameryce integrują się lepiej i tak samo jak sto lat temu odmładzają ją i nadają jej dynamikę. [...] Ich integracja dokonuje się w sposób, który zdaje się połączeniem modelu multi-kulti (uznanie odmiennej tożsamości, pielęgnacja tradycji etc.) i ***melting pot*** (dzieci imigrantów upodabniają się do rodowitych Amerykanów). Jak to się dzieje?

W dużej mierze niejako „samo przez się". W odróżnieniu od Europejczyków, amerykański rząd federalny i rządy stanowe nie robią wiele na rzecz integracji, gdyż nie muszą. Amerykanie, naród złączony nie wspólnotą krwi, tylko idei – wolności i demokracji – są otwarci na imigrantów, oceniając ich jako jednostki, a nie jako członków grup etnicznych. [...]

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, na czym polega sukces integracji imigrantów w USA.
2. Na podstawie różnych źródeł informacji podaj, z jakich państw pochodzą „przybysze z Maghrebu".

[8] Getto – w ujęciu socjologicznym to uboga i zaniedbana dzielnica, zamieszkana przez określoną rasę, grupę etniczną lub kulturową, charakteryzująca się wysokim stopniem przestępczości i wykluczenia społecznego. Często jest zarządzana nieformalnie przez uzbrojone gangi lub grupy przestępcze.

Drugi czynnik spontanicznej asymilacji to specyfika amerykańskiej gospodarki. [...] Dziś elastyczny rynek pracy – łatwość zatrudniania i zwalniania pracowników, ogromne możliwości edukacji, dokształcania i przekwalifikowania zawodowego w lokalnych college'ach – sprzyja także cudzoziemskim pracownikom.

Źródło: T. Zalewski, *Inne Stany. Czym różnią się od nas Amerykanie*, Warszawa 2011, s. 175–178.

Współczesna polityka wobec mniejszości narodowych i imigrantów

ochrona praw mniejszości

Doświadczenia z II wojny światowej uświadomiły światu, jak ważną kwestią jest uregulowanie praw mniejszości narodowych. **Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ)** wydała wiele dokumentów, w których znalazły się zapisy dotyczące mniejszości narodowych, m.in. **Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych**. **Rada Europy** uchwaliła **Konwencję ramową o ochronie mniejszości narodowych**. Te dokumenty w wielu państwach wytyczają kierunek polityki wobec mniejszości narodowych. W Europie działania części krajów dotyczące imigrantów reguluje wspomniana Konwencja Rady Europy. Nie zmienia to jednak faktu, że podejście poszczególnych krajów do mniejszości narodowych oraz imigrantów jest czasami zupełnie odmienne.

Artykuł 5. Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych

1. Strony zobowiązują się wspierać tworzenie warunków koniecznych do utrzymywania i rozwijania przez osoby należące do mniejszości narodowych ich kultury, jak również zachowania zasadniczych elementów ich tożsamości, to jest ich religii, języka, tradycji i dziedzictwa kulturowego.
2. Bez uszczerbku dla środków podejmowanych stosownie do ich generalnej polityki integracyjnej, Strony powstrzymają się od działań lub praktyk mających na celu asymilację osób należących do mniejszości narodowych wbrew ich woli i będą chronić te osoby przed jakimkolwiek działaniem mającym na celu taką asymilację.

Źródło: Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, 1995 r.

Ćwiczenie

Przeczytaj artykuł 5. Konwencji i wykonaj polecenia:

1. Omów, jakie obowiązki spoczywają na państwie względem zamieszkujących je mniejszości narodowych.
2. Wyjaśnij, czy w świetle artykułu 5. Konwencji jest zakazana polityka asymilacyjna wobec mniejszości narodowych.

Wspomniana Konwencja ramowa przyjęta przez Radę Europy w 1995 r. nie precyzuje definicji mniejszości narodowej, ale pozostawia w tym zakresie dużą swobodę państwom, które są jej sygnatariuszami. Niemcy na przykład uznały, że na ich terytorium żyją cztery mniejszości narodowe: serbołużycka, fryzyjska, duńska oraz niemieccy Romowie i Sinti (grupa etniczna spokrewniona z Romami). Za kryterium podziału przyjęto posiadanie obywatelstwa niemieckiego oraz czas zamieszkiwania na terytorium państwa, który jednak nie jest w Konwencji określo-

ny i stwarza duże możliwości interpretacji. Analizując niemieckie przepisy dotyczące mniejszości narodowych, można od razu zauważyć, że Polacy mieszkający w Niemczech nie są traktowani jako mniejszość narodowa (Niemcy na terytorium RP mają taki status). Każda mniejszość narodowa na terytorium Niemiec dostaje wsparcie finansowe na działalność oświatową i kulturalną. Nie jest ono jednakowe dla wszystkich mniejszości, lecz ustalane indywidualnie dla każdej z nich.

polityka wobec mniejszości

W większości państw polityka wobec mniejszości narodowych została wypracowana na podstawie standardów określonych w dokumentach międzynarodowych. Natomiast w przypadku imigrantów zawarte dotychczas porozumienia nie mają mocy prawnej i poszczególne państwa prowadzą własną politykę imigracyjną. Jednym ze sposobów postępowania jest **asymilacja** określana też mianem **unifikacji**. Polega ona na przystosowaniu się imigrantów do warunków społeczno-kulturowych obowiązujących w państwie, w którym przyszło im żyć. Proces ten bardzo często ma charakter naturalny, ale jest też elementem polityki państwa. W ramach tego procesu dochodzi do **akulturacji**, czyli wyrzeczenia się własnej kultury i przyjęcie nowej, obowiązującej w danym kraju. Asymilacja trwa czasami kilka pokoleń – zanim dojdzie do rozwinięcia poczucia przynależności do nowej społeczności. Odrzucenia przez imigrantów własnej kultury nie wymaga natomiast stosowanie wobec nich **polityki integracji**. Jest ona co prawda także zaliczana do strategii akulturacji i trwa kilka pokoleń, ale w tym przypadku nie polega na odrzucaniu rodzimej kultury, a jedynie na przyjęciu tej funkcjonującej w państwie docelowym. Trzecim rodzajem polityki państw wobec imigrantów jest **wielokulturowość**, która ma zapobiegać napięciom społecznym wynikającym z różnic kulturowych. Polega ona na uznaniu przez społeczeństwo zróżnicowania kulturowego, które jest efektem funkcjonowania różnych grup mniejszościowych. Ten model polityki skutecznie stosują wspomniane wcześniej Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, a w Europie można zaobserwować próby jego tworzenia w państwie niemieckim.

asymilacja

akulturacja

integracja

wielokulturowość

Kraje Unii Europejskiej, od wielu lat przyjmujące imigrantów, nie mają wypracowanych wspólnych ustaleń w tym zakresie. Z jednej strony obawiają się wzrostu liczby imigrantów, co może obciążyć budżety państw świadczeniami socjalnymi. Z drugiej zaś strony dostrzegają w napływie wykwalifikowanych pracowników szansę na rozwój gospodarczy. Problem braku wspólnego stanowiska w tej sprawie w UE dał się szczególnie zauważyć w momencie kryzysu migracyjnego w 2015 r., kiedy do Europy napłynęła fala uchodźców z ogarniętej konfliktem Syrii, a także z Afryki Subsaharyjskiej. Powodem exodusu były: bieda, zmiany klimatyczne oraz wzmożona aktywność organizacji terrorystycznych (Boko Haram i Al-Kaidy). Między państwami UE wybuchł spór dotyczący relokacji (czyli przeniesienia do innego państwa członkowskiego UE) imigrantów i zasadności ich przyjmowania. Unia Europejska jednakże wypracowała w ostatnich latach propozycje, prowadzonej w wielu obszarach jednocześnie, integracji imigrantów (zob. tabela).

Przykłady projektów integracyjnych wspieranych przez UE i skierowanych do migrantów w państwach członkowskich UE	
Zatrudnienie	Wspieranie praktyk w stowarzyszeniu branżowym dla osób korzystających z ochrony międzynarodowej w celu podniesienia kwalifikacji zawodowych migrantów i zapewnienia im wskazówek na temat uzyskania zatrudnienia.

Wykształcenie	Zapewnienie migrantom kursów językowych poza stałym programem szkolnym – projekt skierowany do coraz większej liczby migrantów, którzy rozpoczynają naukę w szkołach publicznych i często nie znają języka narodowego.
Szkolenie zawodowe	Szkolenie zawodowe dla osób pochodzących ze środowisk migracyjnych – projekt mający na celu uzyskanie biegłości językowej jego uczestników, z uwzględnieniem słownictwa technicznego, typowego dla danej pracy i w połączeniu z aspektami dalszego szkolenia zawodowego.
Zakwaterowanie	Ułatwienie osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej dostępu do mieszkań w ramach szerzej zakrojonego projektu polegającego na zapewnianiu szeregu usług tej grupie docelowej.
Zdrowie	Opracowanie podręcznika służącego ułatwieniu komunikacji między pacjentami, którzy nie władają językiem przyjmującego państwa członkowskiego, a pracownikami służby zdrowia.
Włączenie społeczne	Warsztaty mające na celu wspieranie bezpośredniej współpracy między społeczeństwem a osobami, którym przyznano azyl – obejmowałyby one organizację imprez, rozwój kompetencji społecznych i zajęcia rekreacyjne.

Źródło: Ankieta Europejskiego Trybunału Obrachunkowego, https://link.operon.pl/n8037-30 [dostęp: 04.11.2022].

Jednym z krajów, który stosuje najbardziej liberalną politykę wobec imigrantów, jest Szwecja. W państwie szwedzkim obywatelstwo można otrzymać po pięciu latach stałego pobytu, zachowując jednocześnie obywatelstwo z kraju urodzenia i pochodzenia. Imigranci mają prawo do edukacji w języku rodzimym oraz możliwość kandydowania na poszczególne stanowiska w wyborach lokalnych i ogólnokrajowych. Równocześnie muszą uczyć się języka szwedzkiego, którego znajomość jest wymagana na wyższych poziomach edukacji, a także poznać kulturę szwedzką.

Ćwiczenie

Przeprowadźcie analizę SWOT na temat: „Szanse i zagrożenia dla Unii Europejskiej spowodowane wzrostem liczby imigrantów".

Konflikt wojenny w Somalii trwający od lat dziewięćdziesiątych XX w. spowodował wzrost liczby uchodźców, którzy za wszelką cenę, często w nieludzkich warunkach, próbują dostać się do sąsiednich, bezpiecznych państw. Na zdjęciu somalijscy uchodźcy płynący na przeładowanej łodzi przez Zatokę Adeńską do sąsiedniego Jemenu. Dla wielu z nich podróż zakończyła się tragicznie.

Restrykcyjną politykę wobec imigrantów stosuje natomiast Francja. Obostrzenia są efektem nieudanej integracji imigrantów, którym nadano obywatelstwo na drodze tzw. **zasady ziemi**, czyli na podstawie urodzenia na terytorium Francji. Innymi słowy, naturalizacji, czyli nabyciu obywatelstwa, ulegli urodzeni we Francji potomkowie imigrantów. Jednak w ich przypadku proces integracji nie zadziałał. Między innymi z tego powodu, że ich rodzice, którzy nie posiadali obywatelstwa fran-

cuskiego, nie byli zasymilowani i wychowywali dzieci według zasad wyniesionych ze swojego macierzystego kraju. W konsekwencji w państwie francuskim zaostrzono przepisy dotyczące łączenia rodzin oraz ekstradycji osób o nieuregulowanym statusie. Taka polityka uderzyła nie tylko w imigrantów spoza UE, ale także Romów pochodzących z Rumunii i Bułgarii, którzy zostali z Francji usunięci na podstawie przepisów ograniczających ich dostęp do rynków pracy do 2014 r.

W państwie włoskim za nielegalną imigrację grozi aresztowanie. Przepis jest stosowany mimo tego, że stanowi jawne łamanie praw człowieka oraz przepisów regulujących prawa imigrantów zawartych w **Konwencji genewskiej z 1951 r.** Także w USA w niektórych stanach obowiązuje bardzo restrykcyjna polityka wobec imigrantów. Stan Arizona nielegalną imigrację traktuje wręcz jako przestępstwo stanowe. W Niemczech surowe przepisy dotyczą przyznawania obywatelstwa. Można je uzyskać dopiero po ośmiu latach stałego pobytu i po zdaniu egzaminu państwowego z języka niemieckiego. Potencjalny obywatel Niemiec musi się zarazem zrzec obywatelstwa kraju, z którego pochodzi.

Trwający od 2011 r. konflikt w Syrii spowodował falę uchodźców starających się zamieszkać w Europie. Napływ tej ludności wywołał w Unii Europejskiej kryzys migracyjny, którego szczyt przypadł na 2015 r. Na zdjęciu syryjscy migranci (głównie dzieci) przybywający z Turcji na grecką wyspę Lesbos w 2015 r. na przeciążonej łódce.

Podsumowanie lekcji

- Zróżnicowanie narodowościowe we współczesnym świecie bierze się z istniejących różnic regionalnych w narodach (tzn. odrębnej religii, obyczajów, kultury, języka ludności zamieszkującej region danego państwa), występowania mniejszości narodowych oraz z ciągłego napływu imigrantów. ◂ s. 172
- Polityka państw wobec mniejszości narodowych jest kształtowana na podstawie dokumentów międzynarodowych, które gwarantują ochronę praw mniejszości. ◂ s. 174–175
- Polityka współczesnych państw wobec imigrantów jest różna: od liberalnej po restrykcyjną. Można wyróżnić kilka jej modeli: asymilacji (zwanej unifikacją), integracji, wielokulturowości. ◂ s. 175

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, na czym polega wieloetniczność współczesnych narodów.
2. Przedstaw różne powody zróżnicowania narodowościowego współczesnych państw.
3. Ustal, jakie przepisy stosują wobec imigrantów Wielka Brytania oraz USA. Skorzystaj z różnych źródeł informacji.

7. Grupy autochtoniczne we współczesnym świecie

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, kim są autochtoni;
- przedstawisz specyfikę społeczno-kulturową wybranych grup autochtonicznych;
- scharakteryzujesz Aborygenów, Indian oraz autochtonów zamieszkujących Federację Rosyjską;
- przedstawisz modele polityki stosowanej wobec autochtonów.

Ćwiczenie

„Mieszkam u siebie, ale wśród obcych" – zastanów się nad plusami i minusami przedstawionej sytuacji.

Rdzenna ludność a osadnicy

Ludzie od tysięcy lat przemieszczali się w poszukiwaniu przyjaźniejszych do życia terenów lub w poszukiwaniu cennych zasobów (ziemi, minerałów, siły roboczej). Zakładali osady i kolonie na odległych, żyźniejszych i obfitujących w zwierzęta zakątkach ziemi. Na nowych terenach często zastawali innych osadników lub ludność rdzenną. Czasem takie spotkania przeradzały się w przyjazną koegzystencję, częściej dochodziło do walki. **Rdzenną, tubylczą ludność** żyjącą na danym terenie przed jej podbojem lub kolonizacją nazywamy **autochtonami**. Przymiotnik *rdzenny* oznacza 'wolny od wpływów obcych, swojski; pierwotny, odwieczny, prawdziwy' i oddaje w pełni charakter tubylczej ludności, zastanej przez osadników.

rdzenna ludność (autochtoniczna)

W ciągu wieków kolonizatorzy, dysponujący większym zapleczem technicznym, posiadający większą wiedzę i bardziej zaawansowaną kulturę organizacyjną od tubylców, nierzadko dominowali autochtonów, na przykład pod względem kulturowym czy demograficznym. Zajmowali coraz więcej terenów, ograniczając przestrzeń należącą do rdzennych mieszkańców. Kolonizacja powodowała także gwałtowną zmianę kultury lokalnej (np. w Kanadzie tak rozwinął się skup skór, że doprowadziło to do zmiany rytmu polowań oraz towarzyszącej im kultury i obyczajów).

Pomimo zazwyczaj drapieżnej ekspansji kolonizatorów autochtoni, posiadający poczucie odrębności językowej, kulturowej i tradycji, przetrwali do obecnych czasów w wielu rejonach świata. Współcześnie jednak w dobie globalizacji i dominacji cywilizacji Zachodu obserwuje się kurczenie, a nawet wymieranie rdzennych kultur.

Według danych ONZ na świecie istnieje około 5 tysięcy grup autochtonicznych, czyli rdzennej ludności funkcjonującej na danym terenie przed opanowaniem go przez obecnych mieszkańców.

Aborygeni w Australii

Jedną z najbardziej znanych grup autochtonicznych są **Aborygeni**, którzy żyją w Australii. Ich nazwa pochodzi od łacińskiego przyimka *ab* (znaczy 'od') oraz rzeczownika *origo* ('początek'). W czasach przedkolonialnych na terenie Australii żyło kilkaset plemion prowadzących koczowniczy tryb życia. Tradycyjnym zajęciem mężczyzn było myślistwo, a kobiet – zbieractwo i rybołówstwo. W XVIII w. konty-

nentem australijskim zainteresowała się Wielka Brytania, która przejęła od Holendrów kontrolę nad morskimi szlakami komunikacyjnym w Oceanii i Azji Wschodniej. Po odkryciach geograficznych w Australii dokonanych przez Jamesa Cooka (czyt. dżejmsa kuka) w 1770 oraz w 1777 r. Australię stopniowo zaczęli zajmować biali osadnicy. Wielka Brytania przeznaczyła ten kontynent na kolonię karną dla skazańców i przez prawie sto lat wysyłano tam więźniów z Wysp Brytyjskich. Aborygeni stali się poddanymi króla Wielkiej Brytanii. Pozbawiono ich wszelkich praw i wypierano z ich ziem, nierzadko mordowano lub zmuszano do niewolniczej pracy. Doprowadziło to do gwałtownego spadku liczby rdzennej ludności Australii. Szacuje się, że w ciągu stu lat liczba Aborygenów spadła co najmniej do jednej trzeciej stanu sprzed pojawienia się białego człowieka na tym kontynencie. W XIX w. zaczęto dla nich tworzyć **rezerwaty**, a misjonarze organizowali szkoły i doraźną pomoc. Działania te miały doprowadzić do chrystianizacji Aborygenów oraz do zmian kulturowych. W celu przyspieszenia tego procesu na początku XX w. podjęto decyzję o realizacji polityki asymilacji poprzez przymusowe odbieranie dzieci Aborygenom i umieszczanie ich w specjalnych ośrodkach. Polityka ta była realizowana do lat sześćdziesiątych, kiedy to w 1965 r. zmieniono definicję asymilacji i pozwolono Aborygenom decydować, czy chcą żyć według swoich zwyczajów, czy tak jak większość mieszkańców Australii. W latach dziewięćdziesiątych organizacje Aborygenów zaczęły się domagać od władz australijskich przeprosin za tzw. **stracone pokolenie**, jak nazwano dzieci poddane polityce asymilacyjnej. Przełom nastąpił na początku XXI w. W 2008 r. w parlamencie premier Kevin Rudd (czyt. kewin rod) przeprosił rdzennych mieszkańców za prześladowania, dyskryminacje i „stracone pokolenie".

◂ kolonizacja Australii

◂ tworzenie rezerwatów

Obecnie sytuacja Aborygenów się zmieniła. Rząd prowadzi wiele działań mających na celu likwidację ich społecznego upośledzenia, przeznaczając na to środki z budżetu centralnego. Na terytorium Australii funkcjonują organizacje zajmujące się wsparciem rdzennej ludności. Doprowadziło to m.in. do dynamicznego wzrostu liczby ludności – w latach 1991–1996 przyrost osiągnął poziom 33%, a w latach 2001–2006 11%. Jednak aż 87% Aborygenów mówi tylko po angielsku. Językiem aborygeńskim posługuje się zaledwie 52 tysiące osób. Tradycyjną religię aborygeńską wyznaje jedynie 1,14% autochtonów, a zdecydowana większość to chrześcijanie. Aborygeni są też gorzej wykształceni od reszty społeczeństwa australijskiego, ponieważ korzystają z systemu edukacyjnego tylko do momentu osiągnięcia wieku objętego obowiązkiem szkolnym. Brak wykształcenia przekłada się na zatrudnienie w tej grupie – wskaźnik bezrobocia u Aborygenów jest trzykrotnie wyższy niż u reszty społeczeństwa.

◂ obecna polityka wobec Aborygenów

Zdjęcie przedstawia Aborygenki malujące obrazy. Sztuka Aborygenów jest jednym z najstarszych przejawów sztuki tworzonej przez człowieka. Zachowała pierwotny, niezmieniony charakter przez tysiące lat w wyniku izolacji cywilizacyjnej Aborygenów, ale także z powodu podtrzymywania tradycji tworzenia. Aborygeni za pomocą malowanych symboli graficznych przekazują kolejnym pokoleniom swoją historię i swoje wierzenia niczym kronikarze w kulturze Zachodu. Wzory znaków graficznych są dziedziczone z pokolenia na pokolenie. Tematyka twórczości jest ściśle związana z wierzeniami zakorzenionymi w naturze, miejscami świętymi dla Aborygenów oraz ich wiedzą o świecie i jego pochodzeniu. Ta mistyczno-mitologiczna tematyka pojawia się na ich obrazach, nawet tych malowanych w celach komercyjnych. Współcześnie obrazy Aborygenów są bowiem nierzadko źródłem znacznej części ich dochodów – sztukę rdzennej ludności Australii wysoko wycenia się na zachodnich aukcjach.

Malowanie i inne praktyki związane ze sztuką (np. taniec) czy ze stylem życia przodków są niezwykle ważne dla podtrzymania tożsamości Aborygenów, którzy obecnie żyją w stanie zawieszenia między dwoma światami. Ich tradycyjny (nie tak dawny) tryb życia powoli odchodzi w niepamięć, a kolejne pokolenia jeszcze się w pełni nie zaadaptowały we współczesnym społeczeństwie Australijczyków. Starszyzna pamięta styl życia charakterystyczny dla społeczeństw pierwotnych (tak żyli pierwsi ludzie na Ziemi wiele tysięcy lat temu w epoce paleolitu). Zetknięcie z kulturą Zachodu było dla Aborygenów dużym szokiem cywilizacyjnym. Obecnie żyją na koszt państwa, mieszkają w rezerwatach i często brakuje im celu w życiu. Dla zabicia czasu korzystają z zachodnich rozrywek, jakimi są na przykład filmy wideo czy alkohol, sprowadzony na kontynent przez europejskich osadników. Dlatego też powrót do źródeł można uznać także za formę terapii. Starszyzna przekazuje młodszym pokoleniom zwyczaje związane z dawnym trybem życia. W tym celu całe rodziny wybierają się na łono natury i uczą się sztuki przetrwania w terenie. Tam polują, przygotowują posiłki na ognisku, poszukują wody w pustynnych warunkach.

Indianie Ameryki Północnej

Indianie to nazwa rdzennej ludności kontynentów amerykańskich, która została im nadana w wyniku odkryć geograficznych przez Krzysztofa Kolumba, przekonanego, że dotarł do Indii. Obecnie w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie odchodzi się od używania tej nazwy. Oficjalnie mówi się o nich *Native Americans* (rdzenni Amerykanie) – w USA albo *First Nations* (pierwsze narody) – w Kanadzie. Indianie to jedna z najliczniejszych grup autochtonicznych obejmująca setki ludów i plemion. Obecnie są oni w większości przypadków zasymilowani ze społeczeństwami narodowymi państw, w których żyją.

kolonizacja Ameryki Północnej

Wpływ na losy rdzennych ludów Ameryki Północnej miała ekspansja kolonialna Europejczyków z kilku państw europejskich. Takie państwa, jak Hiszpania, Holandia, Francja, Wielka Brytania i Rosja prowadziły zróżnicowaną politykę wobec ludności tubylczej. Wpływ na obecną sytuację Indian w USA miała w pewnym stopniu polityka Wielkiej Brytanii, dla której rdzenni mieszkańcy byli przeszkodą w rozbudowie kolonii w Ameryce Północnej. Kontynuatorem brytyjskiej polityki ekspansji terytorialnej stały się Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, które co prawda od początku traktowały Indian jako podmiot prawa, ale większości zawartych z nimi umów nie dotrzymywały. Przez cały XIX w. polityka USA wobec Indian była nacechowana przemocą, która prowadziła do ich eksterminacji i marginalizacji poprzez zamknięcie w rezerwatach. Między białymi osadnikami a autochtonami dochodziło do licznych wojen, w których nie zawsze wygrywali biali. Indianie odnieśli nawet spektakularne zwycięstwo w 1876 r. nad oddziałami George'a A. Custera (czyt. dżordża ej kastera), w **bitwie nad Little Bighorn** (czyt. lytel bighorn). Nie powstrzymało to jednak dalszej kolonizacji. **Masakra pod Wounded Knee** (czyt. łundyd ni) w 1890 r., podczas której wojska federalne USA zabiły ponad 200 Indian z plemienia Siuksów (w tym kobiety i dzieci), przesądziła o ich ostatecznej klęsce. Los ludności tubylczej od tego momentu znalazł się całkowicie w rękach urzędu federalnego **Biura do spraw Indian**. W ten sposób rdzenni Amerykanie zostali uzależnieni od rządu USA pod względem prawnym, ekonomicznym i kulturowym. Od tej pory nie byli już traktowani jako odrębne narody. Co więcej, pozbawiono ich możliwości samodziel-

polityka wobec Indian w XIX w. i na początku XX w. (akulturacja)

nej egzystencji ekonomicznej w następstwie wybicia bizonów i ograniczenia prawa do polowań. Zakazano im także praktykowania własnych ceremonii religijnych oraz wprowadzono obowiązek posyłania dzieci do szkół, gdzie były one poddawane przymusowej **akulturacji** (przyjmowaniu kultury białych osadników, zob. też s. 175).

Bizony zapewniały wielu plemionom Indian ekonomiczną i społeczną niezależność, były także ich podstawowym źródłem pożywienia. Gdy Amerykanie wybili bizony (zdjęcie z 1870 r. przedstawia czaszki tych zwierząt – dowód masowej eksterminacji), Indianie zaczęli głodować i zostali zmuszeni do przeniesienia się do rezerwatów.

Zdjęcie przedstawia Komancza Quanaha Parkera (czyt. kłanacha parkera), ostatniego wodza indiańskiego, który podobno nigdy nie poddał się białym. Komancze w XVIII w. i XIX w. byli bogatym, liczącym wielu członków plemieniem prowadzącym koczowniczy tryb życia. Żyli z handlu, polowań na bizony oraz hodowli koni. Byli bardzo waleczni. Legenda głosi, że jako jedyni spośród Indian Ameryki Północnej opanowali niezwykle trudną sztukę strzelania z łuku w siodle. Między innymi z tego powodu przez dziesiątki lat wymykali się białym osadnikom spod kontroli i wygrali z nimi wiele bitew.

Warto obejrzeć

Amerykański western z 1964 r. pt. *Jesień Czejenów* w reż. Johna Forda. Film ten przedstawia prawdziwą historię, która wydarzyła się w 1878 r. Czejenowie, którzy cierpieli głód w rezerwacie wydzielonym przez rząd federalny, postanowili uciec z niego i wrócić na swoje dawne ziemie. Gdy władze dowiedziały się o ucieczce Indian, zorganizowały pościg. *Jesień Czejenów* była przełomowym westernem, w którym po raz pierwszy pokazano Indian jako ofiary. Dotychczas w westernach przedstawiano ich w roli bezwzględnych, dzikich oprawców bezbronnych białych osadników. Jednocześnie był to ostatni western Johna Forda. Reżyser nakręcił go w hołdzie całej społeczności Indian dotychczas dyskryminowanej zarówno przez władze USA, jak i przez dotychczasowych amerykańskich twórców filmowych.

Warto obejrzeć

Film w reżyserii Alejandro González Iñárritu (czyt. alehandro gonsalez injaritu) pt. *Zjawa* z 2015 r. przybliża realia trudnego życia traperów (myśliwych) w Ameryce Północnej w I połowie XIX w. Polujący na dzikie zwierzęta ludzie pogranicza byli nieustannie narażeni na kontakt z żyjącymi tam Indianami. Podczas produkcji *Zjawy* zaangażowano Indian w celu dopracowania szczegółów związanych z indiańskimi bohaterami filmu. Zadbano o wierne przedstawienie tubylczej ludności – plemienia Arikarów i Paunisów. Pokazano oryginalne stroje, zwyczaje, a niektóre dialogi prowadzone są w oryginalnym języku Paunisów.

polityka Stanów Zjednoczonych względem Indian w XX w.

W XX w. Stany Zjednoczone zaczęły zmieniać swoją politykę wobec rdzennej ludności. W 1934 r. została wydana **Ustawa o reorganizacji Indian** (ang. *Indian Reorganization Act*), która zmniejszyła nad nimi kontrolę federalną oraz zwiększyła rolę samorządów plemiennych. Jednak sytuacja społeczno-ekonomiczna Indian pozostawała trudna przez dziesiątki lat. Wśród rdzennej ludności panowały wysokie

bezrobocie oraz niski poziom edukacji. W latach czterdziestych narodziły się w USA ruchy społeczno-polityczne Indian, których celem była ochrona praw Indian oraz poprawa ich sytuacji życiowej. Powstał Narodowy Kongres Indian Amerykańskich. W latach sześćdziesiątych zrodziły się liczne ruchy plemienne oraz pozaplemienne, bardziej radykalne, m.in. **Red Power** (Indiańska Siła) – ruch etnicznego protestu skupiający głównie przedstawicieli młodszego pokolenia. W odpowiedzi na organizowane przez te ruchy protesty rząd uruchomił mechanizmy wspierające Indian. W 1968 r. wydano **Ustawę o ochronie praw obywatelskich Indian**, która gwarantowała rdzennym Amerykanom swobodę wyznania, praktyk religijnych, wypowiedzi i publikacji, organizowania zgromadzeń oraz wysyłania petycji, a także ochronę ich własności. Ponadto działania rządowe miały na celu:

- zniwelowanie opóźnień cywilizacyjnych na obszarach zamieszkanych przez Indian;
- promocję autonomii kulturowej oraz uruchomienie szkół dwujęzycznych;
- rewindykację (zwrot) obiektów sakralnych i traktowanie wierzeń tubylczych na równi z innymi religiami.

Radykalne ruchy, takie jak Red Power, organizowały głośne akcje protestacyjne, m.in. **okupację wyspy Alcatraz** (1969 r.), **okupację Wounded Knee** (1973 r.) czy **marsz na Waszyngton** (1978 r.), domagając się w ten sposób poszanowania praw rdzennej ludności Ameryki. Marsz na Waszyngton (na zdjęciu) został zorganizowany przez radykalne ruchy w celu zwrócenia uwagi opinii publicznej na wciąż obecne zjawisko dyskryminacji Indian w USA oraz przypomnienie o prawie Indian do odebranej im ziemi.

Dzięki działaniom rządu oraz samych Indian sytuacja społeczno-ekonomiczna rdzennej ludności stale się poprawia. Równocześnie następuje odrodzenie rodzimej kultury, powstają muzea plemienne, funkcjonują autochtoniczne środki masowego przekazu. Od XIX w. rozwija się także **panindianizm** będący nurtem etniczno-kulturalnym, umacniającym tożsamość i poczucie odrębności rdzennych mieszkańców Ameryki. Panindianizm jest naturalnym procesem scalania wieloplemiennej zbiorowości Indian w Ameryce Północnej w jednolitą grupę etniczną o ogólnoindiańskiej tożsamości. Założenia panindianizmu opierają się na wspólnym pochodzeniu różnych rdzennych plemion, ich historii, symboli, charakteru wierzeń, wartości oraz wzorów zachowań. Obecnie idea nurtu przejawia się w ponadplemiennej działalności organizacji społecznych i politycznych działających na rzecz praw wszystkich Indian. Ideę panindianizmu można zauważyć także w treściach indiańskich środków masowego przekazu.

Pow-wow to kilkudniowy folklorystyczny indiański festiwal, w którym spotykają się przedstawiciele licznych plemion rdzennej ludności Ameryki. Obecnie odbywa się kilkaset takich festiwali w USA i Kanadzie. Także w Europie sympatycy Indian Ameryki Północnej organizują festiwale pow-wow.

Oficjalnie mówi się, że sytuacja Indian żyjących na terytorium obecnej Kanady była lepsza. Pierwsi kolonizatorzy w XVII i XVIII w. czerpali ogromne zyski z handlu skórami dzikich zwierząt i futrami. Skóry dostarczali żyjący w tej części Ameryki Indianie, którzy byli doskonałymi myśliwymi i świetnie znali tutejsze lasy. W Północnej części Ameryki panuje surowszy klimat, dlatego też biali osadnicy zasiedlali tylko nieduży obszar południowej części Kanady, usytuowany blisko granicy ze Stanami Zjednoczonymi. Dzięki temu tylko niewielka część rdzennej ludności została wyparta przez kolonistów ze swoich ziem i zmuszona do przeprowadzki. Co prawda także w Kanadzie w ciągu wieków osadnicy próbowali narzucić Indianom swoją religię. Dużą skuteczność w tym zakresie wykazywali jezuici pochodzący z Francji, którym udało się nawrócić większą liczbę autochtonów niż protestantom w USA. Jednakże usytuowanie na trudno dostępnych obszarach i znaczne rozproszenie przyczyniły się do zachowania części tradycyjnej kultury oraz niezależności. Ponadto Indianom w Kanadzie, USA oraz niektórych państwach Ameryki Łacińskiej pełnię praw obywatelskich gwarantują konstytucje tych państw.

konstytucje gwarancją praw mniejszości

W ostatnich latach kanadyjskie organizacje pozarządowe ujawniły wiele wstrząsających faktów, które świadczą o prowadzeniu eksterminacyjnej polityki wobec Indian. Od lat osiemdziesiątych XIX w. do końca XX w. poddano akulturacji około 15 tysięcy indiańskich dzieci, które odbierano rodzicom i umieszczano w internatach – ostatnią taką placówkę zamknięto dopiero w 1996 r. Indiańskie kobiety poddawano sterylizacji.

Współczesny świat niesie wiele wyzwań Indianom i innym grupom autochtonicznym. Jednym z problemów jest ochrona środowiska naturalnego, które jest źródłem pożywienia i wody żyjących głównie poza infrastrukturą miejską Indian. Ponadto rdzenni Amerykanie chcą mieć udziały w zyskach korporacji eksploatujących ziemie należące do nich (zob. tekst źródłowy).

Indianie Kanady i USA wspólnie walczą

Kanadyjscy i amerykańscy Indianie podpisali [...] wspólną deklarację sprzeciwu wobec planów budowy rurociągu Keystone XL, którym ma popłynąć ropa naftowa z kanadyjskiej Alberty do stanu Nebraska w USA. Indianie z Kanady od dawna sprzeciwiają się budowie nowych rurociągów biegnących przez ich tereny, a w najnowszej 16-stronicowej deklaracji odwołują się do praw gwarantowanych im w dawnych traktatach podpisywanych z indiańskimi plemionami. W tej samej deklaracji, jak podały media, zapisano sprzeciw wobec zwiększania eksploatacji piasków roponośnych w prowincji Alberta. Ze strony Indian kanadyjskich ten historyczny dokument podpisały plemiona z prowincji Kolumbia Brytyjska, Alberta i Saskatchewan, wchodzące w skład Konfederacji Czarnych Stóp (Blackfoot Confederacy), a ze strony Indian amerykańskich konfederacja Great Sioux Nation. Keystone XL to wart 8 miliardów dolarów projekt, firmowany przez korporację TransCanada, po którego zakończeniu kanadyjska ropa ma popłynąć z Alberty do Nebraski, gdzie nowy rurociąg łączyłby się z istniejącym już rurociągiem Keystone. Budowie Keystone XL w 2015 r. sprzeciwił się ówczesny prezydent USA Barack Obama, jednak administracja jego następcy Donalda Trumpa cofnęła tę decyzję w tym roku. [...]

Rząd kanadyjski premiera Justina Trudeau, który w kampanii wyborczej w 2015 r. zapowiadał nową jakość w relacjach z autochtonami, ma w kwestiach ochrony środowiska poważny problem: z jednej strony eksploatacja surowców naturalnych to ważny składnik rozwoju gospodarczego Kanady, a z drugiej kanadyjscy Indianie chcą mieć wpływ na takie decyzje. Domagają się oni zarówno udziału w zyskach, jak i brania pod uwagę ich opinii na temat ochrony środowiska. Dają przy tym jasno do zrozumienia, że umieją korzystać z praw przysługujących im na mocy podpisanych w przeszłości traktatów. [...] Indianie ostrzegli, że Kanadę czekają takie same protesty, jakie miały miejsce w Dakocie Północnej w USA. Przeciwko budowie ropociągu Dakota Access Pipeline protestowało tam plemię Siuksów ze Standing Rock, rezerwatu na terenie Dakoty Północnej i Południowej, w obawie przed potencjalnymi szkodami dla zbiorników wodnych oraz w związku z tym, że planowana trasa rurociągu biegnie przez ziemie święte dla Indian.

[...] plemiona Indian z Kanady i USA podpisały porozumienie w sprawie wspólnego zwalczania rozbudowy ropociągów. Grupa naukowców z amerykańskiego Uniwersytetu Stanforda policzyła, że do 2030 r. Kanada mogłaby uniezależnić się od paliw kopalnych i czerpać energię w 58 procentach z wiatru, w 22 procentach z promieni słonecznych, w 16 procentach z wody, a w 4 procentach z wykorzystania energii fal morskich i źródeł geotermalnych. Po uwzględnieniu politycznych przeszkód naukowcy oszacowali, że w 2030 r. już 80 procent dostaw energii może pochodzić z odnawialnych źródeł, ale będzie to wymagało znaczących nakładów finansowych.

Źródło: A. Lach, *Indianie Kanady i USA wspólnie walczą*, https://link.operon.pl/n8037-31 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Rozstrzygnij, czy budowa ropociągu powinna być konsultowana z Indianami. Odpowiedź uzasadnij.
2. Wyjaśnij, czy budowa rurociągu jest niezbędna dla bezpieczeństwa energetycznego Kanady.
3. Ustal, czy można odczytać z artykułu stosunek rządów państw w nim opisanych do zmiany pozyskiwania energii z paliw kopalnych na źródła odnawialne.

Inuici przekazują kolejnym pokoleniom technikę budowy igloo i łodzi, a także umiejętność zbieractwa oraz sztukę polowania na zwierzęta i ryby. Jednakże obecnie żyją w zaopatrzonych w prąd domach, a ich dzieci chodzą do szkół.

Warto pamiętać, że w arktycznym środowisku Kanady, w stanie Alaska (należącym do USA) oraz na terenie Federacji Rosyjskiej mieszka ludność autochtoniczna niezwiązana z Indianami. Są to **Inuici** (zwani dawniej Eskimosami) oraz **Aleuci**. Inuici od początku XX w. w większości są chrześcijanami. Aleuci w wyniku kolonizacji w dużej mierze przejęli prawosławie, które stało się integralną częścią ich stylu życia i tradycji. Obie te grupy nadal żyją z myślistwa i łowiectwa, nadal potrafią żyć w trudnych warunkach pogodowych, ale w dużej mierze zasymilowały się i przejęły zachodni tryb życia. Inuici oraz Aleuci mają te same prawa co inne społeczności rdzenne żyjące na terenie USA, Kanady oraz Federacji Rosyjskiej.

Autochtoni w Federacji Rosyjskiej

Na ogromnym obszarze Federacji Rosyjskiej, w różnych regionach tego państwa żyje kilkadziesiąt grup autochtonicznych. Jednym z regionów jest **Syberia,** zamieszkana przez około **30 takich grup**. Są one zróżnicowane pod względem języka i kultury, ale prowadzą podobny tryb życia, charakterystyczny dla ludów koczowniczych. Zajmują się rybołówstwem, myślistwem i hodowlą. Do rdzennej ludności Syberii należą m.in. opisani wcześniej **Inuici** oraz **Aleuci**, **Buriaci**, **Ewenkowie**, **Jakuci**, **Jukagirzy** i **Ketowie**.

Syberia od XVII w., od czasu podporządkowania jej do carskiej Rosji, stała się miejscem penetracji gospodarczej, kolonizacji oraz zsyłki więźniów politycznych. Działania te w połączeniu z głodem, będącym efektem nadmiernej eksploatacji tubylczych łowisk, epidemiami zawleczonych z Rosji chorób oraz alkoholizmem powodowały spadek liczby rdzennej ludności oraz ich stopniową asymilację. Wraz z upadkiem caratu (1917 r.) zmieniło się podejście do ludności tubylczej. Sowieci prowadzili bardzo liberalną politykę wobec nierosyjskiej ludności autochtonicznej, która nie zagrażała radzieckiemu systemowi. Poszczególnym obszarom zamieszkanym przez taką ludność nadano **autonomię** w ramach utworzonych republik radzieckich, które nie były co prawda jednolite narodowościowo, ale dzięki nim autochtoni mogli zachować pewien stopień odrębności oraz kultywować swój język i kulturę. Komuniści dbali także, aby w lokalnych władzach znajdowali się przedstawiciele rdzennej ludności tytularnej. Ludnością tytularną nazywamy ludność autochtoniczną, której narodowość w okresie Związku Radzieckiego była zawarta w nazwie republiki autonomicznej. Taka polityka władz przyczyniała się do umacniania więzi autochtonów z państwem, a także przyjmowania sowieckich wzorców kulturowych.

autonomia autochtonów w czasach ZSRR

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich od lat czterdziestych XX w. tworzyło 15 republik. W latach osiemdziesiątych i na początku dziewięćdziesiątych Związek Radziecki przeżywał duży kryzys gospodarczy. W Europie nastał czas Jesieni Ludów sprzyjający zmianom ustrojowo-gospodarczym, społecznym oraz kulturowym w kierunku zachodnim. Niektóre europejskie republiki odłączyły się od ZSRR i ogłosiły niepodległość. Rok 1991 przyjmuje się za datę upadku Związku Radzieckiego. Wraz z rozpadem ZSRR republiki, które się nie odłączyły, stały się częścią Federacji Rosyjskiej, a ich etniczność – formą tożsamości społecznej miejscowej ludności. W okresie jelcynowskim (za rządów Borysa Jelcyna w latach dziewięćdziesiątych XX w.) republiki, które posiadały autonomię, uzyskały dużo większą samodzielność oraz niezależność od władz federalnych. Tworzono w nich konstytucje, godła, flagi i urzędy prezydentów. Po przejęciu władzy w Rosji przez Władimira Putina (1999 r.) i ustabilizowaniu sytuacji polityczno-gospodarczej władze centralne Federacji Rosyjskiej rozpoczęły politykę ograniczania samodzielności okręgów autonomicznych. W ramach reformy administracyjnej, w celu wzmocnienia pozycji ekonomicznej poszczególnych części składowych Federacji, likwiduje się jednostki administracyjne, które przez lata były gwarantem autonomii rdzennej ludności. Zmiany te są prowadzone za zgodą lokalnej ludności, która w tej sprawie podejmuje decyzje na drodze referendum. W działaniach władz centralnych można zauważyć dążenie do likwidacji autonomii autochtonów w sprawach terytorialno-politycznych i pozostawienie pewnej samodzielności tylko w kwestiach kulturowych.

ograniczanie autonomii autochtonów w ostatnich latach

WYBRANE GRUPY AUTOCHTONICZNE FEDERACJI ROSYJSKIEJ

NIEŃCY

Nieńcy zamieszkują tundrę na północy Federacji Rosyjskiej (część w Europie, część w Zachodniej Syberii). Jest to dość liczna grupa autochtoniczna w Rosji (około 36 tysięcy). Nieńcy prowadzą koczowniczy tryb życia, zajmują się hodowlą reniferów, myślistwem oraz rybołówstwem. Renifery oraz ryby stanowią główne źródło pożywienia tej ludności. Mieszkają w szałasach żerdziowych (wnętrze na zdjęciu po prawej). Zachodni Nieńcy przyjęli prawosławie, wschodni zaś nadal wyznają animizm i szamanizm. Ostatnio Nieńcy zakładają obozy nawet w okolicy miast, gdyż tracą rodzime pastwiska z powodu prowadzonej przez Rosjan szybkiej urbanizacji terytorium polarnego.

NIEŃCY
36 TYSIĘCY OSÓB

Wnętrze szałasu

Na podstawie: http://www.arktyka.org oraz https://illinoissta

SELKUPOWIE

Selkupowie to ludność zamieszkująca północno-zachodnią część Syberii, licząca około 4 tysięcy osób. Mimo że w XVIII w. przyjęli prawosławie, nadal uprawiają aniministyczne kulty. Wierzą w duchy, czczą swoich bogów, w swych społecznościach mają szamanów obu płci. W ciągu wieków zaczęli porozumiewać się językiem rosyjskim. Część Selkupów prowadzi koczowniczy tryb życia, przemieszczając się ze swym dobytkiem na saniach. Zajmują się myślistwem i połowem ryb, które potem suszą na słońcu lub kiszą. Osiadli Selkupowie budują domy z bali lub mieszkają w szałasach czy półziemiankach. Zdjęcie przedstawia Selkupów sprzedających własne wyroby artystyczne na straganie.

JAKUCI

Jakuci stanowią podstawową ludność Jakucji (Republiki Sacha) i bardzo liczną grupę autochtoniczną w Federacji Rosyjskiej, liczącą około 460 tysięcy osób. Grupa ta przybyła do Jakucji we wschodniej części Syberii znad Bajkału. W przeszłości Jakuci zajmowali się hodowlą koni i bydła oraz rzemieślnictwem, zwłaszcza po odkryciu złóż złota. Rosjanie dotarli do Jakucji w XVII w. i stopniowo kolonizowali ten region. W XIX w. narzucili Jakutom prawosławie. Jednak do dziś ludność ta odprawia wiele szamańskich rytuałów, praktyk ludowych o cechach religijnych i świeckich. Z pokolenia na pokolenie przekazywana jest wiedza o panteonie licznych jakuckich bóstw. Wśród Jakutów dużą grupę stanowi inteligencja z ponadstuletnią tradycją. Zdjęcie przedstawia festyn jakuckiej ludności, podczas którego przygotowano tradycyjne strugane mięso (stroganina) oraz strugane plasterki ryby.

Czukcza przygotowuje świeżo złowioną rybę do suszenia.

CZUKCZE
16 TYSIĘCY OSÓB

Grawerowany kieł morsa

temuseum.org

JAKUCI
460 TYSIĘCY OSÓB

CZUKCZE

Czukcze (Czukczowie) zamieszkują Półwysep Czukocki oraz brzegi Morza Czukockiego i Morza Beringa, a także Jakucję i Półwysep Kamczacki. Liczą obecnie około 16 tysięcy osób. W przeszłości byli walecznym ludem, który podbijał inne plemiona i brał do niewoli jeńców. Czukczowie w celach rabunkowych wypływali nawet do Alaski. Kolonizacja Półwyspu Czukockiego przez Rosjan rozpoczęła się w XVII w., jednak Czukczowie nie chcieli oddać swoich ziem i walczyli z Rosjanami przez cały XVIII w. Do dziś językiem czukockim posługuje się połowa populacji. Reszta przyjęła język rosyjski. Oficjalnie wyznają prawosławie, jednak zachowali w praktykach religijnych wiele elementów dawnej przedkolonialnej religii (animizm i szamanizm). Zachowało się dużo przykładów sztuki czukockiej, m.in. rzeźby z kości morsa. Poza tym Czukczowie wyhodowali popularnego dziś psa rasy husky (czyt. haski) do celów pociągowych. Tradycyjnie Czukczów dzieli się na 2 grupy ludnościowe, zróżnicowane pod względem trybu życia. Część zamieszkująca w głębi lądu zajmuje się myślistwem lub hodowlą reniferów (na zdjęciu). Druga grupa, zamieszkująca wybrzeże, poluje na ryby, ssaki morskie, z których oprócz mięsa pozyskuje się skóry oraz kości. Jednak obecnie prace te Czukczowie wykonują dla przedsiębiorstw przetwórczych. Pod koniec XX w. Czukczowie założyli Związek Narodów Czukotki, który stoi na straży ich interesów i broni ich praw w Federacji Rosyjskiej.

Podsumowanie lekcji

s. 179
- Obecna polityka władz Związku Australijskiego przyczynia się do odrodzenia demograficznego i kulturowego Aborygenów.

s. 180–183
- W USA poprawia się sytuacja ekonomiczna Indian oraz rozwija się panindianizm.

s. 183
- W Kanadzie i USA pełnię praw obywatelskich ludności rdzennej gwarantują konstytucje tych państw.

s. 185
- W Federacji Rosyjskiej autochtoni posiadali dużą autonomię polityczną. Jednak od czasu przejęcia władzy przez Władimira Putina autonomia ta jest ograniczana.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Scharakteryzuj modele polityki poszczególnych państw wobec autochtonów.
2. Na podstawie innych źródeł informacji przedstaw sytuację rdzennej ludności wybranego państwa Ameryki Łacińskiej. Przygotuj prezentację multimedialną na ten temat.
3. Zbierz informacje na temat autochtonicznej ludności Norwegii i przygotuj prezentację multimedialną. W prezentacji przedstaw również model polityki państwa norweskiego wobec ludności autochtonicznej.
4. Napisz wypracowanie na temat: „Sytuacja społeczna, kulturowa i polityczna autochtonów we współczesnym świecie na przykładzie Związku Australijskiego, USA i Federacji Rosyjskiej".
5. Na podstawie danych zawartych w tabeli wykonaj polecenia.

Uczniowie i studenci ludności rdzennej i pozostałej Australii* według grup wiekowych w 2006 r.

Wiek	Ludność rdzenna			Ludność pozostała		
	osoby	% ogółu uczniów i studentów	% ogółu ludności z grupy wiekowej	osoby	% ogółu uczniów i studentów	% ogółu ludności z grupy wiekowej
0–4	8 931	6,3	16,1	230 188	5,2	19,1
5–14	96 123	67,3	83,1	2 275 927	51,3	88,9
15–19	22 070	15,3	45,5	900 728	20,3	68,8
20–25	4 347	3,0	11,6	417 729	9,4	31,9
25 i więcej	11 289	7,9	5,7	613 891	13,8	4,7
Razem	142 760	100,0	31,4	4 438 463	100,0	22,9

*Uwaga: bez osób, dla których nie ustalono rodzaju placówki edukacyjnej.

Źródło: *Census of Population and Housting*, 2006, ABS (Austrialian Bureau of Statistics – Australijskie Biuro Statystyczne).

a) Porównaj dane statystyczne dotyczące edukacji Aborygenów i pozostałych mieszkańców Australii. Wyciągnij wniosek na temat stosunku tych grup do edukacji.

b) Rozstrzygnij, które dzieci poświęcają więcej lat na naukę – rdzennej ludności czy pozostałej. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych statystycznych.

8. Konflikty społeczne we współczesnym świecie

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, na czym polega konflikt społeczny i jakie są jego rodzaje;
- przedstawisz przyczyny i skutki konfliktów w byłej Jugosławii, Sudanie, Izraelu, Meksyku, Syrii.

Ćwiczenie

Powiedzcie, z jakich powodów ludzie się kłócą. Co wpływa na spotęgowanie konfliktu między nimi?

Rodzaje konfliktów na świecie

Jak wspomniano w pierwszym rozdziale podręcznika (zob. s. 37–39), **konfliktem społecznym** nazywamy zakłócenie normalnego współżycia grup społecznych, którym towarzyszą silne negatywne emocje wynikające ze sprzecznych celów, poglądów, wartości. W niektórych sytuacjach konflikt społeczny może przybrać postać rewolucji społecznej.

źródła konfliktów społecznych

Konflikty społeczne obejmują duże grupy ludzi, takie jak: klasy, warstwy, pokolenia, grupy zawodowe, grupy etniczne, językowe i wyznaniowe. Ze względu na przedmiot sporu typów konfliktów jest tyle, ile dziedzin, w których mogą się ujawniać rozbieżne interesy. W relacjach między młodym i starym pokoleniem dochodzi do **konfliktu pokoleń**. Największy bunt młodego pokolenia miał miejsce w Stanach Zjednoczonych i w Europie w 1968 r. wraz z rozwojem ruchu hipisowskiego, wyrażającego protest przeciwko zhierarchizowanemu społeczeństwu zorientowanemu na materializm. Oczekiwania i dążenia młodych ludzi w poszczególnych krajach przybrały różną formę. We Francji upominano się na przykład o możliwość studiowania. W innych krajach europejskich i w Meksyku żądano przestrzegania praw człowieka. A w USA protestowano m.in. przeciwko wojnie w Wietnamie i domagano się zniesienia segregacji rasowej. **Konflikty klasowe** wynikają z niesprawiedliwego podziału dóbr, którego doświadczają ubogie warstwy społeczeństwa wyzyskiwane przez grupy uprzywilejowane. W ten sposób przez właścicieli plantacji są wykorzystywani najemni pracownicy, na przykład w Ameryce Środkowej i Południowej. Jeżeli sprzeczności wynikają z różnic religijnych oraz ideologicznych i dotyczą odmiennego spojrzenia na kwestie sposobu życia, stroju, stosunku do rodziny itp., to są to **konflikty kulturowe**. Wyróżniamy również **konflikty rasowe**, **narodowe** i **plemienne**. Są one mocno zakorzenione w stereotypach i długiej tradycji wzajemnej wrogości. Przykładem jest Republika Południowej Afryki, gdzie lata dominacji białej mniejszości wyzwoliły w czarnoskórych po obaleniu apartheidu chęć rewanżu. Natomiast **konflikty religijne** rodzą się między odmiennymi grupami wyznaniowymi, z których każda próbuje narzucić drugiej stronie własną religię. Przykładem takiego konfliktu są walki hindusów z muzułmanami w Indiach czy katolików z protestantami w Irlandii Północnej (Ulster).

rodzaje konfliktów na świecie

Konflikt w byłej Jugosławii

Powstała po I wojnie światowej Jugosławia stanowiła zlepek narodowościowy i religijny. Upadek reżimu stworzonego przez Josipa Broz Tito (przywódcę komunistycznej partyzantki w czasie II wojny światowej) w Jugosławii pobudził aspiracje

niepodległościowe części jej mieszkańców. Jako pierwsze niepodległość ogłosiły w czerwcu 1991 r. Chorwacja i Słowenia. Rząd federalny Jugosławii (Serbowie) rozpoczął interwencję zbrojną, która jednak nie zahamowała procesu usamodzielnienia się tych terenów. Rok później niepodległość ogłosiły Macedonia (od 2019 r. Macedonia Północna) oraz Bośnia i Hercegowina, a Serbia i Czarnogóra powołały **nową Federalną Republikę Jugosławii**. Głosiła ona nacjonalistyczne hasło mówiące o zjednoczeniu Serbów w jednym państwie i nie uznała odrębności Bośni i Hercegowiny, w której niemal połowę ludności stanowili Serbowie.

konflikty narodowościowe na terenie byłej Jugosławii

Federalna Republika Jugosławii wsparła Serbów bośniackich i rozpoczęła w 1992 r. działania zbrojne przeciwko **Bośni i Hercegowinie**. Serbowie bośniaccy walczyli też z Chorwatami, a Muzułmanie z Serbami i Chorwatami. Działania wojenne trwały do 1995 r. Przez te wszystkie lata dochodziło do masowych mordów i czystek etnicznych dokonywanych przez wszystkie strony konfliktu. Dopiero naloty bombowe prowadzone przez NATO na pozycje Serbów bośniackich przyspieszyły zakończenie wojny domowej. 21 listopada 1995 r. w Dayton (czyt. dajton) został podpisany układ pokojowy, który przewidywał, że Federacyjna Republika Bośni i Hercegowiny zostanie podzielona na dwie jednostki: chorwacko-muzułmańską Federację Bośni i Hercegowiny oraz Republikę Serbską. Obydwie federacje mają w ramach jednego państwa osobne parlamenty i armie. Warto dodać, że konflikt etniczny między narodami południowosłowiańskimi potęgowały różnice religijne: Serbowie utożsamiają się z prawosławiem, Chorwaci i Słoweńcy z katolicyzmem, a Boszniacy z islamem.

Warto obejrzeć

Wybawca, reż. P. Antonijevic, I. Steven, USA 1998. Film prezentuje tragedię wojny domowej w Bośni. *Ziemia niczyja*, reż. D. Tanović, Bośnia i Hercegowina/Francja/Słowenia 2001 – film, nakręcony w konwencji czarnej komedii, przedstawia absurdy wojny domowej w Jugosławii. Zdobył wiele prestiżowych nagród.

Kolejny konflikt wybuchł w **Kosowie**. Obszar ten, znajdujący się w granicach Jugosławii, był zamieszkany w większości przez Albańczyków. Od 1974 r. Kosowo miało autonomię (w ramach republiki serbskiej), która została mu odebrana w 1989 r. Działania nacjonalistyczne Slobodana Miloševića (czyt. miloszewicza), takie jak rozwiązanie kosowskiego parlamentu oraz zniesienie języka albańskiego na lokalnym uniwersytecie, spowodowały w 1991 r. proklamowanie przez separatystów albańskich Republiki Kosowa. Na jej terenie władze nowej Jugosławii wprowadziły stan wyjątkowy, a mieszkańcy utworzyli w 1996 r. Wyzwoleńczą Armię Kosowa i podjęli walkę z Serbami. W 1998 r. Albańczykom udało się opanować około 40% terytorium, co doprowadziło do nasilenia konfliktu. Pod groźbą nalotów NATO spór został jednak przerwany i Albańczycy podpisali w marcu 1999 r. w Rambouillet (czyt. rąbuje) plan pokojowy. Nie został on jednak zaakceptowany przez Serbów, którzy rozpoczęli wysiedlanie Albańczyków z Kosowa. Spowodowało to trwające 11 tygodni naloty na Serbię, które zmusiły Belgrad do zaakceptowania pokoju. Gwarantem pokoju na tym terenie są rozmieszczone tam siły międzynarodowe, w skład których wchodzą m.in. Polacy. Mieszkańcy Kosowa w 2008 r. proklamowali niepodległość. Kosowo jako samodzielne państwo zostało uznane przez 117 krajów, w tym 23 spośród 28 państw UE. Jednakże decyzja ONZ o uznaniu Kosowa została zablokowana przez Rosję i Chiny.

KONFLIKT W BYŁEJ JUGOSŁAWII

LUDNOŚĆ I PAŃSTWA BYŁEJ JUGOSŁAWII

RADOVAN KARADŽIĆ
(czyt. radowan karadzić) w latach 1992–1996 został prezydentem Republiki Serbskiej powołanej przez Serbów w Bośni i Hercegowinie. Był odpowiedzialny za zbrodnie popełnianie przez Serbów w Bośni i Hercegowinie. Został skazany przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii w Hadze za ludobójstwo oraz masakrę w Srebrenicy.

SLOBODAN MILOŠEVIĆ
(czyt. slobodan miloszewicz) – komunista i nacjonalista serbski; prezydent Serbii, a potem Federalnej Republiki Jugosławii w latach 1997–2000. Oskarżony o wywołanie konfliktów wojennych w Chorwacji, Bośni i Kosowie był sądzony przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii.

Warto wiedzieć

W wyniku działań wojennych i czystek etnicznych, prowadzonych przez wszystkie strony konfliktu, na obszarze Bośni i Hercegowiny w latach 1992–1995 zginęło około 100 tysięcy ludzi, a ponad 1,8 miliona zostało uchodźcami. W samej Srebrenicy serbskie oddziały w ciągu czterech dni zamordowały 8 tysięcy muzułmańskich mężczyzn i chłopców.

Ćwiczenie

1. Wskaż na mapie państwa, które w 1992 r. utworzyły Federalną Republikę Jugosławii. Podaj nazwisko prezydenta tego państwa, który był sądzony przez Międzynarodowy Trybunał Karny.
2. Podaj nazwę państwa, w którym masakry dopuściły się oddziały gen. Ratko Mladicia.
3. Wskaż państwo utworzone na terenie byłej Jugosławii, którego niepodległości nadal nie uznało ONZ z powodu negatywnej decyzji Rosji i Chin.
4. Podaj nazwę państwa, które w 2019 r. zmieniło nazwę w wyniku nacisków Grecji i porozumienia zawartego z tym państwem. Wskaż je na mapie.

GEN. RATKO MLADIĆ
(czyt. ratko mladicz) był dowódcą wojsk Serbskiej Armii podczas wojny w latach 1992–1995 w Bośni i Hercegowinie. Odpowiedzialny m.in. za masakrę w Srebrenicy. Skazany przez Trybunał Karny dla byłej Jugosławii w Hadze.

konflikt w Sudanie

Konflikt w Sudanie

Sudan – jeden z największych krajów świata – jest objęty długoletnim konfliktem. Od 1955 r. trwają tam walki między **islamską północą a chrześcijańskim i animistycznym[9] południem**. Szacuje się, że pochłonęły one około 2 milionów ofiar i zmusiły do ucieczki 4 miliony mieszkańców. Przyczyną waśni stała się próba islamizacji całego kraju i narzucenie prawa koranicznego. W 1972 r. podpisano porozumienie w Addis Abebie, które zapewniło spokój na 11 lat. Konflikt rozgorzał na nowo w 1983 r., kiedy prezydent Sudanu cofnął autonomię południa po odkryciu tam złóż ropy naftowej. Walki między stroną rządową a powołaną przez rebeliantów Ludową Armią Wyzwolenia Sudanu trwały kolejne 20 lat. Pod wpływem nacisków międzynarodowych na początku XXI w. rząd rozpoczął negocjacje z rebeliantami. Zostały one zakończone w 2005 r. porozumieniem pokojowym w Nairobi, które przewidywało 6-letni okres przejściowy. Po upływie tego czasu ludność południa miała się wypowiedzieć w referendum na temat ewentualnej secesji. Doszło do niego w 2011 r. i na mocy porozumienia między rządem w Chartumie a Ludową Armią Wyzwolenia Sudanu powstało nowe państwo – Sudan Południowy. Dominuje w nim czarnoskóra ludność chrześcijańska i animistyczna. Sytuacja w Sudanie Południowym jednak się nie poprawiła, a w 2013 r. rozpoczęła się wojna domowa o podłożu etnicznym i plemiennym, która pochłonęła kolejne dziesiątki tysięcy ofiar. Podczas jej trwania dopuszczano się wielu zbrodni. Dochodziło do zabójstw, przemocy na tle seksualnym, przesiedleń i rabunków. Restrykcje nałożone przez ONZ doprowadziły do rozpoczęcia rozmów pokojowych i podpisania w 2018 r. rozejmu w Chartumie, a następnie w tym samym roku porozumienia pokojowego w Addis Abebie.

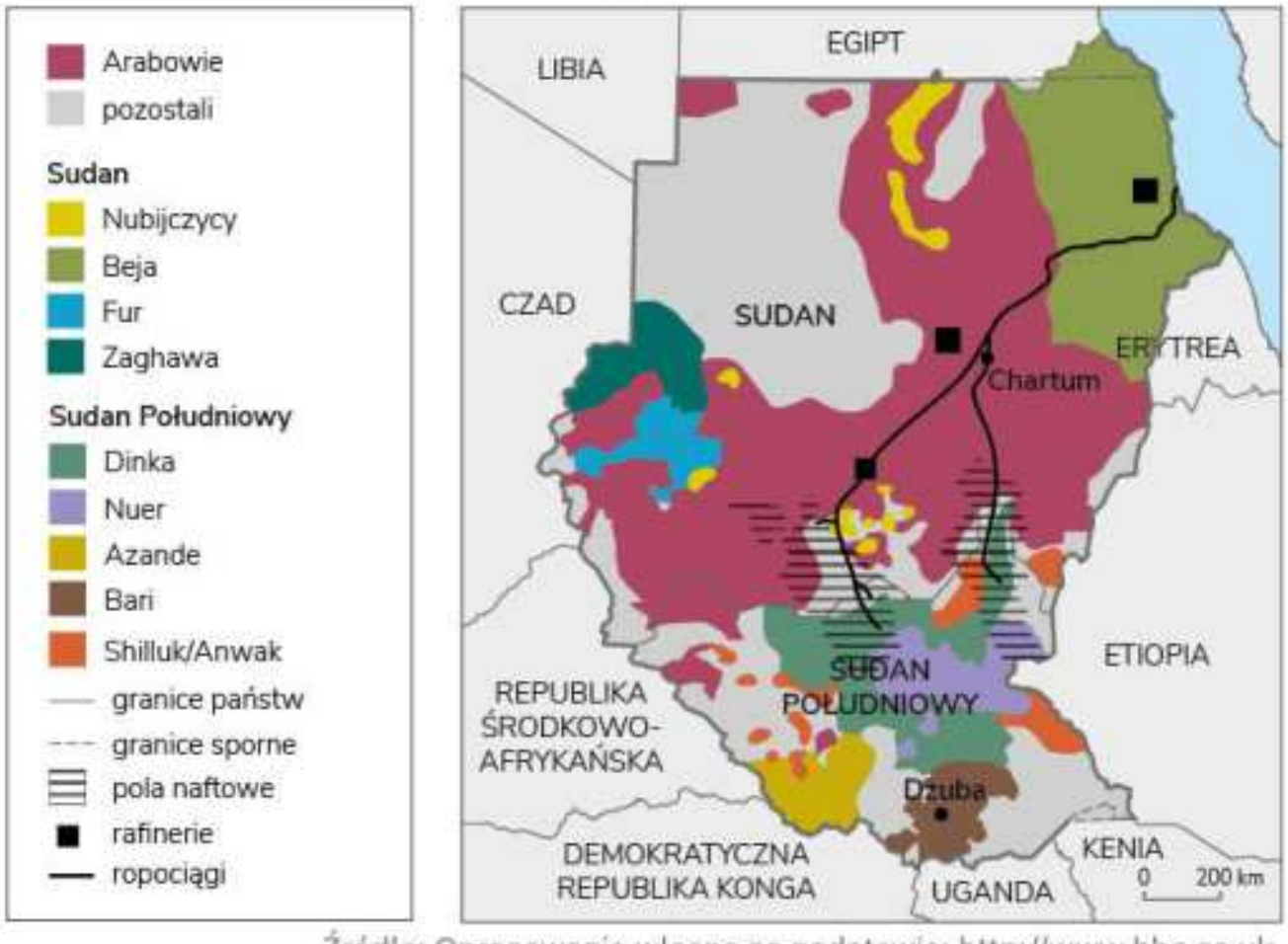

Głodujące sudańskie dziecko – jedna z wielu ofiar najdłuższej wojny domowej w Afryce (1983–2005)

Ćwiczenie

Na podstawie mapy określ, jakie były powody ekonomiczne wojny domowej w Sudanie w latach osiemdziesiątych XX w.

Ludność Sudanu i Sudanu Południowego

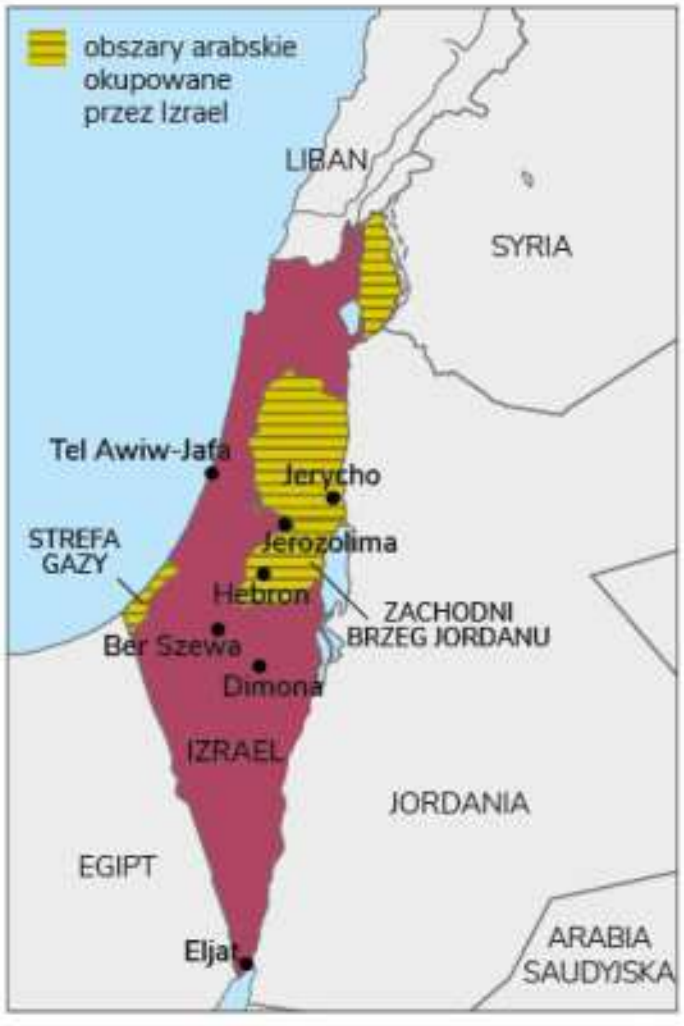
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://www.bbc.co.uk.

[9] Animizm – zespół wierzeń, który przypisuje duszę zwierzętom, rzeczom i zjawiskom przyrodniczym.

Konflikt w Izraelu

ingerencja organizacji międzynarodowych

Na Bliskim Wschodzie obszarem objętym konfliktem na tle religijnym, etnicznym i terytorialnym jest Palestyna. Jedną z przyczyn walk stała się decyzja ONZ, która wprowadziła podział tego terenu na część żydowską i arabską. Ogłoszenie niepodległości w 1948 r. przez Izrael spowodowało wybuch wojny z państwami arabskimi. Istotne znaczenie dla tego konfliktu miała **wojna sześciodniowa z 1967 r.**, w wyniku której Izrael zajął **Zachodni Brzeg Jordanu i Strefę Gazy**. Palestyńczycy podjęli działania zmierzające do utworzenia na tym terenie państwa palestyńskiego. Główną siłą palestyńską stała się Organizacja Wyzwolenia Palestyny, kierowana od 1969 r. przez **Jasira Arafata**. W latach 1987–1993 na tym obszarze trwała **pierwsza intifada** (powstanie Palestyńczyków przeciwko Izraelowi). Zakończyła się podpisaniem porozumienia pokojowego, w wyniku którego utworzono **Autonomię Palestyńską** z Jasirem Arafatem na czele. Pokój przetrwał do 2000 r., kiedy to w wyniku nasilających się napięć między Palestyńczykami a Żydami doszło do **drugiej intifady**. Przyniosła ona kolejne straty w ludziach, okupację Palestyny, zamachy samobójcze i budowę na Zachodnim Brzegu Jordanu muru separacyjnego, który Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości uznał za niezgodny z prawem. Zaostrzenie konfliktu nastąpiło w 2006 r., kiedy wybory w Autonomii wygrał **Hamas**, uznawany za organizację terrorystyczną. Ostrzał rakietowy Izraela, przeprowadzony ze Strefy Gazy, stał się przyczyną kolejnej operacji wojskowej na tym terenie na przełomie 2008 i 2009 r. Ostatecznie podpisano porozumienie i władzę w Autonomii Palestyńskiej objął Hamas. Konflikt jednak dalej nie jest rozwiązany. W 2011 r. Palestyńczycy próbowali uzyskać zgodę ONZ na utworzenie własnego państwa, ale bez zgody Izraela i popierających go Stanów Zjednoczonych nie jest to na razie możliwe.

Jasir Arafat (po prawej) oraz Icchak Rabin w towarzystwie Billa Clintona w 1993 r. podczas zawarcia pokoju.

Ćwiczenie

Przeanalizuj mapę Izraela i wyjaśnij, co oznaczają kreski na części jego terytorium.

Konflikt w Meksyku

Konflikty społeczne nie omijają także Ameryki Łacińskiej, czego przykładem jest **powstanie zapatystów**. Wybuchło ono w 1994 r. w Meksyku w związku z dyskryminacją przez władze rządowe rdzennej ludności zamieszkałej w prowincji Chiapas. Bezrolni Indianie rozpoczęli walkę wspierani przez Armię Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty (był bohaterem buntu w Meksyku w 1910 r.). Powstanie zostało bardzo szybko stłumione przez siły rządowe, ale niektóre grupy kontynuowały walkę, ukrywając się w dżungli. Wśród postulatów zgłaszanych przez zapatystów znalazły się hasła obrony praw Indian oraz zmiany stosunków społecznych. W 2001 r. w Meksyku przeprowadzono zmianę konstytucji, która przyznała Indianom autonomię w zakresie kultury, gospodarki i tworzenia organizacji społecznych, ale bez prawa do tworzenia władz politycznych o charakterze samorządowym. W XXI w. w Meksyku toczy się wiele konfliktów (także z użyciem broni) między poszczególnymi grupami społecznymi. Główną przyczyną sporów jest obecność kwitnących karteli narkotykowych na terenie tego kraju. Kartele zbroją się, rosną w siłę niczym państwa w państwie, rywalizują między sobą, wpływają na decyzje polityków sprawujących władzę w kraju, infiltrują struktury władz samorządowych oraz władzy centralnej Meksyku. W niektórych miastach czy dzielnicach miast codziennie dochodzi do walki z użyciem broni. Niezadowoleni z życia w Meksykanie masowo emigrują do Stanów Zjednoczonych.

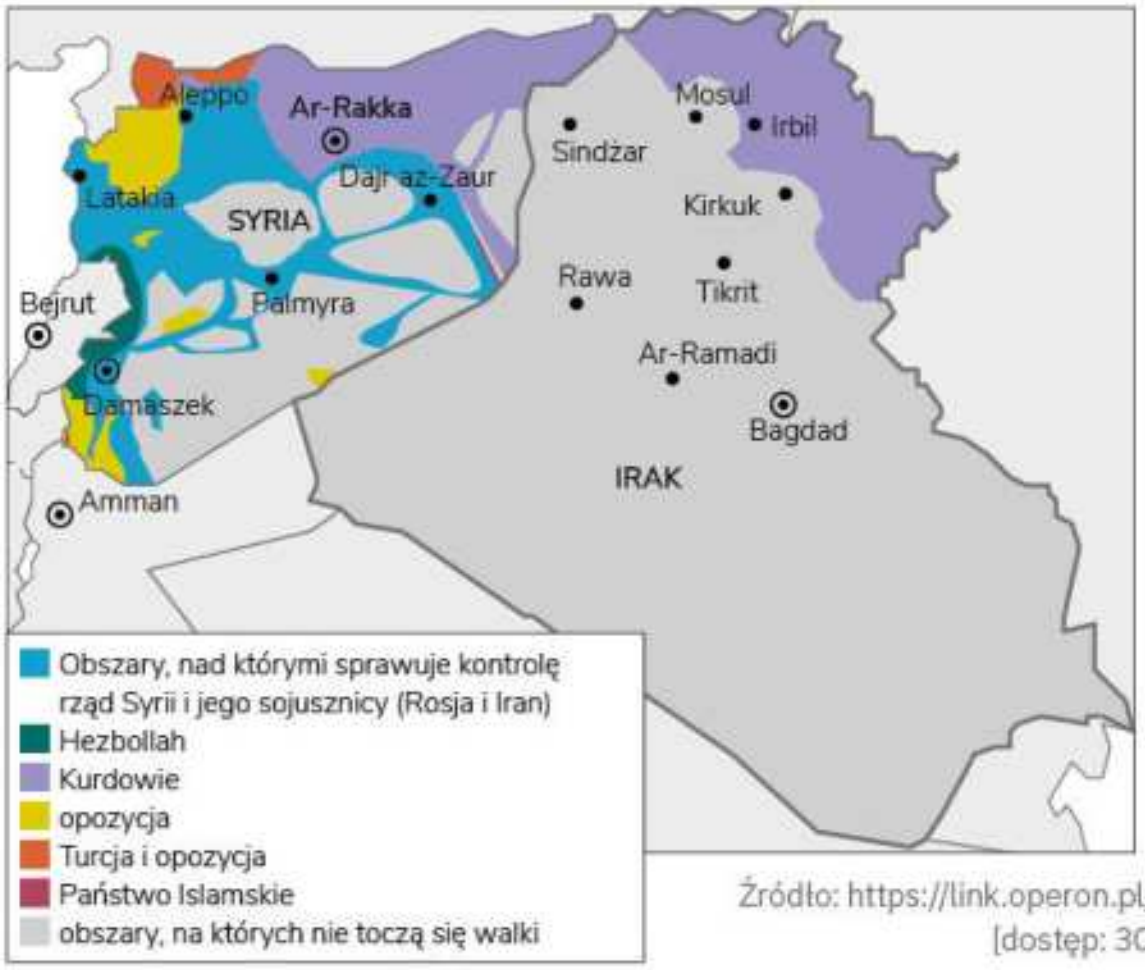
Indianki ze stanu Chiapas w tradycyjnych strojach

Konflikt w Syrii

W światowym kryzysie finansowym z 2008 r. można doszukiwać się przyczyn wielu konfliktów społeczno-ekonomicznych. Doprowadził on do utrudnień związanych z uzyskaniem kredytu, upadku wielu firm, problemów finansowych poszczególnych państw (np. Grecji) oraz załamania się handlu światowego, co pociągnęło za sobą spadek konsumpcji i bezrobocie. Skutki kryzysu dotknęły m.in. kraje Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki. Państwa te w dużej mierze utrzymywały się z handlu ropą i turystyki. W efekcie kryzysu spadły ceny ropy naftowej oraz doszło do zmniejszenia wpływów z turystyki. Konsekwencją tych wydarzeń było rosnące bezrobocie, które w takich państwach, jak Tunezja, Egipt, Libia czy Syria wahało się na poziomie 20–30%. We wspomnianych wcześniej wydarzeniach oraz dyktatorskich rządach, które ograniczały swobody obywatelskie na omawianych terenach, można doszukiwać się przyczyn Arabskiej Wiosny, czyli serii rewolucji społecznych, które przetoczyły się przez państwa Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu. Jednym z nich była Syria, gdzie społeczeństwo w 2011 r. zbuntowało się przeciwko dyktatorskim rządom **Baszara al-Asada**. Także u podstaw rewolucji w Syrii leżały czynniki społeczno-ekonomiczne, takie jak wysokie bezrobocie, wzrost cen, inflacja, zwiększająca się liczba imigrantów, analfabetyzm. Jednak dyktator nie ustąpił i postanowił bronić swojej władzy. Krwawo tłumił manifestacje, używając do tego wojska i broni chemicznej. Doprowadziło to do rozłamu w armii i eskalacji konfliktu, w którym siły rządowe dopuszczały się zbrodni na ludności cywilnej. Na wielu terytoriach w Syrii zapanował chaos. Konsekwencją tych wydarzeń był napływ do Syrii islamskich fundamentalistów, którzy powołali m.in. na tym terenie tzw. Państwo

Islamskie (ISIS) i weszli w konflikt ze społecznością międzynarodową. Po kilku latach walk rewolucja w Syrii straciła swój pierwotny charakter i przekształciła się w **konflikt multilateralny**, w który są zaangażowane więcej niż tylko dwie strony. Doprowadził on do upadku państwa i fali uchodźców, którzy w 2015 r. wywołali kryzys migracyjny w Europie. W Syrii załamała się gospodarka, nastąpił rozkład społeczeństwa i upadek struktur władzy, w efekcie Syria przestała przypominać państwo. W związku z tym jest zaliczana do państw upadłych.

Syria i Irak w 2018 r.

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-32 [dostęp: 30.03.2019].

Powyżej opisano tylko część konfliktów, które miały miejsce w ostatnich latach na świecie. Ludzkość od czasów II wojny światowej nie zaznała pokoju nawet na jeden dzień, a walki zbrojne wybuchają stale w różnych częściach świata. W 2022 r. ponownie wybuchła wojna w Europie w wyniku agresji Rosji na Ukrainę.

Ćwiczenie

1. Wymień państwa i organizacje, które sprawowały kontrolę na terenie Syrii w 2018 r. Wskaż ich obszar działania.
2. Wskaż na mapie obszar występowania zajęty przez ISIS.
3. Podaj nazwę grupy ludności, która zamieszkuje północną część Syrii oraz Iraku, a która nie posiada własnego państwa. Podaj nazwę krainy, którą zamieszkuje ta ludność. Na obszarze których państw (oprócz Syrii i Iraku) znajduje się ta kraina?

Podsumowanie lekcji

- Konflikty społeczne rodzą się na tle terytorialnym, ekonomicznym, etnicznym, religijnym. Na ich intensywność wpływają zaszłości historyczne oraz dostępność broni. ◂ s. 189
- Konflikty narodowościowe, które wybuchły po upadku systemu komunistycznego na obszarze dawnej Jugosławii, były pierwszymi tak krwawymi wydarzeniami na świecie od czasu II wojny światowej. ◂ s. 189–191
- W Sudanie w wyniku konfliktu społecznego doszło do podziału kraju i powstania Sudanu Południowego. ◂ s. 192
- Konflikty dotykają również inne państwa, m.in. Izrael, Meksyk i Syrię. ◂ s. 193–195
- Próby rozwiązywania długoletnich konfliktów są podejmowane przez organizacje międzynarodowe, głównie przez ONZ, ale także NATO, Unię Afrykańską, Unię Europejską i poszczególne państwa. ◂ s. 191–193

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, jakie są przyczyny powstawania konfliktów między narodami.
2. Scharakteryzuj inny niż opisany w podręczniku konflikt społeczny istniejący we współczesnym świecie.
3. Przedstaw przyczyny, skutki oraz metody rozwiązania czterech wybranych konfliktów między narodami.

Propozycje projektów edukacyjnych

1. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

Zapoznajcie się z Ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Na jej podstawie dokonajcie podziału mniejszości mieszkających w Polsce na narodowe i etniczne. Podzielcie się na zespoły, które zajmą się opracowaniem prezentacji multimedialnych dotyczących każdej mniejszości. W prezentacji uwzględnijcie liczebność, obszar zamieszkania, prawa oraz działalność kulturalną i polityczną mniejszości. Efekty pracy przedstawcie na forum klasy.

2. Współczesny konflikt społeczno-ekonomiczny

Przygotujcie prezentację multimedialną na temat współczesnego, nieopisanego w podręczniku konfliktu społeczno-ekonomicznego. Przedstawcie jego przyczyny oraz skutki. Zaprezentujcie jego ważniejsze etapy.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

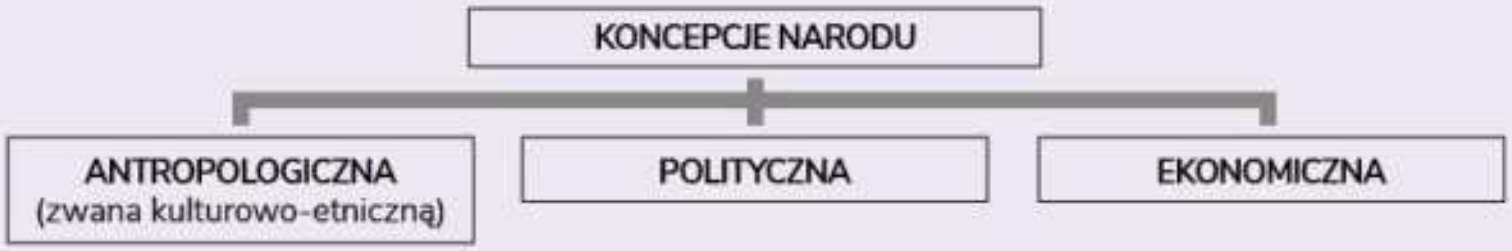
- A. Pogorzelska-Klik, *Ewolucja tożsamości narodowej mieszkańców szwajcarskiego kantonu Valais*, Katowice 2007.
- A. Posern-Zieliński, *Etniczność. Kategorie, procesy etniczne*, Poznań 2005.
- P. Burchard, *Australijczycy*, Warszawa 1990.
- K.A. Appiah, *Kosmopolityzm. Etyka w świecie obcych*, tłum. J. Klimczyk, Warszawa 2008.
- R. Bednarowicz, *Sztuka Aborygenów*, Poznań 2006.
- H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998.
- E. Cziomer, L.W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2000.
- W. Dobrzycki, *Stosunki międzynarodowe w Ameryce Łacińskiej. Historia i współczesność*, Warszawa 2000.
- F. de Fontette, *Historia antysemityzmu*, tłum. M., M. Mendychowscy, Wrocław 1992.
- E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, tłum. T. Hołówka, Warszawa 1991.
- S.C. Gwynne, *Imperium księżyca w pełni. Wzlot i upadek Komanczów, najpotężniejszego indiańskiego ludu w historii Ameryki Północnej*, Wołowiec 2015.
- *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869–2006*, red. P. Ostaszewski, Warszawa 2004.
- E. Nowicka, *Polskość niejedno ma imię. Kto jest Polakiem?*, „Kwartalnik Polonicum", nr 1, Warszawa 2006.
- *Oblicza europejskiej tożsamości*, red. R. Suchocka, Poznań 2001.
- A. Posern-Zieliński, *Indianie*. https://link.operon.pl/n8037-33 [dostęp: 04.11.2022].
- B. Szacka, *E pluribus unum? Dylematy wielokulturowości i politycznej poprawności*, Kraków 2004.
- J. Sztumski, *Rola stereotypów w kształtowaniu zachowań wobec ludzi obcych etnicznie* [w:] *Obcy – sąsiedzi – niechciani partnerzy*, red. K. Glass, Z. Puślecki, B. Serloth, Poznań–Toruń 1995.
- R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 2002.
- J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin 2000.
- www.udsc.gov.pl – Urząd do Spraw Cudzoziemców [dostęp: 04.11.2022].
- www.gov.pl/web/mswia – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji [dostęp: 04.11.2022].
- www.mipex.eu – Migrant Integration Policy Index [dostęp: 04.11.2022].

III. NARÓD – POWTÓRZENIE

Naród i jego tożsamość

We współczesnej nauce nie istnieje jednoznaczna definicja narodu. Przede wszystkim opiera się ona na **czynnikach narodowotwórczych**, które zostały ujęte w trzy koncepcje narodu: s. 135–136

s. 135–136

Zgodnie z tymi koncepcjami możemy określić **naród** jako zbiorowość ludzi zbudowaną na wspólnocie historycznej, językowej, kulturowej, terytorialnej, politycznej i ekonomicznej. Socjologowie, biorąc pod uwagę te czynniki, zwracają uwagę, że istnieją dwie drogi powstania narodu. Pierwsza to koncepcja **państwowo-narodowa**, która doprowadziła do powstania tzw. starych narodów, nazywanych politycznymi, ponieważ powstały na drodze **przynależności państwowej**. Druga to koncepcja **narodowo-państwowa**, a jej efektem jest powstawanie nowych narodów, nazywanych etniczno-kulturowymi, u których chęć posiadania własnego państwa jest pochodną wykształcenia się **tożsamości kulturowej**. s. 134, s. 137, s. 137, s. 137

Postawy względem narodu

Mała ojczyzna to obszar, z którym człowiek czuje się związany ze względu na urodzenie, wychowanie lub zamieszkanie. Szersze znaczenie ma termin **ojczyzna**, czyli terytorium, z którym człowiek czuje się związany emocjonalnie ze względu na zamieszkanie go przez naród, z którym się utożsamia. Ten związek uczuciowy z narodem i państwem może być źródłem różnych postaw, z których najbardziej pożądaną jest **patriotyzm**. Natomiast postawy **nacjonalizmu**, **szowinizmu**, **antysemityzmu**, **rasizmu** i **ksenofobii** bardzo często prowadzą do działań wymierzonych przeciwko drugiemu człowiekowi. s. 139, s. 139, s. 140, s. 140–142

Mniejszości narodowe i imigranci w Polsce

Mniejszości narodowe to grupy ludności innej narodowości niż naród dominujący w danym państwie. Ich prawa są chronione przez organizacje międzynarodowe na mocy deklaracji i konwencji, do których należy m.in. **Konwencja o Ochronie Prawa Człowieka i Podstawowych Wolności**, **Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych**, **Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych**. W naszym kraju na podstawie obowiązujących przepisów prawnych zostało wydzielonych dziewięć mniejszości narodowych: **Białorusini**, **Czesi**, **Litwini**, **Niemcy**, **Ormianie**, **Rosjanie**, **Słowacy**, **Ukraińcy** i **Żydzi** oraz przedstawiciele czterech mniejszości etnicznych: **Karaimi**, **Łemkowie**, **Romowie** i **Tatarzy**. Mniejszość etniczna od narodowej różni się tym, że ta druga posiada własne państwo. Mniejszość narodowa przynależy do narodu, który żyje w tym państwie. Do naszego kraju przybywają także imigranci i uchodźcy z innych państw. Największą grupę stanowią Białorusini i Ukraińcy. s. 144, s. 144, s. 145–147, s. 150–151

Historyczne i współczesne uwarunkowania polskiej emigracji

Upadek państwa polskiego w XVIII w. i XIX-wieczne powstania narodowe wywołały fale emigracji politycznej. Największa taka fala przypadła na czas po upadku powstania listopadowego i została nazwana **Wielką Emigracją**. W drugiej połowie XIX w. w wyniku rozwoju transportu morskiego i przeludnienia Europy ubogie warstwy chłopskie i mieszczańskie z ziem polskich zdecydowały się na emigrację zarobkową za ocean. Kolejna fala emigracji wiąże się z wydarzeniami II wojny światowej i rządów Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) zależnej od decyzji władz w ZSRR, które zmusiły wielu Polaków do **emigracji politycznej**. Wejście Polski do Unii Europejskiej (2004 r.) ułatwiło **emigrację zarobkową** naszych rodaków do krajów zachodnich należących do UE. s. 154, s. 155–156, s. 156–157, s. 157–159, s. 159–160

Wsparcie polskiej tożsamości wśród rodaków poza granicami naszego państwa jest realizowane m.in. na podstawie **Ustawy o repatriacji**, **Ustawy o Karcie Polaka** oraz **Rządowego programu współpracy z Polonią i Polakami za granicą w latach 2015–2020**. s. 159–161

Wielowarstwowość tożsamości narodowej wybranych społeczeństw europejskich

s. 163 **Tożsamość narodowa** jest postrzegana głównie jako poczucie odrębności od innych narodów zbudowane na bazie wspólnej historii, języka i kultury. Pojawiają się jednak sytuacje, kiedy w obrębie jednego państwa możemy mówić o wielowarstwowości tożsamości narodowej. **W Szwajcarii** tożsamość narodowa ma charakter **kantonalny**, a państwowa tylko **polityczny**. **Walonowie i Flamandowie w Belgii** w pierwszej kolejności czują się **Europejczykami**, potem Walonami lub Flamandami, a na końcu dopiero Belgami. Hiszpanię określa się mianem państwa regionalnego, w którym poszczególne części zamieszkane przez autochtonów mają bardzo dużą **autonomię**. Działania niepodległościowe w Hiszpanii przejawiają przede wszystkim **Baskowie** i **Katalończycy**. W Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej stosunek do brytyjskości jest zależny **od narodowości etnicznej**.

s. 164

s. 165

s. 166–168

s. 168–170

Polityka wybranych państw wobec mniejszości narodowych i imigrantów

s. 171–174 Zróżnicowanie narodowościowe we współczesnym świecie bierze się z istniejących **różnic regionalnych w narodach** (odrębnej religii, obyczajów, kultury, języka ludności zamieszkującej region danego państwa), **występowania mniejszości narodowych** oraz z ciągłego **napływu imigrantów**. Polityka państw wobec mniejszości narodowych jest kształtowana na podstawie dokumentów międzynarodowych, które gwarantują ochronę praw mniejszości, takie jak **Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych** ONZ oraz **Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych** Rady Europy. Polityka współczesnych państw wobec imigrantów jest natomiast zróżnicowana: od liberalnej po restrykcyjną. W tym zakresie możemy wymienić jej trzy modele: **asymilację (unifikację)**, **akulturację** i **wielokulturowość**.

s. 174–175

s. 174–175

Grupy autochtoniczne we współczesnym świecie

s. 178 **Autochtoni** to **rdzenna ludność** funkcjonująca na danym terenie przed opanowaniem go przez obecnych mieszkańców. Do najbardziej znanych grup autochtonicznych zalicza się **Aborygenów** w Australii i **Indian** w USA. Krajem, w którym występuje duża liczba grup autochtonicznych jest także **Federacja Rosyjska**. Każde państwo stosuje wobec tej ludności własną politykę. Obecna polityka władz Związku Australijskiego przyczynia się do odrodzenia demograficznego i kulturowego Aborygenów. W USA poprawia się sytuacja ekonomiczna Indian oraz rozwija się panindianizm. W Federacji Rosyjskiej autochtoni posiadali dużą autonomię polityczną, która jest ograniczana od momentu przejęcia władzy przez Władimira Putina.

s. 179

s. 185

s. 180–181

s. 185

Konflikty społeczne we współczesnym świecie

s. 189 Konflikty społeczne rodzą się na tle **terytorialnym**, **ekonomicznym**, **etnicznym**, **religijnym**. Na ich intensywność wpływają zaszłości historyczne oraz dostępność broni. Próby rozwiązywania długoletnich sporów są podejmowane przez organizacje międzynarodowe, głównie przez **ONZ**, ale także **NATO**, **Unię Afrykańską**, **Unię Europejską** i **poszczególne państwa**. Konflikty narodowościowe, jakie wybuchły po upadku systemu komunistycznego na obszarze byłej Jugosławii, były najbardziej krwawymi wydarzeniami w Europie od czasu II wojny światowej. Jednym z państw objętych konfliktem społecznym w Afryce jest Sudan, w którym po ponad pięćdziesięciu latach doszło do podziału kraju i powstania Sudanu Południowego. Długotrwałym konfliktem społecznym na tle religijnym, społecznym, terytorialnym i politycznym jest spór o Palestynę i funkcjonujące na tym terenie państwo Izrael. Konflikty dotykają także państwa występujące na kontynencie amerykańskim, jak na przykład Meksyk, oraz te, które zaliczane są do państw upadłych, jak na przykład Syria (obecnie objęta reżimem Baszara al-Asada).

s. 189–192

s. 190

s. 192

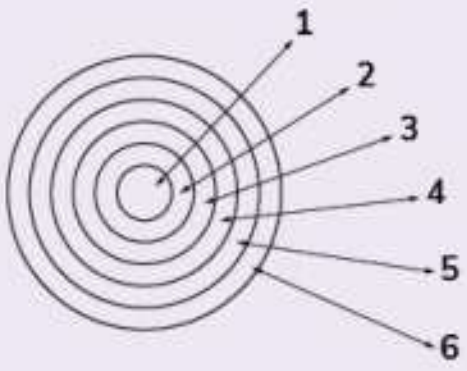
s. 193

s. 194

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ!

1. Zdefiniuj wymienione poniżej pojęcia.
patriotyzm, nacjonalizm, kosmopolityzm, szowinizm

2. Na ilustracji przedstawiono schemat kształtowania się narodu. Przyporządkuj poszczególnym elementom schematu oznaczonym cyframi 1–6 odpowiednie etapy kształtowania się narodu oznaczone literami A–F.

A. klan
B. naród
C. rodzina
D. lud
E. ród
F. plemię

3. Podaj terminy opisane poniższymi definicjami.

a) Doktryna i system polityczny obowiązujący w RPA w latach 1948–1991. System ten polegał na segregacji ludzi ze względu na rasę i umożliwiał sprawowanie władzy nad murzyńską większością tylko białym.

b) Postawa wrogości i niechęci wobec ludności pochodzenia żydowskiego.

c) Postawa wyrażająca się niechęcią i wrogością wobec cudzoziemców i cudzoziemszczyzny, wywołana strachem przed tym, co obce i nieznane.

d) Postawa zakładająca równouprawnienie i współpracę wszystkich narodów, bez podziału na lepszych i gorszych. Wyraża się w dążeniu do przezwyciężenia odrębności między narodami i państwami dla osiągnięcia wspólnych celów, z których najważniejszy jest ład na świecie.

4. Zapoznaj się z mapą i wykonaj poniższe polecenia.

a) Przyporządkuj do numerów nazwy odpowiednich państw.

b) Podaj, w wyniku rozpadu jakiego państwa powstało siedem przedstawionych krajów.

c) Omów skład narodowościowy i religijny poszczególnych państw.

d) Opisz konflikt toczący się w kraju oznaczonym numerem 1.

5. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

a) Koncepcja politologiczna zakłada, że z narodem mamy do czynienia wówczas, kiedy dąży on do stworzenia lub utrzymania swojej państwowości.

b) Naród jest definiowany m.in. jako zbiorowość zamieszkująca określone zwarte terytorium, które ukształtowało się w procesie historycznym. Są jednak narody, które nie mają własnego terytorium, na przykład Kurdowie.

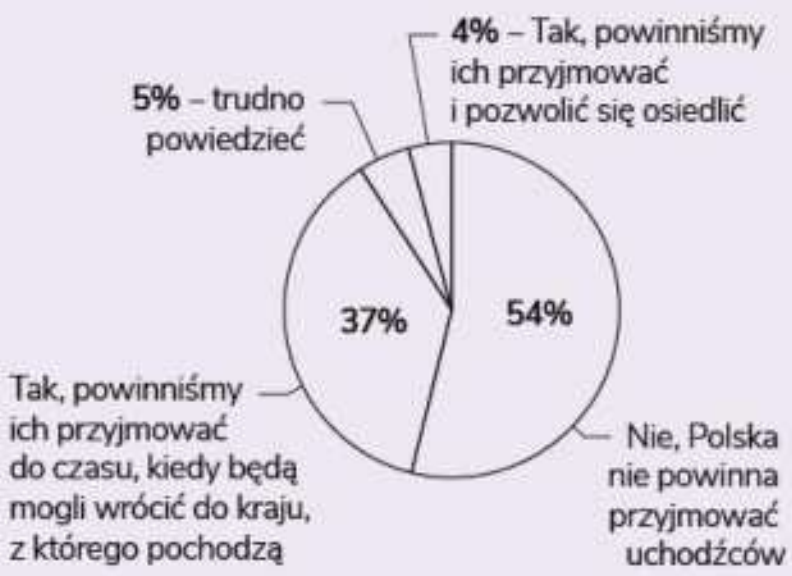
c) Koncepcja ekonomiczna zakłada, że naród powstaje w wyniku wspólnego gospodarowania na określonym terenie i ukształtowania się rynku narodowego.

d) W państwie niemieckim za oficjalne mniejszości narodowe uznaje się mniejszość serbołużycką, fryzyjską, polską, duńską oraz niemieckich Romów i Sinti.

e) Liberalna polityka Szwecji wobec imigrantów polega m.in. na akceptacji podwójnego obywatelstwa.

6. Wyjaśnij na podstawie wykresów, jaka istnieje sprzeczność w stosunku Polaków do uchodźców z krajów objętych konfliktem zbrojnym. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych.

Czy, Pana(i) zdaniem, Polska powinna przyjmować uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi?

W związku z konfliktami na wschodzie Ukrainy odnotowano także wzrost liczby uchodźców z tego kraju. Czy, Pana(i) zdaniem, Polska powinna przyjąć ukraińskich uchodźców z terenów objętych konfliktem?

Źródło: CBOS, 2017.

7. Dokonaj analizy tekstu i na jego podstawie podaj, jaki rodzaj tożsamości jest w nim opisany.

Tożsamość Szwajcarów

Szwajcarzy zmuszeni byli utworzyć i rozwinąć działania pewnych instytucji politycznych w celu zagwarantowania podtrzymania tej tożsamości: federalizm, demokrację bezpośrednią i neutralność. W ten sposób polityka stała się dla Szwajcarów dziedziną, która dotyka ich z bliska, nawet jeśli nie interesują się oni zbytnio sprawami politycznymi. Sami Szwajcarzy uważają, że kultura polityczna, ale również właściwa pozytywna ocena wartości gospodarki, odpowiedzialność osobista i obowiązkowa służba wojskowa odgrywają zasadniczą rolę w rozwiązywaniu problemów spowodowanych małą powierzchnią kraju, jak również wewnętrzną różnorodnością Szwajcarii.

Źródło: A. Pogorzelska-Klik, *Ewolucja tożsamości narodowej mieszkańców szwajcarskiego kantonu Valais*, Katowice 2007, s. 68.

8. Dokonaj analizy tekstu i na jego podstawie określ nazwę dokumentu, którego on dotyczy.

Art. 6. 1. Posiadacz [...] ma prawo do:

1) zwolnienia z obowiązku posiadania zezwolenia na pracę na zasadach określonych w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. z 2018 r. poz. 1265, z późn. zm.);
2) podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej na takich samych zasadach jak obywatele polscy na zasadach określonych w ustawie z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz. U. z 2019 r. poz. 1292) oraz w ustawie z dnia 6 marca 2018 r. o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1079 i 1214);
3) kształcenia w szkole doktorskiej, podejmowania i odbywania studiów oraz innych form kształcenia, a także uczestniczenia w działalności naukowej na zasadach określonych w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. poz. 1668, z późn. zm.);

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-34 [dostęp: 04.11.2022].

9. Dokonaj analizy tekstu źródłowego i udziel odpowiedzi na poniższe pytania.

O Indianach

Największą zmianę pod względem ekonomicznym wprowadzilo jednak zezwolenie (z r. 1988) dające Indianom prawo na zakładanie na ziemiach rezerwatowych kasyn gier hazardowych, zakazanych na terenach większości stanów USA, z nielicznymi wyjątkami, takimi jak na przykład Las Vegas czy Atlantic City. W ten sposób Indianie zapoczątkowali wysoce dochodową działalność gospodarczą, umożliwiającą niektórym grupom rezygnację z pomocy federalnej i rozwój infrastruktury polepszającej ich standard życia. Niezależnie od kasyn, których na terenie rezerwatów jest coraz więcej, rozwijają się na tych obszarach także i inne formy działalności gospodarczej, takie jak na przykład wytwórczość rękodzieła artystycznego; zakładane są fabryki i przedsiębiorstwa eksploatacji bogactw naturalnych, w których miejscowi Indianie mają swoje udziały. Dzięki tym przedsięwzięciom, a także na skutek polepszającego się poziomu edukacji, kształtuje się wśród Indian klasa średnia, która przejmuje amerykański styl życia, nie zatracając jednak swej tożsamości i nadal utrzymując więź ze współplemieńcami.

Źródło: A. Posern-Zieliński, *Indianie*, https://link.operon.pl/n8037-33 [dostęp: 04.11.2022].

a) Wyjaśnij, jakie skutki dla Indian pociągnęło za sobą zastosowanie przez USA rozwiązań ekonomicznych wymienionych w tekście.
b) Podaj, jaki model polityki wobec autochtonów zastosowały Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Odpowiedź uzasadnij.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Czy Polacy to patrioci?

Tekst 1.

Nowoczesny patriotyzm, czyli kto to jest patriota

DZIECKO

Patriota kocha swój kraj i dba o swoją rodzinę. Chce, żeby jego dzieci również żyły w zgodzie z zasadami. Liczą się pamięć i szacunek. Adam Rogala, tata 7-letniego Piotrusia, od zawsze rozmawiał ze swoim synem o tym, że jest Polakiem. Zaczęło się od wierszyka: „Kto ty jesteś? Polak mały". Kiedy wybierają się na wakacje [w Polsce], zatrzymują się w ciekawych miejscach: w muzeach, zamkach, ale również tam, gdzie jest po prostu pięknie. Dla Adama Rogali najważniejsze jest, żeby jego syn znał swój kraj. Chce, by szanował flagę i hymn narodowy:

– Opowiadam mu, że za te symbole ginęły miliony Polaków. Wspominam przy różnych okazjach, że dzięki tym bohaterom mówimy po polsku. To ma skierować jego oczy na tych ludzi: on ma wiedzieć, że coś im zawdzięcza. Tłumaczę, że jeśli na szkolnej akademii w czasie śpiewania hymnu będzie się śmiał, będzie to znaczyć, że ich nie szanuje. – Adam Rogala nie uważa się za niebywałego patriotę. Z ostrożnością używa wielkich słów. Za to słowa, których używa, mają wielką wagę.

WYOBRAŻENIA

Kiedy nie jesteśmy patriotami? Zdaniem większości Polaków (96 proc.) może o tym świadczyć brak szacunku dla godła i hymnu narodowego. Zastanawiające jest to, że aż 78 proc. uważa, że przejawem braku patriotyzmu jest nieuczestniczenie w wyborach. O ile w takich dniach jak 11 listopada w wielu oknach, na tysiącach balkonów roi się od biało-czerwonych flag, o tyle przy urnach wyborczych ciągle nie ma wielu z nas. Okazuje się, że deklaracje przychodzą nam z łatwością. Ich realizacja jest już zdecydowanie trudniejsza.

– Są wartości wyznawane, deklarowane i praktykowane – analizuje prof. Krzysztof Kazimierz. – Polacy uwielbiają deklaracje. Z praktyką jest już gorzej. Kiedy rzucamy hasło: budujmy autostrady, wszyscy je popierają, ale gdy droga ma biec w pobliżu naszego domu, ostro protestujemy. Tacy już jesteśmy. Podobnie z wyborami – wiemy, że są obywatelskim obowiązkiem i wyrazem odpowiedzialności za kraj, ale często do urn nie jest nam po drodze. Świadomość sobie, a życie sobie. W ocenach socjologów nasz patriotyzm wciąż wypada słabo.

– Deklarujemy, że kochamy naród, ale nie lubimy sąsiada. Polacy sobie nie ufają, a to podstawa. Bez szacunku do siebie nawzajem nie ma mowy o patriotyzmie – podsumowuje prof. Krzysztof Kazimierz.

11 listopada 1918 roku po 123 latach zniewolenia Polska wróciła na mapę świata. Rocznicę świętujemy dniem wolnym od pracy. Idziemy na defiladę. Wywieszamy flagę. Biegniemy w maratonie. O tym, że jesteśmy Polakami, z tej ziemi, powinniśmy pamiętać codziennie. Ucząc się, pracując, szanując siebie nawzajem. Szukając porozumienia. Mówiąc dobre słowa. To trudne? Dla nas, Polaków, niezwykle.

Źródło: A. Sikora, B. Przygodzki, *Nowoczesny patriotyzm, czyli kto to jest patriota*, https://link.operon.pl/n8037-80 [dostęp: 04.11.2022].

Tekst 2.

Polski patriotyzm współczesny

– Nowocześni patrioci to są ludzie świadomi swoich praw i obowiązków wobec państwa. Jeśli się tego nie nauczymy, to nasz patriotyzm będzie źródłem kompleksów i wstydu, a nie dumy z państwa i narodu – wyjaśnia Agnieszka Durska, politolog z Wyższej Szkoły Psychologii Społecznej. […] – Jako naród niestety mieliśmy pecha – w kluczowym momencie kształtowania się nowoczesnego społeczeństwa byliśmy pozbawieni państwa, odzyskaliśmy je na zbyt krótko, by nauczyć się szacunku dla jego instytucji i praw. Po wojnie to, co było z państwem i władzą utożsamiane, też nie było „nasze", tylko narzucone siłą, a co za tym idzie szacunku nie wymagało, wręcz przeciwnie. Od nieco ponad dwudziestu lat mamy szansę to zmienić, wyrwać się z tego zaklętego kręgu niemocy, w którym łatwiej nam przychodziło bezsensownie wylewać krew, niż po prostu pracować – pragmatycznie dbać o własny interes. I choć dziś krwi przelewać nie trzeba, uwielbienie dla bohaterów (potrzeba ich stałej obecności) i pomników zostało. A to znowu odciąga nas od codzienności…

– To jaki jest właściwie ten nasz patriotyzm?

– Mania wielkości i narodowa megalomania idą w parze z kompleksami. Bo ten nasz patriotyzm jest właśnie zakompleksiony. Rzadko bywamy dumni ze swojego kraju. Ta nasza megalomania jest wyrazem źle pojętej dumy, tymczasem nie dostrzegamy tego, co jest wartościowe w naszej codzienności, nie potrafimy chwalić się owocami własnej pracy, nie potrafimy ich właściwie wykorzystać, wypromować – co oczywiście powoli się zmienia. Nadal jednak na przykład na forach społecznościowych widać, jak bardzo Polacy wstydzą się za swoich rodaków za granicą, za polityków. Z jednej strony mamy ogromne ambicje bycia mocarstwem. Z drugiej strony stać nas na szyderstwo, ironię, gdy dostrzegamy nasze wady i niedostatki. Dlaczego nie widzimy tylu fantastycznych rzeczy, które mamy wokół siebie, a gonimy za czymś, czego nie mamy, na co nas nie stać, udajemy innych niż w rzeczywistości jesteśmy? Weźmy choćby taki prozaiczny przykład: poznańskie rogale świętomarcińskie – ostatnio jadłam, są rewelacyjne – dlaczego więc ciągle nikt nie wpadł na to, by stały się „towarem eksportowym"?

– A czego nam tak naprawdę brakuje?

– To, czego nie ma w naszym patriotyzmie to przede wszystkim szacunek dla państwa, dla jego instytucji. Nie nauczyliśmy się tego, że ten wspólny „dom" wymaga poszanowania prawa i reguł społecznych. Ciągle mało jest postaw obywatelskich: jestem, rozumiem, chcę współuczestniczyć w tworzeniu państwa i narodu. Udział w wyborach, czy zwykłe zainteresowanie i zrozumienie dla spraw kraju może być wyrazem nowoczesnego patriotyzmu, obywatelskości, z którą ten patriotyzm jest związany.

Źródło: K. Margielska, *Polski patriotyzm współczesny*, https://link.operon.pl/n8037-35 [dostęp: 04.11.2022].

IV. Kultura

- Kultura współczesnego świata
- Religia jako rzeczywistość społeczno-kulturowa
- Obrzędowość w polskiej kulturze współczesnej
- Postrzeganie innych kultur oraz subkultury młodzieżowe
- Zróżnicowanie psychokulturowe świata
- Kultura w służbie państwa

1. Kultura współczesnego świata

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie są rodzaje kultury;
- rozpoznasz kulturę symboliczną;
- przeanalizujesz cechy kultury wysokiej, masowej, ludowej i narodowej.

Ćwiczenie

„Możemy nosić chińskie ciuchy, jeździć czeskimi autami, patrzeć w japońskie telewizory, gotować w niemieckich garnkach hiszpańskie pomidory i norweskie łososie. Co do kultury, to jednak wypadałoby mieć własną" (Andrzej Sapkowski). Określcie, co waszym zdaniem może stanowić o wyjątkowości kultury polskiej.

Kultura życia społecznego

Kultura jest jednym z czynników, który wpływa na życie społeczne. Definicja kultury jest jednak kontrowersyjna. W znaczeniu pierwotnym mianem kultury określano uprawę roli. W XIX w. pojęcie to zyskało szerokie zastosowanie i oznaczało całokształt materialnego i duchowego dorobku społeczeństwa przekazywany z pokolenia na pokolenie. Wśród wielu współczesnych definicji rozróżniamy opisowe i normatywne pojęcie kultury. Definicję opisową stworzył m.in. Edward Tylor (czyt. edłord tajler), który kulturę określił poprzez wyliczenie jej części składowych. Według niego **kultura** to całokształt wierzeń, wiedzy, moralności, prawa, sztuki, obyczajów oraz zdolności i nawyków nabytych przez członków społeczeństwa. W ujęciu normatywnym kulturę możemy rozpatrywać także pod kątem zmian dotyczących norm społecznych. Określa się ją wtedy jako zespół wzorów postępowania, zachowania się i rozwiązywania problemów charakterystycznych dla danego społeczeństwa. Biorąc pod uwagę różne kryteria, **kulturę możemy podzielić** m.in. na:

- **materialną,** czyli wszystkie wytwory rąk ludzkich służące do zaspokojenia potrzeb jednostki i społeczeństwa (np. przedmioty sztuki, przedmioty użytkowe, narzędzia);
- **duchową,** czyli wytwory myśli ludzkiej, obejmujące idee, muzykę, literaturę itp.;
- **społeczną,** będącą wytworem myśli na temat norm, zwyczajów i wartości określających zasady stosunków międzyludzkich w społeczeństwie;
- **osobistą,** określającą ogół zachowań, poglądów i metod postępowania charakterystycznych dla jednostki.

Warto wiedzieć

Dziedzictwo kulturowe oraz osiągnięcia cywilizacji ludzkiej można obejrzeć w światowych i krajowych placówkach muzealnych, takich jak na przykład:

- Muzeum Pergamońskie w Berlinie
- Muzeum Brytyjskie w Londynie
- Muzeum Luwr w Paryżu
- Muzeum Prado w Madrycie
- Ermitaż – Państwowe Muzeum w Sankt Petersburgu
- Muzea Watykańskie w Rzymie
- Muzeum Narodowe w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Gdańsku, Szczecinie, Kielcach, Przemyślu, Szreniawie, we Wrocławiu
- Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki

EWOLUCJA KULTURY LUDZKOŚCI

1992 r. **pierwszy smartfon**

1975 r. **komputer osobisty**

XIX/XX w. **pierwsze samochody**

XVIII w. **maszyna parowa**

XV w. **wynalazek druku**

około 1300 r. p.n.e. **topór żelazny**

IV tys. p.n.e. **wynalezienie pisma**

około 30 tys. lat temu (schroniska skalne Bhimbetka, Indie) **łuk**

około 600 tys. lat temu **kamień łupany**

2,5 mln lat temu **kij**

Ćwiczenie

Przeanalizuj infografikę i określ rodzaj kultury, której ewolucję ona przedstawia. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do elementów graficznych.

Każdy rodzaj kultury ma ogromny wpływ na życie społeczne człowieka, gdyż kształtuje jego osobowość, kreuje system wartości oraz ustala pewne wzorce zachowań. Sama kultura także przechodzi przemiany. Wpływ na nią ma przede wszystkim postęp naukowo-techniczny, dzięki któremu dostęp do kultury stał się możliwy dla szerszego grona odbiorców. Postęp przyczynił się jednak także do **komercjalizacji** kultury, czyli uzależnienia działalności artystycznej od mechanizmów gospodarki rynkowej. W wyniku komercjalizacji często wartość artystyczna przegrywa z chęcią zysku.

Kształtowanie się systemów kulturowych

Pojedynczy człowiek jako izolowana istota jest czystą abstrakcją. Pokrewieństwo krwi, więzy lokalne, współdziałanie przy pracy w toku konkurencji lub działaniach zbiorowych, różnorodne związki wynikające ze wspólnego dążenia do celów, stosunki władzy – w zakresie rządzenia i podporządkowania czynią z indywiduum członka społeczeństwa. Ponieważ zaś to społeczeństwo składa się z indywiduów o określonej strukturze, działają w nim te same strukturalne prawidłowości. Subiektywna i immanentna[1] celowość w indywiduach uzewnętrznia się w historii jako rozwój. Psychiczne prawidłowości życia osobniczego przekształcają się w odpowiednie prawidłowości życia społecznego. Dyferencja[2] i relacje wyższego stopnia zróżnicowanych poczynań w indywiduum przybierają w społeczeństwie formy mocniejsze i skuteczniejsze w postaci podziału pracy. Łańcuch pokoleń sprawia, że rozwój staje się nieograniczony, bowiem produkty wszelkiej pracy stanowią zawsze podłoże działania wciąż nowych generacji; praca duchowa, wiedziona świadomością solidarności i postępu, osiąga coraz szerszy zasięg: rodzi się w ten sposób ciągłość pracy społecznej, wzrasta włożona w nią duchowa energia, wzrasta również specjalizacja działania. Te oto racjonalne momenty działające w życiu społecznym, a poznawane przez psychologię społeczną, uwarunkowane są przez czynniki, od których zależy istnienie historyczne w swej specyficznej istocie: rasa, klimat, stosunki życiowe, rozwój stanowy i polityczny, osobiste właściwości indywiduów i ich grup nadają każdemu produktowi duchowemu szczególny charakter. Ale w całej tej różnorodności stale ta sama struktura życia rodzi te same związki celowe, które nazywa się systemami kulturowymi, ale rodzi je w różnych historycznych modyfikacjach. Można zatem teraz określić filozofię jako jeden z kulturowych systemów ludzkiego społeczeństwa. Bowiem w synchronicznym występowaniu osób oraz w następstwie pokoleń pewien system celowy łączy tych, których funkcją jest zbliżanie się do zagadek życia i świata poprzez pojęcia, którym przysługuje wartość powszechna.

Źródło: W. Dilthey, *Rozumienie* [w:] *Klasyczne teorie socjologiczne. Wybór tekstów*, red. P. Śpiewak, Warszawa 2006, s. 111–112.

[1] Immanentny – będący wewnątrz czegoś, właściwy czemuś z natury, niewynikający z działania jakiegoś czynnika zewnętrznego.

[2] Dyferencja – spór, zatarg, sporna kwestia.

Ćwiczenie

Przeczytaj fragment tekstu źródłowego i wykonaj polecenia:
1. Wytłumacz, w jaki sposób jednostka jest sprawcą postępu.
2. Wymień czynniki, które nadają określonemu systemowi kulturowemu niepowtarzalny charakter.
3. Wyjaśnij, w jakim wymiarze wszystkie systemy kulturowe są do siebie podobne.

Kultura symboliczna

Wśród socjologów kultury istnieje pogląd, że jej sednem jest **kultura symboliczna**. Kultura symboliczna to sfera czynności, wartości i przeżyć autotelicznych (wartości stanowiących cel sam w sobie), niezwiązanych z zaspokajaniem potrzeb człowieka jako istoty biologicznej i społecznej. Do tej kategorii należą zjawiska kultury powiązane głównie ze sztuką, zabawą, nauką i religią, które spełniają funkcje estetyczne, poznawcze i ludyczne (rozrywkowe). Kultura ta nie jest zjawiskiem odrębnym i niezależnym od kultury społecznej czy materialnej; przeciwnie – przenika ona wszystkie sfery ludzkiej działalności, zarówno materialnej, jak i społecznej.

Kultura symboliczna społeczeństwa nie jest nigdy jednolita. Na jej zróżnicowanie wpływają warunki społeczne i ekonomiczne, podziały klasowe społeczeństwa, tradycje regionalne, zróżnicowanie narodowościowe itd. W społeczeństwach współistnieją trzy charakterystyczne typy kultury symbolicznej:

◂ rodzaje kultury symbolicznej

Kultura elitarna (wysoka) to oryginalna twórczość wyrażana przede wszystkim za pomocą sztuki, która nastawiona jest na intelektualne przeżycia odbiorcy. Konsekwencją tych cech kultury wysokiej jest zawężenie grona odbiorców do osób z predyspozycjami do jej prawidłowej interpretacji. Ta kultura jest nazywana także elitarną, ponieważ jest tworzona i odbierana głównie przez elitę społeczeństwa. Kultura wysoka powstaje w procesie nieustannego ciągu poszukiwań i ulega ustawicznym przeobrażeniom. Dzięki temu owocuje arcydziełami zaliczanymi do **dziedzictwa ludzkości** oraz stanowi **inspirację dla kultury masowej**.

WYBRANE PRZYKŁADY KULTURY WYSOKIEJ SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO

Malarstwo

Przykładem kultury wysokiej jest m.in. malarstwo Ewy Juszkiewicz, której twórczość w swojej książce pt. *100 Artists of Tomorrow* (2014 r.) zaprezentował i umieścił w czołówce światowych artystów angielski kurator i galerzysta Kurt Beers (czyt. kurt birs). W 2013 r. Ewa Juszkiewicz wygrała prestiżowy konkurs 41. Biennale Malarstwa Bielska Jesień. Artystka namalowała wiele kobiecych portretów, a raczej wariacji na temat portretów, przekształcając wizerunki w surrealistyczne wizje. Ilustracja przedstawia obraz pt. *Matka, na podstawie Dürera*.

Teatr

Teatr Telewizji w ciągu ponad 50 lat swej działalności wystawił ponad 4 tysiące spektakli i przyczynił się tym samym do powszechnej edukacji kulturalnej społeczeństwa. Na zdjęciu scena z przedstawienia *Antygona w Nowym Jorku* Janusza Głowackiego, w reżyserii Kazimierza Kutza; spektakl wyemitowano po raz pierwszy w Teatrze Telewizji w 1994 r.

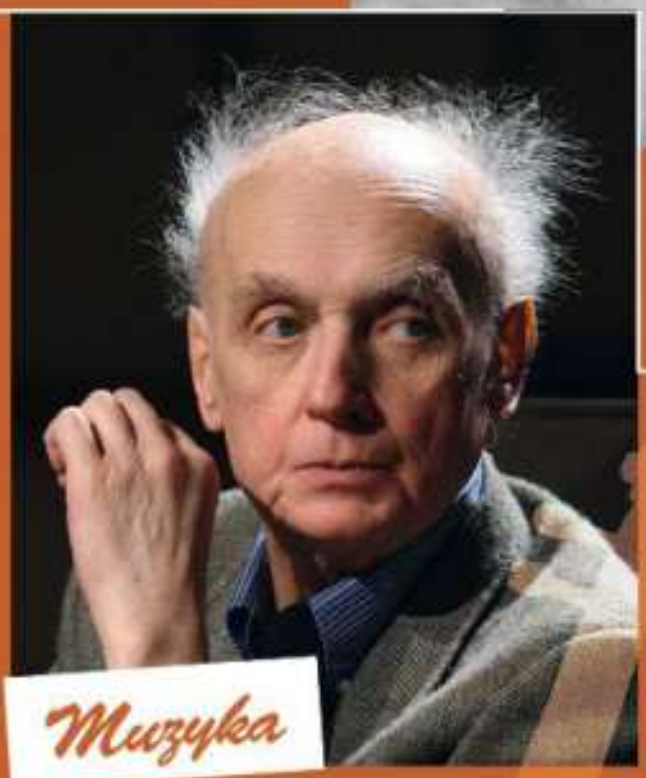
Spektakl pt. *Pogorzelisko* w reżyserii Cezarego Ibera, oparty na dramacie Wajdiego Mouawada (czyt. łaździego młałada), kanadyjskiego pisarza, aktora, reżysera uhonorowanego Orderem Kanady. Premiera *Pogorzeliska* odbyła się w 2016 r. w Teatrze im. Wandy Siemaszkowej w Rzeszowie. Przedstawienie ukazuje okrucieństwa wojny oraz mechanizm eskalacji nienawiści. Spektakl pozostawia widza z refleksją nad stałością „bezpiecznej" egzystencji człowieka świata zachodniego.

Film

Kadr z filmu *Nóż w wodzie* Romana Polańskiego należącego do tzw. Polskiej Szkoły Filmowej – nurtu polskiego kina w latach 1955–1965, skupiającego najwybitniejszych reżyserów.

Muzyka

Do kultury wysokiej przynależy twórczość Wojciecha Kilara – wybitnego kompozytora muzyki poważnej, teatralnej oraz filmowej. Skomponował muzykę do ponad 100 filmów, m.in. do takich produkcji, jak: *Perła w koronie*, *Ziemia obiecana*, *Drakula* czy *Pianista*.

Ćwiczenie

Podaj inne przykłady polskiej kultury wysokiej.

Poezja

Poetycka twórczość Wisławy Szymborskiej została doceniona na całym świecie. W 1996 r. poetka otrzymała Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury.

Ćwiczenie

Zaproponuj, co można by było umieścić na plakacie na temat kultury masowej.

Rozwój środków masowego przekazu, takich jak prasa, radio, telewizja czy internet, przyczynił się do powstania kultury masowej. We współczesnej socjologii coraz częściej spotyka się pojęcie **kultury popularnej**, zastępujące termin **kultura masowa**. Mianem kultury masowej nazywa się formy licznego udziału odbiorców w jednolitych wytworach kultury, przekazywanych przez środki masowego przekazu. Ten rodzaj kultury jest bardzo często krytykowany ze względu na dominację treści o niskiej wartości artystycznej, służących rozrywce, niewymagających wysiłku intelektualnego i niekształtujących pożądanych, pozytywnych postaw. Zarzuca się jej, że zaspokaja tylko hedonistyczne[3] potrzeby społeczeństwa. Oznacza to, że społeczeństwo, wybierając takie seriale, które charakteryzują się banalnymi i schematycznymi treściami, czy sięgając po tzw. czasopisma kolorowe, w których dominują informacje plotkarskie, nie czerpie z nich żadnych pozytywnych wartości, a jedynie zadawala się narzuconymi, niewymagającymi wysiłku intelektualnego rozrywkami. Za negatywny skutek rozwoju kultury masowej uznaje się także komercjalizację sztuki, ponieważ jej twórcy rezygnują z niezależności artystycznej i coraz częściej swój proces twórczy dostosowują do odbiorców, licząc na większy zysk. Z drugiej jednak strony należy pamiętać, że masowość kultury nie jest zawsze równoznaczna z jej niską wartością. Za pomocą środków masowego przekazu społeczeństwo może się bowiem zetknąć z wytworami kultury, które są dla niego teoretycznie nieosiągalne. Włączając telewizor, człowiek może stać się odbiorcą opery lub za pośrednictwem internetu może zwiedzić interaktywne muzeum w Luwrze. Masowy charakter mają obecnie także koncerty muzyczne, które potrafią zgromadzić kilkunastotysięczną widownię na stadionie i jeszcze większą przed telewizorami. Dzięki komercjalizacji spopularyzowane zostały dzieła kultury, takie jak na przykład obrazy Gustawa Klimta czy Vincenta van Gogha (czyt. wincenta wan goga), które zaczęto umieszczać na kubkach czy koszulkach i masowo sprzedawać.

Nadruki obrazów Gustawa Klimta oraz Roya Lichtensteina (czyt. roja lichtensztajna) na przedmiotach użytkowych

Trzecim typem kultury symbolicznej jest **kultura ludowa**, którą rozpatruje się zarówno w aspekcie lokalnym, jakim są społeczności wiejskie, jak i narodowym. Z tego powodu można mówić o jej dwuwymiarowości. Pierwszy wymiar ma charakter jednolity, ponieważ dotyczy społeczności lokalnej. W drugim przypadku kultura ludowa charakteryzuje się zróżnicowaniem ze względu na swoją wielowątkowość w jednym narodzie. W Polsce wyróżniamy m.in. łowicką, kurpiowską czy podhalańską kulturę ludową. Każda z nich ma własną tradycję, wyrażaną strojem, rzemiosłem artystycznym, muzyką, obyczajami, obrzędami, wierzeniami oraz dialektem[4] lub językiem. Kulturę tę określa się powszechnie mianem **folkloru**. Folklor mimo swojej odrębności nie jest wyobcowany z kultury narodowej, gdyż zarówno twórcy kultury wysokiej czy ludowej, jak i jej odbiorcy są przesiąknięci wspólną tradycją kulturową. Przykładowo kompozytorska twórczość Fryderyka Chopina (czyt. szopena), którą zaliczamy do kultury wysokiej, zawiera wiele nawiązań do muzyki ludowej, m.in. Mazowsza czy Kujaw.

Ćwiczenie

Burza mózgów: Wymieńcie instytucje, projekty, cykliczne imprezy o charakterze kulturalnym odbywające się w waszej okolicy. Które z nich można uznać za przejaw kultury wysokiej, masowej czy ludowej?

We współczesnym świecie mamy coraz częściej do czynienia ze zjawiskiem **umasowienia kultury ludowej**. Na początku XXI w. popularność w naszym kraju zyskała muzyka folkowa. Wzrost zainteresowania tym gatunkiem muzycznym był efektem popularności utworów wykonywanych przez duet Kayah & Bregović (czyt. kaja i bregowicz). Muzykę z pogranicza folku, popu i rocka wykonuje także zespół Brathanki (czyt. bratanki). W 2018 r. popularność zyskał żeński zespół folkowy Tulia, który reprezentował nasz kraj na Konkursie Piosenki Eurowizji w 2019 r.

[3] Hedonistyczny – wywodzący się z hedonizmu, filozofii i postawy, której założeniem jest czerpanie przyjemności w życiu; przyjemność według hedonistów jest głównym motywem i celem działania człowieka.

[4] Dialekt – regionalna odmiana języka ogólnonarodowego, charakteryzująca się specyficznymi cechami w zależności od regionu, w którym występuje.

WYBRANE PRZYKŁADY
KULTURY LUDOWEJ W POLSCE

O bogactwie kultury polskiej decyduje mnogość składających się na nią kultur ludowych. Każda z nich charakteryzuje się odmiennym strojem i obyczajami. Należy jednak zadbać o to, aby tego bogactwa nie stracić. Dlatego też jednym z celów Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego jest wzmacnianie poczucia tożsamości regionalnej oraz zachowanie i promowanie elementów kultury ludowej za pośrednictwem szeregu instytucji do tego przeznaczonych.

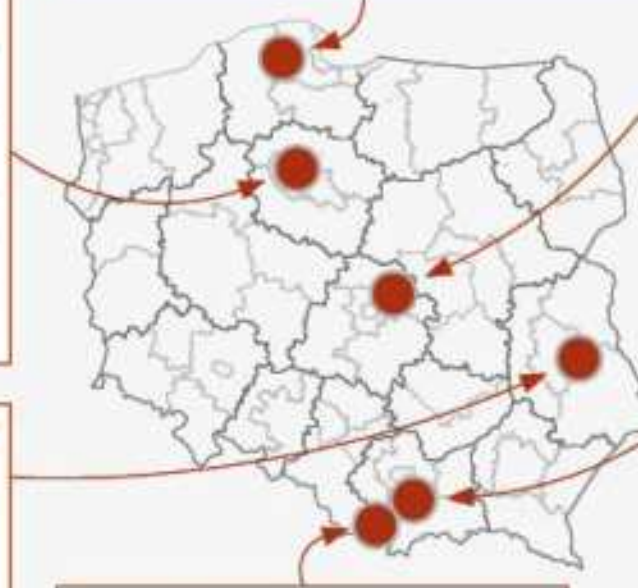
Strój ludowy Łowiczan, w którym charakterystycznym motywem stroju kobiecego są różnokolorowe pasy. Łowicki strój ludowy jest w użyciu do dziś – Łowiczanie zakładają go m.in. przy okazji świąt.

Mątewska Koza chodzi na koniec karnawału w okolicach Inowrocławia i w samym mieście. To jedna z najstarszych w Polsce grup zapustnych działających nieprzerwanie na Kujawach.

Znany nie tylko w Polsce **haft kaszubski** wykonywany jest od wieków według tradycyjnego wzoru. Używa się do niego płótna lnianego oraz nici w siedmiu kolorach (w tym odcienie niebieskiego).

Ciekawym elementem **krakowskiego stroju ludowego** jest czapka, zwana krakuską, do której przypina się pawie pióro. W stroju kobiecym uwagę przykuwa niezwykle kwiecista spódnica.

Charakterystyczne dla kultury ludowej jest także **myślenie magiczne**, czyli **wierzenia ludowe**. Przykładowo w wielu wioskach uważa się, że bociany przynoszą szczęście (zwłaszcza nowych narodzin) i że wybierają na gniazda gospodarstwa dobrych i pracowitych gospodarzy. Do dziś na Lubelszczyźnie wróży się z pierwszego zauważonego wiosną bociana.

Muzyka ludowa na Podhalu jest nieodłącznym elementem tradycji. Przekazywana z pokolenia na pokolenie towarzyszy góralom w najważniejszych momentach w życiu – na weselach, urodzinach, podczas świąt.

Charakterystycznym elementem **stroju podhalańskiego** są skórzane buty, czyli kierpce, mocowane nawłokami (rzemieniami) lub zapinane na pasek albo sprzączkę, a także kamizelka z baraniej skóry. Ponadto mężczyźni noszą uszyte z białego sukna i wyszywane spodnie (zwane portkami) oraz szeroki pas, zwany zbójnickim. Kobiety przyozdabiają się koralami – liczba sznurów zawieszonych na szyi świadczy o zamożności góralki.

Kultura narodowa

kultura narodowa ▸

To, że każdy naród posiada własną kulturę narodową, nie budzi żadnych wątpliwości. Problemy pojawiają się dopiero wtedy, kiedy zaczynamy ją definiować. Wciąż nie istnieje bowiem jednoznaczne pojęcie kultury narodowej, a naukowcy zajmujący się tą dziedziną podają wiele różnych definicji. Jedną z nich zaproponowała Antonina Kłoskowska. Definiuje ona **kulturę narodową** jako zespół działań, norm, wartości i symboli, które naród uważa za własne ze względu na ich powstanie na bazie wspólnej tradycji i doświadczeń historycznych. Innymi słowy, możemy ją określić jako zespół elementów kulturowych danej zbiorowości, które ta zbiorowość traktuje jako spuściznę po przodkach, zna ją i pielęgnuje. Wśród elementów składających się na kulturę narodową najczęściej wymienia się język, religię, świadomość historyczną, barwy narodowe oraz twórczość literacką i artystyczną. Wszystkie one odgrywają ważną rolę integrującą, szczególnie w okresach zagrożenia lub utraty niepodległości, ponieważ kształtują poczucie tożsamości narodowej. Należy jednak zdawać sobie sprawę z tego, że kultura narodowa nie jest jednolita. Składają się na nią różnorodne dialekty i obyczaje. Nie naruszają one jej odrębności, a wprost przeciwnie – świadczą o jej bogactwie. Jednocześnie w XXI w. pojawiają się wątpliwości dotyczące szans przetrwania kultury narodowej we współczesnym społeczeństwie globalnym i masowym. Szybki przepływ informacji przyczynia się bowiem do wymieszania kultur narodowych. Z drugiej strony trzeba jednak pamiętać, że żadna kultura nie jest samowystarczalna i nie rozwija się tylko na podstawie własnych źródeł. Wystarczy przytoczyć przykład szlacheckiego stroju narodowego, w którym możemy doszukiwać się wpływów perskich, tureckich czy tatarskich. Mimo podatności na wpływy i zmiany kultura narodowa charakteryzuje się jednak pewną trwałością. Dlatego też współczesny proces ujednolicania kultury i dominacji kultury o zasięgu światowym, na przykład w zakresie muzyki czy filmu, nie jest równoznaczny z zanikiem kultur narodowych. Wprost przeciwnie, dialog międzykulturowy może przyczynić się do rozwoju kultury narodowej. Warunkiem tego rozwoju jest jednak zachowanie tożsamości, oryginalności i niepowtarzalności własnej kultury.

Panorama Racławicka znajdująca się w Rotundzie we Wrocławiu. To dzieło udostępniono do oglądania w 1894 r. we Lwowie w setną rocznicę insurekcji kościuszkowskiej. Powstało w hołdzie Polakom, którzy wygrali z Rosjanami w bitwie pod Racławicami. Powstańcami zwycięsko dowodził Tadeusz Kościuszko. To monumentalne dzieło ma wymiary 15 x 120 metrów i malowało je dziewięciu artystów pod kierownictwem Jana Styki i Wojciecha Kossaka. Malarze ci stworzyli w XIX w. łącznie cztery takie panoramiczne dzieła – oprócz *Panoramy racławickiej* powstały także: *Panorama siedmiogrodzka*, *Golgota* oraz *Męczeństwo chrześcijan w cyrku Nerona*.

Rękopis poematu epickiego pt. *Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 we dwunastu księgach wierszem* autorstwa polskiego wieszcza narodowego Adama Mickiewicza. Poeta napisał to dzieło w Paryżu w latach 1832–1834 podczas pobytu na emigracji. *Pan Tadeusz* jest uznawany za epopeję narodową Polaków.

Pomnik Adama Mickiewicza usytuowany na Rynku Głównym w Krakowie. Powstawał w latach 1890–1898 (ziemie polskie były wówczas pod zaborami) według projektu rzeźbiarza Teodora Rygiera. Monument uroczyście odsłonięto w dniu setnej rocznicy urodzin wieszcza. Idea stworzenia pomników wieszczów narodowych pojawiła się we Lwowie i tam zebrano pierwsze fundusze na ten cel, głównie wśród indywidualnych darczyńców. Ostatecznie doszło do realizacji tylko pomnika Adama Mickiewicza. Dowiedz się o losach pomnika po 1940 r.

Kultura jako spoiwo wspólnoty politycznej

Kultura jako element łączący wspólnotę polityczną pojawiała się już u filozofów starożytnych. Na element kultury, jakim są obyczaje, zwracał uwagę między innymi Cyceron. Jednym z pierwszych Polaków doszukujących się znaczenia kultury w trwaniu państwa był **Andrzej Frycz Modrzewski**. W swoim dziele *O naprawie Rzeczypospolitej* zwracał on uwagę na więzi normatywne i społeczne, których spoiwem są **obyczaje**. W epoce oświecenia o wpływie kultury narodowej na trwanie państwowości pisał **Hugo Kołłątaj**. Według niego elementami tej kultury były **język ojczysty**, który w czasach saskich stracił na znaczeniu i nie funkcjonował w instytucjach politycznych, oraz obyczaje, które przestały być pielęgnowane i przekazywane kolejnym pokoleniom kosztem popularności wzorców cudzoziemskich. W romantyzmie własną koncepcję spoiwa wspólnoty narodowej przedstawił **Maurycy Mochnacki**. W swojej pracy *O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym* zwracał uwagę, że jeżeli przez naród rozumiemy ludzi, którzy podzielają i publiczne wyrażają swoje uczucia co do wspólnych im instytucji politycznych, religii, prawodawstwa i obyczajów, to spoiwem tej wspólnoty politycznej jest **ojczysta literatura**. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę rozważania nad szansą jej trwania przeprowadził **Feliks Koneczny**. W swoim dziele *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski* doszedł do wniosku, że spoiwem państwa musi być **kultura umysłowa** narodu budowana na polskiej myśli i czynie. Według niego byłaby ona współtworzona przez historyzm, ludowość, bogactwa naturalne kraju, handel, przemysł i oświatę, a także przez polską twórczość artystyczną, naukową i polityczną.

znaczenie kultury w dziejach państwa

Na zależności między kulturą, życiem społecznym i polityką zwracał uwagę także twórca polskiej socjologii **Florian Znaniecki**, który podchodził krytycznie do definiowania jej jako nauki o społeczeństwie. Według niego **socjologia** jest nauką o kulturze, a jej funkcją jest badanie systemów interakcji społecznych na bazie wzorców wartości i norm zachowań. Tą częścią kultury, którą bada socjologia, są stosunki społeczne lub interakcje. Znaniecki, poszukując odpowiedzi na pytanie, co jest źródłem istniejącego ładu społecznego, doszedł do wniosku, że zależy to od trzech obszarów ludzkiej aktywności: psychologicznej, społecznej i kulturowej. **Aktywność psychologiczna** dotyczy odkrywania przez człowieka swojej odrębności wobec natury i tworzenia własnego systemu wartości. Na drugim poziomie aktywności – **społecznym** – człowiek konfrontuje to, co uznał za atrakcyjne,

ze zmiennymi potrzebami społecznymi. Poprzez interakcje z innymi ludźmi modyfikuje, odrzuca lub przyjmuje rozwiązania ułatwiające życie zbiorowe. **Aktywność kulturowa** to natomiast stopniowe przeistaczanie utrwalanych przez człowieka wzorców społecznych w formy wspólnotowego myślenia i działania.

Problematyką zależności między kulturą a polityką zajmował się także uczeń Znanieckiego – **Józef Chałasiński**. Podobnie jak Znaniecki uważał, że wspólnota kultury jest trwalszym i bardziej integrującym czynnikiem niż instytucje polityczne. **Kulturę** definiował jako całokształt życia ludzkiego zmieniający się odpowiednio do przeobrażeń struktury danego społeczeństwa. Według Chałasińskiego najwyższą historycznie ukształtowaną formą wspólnoty kulturowej jest **naród**. Dla wspólnoty ważne są także integracja ekonomiczna i instytucje polityczne państwa, lecz mają one charakter wtórny wobec znaczenia kultury.

Podsumowanie lekcji

s. 203
- Kulturę w ujęciu opisowym rozumiemy jako całokształt wierzeń, wiedzy, moralności, prawa, sztuki, obyczajów oraz zdolności i nawyków nabytych przez członków społeczeństwa.

s. 203
- Kulturę w ujęciu normatywnym określa się jako zespół wzorów postępowania, zachowania się i rozwiązywania problemów charakterystycznych dla danego społeczeństwa.

s. 207
- Rodzajami kultury symbolicznej są: kultura wysoka, masowa i ludowa.

s. 212
- Kultura narodowa to zespół działań, norm, wartości i symboli, które naród uważa za własne ze względu na ich powstanie na bazie wspólnej tradycji i doświadczeń historycznych.

s. 213
- Na znaczenie kultury jako spoiwa wspólnoty politycznej zwracali uwagę tacy polscy autorzy, jak m.in.: Andrzej Frycz Modrzewski, Hugo Kołłątaj, Maurycy Mochnacki, Feliks Koneczny, Florian Znaniecki i Józef Chałasiński.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij różnicę między opisowym a normatywnym pojęciem kultury.
2. Omów, na czym polega zróżnicowanie kultury symbolicznej.
3. Przedstaw pozytywne i negatywne skutki rozprzestrzeniania się kultury masowej.
4. Zaprezentuj cechy kultur ludowych czterech wybranych przez ciebie państw. Skorzystaj z różnych źródeł informacji.
5. Znajdź w internecie dostęp do wirtualnej wycieczki w wybranym światowym muzeum i obejrzyj jego zasoby. Następnie przygotuj prezentację multimedialną na temat wybranego działu sztuki tego muzeum. Możesz skorzystać także z propozycji w *Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj* (s. 252).

2. Religia jako rzeczywistość społeczno-kulturowa

NA TEJ LEKCJI:

- scharakteryzujesz religię jako zjawisko społeczne;
- poznasz religie i wyznania występujące obecnie na świecie;
- dowiesz się, jaki wkład w rozwój polskiej kultury wnieśli wyznawcy różnych religii;
- przeanalizujesz religijność współczesnych Polaków oraz innych społeczeństw;
- porównasz religijność społeczeństwa polskiego z religijnością w innym społeczeństwie.

Ćwiczenie

Za pomocą metody rybiego szkieletu przeanalizujcie problem spadku religijności wśród młodzieży.

Religia jako zjawisko społeczne

W naukach humanistycznych jedną z dychotomii[5] stosowanych do opisania rzeczywistości kulturowej jest **podział na profanum i sacrum**. Tę dwudzielność wprowadził francuski socjolog Emile Durkheim, który uznał ją za główną cechę charakterystyczną religii. **Religia** stanowi bowiem zespół wierzeń dotyczących świata, ludzkości i człowieka, związanych z nim zachowań oraz form organizacji społecznych. **Profanum** to sfera świecka, odnosząca się do naszego codziennego życia, którą doświadczamy jako zjawisko dla nas zrozumiałe, pojmowane naszymi zmysłami. **Sacrum** natomiast to sfera święta, dotycząca czci i kultu religijnego. Wokół tej sfery koncentrują się wierzenia, obrzędy i praktyki religijne, które wykraczają poza to, co jest racjonalne. Dlatego też dla poznania i zrozumienia religii potrzebny jest element pozaracjonalny. Zjawisko religii określa relacje między człowiekiem a sacrum.

◂ religia

Struktura każdej religii składa się z trzech podstawowych aspektów:

Doktryna religijna zawiera poglądy dotyczące natury i cech charakterystycznych sfery sacrum. Poglądy obejmują kwestie związane z pochodzeniem bóstw, ich cechami i wzajemnymi relacjami. Doktryna zawiera też zasady służące poznaniu i wyjaśnieniu otaczającego nas świata (kosmologia religijna) oraz pochodzenia człowieka (antropologia religijna). Antropologia religijna zajmuje się także losem doczesnym i pośmiertnym człowieka, zwłaszcza w aspekcie oczekującej go nagrody lub kary.

[5] Dychotomia – podział całości na dwie znacznie różniące się części. Także: różnica.

Kult religijny tworzą zachowania i praktyki religijne, które mogą mieć charakter niesformalizowanych aktów czci i formalnych, skomplikowanych rytuałów. Odgrywa on ważną rolę w utrwalaniu tradycji religijnych. Do podstawowych form kultu należą: modlitwa, w postaci słowno-myślowej relacji z Bogiem, oraz ofiara mająca charakter czynności polegającej na złożeniu daru dla Boga.

Trzecim aspektem strukturalnym religii jest **organizacja wspólnoty**. W społeczeństwach pierwotnych wszyscy ich członkowie stanowili wspólnotę religijną, a organizacja religijna pokrywała się z grupami zorganizowanymi w rody lub plemiona, w których określone osoby lub grupy pełniły funkcje sakralne. W efekcie przekształcania się religii plemiennych w narodowe doszło do wykształcenia się elitarnego stanu kapłańskiego. **Kapłani** są odpowiedzialni za sprawowanie kultu, opracowywanie oraz utrwalanie zasad i form obrzędów religijnych. Kolejną formą organizacji wspólnoty religijnej jest **Kościół**, będący wspólnotą ludzi jednego wyznania. W Polsce najwięcej wyznawców ma Kościół katolicki, w którym funkcjonują dwa obrządki: rzymskokatolicki i greckokatolicki. W obrębie religii chrześcijańskiej funkcjonują także różne wyznania. **Wyznanie** to grupa wewnątrz religii o wspólnych zasadach wiary, na przykład wyznanie katolickie, luterańskie, prawosławne w chrześcijaństwie (zob. poniżej „Rodzaje religii i wyznań..."). Formą organizacyjną religii jest także nowy ruch religijny. Nazywamy tak wspólnotę, która oddzieliła się od Kościoła wskutek radykalnego protestu wobec jego zasad religijnych lub organizacyjnych. Religie pełnią różne funkcje:

funkcje społeczne religii

WYBRANE FUNKCJE RELIGII

INTEGRACJA SPOŁECZEŃSTWA
uznawanie tych samych wartości, zasad, przekonań i postaw, których uczy religia; budowanie poczucia tożsamości; uczestnictwo w tych samych rytuałach, które nadają życiu odpowiednią cykliczność

NADANIE SENSU W ŻYCIU
określenie celu w życiu, odpowiedź na egzystencjalne pytania o sens ludzkiego istnienia i losy człowieka po śmierci

KONTROLA SPOŁECZNA
określanie wartości, a na ich podstawie ustalanie norm postępowania i kształtowanie postaw; zasady zapisane w Dekalogu i Koranie są akceptowane społecznie

PSYCHOLOGICZNE WSPARCIE
pomoc w rozwiązywaniu trudnych sytuacji życiowych, problemów osobistych; religia daje ukojenie oraz nadaje sens ludzkiemu cierpieniu

Rodzaje religii i wyznań na świecie

Istnieje wiele sposobów klasyfikacji religii. Najbardziej znany jest ich podział na **monoteistyczne** (wiara w jednego Boga) i **politeistyczne** (wiara w wielu bogów). We współczesnym świecie występuje wiele religii, które są wyznawane w różny sposób. Wśród nich można wymienić m.in. **judaizm**, **chrześcijaństwo** – w różnych formach wyznania, **islam** – podzielony m.in. na szyitów i sunnitów, **hinduizm**, **buddyzm** i **konfucjanizm** (zob. infografika, s. 218–219). W chrześcijaństwie wyróżniamy m.in. wyznania: **katolickie**, **prawosławne**, **luterańskie**, **kalwińskie** i **anglikańskie**.

rodzaje religii

Znaczenie religii dla społeczeństwa polskiego

Religia jako zjawisko społeczne wpływa na wiele aspektów życia człowieka. Kształtuje jego system wartości, postawy, tożsamość narodową i kulturową. Religia była także inspiracją dla architektury, sztuki i literatury. Średniowieczne kościoły, ołtarze i dzieła sztuki współcześnie są postrzegane jako element naszej kultury narodowej. Na przykład Drzwi Gnieźnieńskie, kościół Mariacki z ołtarzem Wita Stwosza czy obraz Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze. Nie sposób także pominąć najstarszej pieśni religijnej – ***Bogurodzicy*** – którą śpiewało rycerstwo polskie pod Grunwaldem w 1410 r. Jest ona uznawana za pierwszą pieśń pełniącą funkcję hymnu państwowego.

Drzwi Gnieźnieńskie wykonane w XII w. znajdują się w archikatedrze gnieźnieńskiej. Przedstawiają 18 scen z życia św. Wojciecha (zm. w 997 r.), którego losy są związane z wczesną historią państwa polskiego. Św. Wojciecha uznano za patrona Polski.

Warto wspomnieć, że udział w tworzeniu kultury mieli w przeszłości przeważnie duchowni. Wśród nich był **Mikołaj Kopernik**, który w XVI w. dokonał przełomowego odkrycia w dziejach świata, ustalając, że Ziemia krąży wokół Słońca. Inną postacią był żyjący na przełomie XVI i XVII w. jezuita **Piotr Skarga**, który był rektorem Akademii Wileńskiej oraz nadwornym kaznodzieją króla Zygmunta III Wazy. Jego *Kazania sejmowe* to przykład literatury religijnej, która dominowała w Polsce pod koniec XVI w. Piotr Skarga to także jeden z prekursorów działalności filantropijnej w naszym kraju, ponieważ założył Bank Pobożny, który udzielał bezprocentowych pożyczek ubogim. Wśród wybitnych przedstawicieli polskiego oświecenia[6] także znaleźli się księża, na przykład biskup (późniejszy arcybiskup) **Ignacy Krasicki** (XVIII w.), autor pierwszej polskiej powieści – *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadków* – oraz bajek i satyr, w których krytykował ludzkie przywary.

Upadek państwa polskiego po III rozbiorze w 1795 r. był trudnym okresem dla naszych rodaków. Należało podtrzymywać polską tożsamość narodową i budować poczucie więzi między poszczególnymi warstwami społecznymi. Również wówczas ważna rola przypadła religii i księżom. Działalność patriotyczną prowadził Piotr Ściegienny, a pomocą dla ubogich, młodzieży i potrzebujących zajmowali się: **Adam Chmielowski (brat Albert), Józef Sebastian Pelczar, Zygmunt Gorazdowski, Bronisław Markiewicz** i wielu innych. Z kolei tacy ludzie, jak kanonizowany **Maksymilian Maria Kolbe** czy siostry nazaretanki z Nowogródka, którzy poświęcili życie za innych podczas II wojny światowej, dali przykład heroizmu i odwagi. Nieodłącznym elementem naszej tożsamości kulturowej są także dzieła **księdza Józefa Tischnera** czy utwory **księdza Jana Twardowskiego** oraz spuścizna teologiczno-literacka **papieża Jana Pawła II**. Ich twórczość w dalszym ciągu kształtuje moralność, wartości i wzory postępowania wielu Polaków.

Warto obejrzeć

- *Życie za życie. Maksymilian Kolbe*, reż. K. Zanussi, Polska/Niemcy 1991. Film prezentuje postać franciszkanina Maksymiliana Kolbego, który poświęcił życie za więźnia w obozie w Oświęcimiu podczas II wojny światowej. Ojciec Maksymilian został beatyfikowany w 1971 r., a kanonizowany w 1982 r.
- *Karol – człowiek, który został papieżem*, reż. G. Battiato, Włochy 2005. Biograficzna opowieść o życiu Karola Wojtyły, zanim został wybrany na papieża.
- *Karol – papież, który pozostał człowiekiem*, reż. G. Battiato, Włochy 2006. Kontynuacja obrazu *Karol – człowiek, który został papieżem*. Opowiada o pontyfikacie Jana Pawła II.

[6] Oświecenie – epoka w dziejach kultury europejskiej w XVII–XIX w., w której istotna była wiedza oraz rozumowanie jako źródła wiedzy o świecie.

RELIGIE I WYZNANIA NA ŚWIECIE

Chrześcijaństwo, wywodzące się z judaizmu, wyznaje około 20% ludności świata. Źródło wiary stanowi Stary i Nowy Testament. Chrześcijanie wierzą w boskość Jezusa Chrystusa i są zobowiązani do przestrzegania przykazań zawartych w Dekalogu. W XI w. nastąpił podział religii chrześcijańskiej na wyznanie katolickie i prawosławne. W XVI w. reformacja doprowadziła do dalszego rozłamu.

Wyznanie katolickie. Wierni wyznają wiarę w jednego Boga w trzech osobach oraz otaczają czcią Maryję – Matkę Syna Bożego. Zwierzchnikiem Kościoła katolickiego i głową państwa watykańskiego jest papież, następca św. Piotra apostoła.

Protestantyzm. Jedna z gałęzi chrześcijaństwa, na którą składają się wspólnoty religijne powstałe na skutek ruchów reformacyjnych wewnątrz Kościoła katolickiego, zainicjowanych przez Marcina Lutra i Jana Kalwina w XVI w., oraz ruchów wywodzących się z wyznań protestanckich w kolejnych stuleciach. Nazwa pochodzi od protestu luteranów podczas obrad sejmu w Spirze w 1529 r. przeciw uchwale zabraniającej przechodzenia na ich wiarę.

Kalwinizm. Twórcą tego wyznania był Jan Kalwin. Zbawienie czy potępienie człowieka zależy od bożego przeznaczenia. Kalwinizm nie uznaje władzy papieża. W kościołach istnieje zakaz wywieszania obrazów oraz czczenia relikwii.

Prawosławie. Podstawą prawosławia jest Biblia. Dodatkowo rozważane są Księgi symboliczne. Kościół prawosławny nie uznaje zwierzchnictwa biskupa Rzymu, a honorowe pierwszeństwo wśród zwierzchników Kościołów autokefalicznych ma Patriarcha Konstantynopola. Celebracja liturgiczna odprawiana jest w obrządku bizantyjskim/greckim. Ważnym elementem kultu są ikony.

Krzyż prawosławny ma trzy belki: górna oznacza tabliczkę z napisem Jezus Nazarejczyk Król Żydowski, środkowa – ramiona Chrystusa, a dolna to belka pod nogi Chrystusa – jej uniesiony koniec wskazuje niebo, a opuszczony – piekło.

Ćwiczenie

Ustal, które religie i wyznania wymienione na infografice mają charakter monoteistyczny, a które politeistyczny.

Judaizm. Za twórcę judaizmu uważa się Abrahama, który zawarł przymierze z Bogiem Jahwe. Dzięki temu naród żydowski stał się narodem wybranym przez Boga. Wyznawcy powinni przestrzegać Dekalogu, czyli zbioru przykazań objawionych Mojżeszowi. Księgą świętą jest Biblia hebrajska. Składa się ona z: Tory (Pięcioksięgu), Ksiąg prorockich i Pism, czyli części nazywanych przez chrześcijan Starym Testamentem. Judaizm jest oficjalną religią w Izraelu, jednak jej wyznawcy żyją niemal na całym świecie.

Luteranizm. Nazwa pochodzi od Marcina Lutra, który zainicjował ruchy reformacyjne, ogłaszając w 1517 r. 95 tez. Luteranizm nie uznaje papieża jako głowy Kościoła, odrzuca także kult świętych i dogmaty ustanowione na czterech pierwszych głównych soborach. Jedynym źródłem objawienia jest Pismo Święte.

Anglikanizm. Twórcą tej religii był król Anglii, Henryk VIII, który ogłosił się głową Kościoła anglikańskiego. Zachował podstawowe dogmaty katolickie, ale wprowadził też nowe, zaczerpnięte od twórców reformacji (np. doktrynę Kalwina o predestynacji). Odrzucono celibat księży i rozwiązano klasztory.

Konfucjanizm. Powstał w Chinach w VI w. p.n.e. na bazie nauk Konfucjusza. Zawiera jednak niewiele odniesień do sfery nadprzyrodzonej, co sprawia, że nie jest typową religią. W konfucjanizmie wyżej ceni się moralność i lojalność wobec innych niż własne potrzeby jednostki.

Buddyzm. Twórcą podstawowych zasad był żyjący w VI w p.n.e. Budda (dosłownie: 'przebudzony'). Buddyzm opiera się na tzw. czterech prawdach: o cierpieniu, o przyczynie cierpienia, o ustaniu cierpienia oraz o ścieżce prowadzącej do ustania cierpienia. Wprowadza pojęcie nirwany (stan wyrzeczenia się pragnień i osiągnięcie doskonałego spokoju). Buddyzm nie nakazuje wiary w upersonifikowanego Boga, wskazuje drogę do samowyzwolenia jednostki. Kładzie nacisk na rozwój duchowy oraz współczucie dla innych.

Hinduizm. Powstał około 4 tysiące lat temu. Wyznawcy wierzą w reinkarnację (dusza po śmierci człowieka odradza się w innym ciele). Dzięki temu dusza ma możliwość osiągnięcia doskonałości duchowej – nirwany, co uwalnia od łańcucha wcieleń. Hinduizm zakłada, że każdy ma przypisaną określoną pozycję w hierarchii społecznej (system kastowy), która zależy od jego postępowania w poprzednim wcieleniu. Część odłamów hinduizmu ma charakter monoteistyczny, a część politeistyczny.

Islam. Ma wspólne korzenie z judaizmem i chrześcijaństwem i należy do największych religii monoteistycznych. Założycielem tej religii był w VII w. prorok Mahomet. Jest on uważany za posłannika Allaha, ostatniego z proroków po Adamie, Abrahamie, Mojżeszu i Jezusie. Założenia islamu są zawarte w Koranie. Wyznawcy wierzą w Allaha – jedynego Boga, który panuje nad ludźmi i przyrodą. Wierni są zobowiązani do wypełniania pięciu podstawowych obowiązków religijnych (filarów islamu): wyznania wiary, modlitwy pięć razy dziennie, dawania jałmużny, zachowania miesięcznego postu (ramadanu) i przynajmniej raz w życiu odbycia pielgrzymki do Mekki – miejsca urodzenia Mahometa.

Mówiąc o znaczeniu religii w społeczeństwie polskim, należy zwrócić uwagę na to, że nie tylko wyznanie katolickie odcisnęło na niej piętno. Rzeczpospolita – przez setki lat kraj wielonarodowościowy – była otwarta także na inne wyznania i religie. To właśnie wyznawca kalwinizmu, **Mikołaj Rej**, pod wpływem reformacji zaczął jako jeden z pierwszych pisać po polsku oraz głosić potrzebę budowania polskiej tożsamości kulturowej, wyrażoną słowami: „A niechaj narodowie wżdy postronni znają, iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają". Wyznawcy kalwinizmu przyczynili się także do rozwoju szkolnictwa polskiego, zakładając m.in. **szkoły w Pińczowie, Lesznie oraz Wilnie**. Równocześnie upowszechnili drukarstwo i przetłumaczyli na język polski Biblię (Biblia brzeska). Wyznawcy religii chrześcijańskiej oraz judaizmu i islamu wielokrotnie stawali w obronie naszej ojczyzny, a **Tatar Aleksander Sulkiewicz** był współtwórcą Polskiej Partii Socjalistycznej i bliskim współpracownikiem Józefa Piłsudskiego. Do kultury polskiej swój wkład wnieśli także wyznawcy judaizmu, między innymi **Mojżesz Schorr** – historyk orientalista, senator RP, rabin Wielkiej Synagogi na Tłomackiem w Warszawie. Konsekwencją funkcjonowania w państwie polskim wielu wyznań i religii, m.in. katolicyzmu, prawosławia, luteranizmu, kalwinizmu, islamu czy judaizmu, było powstanie specyficznej **tożsamości kulturowej**. Istotą i siłą tej tożsamości stała się **różnorodność**.

Strona dedykacyjna Biblii brzeskiej, wydanej w 1563 r. w Brześciu Litewskim przez Mikołaja Radziwiłła. Wydanie to jest uznawane za drugi przekład Biblii na język polski. Tłumaczenia dokonali polscy protestanci z Pińczowa. Aleksander Brückner, polski historyk kultury, docenił wysokie walory polszczyzny Biblii brzeskiej. Uznał też, że tłumaczenie to miało duży wpływ na rozwój języka polskiego oraz polską kulturę.

Religijność współczesnych Polaków

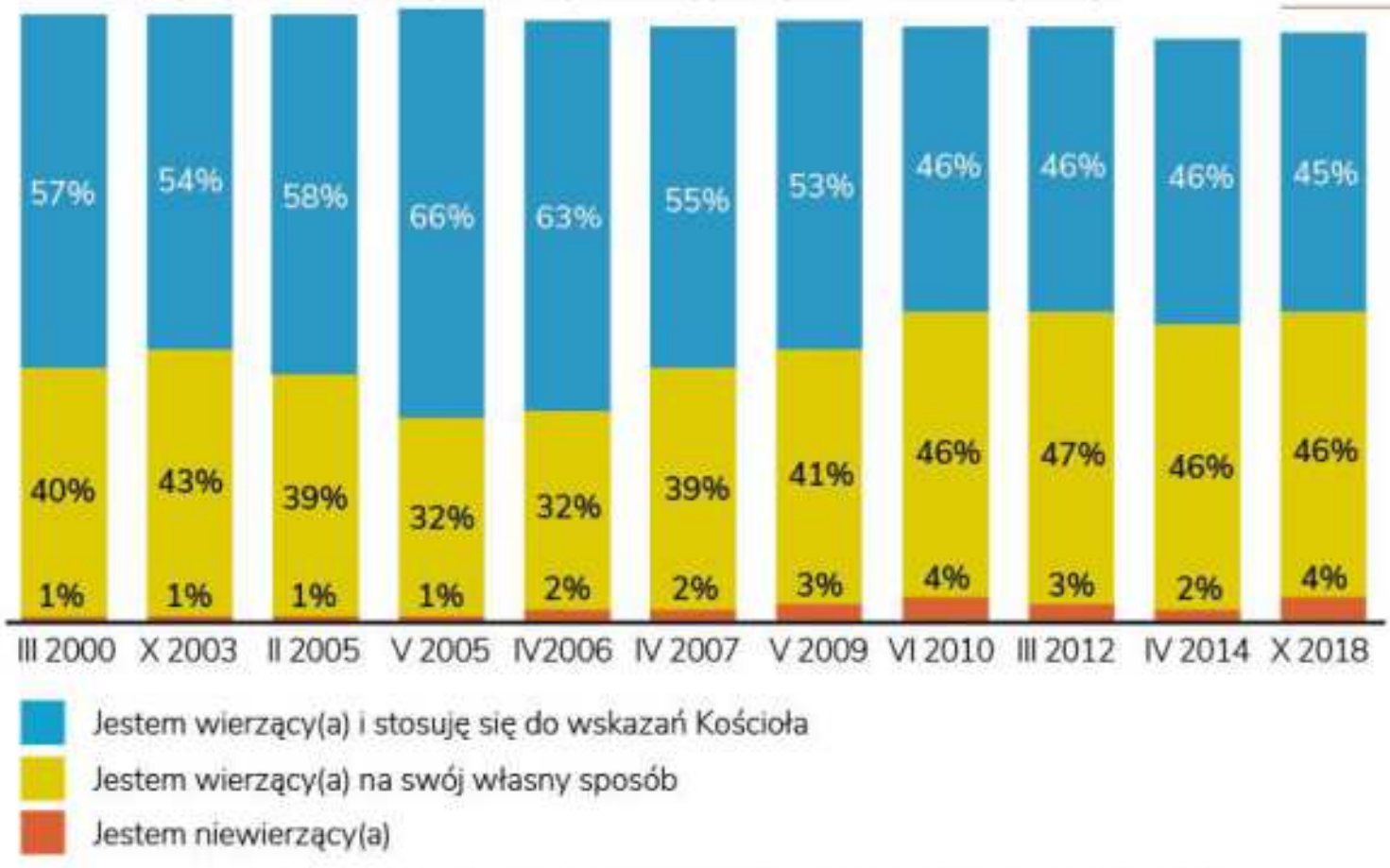
religijność Polaków współcześnie

Najbardziej rozbudowana analiza religijności Polaków została zawarta w ***Diagnozie społecznej 2011*** opracowanej przez Radę Monitoringu Społecznego. W 2011 r. 42,7% dorosłych Polaków deklarowało systematyczny udział w nabożeństwach i innych uroczystościach religijnych. Cechą charakterystyczną naszego społeczeństwa jest większa religijność wśród kobiet, osób starszych (65 lat i więcej), mieszkających na wsi, rencistów i emerytów oraz osób z wykształceniem podstawowym. W grupie o najniższym wskaźniku religijności znaleźli się z kolei mężczyźni, osoby w wieku do 44 lat, mieszkańcy większych miast, osoby lepiej wykształcone i zamożniejsze, a także bezrobotni, pracownicy sektora prywatnego i przedsiębiorcy. Zauważalne jest również zróżnicowanie religijności Polaków ze względu na obszar zamieszkiwania. Najwięcej ludzi deklarujących religijność mieszka w województwach: podkarpackim, małopolskim, opolskim i lubelskim. Najmniejszą religijność odnotowuje się wśród mieszkańców województw: zachodniopomorskiego, lubuskiego, łódzkiego, warmińsko-mazurskiego i dolnośląskiego, czyli głównie obszarów Ziem Odzyskanych.

Z badań przeprowadzonych w ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat wynika, że następuje **stopniowa laicyzacja** społeczeństwa polskiego. Jest to zjawisko obserwowane również w innych tradycyjnie katolickich krajach, takich jak Irlandia czy Hiszpania. Pewien wpływ na tę sytuację mogą mieć nagłaśniane w mediach sprawy obniżające prestiż i wiarygodność Kościoła katolickiego (np. skandale na tle seksualnym, niejasności wokół finansowania Kościoła z pieniędzy podatników).

Religijność Polaków systematycznie bada **Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)**, a wyniki jego sondaży z 2022 r. dotyczących tego tematu wskazują, że spada liczba osób deklarujących się jako wierzące, a jeszcze szybciej spada liczba osób praktykujących. Od 1992 r. do 2022 r. odsetek osób dorosłych określających się jako wierzące spadł z 94% do 84%, zaś praktykujących regularnie (raz w tygodniu lub częściej) z blisko 70% do niemal 42%. Natomiast procent osób, które w ogóle nie uczestniczą w praktykach religijnych, wzrósł do 19% (w 1992 r. było to 9%). Największy wzrost liczby osób, które odchodzą od Kościoła, notowany jest wśród ludzi młodych, często jeszcze niepełnoletnich. Z badań wynika, że restrykcje narzucone podczas pandemii koronawirusa (takie jak ograniczona dopuszczalna liczba osób w kościołach czy też całkowite zamknięcie świątyń, odwołane procesje z okazji Bożego Ciała i inne uroczystości, konieczność noszenia maski w kościele, przestrzeganie przed zbyt bliskim kontaktem międzyludzkim – spowiedź, komunia św., podawanie ręki na znak pokoju) niewątpliwie odcisnęły piętno na religijności Polaków. Widoczne jest to przede wszystkim w odejściu z Kościoła osób, które wcześniej praktykowały regularnie, i wzroście odsetka badanych deklarujących, że nigdy nie chodzą do kościoła. Praktyk zaprzestali przede wszystkim ci, którzy przed pandemią chodzili do kościoła ze względów kulturowych, z przyzwyczajenia. Do kościoła po pandemii wrócili głównie ci, którzy mieli z nim więź silniejszą niż sama tradycja.

Który z poniższych opisów najbardziej pasuje do Pana(i) sytuacji?

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-36 [dostęp: 04.11.2022].

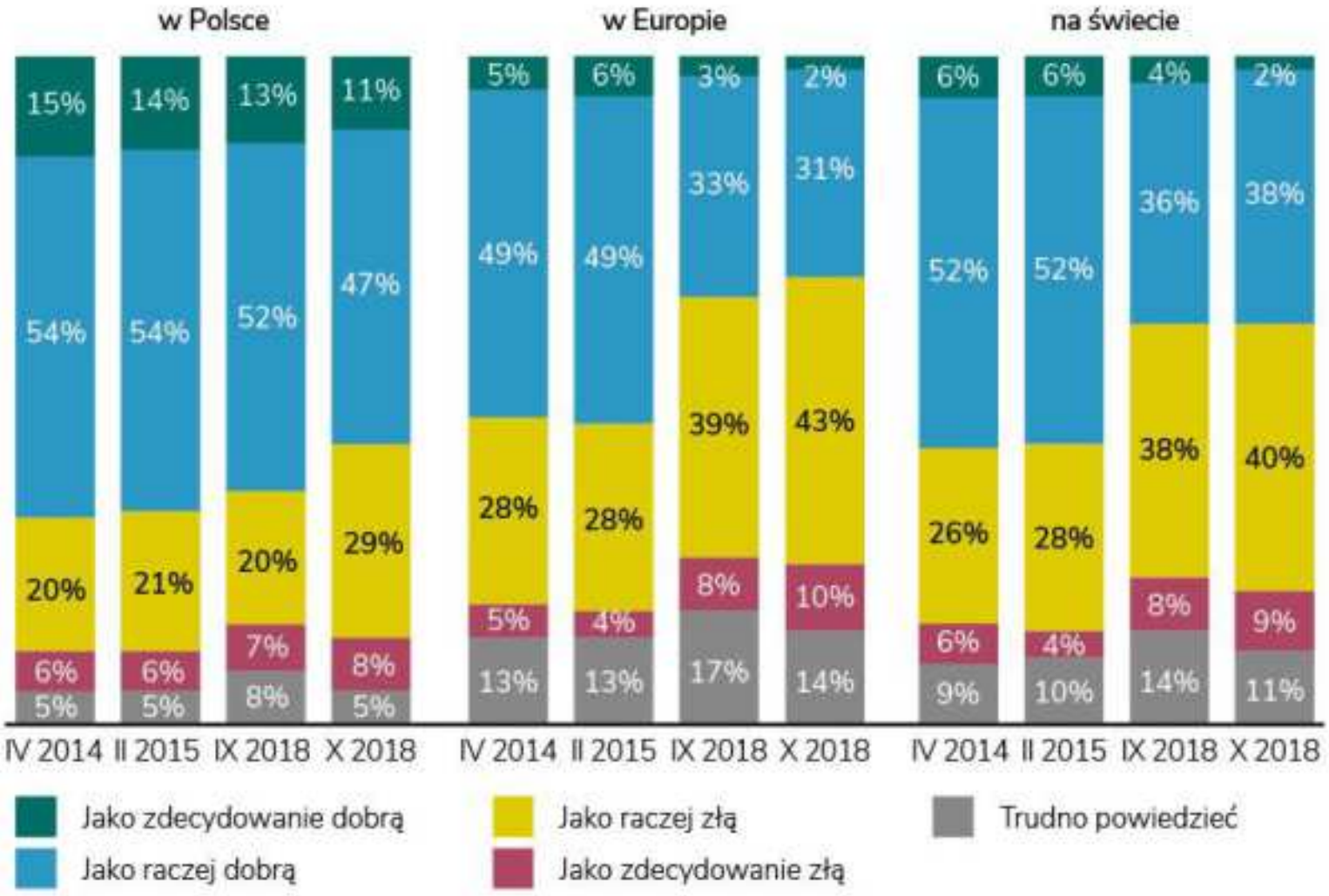
Ćwiczenie

1. Określ rok, w którym Polacy w największym stopniu deklarowali postępowanie zgodne z zasadami wyznawanej wiary.
2. Na podstawie własnej wiedzy ustal, jakie wydarzenie miało wpływ na deklarowanie przez Polaków postępowania zgodnego z zasadami wiary w ustalonym przez ciebie roku.

O ile religijność Polaków od dłuższego czasu pozostaje w miarę stabilna, o tyle postrzeganie sytuacji Kościoła katolickiego w ostatnich latach dość istotnie zmieniło się na jego niekorzyść. Pozytywnie oceniało sytuację Kościoła katolickiego w naszym kraju w 2021 r. 43% badanych i zauważalny jest w tym zakresie spadek (w 2018 r. wskazań pozytywnych było 58%). Aż 46% badanych wskazało ocenę negatywną.

Gorzej postrzegana według badań przeprowadzonych w 2018 r. jest sytuacja Kościoła w wymiarze europejskim (jedynie 33% opinii pozytywnych) i światowym (40% opinii pozytywnych). W ostatnich latach widoczny jest znaczący wzrost negatywnych ocen sytuacji Kościoła katolickiego na świecie (z 32% w 2015 r. do 49% w 2018 r.), a jeszcze większy w Europie (z 32% do 53%).

Jak, ogólnie rzecz biorąc, ocenia Pani(i) aktualną sytuację Kościoła katolickiego?

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-36 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Podaj, jaka jest tendencja w pozytywnej ocenie sytuacji Kościoła katolickiego w Europie. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych statystycznych zamieszczonych na wykresie.
2. Porównaj ocenę sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce i na świecie w danym roku i na jej podstawie wyciągnij dwa wnioski odwołujące się do danych statystycznych.
3. Rozstrzygnij, czy emisja filmu Wojciecha Smarzowskiego pt. *Kler*, którego premiera odbyła się 28 września 2018 r., mogła mieć wpływ na ocenę Kościoła katolickiego w Polsce. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych statystycznych.

Religijność w wybranych społeczeństwach

Najbardziej ateistycznym społeczeństwem w Europie są **Czesi**. Dwóch na trzech Czechów deklaruje niewiarę w Boga. Choć Polska przyjęła chrzest właśnie od Czechów, ateizm naszych południowych sąsiadów ma swe źródło w wydarzeniach historycznych. Czechy były jednym z pierwszych państw Europy (już w XV w.), w którym pojawiły się silne ruchy stojące u źródeł rozłamu w Kościele (husytyzm). Otwarty bunt przeciwko dominacji katolickiej wiązał się z walką narodowowyzwoleńczą i narastał w kolejnych wiekach. Do głębokiej laicyzacji społeczeństwa przyczyniło się ostatecznie 40-letnie panowanie systemu komunistycznego. Według spisu ludności przeprowadzonego w tym kraju w 2021 r. 77,9% Czechów określiło się jako osoby niewierzące lub odmówiło odpowiedzi na pytanie o wyznawaną religię (ponieważ zsumowano tu wyniki 2 odpowiedzi, nie można ustalić odsetka osób niewierzących), a 3,9% utożsamiało się z katolicyzmem. W 1989 r. do kościoła na niedzielne msze uczęszczało około 15% Czechów, natomiast w 2016 r. już tylko 4%. Tam, gdzie mieszka polska mniejszość narodowa, kościoły jeszcze są pełne i we mszy uczestniczy około 30% mieszkańców, zwłaszcza na wsiach. Natomiast w przypadku obszaru północno-zachodniego tego kraju niedzielna frekwencja nie osiąga nawet połowy procenta ludności, a ksiądz odprawia mszę przy prawie pustych ławkach.

Badaniem religijności, oprócz ośrodków badawczych w poszczególnych państwach, zajmuje się także **Komisja Europejska** za pośrednictwem międzynarodowego projektu badania opinii publicznej **Eurobarometr**. Ostatnie takie badanie było przeprowadzone w 2010 r. i wynikało z niego, że najwięcej osób wierzących w Boga (94% badanych) było na Malcie (katolicyzm) i w Turcji (islam), a także w Rumunii (przede wszystkim prawosławie), gdzie wiarę w Boga deklarowało 92% ankietowanych. W Polsce deklarację wiary w Boga złożyło 79% respondentów. Oprócz tego 14% stwierdziło, że wierzy w istnienie pewnej siły nadprzyrodzonej. Najmniej wierzących było w Czechach (16%), Estonii (18%) i w Szwecji (18%). Francja, Czechy, Szwecja i Holandia to kraje, w których najwięcej osób deklarowało się jako osoby niewierzące (odpowiednio: 40%, 37%, 34%, 30%). Dane też wskazały, że od 2005 r. zmniejszyła się liczba wierzących w Europie, a najbardziej zauważalne było to zjawisko w Portugalii, gdzie spadek nastąpił o 11 punktów procentowych – z 81 do 70%.

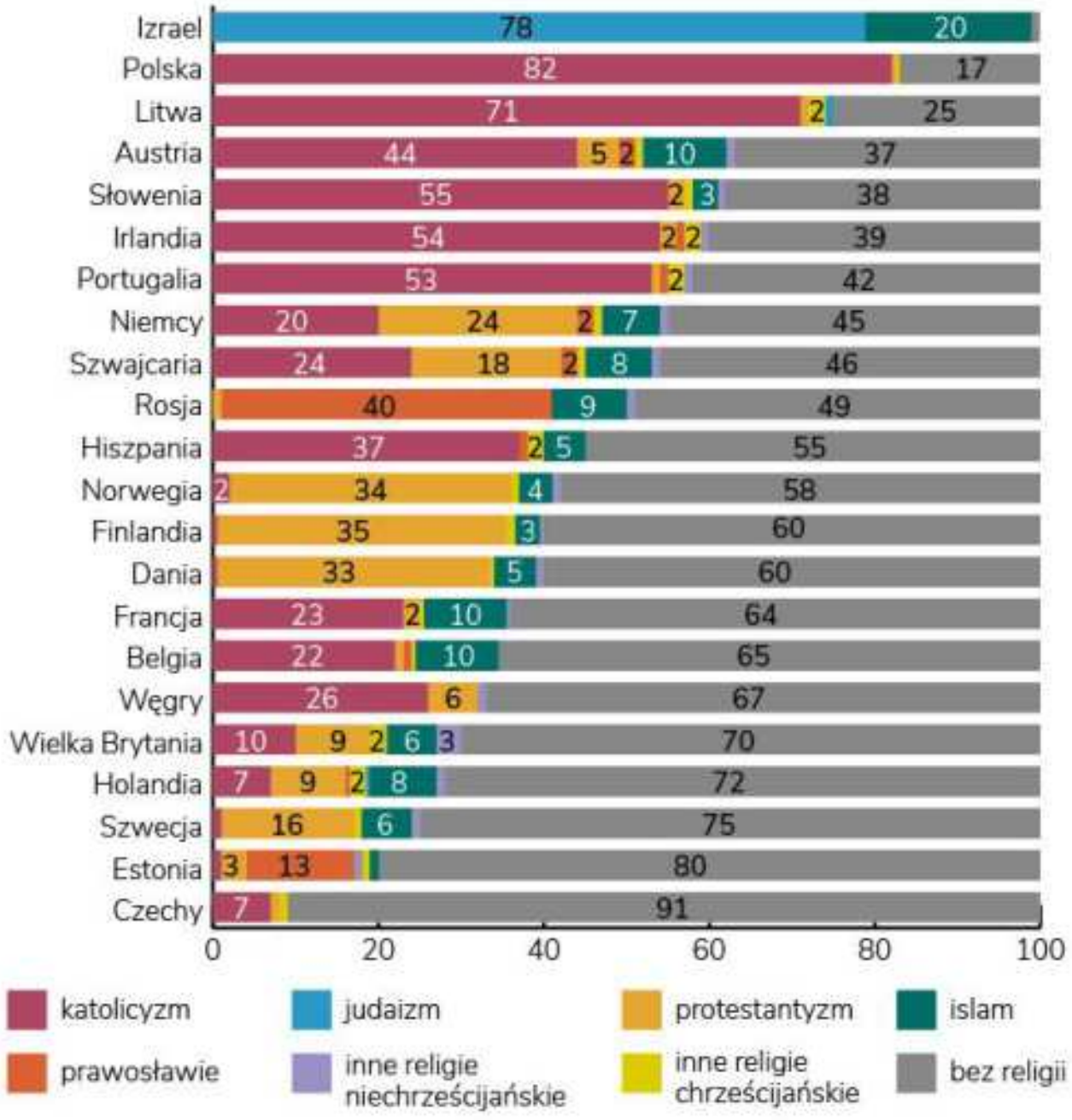
religijność Polaków na tle innych nacji

Na początku 2018 r. zostały opublikowane badania *Europe's Young Adults and Religion* (czyt. jurops jang adolts end rylidżyn) autorstwa profesora Stephena Bullivanta (czyt. stiwena bolowanta) z Uniwersytetu św. Marii w Londynie, oparte na danych pochodzących z European Social Survey (czyt. juropijen soszal surwej; 'europejskie badania społeczne') z lat 2014–2016. Pytanie o religijność zadano młodym ludziom z 22 krajów. Spośród nich najwięcej ateistów jest wśród Czechów, bo aż 91% ankietowanych. W Boga nie wierzą także młodzi Estończycy (80%), Szwedzi (75%) i Holendrzy (72%). Najmniej niewierzących jest natomiast w Izraelu (1%), w Polsce (17%) i na Litwie (25%). Najbardziej religijnym społeczeństwem są Izraelczycy, spośród których 78% wyznaje judaizm, a 20% – islam. Polska jest natomiast najbardziej jednolitym krajem pod względem wyznania, ponieważ 82% młodych Polaków określa się jako katolicy. Za-

raz za nami są Litwini z 71% młodych respondentów. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że badania nie zostały przeprowadzone we wszystkich krajach europejskich – pominięto jedno z najbardziej religijnych państw, jakim jest Malta.

Słabiej wypada natomiast praktykowanie wiary. Jedynie w Polsce udział w praktykach religijnych, poza specjalnymi uroczystościami, wskazało 39%. Na drugim miejscu uplasowali się młodzi ludzie z Izraela (26%), następnie Portugalczycy (20%) i Irlandczycy (15%). W pozostałych krajach udział w regularnych cotygodniowych praktykach religijnych nie przekroczył 10%. Z kolei w Czechach 70% osób z badanej grupy nigdy nie było w kościele, a 80% nigdy się nie modliło. Nabożeństw nie doświadczyło też 60% Hiszpanów i Holendrów, 59% Brytyjczyków i 58% Belgów. W przypadku Litwy, która w badaniach wypadła jako jedno z trzech najbardziej religijnych państw, tylko 4% młodych ludzi systematycznie uczestniczy w praktykach religijnych.

Szczegółowy podział przynależności religijnej osób w wieku 16–29 lat w 22 krajach europejskich (ESS 2014–2016)

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-37 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Wskaż państwo, w którym najwięcej młodych ludzi deklaruje się jako protestanci.
2. Porównaj deklaracje wiary młodych Polaków i Czechów. Wskaż podobieństwa i różnice.
3. Podaj kraj Europy Zachodniej, w którym najwięcej młodych ludzi deklaruje się jako katolicy.

Podsumowanie lekcji

- Religia to zespół wierzeń dotyczących świata, ludzkości i człowieka, związanych z nim zachowań oraz form organizacji społecznych. s. 215
- Religia spełnia wiele funkcji społecznych, na przykład: integruje społeczeństwa, nadaje sens w życiu, sprawuje kontrolę społeczną i narzuca normy, kształtuje pożądane postawy, stanowi psychologiczne wsparcie. s. 216
- Do najliczebniejszych religii na świecie należą: islam, chrześcijaństwo, hinduizm, konfucjanizm, buddyzm i judaizm. s. 218–219
- Religia jako zjawisko społeczne odegrała w przeszłości i odgrywa obecnie dużą rolę w budowaniu polskiej tożsamości narodowej i kulturowej, m.in. za pośrednictwem takich duchownych, jak: Piotr Skarga, Ignacy Krasicki, Jan Paweł II, Józef Tischner czy Jan Twardowski. s. 217–220
- W religijności Polaków często pojawia się rozbieżność między deklarowaną przynależnością do religii katolickiej a rzeczywistym wypełnianiem praktyk religijnych. s. 220–221
- Badania przeprowadzane w Europie na temat religijności wskazują, że Polacy zaliczają się do najbardziej religijnych społeczeństw. s. 223–224

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij związek Kościoła katolickiego z polską tożsamością narodową i kulturową.
2. Przedstaw wpływ religii na rozwój kultury polskiej.
3. Scharakteryzuj religijność Polaków.
4. Scharakteryzuj religijność wybranego przez ciebie społeczeństwa europejskiego.
5. Poszukaj danych statystycznych dotyczących religijności obywateli wybranego przez ciebie państwa i porównaj ją z religijnością społeczeństwa polskiego.

3. Obrzędowość w polskiej kulturze współczesnej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, co to jest i na czym polega obrzęd przejścia;
- wskażesz przykłady obecności obrzędów przejścia w polskiej kulturze;
- wykażesz obecność tradycyjnej dorocznej obrzędowości w polskiej kulturze współczesnej.

Ćwiczenie

Stwórzcie mapę myśli na temat współczesnych tradycji rodzinnych.

Obrzęd, tradycja, zwyczaj

obrzęd ▸ Jednym ze składników kultury każdego społeczeństwa są **obrzędy**. Stanowią one zespół czynności i praktyk o znaczeniu symbolicznym, towarzyszących uroczystościom o charakterze religijnym lub świeckim. Istnieje wiele definicji obrzędu. W ujęciu socjologicznym, według Leonarda Pełki, obrzęd to względnie stałe, o określonym ceremoniale sposoby zewnętrznych zachowań poszczególnych grup społecznych w określonych warunkach społeczno-historycznych, zachowań związanych głównie z najważniejszymi momentami w życiu jednostki i w życiu społecznym. W obecnym znaczeniu obrzęd to zbiór czynności i praktyk wpisanych w jakąś uroczystość, na przykład religijną (Wielkanoc), polityczną (ślubowanie nowo wybranego Prezydenta RP) albo rodzinną (chrzciny).

tradycja ▸ Obrzędy są zakorzenione w **tradycji**, rozumianej jako ogół obyczajów, norm, poglądów, zachowań właściwych jakiejś grupie społecznej, przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Obrzędowość oparta na tradycji umacnia poczucie odrębności poszczególnych wspólnot, podkreśla ważne i przełomowe momenty z prywatnego życia jej członków. W przeszłości obrzędowość służyła także człowiekowi do poznania i podporządkowania sobie tajemnych i groźnych mocy tkwiących w otaczającej go przyrodzie.

zwyczaj ▸ Obrzędom towarzyszą **zwyczaje**, czyli oparte na tradycji sposoby zachowania się zbiorowości, które mają charakter nieuświadomionego naśladownictwa postępowania innych członków wspólnoty. Obrzędy, tradycje i zwyczaje są we współczesnym świecie przede wszystkim pielęgnowane przez społeczeństwa wiejskie. Z tego powodu nabierają one charakteru ludowego i są włączane do szeroko pojętej kultury ludowej.

Obrzęd przejścia

obrzędy przejścia a rytuały

Koncepcja **obrzędów przejścia** została opracowana w 1909 r. przez francuskiego etnologa[7] Arnolda van Gennepa (czyt. wan żenepa). Zgodnie z nią zmianie, która następuje w życiu człowieka, towarzyszą odpowiednie **rytuały**, czyli symboliczne czynności o ustalonej formie i przebiegu. Rytuały podkreślają przejście jednostki z jednego etapu w życiu do następnego, a także zmianę statusu społecznego[8]. Towarzyszą obrzędom tradycyjnie organizowanym przez społeczności, do których przyjmowano nowych członków.

Według Arnolda van Gennepa obrzęd przejścia składa się z trzech faz. Pierwsza to **faza wyłączenia (preliminalna)**, która polega na separacji jednostki od jej dotychczasowego życia. Człowiek w tej fazie przestaje przynależeć do dotychczasowej grupy, opuszcza miejsce zamieszkania albo jest symbolicznie izolowany. Inaczej rzecz ujmując, przestaje być na przykład dzieckiem, uczniem, kawalerem albo ateistą. Druga faza – **marginalizacji (liminalna)** – to czas oczekiwania, w którym jednostka jest zawieszona pomiędzy dwoma stanami. Tym, który opuściła, i tym do którego jeszcze nie została przyjęta. Jest to okres, który służy przygotowaniu do ostatniej fazy przejścia. Przykładem takiego stanu może być narzeczeństwo, które rozpoczyna się w momencie zaręczyn. Z jednej strony para, która zdecydowała się na ten krok, zrezygnowała z dotychczasowego życia, ale nie uzyskała jeszcze uprawnień do korzystania z zachowań przynależnych małżeństwu. Takim stanem może być także sytuacja, gdy ktoś zdecydował się na zakup mieszkania, uzyskał zgodę w banku na kredyt, ale ani kredytu, ani mieszkania na razie nie ma. Długość okresu przejściowego nie jest określona. Może on trwać bardzo krótko albo ciągnąć się latami. Ostatnia **faza** obrzędu przejścia **(postliminalna)** to **włączenie** jednostki do określonej grupy społecznej. Wydarzeniu temu towarzyszą odpowiednie **rytuały**, które są związane z inicjacją do pełnienia określonej roli społecznej. Przykładem takiego rytuału był Taniec Słońca praktykowany przez Indian Wielkich Równin i Prerii, podczas którego młodzieńców poddawano próbie męstwa połączonej z torturami, aby w ten sposób mogli stać się wojownikami. W Polsce możemy wskazać przykład ślubowania parlamentarzystów, święcenia kapłańskie czy oczepiny podczas wesela.

Do obrzędów przejścia należą tradycyjne rytuały inicjacyjne odbywające się jeszcze na przykład w społecznościach Afryki. Inicjacja stanowi symboliczną oznakę wejścia w dorosłość. Jeszcze do niedawna w niektórych plemionach podczas inicjacji poddawano chłopców brutalnym próbom. We współczesnej Etiopii odbywają się rytuały, w których młody mężczyzna musi przebiec nago po grzbietach wysterylizowanych krów i wykastrowanych byków (na zdjęciu). Charakter rytuału inicjacyjnego (czy to świeckiego, czy religijnego) mają na przykład: osiemnastka organizowana w Polsce, święto seijin shiki w Japonii, quinceañera (czyt. kincjaniera) dziewcząt w Ameryce Łacińskiej, sweet sixteen (czyt. słit sikstin) w USA czy bar micwa u żydów.

[7] Etnolog – specjalista w dziedzinie etnologii, prowadzi badania naukowe dotyczące człowieka jako społecznego twórcy kultury.

[8] Status – pozycja społeczna czy zawodowa.

Obrzędy przejścia ewoluują wraz z upływem czasu. Jedne zanikają, a inne się pojawiają. Stanowią one ważny element w podtrzymywaniu więzi rodzinnych i społecznych. Ułatwiają wkraczanie w kolejne etapy naszego życia (np. bycie dorosłym, bycie małżonkiem) oraz nowe obszary, takie jak na przykład edukacja, praca, podróże. Rytuały towarzyszące obrzędom w dzisiejszych czasach coraz częściej ulegają **komercjalizacji**, czyli podporządkowaniu regułom handlowym, służącym do osiągnięcia zysku. Przykładowo powszechnie korzysta się z komercyjnych usług kosmetyczki czy manikiurzystki, fryzjera, bez których takie obrzędy przejścia, jak studniówka czy wesele, nie mogą się odbyć. Komercyjne usługi tego typu stają się takimi samymi rytuałami, jak przygotowanie rytualnego stroju (białej sukni czy welonu). Organizując wesele, trzeba wynająć orkiestrę, środek transportu dla pary młodej, którym w zależności od upodobań może być specjalny samochód, dorożka a nawet helikopter, a w cukierni zamówić okolicznościowy tort.

Rytuały przejścia w kulturze polskiej

Rytuały przejścia w przeszłości przeważnie posiadały charakter sakralny lub magiczny. W dzisiejszych czasach uległy laicyzacji (zeświecczeniu). Wiele dawnych praktyk jest obecnie kombinacją **rytuałów chrześcijańskich, pogańskich** i **laickich**. Nadal jednak mają nam zapewnić równowagę w sytuacji lęku i niepewności wynikających ze spodziewanej, nieuchronnej zmiany.

Jednym z najstarszych rytuałów przejścia w kulturze polskiej, wywodzącym się z tradycji słowiańskiej, były **postrzyżyny**, czyli symboliczne ścięcie dziecięcych włosów chłopcu i nadanie mu imienia. Były one rytuałem inicjacyjnym. Przeważnie odbywały się w siódmym roku życia i oznaczały przejście spod opieki matki pod kuratelę ojca. Tę symboliczną czynność opisał w swojej kronice Gall Anonim w XII w. Kronikarz przedstawił postrzyżyny syna legendarnego Piasta, któremu nadano imię Siemowit. Odległy historycznie rytuał postrzyżyn przetrwał w zmienionej formie do czasów współczesnych. Dziś postrzyżynom poddawani są m.in. rekruci w wojsku oraz mężczyźni wstępujący do zakonów prawosławnych.

Przygotowanie do służby wojskowej rekrutów w siłach zbrojnych USA

Ćwiczenie

Wyjaśnij symboliczne znaczenie przedstawionego rytuału przejścia.

religijne rytuały przejścia w Polsce

Innym rytuałem, z którego bardzo często nie zdajemy sobie sprawy, jest **przejście ze sfery profanum (świeckiej) do sacrum (świętej)**. Jest on związany się **z życiem religijnym** i występuje we wszystkich religiach świata (zob. też s. 215). W Polsce, w której większość wierzących deklaruje przynależność do Kościoła katolickiego, wiele rytuałów przejścia wiąże się z religią katolicką. Na przykład tradycyjne zdjęcie czapki przez mężczyzn przed kościołem i przy wejściu do świątyni czy uklęknięcie i przeżegnanie się przed modlitwą są takimi rytuałami. Można podać wiele innych przykładów związanych z religią katolicką. Należą do nich m.in. sakramenty, czyli ważne ceremonie kościelne o charakterze zbawczym. Już u progu życia następuje

pierwszy z rytuałów – **chrzest** (sakrament chrztu). Jest to obrzęd symbolicznego obmycia z grzechu pierworodnego wodą święconą oraz przyjęcia do wspólnoty Kościoła. W jego efekcie następują narodziny duchowe wiernego, z którymi wiąże się nadanie imienia. Kolejnym krokiem w dorastaniu katolików do chrześcijaństwa jest sakrament **pierwszej komunii**. Pierwsza komunia to przyjęcie po raz pierwszy eucharystii (hostii), spożywanej na pamiątkę Ostatniej Wieczerzy. Rytuał ten poprzedzony jest całorocznym okresem przygotowań, który kończy pierwsza spowiedź. Ceremonia pierwszej komunii odbywa się podczas uroczystej niedzielnej mszy. Wydarzeniu temu towarzyszy także tzw. biały tydzień, czyli okres oktawy komunijnej, który ma podkreślić znaczenie przyjętego sakramentu. Ceremonii chrztu i pierwszej komunii, odbywających się w kościele, towarzyszą także pozakościelne rytuały laickie. Obowiązkowym elementem tych uroczystości jest przyjęcie zorganizowane dla najbliższych, połączone z obdarowywaniem prezentami dziecka przystępującego do sakramentu. Innym rytuałem ważnym w życiu religijnym katolickich Polaków jest sakrament **bierzmowania**, traktowany jako kolejny etap inicjacji chrześcijańskiej.

Jednym z najbardziej znanych obrzędów przejścia, który może mieć zarówno charakter religijny, jak i świecki, jest **ślub** oraz towarzyszące mu **wesele**. Z obrzędem zawarcia związku małżeńskiego wiąże się wiele tradycji i zwyczajów. Jedne są praktykowane do dziś, inne odchodzą w niepamięć jako nieprzystające do współczesnych czasów. Na przykład jeszcze niedawno współmałżonka dla swojego dziecka wybierali rodzice, a zawarcie ślubu bez ich zgody i błogosławieństwa nie było akceptowane społecznie. Przy wyborze współmałżonka korzystano z pomocy **swatów**, czyli osób, które zajmowały się kojarzeniem par. Nie ma już w kulturze polskiej rytuału **oględzin** – zwyczaju polegającego na sprawdzeniu przed ślubem, w jakich warunkach zamieszka panna młoda oraz jakim majątkiem dysponuje pan młody. Dziś zupełnie inny charakter mają **zaręczyny** (dawniej zwane **zrękowinami**), które pierwotnie polegały na publicznym ogłoszeniu zgody obu rodzin na ślub i ustaleniu posagu. Wciąż praktykuje się w Polsce przygotowanie i zakładanie rytualnego ubioru, jakim jest **biała suknia** i welon, nadal stawia się **bramy weselne**, czyli przeszkody dla pana młodego czy pary młodej w drodze na ceremonię ślubną lub weselną. Popularny jest także rytuał powitania pary młodej **chlebem i solą** po powrocie z kościoła lub urzędu stanu cywilnego. Tradycyjne **rozpleciny**, które polegały na rozpleceniu warkocza (symbolu panieństwa) i oznaczały symboliczne opuszczenie przez pannę młodą grona dziewcząt, zanikły, a pojawił się wieczór panieński, któremu towarzyszy specjalna oprawa. To kobiece spotkanie z panną młodą odbywa się na kilka dni przed ceremonią zaślubin. Wieczór panieński może być organizowany na wiele sposobów. Do nieco bardziej utartych już zwyczajów w Polsce należy zorganizowanie go poza domem, w atmosferze niespodzianki (bez wiedzy panny młodej) oraz przygotowanie prezentów związanych z małżeństwem. Innym przykładem są **oczepiny**, które kiedyś miały formę złożonego rytuału, polegającego na zdjęciu wianka z głowy panny młodej i założeniu jej czepka mężatki. Oczepiny były symbolem przyjęcia przez kobietę obowiązków żony oraz gospodyni. Współcześnie pozostałości dawnych oczepin (lub im podobną symboli-

Oczepiny w tradycyjnym stylu podczas współczesnego wesela

Warto przeczytać

Sacrum a profanum: o istocie sfery religijnej Mircei Eliadego. Według Eliadego sfera sacrum poprzedzała profanum i ukształtowała w przeszłości znane nam do dziś formy życia. Autor ukazuje także religijne aspekty codziennego życia współczesnego człowieka.

kę) można zauważyć w zabawach weselnych (np. w rzucaniu welonem czy bukietem ślubnym). Nie praktykuje się obecnie **pokładzin** (uroczystego odprowadzania nowożeńców do sypialni, połączonego z pokazaniem dowodu dziewictwa).

Warto wspomnieć o jeszcze jednym rytuale przejścia, mającym charakter sakralny. Jest to **obrzęd pogrzebowy**. Ostatniemu pożegnaniu towarzyszą określone rytuały, które mają umożliwić zmarłemu rozstanie się ze światem doczesnym i przejście do życia wiecznego. Zalicza się do nich czuwanie w domu zmarłego, umieszczenie ciała w trumnie, zgromadzenie krewnych, uczestnictwo całej społeczności we mszy i przeniesienie ciała do grobu. W tradycji ludowej, w środowiskach wiejskich ciągle praktykowany jest zwyczaj obrzędu pogrzebowego opartego na trzech stacjach: w domu rodzinnym, w kościele i na cmentarzu, połączonego z dwoma procesjami – z domu do kościoła i z kościoła na cmentarz. W mieście przeważnie funkcjonują dwie stacje. Pierwsza w kaplicy cmentarnej, z której odprowadza się zmarłego w procesji do drugiej stacji, jaką jest grób. Tradycyjnie po zakończeniu obrzędu pogrzebowego organizuje się ucztę pogrzebową, nazywaną stypą. Jej celem jest m.in. pocieszenie się po stracie bliskiej osoby.

W życiu codziennym można zauważyć wiele rytuałów oddzielających stare od nowego. Takim przykładem jest tradycja wieszania wiechy na zakończenie pewnego etapu budowy.

W polskiej kulturze występuje także wiele obrzędów przejścia o **charakterze świeckim**. Niektóre z nich wiążą się z edukacją. Przykładem jest **pasowanie** na ucznia. W trakcie tego wydarzenia nowi uczniowie oficjalnie zostają przyjęci do społeczności szkolnej. Takim obrzędem jest także **studniówka**, której towarzyszy szereg rytuałów mających przynieść szczęście na maturze. Charakter świecki ma także **osiemnastka** (hucznie obchodzone 18. urodziny), która organizowana jest z okazji wejścia w dorosłość młodego człowieka. Obrzędy przejścia stosują także sekty, grupy przestępcze oraz zawodowe. Przykładem obrzędu przejścia w grupie zawodowej jest **składanie ślubowania** przez nauczyciela (zob. tekst poniżej), które warunkuje otrzymanie stopnia nauczyciela mianowanego. Odmówienie złożenia ślubowania uniemożliwia uzyskanie takiego stopnia, pomimo pozytywnie zdanego egzaminu.

Ślubowanie

Ślubuję rzetelnie pełnić mą powinność nauczyciela, wychowawcy i opiekuna młodzieży, dążyć do pełni rozwoju osobowości ucznia i własnej, kształcić i wychowywać młode pokolenie w duchu umiłowania Ojczyzny, tradycji narodowych, poszanowania Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Źródło: Karta nauczyciela z dnia 26 stycznia 1982 r. z późniejszymi zmianami.

Tradycyjna obrzędowość doroczna w polskiej kulturze

tradycyjne obrzędy w Polsce

Polskie tradycje i obrzędy doroczne są przede wszystkich osadzone w kulturze chrześcijańskiej. Oczywiście można w nich znaleźć elementy pogańskie, które uległy chrystianizacji, oraz pierwiastki zaczerpnięte z innych kultur europejskich. Szczególny charakter w Polsce mają obchodzone **święta Bożego Narodzenia** i **Wielkiej Nocy**, którym towarzyszą wielowiekowe tradycje podtrzymywane w każdym nowym pokoleniu.

Święta Bożego Narodzenia poprzedza **Wigilia**. Tradycyjnie jest to dzień przygotowania świątecznych potraw i ubierania choinki, która zawitała w polskich domach na przełomie XIX i XX w. Wraz z pojawieniem się pierwszej gwiazdy rodzina zasiada do wieczerzy wigilijnej, która dla wielu Polaków rozpoczyna się lekturą Ewangelii i łamaniem się opłatkiem. Podczas wieczerzy spożywa się wyłącznie potrawy postne. Współczesna tradycja mówi, że powinno ich być dwanaście, m.in. barszcz z uszkami, pierogi, kutia, śledzie czy karp. Przed laty zgodnie ze zwyczajem należało spróbować każdej potrawy, aby (jak wierzono) nie zabrakło ich przez cały rok. W wielu rodzinach Wigilia kończy się tradycyjnym wyjściem na pasterkę, czyli pierwszą mszę Bożego Narodzenia, odprawianą o północy z 24 na 25 grudnia. Te święta to również okres wspólnego kolędowania i kolędników, którzy odwiedzają domowników, składają życzenia i śpiewają kolędy. Swoją tradycję ma także związane z Bożym Narodzeniem święto Trzech Króli, obchodzone 6 stycznia. Wówczas w kościołach święci się kredę, za pomocą której katoliccy wierni umieszczają na drzwiach swoich domów napis: K + M + B, interpretowany jako pierwsze litery imion trzech mędrców, zwanych też królami – Kacpra, Melchiora i Baltazara. Jednak jego poprawny zapis to C + M + B od łacińskich słów: „*Christus mansionem benedicat*", co oznacza: „Niech Chrystus błogosławi ten dom".

W niektórych regionach Polski niezwykle uroczyście obchodzi się Święto Trzech Króli (6 stycznia). Zdjęcie przedstawia Orszak Trzech Króli zmierzający w kierunku stajenki (Puck, woj. pomorskie).

Przed laty wierzono, że działania podejmowane w Wigilię Bożego Narodzenia mają szczególną moc. Warto więcej uwagi poświęcić temu zagadnieniu. Otóż wierzenia tego typu w naukach zajmujących się badaniem zjawisk społeczno-kulturowych (na przykład w etnologii, antropologii kultury, etnografii czy folklorystyce) określa się mianem **myślenia magicznego** (zob. też s. 211). Może ono wiązać się z tradycją obrzędów, ale także obecne jest w życiu codziennym. Przejawem myślenia magicznego jest m.in. wiara, że czarny kot, który przebiegnie przez ulicę, przynosi pecha. Przykładem takiego myślenia związanym z Wigilią jest przekonanie, iż w tym dniu nie powinno się niczego pożyczać, oraz że pierwszym gościem powinien być mężczyzna, który w ten sposób przyniesie szczęście domowi.

W Sanktuarium Pasyjno-Maryjnym w Kalwarii Zebrzydowskiej (zabytek UNESCO) od ponad 300 lat co roku odbywa się uroczyste Misterium Męki Pańskiej, na które przybywa około 100 tysięcy wiernych.

Kolejnym, a zarazem najważniejszym, w Kościele katolickim świętem jest Wielkanoc. Poprzedza ją czterdziestodniowy **Wielki Post** zakończony **Wielkim Tygodniem**. Jego początkiem jest Niedziela Palmowa – tego dnia katolicy święcą palmy. Katolicy w Wielkim Tygodniu uczestniczą w obrzędach Triduum Paschalnego, nawiązującego do ostatnich dni życia Jezusa Chrystusa, Jego męczeńskiej śmierci oraz zmartwychwstania. Triduum Paschalne trwa od wieczora Wielkiego Czwartku do Niedzieli Zmartwychwstania. Trwające do późnej nocy w Wielką Sobotę uroczystości nazywane są także Wigilią Paschalną, gdyż w ich trakcie ogłaszane jest już Zmartwychwstanie Pańskie. Niedzielę wielkanocną zgodnie z tradycją katolicy, którzy nie uczestniczyli w Wigilii Paschalnej, rozpoczynają od

Uroczystości dożynkowe odbywające się w miejscowości Mokre w województwie śląskim

porannej mszy rezurekcyjnej[9], aby potem zasiąść do śniadania poprzedzonego dzieleniem się jajkiem i składaniem życzeń. Drugi dzień świąt to tradycyjny lany poniedziałek, czyli **śmigus-dyngus**. Kiedyś polewano wodą tylko młode dziewczęta. Praktyki te miały zapewnić im zdrowie, urodę i płodność. Współcześnie lany poniedziałek obchodzą wszyscy. Niestety zdarza się, że zwyczaj ten jest wypaczany chuligańskim zachowaniem. Na Kaszubach przetrwała tradycja wielkanocnego smagania dziewcząt witkami, czyli **dëgòwanié**. Polewanie oraz smaganie wywodzą się z pogańskiego, słowiańskiego zwyczaju praktykowanego w celu wypłoszenia wszelkiego zła oraz dodania sił i zdrowia z nadejściem wiosny.

Największym świętem gospodarczym w Polsce są **dożynki**, czyli święto plonów, obchodzone w naszych kraju prawdopodobnie od XVI w. Odbywają się po zakończeniu żniw i są wyrazem dziękczynienia. W zależności od tego, czy mają charakter religijny, czy świecki, towarzyszą im odmienne rytuały. W dniu dożynek w uroczystej procesji przynosi się do kościoła chleb wypieczony z nowego ziarna i wykonane ręcznie wieńce dożynkowe. Taki wieniec według tradycji powinien być upleciony z ostatnich kłosów pszenicy, żyta, jęczmienia i owsa, zżynanych uroczyście na koniec żniw. Wieńce w przeszłości bywały tak duże, że wieziono je do kościoła na drabiniastych wozach. W tradycji dożynkowej taki wieniec przekazywano gospodarzowi, który powinien go przechować do wiosny następnego roku i wykorzystać jego ziarna podczas zasiewów. Miało to gwarantować plony w kolejnym roku. Elementem wspólnym rytuałów świeckich i religijnych jest kończący je festyn ludowy.

Zwyczaj związany z marzanną na wielu polskich wsiach jest nadal uroczyście obchodzony. Przystrojoną kukłę wyprowadza się w tłumnym pochodzie ze wsi i topi w okolicznej rzece. Zdjęcie przedstawia marzannę przygotowaną w Miasteczku Śląskim w województwie śląskim.

Ćwiczenie

Określ charakter (świecki, religijny) uroczystości przedstawionej na zdjęciu. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do widocznych na nim elementów.

W polskiej kulturze istnieje także zwyczaj **topienia marzanny**, czyli kukły symbolizującej zimę i choroby, którego dokonuje się w pierwszy dzień wiosny – 21 marca. Tradycją szczególnie lubianą przez najmłodszych jest obchodzony 6 grudnia **dzień św. Mikołaja**, który rozdaje prezenty, a czasami rózgi. Innym dorocznym zwyczajem są **andrzejki**, które kojarzą się z huczną imprezą, ale także z wieczorem wróżb. Przyszłość pomaga odgadnąć m.in. lanie roztopionego wosku na wodę przez dziurkę od klucza, palenie papieru i obserwowanie rzucanego przez niego cienia na ścianie. Wróżby te dotyczyły

[9] Rezurekcyjny – przymiotnik od wyrazu *rezurekcja*, który oznacza uroczystą poranną mszę wielkanocną, odprawianą z procesją.

panien i miały im wskazać przyszłego męża oraz czas ślubu. Dzisiaj stanowią element zabawy, w którym uczestniczą wszyscy, niezależnie od płci, wieku i stanu cywilnego. Tradycją jest też **karnawał**, z którego każdy kojarzy ostatki (zapusty). Rozpoczynają się w tłusty czwartek, kiedy to spożywa się pączki i faworki, a kończą we wtorek „śledzikiem", poprzedzającym Środę Popielcową. W tym okresie urządza się ostatnie huczne zabawy przed Wielkim Postem. W nocy z 23 na 24 czerwca (w wigilię dnia świętego Jana) obchodzono **noc świętojańską**. Jej nieodłącznym elementem były rozpalane ogniska (zwane sobótkami), którym w przeszłości przypisywano magiczną moc. Zgodnie z tradycją święto to było formą przywitania lata oraz miało zapewnić pomyślność w miłości. Z tych powodów dziewczęta śpiewały i tańczyły wokół ognisk, a młodzieńcy popisywali się swoimi umiejętnościami, skacząc przez ogniska. Wierzono, że w tym czasie magiczną moc posiadała także woda – kąpiel tej nocy miała zapewnić szczęście w miłości. Do dzisiejszych czasów z tej tradycji zachowało się puszczanie przez panny na wodę wianków, które kiedyś wróżyły m.in. termin zamążpójścia, a dzisiaj są już tylko zapowiedzią dobrej zabawy. Warto pamiętać, że ta tradycja, która z nazwy związana jest z chrześcijaństwem, korzeniami tkwi w słowiańskiej tradycji Nocy Kupały, nazywanej w południowej Polsce sobótką, a na Warmii i Mazurach – polinocką. Współcześnie w nawiązaniu do dawnej tradycji nocy świętojańskiej organizowane są różne imprezy plenerowe, podczas których grane są koncerty oraz odtwarza się dawne sobótkowe zwyczaje.

Podsumowanie lekcji

- Obrzęd to zespół czynności i praktyk o znaczeniu symbolicznym, które towarzyszą uroczystościom o charakterze religijnym lub świeckim. ◂ s. 226
- Tradycją nazywamy ogół m.in. obyczajów, norm, poglądów, zachowań właściwych jakiejś grupie społecznej, przekazywanych z pokolenia na pokolenie. ◂ s. 226
- Zwyczaje to oparte na tradycji sposoby zachowania się zbiorowości, które mają charakter nieuświadomionego naśladownictwa postępowania innych członków wspólnoty. ◂ s. 226
- Obrzędy przejścia to działania, którym towarzyszą odpowiednie rytuały. W symboliczny sposób ukazują oraz akcentują zmianę w życiu człowieka lub grupy polegającą na przejściu z jednej fazy życia do drugiej. ◂ s. 227
- Obrzędy przejścia mogą mieć charakter sakralny i świecki. ◂ s. 227–228
- W polskiej kulturze obrzędami przejścia o charakterze religijnym są chrzest, pierwsza komunia, bierzmowanie, ślub, pogrzeb. ◂ s. 228–229
- Wśród laickich obrzędów przejścia w Polsce można wymienić na przykład: pasowanie na ucznia, studniówkę oraz osiemnaste urodziny. ◂ s. 230
- Tradycyjna obrzędowość doroczna w naszym kraju wiąże się m.in. ze świętami Bożego Narodzenia, świętem Trzech Króli, Wielkanocą, dożynkami, topieniem marzanny, karnawałem czy nocą świętojańską. ◂ s. 230–232

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij znaczenie obrzędu przejścia w życiu człowieka.
2. Scharakteryzuj obrzędy przejścia obecne w twoim życiu.
3. Poszukaj informacji historycznych na temat wybranego przez siebie obrzędu dorocznego odbywającego się w naszym kraju i porównaj go z dzisiejszymi obchodami.
4. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
   a) Faza postliminalna obrzędu przejścia polega na separacji jednostki od jej dotychczasowego życia.
   b) Taniec Słońca to rytuał przejścia charakterystyczny dla ludów słowiańskich.
   c) Geneza nocy świętojańskiej wywodzi się ze słowiańskiej tradycji Nocy Kupały.

4. Postrzeganie innych kultur oraz subkultury młodzieżowe

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, na czym polega pluralizm kulturowy;
- odróżnisz tolerancję od akceptacji;
- wyjaśnisz, co to jest kontrkultura i kultura alternatywna;
- przedstawisz wybrane subkultury obecne w Polsce;
- przeanalizujesz mocne i słabe strony wizji rzeczywistości wybranych subkultur;
- wyjaśnisz kwestię deformacji w postrzeganiu innych kultur.

Ćwiczenie

Przeprowadźcie w klasie sondę na temat przynależności do subkultur młodzieżowych i sympatii im okazywanej.

Pluralizm kulturowy

postawa etnocentryczna

Współczesny świat charakteryzuje z jednej strony uniformizacja (ujednolicanie) kultury spowodowane globalizacją, a z drugiej – jej różnorodność. Człowiek, spotykając się z odmiennymi wzorcami kultury, bardzo często przyjmuje **postawę etnocentryczną**. Zaczyna oceniać inną kulturę na podstawie wzorców charakterystycznych dla społeczności, w której żyje. Konsekwencją tego jest bardzo często uznanie wyższości własnej kultury i próba jej narzucenia innym społecznościom. Postawa etnocentryczna może także prowadzić do **deformacji** w postrzeganiu innych kultur. Deformacja przejawia się w degradacji i zniekształceniu kultury, której nie znamy lub którą uznajemy za gorszą od naszej. W takiej sytuacji nie zauważamy występujących w niej wyższych wartości lub zaczynamy je eliminować. Postrzegamy ją tylko przez pryzmat powierzchownych, najprostszych i najbardziej prymitywnych aspektów. Takie zjawisko było szczególnie zauważalne w epoce kolonialnej, kiedy Europejczycy próbowali narzucać własną kulturę podbitym ludom Afryki i Azji. Dzisiejsza forma narzucania kultury jest zjawiskiem bardziej dyskretnym i przejawia się w nieświadomym przyjmowaniu dominującej (w skali globalnej) kultury. Proces ten także niesie ze sobą zagrożenie deformacji kulturowej już na etapie jej przyjmowania. Wartości kulturowe, które adaptujemy dla własnych potrzeb, mogą ulegać zniekształceniu ze względu na dostosowanie ich do lokalnych warunków. Dzieje się tak m.in. z tego powodu, że łatwiej przyjmuje się wartości najprostsze, ponieważ najszybciej trafiają one do masowych odbiorców. Z kolei wartości wyższe są eliminowane, gdyż muszą trafić do odpowiednio przygotowanego adresata. Dlatego też muzyka hip-hop, która narodziła się w Nowym Jorku, rozprzestrzeniła się na całym świecie, a o amerykańskich kompozytorach muzyki poważnej prawie nikt nie słyszał.

Postrzeganie kultury Indian przez polskich podróżników

Przekazów polskich podróżników dotyczących Indian jest bardzo wiele. Relacje te, nieraz bardzo ciekawe, obejmują opisy kultury materialnej i niematerialnej, koncentrując się w szczególności na życiu i obyczajach tubylców. Maria Paradowska, która badała opisy polskich podróżników zajmujących się tą kwestią, zwłaszcza wśród podróżników starszego pokolenia, zwraca uwagę, że z dużym współczuciem opisywano los Indian [...]. Na przykład w obronie „dzikich Botokudów" stawał Jerzy Ostrowski, który winą za ich zaciętość w walkach obarczał białych, najmujących specjalnych łowców Indian, „dla utrzymania ich w respekcie przed osadami białych intruzów". Białych nazywał więc „intruzami", którzy bezprawnie wtargnęli na ziemie indiańskie. Podobnie dużo współczucia wykazywali choćby Mieczysław Lepecki czy Feliks Woytkowski. Jednakże nawet najzagorzalsi obrońcy Indian postrzegali ich przez pryzmat zachodniej cywilizacji. Możemy przeczytać o „dzikich", o życiu „prawdziwych prymitywnych szczepów Indian", o „łagodnych dzikusach". W opisach dominuje silna esencjalizacja, kiedy to nasi autorzy piszą o „naturalnej dobroci", „radosnych jak dzieci" Indianinach, którzy mają „język niezmiernie dziwny i przykry w brzmieniu", o ich „naiwności" lub „naiwnej chytrości" oraz „lenistwie", a zarazem „uczciwości" i „niskim poziomie umysłowym", lub o potrzebie „mistycyzmu".

Źródło: M.F. Gawrycki, *W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej*, Warszawa 2010, s. 128–129.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij na podstawie tekstu, co jest przyczyną deformacji w postrzeganiu innych kultur przez polskich podróżników.
2. Określ, jakim pojęciem nazwiemy, opisaną w tekście, postawę polskich podróżników wobec innych kultur.

Warto przeczytać

W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej Marcina Floriana Gawryckiego (Warszawa 2010) przedstawia stosunek polskich podróżników do rzeczywistości, którą zastali w Ameryce Łacińskiej. Dodatkowym walorem tej książki jest naświetlenie zjawiska europocentryzmu, który ukształtował się pod wpływem odkryć geograficznych i przedstawienie go zarówno w kontekście cywilizacji amerykańskich, jak i cywilizacji Orientu.

Warto przeczytać

Wizerunek obcego. Kultury afrykańskie w relacjach Henryka Sienkiewicza, Mariana Brandysa i Marcina Kydryńskiego Haliny Witek (Gdańsk 2009) prezentuje stereotypowe myślenie Europejczyków o kulturach krajów kolonialnych, szczególnie utrwalone w XIX-wiecznej literaturze podróżniczej. Autorka dokonuje nowej interpretacji kultury tych krajów.

Przeciwieństwem postawy etnocentrycznej jest **postawa relatywistyczna**, czyli **relatywizm kulturowy**. Polega on na dostrzeganiu różnorodności kultur, które można w pełni zrozumieć tylko w kontekście ich własnych zasad i wartości. Taka postawa prowadzi do **pluralizmu kulturowego**. Przejawia się on w uznaniu prawa różnych mniejszości do życia według własnych przekonań i wartości kulturowych. Dzięki niemu mniejszości narodowe i etniczne mogą swobodnie podtrzymywać swoją tożsamość i kultywować własną tradycję i obyczaje. W społeczeństwach liberalnych coraz częściej podkreśla się tezę o pełnej równości wszystkich kultur, w związku z tym jakakolwiek krytyka odmiennych wzorców postępowania i życia

postawa relatywistyczna i pluralizm kulturowy

jest niedopuszczalna. Takie podejście może prowadzić do skrajności, które bardzo często nabierają charakteru karykaturalnego. Najlepszym przykładem jest wydanie w USA encyklopedii, w której każdej kulturze świata poświęcono dokładnie tyle samo miejsca, bez względu na jej dorobek, sztucznie utrzymując przez to objętość poszczególnych haseł.

Ideę pluralizmu kulturowego można odczytać w działalności Centrum Spotkania Kultur – ośrodka kulturalnego w Lublinie. W manifeście CSK można przeczytać, iż podczas tworzenia koncepcji ośrodka punktem wyjścia stała się idea łączenia kultur z różnych stron świata, tak jak to było w przeszłości Lublina łączącego kulturę Zachodu i Wschodu.

Akceptacja i tolerancja kulturowa

Pluralizm kulturowy może się wyrażać w społeczeństwie jako akceptacja i tolerancja odmienności innych zbiorowości (por. też zagadnienie akceptacji i tolerancji w kontekście funkcjonowania grup społecznych na s. 24). Istnieją jednak różnice w interpretacji tych pojęć w zależności od tego, czy są stosowane wobec jednostek czy reprezentowanych przez nie kultur. **Akceptacja** to uznanie przez społeczeństwo wyższości własnej kultury, ale jednocześnie zgoda na funkcjonowanie i podtrzymywanie innych przejawów kulturowych. Aprobata ma jednak bierny charakter. Z punktu widzenia dominującej społeczności różnorodność odmiennych kultur nie ma większego znaczenia dla ich własnej kultury. Inne podejście zakłada **tolerancja**. Ta postawa charakteryzuje się czynnym podejściem do różnorodności kulturowej. Wynika z przekonania o pozytywnych wartościach innych kultur i konieczności ich wspierania i podtrzymywania. Tolerancja stanowi dzisiaj fundament działalności organizacji, które propagują ideę wielokulturowości (np. UNESCO). Również Unia Europejska popiera kultywowanie narodowych tradycji kulturowych. Uznaje, że bogactwo Europy tkwi właśnie w różnorodności, z której powinni czerpać wszyscy członkowie wspólnoty.

Wpływ kontrkultury i kultury alternatywnej na życie społeczne

Rozwiązania społeczne oparte na normach i wartościach obowiązujących w danym społeczeństwie mają przeciwników, którzy je negują i próbują stworzyć własną rzeczywistość kulturową. Takie zjawisko jest określane mianem **kontrkultury**. Kontrkultura pojawiła się w połowie lat sześćdziesiątych XX w. w USA jako wyraz sprzeciwu wobec standardów kulturowych funkcjonujących w społeczeństwie amerykańskim. Jej zwolennicy uznają wartości dominujące w społeczeństwie za opresyjne i dążą do całościowej zmiany w imię własnych wartości. Kontynuacją kontrkultury może być **kultura alternatywna**. Ta jednak nie sprzeciwia się normom i wartościom kultury tradycyjnej, lecz szuka innego znaczenia dla występujących w niej zjawisk. Uwzględnia odmienne spojrzenie na rzeczywistość, na przykład w dziedzinie sztuki czy medycyny. Do kultury alternatywnej zalicza się m.in. niektóre ruchy społeczne, jak feminizm czy ekologizm (zob. s. 118, 122). Jednym z najbardziej znanych przykładów kultury alternatywnej w Polsce była Pomarańczowa Alternatywa – ruch happeningowy zainicjowany w latach osiemdziesiątych w Polsce

Warto wiedzieć

Pojęcia *pluralizm kulturowy* i *wielokulturowość* są przeważnie stosowane zamiennie. Jednak wielu naukowców twierdzi, że należy je oddzielać. W przypadku pluralizmu mamy do czynienia tylko z funkcjonowaniem obok siebie różnych grup o odmiennych wzorcach kulturowych, które wchodzą ze sobą w interakcje m.in. na płaszczyźnie gospodarczej. Wielokulturowość jest natomiast pojęciem szerszym, oznaczającym przenikanie się różnych kultur, które stanowią bogactwo społeczeństwa, w którym funkcjonują.

Warto wiedzieć

Największy rozgłos Pomarańczowa Alternatywa zyskała dzięki happeningom organizowanym z okazji rzeczywistych lub zmyślonych wydarzeń politycznych oraz świąt państwowych, takich jak na przykład *Papier Toaletowy – tzw. pierwsze rozdanie* czy *Dzień Tajniaka*.

Ludowej (PRL), sprzeciwiający się istniejącym realiom życia. Pierwsze działania Alternatywy wiązały się z akcją malowania krasnoludków na zamalowywanych przez milicję hasłach antykomunistycznych. Pojawiające się w takich miejscach krasnoludki pobudzały do myślenia i wywoływały emocje.

Happening[10] Pomarańczowej Alternatywy

Zbliżał się 7 listopada 1988 roku. Święto Rewolucji Październikowej [...] W kraju zaś produkowano z każdej okazji coraz większą ilość pieniędzy. Tego typu działalność poligraficzna (poligrafia pieniądza) powodowała inflację, którą nazywano „galopującą". Galopująca inflacja nie dawała spać rządowi, powodowała ogromne stresy i depresje w kręgach finansjery kraju. Skiba w sposób najprostszy pokazał, jak ją zatrzymać. Akcja była przygotowana w warunkach ściśle tajnych. W dzień Rewolucji Październikowej kilkanaście osób zawiesiło sobie tabliczki z napisem „Galopująca inflacja" i galopowali Piotrkowską. Aby więcej wyjaśnić społeczeństwu, dodano też osoby stanowiące sztafety z transparentami „Niech żyje kryzys" i „Żądamy byle czego". W końcu milicja zatrzymała wszystkich z tabliczkami „Galopującej inflacji". Tym sposobem nasz bohater pokazał najprościej, jak należy zatrzymać symbolicznie inflację [...].

Źródło: W. Fydrych, *Żywoty Mężów Pomarańczowych*, Wrocław–Warszawa 2002, s. 303.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, w jakim celu członkowie Pomarańczowej Alternatywy zorganizowali opisaną w cytowanym tekście akcję.
2. Nazwij sposób działania, który wykorzystała Pomarańczowa Alternatywa.
3. Przypomnij sobie znaczenie ruchów społecznych dla życia społecznego (s. 110–115). Określ, jakie znaczenie miała opisana w tekście akcja.

Subkultury młodzieżowe

Za rodzaj kontrkultury, a czasami kultury alternatywnej, uznaje się **subkultury**. Pojęciem tym określa się najczęściej kulturę młodzieżową, która powstała jako sprzeciw wobec kultury dorosłych. Cechuje ją przede wszystkim odrzucenie autorytetów i odmienność obyczajów. Subkultury w Polsce zaczęły powstawać już w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. W okresie PRL istnienie subkultur bardzo kłóciło się z wizją państwa, które każdą sferę życia starało się kontrolować. Opór młodzieży wobec niechcianej władzy był tolerowany przez dużą część społeczeństwa. Obecnie w zmienionych warunkach politycznych krążą zróżnicowane opinie o subkulturach młodzieżowych. Najczęściej jednak nie są to opinie pochlebne. Zarzuca się młodzieży egoizm, egocentryzm, brak aspiracji, nieautentyczność, powierzchowność czy bezmyślne naśladownictwo. Uczestnictwo w niektórych subkulturach spowodowane jest modą i często ogranicza się tylko do sfery zewnętrznej. Do subkultur występujących w Polsce zalicza się m.in.: anarchistów, depeszy, dresiarzy, emo, gotów, grafficiarzy, hip-hopowców, hipisów, metalowców, punków, rastafarian, satanistów, skaterów (czyt. skejterów), skinheadów (czyt. skinhedów), squaterów (czyt. skłoterów) i szalikowców. Granice między jedną subkulturą a inną czasem są płynne. Wewnątrz niektórych subkultur występuje też duże zróżnicowanie, jak na przykład w środowisku skinheadów.

◂ subkultura

Warto obejrzeć

- *Swobodny jeździec*, reż. D. Hopper, USA 1969. Film drogi ukazujący pierwsze zorganizowane wspólnoty hippisów zamieszkujące odludne tereny w Stanach Zjednoczonych.
- *Hair*, reż. M. Forman, USA 1979. Kultowe dzieło ukazujące zbuntowaną przeciw wojnie w Wietnamie młodzież hippisowską.
- *Moja krew, twoja krew*, reż. A. Kostenko, Wielka Brytania 1986. Dokument prezentujący festiwal w Jarocinie w 1986 r. oraz barwną subkulturę ówczesnych punków w Polsce.

[10] Happening – forma sztuki awangardowej o charakterze improwizowanego widowiska, które ma zwrócić uwagę widzów na określony problem.

WYBRANE SUBKULTURY MŁODZIEŻOWE

Ćwiczenie

Dokonaj analizy mocnych i słabych stron wizji rzeczywistości wybranej przez ciebie subkultury.

PUNKI

czas powstania: lata siedemdziesiąte (Stany Zjednoczone i Wielka Brytania), lata osiemdziesiąte (Polska)
poglądy: odrzucenie tradycyjnego systemu społecznego, kwestionowanie autorytetów, sprzeciw wobec dyskryminacji, rasizmu, podziałów politycznych i ekonomicznych, anarchizm, nieufność wobec mass mediów
kultowe zespoły: m.in. Sex Pistols, Dead Kennedys, Exploited, Ramones, Brygada Kryzys, Dezerter, Armia, Siekiera, Moskwa

SKINI (SKINHEADZI)

czas powstania: lata sześćdziesiąte (Wielka Brytania), lata osiemdziesiąte (Polska)
poglądy skinheadów nacjonalistycznych: przywiązanie do wąsko rozumianej społeczności lokalnej, propagowanie nacjonalizmu lub faszyzmu, atakowanie mniejszości etnicznych, kult siły i porządku, negacja narkotyków

HIPISI

czas powstania: początek lat sześćdziesiątych (Stany Zjednoczone), koniec lat sześćdziesiątych (Polska)
poglądy: odrzucenie tradycyjnych wartości, pacyfizm, sprzeciw wobec aparatu państwowego, postępu technicznego, życie chwilą, unikanie życia ustabilizowanego i brak dążenia do osiągnięcia lepszego statusu społecznego, preferowanie wolnych związków między kobietami i mężczyznami, akceptacja narkotyków
kultowi muzycy: m.in. Janis Joplin, Jimi Hendrix, Jim Morrison i The Doors

GOCI (z ang. *goth*)

czas powstania: lata osiemdziesiąte
poglądy: fascynacja sztuką, architekturą, muzyką i literaturą XIX w.
kultowe zespoły muzyczne: Dance Society, Fields of The Nephilim, The Mission

METALOWCY (metale, z jęz. ang. *metalhead*, *metallian*)

czas powstania: początek lat siedemdziesiątych (Wielka Brytania i Stany Zjednoczone), początek lat osiemdziesiątych (Polska)
poglądy: brak szczególnej ideologii, koncentracja na muzyce heavymetalowej: gra w zespołach metalowych, uczęszczanie na koncerty itp.
kultowe zespoły: m.in. Metallica, Sepultura, Sabaton, Slipknot, Slayer

RASTAFARIANIE

czas powstania: lata trzydzieste XX w. (Jamajka)
poglądy: propagowanie braterstwa i równości między ludźmi oraz pacyfizmu, prowadzenie spokojnego, prostego stylu życia, wolnego od rywalizacji, agresji i stresu, nieużywanie alkoholu, spożywanie żywności czystej ekologicznie, wegetarianizm
kultowy muzyk: Bob Marley

Podsumowanie lekcji

- Człowiek wobec odmiennej kultury może przyjąć postawę etnocentryczną lub relatywistyczną. s. 234–235
- Postawa etnocentryczna może powodować deformację w postrzeganiu innej kultury. Deformacja przejawia się w degradacji i zniekształceniu kultury, której nie znamy lub którą uznajemy za gorszą od naszej. s. 234
- Pluralizm kulturowy wyraża się poprzez akceptację lub tolerancję. s. 235
- Kontrkultura zwalcza wartości i normy społeczne, aby w ten sposób zapewnić jednostce pełną wolność. s. 236
- Kultura alternatywna tworzy odmienną rzeczywistość kulturową, która ma być alternatywą dla ogólnie przyjętych standardów życia społecznego, nie sprzeciwiając się normom i wartościom kultury tradycyjnej. s. 236
- Subkultury młodzieżowe są rodzajem kontrkultury lub kultury alternatywnej. s. 237

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przedstaw różnicę między etnocentryzmem a relatywizmem kulturowym.
2. Wyjaśnij, na czym polega pluralizm kulturowy.
3. Oceń znaczenie akceptacji i tolerancji dla życia społecznego.
4. Omów różnice między kontrkulturą a kulturą alternatywną.
5. Uzasadnij związek subkultury z kontrkulturą i kulturą alternatywną.
6. Wyjaśnij, które ze znanych subkultur zaliczyłabyś/zaliczyłbyś do agresywnych. Przytocz argumenty popierające twoje stanowisko.
7. Czy subkultury są potrzebne współczesnej młodzieży? – debata symulowana „rodzice" kontra „przedstawiciele subkultur".
8. Na podstawie poniższych tekstów źródłowych przeprowadźcie dyskusję na temat: „Czy we współczesnym świecie mamy do czynienia z deformacją w postrzeganiu innych kultur"?

Tekst 1. Odkrycie innego

„Chcę mówić o odkryciu innego przez ja. [...] Inni jednak są także mną; podmiotami podobnymi do mnie, które tak naprawdę oddziela i odróżnia ode mnie jedynie mój własny punkt widzenia, zgodnie z którym wszyscy są *tam*, a tylko ja jestem *tutaj*" [podkr. aut.] – takimi słowami zaczyna swoje rozważania Tzvetan Todorov w pasjonującej książce „Podbój Ameryki. Problem innego" [...]. W owym tytule istotniejszy jest drugi człon – „Inny", „podbój" jest zaś tylko pretekstem do zastanowienia się, jak podróż Kolumba wpłynęła na postrzeganie innych mieszkańców świata.

Źródło: M.F. Gawrycki, *W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej*, Warszawa 2010, s. 104.

Tekst 2. Kultura pozaeuropejska

Wojciech J. Burszta zwraca uwagę, że kultura europejska jest „kulturą podróżowania i zawłaszczania". Istnienie innych (nie-europejskich) kontynentów jest faktem, występują tam rzeki, jeziora, góry, ale – uważano – nie ma tam kultury. Do „dzikich" przyniosą ją dopiero Europejczycy; do tego momentu, gdy „cywilizacja nie zacznie liczyć historii swych nowych terytoriów, one tkwią w bezczasie, w powtarzalności tego, co było, jest i będzie" [...]. Walter Mignolo analizuje ową kwestię nieco inaczej. Ludy pozaeuropejskie mają, co prawda, kulturę (choć najpewniej pierwotną, tradycyjną, zacofaną), ale tylko Europa ma cywilizację (Mignolo 2005).

Źródło: M.F. Gawrycki, *W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej*, Warszawa 2010, s. 106.

Tekst 3. Kim jest gringo?

Warto jednak pamiętać, że podróżnicy często sami ten negatywny wizerunek „białego turysty" utwierdzają. Doskonałym przykładem jest Wojciech „gringo" Cejrowski, którego stosunek do rodzimych kultur jest bardzo ambiwalentny. Z jednej strony wychwala ich zasady moralne i prostotę życia, innym razem traktuje z góry, z poczuciem wyższości. Na kartach „Gringo wśród dzikich plemion" chwali się swoim sprytem i walką z „barierami biurokratycznymi", nazywając to posiadaniem „tupetu jak taran". Opisuje na przykład, jak trzykrotnie nielegalnie przekroczył granicę Hondurasu, który niegdyś nie wpuszczał na swoje terytorium obywateli z „państw komunistycznych i terrorystycznych". [...] Oczywiście możemy być dumni z zaradności naszego rodaka. Być może żołnierz z Hondurasu zasłużył na takie traktowanie. Jednakże jeżeli wykazywanie swojej wyższości, „tupet jak taran", staje się normą, to budujemy w czytelniku przeświadczenie, że gringo to synonim sprytu i mądrości, z kolei Latynos – naiwności i głupoty.

Kim jest więc gringo? Jest uniwersalnym określeniem na wszystkich cudzoziemców przyjeżdżających do krajów latynoamerykańskich. Od turysty czy podróżnika zależy, czy może choć w części zmienić swój status Innego. Można tego dokonać werbalnie, jak również swoim codziennym postępowaniem i zachowaniem.

Źródło: M.F. Gawrycki, *W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej*, Warszawa 2010, s. 126.

5. Zróżnicowanie psychokulturowe świata

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz wartości afirmowane w polskim społeczeństwie;
- nauczysz się przedstawiać wspólność i różnorodność wartości afirmowanych w społeczeństwach europejskich;
- przeanalizujesz cechy indywidualizmu i kolektywizmu w aspekcie psychospołecznym i instytucjonalnym;
- wykażesz zróżnicowanie psychokulturowe świata w aspekcie psychospołecznym i instytucjonalnym.

Ćwiczenie

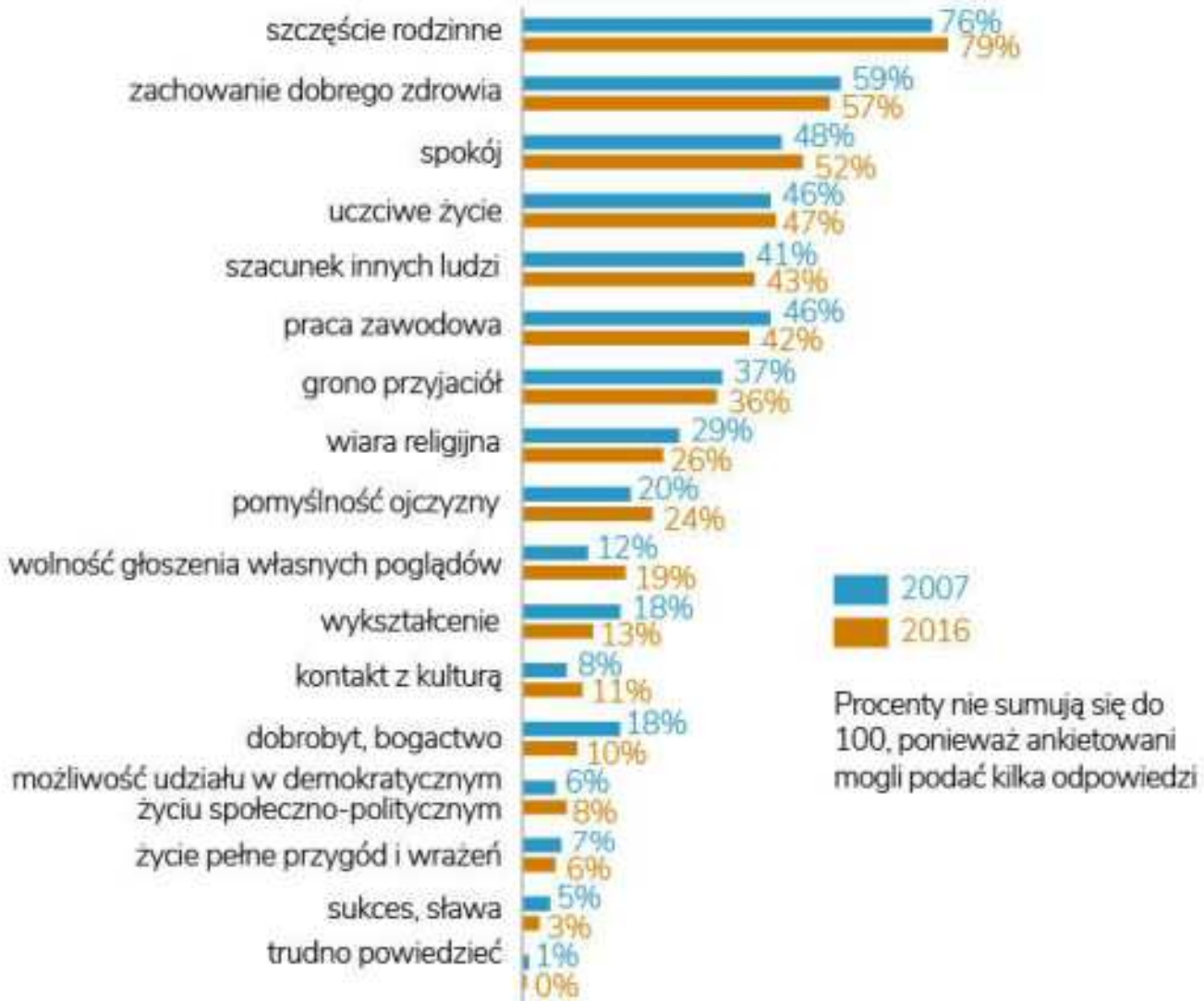
Przeprowadźcie burzę mózgów: wymieńcie najważniejsze dla was wartości.

Katalog wartości afirmowanych w polskim społeczeństwie

wartości ważne dla Polaków

We wcześniejszych tematach zaprezentowano zagadnienie wartości, które wskazują, co jest dla człowieka cenne ze względu na realizację określonych potrzeb. Wraz z normami wartości stanowią także mechanizm regulujący ład społeczny. Warto w takim razie zastanowić się, jakie są pożądane wartości w społeczeństwie polskim. Badania w tym zakresie są prowadzone przez ośrodki badania opinii publicznej od wielu lat. Wykazują, że system wartości Polaków ulega nieznacznym zmianom. Od 2005 r. najważniejszymi dla nas wartościami są **rodzina** i **zdrowie**. Przywiązujemy także dużą wagę do **uczciwości** i **pracy zawodowej**. Prawie co piąty badany wskazuje, że wartością dla niego jest **spokój**, a co szósty, że **szacunek innych ludzi**. Systematycznie od kilku lat spada natomiast **wiara religijna** jako wartość oraz **patriotyzm**. Kolejne badania wskażą, czy w tym zakresie coś się zmieniło. W przypadku szczegółowych wartości moralnych analiza danych pokazuje, że jesteśmy w ponad 90% **przeciwnikami bicia dzieci**, **wręczania i przyjmowania łapówek**, **wykorzystywania pracowników** przez pracodawców i stanowisk służbowych dla własnych korzyści. Zdecydowana większość badanych Polaków nie akceptuje **zdrady małżeńskiej**, **przerywania ciąży** i **oszustw** prowadzących do niepłacenia podatków. Większość z nas natomiast nie widzi niczego złego w seksie przedmałżeńskim i wspólnym życiu bez ślubu. W tych dwóch ostatnich przypadkach od 2005 r. stale rośnie wskaźnik **liberalizmu moralnego**, sprzeciwiającego się odgórnie narzuconemu obiektywnemu porządkowi moralnemu i opowiadającego się za możliwością jego regulowania w zależności od zaistniałych sytuacji. Analizując system wartości polskiego społeczeństwa, należy pamiętać, że jest on także uzależniony od czynników społeczno-demograficznych, takich jak wiek, płeć, wyznanie religijne, miejsce zamieszkania i wykształcenie.

Ludzie kierują się w życiu różnymi wartościami. Z podanej listy proszę wskazać 5 wartości, które uważa Pan(i) za najważniejsze w swoim codziennym życiu.

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ ankietowani mogli podać kilka odpowiedzi

Ćwiczenie

1. Określ, które wartości są najistotniejsze dla społeczeństwa polskiego.
2. Dokonaj analizy porównawczej obu wykresów i wskaż występujące między nimi różnice.

Co jest dla Pana(i) najważniejszą rzeczą w życiu, co stanowi dla Pana(i) jego sens?

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ ankietowani mogli podać kilka odpowiedzi

Źródło: CBOS, 2017.

Ośrodek Badania Opinii Publicznej przeprowadził również badania dotyczące wartości, które mają największy wpływ na prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa. Według naszych rodaków takimi wartościami afirmowanymi są przede wszystkim **uczciwość** (47% badanych), **sprawiedliwość** (37%), **życzliwość** (30%) i **odpowiedzialność** (29%). Duże znaczenie ma także **zaufanie i szacunek**, a najmniejsze **prawość i szukanie prawdy**.

wartości afirmowane ze względu na funkcjonowanie społeczeństwa

Które wartości w największym stopniu przyczyniają się do dobrego funkcjonowania społeczeństwa?

Źródło: TNS OBOP 2016, https://link.operon.pl/n8037-38 [dostęp: 04.11.2022].

Wspólność i różnorodność wartości afirmowanych w społeczeństwach europejskich

Informacje o poglądach, postawach i wartościach w społeczeństwach europejskich możemy uzyskać dzięki **Europejskiemu Sondażowi Społecznemu**. Jest to badanie ogólnoeuropejskie, w którym w 2016 r. uczestniczyło 21 państw. Polska bierze w nim udział od 2002 r. Badania są przeprowadzane co dwa lata i dają obraz wartości i postaw społecznych oraz zmian w nich zachodzących. Zgodnie z ostatnimi badaniami wspólną i cenioną wartością dla Europejczyków jest **bezpieczeństwo**. W większości krajów ponad połowa respondentów przywiązuje wagę do życia w bezpiecznym otoczeniu i rzadko kto wskazuje, że nie ma to dla niego znaczenia. W naszym kraju jest to ważne dla 78,7% respondentów i jedynie w Słowenii ten współczynnik jest wyższy. W krajach skandynawskich, takich jak Szwecja i Norwegia, sytuacja wygląda inaczej. W Szwecji tylko dla 35,3% bezpieczeństwo jest istotne, a zupełnie nieważne jest aż dla 20,3% badanych. Na podobnym poziomie kształtują się wyniki badań w Norwegii, gdzie poczucie bezpieczeństwa jest cenne dla 41,5% ankietowanych, a dla 18,1% nie ma żadnej wartości. Ciekawie w tym zakresie wyglądają badania we Francji, w której przecież nie tak dawno temu doszło do wielu zamachów terrorystycznych (np. w 2015 i 2016 r.). Co prawda ponad 50% badanych ceni bezpieczeństwo, ale aż dla 14,9% nie ma ono znaczenia. Dla porównania w naszym kraju, który w ostatnich latach nie został dotknięty poważnym zagrożeniem bezpieczeństwa (nie było też

Ćwiczenie

Na podstawie przedstawionych wyżej badań dokonaj analizy wartości afirmowanych w Polsce ze względu na dobre funkcjonowanie społeczeństwa.

ataków terrorystycznych), nie przywiązuje wagi do bezpieczeństwa tylko 3,2% respondentów. Ogólnie rzecz ujmując, najważniejszą wartością dla całej Europy jest **lojalność** wobec przyjaciół. W Polsce lojalność jest najwyżej afirmowaną wartością spośród wszystkich pozostałych (według 82,6% badanych). W porównaniu z innymi państwami w Niemczech najwyższy procent badanych (aż 93,4%) ceni sobie lojalność jako najważniejszą wartość. Z kolei najniższy wskaźnik w tym zakresie można zauważyć w Czechach – 57,3%. Ciekawe wyniki daje badanie stosunku respondentów z różnych krajów Europy do **bogactwa**. W krajach wysokorozwiniętych, takich na przykład jak Francja, Niemcy, Wielka Brytania, Szwecja, wyniki oscylują w granicach 5–10%. W naszym kraju bogactwo jest wartością dla 14,1% respondentów, w Czechach – już dla 30,2% badanych, a w Rosji – dla 31,5% ankietowanych. Europa jest także bardzo zróżnicowana pod względem

religijność w Polsce i w Europie

stosunku do wartości, jaką jest **tradycja religijna i rodzinna**. Wśród badanych Polaków 69,9% wskazało tę wartość jako ważną i jest to najwyższy wynik spośród wszystkich ankietowanych państw. Dla ponad połowy respondentów ta wartość jest jeszcze ważna w Austrii, Belgii, Irlandii, Izraelu i Rosji, a uchodzi za najmniej istotną w Szwecji, gdzie wskazało jej ważność 35,5% badanych.

Indywidualizm i kolektywizm w społeczeństwach

Postawy indywidualistycznej lub kolektywistycznej możemy się w pewien sposób doszukiwać w naszej osobowości, ale nie jest ona jej efektem. Czynnikami warunkującymi nasze podejście do świata są rozwiązania psychokulturowe zakorzenione w społeczności, w której funkcjonujemy. To właśnie z tej kultury pochodzi przyjęty przez nas system myślenia i rozwiązywania problemów. Oczywiście człowiek wraz z upływem lat tworzy nowe formy zachowania, które jednak w rozwoju społeczno-kulturowym są ciągle charakterystyczne dla jego kultury i w dużej mierze wynikają z funkcjonującego w niej systemu edukacji. W społeczeństwach, w któ-

kolektywizm

rych ceni się wartości **kolektywistyczne**, proces socjalizacji zawiera już takie rozwiązania, które mają wykształcić u młodego pokolenia lojalność, pracowitość

indywidualizm

i postawę niekwestionowania autorytetów. W kulturach **indywidualistycznych** stawia się natomiast na samodzielność w myśleniu, kreatywność i zaradność. Badania, które były w tym zakresie prowadzone przez holenderskiego psychologa Geerta Hofstede'a (czyt. hirta hofsztejda) oraz jego syna, umożliwiły stworzenie

kultura w krajach wysoko rozwiniętych

psychokulturowej mapy świata. Z ich pracy wynika, że wysoko rozwinięte gospodarczo kraje anglosaskie, takie jak: USA, Kanada, Australia, Nowa Zelandia, oraz państwa Europy Zachodniej mają charakter indywidualistyczny. Kultura kolektywistyczna zaś występuje w pozostałej części świata i ma najsilniejszy wydźwięk w społeczeństwach azjatyckich (np. w Japonii, Korei czy w Chinach).

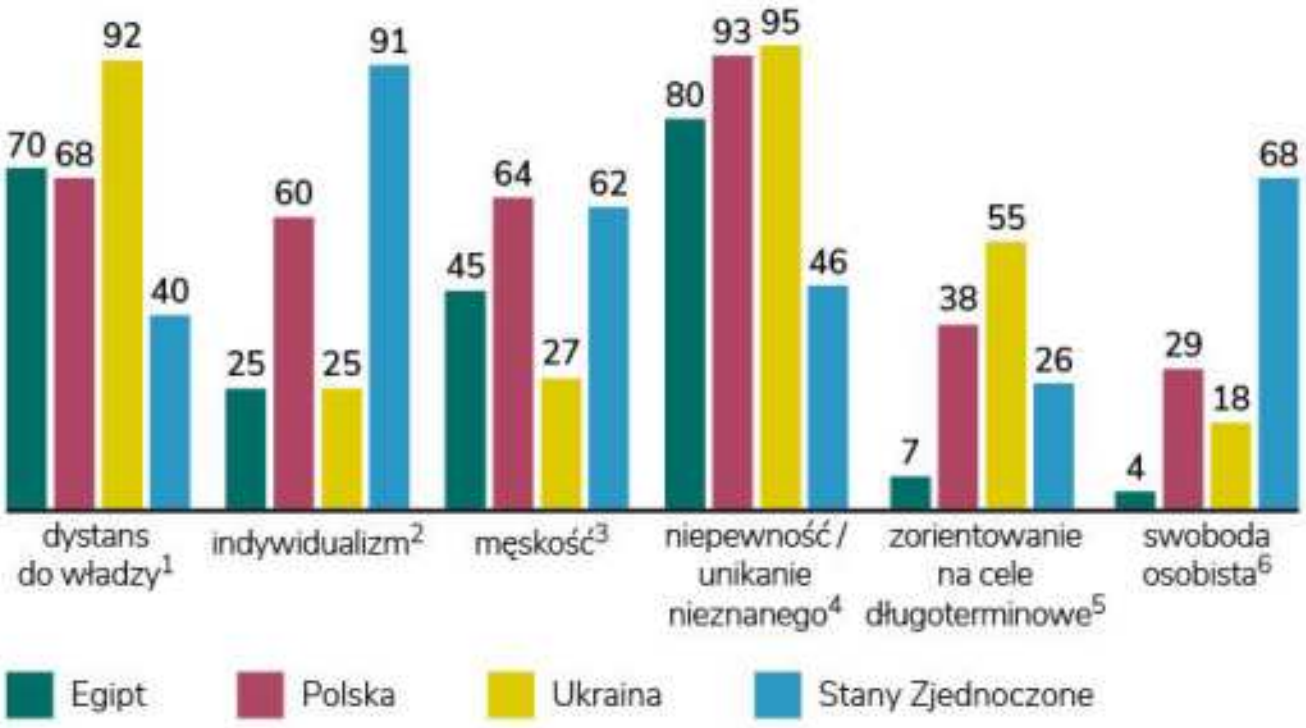
Warto wiedzieć

Szczegółowe informacje na temat stopnia indywidualizmu w poszczególnych państwach można znaleźć na stronie Hofstede Insights: https://link.operon.pl/n8037-39 [dostęp: 04.11.2022], gdzie zaprezentowano interaktywne wykresy z danymi poszczególnych państw. Tam też można przeanalizować badania, które dotyczą naszego państwa i porównać je z dowolnie wybranym krajem za pomocą interaktywnego wykresu (zob. też poniższy wykres i ćwiczenia).

Źródła obu modeli społeczeństw (kolektywistycznego i indywidualistycznego) są bardzo złożone. Upatruje się ich m.in. w religii. Na przykład uważa się, że konfucjanizm dał podstawy moralno-religijne dla modelu kolektywistycznego niektórych kultur (np. chińskiej), a protestantyzm, m.in. zdaniem Maksa Webera, ukształtował model indywidualistyczny (np. w kulturze Europy Zachodniej i kulturze amerykańskiej). Także wydarzenia historyczne czy rodzaje ustrojów politycznych i gospodarczych miały wpływ na ukształtowanie obecnych modeli kulturowych.

Społeczeństwo polskie prezentuje kulturę indywidualistyczną, głównie z uwagi na doświadczenia kulturowe w przeszłości naszego społeczeństwa. Dodatkowo w drugiej połowie XX w. – w czasach PRL – Polska była kolektywizowana na siłę. Mimo starań ówczesnych władz Polacy nie stali się społeczeństwem kolektywistycznym. Natomiast na poziomie grup pierwotnych (rodzina, wspólnota sąsiedzka) widoczna była w PRL i nadal jest obecna forma działania kolektywistycznego, która pomaga osiągać wspólne dla danej grupy cele.

Obszary kultury narodowej według metody Geerta Hofstede'a*

* Przedstawiona metoda pokazuje, że dla organizacji społeczeństwa obywatele muszą dojść do porozumienia we wskazanych obszarach. Wśród nich wyróżniono: dystans do władzy: mały lub duży; kolektywizm–indywidualizm; męskość–kobiecość; stosunek do nieznanego: akceptujący lub unikający; zorientowanie na cele krótko- lub długoterminowe; stosunek do swobody osobistej: powściągliwy lub pobłażliwy.

[1] Określa poziom akceptacji dla nierównego podziału władzy.

[2] Określa skupianie się na celach: osobistych lub grupowych.

[3] Informuje o skłonności społeczeństwa do akceptacji bardziej „męskich" zachowań, ze sporą nierównością płci, akceptacją broni/siły; społeczeństwo „kobiece" oznacza wspieranie słabszych, opiekę społeczną, z mniejszymi różnicami między płciami.

[4] Informuje o odczuwaniu zagrożenia w sytuacjach nieprzewidzianych.

[5] Oznacza skoncentrowanie się na działaniach dających korzyści w przyszłości.

[6] Odzwierciedla istotność realizacji własnych pragnień i gotowość do rezygnacji z ich zaspokajania w imię narzuconych zasad i ograniczeń społecznych.

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-40 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Rozstrzygnij, które społeczeństwo europejskie jest najbardziej kolektywistyczne. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych z wykresu.
2. Wyjaśnij, jaka zależność występuje między indywidualizmem a stosunkiem do swobody osobistej.
3. Rozstrzygnij, w którym kraju występuje sprzeczność między poziomem indywidualizmu a dystansem do władzy. Wyjaśnij, na czym ta sprzeczność polega.

Postawa indywidualistyczna w pewien sposób jest konieczna, ponieważ otaczające nas społeczeństwo oczekuje, że będziemy umieli sobie poradzić w życiu, samodzielne zadbać o rodzinę, pracę i własny wypoczynek. Z drugiej strony wzrost niezależności jednostki prowadzi do jej wyodrębniania się ze społeczeństwa. Jednostka żyjąca w społeczeństwie zaczyna budować z innymi ludźmi tylko relacje sieciowe lub chwilowe, które nie wymagają lojalności i mogą być w każdej chwili zerwane. Prowadzi to do zaniku zorganizowanych struktur społecznych, w których liczą się cele grupowe. W przypadku **postaw kolektywistycznych** jednostka funkcjonująca w grupie realizuje jej cele, które przy okazji są celami osobistymi jednostek przynależnych do danej grupy. Z kolei człowiek żyjący w kulturze indywidualistycznej postępuje odwrotnie. To jego cele osobiste są dla niego najważniejsze, natomiast relacje społeczne w grupie, do której przynależy, poddawane są kalkulacji kosztów i zysków. Indywidualistyczna postawa jednostek w konsekwencji może prowadzić do „wyścigu szczurów", w którym życie staje się drabiną, po której trzeba się wspinać, aby odnieść indywidualny sukces. Nie oznacza to jednak zerwania więzi i współpracy z innymi ludźmi, a jedynie tworzenie ich w momencie, kiedy jednostka dążąca do celu zauważy płynące z tego korzyści. Dla jednostki funkcjonującej w kulturze indywidualistycznej najważniejszymi wartościami w życiu będą: niezależność, prywatność, inicjatywa i świadomość własnego ja. Kultura kolektywistyczna natomiast opiera się na wartościach grupowych, do których należy zaliczyć m.in.: poczucie odpowiedzialności i wstydu, harmonię i solidaryzm społeczny, świadomość wspólnoty. Konsekwencją takiej postawy jest nie tylko poczucie więzi z własną rodziną, ale także z otoczeniem, którym może być zarówno wspólnota sąsiedzka, religijna, hobbystyczna, jak i organizacja czy naród. Istotnym elementem postawy kolektywistycznej jest poczucie przynależności do danej grupy. Z taką grupą jednostka czuje się związana emocjonalnie i realizuje wspólne działania przynoszące jej korzyści, a z innymi grupami zaczyna rywalizować. Równocześnie w grupie panuje zasada wzajemności, która oznacza, że jednostka w trudnych sytuacjach może liczyć na wsparcie ze strony pozostałych członków.

Indywidualizm i kolektywizm w aspekcie psychospołecznym

Indywidualizm i kolektywizm wpływają na **psychospołeczny aspekt** funkcjonowania ludzi. Prowadzone badania wykazały, że indywidualiści dużo lepiej radzą sobie we współpracy z innymi w grupach zadaniowych, składających się z przypadkowych osób, niż ci z orientacją kolektywistyczną, którzy przeważnie przechodzą w takiej sytuacji do rywalizacji. Wynika to m.in. z tego, że w kulturach indywidualistycznych przywiązuje się większą wagę do tolerancji. Kolektywiści

natomiast lepiej rozwiązują zadania we własnej grupie, ale w przeciwieństwie do indywidualistów mają problemy z przyjęciem osobistej odpowiedzialności za powierzone im zadanie. Podstawą takiej sytuacji jest w dużej mierze wypracowane w kulturach kolektywistycznych posłuszeństwo.

Indywidualizm vs.[11] kolektywizm a współpraca ludzi

Wyniki badań dotyczące orientacji psychologicznych i normatywnych młodzieży nie są spójne. Indywidualizm znajduje wyraz w osłabianiu się więzi międzyludzkich, instrumentalnym traktowaniu relacji społecznych poprzez antycypowanie korzyści z nich wynikających, powierzchowności kontaktów społecznych. Młodzież ceni wartości indywidualistyczne, takie jak autonomia i sprawstwo. Z kolei dbałość o własną pozycję i przywiązanie do tradycji nie mają dla młodzieży większego znaczenia. Młodzi ludzie w pewnych obszarach są zorientowani kolektywistycznie, na przykład uzależniają własne dobro od dobra innych, traktują rodzinę jako źródło wartości kolektywistycznych, doceniają współpracę, odrzucając rywalizację. A. Cybal-Michalska [...] dostrzega u młodzieży zjawisko polaryzacji przekonań dotyczących indywidualistycznej oraz kolektywistycznej wizji społeczeństwa i relacji międzyludzkich. Badana młodzież deklaruje potrzebę aktualizowania własnych możliwości, ale w taki sposób, aby uwzględnić dobro innych ludzi. Bardziej indywidualistycznie są zorientowani uczniowie liceów ogólnokształcących, dobrzy uczniowie, młodzież mieszkająca w dużych miastach, zainteresowana polityką oraz mobilna turystycznie [...].

Źródło: J. Bąbka, *Orientacja na wartości indywidualistyczne vs. kolektywistyczne jako podstawa wyjaśniania zachowań kooperacyjnych* [w:] *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, Wrocław 2012, tom 15, nr 2(58), s. 126–127.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, na czym polega polaryzacja przekonań dotyczących indywidualistycznej oraz kolektywistycznej wizji społeczeństwa wśród polskiej młodzieży.
2. Wyjaśnij, jaki jest wpływ czynnika demograficznego na preferencję wartości indywidualistycznych lub kolektywistycznych wśród polskiej młodzieży.

Indywidualizm i kolektywizm w aspekcie instytucjonalnym

Indywidualizm i kolektywizm mają także znaczenie **w aspekcie instytucjonalnym**. Pracownicy nastawieni indywidualistycznie lub kolektywistycznie wpływają na działalność firmy, w której są zatrudnieni, oraz na jej kondycję finansową. Instytucje poprzez własną politykę kadrową określają profil pożądanego pracownika. Zatrudnienie może być uzależnione zarówno od doświadczenia, wiedzy, umiejętności, kreatywności, jak i od zdolności dostosowania się do zespołu i konformizmu.

W firmach nastawionych indywidualistycznie przede wszystkim będą się liczyć doświadczenie i umiejętności, m.in. dlatego, że pracownik twórczy i pomysłowy może usprawnić działanie i zmaksymalizować zyski. W instytucjach nastawionych na kolektywizm będzie się przede wszystkim zwracać uwagę na umiejętności dostosowania się do zespołu, lojalność i pracowitość. Pracownik nie będzie musiał podejmować samodzielnych decyzji. Takie nastawienie może mieć też negatywne konsekwencje w kwestiach zarządzania organizacją, ponieważ pracownik zostaje ukierunkowany na odtwarzanie określonych zachowań, a nie na twórcze myślenie. W efekcie może powodować obniżenie zysków finansowych. Z drugiej strony takie podejście zwiększa współpracę i zmniejsza liczbę zachodzących konfliktów wewnątrz organizacji.

[11] Vs. – skrót od *versus*, z łac. 'przeciwko'.

W japońskich firmach idea kolektywizmu przejawia się w postrzeganiu miejsca pracy jako źródła silnej identyfikacji grupowej i budowania bliskich, niemal rodzinnych więzi. Relacja menedżer–szeregowy pracownik oparta jest na zasadzie wzajemności, a obowiązkiem przełożonego jest zapraszanie podległych mu pracowników na kolację przynajmniej raz w miesiącu.

Podsumowanie lekcji

s. 241–242
- Najważniejszymi wartościami dla Polaków są rodzina, zdrowie i uczciwość.

s. 243
- Wartościami afirmowanymi ze względu na funkcjonowanie społeczeństwa są dla naszych rodaków uczciwość, sprawiedliwość, życzliwość i odpowiedzialność.

s. 243
- W społeczeństwie polskim kierujemy się w większości przypadków takimi samymi wartościami, jak inni mieszkańcy Europy.

s. 244
- W Polsce przywiązuje się większą wagę do tradycji religijnych i rodzinnych niż w pozostałych krajach europejskich.

s. 244
- Indywidualizm to postawa polegająca na kierowaniu się w życiu głównie własnym dobrem.

s. 244
- Kolektywizm to postawa uwzględniająca przede wszystkim interes grupy.

s. 244
- Wysokorozwinięte kraje kultury zachodniej charakteryzują się przeważnie kulturą indywidualistyczną, a pozostałe – kolektywistyczną.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, jakie są różnice i podobieństwa w podejściu Polaków do wyznawanych przez nich wartości i tych, które uznają za istotne z punktu funkcjonowania społeczeństwa.
2. Przedstaw wspólność i różnorodność wartości afirmowanych w społeczeństwach europejskich.
3. Przedstaw cechy indywidualizmu i kolektywizmu w aspekcie psychospołecznym i instytucjonalnym.
4. Korzystając z danych zawartych na stronie Hofstede Insights: https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/ [dostęp: 04.11.2022], przedstaw zróżnicowanie psychokulturowe świata na przykładzie Polski i trzech wybranych przez siebie państw reprezentujących różne kontynenty.

6. Kultura w służbie państwa

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym jest dyfamacja;
- poznasz sposoby walki z dyfamacją;
- wyjaśnisz pojęcie *soft power*;
- zrozumiesz znaczenie kultury w polityce zagranicznej.

Ćwiczenie

Stwórzcie plakat promujący polską kulturę za granicą.

Zjawisko dyfamacji

Dyfamacja to wyraz pochodzenia łacińskiego, który pierwotnie oznaczał rozgłaszanie informacji. Dzisiaj jego znaczenie wiąże się z rozgłaszaniem informacji fałszywych, których celem jest oczernienie i zniesławienie danej osoby lub instytucji. Dyfamacja występuje między innymi w polityce międzynarodowej i ma charakter propagandowy, wymierzony w konkretne państwo. ◂ dyfamacja

Najbardziej aktualnym przykładem jej funkcjonowania w przestrzeni publicznej jest działalność propagandowa Rosji. Aby usprawiedliwić swoją agresję na Ukrainę, tworzy ona i rozpowszechnia fałszywe i oczerniające informacje na temat tego kraju i państw, które go wspierają. Dyfamacja była też narzędziem Hitlera, który dla uzasadnienia agresji na Polskę zorganizował 31 sierpnia 1939 r. prowokację gliwicką. Był to sfingowany atak polskich powstańców na niemiecką radiostację. Niemcy na drugi dzień pokazywali zagranicznym korespondentom zdjęcia zwłok ubranych w polskie mundury, które sami tam podłożyli. Współczesnym przykładem dyfamacji Polski jest pojawianie się we wpływowych, opiniotwórczych mediach zagranicznych określeń „polskie obozy koncentracyjne", „polskie obozy zagłady", „polskie obozy śmierci". Takie sformułowania prowadzą do złagodzenia wizerunku Niemców odpowiedzialnych za Holocaust i przerzucają część winy na naród polski, a nawet mogą sugerować sprawczą rolę Polaków w zagładzie Żydów. Przeciętny odbiorca nie zawsze zna fakty historyczne i nie wie, że ziemie polskie znajdowały się w tym czasie pod okupacją i że to Niemcy zadecydowali o ulokowaniu na naszym terenie obozów koncentracyjnych i obozów zagłady. Ponadto na ziemiach polskich nie działał żaden rząd kolaborujący z okupantem, jak to miało miejsce np. we Francji, zatem decyzja o powstaniu takich obozów należała wyłącznie do państwa niemieckiego. ◂ przykłady dyfamacji

Ćwiczenie

Wyjaśnij, dlaczego w odniesieniu do obozu widocznego na zdjęciu nie należy używać polskiej nazwy Oświęcim-Brzezinka.

Nazistowski niemiecki obóz zagłady Auschwitz-Birkenau

walka z dyfamacją

Walką z dyfamacją wymierzoną w państwo polskie zajmują się przede wszystkim Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP oraz polskie placówki dyplomatyczne. Ich działania wspierają polskie i zagraniczne organizacje pozarządowe. Jedną z nich jest amerykańska organizacja **Anti-Defamation League** (Liga przeciw Zniesławieniom). Jest to jedna z najstarszych organizacji żydowskich na świecie, która walczy z nienawiścią i uprzedzeniami wobec Żydów. Wsparła ona polskie starania mające na celu zmianę nazwy obozu w Oświęcimiu na „nazistowski niemiecki obóz zagłady Auschwitz-Birkenau" w dokumentacji UNESCO. Polską fundacją walczącą z dyfamacją jest **Reduta Dobrego Imienia**. Powstała ona w celu inicjowania i wspierania działań mających prostować nieprawdziwe informacje na temat historii Polski, a szczególnie przebiegu II wojny światowej oraz stosunku Polaków do Żydów.

Kultura a wizerunek państwa

Wizerunek państwa na arenie międzynarodowej w dużej mierze zależy od umiejętności upowszechniania za granicą korzystnego wizerunku własnej kultury. Atrakcyjność kultury oraz prowadzonej polityki i głoszonych ideałów prowadzi do pozyskiwania sojuszników i zdobywania wpływów. Zjawisko to określa się mianem ***soft power*** (miękka siła). Jego cechą jest osiąganie celów w polityce międzynarodowej poprzez sam fakt, że inne kraje szanują kulturę i wartości państwa oraz dążą do ich naśladowania. Miękka siła w stosunkach międzynarodowych, czyli długotrwałe oddziaływanie na społeczeństwa i rządzących poprzez podkreślanie atrakcyjności własnego kraju, staje się w oczach decydentów i naukowców coraz ważniejsza. Dlatego też szereg państw za pośrednictwem różnych instytucji stara się stworzyć za granicą korzystny wizerunek własnej kultury.

soft power

Logo British Council

Wielka Brytania promuje się za pośrednictwem **British Council**. Jest to instytucja założona w 1934 r. w celu współpracy kulturalnej i edukacyjnej, przede wszystkim w zakresie nauki języka angielskiego. Obecnie posiada placówki rozsiane po całym świecie. Jej pierwszym zagranicznym biurem był utworzony w 1938 r. Instytut Brytyjski w Kairze. W tym samym roku utworzono także filię British Council w Warszawie. Obecnie testy przygotowywane przez University of Cambridge i przeprowadzane przez oddziały British Council są jednymi z najpopularniejszych egzaminów z języka angielskiego. Oprócz nauki języka angielskiego instytucja ta podejmuje szereg działań promujących kulturę brytyjską, takich jak organizacja wystaw, koncertów, wizyt naukowców czy finasowanie stypendiów.

Logo Instytutu Konfucjusza przy Uniwersytecie Gdańskim

Źródło: https://instytutkonfucjusza.ug.edu.pl/

Promowaniem języka i kultury chińskiej zajmują się **Instytuty Konfucjusza**. Jest to sieć organizacji non-profit założona przez Chińskie Państwowe Biuro Międzynarodowej Promocji Języka Chińskiego. Pierwsza tak instytucja powstała w 2004 r. w Taszkiencie. W Polsce Instytut Konfucjusza powstał w 2006 r. przy Uniwersytecie Jagiellońskim jako ósma placówka tego typu na świecie. Partnerem Instytutu Konfucjusza UJ jest Pekiński Uniwersytet Języków Obcych. Umowa między polską a chińską uczelnią przewiduje wymianę kadry dydaktycznej i naukowo-badawczej, wymianę studentów oraz wymianę materiałów dydaktycznych, publikacji i informacji naukowych. Instytuty Konfucjusza działają przy wielu uczelniach, w różnych częściach świata, na przykład w Australii, Stanach Zjednoczonych, RPA, Kanadzie, Niemczech, Singapurze, Zimbabwe, Rwandzie. W Polsce oprócz Krakowa działają one także w Opolu, Poznaniu, we Wrocławiu, w Gdańsku i Warszawie.

Republika Federalna Niemiec promuje język niemiecki i swoją kulturę w prawie stu państwach za pośrednictwem **Goethe-Institut**. Jest to instytucja kultury założona w 1951 r. i działająca na zlecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych RFN. Jej celem jest popularyzacja języka niemieckiego, wspieranie międzynarodowej współpracy kulturalnej, jak również prezentowanie nowoczesnego obrazu Niemiec. W początkowym okresie swojego funkcjonowania Instytut zajmował się tylko szkoleniami dla nauczycieli języka niemieckiego w innych krajach. Z czasem jego zadania zostały poszerzone i przejął rolę centralnej niemieckiej instytucji wymiany kulturalnej za granicą. W Polsce Instytut Goethego działa od 1990 r. Pierwsza placówka powstała w Warszawie, a rok później w Krakowie. Oprócz kursów i egzaminów z języka niemieckiego Instytut Goethego prowadzi platformę streamingową, za której pośrednictwem prezentuje różne programy, festiwale i filmy.

Logo Goethe-Institut

Działalnością popularyzatorską w zakresie polskiej kultury zajmuje się **Instytut Adama Mickiewicza**. Jest to państwowa instytucja kultury powołana do życia 1 marca 2000 r. Celem Instytutu Adama Mickiewicza jest prezentacja polskiej kultury za granicą i inicjowanie międzynarodowej współpracy i wymiany kulturalnej w zgodzie z założeniami polityki zagranicznej i zagranicznej polityki kulturalnej Rzeczypospolitej Polskiej. Cel ten jest osiągany między innymi poprzez realizację projektów w obszarze kultury, aktywny udział w wydarzeniach kulturalnych na świecie oraz organizowanie w kraju i za granicą wydarzeń kulturalnych. Istotną rolę odgrywają tu także reprezentowanie Polski na kluczowych światowych seminariach i konferencjach z zakresu kultury, tworzenie publikacji i filmów przedstawiających wybitne dokonania polskich twórców oraz wyróżniające Polaków cechy i wartości narodowe. W ciągu dwudziestu lat swojej działalności Instytut zrealizował szereg wydarzeń kulturalnych i projektów, między innymi w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Rosji, Izraelu, Niemczech, Turcji, Brazylii, krajach Beneluksu, Korei, Japonii i Chinach. Instytut jest również wydawcą portalu Culture.pl, który informuje o najciekawszych wydarzeniach związanych z polską kulturą na całym świecie. Culture.pl ma trzy wersje językowe: polską, angielską i rosyjską, a wybrane treści portalu są dostępne również w językach: ukraińskim, chińskim, koreańskim i japońskim. Od 2017 r. Instytut organizuje międzynarodową, interdyscyplinarną konferencję „Digital Cultures", której jednym z celów jest zwiększenie rozpoznawalności za granicą polskich twórców cyfrowych. Konferencji towarzyszą koncerty i inne wydarzenia, a ważnym uzupełnieniem jest publikowany online Trendbook Digital Cultures, czyli internetowa baza polskich projektów cyfrowych.

Logo Instytutu Adama Mickiewicza

Podsumowanie lekcji

- Dyfamacja to rozgłaszanie informacji fałszywych, których celem jest oczernienie i zniesławienie danej osoby lub instytucji. ◂ s. 249
- Przykładem dyfamacji jest używanie w przestrzeni publicznej sformułowania „polskie obozy koncentracyjne". ◂ s. 249
- Walką z dyfamacją zajmuje się m.in. Anti-Defamation League, a w Polsce Reduta Dobrego Imienia. ◂ s. 250
- *Soft power* to osiąganie celów międzynarodowych poprzez długotrwałe oddziaływanie na społeczeństwa i rządzących za pośrednictwem kulturowej i politycznej atrakcyjności własnego kraju. ◂ s. 250

s. 250–251 ▸ ■ British Council, Instytuty Konfucjusza, Instytut Goethego to przykłady instytucji pracujących nad upowszechnianiem za granicą korzystnego wizerunku kultury Wielkiej Brytanii, Chin i Niemiec.

s. 251 ▸ ■ Budowanie pozytywnego wizerunku polskiej kultury za granicą jest zadaniem Instytutu Adama Mickiewicza.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, dlaczego dyfamacja jest szkodliwa dla wizerunku państwa na arenie międzynarodowej.
2. Rozstrzygnij, czy *soft power* wpływa na pozycję państwa na arenie międzynarodowej. Swoją odpowiedź uzasadnij.
3. Na podstawie informacji na temat działalności instytucji wspierających wizerunek własnej kultury poza granicami kraju napisz wypracowanie na temat znaczenia *soft power* w stosunkach międzynarodowych.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

- J. Bąbka, *Orientacja na wartości indywidualistyczne vs. kolektywistyczne jako podstawa wyjaśniania zachowań kooperacyjnych* [w:] *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, Wrocław 2012, tom 15, nr 2(58).
- *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. A. Kłoskowska, Wrocław 1991.
- M. Filipiak, *Od subkultury do kultury alternatywnej*, Lublin 1999.
- M. Filipiak, *Socjologia kultury. Zarys zagadnień*, Lublin 2002.
- W. Fydrych, *Żywoty Mężów Pomarańczowych*, Wrocław–Warszawa 2002.
- M.F. Gawrycki, *W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej*, Warszawa 2010.
- A. van Gennep, *Obrzędy przejścia*, tłum. B. Biały, Warszawa 2006.
- *Klasyczne teorie socjologiczne. Wybór tekstów*, red. P. Śpiewak, Warszawa 2006.
- J. Kloczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Warszawa 2007.
- *Kontrkultura. Co nam z tamtych lat?*, red. W. J. Burszta, M. Czubaj, M. Rychlewski, Warszawa 2005.
- M. Pęczak, *Mały słownik subkultur młodzieżowych*, Warszawa 1992.
- L. Pełka, *Rytuały – obrzędy – święta*, Warszawa 1989.
- P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2007.
- J. Tazbir, *Państwo bez stosów*, Warszawa 2009.
- H. Witek, *Wizerunek obcego. Kultury afrykańskie w relacjach Henryka Sienkiewicza, Mariana Brandysa i Marcina Kydryńskiego*, Gdańsk 2009.
- https://ec.europa.eu/eurostat – Eurostat [dostęp: 04.11.2022].
- https://www.unesco.pl/ – Polski Komitet ds. UNESCO [dostęp: 04.11.2022].
- https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/ – psychokulturowa mapa świata, badania stopnia indywidualizacji poszczególnych społeczeństw [dostęp: 04.11.2022].
- https://www.louvre.fr/en/visites-en-ligne – wirtualna wycieczka w muzeum w Luwrze [dostęp: 04.11.2022].
- https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei.html – wirtualna wycieczka w Muzeach Watykańskich [dostęp: 04.11.2022].
- http://www.vatican.va/various/basiliche/san_pietro/vr_tour/index-en.html – wirtualna wycieczka w Bazylice św. Piotra [dostęp: 04.11.2022].

IV. KULTURA – POWTÓRZENIE

Kultura współczesnego świata

Kulturę w ujęciu opisowym rozumiemy jako całokształt wierzeń, wiedzy, moralności, prawa, sztuki, obyczajów oraz zdolności i nawyków nabytych przez członków społeczeństwa. **Kulturę w ujęciu normatywnym** określa się jako zespół wzorów postępowania, zachowania się i rozwiązywania problemów charakterystycznych dla danego społeczeństwa. Kulturę możemy także podzielić na: **materialną, duchową, społeczną, osobistą, symboliczną i narodową**. Rodzajami kultury symbolicznej są: **kultura wysoka, masowa i ludowa. Kultura narodowa** to zespół działań, norm, wartości i symboli, które naród uważa za własne ze względu na ich powstanie na bazie wspólnej tradycji i doświadczeń historycznych.

s. 203 s. 203 s. 207 s. 212

Religia jako rzeczywistość społeczno-kulturowa

Religia to zespół wierzeń dotyczących świata, ludzkości i człowieka, związanych z nim zachowań oraz form organizacji społecznej. Na religię składają się: **doktryna** (poglądy), **kult** (zachowania i praktyki religijne) oraz **organizacja** (kapłani, kościół, wyznanie, sekta). Religia spełnia wiele funkcji społecznych, na przykład: integruje społeczeństwa, nadaje sens w życiu, sprawuje kontrolę społeczną i narzuca normy, kształtuje pożądane postawy, stanowi psychologiczne wsparcie. Do najliczebniejszych religii świata należą: **islam, chrześcijaństwo, hinduizm, konfucjanizm, buddyzm i judaizm**. Religia jako zjawisko społeczne odegrała w przeszłości i odgrywa obecnie dużą rolę w budowaniu polskiej tożsamości narodowej i kulturowej, m.in. dzięki takim duchownym jak: Piotr Skarga, Ignacy Krasicki, Jan Paweł II, Józef Tischner czy Jan Twardowski. We współczesnej religijności Polaków często pojawia się **rozbieżność** pomiędzy deklarowaną przynależnością do religii katolickiej a rzeczywistym wypełnianiem praktyk religijnych. Badania przeprowadzane w Europie na temat religijności wskazują, że Polacy są zaliczani do najbardziej religijnych społeczeństw.

s. 215 s. 216 s. 218–219 s. 217–220 s. 220–221 s. 223–224

Obrzędowość w polskiej kulturze współczesnej

Obrzędem nazywamy zespół czynności i praktyk o znaczeniu symbolicznym, które towarzyszą uroczystościom o charakterze religijnym lub świeckim. **Tradycja** to ogół obyczajów, norm, poglądów, zachowań właściwych jakiejś grupie społecznej, przekazywanych z pokolenia na pokolenie. **Zwyczaje** to oparte na tradycji sposoby zachowania się zbiorowości, które mają charakter nieuświadomionego naśladownictwa postępowania innych członków wspólnoty. **Obrzędem przejścia** nazywamy zmianę w życiu człowieka polegającą na jego przejściu z jednej fazy życia do drugiej, której towarzyszy odpowiedni rytuał.

s. 226 s. 226 s. 226 s. 227 s. 227–230

OBRZĘDY PRZEJŚCIA

SAKRALNE	ŚWIECKIE
(np. chrzest, pierwsza komunia, bierzmowanie, ślub, pogrzeb)	(np. pasowanie na ucznia, ślubowanie nauczyciela, osiemnaste urodziny, oczepiny)

Tradycyjna obrzędowość doroczna w naszym kraju wiąże się m.in. ze świętami Bożego Narodzenia, świętem Trzech Króli, Wielkanocą, dożynkami, topieniem marzanny, karnawałem czy nocą świętojańską.

s. 230–232

Postrzeganie innych kultur oraz subkultury młodzieżowe

s. 234–236

POSTAWY WOBEC INNYCH KULTUR

ETNOCENTRYCZNA	RELATYWISTYCZNA
(postrzeganie innych przez pryzmat własnej kultury; ta postawa może powodować deformację w postrzeganiu kultury, której nie znamy, m.in. poprzez degradację czy zniekształcanie)	(dostrzeganie różnorodności kultur prowadzące do zrozumienia innych tylko w kontekście ich własnych zasad i wartości; ta postawa prowadzi do pluralizmu kulturowego, który wyraża się poprzez akceptację lub tolerancję)

s. 236 **Kontrkultura** zwalcza wartości i normy społeczne, aby w ten sposób zapewnić jednostce wolność. Jej kontynuacją może być **kultura alternatywna**, która jednak nie sprzeciwia się normom i wartościom kultury tradycyjnej, lecz szuka innego znaczenia dla występujących w niej zjawisk, uwzględnia odmienne spojrzenie na rzeczywistość. Rodzajem kontrkultury lub kultury alternatywnej są **subkultury młodzieżowe** (np. punki, skini, hipisi, rastafarianie, goci, skaterzy, skinheadzi, squatersi, szalikowcy).

s. 237–238

Zróżnicowanie psychokulturowe świata

s. 241 Najważniejszymi wartościami dla Polaków są **rodzina, zdrowie i uczciwość**. Wartościami afirmowanymi ze względu na funkcjonowanie społeczeństwa są dla naszych rodaków **uczciwość, sprawiedliwość, życzliwość i odpowiedzialność**. W społeczeństwie polskim kierujemy się w większości przypadków takimi samymi wartościami jak w całej Europie. W Polsce przywiązuje się większą wagę **do tradycji religijnych i rodzinnych** niż w pozostałych krajach europejskich. **Indywidualizm** to postawa polegająca na kierowaniu się w życiu przede wszystkim własnym dobrem. **Kolektywizm** to postawa polegająca na kierowaniu się przede wszystkim interesem grupy. Kraje wysokorozwinięte charakteryzują się przeważnie **kulturą indywidualistyczną**, a pozostałe – **kolektywistyczną**.

s. 243

s. 243

s. 244

s. 244–245

Kultura w służbie państwa

s. 249 **Dyfamacja** to rozgłaszanie informacji fałszywych, których celem jest oczernienie i zniesławienie danej osoby lub instytucji. **Przykładem dyfamacji** stosowanej wobec Polski jest celowe określanie niemieckich obozów koncentracyjnych na ziemiach polskich jako „polskie obozy koncentracyjne". Walką z dyfamacją zajmują się między innymi takie organizacje, jak **Defamation League** i **Reduta Dobrego Imienia**. Pozycja państwa na arenie międzynarodowej jest między innymi uzależniona od ***soft power*** (miękkiej siły) polegającej na długotrwałym oddziaływaniu na społeczeństwa i rządzących za pośrednictwem kulturowej atrakcyjności własnego kraju. W tym celu państwa promują za granicą własną kulturę za pośrednictwem różnych instytucji. Wśród nich można wymienić: **British Council**, **Instytuty Konfucjusza**, **Goethe-Institut** i **Instytut Adama Mickiewicza**.

s. 249

s. 250

s. 250

s. 250

s. 250–251

s. 251

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ!

1. Przyporządkuj właściwe pojęcia do definicji.

1.	Oparcie działalności artystycznej na mechanizmach gospodarki rynkowej.
2.	Postawa charakteryzująca się uznaniem wyższości własnej kultury nad innymi.
3.	Odmiana języka ogólnonarodowego o specyficznych cechach w zależności od regionu, w którym występuje.

A.	komercjalizacja
B.	hedonizm
C.	dialekt
D.	etnocentryzm
E.	uniformizacja

2. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

a) Kulturą osobistą określamy ogół zachowań, poglądów i metod postępowania charakterystycznych dla jednostki.

b) Kultura narodowa to zespół działań, norm, wartości i symboli, które naród uważa za własne ze względu na ich powstanie na bazie wspólnej tradycji i doświadczeń historycznych.

c) Relatywizm kulturowy przejawia się w uznaniu prawa różnych mniejszości do życia według własnych przekonań i wartości kulturowych.

d) Pod opisowym pojęciem *kultura* rozumiemy zespół wzorów postępowania, zachowania się i rozwiązywania problemów charakterystycznych dla danego społeczeństwa.

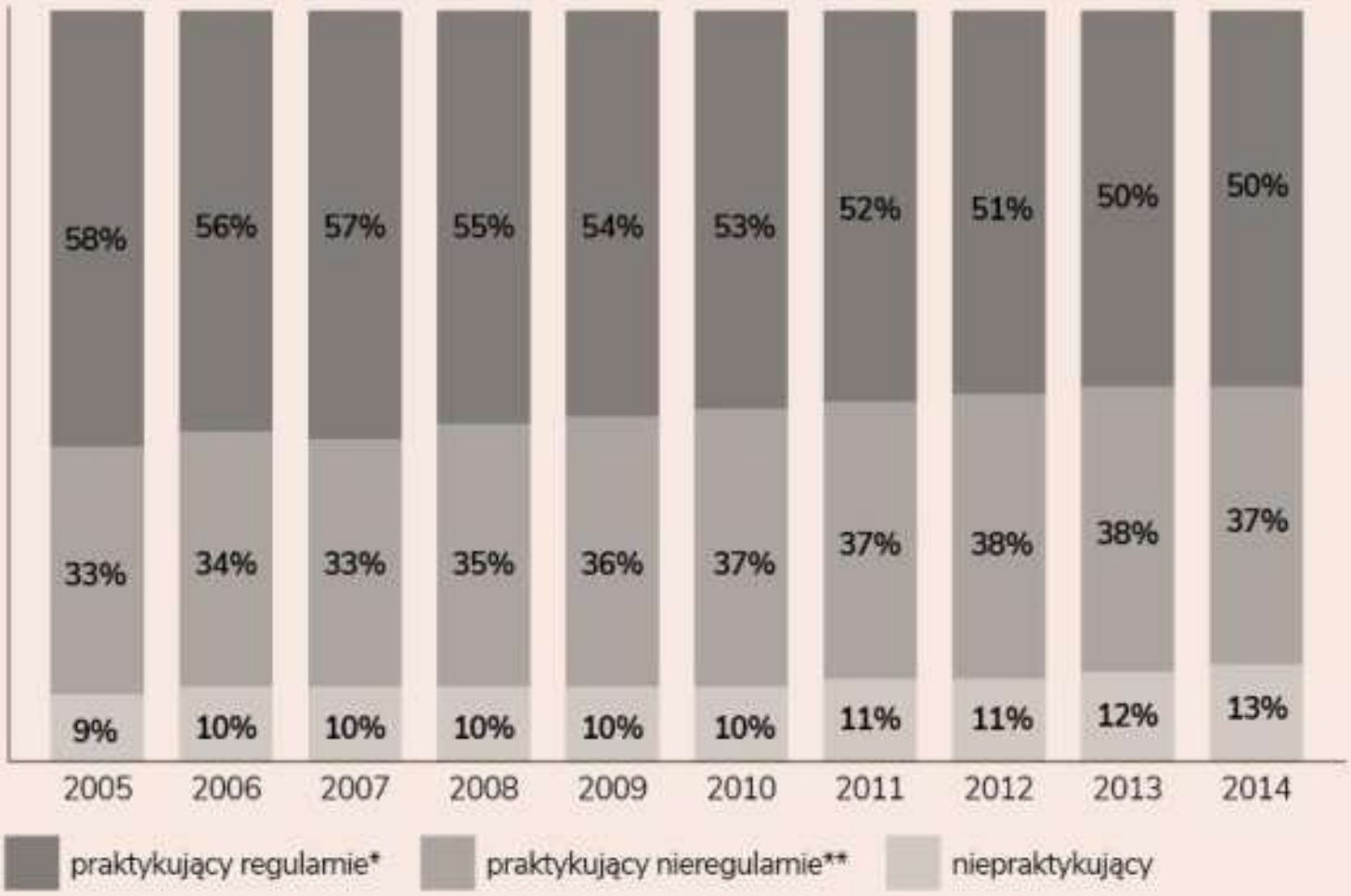
3. Przeanalizuj widoczne na ilustracji polskie stroje ludowe i przyporządkuj im właściwą nazwę.

a) stój krakowski
b) stój łowicki
c) stój podhalański
d) strój kaszubski

4. Wykonaj polecenia, odwołując się do danych zawartych na wykresie.

Uczestnictwo w praktykach religijnych Polaków

*** W przypadku kategorii „praktykujący regularnie" połączono odpowiedzi „kilka razy w tygodniu" i „raz w tygodniu".**

**** Kategoria „praktykujący nieregularnie" to połączone odpowiedzi „przeciętnie 1 lub 2 razy w miesiącu" oraz „kilka razy w roku".**

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-41 [dostęp: 04.11.2022].

a) Wyjaśnij, jaka jest tendencja w uczestniczeniu Polaków w niedzielnej mszy w przedstawionym okresie. Odwołaj się do danych statystycznych.
b) Przedstaw różnicę, jaka nastąpiła między pierwszą a drugą dekadą XXI w. w stosunku Polaków do praktyk religijnych.

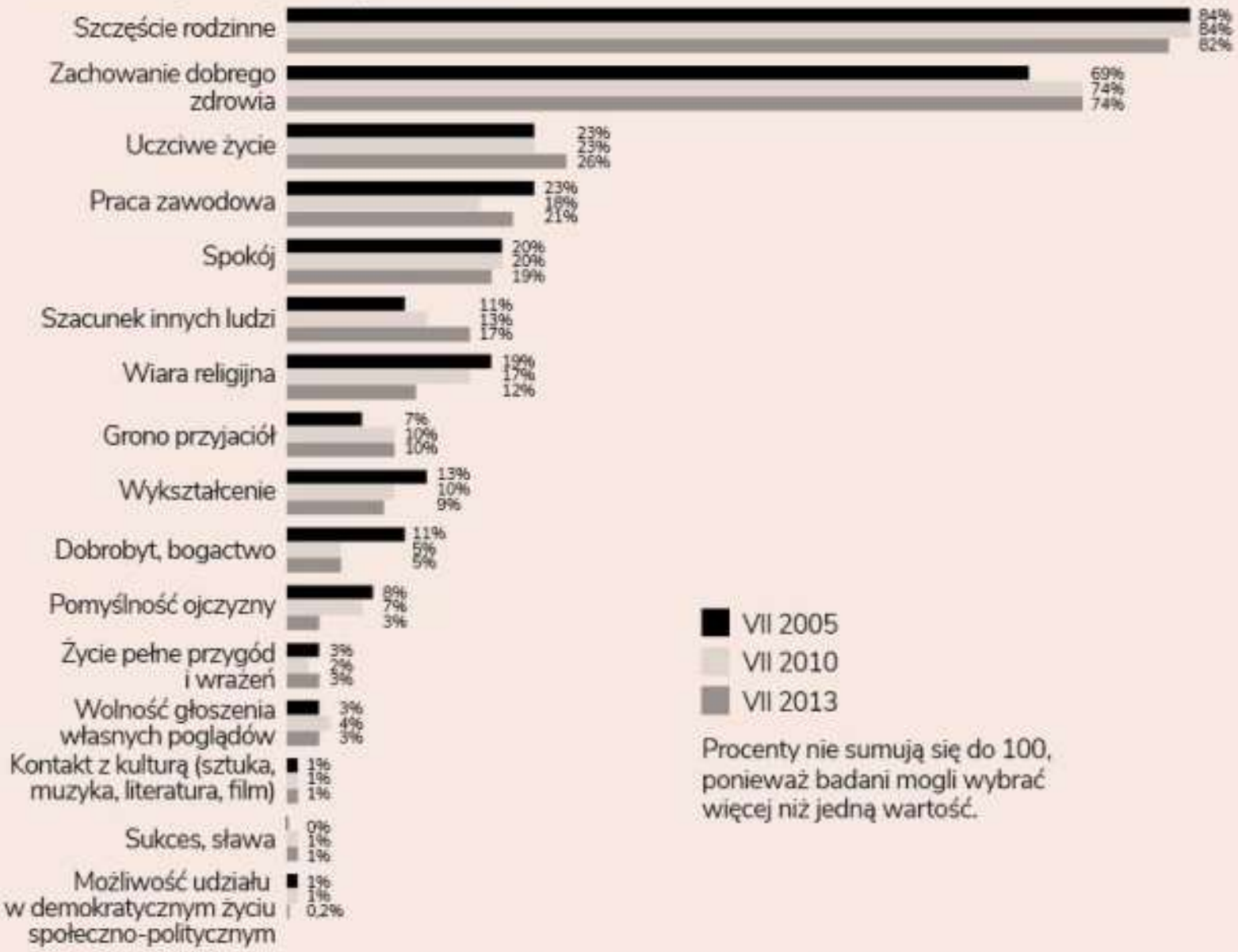
5. Rozstrzygnij, która fotografia przedstawia reprezentanta subkultury punków. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do widocznego na zdjęciu elementu.

6. Przeanalizuj dane na wykresie i wykonaj polecenia.

Wartości najważniejsze w życiu Polaków

Źródło: COBS, https://link.operon.pl/n8037-42 [dostęp: 04.11.2022].

a) Podaj, która wartość o charakterze społecznym jest dla Polaków najważniejsza.
b) Odwołując się do danych, wskaż wartość, która w przedstawionym okresie najbardziej straciła na znaczeniu.
c) Wskaż wartość, której znaczenie systematycznie rośnie.

7. Rozstrzygnij, czy przedstawiony na fotografii obrzęd przejścia ma charakter sakralny. Odpowiedź uzasadnij.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

„Polskie obozy koncentracyjne" w mediach zachodnich – brak wiedzy czy celowe działanie?

Tekst 1.

Apel niemieckich historyków ws. „polskich obozów". „Niedopuszczalne słowa"

W apelu opublikowanym 19 stycznia 2014 historycy postanowili uwrażliwić swoich kolegów na problem, który się pojawił w relacjach polsko-niemieckich. W apelu opublikowanym po niemiecku i po polsku Verband der Historiker und Historikerinnen Deutschlands stwierdza: „Sformułowania jak 'polskie obozy koncentracyjne' są słowami niedopuszczalnymi, sugerują fałszywe wyobrażenia o odpowiedzialności za zbrodnie nazistowskie".

Zrzeszenie Niemieckich Historyków apeluje do niemieckiej opinii publicznej, a szczególnie do nauczycieli historii, czyli swoich członków, o konsekwentne przeciwstawienie się powtarzającym się błędnym sformułowaniom na temat niemieckich zbrodni podczas II wojny światowej w Polsce. Zwłaszcza sformułowanie 'polskie obozy koncentracyjne' – w większości przypadków wynikające z bezmyślności – należy traktować jako słowo niedopuszczalne, zaznacza prezes Zrzeszenia prof. Martin Schulze Wessel w apelu skierowanym do ok. 3 tys. członków. Niemiecki historyk zapewnia w rozmowie z Deutsche Welle, że stosowanie tego bezsprzecznie obraźliwego dla Polaków sformułowania nie jest na pewno w większości przypadków świadomym działaniem wynikającym z przekonań politycznych czy historycznych. – Chcemy przeciwdziałać temu w dydaktyce szkolnej, chcemy uwrażliwiać na to, że obozy znajdowały się terenie okupowanej Polski, ale, że były to obozy nazistowskie – mówi prof. Schultze Wessel.

Cisza w niemieckich mediach

Sformułowanie „polskie obozy koncentracyjne" używane było kilkakrotnie w niemieckich mediach. Lecz na apel niemieckich historyków media w Niemczech jeszcze nie zareagowały. – Niemieckie media są w tej kwestii nie tak szybkie jak polskie – zaznaczył prof. Schultze Wessel. Prof. Ruchniewicz sądzi, że, biorąc pod uwagę, kto się w tej sprawie wypowiedział, chcąc nie chcąc media będą musiały na to zareagować. Dyrektor Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. W. Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego wskazuje, że problem fałszywego nazewnictwa to nie jest tylko problem Niemiec. – Przecież takie przypadki zdarzają się na całym świecie. I tu jest, tak naprawdę, apel do wszystkich, żeby z większą bacznością podchodzić właśnie do tego typu określeń, ponieważ one mogą być i są opacznie zrozumiane. Prof. Ruchniewicz podkreśla, że jest bardzo ważne, że Polacy i Niemcy osiągnęli już taki stan relacji, że mogą sobie nawzajem mówić o tym, co ich boli, czego nie rozumieją, lub też, na co powinni zwrócić szczególną uwagę.

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-43 [dostęp: 04.11.2022].

Tekst 2.

Kontrowersje w sprawie sformułowania „polskie obozy koncentracyjne"

Sformułowanie „polskie obozy koncentracyjne" co jakiś czas używane jest w zagranicznych mediach. Za każdym razem polska dyplomacja interweniuje w tej sprawie i prosi o sprostowanie informacji, a w niektórych przypadkach sprawa trafia do sądu. O „polskich obozach koncentracyjnych" m.in. napisał „The New York Times", „BBC" i „Die Welt".

Tym ostatnim przypadkiem zajmował się sąd w Warszawie, ponieważ Zbigniew Osewski pozwał gazetę za naruszenie jego dóbr osobistych, jakimi są tożsamość i godność narodowa. Jednak sąd oddalił pozew, ponieważ gazeta nie naruszyła indywidualnych dóbr osobistych, a gazeta z własnej woli przeprosiła za użyte sformułowanie.

W 2012 roku Barack Obama użył sformułowania „polskie obozy koncentracyjne" podczas laudacji na cześć Jana Karskiego w czasie ceremonii uhonorowania Karskiego Prezydenckim Medalem Wolności.

Najczęściej użycie tego sformułowania tłumaczy się, że autorzy mieli na myśli tylko położenie geograficzne obozów, a nie to, że Polacy zakładali obozy koncentracyjne. Tak w 2008 roku tłumaczył się wydawca „Die Welt" i Barack Obama po swojej wpadce w 2012 roku.

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-44 [dostęp: 04.11.2022].

V. Media we współczesnym świecie

- Komunikacja społeczna
- Funkcje mediów w państwie
- Niezależność i pluralizm mediów
- Opinia publiczna
- Marketing i kampania społeczna

1. Komunikacja społeczna

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz rodzaje mediów;
- dowiesz się, jakie są główne stacje telewizyjne i radiowe, portale internetowe, dzienniki i tygodniki;
- przedstawisz współczesne media w Polsce;
- scharakteryzujesz specyfikę jednego z tygodników opinii ze względu na odbiorcę, formę przekazu, orientację ideologiczną, typ własności;
- wskażesz rolę mediów społecznościowych w życiu politycznym.

Komunikacja społeczna i jej poziomy

Komunikacja społeczna to proces porozumiewania się polegający na tworzeniu, wymianie lub przekazywaniu informacji. Może ona przebiegać w różnych konfiguracjach społecznych. Jej uczestnikami są zarówno jednostki, jaki i grupy społeczne oraz różnorodne organizacje. Komunikacja może przybierać różne formy (zob. też temat „Komunikacja w życiu człowieka", s. 27). Jest ona także zależna od kontekstu społecznego, w którym zachodzi. Inaczej będzie przebiegać między osobami sobie bliskimi, a inaczej między obcymi.

Różnice w komunikacji społecznej wynikają także z tego, z jakim jej poziomem mamy do czynienia. Według piramidy Denisa McQuaila najniżej położonym poziomem komunikacji jest **komunikacja interpersonalna**, która zachodzi pomiędzy jednostkami. Kolejny poziom komunikacji dotyczy członków grupy, do której należy jednostka, takimi np. jak rodzina czy klasa uczniów. Ten poziom określamy mianem **komunikacji grupowej** lub **wewnątrzgrupowej**. Poziom wyżej znajduje się **komunikacja międzygrupowa**, która nie musi mieć już charakteru bezpo-

średniego. Jest ona związana z komunikowaniem się w obrębie bardziej złożonych struktur społecznych, takich jak kultury czy społeczności. Kolejna komunikacja ma charakter **organizacyjny** lub **instytucjonalny** i jest już sformalizowana. Ten poziom komunikacji społecznej jest charakterystyczny dla komunikowania politycznego i w przedsiębiorstwach, gdzie z góry są ustalone ośrodek władzy, forma kontroli oraz rola nadawcy i odbiorcy. Poziomy komunikacji społecznej zamyka **komunikacja masowa**. Ma ona charakter globalny i ogólnospołeczny, a jej charakterystyczną cechą jest wykorzystanie środków masowego przekazu, takich jak prasa, radio, telewizja i internet. Pierwotnie komunikowanie masowe było jednostronne i odbywało się w kierunku od instytucji medialnej do odbiorcy. Wraz z pojawieniem się internetu natura mediów masowych uległa modyfikacji, ponieważ interaktywność sieci wymaga wchodzenia w interakcję z użytkownikami. To doprowadziło do zatarcia się granicy pomiędzy komunikowaniem interpersonalnym a masowym oraz prywatnym a publicznym.

Rodzaje mediów

Analizując rodzaje środków masowego przekazu, należy wziąć pod uwagę kryteria stosowane do ich podziału. Wśród nich można wymienić: **zasięg i siłę oddziaływania** mediów, **kierunek przepływu informacji** oraz **sposób ich interpretacji**.

Ze względu na zasięg oddziaływania mediów możemy je podzielić na **globalne (ponadpaństwowe), ogólnokrajowe, regionalne** i **lokalne**. Ponadpaństwowy charakter mają niektóre agencje prasowe, jak amerykański Associated Press czy brytyjski Reuters albo tygodnik „The Economist" i dzienniki „Guardian" czy „New York Times". Takie środki przekazu, jak „Gazeta Wyborcza", „Gość Niedzielny", Radio Zet, stacje Polsat czy TVN mają status ogólnokrajowych i są w stanie dotrzeć do każdego odbiorcy w Polsce. Oprócz nich funkcjonują także środki masowego przekazu o charakterze regionalnym i lokalnym: lokalne stacje telewizyjne i radiowe (np. Telewizja Elbląska, Radio FaMa) oraz prasa lokalna (np. „Życie Podkarpackie", „Dziennik Stargardzki"). Mimo że ich zasięg jest ograniczony do niewielkiego obszaru, odgrywają ważną rolę w informowaniu społeczności lokalnej o najważniejszych wydarzeniach.

media o zasięgu globalnym, ogólnokrajowym, regionalnym i lokalnym

Ze względu na siłę i tempo oddziaływania mediów możemy je podzielić na media wolnego i szybkiego kroku. **Media wolnego kroku** są wolniejsze w przekazywaniu informacji, ale zarazem silniejsze w oddziaływaniu na odbiorcę, ponieważ można do nich wielokrotnie wracać i analizować ich treść w spokoju. Zalicza się do nich prasę i książki. Natomiast **media szybkiego kroku**, takie jak telewizja i radio, są w stanie przekazać nam informacje błyskawicznie, ale zarazem z tego powodu ich oddziaływanie jest o wiele słabsze. Odbiorca ma też mniej czasu na przyswojenie sobie przekazu telewizyjnego czy radiowego.

media wolnego i szybkiego kroku

Kolejnym kryterium jest podział mediów ze względu na kierunek przepływu informacji. Możemy więc mówić o **mediach tradycyjnych**, takich jak prasa, książka i telewizja, w których przepływ informacji jest jednokierunkowy: od nadawcy do odbiorcy, oraz o **interaktywnych** umożliwiających dwukierunkową wymianę informacji, czego najlepszym przykładem jest internet.

media tradycyjne oraz interaktywne

Media możemy także podzielić na zimne i gorące. Ten podział wiąże się ze sposobem interpretacji informacji. **Media zimne**, takie jak telewizja czy internet,

media zimne i gorące

Ćwiczenie

Sondaż: Kto z was regularnie czyta prasę, książki z wybranej przez siebie dziedziny, ogląda serwisy informacyjne w telewizji, wykorzystuje internet do nauki?

Ćwiczenie

Burza mózgów: Wymieńcie mass media o charakterze lokalnym działające w waszej miejscowości.

dają odbiorcy swobodę interpretacji informacji, ponieważ ma on dostęp do przekazu zarówno w postaci dźwięku, jak i wizji. Może się zatem ustosunkować do tego, co słyszy, na podstawie tego, co widzi. **Media gorące**, do których zalicza się prasę i radio, przekazując jednoznaczne informacje, narzucają już odbiorcy sposób ich interpretacji. Słuchacz lub czytelnik nie jest w stanie w momencie przekazu ich zweryfikować.

Warto wiedzieć

Nieodłącznym elementem współczesnego dziennikarstwa jest fotografia. Na rynku pojawili się fotografowie śledzący i uwieczniający słynne osoby. Określa się ich mianem paparazzi.

Ćwiczenie

Przeanalizuj ilustrację obok oraz podaj, jakimi cechami wyróżniają się paparazzi.

Agencje prasowe

funkcje i rodzaje agencji prasowych

Agencje prasowe są instytucjami gromadzącymi, opracowującymi i udostępniającymi innym podmiotom rynku medialnego zdobyte informacje. Dzielą się ze względu na zasięg terytorialny na: światowe, regionalne, krajowe i lokalne. Ze względów politycznych można je podzielić na: oficjalne (rządowe), półoficjalne (koła rządowe), niezależne (powiązane z różnymi opcjami politycznymi i gospodarczymi). Obecnie na świecie działa ponad 220 agencji, dla których pracuje tysiące reporterów i fotoreporterów.

Agencje prasowe zaczęły powstawać dzięki postępowi technicznemu już od XIX w. Pierwszą z nich założył w 1835 r. w Paryżu Charles-Louis Havas (czyt. szarl lui awas). W 1849 r. w Niemczech powstał Wolffsche Telegraphenbüro (czyt. wolfsze telegrafenbiuro). W 1851 r. w Londynie Paul Julius von Reuter (czyt. paul julius rojter) założył Reuter's Telegrams (obecnie Reuters, czyt. rojters). Jego agencja przetrwała do dziś, a odniosła sukces dzięki kablowi telegraficznemu, którym połączono Niemcy, Wielką Brytanię i USA. W 1870 r. Havas, Wolff i Reuter podpisali umowę o podziale stref wpływów informacyjnych. Havas objął Europę romańską oraz Afrykę Północną i Południową, Reuter – Wielką Brytanię i jej kolonie w Afryce i Azji, a Wolff – Europę Środkową i Północną.

Główna siedziba agencji Reuters w Londynie

Obecnie do największych agencji prasowych o zasięgu światowym należą **Reuters**, **Associated Press** (czyt. asołsiejtet pres; **AP**) oraz **Agence France Press** (czyt. eżąs frąs pres; AFP). AP została założona w 1846 r. i ma siedzibę w Nowym Jorku. Jej serwisy informacyjne są nadawane w sześciu językach. AFP z siedzibą w Paryżu założono w 1944 r. Jest kontynuatorką tradycji agencji Havasa, a jej serwisy są przekazywane w sześciu języ-

kach. Wśród liczących się agencji o zasięgu ponadpaństwowym można jeszcze wyróżnić niemiecką **Deutsche Press-Agentur** (czyt. dojcze pres agentur; DPA), rosyjską **ITAR-TASS (Informacjonnoje Tielegrafnoje Agientstwo Rossiji – Tielegrafnoje Agientstwo Suwieriennych Stran)** i arabską **Islamic Republic News Agency** (czyt. islamik repablik njus ejdżensy; **IRNA**).

Polska Agencja Prasowa (PAP) została założona przez Związek Patriotów Polskich w Moskwie w 1944 r. Od 1945 r. jest to oficjalna agencja prasowa w Polsce z siedzibą w Warszawie. W 1991 r. doszło do połączenia PAP z PAT (Polską Agencją Telegraficzną), która istniała w odrodzonej Polsce od 1918 r. Obecnie PAP kontynuuje tradycję PAT-u – rodzimej agencji informacyjnej. Ma ona 22 biura krajowe, kilkunastu stałych korespondentów zagranicznych i 70 krajowych. Jest podstawowym źródłem informacji dla polskiej prasy, radia i telewizji. Przygotowuje serwisy krajowe i zagraniczne oraz serwisy prasowe. Otrzymuje informacje z całego świata od innych agencji.

Logo Polskiej Agencji Prasowej

Prasa

Prasa jest najstarszym środkiem masowego przekazu. Tworzą ją **dzienniki ogólnopolskie** i **regionalne**, **tygodniki**, **miesięczniki**, **kwartalniki** i **roczniki** oraz **czasopisma fachowe** i **specjalistyczne**. Na polskim rynku ukazuje się kilkaset tytułów w wersji papierowej i on-line. Czytelnicy za pośrednictwem internetu mają również dostęp do prasy zagranicznej. Czytelnik, w zależności od swoich upodobań, może sięgnąć po wersję papierową lub elektroniczną prasy, na przykład o charakterze konserwatywno-liberalnym, społeczno-politycznym czy liberalno-lewicowym. Gazety codzienne jako prasa wielkonakładowa docierają do największej grupy odbiorców. Choć na świecie bardzo wiele osób nadal rozpoczyna dzień od przeglądania prasy, jej nakład od kilkunastu lat maleje. Jednym z pierwszych krajów, w którym zanotowano szybki spadek nakładów dzienników, były Stany Zjednoczone. Ta tendencja przeniosła się do Europy i dotknęła także nasz kraj. Przyczyn takiej sytuacji należy szukać przede wszystkim w prężnie rozwijających się serwisach internetowych. Coraz większa dostępność informacji zawartych na stronach internetowych powoduje spadek zapotrzebowania na prasę papierową. Dynamiczny rozwój internetu w Polsce zmusił wydawców do uruchomienia wersji on-line publikacji drukowanych. Na prowadzonych stronach internetowych można zarówno zakupić wersję papierową i elektroniczną określonego wydania, jak i skorzystać z darmowych informacji.

dzienniki, tygodniki, miesięczniki itd.

Ćwiczenie

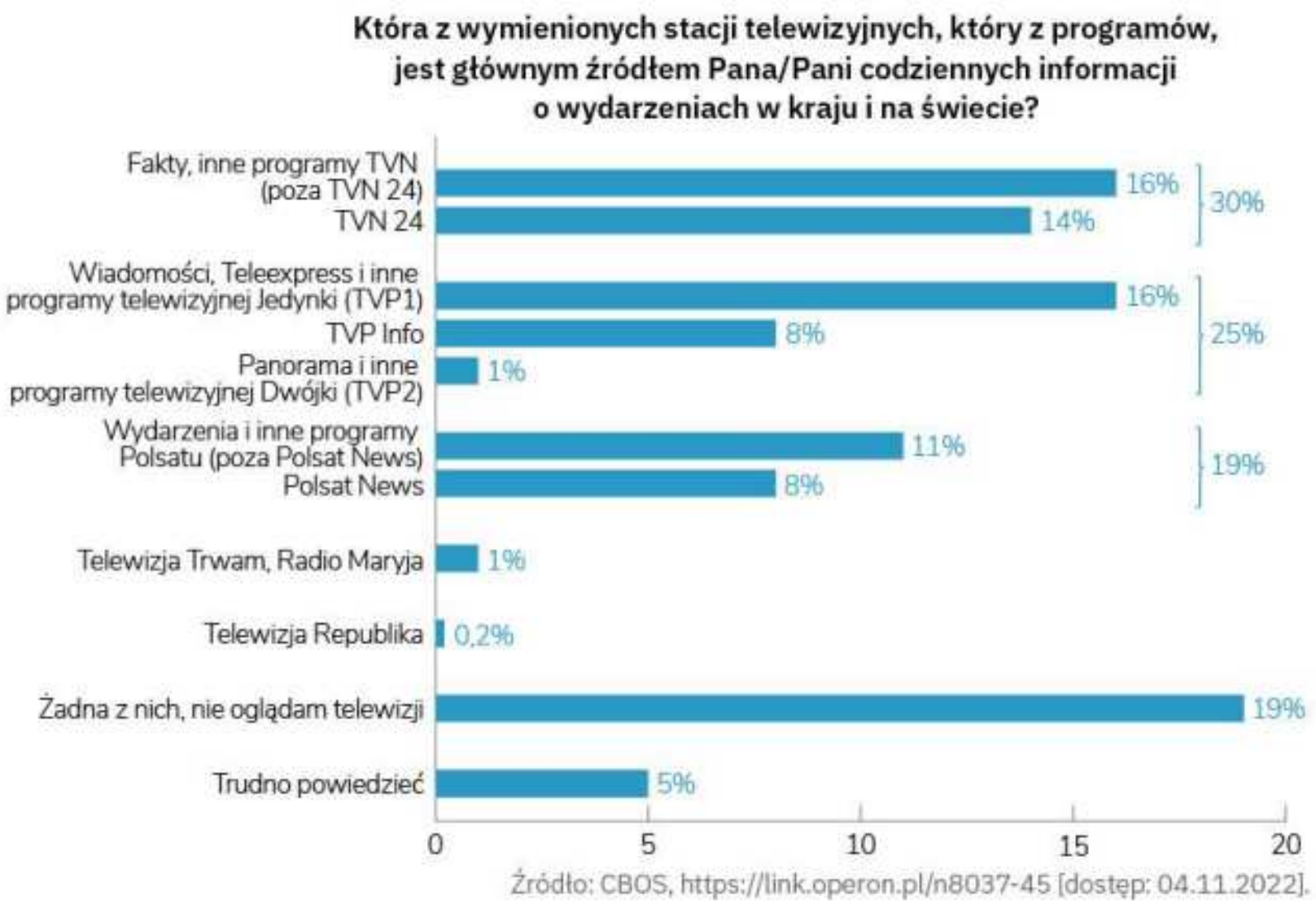
Praca w grupach: Na podstawie informacji z tabeli dokonajcie klasyfikacji pięciu dowolnych czasopism.

Warto wiedzieć

Prapoczątki prasy sięgają starożytności. W I w. p.n.e. ustanowione przez Juliusza Cezara „Acta Diurna" (czyt. akta diurna; 'codzienne wydarzenia'), naklejane w miejscach publicznych, zawierały zarządzenia władz, komunikaty czy też opisy uroczystości. Były rodzajem kroniki bieżących wydarzeń. W Chinach od VII w. do 1911 r. ukazywał się w formie drukowanej biuletyn dworu Dibao. W Europie periodyki zaczęły się ukazywać od początków XVI w. W Polsce pierwszym czasopismem był „Merkuriusz Polski Ordynaryjny", wydawany od 1661 r. na potrzeby dworu królewskiego.

Rodzaje prasy według różnorodnych kryteriów:

- częstotliwość ukazywania się (dzienniki, tygodniki, miesięczniki, kwartalniki, roczniki)
- zasięg (prasa międzynarodowa, ogólnokrajowa, regionalna, lokalna, zakładowa)
- wydawca-dysponent (rządowa, partyjna, niezależna itp.)
- ideologia (konserwatywna, liberalna, socjalistyczna, katolicka itp.)
- tematyka (ekonomiczna, kulturalno-społeczna, sportowa, filmowa, prawna itp.)
- adresat (kobieca, męska, młodzieżowa itp.)
- poziom (elitarna, popularna, bulwarowa itp.)
- funkcja społeczna (informacyjna, publicystyczna, rozrywkowa, ogłoszeniowa itp.)

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-45 [dostęp: 04.11.2022].

Radio

radiowe stacje publiczne i komercyjne

Rozgłośnie radiowe w Polsce ze względu na zasięg oddziaływania możemy podzielić na ogólnopolskie, lokalne i ponadregionalne. Drugim kryterium podziału jest ich typ własności i tu wyróżnia się **stacje publiczne** (inaczej państwowe), które są finansowane przede wszystkim z abonamentu radiowo-telewizyjnego płaconego przez obywateli, oraz **rozgłośnie komercyjne** (inaczej prywatne). Grupę rozgłośni publicznych stanowi Polskie Radio SA, na które składa się m.in. popularna Jedynka, Dwójka, Trójka, Czwórka i radia lokalne, na przykład Polskie Radio Rzeszów czy Polskie Radio Gdańsk. Te rozgłośnie oferują informacje i rozrywkę, a jednocześnie ich zadaniem jest ułatwianie dostępu do oświaty, kultury i nauki oraz popieranie polskiej twórczości. Każdy ogólnopolski program Polskiego Radia ma określony profil. W Jedynce dominują programy o charakterze informacyjnym i publicystycznym, a także komentarze dotyczące wydarzeń krajowych i światowych. Program 2. Polskiego Radia jest nastawiony przede wszystkim na promowanie kultury i w jego ramówce nadaje się audycje poświęcone polskiej literaturze, muzyce, filmowi i teatrowi. Trójka natomiast jest adresowana do młodszego pokolenia. Dominują w niej reportaże i audycje poświęcone różnym gatunkom muzyki, ale proponuje też programy informacyjne i publicystyczne. Młodzieżowy charakter ma natomiast Czwórka, która w swojej ofercie programowej skupia się przede wszystkim na muzyce.

Najstarszą stacją komercyjną w Polsce jest Radio RMF FM. Ma ono charakter muzyczno-informacyjny, z dominacją muzyki rozrywkowej. Taki sam profil ma inna popularna komercyjna stacja radiowa – Radio Zet. Popularnością wśród młodzieży cieszy się również Radio Eska, będące siecią muzycznych rozgłośni radiowych, w których audycje rozrywkowe są przeplatane lokalnymi informacjami. W eterze

funkcjonuje także Radio Maryja o charakterze narodowo-katolickim. Jego audycje są poświęcone sprawom religijnym oraz problemom społeczno-politycznym. Warto także zwrócić uwagę na Radio Tok FM, które można określić jako pierwsze radio o charakterze typowo informacyjno-publicystycznym. Nie ma ono zasięgu ogólnopolskiego, a nadaje jedynie w kilkudziesięciu miastach w Polsce oraz w internecie.

Telewizja

Telewizja towarzyszy Polakom na co dzień od 1961 r. Wtedy zaczął nadawać Program 1. Polskiej Telewizji, a 9 lat później – Program 2. Obecnie mamy dostęp do ponad 130 kanałów telewizyjnych, z których część jest polska, a część zagraniczna, lecz nadawana w naszym języku. Oprócz tego możemy oglądać kanały obcojęzyczne. Dostęp do tylu kanałów telewizyjnych możliwy jest dzięki postępowi technologicznemu. Za pośrednictwem naziemnych stacji nadawczych nie możemy już odbierać programów analogowych, które podobnie jak telewizje zachodnie przeszły na przekaz cyfrowy. Oprócz tego sygnały telewizyjne docierają do nas za pośrednictwem telewizji kablowej i platform cyfrowych, które umożliwiają odbiór sygnału za pomocą anten satelitarnych. Wraz z rozwojem internetu tworzy się telewizja internetowa.

Za pośrednictwem nadajników naziemnych mamy dostęp do kilku stacji publicznych Telewizji Polskiej S.A. (np. TVP 1, TVP 2, TVP Historia czy TVP Sport), której właścicielem jest Skarb Państwa. Możemy też oglądać telewizje komercyjne, takie jak Telewizja Polsat, do której m.in. należą Polsat, Super Polsat, TV4, TV6, oraz Grupę TVN, na którą składają się m.in. TVN, TVN7 i TTV. Oprócz tego mamy także dostęp m.in. do TV Trwam, Stopklatki TV i TV Puls, a oferta kanałów znacznie się poszerza, jeśli korzystamy z telewizji kablowej lub cyfrowej, m.in. o polskie i zagraniczne kanały tematyczne, takie jak: informacyjne (np. CNN, BBC), sportowe (np. Eurosport), przyrodnicze (np. Animal Planet), historyczne (np. Discovery Historia, Polsat Viasat History), filmowe (np. Cinemax), rozrywkowe (np. ATM Rozrywka, Comedy Central), muzyczne (np. Eska Rock TV), o różnorodnej tematyce (np. Discovery Channel).

telewizyjne stacje publiczne i komercyjne

Ranking oglądalności stacji telewizyjnych w Polsce w 2022 r.

WSZYSCY		16–49 LAT	
TVP1	8,44%	**TVN**	9,67%
TVP2	7,44%	**Polsat**	7,64%
TVN	7,43%	**TVP2**	5,87%
Polsat	7,31%	**TVP1**	5,17%
TVN24	5,65%	**TVN7**	4,15%
TVP Info	4,77%	**TV Puls**	3,49%
TV4	3,14%	**TVN24**	2,98%
TVN7	3,02%	**TV4**	2,90%
TV Puls	3,01%	**TTV**	2,63%
Polsat News	1,78%	**TVP Info**	2,05%

Źródło: Wirtualne Media (2022 rok, Polska) [w:] https://link.operon.pl/n8037-46 [dostęp: 04.11.2022].

Warto wiedzieć

Abonament radiowo-telewizyjny można opłacić w każdym punkcie Poczty Polskiej do 25. dnia każdego miesiąca. Przy opłaceniu abonamentu z góry za cały rok płacimy za 11 miesięcy. Ściągalność abonamentu wynosi w Polsce około 45%, podczas gdy w Wielkiej Brytanii – około 90%.

Warto wiedzieć

Eter to określenie przestrzeni, w której rozchodzą się fale radiowe. W przeszłości naukowcy mieli problem z opisaniem zjawiska fal radiowych, ponieważ rozchodzą się one nawet w próżni. Wymyślili więc, że musi istnieć tajemnicza substancja, która przenosi fale radiowe. Dopiero Albert Einstein (czyt. ajnsztajn) udowodnił, że się mylili, bo nawet próżnia nie jest absolutnie pusta. Przenika ją energia pól elektrycznych i magnetycznych.

Ćwiczenie

1. Porównaj wyniki oglądalności stacji publicznych z komercyjnymi na podstawie danych z tabeli na poprzedniej stronie i określ, które mają więcej odbiorców.
2. Określ poziom oglądalności stacji informacyjnych.
3. Na podstawie własnej wiedzy podaj przyczyny i skutki wysokiego poziomu oglądalności.
4. Porównaj wyniki oglądalności wszystkich respondentów z wynikami oglądalności wśród telewidzów w wieku 16–49 lat. Wyciągnij wniosek dotyczący różnic między tymi wynikami.

Internet jako źródło informacji

funkcje internetu

Coraz większą rolę w życiu społecznym odgrywa **internet**, który oferuje nieograniczony czasowo dostęp do gier, artykułów, filmów i informacji. W dodatku zaczyna spełniać specyficzne funkcje, które w przypadku innych mediów są niemożliwe lub bardzo ograniczone. Wystarczy tylko zwrócić uwagę na funkcję komunikacyjną, którą internet realizuje bezpośrednio dzięki komunikatorom, czatom, kamerom internetowym. Umożliwia tym samym wymianę informacji i poglądów z ludźmi na całym świecie. Coraz częściej zwraca się także uwagę na to, że internet przyczynia się do budowania specyficznej wspólnoty ludzi funkcjonujących w cyberprzestrzeni.

konieczność weryfikacji informacji

Sięgając jednak do informacji zamieszczonych na stronach internetowych, trzeba wykazać się odpowiednią dozą krytycyzmu. Należy bowiem pamiętać, że zamieszczone tam treści mogą być rzetelnymi i wiarygodnymi wiadomościami, ale także opiniami i komentarzami opartymi na niepełnej wiedzy lub plotkach. Dlatego podczas korzystania z zasobów sieci należy przede wszystkim ocenić wiarygodność stron oferujących informacje i o ile jest to możliwe – zweryfikować treści z innymi źródłami. Zasadniczo najbardziej rzetelne powinny być informacje czerpane ze stron instytucji publicznych (np. ministerstw, NBP, GUS). Aby uniknąć powoływania się na fałszywe informacje (tzw. *fake news* – informacje nieprawdziwe, często sensacyjne, celowo wprowadzające w błąd) warto sprawdzać, czy dany artykuł podaje autora i źródło oraz czy autor jest ekspertem w danej dziedzinie, a także oddzielać opinie piszącego od faktów. W internecie są również dostępne strony, które sprawdzają wiarygodność informacji.

Media społecznościowe

dostępność mediów społecznościowych

Postęp technologiczny umożliwiający powszechny dostęp do internetu za pośrednictwem urządzeń mobilnych, takich jak tablety czy smartfony, przyczynił się do rozwoju i coraz większego wpływu na człowieka **mediów społecznościowych (ang. social media)**. Dzięki różnorodnym aplikacjom pojawiła się możliwość natychmiastowej wymiany informacji między ich użytkownikami. Każdy użytkownik takiej aplikacji może tworzyć interaktywny dialog z dowolnym innym użytkownikiem mieszkającym nawet w odległym zakątku kuli ziemskiej, pod warunkiem że znajduje się on w zasięgu internetu.

Media społecznościowe mają różną formę. Mogą to być zarówno portale społecznościowe, blogi, fora dyskusyjne, jak i gry społecznościowe. Jednym z najpopu-

larniejszych tego typu mediów w Polsce i na całym świecie jest portal Facebook, z którego korzysta około 2 miliardów użytkowników na świecie. Serwis ten umożliwia udostępnianie informacji, zdjęć, filmów oraz reagowanie na te treści przez innych użytkowników. Poza tym można w nim tworzyć grupy, wydarzenia i podejmować działania reklamowe. Z tych powodów jest on m.in. wykorzystywany w życiu politycznym. Na Facebooku swoje strony posiadają politycy, partie polityczne oraz instytucje rządowe i pozarządowe. Na podstawie zamieszczanych tam informacji można dokonać analizy postaw pojedynczych ludzi, grup społecznych i zawodowych, a nawet całych społeczeństw i wykorzystać je w kampanii wyborczej. Z kolei z możliwością analizy przeogromnych danych dotyczących aktywności użytkowników w najpopularniejszym portalu społecznościowym na świecie wiąże się także niebezpieczeństwo manipulacji ludźmi i wywierania wpływu w celu uzyskania poparcia w wyborach lub innego korzystnego rozwiązania politycznego.

rola mediów społecznościowych w polityce

niebezpieczeństwo manipulacji

Teoretycznie mogłoby się wydawać, że tego typu media, rozpowszechniane za pomocą internetu powinny charakteryzować się pełną wolnością słowa i być wolne od cenzury, którą dużo łatwiej zastosować w mediach tradycyjnych. Pod pojęciem **cenzury** na ogół rozumiemy urzędowe kontrolowanie wszelkich przekazywanych informacji pod kątem interesu politycznego lub obyczajowego, zanim zostaną one opublikowane przez środki masowego przekazu. Cenzurą określa się też świadome wprowadzanie w błąd poprzez selektywny dobór informacji, które są rozpowszechniane masowo. Takie działanie powoduje pożądaną manipulację światopoglądem lub poziomem świadomości. Jest niczym innym jak ograniczaniem wolności słowa jednej osoby bądź instytucji przez inną, która jest uprawniona do weryfikacji przekazywanych treści.

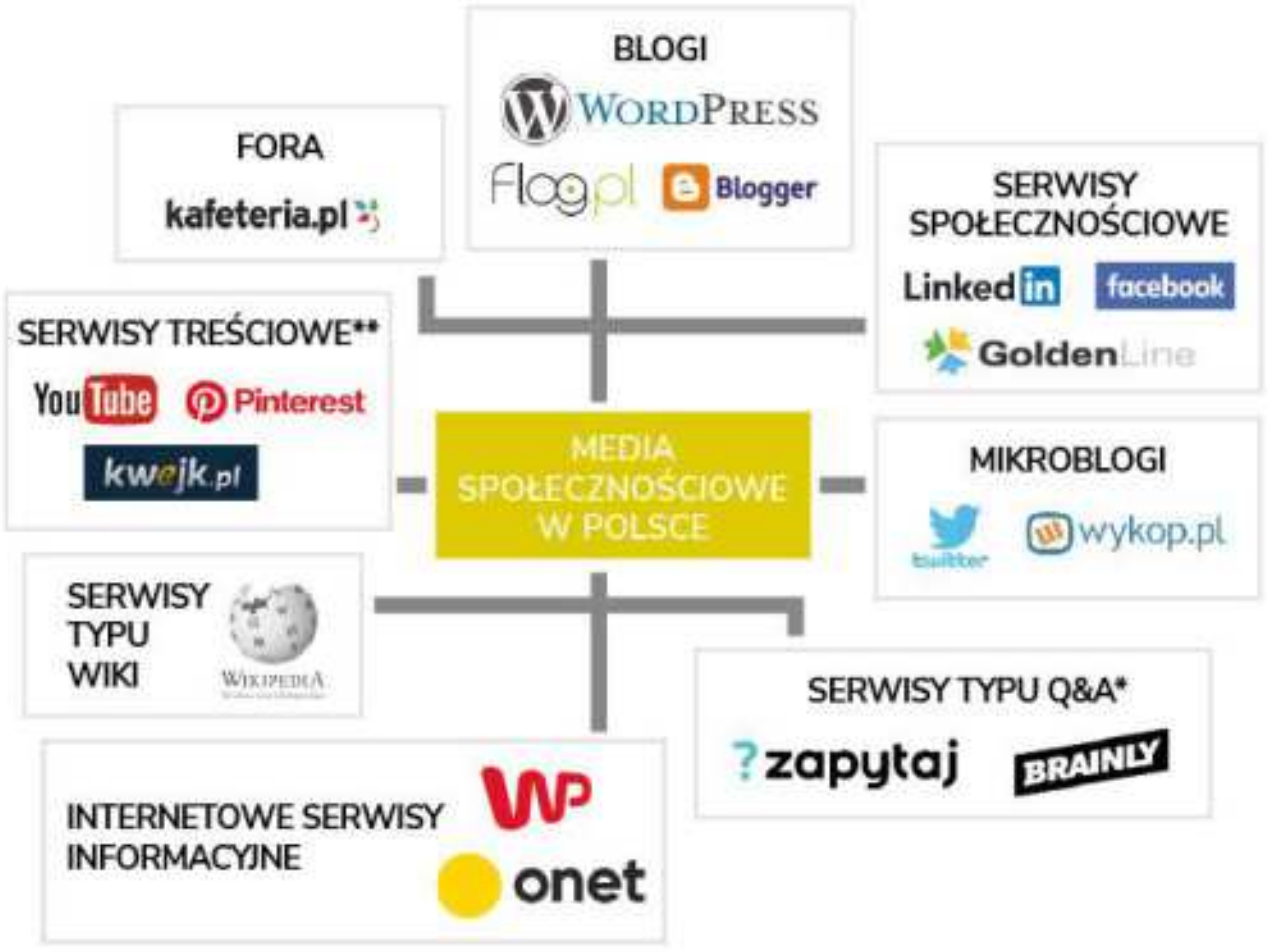
cenzura

Coraz częściej spotykamy się także z **cenzurą w mediach społecznościowych** obecnych na platformach, na których można prowadzić własne profile. Za treści zamieszczane na takich platformach odpowiedzialność prawną ponoszą ci, którzy je opublikowali lub ich właściciele. Zdarza się jednak, że platformy stosują **cenzurę uprzednią** (prewencyjną), a więc bez żadnego wyroku sądowego. Taka sytuacja miała miejsce w Stanach Zjednoczonych, gdzie zablokowano na Facebooku i Twitterze prywatne konta prezydenta Donalda Trumpa. Pretekstem było wtargnięcie jego zwolenników, którzy nie zgadzali się z wynikami wyborów z roku 2020, do Kongresu USA. Platforma uzasadniła zablokowanie konta „podżeganiem do przemocy". Podobna sytuacja miała miejsce w Polsce, gdzie na Facebooku zablokowano oficjalne konto partii politycznej Konfederacja, między innymi za wpisy dotyczące zasad walki z COVID-19 i środków ostrożności z tym związanych.

Facebook nie jest jedynym medium społecznościowym wykorzystywanym na świecie. Dużą popularnością cieszy się także Twitter, który stwarza możliwość mikroblogowania; Linkedin umożliwia nawiązywanie kontaktów zawodowych; YouTube zawiera materiały filmowe, które możemy oceniać i komentować; z kolei Instagram stał się narzędziem reklamowym dla wielu światowych marek dzięki możliwości publikowania zdjęć i krótkich filmów. Media społecznościowe odgrywają ważną rolę w życiu współczesnego człowieka i w polityce. A wspo-

rodzaje mediów społecznościowych

mniane wyżej portale stanowią tylko niewielką część mass mediów tego typu (por. infografika poniżej).

*Q&A – serwisy typu „pytanie i odpowiedź" (ang. *question and answer*), w których można otrzymać odpowiedź na każde zadane pytanie z jakiejkolwiek dziedziny.

**Serwisy treściowe – takie, które zawierają przede wszystkim filmy i obrazy umieszczane przez internautów.

Na podstawie: J. Roszkowski, T. Stefanowski, *Media społecznościowe w Polsce*, https://link.operon.pl/n8037-47 [dostęp: 22.03.2019].

Powstawanie zjawiska baniek informacyjnych

Coraz częstszą praktyką, a zarazem problemem, jest czerpanie informacji za pośrednictwem serwisu społecznościowego, jakim jest Facebook, który umożliwia użytkownikom dzielenie się wiadomościami i zdjęciami. Korzystanie z Facebooka i innych portali społecznościowych tworzy sztuczne przekonanie, że wszyscy podzielają podobne do naszych opinie. Pozostajemy bowiem w kręgach osób podobnych, a „inteligentne" wyszukiwarki same podpowiadają nam informacje, którymi wcześniej się zainteresowaliśmy. Prowadzi to do powstania **bańki informacyjnej**, określanej też mianem **bańki filtrującej**. Jest ona efektem podpowiadania nam przez sztuczną inteligencję wyselekcjonowanych wiadomości, dobranych na podstawie pozostawionych przez nas informacji („śladów") w sieci, takich jak nasza lokalizacja czy historia wyszukiwania. Zostajemy w ten sposób zamknięci w obrębie poglądów, które są podobne do naszych, a odcięci od informacji przedstawiających odmienne punkty widzenia. Z takim rozwiązaniem mamy na przykład do czynienia podczas przeglądania spersonalizowanych wyników wyszukiwań w Google'u i informacyjnych strumieni na Facebooku.

bańka informacyjna ▸

Podsumowanie lekcji

- Media możemy podzielić ze względu na ich specyfikę, zasięg, siłę i tempo oddziaływania, kierunek przepływu informacji oraz sposób ich interpretacji. s. 261–262
- Agencje prasowe zajmują się pozyskiwaniem, gromadzeniem, opracowywaniem i udostępnianiem informacji z całego świata innym podmiotom rynku medialnego. s. 262
- Prasę w Polsce tworzą dzienniki ogólnopolskie i regionalne, tygodniki, miesięczniki oraz czasopisma fachowe i specjalistyczne. s. 263
- Radio i telewizję dzieli się na stacje publiczne i komercyjne. s. 264–265
- Polacy mają dostęp do mediów zarówno krajowych, jak i zagranicznych. s. 264–265
- Internet stanowi coraz częściej główne źródło informacji, które jednak powinny być poddane odpowiedniej weryfikacji. s. 266
- Media społecznościowe odgrywają coraz większą rolę w życiu politycznym. s. 266–267
- Powstanie zjawiska bańki informacyjnej powoduje, że użytkownik internetu zostaje zamknięty w kręgu poglądów, które są mu bliskie, a odcięty od informacji przedstawiających odmienne punkty widzenia. s. 268

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Scharakteryzuj wybrane lokalne mass media, które działają w twoim regionie.
2. Oceń rolę prasy wielkonakładowej w debacie publicznej.
3. Uzasadnij znaczenie internetu jako środka masowego przekazu.
4. Przeprowadź w klasie sondaż na temat popularności poszczególnych stacji radiowych odbieranych w waszym regionie.
5. Opracuj w formie eseju temat: „Wpływ poszczególnych mediów na kształtowanie opinii publicznej młodego pokolenia".
6. Scharakteryzuj wybrany przez siebie tygodnik opinii (tygodnik społeczno-polityczny) wydawany w naszym kraju ze względu na odbiorców, formę przekazu, orientację ideologiczną i typ własności.
7. Znajdź w internecie pięć różnych stron WWW z informacjami na wybrany przez siebie temat i dokonaj ich analizy porównawczej pod kątem rzetelności i wiarygodności. Wykorzystaj zarówno portale informacyjne, jak i prywatne strony internetowe.
8. Scharakteryzuj rolę mediów społecznościowych w życiu politycznym we współczesnym świecie.

2. Funkcje mediów w państwie

NA TEJ LEKCJI:

- krytycznie przeanalizujesz przekazy medialne;
- scharakteryzujesz rolę współczesnych mediów;
- przeanalizujesz przebieg debaty publicznej na wybrany temat;
- porównasz przekazy różnych mediów dotyczące tych samych wydarzeń i procesów oraz sformułujesz własną opinię na temat wydarzeń na podstawie poznanych faktów;
- wyjaśniasz podstawowe techniki manipulacji wykorzystywane w mediach.

Ćwiczenie

Wyjaśnijcie, jak rozumiecie misję mediów publicznych (radia i telewizji).

Funkcje mediów w państwach demokratycznych

media w państwie demokratycznym

Mass media stanowią obecnie nieodłączny element życia większości ludzi na całym świecie. Zalicza się do nich prasę, radio, telewizję, internet, książki i fonografię[1]. Etymologia pojęcia *media* ma korzenie w łacinie. W języku łacińskim wyraz ten znaczy tyle co 'środkowy' lub 'pośredniczący'. Zatem sama nazwa środków masowego przekazu wyjaśnia ich podstawową funkcję – są one postrzegane jako instytucje służące do pośredniczenia w przekazywaniu społeczeństwu różnorodnych informacji. Zmieniający się z dnia na dzień świat powoduje także poszerzanie zakresu funkcji realizowanych przez środki masowego przekazu.

funkcja informacyjna

Mimo iż mass media realizują obecnie szereg różnych funkcji, to ciągle najważniejszą z nich jest **przekaz informacji**. Dzięki postępowi technicznemu jest on realizowany w atrakcyjny sposób i wiadomości docierają do odbiorcy bardzo szybko. Dominującą pozycję w tym zakresie uzyskały obecnie media elektroniczne, takie jak serwisy internetowe oraz internetowe transmisje programów radiowych i telewizyjnych. Maleje natomiast pozycja prasy codziennej – najstarszego masowego środka przekazu, która z tego powodu szuka swojej przestrzeni w świecie wirtualnym poprzez uzupełnianie wydań drukowanych elektronicznymi, możliwymi do odczytania na komputerach i urządzeniach mobilnych.

funkcja opiniotwórcza

Informacje przekazywane przez mass media mają duży wpływ na odbiorców. Mogą wywoływać zarówno pozytywne, jak i negatywne reakcje. Mogą także **kształtować ich opinię** (zob. też s. 286). Wystarczy przypomnieć historyczne już strajki robotników w Polsce w 1976 r., które wybuchły po ogłoszeniu w telewizji przez władze PRL podwyżek cen na artykuły konsumpcyjne. Przykładem jest także wzrost zainteresowania w Polsce sportami zimowymi po nagłośnionych w mediach sukcesach skoczka narciarskiego Adama Małysza, biegaczki narciarskiej Justyny Kowalczyk, a w sezonie 2022/2023 Dawida Kubackiego, Piotra Żyły i Kamila Stocha. W takich przypadkach możemy mówić o **opiniotwórczej funkcji** mediów. Wyeksponowanie tych informacji może bowiem podkreślić lub pomniejszyć ich znaczenie i w ten sposób zwrócić na nie uwagę społeczeństwa, a w konsekwencji – ukształtować opinię publiczną. Wpływ na nią mają m.in. **serwisy informacyjne, różne specjalistyczne**

[1] Fonografia – działalność polegająca na wydawaniu płyt, taśm i kaset z zapisem dźwięku.

czasopisma, tygodniki opinii czy **programy publicystyczne**. Ważne jest jednak, aby informacje były przedstawiane przez media w rzetelny sposób i zgodnie z prawdą.

media a udział w debacie publicznej

Media ułatwiają także udział w debacie publicznej – bardzo często są jej podmiotem sprawczym, gdyż organizują debatę i transmitują ją szerokiemu gronu odbiorców. **Debata publiczna**, w przeciwieństwie do dyskusji czy rozmowy, ma charakter zorganizowanego wzajemnego oddziaływania adwersarzy. W państwie demokratycznym debatę uważa się za istotny element prawidłowego sprawowania władzy. Kluczowy dla debaty jest dobór jej uczestników, uwzględniający osoby reprezentujące różne opinie, stanowiska czy różne dziedziny wiedzy. Uczestnicy debaty powinni posiadać rzetelną wiedzę na poruszany temat. Istotną rolę w debacie odgrywa prowadzący, który jest przeważnie dziennikarzem organizującym wymianę opinii. Celem debaty jest przedstawienie przez każdego z oponentów własnego punktu widzenia na określony temat i dążenie do osiągnięcia konsensusu. W Polsce w debatach publicznych biorą udział przede wszystkim politycy oraz eksperci. Rzadko uczestniczą w nich przedstawiciele organizacji pozarządowych, a „zwykli" obywatele pojawiają się w nich zazwyczaj jako osoby poszkodowane (np. w programach „Sprawa dla reportera" czy „Uwaga"). Dlatego też opinia publiczna w polskich debatach jest przywoływana jako argument w sporze – za pośrednictwem badań sondażowych. Rola wyników badań opinii publicznej w takiej debacie jest jednak bardzo duża. Stanowi ważne uzasadnienie podejmowania decyzji publicznych, a także jest istotnym narzędziem w walce o głosy obywateli w kampaniach wyborczych.

Ćwiczenie

W jakim stopniu mass media kształtują opinię publiczną?

funkcja edukacyjna, kulturotwórcza, rekreacyjna (rozrywkowa)

Media pełnią również **funkcje edukacyjne, kulturotwórcze** i **rekreacyjne (rozrywkowe)**. Oferują one różnego rodzaju filmy, koncerty, teleturnieje, programy edukacyjne, spektakle teatralne, krzyżówki, artykuły, seriale i plotki. Dzięki nim potencjalny czytelnik, słuchacz czy widz może zetknąć się z dorobkiem kultury światowej i narodowej. Stworzenie dostępu do kultury i treści edukacyjnych na masową skalę jest pozytywnie ocenianie, gdyż umożliwia kontakt z kulturą i nauką osobom, które są narażone na wykluczenie z tych sfer (z różnych obiektywnych przyczyn nie mogą korzystać z dorobku kulturalnego za pośrednictwem teatru, sal koncertowych, muzeów, szkół i innych placówek edukacyjnych). Z drugiej strony ma ono także wydźwięk negatywny, ponieważ media, stając się konkurencją dla tych instytucji, mogą przyczyniać się do spadku zainteresowania obywateli bezpośrednim kontaktem z różnymi przejawami kultury. Innym negatywnym aspektem jest poziom proponowanej przez mass media oferty kulturalnej, w której z roku na rok jest coraz mniej ambitnych wydarzeń kulturalnych (kultury wysokiej), a coraz więcej taniej rozrywki i popkultury. Wydawcy tłumaczą tę tendencję niską oglądalnością wymagających przekazów medialnych. Z drugiej jednak strony media edukują i kształtują odbiorcę. Jeśli oferta będzie zawierała tylko łatwe i przyjemne w odbiorze pozycje, widz nie będzie miał okazji rozwijać się intelektualnie czy kulturalnie.

Warto wiedzieć

Długotrwałe uzależnienie odbiorców od mediów i przekonanie, że dzięki aktualnym informacjom bardziej świadomie i aktywnie uczestniczą w życiu społecznym, prowadzi do dysfunkcji narkotyzującej. Termin ten został wprowadzony przez Paula Lazarsfelda (czyt. pola lazarsfilda) i Roberta Mertona w opisanej w 1948 r. typologii roli mediów masowych. Dysfunkcja narkotyzująca jest negatywnym skutkiem długofalowego oddziaływania środków masowego przekazu na odbiorców.

funkcja integracyjna

Warto również wspomnieć o **funkcji integracyjnej** mediów. Środki masowego przekazu uczestniczyły w procesie jednoczenia się zarówno małych społeczności, jak i całych narodów. Obecnie prasa, radio i telewizja pełnią funkcję integratora zróżnicowanych religijnie, etnicznie czy językowo społeczeństw.

funkcja kontrolna

Ważną rolę w państwie demokratycznym media odgrywają w zakresie **nieformalnej kontroli społecznej**. Funkcja kontrolna polega na śledzeniu poczynań władz, instytucji i osób publicznych pełniących odpowiedzialne funkcje. Dzięki temu dziennikarze mogą zapobiegać nadużyciom, a w przypadku ich wykrycia mogą doprowadzić do ukarania winnych. Taką interwencyjną funkcję realizują na przykład dziennikarze śledczy, opisujący i wyjaśniający sprawy, które powinny być przedmiotem dochodzenia policji czy prokuratury. Często dają oni początek śledztwom i wymuszają zdecydowaną reakcję polityczną.

Ćwiczenie

Ustal, jaką funkcję mediów przedstawia poniższa ilustracja. Odpowiedź uzasadnij.

Należy pamiętać, że nie da się jednoznacznie ocenić ważności poszczególnych funkcji pełnionych przez media. Ich znaczenie jest zmienne i wynika z istniejącej sytuacji w danym państwie. W systemach, w których dominuje korupcja, rośnie znaczenie funkcji kontrolnej, a w systemach, w których media są niezależne, a państwo praworządne, ważniejsza jest funkcja informacyjna. Natomiast w przypadku ograniczenia wolności mediów i przejęcia nad nimi kontroli przez państwo zaczyna dominować funkcja propagandowa (np. w celu kształtowania odpowiednich postaw) oraz rozrywkowa (np. w celu odwrócenia uwagi społeczeństwa od istotnych kwestii politycznych, społecznych czy gospodarczych).

Zdjęcie przedstawia Kamila Stocha, zwycięzcę turnieju Pucharu Świata w Zakopanem w 2018 r. Skoki narciarskie, w których bierze udział należąca do światowej czołówki polska reprezentacja, są transmitowane w telewizji, w radiu oraz obszernie komentowane w gazetach i serwisach informacyjnych.

Zadania i funkcje mass mediów według Denisa McQuail'a (czyt. denysa makłeila)	
Informacja	poprzez dostarczanie informacji o wydarzeniach i sytuacji w społeczeństwie, kraju i na świecie (np. informacje w gazetach codziennych, tygodnikach opinii, w radiu, telewizji, serwisach internetowych)
Korelacja	poprzez wyjaśnienie, interpretowanie oraz komentowanie znaczenia i sensu wydarzeń oraz informacji (np. komentarze publicystów, polityków w prasie; komentatorskie spotkania publicystów czy polityków itp. w radiu czy telewizji; wywiady w prasie, radiu, w telewizji, serwisach internetowych; autorskie programy publicystyczne w telewizji; transmisje z debaty prezentującej różne stanowiska na dany temat)
Kontynuacja	poprzez wyrażanie dominującej kultury oraz subkultur, prezentowanie nowych wydarzeń kulturalnych, wytwarzanie i utrzymywanie wspólnoty wartości (np. transmisje z koncertów, festiwali, przedstawień i innych wydarzeń kulturalnych, relacje z gal wręczania nagród za wybitne osiągnięcia kulturalne)
Rozrywka	poprzez organizowanie zabawy i relaksu, redukowanie napięcia społecznego (np. programy rozrywkowe, quizy i konkursy, seriale, filmy, słuchowiska radiowe)

Mobilizacja	poprzez kampanie społeczne reklamowane i prowadzone w mediach, dotyczące aktualnie ważnych problemów (np. reklamy w mediach, transmisje z konferencji organizowanych w celu zapoznania opinii publicznej z problemem, transmisje z debat prezentujących różne stanowiska)

Funkcje mediów w państwach niedemokratycznych

media w państwach niedemokratycznych

Rola mediów w państwach niedemokratycznych jest poważnie ograniczona. Oczywiście możemy mówić o funkcji informacyjnej, rekreacyjnej, edukacyjnej oraz kulturotwórczej, ale w każdym przypadku media są kontrolowane przez organy władzy państwowej. W związku z monopolem państwa na środki masowego przekazu nie ma mowy w takich ustrojach o niezależności mediów, a co za tym idzie – o wypełnianiu przez nie funkcji kontrolnej wobec osób sprawujących władzę. Głównym zadaniem mediów w takich krajach jest kształtowanie opinii publicznej poprzez przekazywanie oficjalnej ideologii obowiązującej w państwie. Wykreowany w ten sposób świat niewiele ma wspólnego z rzeczywistością, lecz ludzie postrzegają go jako prawdziwy, ponieważ są odcięci przez władzę od innych informacji. Takie wykorzystanie mediów ogranicza ich rolę przede wszystkim do **funkcji propagandowej**[2], która w wielu przypadkach odnosi pożądane przez władze skutki. Wystarczy tutaj wspomnieć tłumy Niemców skandujące poparcie dla Hitlera czy miliony Rosjan opłakujących śmierć Stalina. W jednym i drugim przypadku radio i prasa spełniły swoją funkcję propagandową, ułatwiając dyktatorom sprawowanie władzy. Było to między innymi możliwe dzięki zastosowaniu odpowiedniej **socjotechniki**, czyli zespołu technik służących osiągnięciu określonych celów poprzez manipulację społeczeństwem. Pojęciem szerszym od socjotechniki jest pojęcie inżynierii społecznej, która zajmuje się możliwościami przebudowy społeczeństwa. Socjotechnika w odniesieniu do grup społecznych bądź też całego społeczeństwa dotyczy racjonalnego działania, ukierunkowanego na przywiązanie do określonego sposobu pojmowania rzeczywistości. Prowadzi ona do subiektywnego stymulowania ludzkich postaw, celów do realizacji oraz idei, które należy urzeczywistnić. Przejawem stosowania przez media propagandy i socjotechniki jest przeważnie ich mała wiarygodność i stronniczość.

funkcja propagandowa

Prezentacja wiadomości w mediach

Taki ekspert jak dyrektor BBC powiedział, że wiadomości telewizyjne są pewną formą widowiska. Potwierdzają to wyniki badań nad motywami oglądania wiadomości telewizyjnych – okazało się, że większość telewidzów chce się zabawić i rozerwać, a chęć uzyskania informacji jest jedynie drugorzędnym motywem oglądania wiadomości. [...] gdy osoby odpowiedzialne za ułożenie programu dziennika telewizyjnego decydują, które wydarzenie uwzględnić [...], to decyzję swą, przynajmniej w części, podejmują na podstawie widowiskowej wartości materiału. Odcinek filmu przedstawiający wielką metropolię zalaną falami powodzi ma znacznie większą wartość widowiskową niż odcinek poświęcony tamie, którą zbudowano, aby zapobiec takim powodziom: po prostu widok spokojnie płynącej rzeki nie jest nazbyt podniecający. A przecież zapobieżenie powodziom może być ważniejszą wiadomością.

[2] Propagandowy – przymiotnik pochodzący od słowa *propaganda*. Oznacza ono głoszenie poglądów, które mają na celu ukształtowanie pożądanych postaw wśród jednostek lub zbiorowości.

[...] Tak więc głównym tematem dziennika telewizyjnego są zwykle gwałtowne zachowania jednostek – studentów, bojówkarzy, policjantów – ponieważ „akcja" sprawia, że oglądanie tych wydarzeń jest bardziej ekscytujące niż oglądanie ludzi zachowujących się spokojnie i w sposób zdyscyplinowany. Taki układ wiadomości nie daje zrównoważonego obrazu tego, co wydarzyło się w kraju – nie dlatego, że kierujący środkami masowego przekazu są ludźmi złymi, którzy starają się nami manipulować, lecz po prostu dlatego, że starają się nas rozerwać. Dążąc do tego celu, mogą nieświadomie wytwarzać w nas przekonanie, że większość ludzi stosuje przemoc i że zachowanie ludzi jest obecnie inne niż było 25 lat temu. Wskutek tego moglibyśmy popaść w przygnębienie czy nawet depresję, martwiąc się o ducha naszych czasów lub stan narodu.

Źródło: E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Warszawa 1999, s. 79.

Ćwiczenie

Po przeczytaniu tekstu źródłowego wykonaj polecenia:
1. Wyjaśnij, jaka jest rzeczywista funkcja dzienników telewizyjnych.
2. Omów, na czym polega paradoks w opisie rzeczywistej roli dzienników informacyjnych.
3. Porównaj znane ci serwisy informacyjne i oceń, które z nich są najbliższe opisowi przedstawionemu w tekście źródłowym.

Fidel Castro (czyt. kastro; zm. w 2016 r.), kubański dyktator komunistyczny, znany z wielogodzinnych propagandowych przemówień do narodu, które transmitowano w mediach publicznych zależnych od władz.

Ćwiczenie

Praca w grupach: Ułóżcie dwa teksty do serwisu informacyjnego, które mogłyby zostać zaprezentowane w państwie demokratycznym i niedemokratycznym. Poruszcie w nich takie sprawy, jak: katastrofa budowlana, wyniki wyborów parlamentarnych, opieka zdrowotna, zamach terrorystyczny.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie ze szkoły podstawowej, co oznacza trójpodział władzy.

Media jako czwarta władza

Geneza pojęcia ***czwarta władza*** wywodzi się z Monteskiuszowskiego trójpodziału władzy – na władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Uprawnienia tej czwartej, nieformalnej władzy zależą od reżimu politycznego. Im reżim jest mniej demokratyczny (a tym samym bardziej autorytarny czy wręcz totalitarny), tym trudniej mediom utrzymać funkcję czwartej władzy.

Media oddziałują na pozostałe rodzaje władzy głównie **za pośrednictwem kontroli społecznej** poczynań rządzących i **kształtowania opinii publicznej**. Kontrolowanie przedstawicieli władzy publicznej i ujawnienie informacji związanych z daną osobą lub grupą, jaką jest na przykład partia polityczna, może doprowadzić do spadku jej prestiżu i znaczenia w społeczeństwie. Dodatkowo sprawujący władzę politycy wiedzą, że ich decyzje będą kontrolowane i komentowane przez media (oraz

opinię publiczną za ich pośrednictwem); świadomi roli mediów mogą starać się działać uczciwie i przejrzyście. Z kolei kształtowanie opinii jest widoczne na przykład w tym, że media mogą wesprzeć, wypromować i wykreować jakiś pomysł, ale mogą też zdeprecjonować i wykreślić z debaty publicznej inne pomysły jako mniej ważne (zob. inne zadania mediów jako czwartej władzy schemat poniżej).

Warunkiem utrzymania przez media pozycji czwartej władzy jest ich **niezależność**. Znaczenie mediów jest bowiem tak ogromne, że często są one celem nacisków. Z kolei ich przekazy mogą być potencjalnym narzędziem do manipulowania opinią publiczną. Możliwości w tym zakresie są duże.

zasada niezależności mediów

Podstawowe mechanizmy manipulacji wykorzystywane w mediach

O **manipulacji w przekazie medialnym** możemy mówić wówczas, gdy w sposób świadomy i celowy stosowane są przez dziennikarzy techniki służące manipulacji. Media dysponują wieloma różnymi technikami, które mogą wykorzystywać do manipulacji opinią publiczną. Poniżej omówiono kilka z nich. Są to m.in.:

mechanizmy służące manipulacji

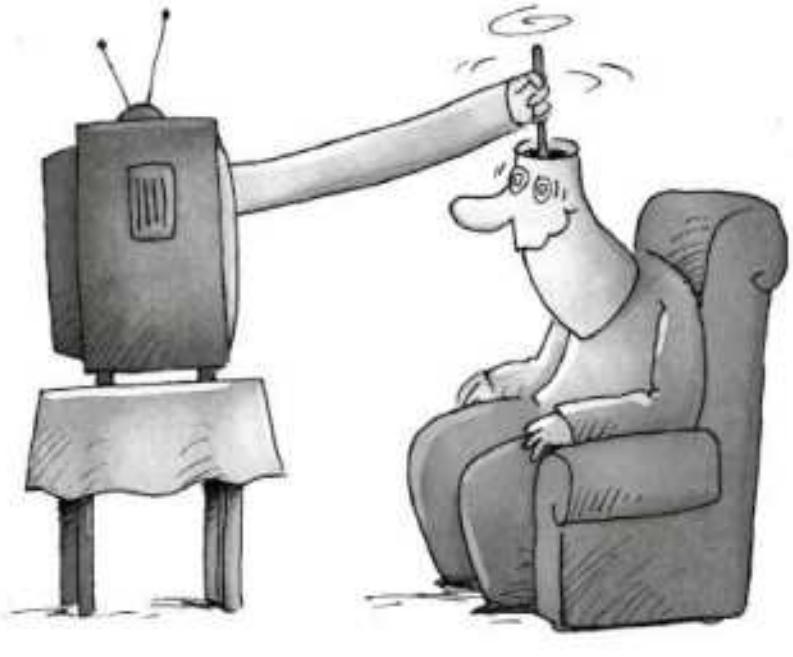
- **redakcja i eksponowanie nagłówka, lidu**[3]**, podpisu pod ilustracją** – manipulacja polega na zredagowaniu treści tych elementów z wykorzystaniem odpowiedniego słownictwa, znaków interpunkcyjnych czy rodzajów zdań (wykrzyknikowych, pytań mających na przykład formę pytań retorycznych) itp., a także na sposobie eksponowania informacji w nich zawartych; wykorzystuje się w tym wypadku wiedzę, że ludzie rzadko do końca czytają artykuły lub oglądają programy, w których jest w całości wyjaśnione zagadnienie zapowiedziane w nagłówku, lidzie czy zwiastunie audycji;
- **stosowanie perswazji** (komunikatów służących przekonywaniu kogoś do czegoś), **eufemizmów** (zastępczych słów lub wyrażeń użytych w celu złagodzenia drastycznych, dosadnych czy nieprzyzwoitych sformułowań), **emfazy** (akcentowania czy emocjonalnego wzmocnienia niektórych sformułowań);
- **stosowanie słownictwa wartościującego** – manipulacja przejawia się w zastępowaniu neutralnych pojęć określeniami nieuprzejmymi czy wręcz obraźliwymi (np. „oszołom", „populistyczny", „lewacki/prawacki"), ale także odwrotnie – zastępowaniu neutralnych wyrażeń przyjemnie brzmiącymi określeniami nacechowanymi pozytywnie;

[3] Lid – nagłówek; wstępna treść artykułu streszczająca opisywany temat.

- **selekcja (eliminacja) informacji czy cenzura** – manipulacji ulega odbiorca, któremu podawane są do wiadomości tylko pożądane treści; selekcja informacji (czy cenzura) nie ma charakteru obiektywnego;
- **sposób łączenia (grupowania, zestawiania) informacji** – manipulacja polega na takim doborze informacji, który będzie sprzyjał analizie porównawczej podanych danych, przenoszeniu analogicznych wniosków z jednej informacji na drugą; z kolei zestawienie informacji w sposób kontrastowy może spowodować, że jedna informacja będzie nabierała większego znaczenia i ważności, a jej treść może być wyolbrzymiona czy przejaskrawiona; ten mechanizm jest widoczny zwłaszcza w wizualizacji danych (np. na wykresach, schematach);
- **niejednoznaczne odróżnianie (określanie, rozdzielanie) informacji od ich interpretacji** (faktów od opinii) czy **przedstawianie ocen jako faktów** – taki zabieg powoduje **dezinformację** i powstawanie **fałszywych wiadomości** (*fake news*);
- **określanie hierarchii ważności informacji oraz kolejność ich prezentacji** – do manipulacji może dochodzić podczas ustalania, które informacje są najważniejsze, bowiem odbiorca uznaje za istotne te informacje, które media wskażą jako główne, a które są wymieniane w pierwszej kolejności lub podawane jako „wiadomość dnia";
- **czas poświęcony danej informacji** – do manipulacji przyczyniają się: pora emisji danej informacji (w lepszym lub gorszym czasie antenowym), długość czasu przeznaczonego na jej prezentację (skrótowość przekazu lub przedstawienie jej w sposób wyczerpujący), częstość emisji tej informacji (wielokrotne powtarzanie lub jednorazowa emisja), a także jej kolejność w stosunku do innych informacji;
- **stosowanie manipulacji podprogowej** (bez udziału świadomości odbiorców) – polega na emitowaniu krótkotrwałych bodźców wzrokowych i słuchowych, których nie zdąży zarejestrować świadomość odbiorcy.

Ćwiczenie

Podaj aktualne przykłady kontroli władzy przez media w naszym kraju.

Ćwiczenie

Odwołując się do elementów graficznych ilustracji, opisz zjawisko przedstawione na rysunku satyrycznym.

Nawet w państwie demokratycznym nie da się w pełni uniknąć manipulacji, a poziom krytycyzmu mediów może zależeć od orientacji politycznej ich właścicieli czy decyzyjnych jednostek nadzorujących. Dokładniej rzecz ujmując, w przypadku publicznych środków masowego przekazu możemy mówić o wpływie na ich działalność aparatu władzy, z kolei na media prywatne mogą oddziaływać finansujący je właściciele. Dlatego ważne jest, by w państwie, oprócz mediów publicznych, istniały także prywatne środki masowego przekazu. Wówczas odbiorca te same fakty i ich interpretację może obejrzeć w różnych mediach i dokonać własnej oceny. Istotne są także prawne gwarancje niezależności od władzy, ale to zagadnienie zostanie szerzej omówione w następnym temacie.

Podsumowanie lekcji

- Media w państwie demokratycznym spełniają wiele funkcji: informacyjną, opiniotwórczą, rekreacyjną, edukacyjną, kulturotwórczą, kontrolną i integracyjną. s. 270–272
- Media ułatwiają także udział obywateli w debacie publicznej, która jest zorganizowaną formą rozmowy uczestników posiadających odmienny punkt widzenia na daną sprawę. s. 271
- Media w państwie niedemokratycznym znajdują się na usługach aparatu władzy i pełnią przede wszystkim funkcję propagandową. s. 273
- Ważną funkcją mediów jest oddziaływanie na władzę poprzez kontrolę społeczną poczynań rządzących i kształtowanie opinii publicznej. Z tego powodu nazywa się media czwartą władzą. s. 274
- Ważną zasadą w prawidłowym funkcjonowaniu mediów i spełnianiu ich funkcji jest zasada niezależności mediów. s. 275
- Do technik służących manipulacji opinią publiczną należą m.in.: redagowanie i eksponowanie treści nagłówków, lidów czy podpisów; stosowanie słownictwa wartościującego; selekcja i zestawianie informacji; podawanie opinii jako faktów; hierarchia i kolejność informacji; czas poświęcony danej informacji. s. 275–277

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przedstaw funkcje mediów w państwie demokratycznym.
2. Wyjaśnij, jaką rolę odgrywają media w państwach niedemokratycznych.
3. Dokonaj krytycznej analizy dowolnego przekazu medialnego podanego przez różne media. Sformułuj własną opinię na podstawie poznanych faktów.
4. Dokonaj analizy wybranej przez siebie debaty publicznej i określ, jaką rolę odegrały w niej media.

3. Niezależność i pluralizm mediów

NA TEJ LEKCJI:

- przeanalizujesz, na czym polega pluralizm mediów i jakie są jego rodzaje;
- dowiesz się, jakie regulacje prawne gwarantują wolność, niezależność i pluralizm mediów w Polsce;
- wskażesz rolę Rady Etyki Mediów;
- sformułujesz własne opinie na podstawie poznanych faktów;
- rozpoznasz przejawy nieetycznych zachowań dziennikarzy.

Ćwiczenie

„Ktokolwiek kontroluje media, kontroluje umysł" (Jim Morrison). Wyjaśnijcie na przykładach, jak media mogą kontrolować ludzki umysł.

Istota niezależności, pluralizmu i wolności słowa w mass mediach

zasada pluralizmu mediów

Pluralizm mediów to nic innego jak prawo do funkcjonowania w państwie nieograniczonej liczby **niezależnych** środków masowego przekazu z zagwarantowaną wolnością słowa. Pluralizm stanowi przeciwieństwo koncentracji mediów w jednych rękach (na ogół władzy) w państwach niedemokratycznych. Korzeni pluralizmu, wolności słowa i niezależności mediów możemy szukać m.in. w **Europejskiej Konwencji Praw Człowieka** z 1950 r. (pełna nazwa: Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności), której **artykuł 10.** dotyczy wolności słowa. Według zapisów Konwencji „każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii, a prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe". Ta wolność podlega pewnym ograniczeniom, jeśli ma to na celu „zapobieżenie zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej". Tak dzieje się m.in. w przypadku obrażania i zniesławiania innych osób czy wyrażania poglądów rasistowskich i faszystowskich. Z prawa do wolności słowa poszczególne osoby i media powinny korzystać dojrzale i z pełną odpowiedzialnością za głoszone poglądy.

Ćwiczenie

Zastanów się i odpowiedz, dlaczego przedstawione przykłady można uznać za nadużycie wolności słowa.

Zdarzają się sytuacje, kiedy wolność słowa jest nadużywana. Przykładem takiego nadużycia było opublikowanie w 2005 r. w prasie duńskiej karykatur Mahometa. Wywołało to oburzenie wyznawców islamu, wśród których część uznała rysunki za bluźniercze. Podobnie było, gdy w dzienniku „La Repubblica" przedstawiono karykaturę papieża Benedykta XVI jako inkwizytora za to, że bronił katolickiej wizji ludzkiego życia. W jednym i drugim przypadku zastosowano karykaturę, która z samej definicji ma charakter ośmieszający. Taka sytuacja stawia pod znakiem zapytania granicę pojęcia wolności słowa, którą definiujemy jako prawo do wyrażania własnych poglądów, a nie do ośmieszania i obrażania uczuć osób posiadających odmienne zdanie.

Nie oznacza to jednak, że należy ograniczać pluralizm mediów – wprost przeciwnie: trzeba im zapewniać możliwość działania, aby za ich pośrednictwem chro-

nić wartości demokratyczne i zapobiegać próbom manipulowania informacją dla osiągnięcia korzyści przez decydentów je kontrolujących. Dlatego też Unia Europejska w **artykule 11. Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej** zagwarantowała poszanowanie wolności i pluralizmu mediów. Pluralizm powinien polegać zarówno na funkcjonowaniu wielu mediów, jak i na różnorodności ich rodzajów oraz przedstawianych przez nie treści. Dzięki temu do odbiorcy będą docierać różne poglądy i opinie polityczne, społeczne i ekonomiczne, na podstawie których będzie on w stanie wyrobić sobie zdanie na określony temat.

Ćwiczenie

Gdzie powinny przebiegać granice wolności słowa w mediach?

Rodzaje pluralizmu mediów

Mówiąc o pluralizmie mediów, można w zależności od przyjętych kryteriów wymieniać różne jego rodzaje. W największym uproszczeniu dzieli się on na pluralizm strukturalny i pluralizm zawartości.

Istotą **pluralizmu strukturalnego** jest funkcjonowanie w państwie odpowiednich rozwiązań prawnych, które ustalą relacje i zasady funkcjonowania mediów publicznych i prywatnych. Przede wszystkim muszą one zapobiec nadmiernej koncentracji mediów w rękach jednego właściciela, który mógłby narzucić swój punkt widzenia. Ważnym aspektem pluralizmu strukturalnego jest także zapewnienie przez państwo odpowiednich zasad wolnej konkurencji oraz równorzędnego dostępu do informacji.

◂ pluralizm strukturalny

Z pluralizmem strukturalnym ściśle wiąże się **pluralizm zawartości**. Pod tym pojęciem rozumiemy możliwość przekazywania przez media różnych idei i opinii. W sytuacji nadmiernego skoncentrowania własności mediów taki pluralizm byłby zagrożony, ponieważ wyraziciele niewygodnych poglądów i opinii mogliby być niedopuszczani do wygłaszania własnego zdania w sposób publiczny.

◂ pluralizm zawartości

W państwach demokratycznych można zaobserwować dwa modele funkcjonowania mass mediów, które realizują zasadę niezależności i pluralizmu mediów (zob. schemat poniżej).

PODSTAWOWE MODELE FUNKCJONOWANIA ŚRODKÓW MASOWEGO PRZEKAZU W PAŃSTWACH DEMOKRATYCZNYCH

MODEL DUALNY
Przewiduje współistnienie dwóch kategorii mediów, tj. publicznych i komercyjnych. Pozwala to na utrzymanie swoistej równowagi między interesem publicznym i prywatnym, gwarantuje pluralizm światopoglądowy, ale też uzależnia częściowo mass media od świata polityki.

MODEL RYNKOWY
Przewiduje niezależność mediów i dominację własności prywatnej. Państwo zachowuje jedynie wpływ na koncesje częstotliwości radiowych i telewizyjnych. Mass media w takim systemie nie są skutecznie zabezpieczone przed wpływem szeroko rozumianego biznesu.

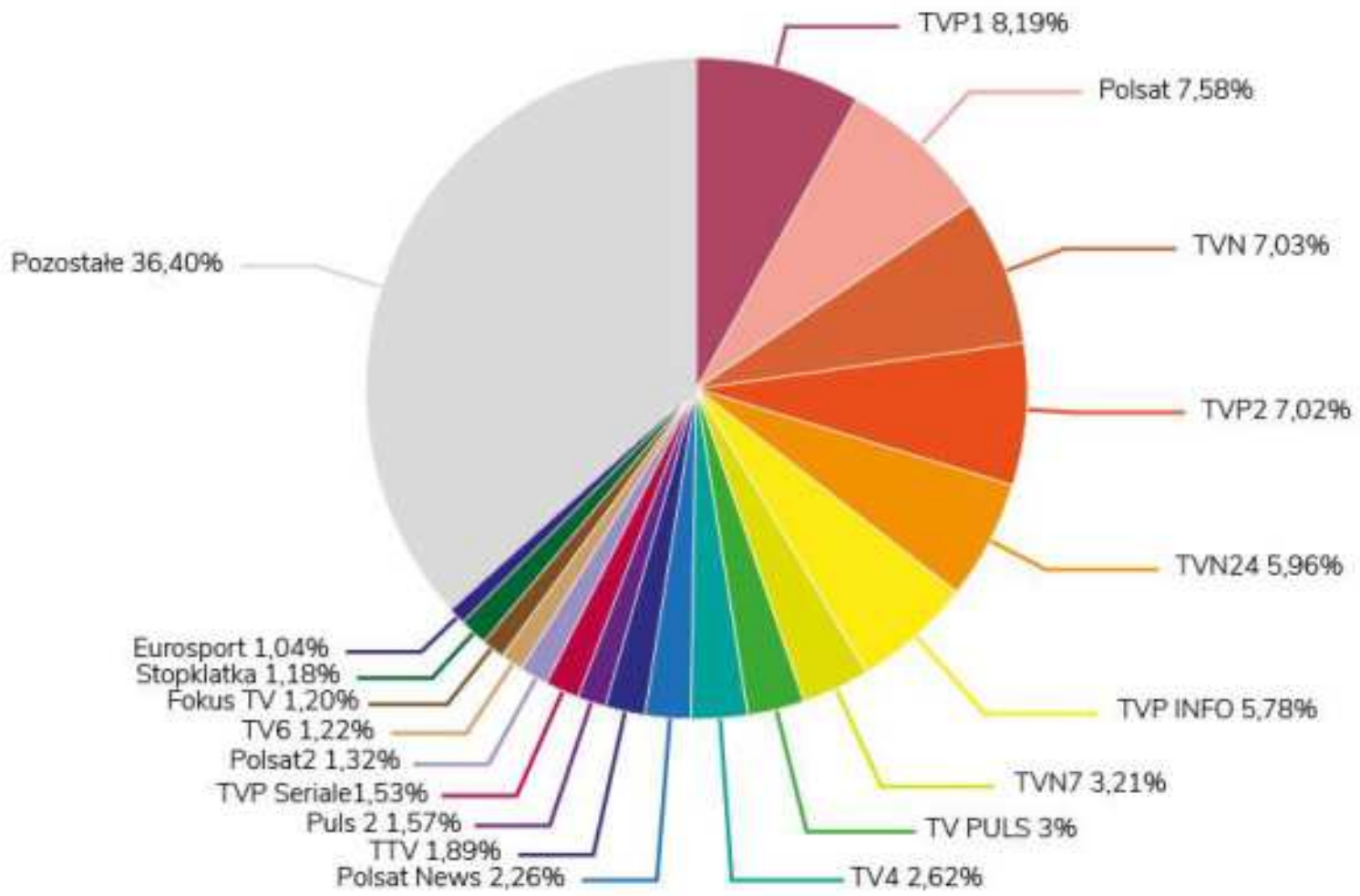
Regulacje prawne dotyczące mediów

Aby zabezpieczyć funkcjonowanie pluralizmu strukturalnego i pluralizmu zawartości w poszczególnych państwach, stosuje się odpowiednie przepisy prawne oraz opracowuje odpowiednie strategie postępowania. Najważniejszym aktem prawnym w Polsce jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która gwarantuje

rola KRRiT

niezależność mediów i wolność słowa w artykułach 14., 54. i 213. Artykuł 213. Konstytucji RP jest podstawą funkcjonowania specjalnego organu kontroli państwowej i ochrony prawa w tym zakresie, jakim jest **Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (KRRiT)**. KRRiT stoi na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji. Poza tym państwo polskie ratyfikowało wiele konwencji międzynarodowych, które gwarantują wolność słowa (na przykład Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności) i które stały się częścią porządku prawnego naszego kraju.

Podział rynku telewizyjnego w Polsce w 2022 r.

Rola KRRiT
Źródło: https://link.operon.pl/n8037-48 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Na podstawie przedstawionego wykresu podaj, jaki procentowy udział w widowni telewizyjnej osiągnęła telewizja publiczna.
2. Na podstawie przedstawionego wykresu podaj, która telewizja komercyjna osiągnęła największy udział w rynku telewizyjnym.
3. Rozstrzygnij, czy większy udział w rynku ma telewizja publiczna, czy telewizje komercyjne. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych statystycznych.

Zagrożenia pluralizmu i niezależności mediów

Niestety rozwojowi mediów w państwach demokratycznych i wolnorynkowych towarzyszą zjawiska negatywne, których nie są w stanie zmienić same regulacje prawne. Reklama staje się często podstawowym źródłem finansowania działalności medialnej, co grozi postępującą **komercjalizację mediów**. Taki sposób finasowania mediów niesie ze sobą ryzyko, że finansujący będą chcieli oddziaływać na treści, a media będą ulegać presji z obawy przed utratą możliwości funkcjonowania lub będą przekazywać tylko takie treści, które znajdą potencjalnych reklamodawców. Innym zjawiskiem jest **koncentracja kapitału medialnego** wynikająca m.in. z ostrej konkurencji pomiędzy wydawcami oraz z rosnących wraz z postępem technologicznym kosztów działalności medialnej. Stanowi ona poważne zagrożenie pluralizmu, ponieważ z wielu źródeł odbiorca otrzymuje ten sam przekaz i często nie wie, że media te należą do tej samej korporacji. Pluralizmowi zagraża zwłaszcza sytuacja, gdy właściciel korporacji jest powiązany z politykami, polityką lub sam jest politykiem. Takie negatywne zjawisko wystąpiło w ostatnich latach na Węgrzech, gdzie prawie 500 firm medialnych działa w ramach jednej fundacji kontrolowanej przez premiera Węgier Victora Orbána.

Warto wiedzieć

Silvio Berlusconi (czyt. silwio berluskoni), kilkukrotny premier Włoch, był właścicielem bardzo dużego majątku. W jego skład wchodziła m.in. prywatna sieć telewizyjna Mediaset, kontrolująca trzy z siedmiu najważniejszych włoskich stacji telewizyjnych. Będąc premierem, Berlusconi sprawował pieczę nad mediami publicznymi, a równocześnie jako biznesmen miał kontrolę nad znaczną częścią sektora mediów komercyjnych. Zatem skandale korupcyjne i obyczajowe nie były w stanie podważyć jego pozycji politycznej. Ustąpił ze stanowiska dopiero w wyniku kryzysu ekonomicznego we Włoszech w 2011 r.

W celu zapobiegania negatywnym zjawiskom, które mogą zagrozić pluralizmowi, pożądane jest umocowanie w prawie mechanizmów pozwalających mediom na niezależność od władzy, ograniczających możliwość wpływania rządzących na przekaz (np. poprzez gwarancję finansowania takiej działalności czy obsadzanie decyzyjnych stanowisk specjalistami niezwiązanymi z polityką). Wskazane by było także konsekwentne egzekwowanie prawa prasowego, postępowanie dziennikarzy zgodne z zasadami etycznymi oraz zagwarantowanie możliwości obywatelskiego protestu wobec wykorzystania mediów przez władzę.

Etyka w mediach

Siła oddziaływania środków masowego przekazu jest tak duża, że mogą one wpływać na opinię publiczną (por. funkcje mediów, s. 270). Dlatego też istotne znaczenie ma kierowanie się przez media odpowiednimi zasadami etycznymi, które zagwarantują społeczeństwu prawidłowy odbiór informacji. W 1995 r. w Polsce **Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich** opracowało **Kartę Etyczną Mediów**. Zawiera ona siedem podstawowych zasad, do których przestrzegania zobowiązali się prezesi największych środków masowego przekazu w Polsce. Są to:

Karta Etyczna Mediów

zasady etyczne mediów

- **zasada prawdy**, czyli dołożenie wszelkich starań, aby przekazywane informacje były zgodne z prawdą i przedstawione w odpowiednim kontekście, a w przypadku popełnionego błędu – niezwłocznie sprostowane;
- **zasada obiektywizmu**, polegająca na przedstawianiu informacji w sposób rzetelny i niezależny od poglądów autora;
- **zasada oddzielania informacji od komentarza**, czyli przedstawianie jej w taki sposób, aby odbiorca wiedział, co jest faktem, a co komentarzem dziennikarskim;

- **zasada uczciwości**, czyli działanie w zgodzie z własnym sumieniem i dobrem odbiorcy oraz nieuleganie naciskom i propozycjom uzyskania korzyści majątkowych;
- **zasada szacunku i tolerancji**, mająca na celu zagwarantowanie poszanowania praw, dóbr osobistych oraz ludzkiej godności ze szczególnym uwzględnieniem dobrego imienia i prywatności;
- **zasada pierwszeństwa dobra odbiorcy**, która oznacza, że prawa odbiorców są nadrzędne wobec interesów środków masowego przekazu i ich przedstawicieli;
- **zasada wolności i odpowiedzialności**, polegająca na połączeniu wolności mediów z odpowiedzialnością za przekazywane treści, ich formę i konsekwencje.

Nad zapisami Karty Etycznej Mediów czuwa powołana na jej podstawie **Rada Etyki Mediów**. W 2019 r. Stowarzyszenie Konferencja Mediów Polskich powołało jej członków na VIII kadencję. W ramach swoich kompetencji Rada zajmuje się opiniowaniem zachowań dziennikarzy, których postępowanie budzi wątpliwości etyczne.

Kodeks Etyki Dziennikarskiej

Istnieje także w naszym kraju **Kodeks Etyki Dziennikarskiej**, który nawiązuje do treści Karty Etycznej Mediów. Ponadto określa m.in. zasady postępowania dziennikarzy podczas zbierania i opracowywania materiałów, postępowania wobec rozmówców i odbiorców oraz podczas ujawniania przestępstw. Zachowanie dziennikarzy i mediów mimo opracowania zasad etycznych budzi często kontrowersje. Można się zastanawiać, czy prowokacje dziennikarskie są w każdym przypadku zgodne z etyką. Wątpliwości wywołują także informacje zamieszczane w serwisach plotkarskich i w tabloidach[4]. Zgodnie z prawem można publikować zdjęcia znanych osób zrobione podczas wykonywania przez nie czynności zawodowych. Jednak często, gdy przeglądamy takie serwisy, zadajemy sobie pytanie, na ile zawarte tam informacje mają coś wspólnego z pracą zawodową przedstawianych ludzi.

fakty a opinie

Jedną z podstawowych umiejętności niezbędnych do krytycznego odbioru informacji jest odróżnienie informacji (faktów) od komentarzy (opinii).

Informacje (fakty) a komentarze (opinie)

Informacja (fakt)	Komentarz (opinia)
Informacja (fakt) to wydarzenie, które odbyło się w rzeczywistości.	Komentarz (opinia) to pogląd autora na jakąś sprawę.

Przykład informacji medialnej	Informacja (fakt) czy komentarz (opinia)?
Marszałkiem Sejmu VIII kadencji został Marek Kuchciński.	**Informacja (fakt)** Zakładamy, że autor tekstu napisał prawdę i że na pewno chodzi o VIII kadencję.
W poprzedniej kadencji Sejmu pełnił funkcję wicemarszałka i bardzo dobrze sprawdził się na tym stanowisku.	**Komentarz (opinia)** Chociaż pierwsza część jest prawdziwa, druga zawiera ocenę autora w kwestii dokonań wicemarszałka. Nawet jeżeli tylko jedno słowo będzie opiniotwórcze, całe zdanie tak należy potraktować.
Czy ktoś, kto sam pali papierosy, może być dobrym szefem Ministerstwa Zdrowia?	**Komentarz (opinia)** Żadne zdanie będące pytaniem autora tekstu nie może być faktem.

[4] Tabloid – gazeta codzienna przeznaczona dla niewymagającego czytelnika, zawierająca treści o charakterze plotkarskim i wiele kolorowych zdjęć dominujących objętością nad tekstem.

Przykład informacji medialnej	Informacja (fakt) czy komentarz (opinia)?
Premier Mateusz Morawiecki uważa, że jego partia jest najbardziej prowolnościową ekipą od 28 lat.	**Informacja (fakt)** Przytoczenie czyjejś opinii to przytoczenie faktu. Faktem jest, że premier wyraził taką opinię.
Kobieta nie powinna być premierem, ponieważ jest zbyt emocjonalna, a to może utrudnić jej sprawowanie urzędu.	**Komentarz (opinia)** Każde uogólnienie, uproszczenie, posługiwanie się stereotypem jest wyrażeniem subiektywnej opinii, nawet jeśli będziemy się z nią prywatnie zgadzać.
Według badań opinii publicznej – 50% Polaków wyraziło zadowolenie z tego, że na czele rządu stoi Mateusz Morawiecki.	**Informacja (fakt)** Powoływanie się na dane statystyczne, nawet jeżeli są nimi badania opinii publicznej, a więc badania subiektywnych odczuć, będą traktowane jako fakty.
Czy pan Mateusz Morawiecki sprawdzi się w nowej roli, ocenimy to za kilka lat.	**Komentarz (opinia)** Przewidywanie przyszłości, posługiwanie się słowami takimi jak: „może", „gdyby", „przypuśćmy", należy traktować jako opinię.

Telewizja w USA

Kamery telewizji w USA często towarzyszą ludzkim tragediom i chwilom infamii[5]. Warowały przy łóżku pogrążonej od lat w nieuleczalnej śpiączce Terii Schiavo. Pokazywały pastora Jima Swaggarta, jak płacząc, opowiadał przed kongregacją o swoich wizytach u prostytutki. Całymi dniami czatowały na Michaela Jacksona w czasie jego procesu o pedofilię. Są obecne (jeśli pozwoli na to sędzia) w sądach na najsłynniejszych rozprawach o morderstwa, jak na przykład proces futbolisty O. J. Simpsona w 1995 r. Wtedy ratingi[6] są największe. Globalna wioska wychodzi naprzeciw odwiecznym pragnieniom oglądania cierpień zbrodniarzy, upadku możnych i skruchy grzeszników. Srebrny ekran zastępuje główny plac miasta, gdzie gawiedź przypatrywała się kiedyś publicznym torturom i egzekucjom. Telewizja, najpotężniejsze medium popkultury, odpowiada na zapotrzebowanie mas. [...]

W poważnej prasie odezwali się komentatorzy zatroskani wulgarnością tabloidowej telewizji i zawartością MTV, z jej mizoginicznym[7], pornograficznym i gloryfikującym przemoc rapem. Na apele o bojkot reklamowy programów demoralizujących w ten sposób dzieci odpowiedziała tylko jedna wielka korporacja. Inne zmobilizowały swoich prawników, którzy podnieśli alarm, że próbuje się wprowadzić cenzurę. W kraju wolności słowa – argumentowano – telewizji wolno serwować dania, jakich życzy sobie publika.

Źródło: T. Zalewski, *Inne Stany. Czym się różnią od nas Amerykanie*, Warszawa 2011, s. 212 i 214.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, czy opis mediów w Stanach Zjednoczonych jest specyficzny tylko dla tego kraju, czy dotyczy również Polski.
2. Podaj i uzasadnij, które zasady Karty Etycznej Mediów mogłyby zostać naruszone w sytuacjach opisanych w tekście źródłowym.
3. Podaj społeczny, ekonomiczny i prawny powód opisanego stanu mediów w USA.
4. Przeanalizuj cały tekst i oceń, które zdania są informacjami, a które zawierają komentarze.
5. Scharakteryzuj rolę Rady Etyki Mediów w działalności mediów w Polsce.

[5] Infamia – tu: pozbawienie kogoś szacunku, dobrego imienia, poważania.
[6] Rating – tu: ocena popularności programu badana ankietami.
[7] Mizoginiczny – przymiotnik od wyrazu *mizogin*, który oznacza silne uprzedzenia, a nawet nienawiść, w stosunku do kobiet.

Warto obejrzeć

- *Truman show*, reż. P. Weir, USA 1998. Amerykański film przedstawia życie pewnego agenta ubezpieczeniowego, nieświadomego, iż jest bohaterem reality show. Z czasem jednak zaczyna się domyślać permanentnej inwigilacji.
- *Good night and good luck*, reż. G. Clooney, USA 2006. Przez pryzmat działalności telewizji w latach pięćdziesiątych XX w. jest zaprezentowany obecny wizerunek tego medium – znacznie odbiegający od misji promowania kultury, wzorowych postaw i autorytetów.
- *Czwarta władza*, reż. S. Spielberg, USA 2017. Dziennikarze z „Washington Post" dążą do opublikowania dokumentów z Pentagonu, dowodzących nadużyć amerykańskiego rządu, ryzykując tym samym oskarżenie o zdradę. Pojawia się konflikt między dziennikarzami a politykami. Na zdjęciu kadr z filmu.

Podsumowanie lekcji

s. 278
- Pluralizm mediów polega na prawie do funkcjonowania w państwie nieograniczonej liczby niezależnych środków masowego przekazu z zagwarantowaną wolnością słowa.

s. 279
- W państwie media muszą mieć zapewniony pluralizm strukturalny i pluralizm zawartości.

s. 280
- Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (KRRiT) jest organem kontroli państwowej i ochrony prawa, który stoi na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji.

s. 281–282
- Przedstawiciele środków masowego przekazu w Polsce w swojej pracy powinni się kierować zasadami etycznymi zawartymi w Karcie Etycznej Mediów i Kodeksie Etyki Dziennikarskiej.

s. 282
- Umiejętność odróżniania informacji (faktów) od komentarzy (opinii) jest niezbędna w krytycznym odbiorze wiadomości podawanych przez media.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, na czym polega pluralizm mediów.
2. Oceń skutki ograniczenia niezależności i pluralizmu mediów.
3. Przedstaw różnicę między pluralizmem strukturalnym a pluralizmem zawartości.
4. Wyjaśnij, jakimi zasadami etycznymi powinny się kierować media.
5. Oceń znane ci przykłady kontrowersyjnych działań dziennikarzy i mediów.

4. Opinia publiczna

NA TEJ LEKCJI:

- wykażesz możliwości wpływu opinii publicznej na decyzje polityczne;
- zinterpretujesz wyniki badań opinii publicznej;
- krytycznie przeanalizujesz przekazy medialne;
- dowiesz się, co to jest statystyczny błąd pomiaru;
- wyjaśnisz podstawowe mechanizmy manipulacji wynikami sondażowymi wykorzystywane w mediach.

Ćwiczenie

„Gdzie wszyscy myślą tak samo, nikt nie myśli zbyt wiele" (Walter Lippman). Przedstawcie argumenty na poparcie tej tezy oraz przeciw niej.

Teoretyczne rozważania na temat opinii publicznej

Na **opinię publiczną** zwraca się uwagę przede wszystkim w polityce, ponieważ jest pewną formą oceny bieżącej działalności aparatu władzy. Może ona jednak równie dobrze stanowić zbiór poglądów i ocen wobec jednostki lub konkretnego wydarzenia, wyrażanych przez obywateli albo określone grupy społeczne. Termin ten został wprowadzony przez amerykańskiego dziennikarza **Waltera Lippmana** (czyt. łoltera lipmana) w 1922 r. w książce pt. *Opinia publiczna*. Argumentował on, że jest to taki rodzaj opinii, który jesteśmy w stanie poznać tylko za pośrednictwem mediów. Nie musi ona wcale odzwierciedlać rzeczywistości, a jedynie poglądy oparte na własnych doświadczeniach wyrażone publicznie. Natomiast zdaniem **Paula Lazarsfelda** (czyt. pola lazarsfelda) opinia publiczna to taki rodzaj opinii, który wygłoszony publicznie przez społeczeństwo ma na celu wywarcie wpływu na aparat władzy. Polski socjolog **Jan Szczepański** rozumie zaś opinię publiczną jako ogół postaw, przekonań i poglądów środowiska wobec postępowania jego członków, które zostały wyrażone w sposób jawny i powszechny. Bez względu na to, którą definicję przyjmiemy, jedno jest pewne: opinia publiczna odgrywa ogromną rolę **w polityce**. Ułatwia bowiem rządzącym podejmowanie decyzji politycznych zgodnych z oczekiwaniami społeczeństwa. Na podstawie badań opinii publicznej można między innymi ocenić postawy społeczeństwa względem instytucji publicznych, partii politycznych i konkretnych polityków.

◂ opinia publiczna

Sondaże a decyzje polityków

Pierwsza zasadnicza zmiana, u której podstaw leży wprowadzenie sondaży, to zmiana stylu rządzenia, a nawet rodzaju polityków. Wielu ludzi narzekało na brak liderów, nazywając obecnych przywódców *wet-finger politicians* (dosłownie politycy poślinionego palca – od sprawdzania, skąd wieje wiatr wyborczej koniunktury). Taki pogardliwy epitet łatwo odeprzeć, argumentując, że to dobrze, że polityk za każdym razem sprawdza, co myślą jego wyborcy. Trzeba jednak przypomnieć, że wielcy przywódcy, zwłaszcza w godzinie próby (czas śmiertelnego zagrożenia Anglii Winston Churchill określił mianem *finest hour* 'najintensywniejsza, najświetniejsza godzina')

pogardzali sondażami opinii. „Nic groźniejszego, niż żyć w wahliwej atmosferze sondaży Gallupa, ciągle mierząc sobie puls i temperaturę... Istnieje jeden tylko obowiązek, tylko jeden bezpieczny kurs, próbować mieć rację i nie bać się robić i mówić tak, jak wierzysz w tę rację".

Źródło: M. Ostrowski, J. Truszyński, *Szalbierstwa Gallupa*, „Polityka", 13.10.2001, s. 3.

Ćwiczenie

1. Przeczytaj fragment artykułu i wyjaśnij, jaka jest różnica między politykiem sondażowym a mężem stanu.
2. Podaj, kiedy warto, a kiedy nie warto kierować się wynikami sondaży opinii publicznej.
3. Wskaż możliwości wpływu obywateli na decyzje polityczne władz różnych szczebli. Swoją odpowiedź uzasadnij przykładami takich działań na szczeblu lokalnym i ogólnokrajowym.

Warto wiedzieć

George Gallup (czyt. dżordż gallup; 1901–1984) w 1935 r. założył najstarszy instytut badania opinii publicznej. W 1936 r. przewidział wyniki wyborów prezydenckich w USA i zwycięstwo Franklina Delano Roosevelta (czyt. ruzwelta) na podstawie zaledwie kilku tysięcy ankiet. Instytut Gallupa (ang. *The Gallup Organization*) stał się wzorem dla powstania podobnych placówek na całym świecie, jednocześnie położył podwaliny pod współczesny marketing polityczny.

Badanie opinii publicznej

sondowanie opinii publicznej

Elementem współczesnej demokracji jest regularne prowadzenie różnorodnych badań po to, aby **wysondować opinię publiczną**. Ich zakres jest bardzo szeroki. Badaniom są poddawane m.in. problemy społeczne, nastroje społeczne oraz sympatie polityczne. Ich wyniki są publikowane w wielu krajach i korzystają z nich różne środowiska. Socjologom ułatwiają analizę zmian społecznych, a politolodzy odczytują z nich stosunek poszczególnych grup społecznych do polityki. Wyniki badań opinii publicznej są także źródłem informacji dla aparatu władzy oraz opozycji politycznej. Dla obywateli natomiast jest to forma zabrania głosu, z którym w państwie demokratycznym musi się liczyć władza. W dobie cyfryzacji obywatele mają również możliwość wyrażania swoich opinii w internecie. Jednak ze względu na towarzyszący temu szum informacyjny oraz problemy z ustaleniem, czy publikowane w internecie opinie są reprezentatywne, trudno ocenić, jakie postawy przeważają. Dlatego też w państwach demokratycznych w dalszym ciągu funkcjonują instytucje, których zadaniem jest przeprowadzanie sondaży.

wpływanie na zmianę opinii publicznej

Sondaże mają także moc sprawczą – **wpływają na zmianę opinii publicznej**. Obywatele nie tylko wyrażają swoje opinie, ale także na ich podstawie oceniają, na ile ich głos jest odosobniony lub podzielany przez innych. Ocena ta często staje się podstawą do przeformułowania opinii. Z kolei zjawisko przeformułowywania opinii wyjaśnia, dlaczego sondaże przedwyborcze nie w pełni się sprawdzają. Pod wpływem wyników sondaży obywatele dokonują rozmaitych zmian własnych poglądów. Na przykład jedni przerzucają głos na potencjalnych przegranych (dla zamanifestowania wartości tej kandydatury, mimo że jest

przegrana), inni deklarują oddanie głosów na pewnych zwycięzców, jeszcze inni przekazują swój głos na tych, których losy się ważą.

Warto wiedzieć

Za protoplastę ankieterów można uznać sułtana czy szejka z baśni, który nakładał zgrzebne szaty, by zmieszać się z ludem i posłuchać jego mowy, czyli opinii publicznej. Z kolei pierwszy prezydent Stanów Zjednoczonych Jerzy Waszyngton w okresie kształtowania narodu chciał mieć pełniejszy obraz spraw i ogląd problemów niż elita w Filadelfii (wówczas stolicy kraju). Objeżdżał kraj na koniu i badał nastawienie ludzi do nowego rządu.

badania CBOS na użytek publiczny

Badaniem opinii publicznej w Polsce zajmuje się **Centrum Badania Opinii Społecznej**, powołane w 1982 r. Unikalny charakter CBOS został uznany przez Sejm RP, który ustawą z 20 lutego 1997 r. nadał mu status niezależnej fundacji i powierzył zadanie prowadzenia badań społecznych na użytek publiczny. Od tej pory nad planami i jakością prac badawczych czuwa Rada Fundacji CBOS, reprezentowana przez fachowców z siedmiu instytucji akademickich oraz przedstawicieli Sejmu i Senatu RP, premiera i Prezydenta RP. Rocznie CBOS publikuje ponad 200 raportów z badań poruszających wszystkie istotne dla społeczeństwa polskiego problemy oraz wydaje publikacje monograficzne i książkowe.

Logo Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). Od wielu lat CBOS co miesiąc przeprowadza sondaż „Aktualne problemy i wydarzenia" (na 1000-osobowej próbie dorosłych Polaków), uzupełniany zależnie od potrzeb przez specjalne badania jednorazowe. Badania te dotyczą m.in. oceny polityków sprawujących władzę w Polsce oraz instytucji państwowych, opinii na temat sytuacji gospodarczej naszego państwa, warunków materialnych Polaków, sympatii partyjnych.

Najstarszym instytutem badawczym w Polsce był **Ośrodek Badania Opinii Publicznej (OBOP)**. Jego historia zaczęła się w 1958 r., a do lat dziewięćdziesiątych XX w. ośrodek podlegał władzom telewizji publicznej. Później został przejęty przez międzynarodowy koncern TNS i przyjął nazwę TNS OBOP, a następnie TNS Polska. Obecnie TNS Polska oraz TNS Pentor należą do ośrodka **Kantar TNS**, który jest częścią międzynarodowej grupy badawczej **Kantar Millward Brown** wywodzącej się z Wielkiej Brytanii.

Kantar

Także inne liczące się agencje badawcze działające w Polsce to przede wszystkim polskie oddziały międzynarodowych koncernów. Należą do nich: **GfK Polonia** – założony w Polsce 1990 r. ośrodek należący do koncernu GfK o niemieckich korzeniach, **Ipsos** – oddział międzynarodowego koncernu wywodzącego się z Francji oraz amerykański **Nielsen**.

GfK Polonia, Ipsos, Nelsen

Logo koncernu Kantar Millward Brown. Ta międzynarodowa grupa na początku XXI w. przejęła znany polski ośrodek badania opinii SMG/KRC.

Logo PBS

Logo GfK

Logo Kantar TNS wywodzącego się z TNS OBOP oraz TNS Pentor

Logo Nielsen

Za ważne ośrodki badawcze uznaje się też niezależne polskie firmy, takie jak: **PBS Spółka z o.o.** (dawniej Pracownia Badań Społecznych założona w 1990 r.)

PBS Spółka z o.o., IBRIS, Estymator

z siedzibą w Sopocie, fundacja **Instytut Badań Rynkowych i Społecznych** (IBRIS) z Warszawy czy **Estymator**, działający na rynku od 1991 r. z siedzibą w Warszawie.

stowarzyszenie OFBOR

Gwarantem przestrzegania standardów etycznych oraz rzetelności wyników badań prowadzonych w Polsce jest stowarzyszenie noszące nazwę **Organizacja Firm Badania Opinii i Rynku (OFBOR)**. Członkami stowarzyszenia są m.in. CBOS, PBS, GfK, Ipsos, Kantar TNS, Kantar Millward Brown, Nielsen, 4P.

Ćwiczenie

Na podstawie przedstawionej na ilustracji sekwencji scharakteryzuj aktualny przykład tworzenia nowej opinii.

Sekwencja tworzenia nowych opinii* na przykładzie problemu eutanazji

PROBLEM	MEDIA	OPINIA PUBLICZNA	SKUTEK	DZIAŁANIA
inicjacja tematu eutanazji; zmiany w ustawodawstwie innych państw; doniesienia o praktyce eutanazji	media opisują problem; różne przypadki stosowania eutanazji, stanowisko Kościołów	badania opinii społecznej; publikacja wyników, rejestracja zmian opinii społecznej	naukowa refleksja; publikacja wyników badań, organizowanie konferencji naukowych	działanie instytucji publicznych; wypowiedzi polityków, inicjatywy instytucjonalne, stanowienie prawa

* Według Mieczysława Gałuszki, *Bioetyka kulturowa wobec eutanazji: analiza wypowiedzi medialnych i badań opinii społecznej* [w:] M. Gałuszka, K. Szewczyk, *Narodziny i śmierć*, Warszawa, Łódź 2002, s. 242.

Rodzaje badań opinii publicznej

Badania opinii publicznej mogą mieć charakter ilościowy lub jakościowy. **Badanie ilościowe** przeprowadza się na dużych próbach respondentów. Wyniki takiego badania są analizowane metodami statystycznymi i matematycznymi, a do scharakteryzowania zjawiska stosuje się miary liczbowe. Za pomocą tej metody można wskazać ogólne tendencje na podstawie odpowiedzi na pytania, takie jak: kto?, kiedy?, jak często? i ile? Powszechnie stosowaną metodą ilościową jest **sondaż**, który polega na przeprowadzeniu ankiety wśród wybranej grupy. Sondaż przeprowadza się za pomocą kwestionariusza lub ankiety, wykorzystując do tego odpowiednie techniki badawcze. Wśród nich można wymienić m.in.:

- bezpośredni wywiad kwestionariuszowy przeprowadzony przez ankietera (PAPI),
- unowocześnioną wersję wywiadu kwestionariuszowego z wykorzystaniem sprzętu multimedialnego (CAPI),
- wywiad telefoniczny z systemowym wspomaganiem telefonicznym (CATI),
- ankiety internetowe (CAWI).

Badania jakościowe służą m.in. do weryfikacji hipotez i pogłębienia wniosków z badań ilościowych. Za ich pomocą można badać opinię publiczną na przykład pod względem przeżyć, motywów działania, refleksji, spostrzeżeń oraz nieuświadomionych potrzeb grupowych. Do technik jakościowych możemy zaliczyć:

- indywidualny wykład pogłębiony (IDI) oparty na wnikliwej rozmowie z respondentem,
- zogniskowane wywiady grupowe (FGI) polegające na dyskusji grupy respondentów o wybranych cechach; ich indywidualne opinie i odczucia na dany temat konfrontują się i uzupełniają.

Należy mieć świadomość, że badania opinii społecznej odzwierciedlają nastroje wśród społeczeństwa, ale nie muszą się przekładać na podejmowane na tej podstawie decyzje polityczne. Ponadto wyniki badań nie zawsze wiernie odwzorowują badaną rzeczywistość. Dzieje się tak m.in. ze względu na:

- sposób doboru próby (osób do badania),
- wielkość próby (zob. wyjaśnienie poniżej),
- szczerość badanych,
- rzetelność pracy ankieterów,
- sposób formułowania pytań czy możliwych odpowiedzi,
- trafność wnioskowania na podstawie uzyskanych danych.

We współczesnych – dużych – społeczeństwach nie jest możliwe badanie całej populacji. Dlatego, z zachowaniem zasad statystycznych, dobierana jest **próba badawcza**. W badaniach sondażowych opinii publicznej próba musi mieć charakter reprezentatywny: ma w jak największym stopniu odzwierciedlić strukturę populacji, a osoby do badania powinny być wybrane losowo. Socjologowie przyjmują, że badanie może zawierać **błąd pomiaru** (2–5%). Decyduje on o tym, z jaką pewnością możemy traktować wyniki. Otóż możemy mieć odpowiednio od 95 do 98% pewności co do trafności uzyskanego wyniku.

◂ błąd pomiaru

Zasadniczym problemem rzutującym na dokładny wynik jest odmowa udziału w badaniu, gdyż podważa ona sam losowy dobór respondentów. Realizacja próby, a zatem odsetek uzyskanych odpowiedzi/odmów, jest ważnym parametrem jakości badania. Oprócz tego badani starają się także udzielać odpowiedzi **zgodnych z opinią większości**.

Ćwiczenie

Praca w grupach: Wyobraźcie sobie, że chcecie się dowiedzieć, co myślą o nauczycielach uczniowie waszej szkoły. Oceńcie, które próby wydają się wam lepsze, a które gorsze: próba wszystkich uczniów szkoły, wszystkich uczniów klas IV, próba grupy 50 osób wylosowana z listy wszystkich uczniów, grupa ochotników: po pięcioro z każdej klasy. Podajcie wady i zalety każdej z tych prób.

Wyniki badań sondażowych dotyczących tego samego problemu potrafią się od siebie różnić o więcej punktów procentowych niż przewidziany błąd pomiaru. Zjawisko to powstaje ze względu na:

◂ przyczyny różnic w wynikach

- **różnicę w datach** przeprowadzonych badań, ponieważ wraz z upływem czasu zmieniają się preferencje respondentów;
- **metodę** zastosowaną podczas badań.

Rozbieżności w wynikach będące skutkiem przyjętej metody można zauważyć na przykładzie badań dotyczących preferencji wyborczych w Polsce. W przypadku

Czy, ogólnie rzecz biorąc, uważa Pan(i), że wójt/burmistrz/prezydent miasta pracuje:

Czy, ogólnie rzecz biorąc, uważa Pan(i), że tutejsza rada miasta/gminy bieżącej kadencji pracuje:

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-49 [dostęp: 04.11.2022].

stosowania metody ***face to face*** (czyt. fejs tu fejs) PAPI/CAPI bezpośrednia rozmowa z ankieterem, którego część respondentów może kojarzyć z urzędnikiem państwowym, daje lepsze wyniki partii rządzącej niż wywiad telefoniczny (CATI).

Różnice w wynikach badań dotyczących tych samych tematów występują zarówno między różnymi ośrodkami badawczymi, jak i w obrębie jednego ośrodka, który to samo badanie przeprowadza różnymi metodami. Najlepszym przykładem jest badanie dotyczące poparcia dla partii politycznych w naszym kraju przeprowadzone przez Kantar Public 11 i 12 kwietnia 2017 r. W badaniu bezpośrednim (PAPI/CAPI) z 11 kwietnia respondenci wskazali 38% poparcia dla PiS i 19% dla Platformy Obywatelskiej, a dzień później badanie telefoniczne (CATI) wykazało 28% dla PiS i 27% dla Platformy Obywatelskiej. Zjawisko to określa się fachowo ***house effect*** (czyt. hałs efekt) i polega na systemowym niedoszacowaniu lub przeszacowaniu wyników badań ze względu na zastosowaną metodę. Porównując wyniki badań, należy także zwrócić uwagę, na jakiej próbie badawczej są one przeprowadzane oraz jakie prawidłowości analizujemy w uwzględnionych w nich kategoriach. Na przykład porównanie wyników, których podstawą są odpowiedzi respondentów w wieku produkcyjnym, z wynikami osób w wieku poprodukcyjnym (czy ludności miejskiej i wiejskiej) może dać zupełnie inny obraz rzeczywistości.

Ćwiczenie

1. Na podstawie diagramów rozstrzygnij, czy obywatele lepiej oceniają pracę organów uchwałodawczych (stanowiących) czy wykonawczych gminy. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych statystycznych.
2. Podaj, co który obywatel spośród badanych ma problem z oceną pracy organu uchwałodawczego gminy.
3. Wyciągnij wniosek dotyczący stosunku obywateli do pracy organów samorządowych. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych statystycznych.

Manipulacja opinią publiczną

W związku z tym, że wyniki badań opinii publicznej są publikowane, istnieją obawy, aby nie były one wykorzystywane do manipulowania społeczeństwem. Z tych powodów niektóre kraje wprowadziły regulacje prawne dotyczące przeprowadzania sondaży w okresie przedwyborczym. Najczęstszym rozwiązaniem jest zakaz publikacji wyników badań w okresie poprzedzającym wybory. Istnieje też **Międzynarodowy Kodeks Postępowania przy Publikacji Wyników Sondaży Opinii Publicznej** opracowany przez **Europejskie Stowarzyszenie Badaczy Opinii Publicznej i Rynku (ESOMAR)**. Określa on zasady postępowania dotyczące wykorzystywania danych oraz sposobu ich przedstawiania. Przede wszystkim zwraca uwagę na uczciwość

Międzynarodowy Kodeks Postępowania przy Publikacji Wyników Sondaży Opinii Publicznej

i obiektywizm organizacji przeprowadzającej badania. W Polsce na straży uczciwości i obiektywizmu ośrodków badania opinii stoi wspomniana wcześniej Organizacja Firm Badania Opinii i Rynku (OFBOR). Renomowane organizacje działają profesjonalnie, ponieważ biorą na siebie odpowiedzialność za przedstawione wyniki. Muszą zadbać o to, aby ich publikacje nie wprowadzały w błąd, gdyż w przeciwnym razie same stracą zaufanie i wiarygodność opinii publicznej. Nie oznacza to, że nigdy nie dochodzi do manipulacji opinią publiczną. Jednak w tym wypadku zagrożenia z reguły nie stanowią ośrodki przeprowadzające badania, ale osoby i instytucje zainteresowane wpływem na tę opinię. To one mogą wykorzystywać techniki manipulacji, takie jak: powoływanie się na autorytety, nadawanie negatywnych etykietek, przedstawianie tylko korzystnych dla siebie wyników badań, stosowanie uogólnień czy odwoływanie się do postępowania lub zdania większości.

Zasady ustalania wiarygodności sondaży
a) Sprawdzenie, czy są aktualne (data sondażu).
b) Ustalenie, czy próba była reprezentatywna (w skali kraju takiego jak Polska próba liczy min. 800–1200 osób).
c) Stwierdzenie, jaką zastosowano metodę badania (wizyty domowe, na ulicy, telefonicznie).
d) Ustalenie, jak duży jest błąd pomiaru.
e) Określenie, czy pytanie było jednoznaczne i czy nie sugerowało odpowiedzi.
f) Sformułowanie wniosku z sondażu w jednym zdaniu.

Ćwiczenie

Minisondaż: Przeprowadźcie w jednej klasie z każdego rocznika w waszej szkole badanie na temat wymiaru sprawiedliwości. Wykorzystajcie w tym celu dwa pytania sondażowe:

1. Czy uważasz, że należy zaostrzyć kary za najcięższe przestępstwa?
2. Czy gotów/gotowa jesteś dodatkowo się opodatkować na rzecz rozbudowy systemu więziennictwa, aby w ten sposób wydłużyć izolację przestępców?

Porównajcie wyniki badań i wyciągnijcie wnioski.

Podsumowanie lekcji

- Opinia publiczna to zbiór wyrażonych publicznie poglądów dużej grupy ludzi lub nawet całego społeczeństwa na temat danego zagadnienia. s. 285
- Badaniem opinii publicznej zajmują się ośrodki badania opinii publicznej. Sondaże mogą wpływać na zmianę opinii publicznej. s. 286–287
- Obecnie najbardziej liczące się ośrodki badania opinii w Polsce należą do międzynarodowych korporacji: GfK, Nielsen, Kantar Millward Brown, Ipsos. Istotna jest także fundacja CBOS, która decyzją Sejmu RP od 1997 r. prowadzi badania na użytek publiczny Polaków. Z polskich ośrodków badań opinii publicznej można wymienić m.in. PBS, IBRIS, Estymator. s. 286–288
- Powodem różnic w wynikach badań poszczególnych ośrodków mogą być błędy pomiaru, stosowanie różnych metod badawczych, różnice w czasie przeprowadzania badań. s. 289–290
- Instytucje zajmujące się badaniem i publikowaniem opinii publicznej stosują się do specjalnego kodeksu, który ma zapobiegać manipulacjom. s. 290
- Na straży standardów etycznych oraz rzetelności wyników badań prowadzonych w Polsce stoi stowarzyszenie Organizacja Firm Badania Opinii i Rynku (OFBOR), a także Europejskie Stowarzyszenie Badaczy Opinii Publicznej i Rynku (ESOMAR). s. 288, s. 291

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, w jaki sposób kształtuje się opinia publiczna.
2. Omów, po co przeprowadza się badania opinii publicznej.
3. Uzasadnij, dlaczego znajomość opinii publicznej w państwie demokratycznym jest korzystna dla partii politycznych.
4. Przedstaw działania, które należy podejmować, aby zapobiec manipulacji opinią publiczną.
5. Przeprowadź w swoim środowisku lokalnym mały sondaż na temat wpływu na decyzje wyborcze publikowanych wyników badań dotyczących poparcia społecznego dla poszczególnych koalicji i partii politycznych.
6. Dokonaj analizy przedstawionych sondaży i udziel odpowiedzi na poniższe pytania.

Poparcie dla PiS, Koalicji Obywatelskiej, Wiosny i Kukiz'15 przed wyborami do europarlamentu w 2019 r.

Ośrodek	Data publikacji	Okres badania	Nazwa partii i ruchów politycznych			
			PiS	Koalicja Obywatelska	Wiosna	Kukiz' 15
IBRiS	24.05	24.05	38,1	34,5	7,7	5,8
IPSOS	24.05	22–23.05	40	35	8	7
IBSP	24.05	22–23.05	36,32	42,51	7,02	4,91
Estymator	24.05	22–23.05	39,2	38,3	7,9	5,7
Kantar	23.05	22–23.05	36	34	8	4
CBOS	24.05	16–23.05	43	28	5	6

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-50 [dostęp: 04.11.2022].

a) Porównaj wyniki badań przeprowadzonych przez poszczególne ośrodki badania opinii publicznej. Następnie wyjaśnij, z czego mogą wynikać różnice między nimi.
b) Porównaj badania przeprowadzone przez te ośrodki i rozstrzygnij, czy różnice między nimi mieszczą się w granicach błędu pomiaru. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych.

7. Dokonaj analizy wyników wyborów do sejmu z 2015 r. z wynikami sondaży przedwyborczych i na ich podstawie udziel odpowiedzi na poniższe pytania.

Zbiorcze wyniki głosowania na listy kandydatów i wyniki wyborów posłów w skali kraju

1. Na poszczególne listy kandydatów oddano w skali kraju następującą liczbę głosów ważnych:
1) na listy nr 1 zgłoszone przez Komitet Wyborczy Prawo i Sprawiedliwość oddano 5 711 687 głosów, to jest 37,58%;
2) na listy nr 2 zgłoszone przez Komitet Wyborczy Platforma Obywatelska RP oddano 3 661 474 głosy, to jest 24,09%;
3) na listy nr 3 zgłoszone przez Komitet Wyborczy Partia Razem oddano 550 349 głosów, to jest 3,62%;
4) na listy nr 4 zgłoszone przez Komitet Wyborczy KORWiN oddano 722 999 głosów, to jest 4,76%;
5) na listy nr 5 zgłoszone przez Komitet Wyborczy Polskie Stronnictwo Ludowe oddano 779 875 głosów, to jest 5,13%;

6) na listy nr 6 zgłoszone przez Koalicyjny Komitet Wyborczy Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni oddano 1 147 102 głosy, to jest 7,55%;
7) na listy nr 7 zgłoszone przez Komitet Wyborczy Wyborców „Kukiz'15" oddano 1 339 094 głosy, to jest 8,81%;
8) na listy nr 8 zgłoszone przez Komitet Wyborczy Nowoczesna Ryszarda Petru oddano 1 155 370 głosów, to jest 7,60%;

Źródło: PKW, https://link.operon.pl/n8037-51 [dostęp: 04.11.2022].

Deklaracje wyborców

Na kandydata którego komitetu wyborczego zamierza Pan(i) głosować w wyborach do Sejmu RP 25 X?	Odpowiedzi osób deklarujących wzięcie udziału w wyborach						
	2015						
	V/VI	VI	VII	VIII	IX	7–15 X	15–21 X
	w procentach						
Prawo i Sprawiedliwość	33	31	36	36	34	34	36
Platforma Obywatelska RP	31	25	29	27	30	27	25
Kukiz'15	14	19	11	12	7	8	6
Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni	4*	4*	3*	4	5	6	6
Nowoczesna Ryszarda Petru	3	4	4	4	6	7	5
Polskie Stronnictwo Ludowe	1	4	3	4	5	4	5
KORWiN	2	2	3	1	4	3	4
Partia Razem	–	<1	1	<1	1	1	<1
Inny komitet wyborczy	1	1	1	1	1	<1	<1
Trudno powiedzieć	5	8	6	9	8	9	11
Odmowa odpowiedzi	1	<1	<1	<1	<1	1	1
N=**	661	681	676	625	577	566	757

Do lipca pytanie brzmiało: „Gdyby w najbliższą niedzielę odbywały się wybory do Sejmu RP, to na kandydata której partii lub ugrupowania głosował(a)by Pan(i) w tych wyborach?".
*Wyniki dotyczą SLD.
**Liczba osób, które wzięły udział w badaniu.

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-52 [dostęp: 04.11.2022].

a) Porównaj wyniki sondaży przedwyborczych z rzeczywistymi wynikami wyborów. Ustal, kiedy wyniki sondaży i rzeczywiste wyniki przekraczają wartość błędu statystycznego. Sformuluj hipotezę dotyczącą przyczyny tych różnic.
b) Ustal, w którym miesiącu wyniki sondaży były najbardziej zbieżne z wynikami wyborów. Odpowiedź uzasadnij.

5. Marketing i kampania społeczna

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, co to jest marketing społeczny;
- poznasz cechy kampanii społecznej i zadania reklamy społecznej;
- odróżnisz marketing społeczny od marketingu komercyjnego zaangażowanego społecznie;
- dowiesz się, na czym polega zasada odpowiedzialnego marketingu;
- przedstawisz cele i zadania wybranej kampanii społecznej;
- przeanalizujesz przebieg kampanii społecznej i ocenisz jej efektywność;
- opracujesz ramowy program kampanii społecznej.

Ćwiczenie

Skutki zażywania narkotyków – przeprowadźcie burzę mózgów i na jej podstawie zaproponujcie sposób zorganizowania w waszej szkole akcji uświadamiającej na temat wpływu środków odurzających.

Co to jest marketing?

marketing ▸

Coraz częściej do osiągnięcia pożądanych postaw społecznych wykorzystuje się marketing. Ogólnie rzecz ujmując, **marketing** to działalność ekonomiczna polegająca na kształtowaniu stosunków między producentem a konsumentem, zmierzająca do określenia możliwości sprzedaży danego produktu. Marketing obejmuje takie działania, jak:

- określanie potrzeb konsumentów,
- ustalanie możliwości dystrybucji (dostarczenia produktu, ułatwienia dotarcia klienta do produktu),
- zaplanowanie reklamy,
- szacowanie ceny,
- planowanie produkcji,
- badania rynku.

Te działania można dowolnie komponować w zależności od przyjętej przez daną firmę koncepcji, tworząc **kompozycję (mieszankę) marketingową (ang. *marketing mix*)**. W marketingu bardzo popularną kompozycją jest **model 4P**, obejmujący cztery składniki marketingowe zaczynające się w języku angielskim literą „p": *product* ('produkt'), *price* ('cena'), *place* ('dystrybucja'), *promotion* ('reklama').

Marketing komercyjny a marketing społeczny

Marketing jest ważnym elementem każdego przedsiębiorstwa czy organizacji. Jego narzędzia są wykorzystywane w celach komercyjnych, czyli nastawionych na szeroko rozumiany zysk danej firmy. Jednakże mechanizmy marketingu mogą służyć także pozakomercyjnym celom społecznym, to jest takim, które dotyczą problemów i spraw społecznych. Zajmuje się tym **marketing społeczny**.

zadanie marketingu społecznego ▸

Pojęcie to po raz pierwszy zastosowali **Philip Kotler** (czyt. filip kotler) i **Gerald Zaltman** (czyt. dżerald zeltman) **w 1971 r.** Według nich marketing społeczny to rodzaj

projektowania, wprowadzania i kontroli programów, które zwiększają **akceptację idei społecznych**, z wykorzystaniem w tym celu wybranych technik marketingowych. Podobnie jak w marketingu o charakterze komercyjnym tworzy się odpowiednią kompozycję (*marketing mix*), dobierając wybrane składniki, na przykład: badania rynku, planowanie produktu, promocję, cenę i dystrybucję. Innymi słowy, komercyjne rozwiązania marketingowe przenosi się na sprawy społeczne.

Tę zależność można wyjaśnić na przykładzie społecznej kampanii marketingowej zachęcającej do udziału w wyborach. **Sprzedawanym produktem** staje się określona postawa, jaką jest przykładowo aktywność obywatelska przejawiająca się partycypacją w wyborach. **Promocja** to przekaz informacji na ten temat, przede wszystkim za pomocą mass mediów (np. reklamy społeczne w telewizji lub w radio, plakaty na billboardach i w prasie – zob. ilustracje w tym temacie podręcznika). **Ceną**, w zależności od rodzaju podjętych działań, może być na przykład czas poświęcony na zdobycie wiedzy na temat kandydatów oraz pójście do lokalu wyborczego, a także koszty psychologiczne związane ze zmianą własnej postawy. Ostatnim elementem jest **dystrybucja**, czyli ułatwienie obywatelom przyjmowania promowanej postawy, na przykład dzięki zorganizowaniu blisko usytuowanych lokali wyborczych. Wykorzystanie narzędzi marketingu komercyjnego w marketingu społecznym szczegółowo prezentuje poniższa tabela zawierająca także inne przykłady tematów ważnych społecznie.

Porównanie marketingu komercyjnego z marketingiem społecznym

Elementy kompozycji marketingowej o modelu 4P	4P w marketingu komercyjnym	4P w marketingu społecznym
Produkt (*product*) – przedmiot działania marketingu	To, co zostało wyprodukowane i przeznaczone do sprzedaży (także usługi, opakowanie, marka i jakość).	Postawa społeczna (np. zbiórka na cel charytatywny, niepalenie papierosów, udział w wyborach, segregowanie śmieci).
Cena (*price*) – wartość danego produktu wyrażana w pieniądzach	W cenę wliczone są koszty produkcji, koszty promocji, ale także zysk finansowy dla firmy.	Koszty finansowe (np. zbiórka pieniędzy, zwiększenie czynszu na pokrycie kosztów segregacji śmieci), behawioralne (np. energia poświęcona na promowanie akcji) i psychologiczne (np. poczucie dyskomfortu przy zmianie postawy wynikające z konieczności zmiany nawyków postępowania).
Dystrybucja (*placement*) – dostępność, ułatwienie dotarcia	Zaplanowanie dostępności produktów i dotarcia ich do klienta (np. półki sklepowe, sklepy internetowe, dogodność w uiszczaniu opłaty).	Dostępność środków, za pośrednictwem których odbiorca może zachować się zgodnie z promowaną ideą (np. dostępność pojemników na segregację śmieci).
Promocja (*promotion*) – aktywizacja sprzedaży, zachęta do kupna	Przygotowanie reklamy produktu (informacja o ofercie z zastosowaniem języka perswazyjnego zachęcającego do kupna); zadbanie o dobry wizerunek firmy (*public relations*).	Przygotowanie reklamy społecznej, która będzie zawierała informację na temat ważnego społecznie zagadnienia oraz zachętę do zmiany postawy (np. reklama radiowa, telewizyjna, baner, plakat, ulotka na klatce schodowej).

Podsumowując, można stwierdzić, że marketing społeczny różni się od marketingu komercyjnego tylko celami. Jego zadaniem jest bowiem wpływanie na zachowania społeczne, które mają przynieść korzyści całemu społeczeństwu, a nie tylko reklamodawcy.

Kampania i reklama społeczna narzędziami marketingu społecznego

kampania społeczna ▸ Elementem marketingu społecznego jest **kampania społeczna**. To pojęcie obejmuje zespół różnych niekomercyjnych działań skierowanych w określonym czasie do członków społeczeństwa lub wybranej zbiorowości po to, aby podnieść ich świadomość, zmienić sposób myślenia lub zachowania względem jakiegoś problemu społecznego. W kampaniach społecznych stosuje się narzędzia reklamowe oraz mechanizmy z zakresu *public relations* (czyt. pablik rylejszyns; PR). Reklama stosowana w kampaniach społecznych nazywana jest

reklama społeczna ▸ **reklamą społeczną**. Zapewnia ona dotarcie do szerokiego grona odbiorców kampanii. Jej zadaniem jest także zachęcanie lub zniechęcanie obywateli do określonego postępowania. Jedną z pierwszych definicji reklamy społecznej sformułowano w USA w 1941 r. Została ona określona jako reklama w służbie publicznej. Jej celem była edukacja, zwiększenie świadomości społeczeństwa oraz zmiana postaw społecznych ze względu na ważny interes publiczny. W statucie działającej obecnie w Polsce Fundacji Komunikacji Społecznej reklama społeczna jest zdefiniowana jako forma komunikatu, który ma uświadomić problem społeczny i wzywa do podejmowania pożądanego działania prospołecznego. Z kolei

public relations (PR) ▸ ***public relations*** **(PR)** w kampanii społecznej gwarantuje wypracowanie zaufania i pozytywnej relacji z odbiorcami oraz umożliwia prezentację tematu kampanii w szerszym niż w reklamie zakresie (np. poprzez organizowanie spotkań z odbiorcami, wykładów, przygotowywanie publikacji na dany temat społeczny).

Przykładem reklamy społecznej jest plakat fundacji WWF na co dzień zajmującej się ochroną zagrożonych gatunków zwierząt.

Warto obejrzeć i przeczytać

Na stronie https://kampaniespoleczne.pl można wyszukać informacje o prowadzonych obecnie (i w przeszłości) kampaniach społecznych w Polsce.

Porównanie reklamy społecznej z reklamą komercyjną

Kryterium	Reklama społeczna	Reklama komercyjna
Złożoność zmienianej postawy	złożona	prosta
Pożądany poziom zmiany	głęboki	płytki
Charakter przekazu	czasem nieprzyjemny	przyjemny
Rodzaj korzyści	dalekie	bliskie
Intencje przypisane nadawcy	chęć pomocy	chęć zysku
Budżet	mniejszy	większy

Ćwiczenie

Odwołując się do elementów graficznych zawartych na plakacie, określ cele kampanii fundacji WWF.

Ćwiczenie

1. Na podstawie tabeli omów różnice między reklamą społeczną a komercyjną.
2. Podaj przykłady reklamy społecznej i komercyjnej inne niż podane w podręczniku.

Warto wiedzieć

W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej reklama społeczna została zdefiniowana przez Federalną Komisję ds. Komunikacji. Według niej jest nią każdy rodzaj reklamy, za którą nie pobiera się opłat ze względu na promocję programów, działań i usług federalnych, stanowych i lokalnych rządów. Pod tym pojęciem kryją się także reklamy promujące programy, działania i usługi organizacji typu non-profit oraz służące interesowi społecznemu.

Przykłady kampanii społecznych

Kampanie społeczne mogą dotyczyć różnych ważnych społecznie zagadnień. Obecnie częstymi tematami kampanii są m.in.: zagrożenia środowiska, przemoc i głód, bezpieczeństwo na drodze, bezpieczeństwo w sieci, partycypacja w wyborach, pomoc ofiarom wojen, terroru i katastrof ekologicznych, promowanie uczciwej produkcji i konkurencji. Ich celem jest wywołanie potrzeby pozostawania nieobojętnym. Czasem ta nieobojętność będzie wyrażała się przekazaniem datku na jakiś cel lub niekupowaniem produktów, które powstały w wyniku krzywdy ludzi (wyzysku) lub zwierząt, niekiedy zachowaniem większej ostrożności w sieci czy na drodze, a innym razem uczestnictwem w wyborach.

masz głos
masz wybór

Hasło kampanii społecznej organizowanej przez Fundację Batorego w celu poprawy partycypacji wyborczej Polaków w wyborach władz na wszystkich szczeblach

Warto na chwilę zatrzymać się przy kampaniach społecznych **zachęcających do uczestnictwa w wyborach**. Tematem tym zajmuje się wieloletni projekt „Masz głos, masz wybór" prowadzony przez Fundację Batorego. W ramach tego projektu przed wyborami do Parlamentu Europejskiego w 2009 r. przeprowadzono kampanię „Pępek Europy". Organizatorzy uznali ją za sukces, ponieważ frekwencja wyborcza do Parlamentu Europejskiego w stosunku do poprzedniej wzrosła o 3,66 punktu procentowego. Specyfika kampanii polegała jednak nie tylko na działaniach reklamowych i edukacyjnych, ale także na zaangażowaniu środowisk lokalnych w rywalizację o tytuł „internetowego pępka Europy", czyli gminy, w której najwięcej obywateli w stosunku do liczby mieszkańców zadeklaruje udział w wyborach.

Przykładem innej cyklicznie prowadzonej kampanii społecznej jest zorganizowana w 2018 r. dziewiąta edycja Odblaskowi.pl. To największa w Polsce kampania promująca noszenie odblasków, mająca na celu poprawić **bezpieczeństwo** pieszych i rowerzystów na drodze.

Plakat kampanii o nazwie Odblaskowi.pl prezentuje czas reakcji kierowcy na widok pieszego bez odblasku i z odblaskiem poza terenem zabudowanym. Z kolei w terenie zabudowanym dzięki noszonym odblaskom widoczność pieszych na drodze zwiększa się z 30 m do nawet 150–200 m. Dzięki temu czas kierowcy na prawidłową reakcję zwiększa się z 2 do 10 sekund.

Kampanie społeczne dotyczą także **edukacji**. Jedna z nich została przygotowana przez Centralną Komisję Egzaminacyjną w związku z wprowadzeniem matematyki jako przedmiotu obowiązkowego na maturze. Kampania przeprowadzona pod hasłem „MAT + MA – zobacz, jakie to proste" miała na celu zmniejszyć u maturzystów obawy przed egzaminem z tego przedmiotu oraz pokazać uczniom, że matematyka przydaje się w życiu codziennym.

Jedna z najbardziej drastycznych kampanii w Polsce dotyczyła problemu **przemocy w rodzinie**. Rozgłos przyniosło jej hasło „Bo zupa była za słona" połączone z wizerunkiem pobitej kobiety. Była to jedna z pierwszych kampanii w Polsce, która wykorzystała w swoim przekazie obrazy przemocy. Jej twórcy w ten sposób spróbowali wstrząsnąć odbiorcą, aby zwrócić uwagę na problem przemocy domowej.

Kampanię, której plakat prezentuje ilustracja, zorganizowała Fundacja Dzieci Niczyje we współpracy z siecią sklepów sprzedających odzież dla dzieci. Dzięki uprzejmości korporacji plakaty rozwieszono w widocznych miejscach w sklepach sieciówki, co zapewniło szeroki odbiór kampanii wśród rodziców.

Ćwiczenie

Określ cele i zadania kampanii społecznej, odwołując się do rozwiązań graficznych zawartych na powyższym plakacie.

Marketing zaangażowany społecznie

Równolegle z marketingiem społecznym funkcjonuje **marketing zaangażowany społecznie**. Ten rodzaj marketingu jest formą połączenia celów ekonomicznych przedsiębiorstw z celami społecznymi w ramach działalności danego przedsiębiorstwa. Polega on m.in. na tym, że firma informuje konsumentów, iż ze sprzedaży określonego produktu część lub całość dochodów przeznaczy na cele społeczne. Przykładem takich działań jest kampania „Woda dla Afryki" Cisowianki, która cały dochód ze sprzedaży małych butelek przekazała na budowę studni w Sudanie przez Polską Akcję Humanitarną. Marketing zaangażowany społecznie promuje firmę i ociepla jej wizerunek. Jednocześnie dzięki połączeniu oferty towarów z akcją prospołeczną firma może zwiększyć sprzedaż i w efekcie zyskać większą korzyść finansową. Jednak z drugiej strony dzięki stosowaniu takich rozwiązań komercyjne firmy pomnażają środki finansowe, które mogą być w przyszłości wykorzystane na następne cele społeczne. Inną korzyścią z działania komercyjnych firm w ramach tego rodzaju marketingu jest ułatwienie społeczeństwu zaangażowania w działalność charytatywną. W Polsce przykładem akcji opartej na zasadzie „Kupując, pomagasz" może być sprzedaż części towarów zawierających logo „Podziel się posiłkiem" oraz „Podaruj dzieciom słońce".

Logo akcji „Podziel się posiłkiem"

Odpowiedzialny marketing

Oprócz marketingu społecznego i społecznie zaangażowanego coraz częściej mamy do czynienia z **odpowiedzialnym marketingiem** (ang. *Corporate Social Responsibility*, czyt. korporejt sołszal responsybiliti, CSR), stosowanym w biznesie. To dobrowolna strategia firmy uwzględniająca społeczne, etyczne i ekologiczne aspekty w działalności tej firmy oraz w kontaktach z interesariuszami (m.in. z pracownikami, klientami, akcjonariuszami, partnerami biznesowymi, dostawcami, społecznością lokalną).

Ćwiczenie

Dyskusja: Czy reklamy i kampanie społeczne rzeczywiście wpływają na postawy społeczne?

Podsumowanie lekcji

- Zadaniem marketingu społecznego jest wpływanie na zachowania społeczne, które mają przynieść korzyści całemu społeczeństwu. s. 294–295
- Kampania społeczna to szereg niekomercyjnych działań skierowanych do członków społeczeństwa, aby podnieść ich świadomość, zmienić sposób myślenia lub zachowania względem jakiegoś problemu społecznego. s. 296
- Kampanie społeczne mogą korzystać z reklamy społecznej i *public relations*, aby osiągnąć zamierzony cel. s. 296
- Podstawowym narzędziem marketingu społecznego jest reklama społeczna. Reklamą społeczną nazywa się komunikat, który ma uświadomić problem społeczny i wzywa do podejmowania pożądanego działania prospołecznego. s. 296
- Marketing zaangażowany społecznie prowadzony jest przez firmy komercyjne w społecznych celach (łączy cele ekonomiczne ze społecznymi). s. 298
- Odpowiedzialny marketing stosowany jest w biznesie i przejawia się w uwzględnianiu w działaniach firmy aspektów etycznych, ekologicznych oraz społecznych wobec własnych pracowników, konsumentów, społeczności lokalnej, partnerów biznesowych, akcjonariuszy itp. s. 299

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, na czym polega marketing społeczny.
2. Porównaj marketing społeczny z marketingiem zaangażowanym społecznie.
3. Poszukaj w dostępnych źródłach przykładów firm stosujących zasady odpowiedzialnego marketingu. Podaj, w czym się przejawia idea odpowiedzialnego marketingu wdrażana w poszczególnych firmach.
4. Zapoznaj się z wybraną kampanią społeczną i przeanalizuj ją pod kątem celów, sposobów realizacji i skuteczności. Skorzystaj z różnych źródeł informacji.
5. Opracuj projekt kampanii społecznej na wybrany temat. Uwzględnij w swojej propozycji przyczyny, cele, metody realizacji oraz przewidywane efekty.
6. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
   a) Marketing społeczny jest prowadzony w celu zwiększenia zysków firmy.
   b) Marketing społeczny korzysta z technik marketingu komercyjnego.
   c) Marketing zaangażowany społecznie łączy cele społeczne z celami komercyjnymi.

Propozycje projektów edukacyjnych

1. Wydarzenia i procesy polityczne w przekazie różnych mediów

W ciągu dwóch miesięcy dokonajcie krytycznej analizy porównawczej przekazu medialnego pięciu wybranych wydarzeń politycznych prezentowanych przez różne media. Za każdym razem wykorzystajcie przekaz tych samych mediów. Oceńcie te przekazy pod kątem: a) wiarygodności podawanych informacji, b) etycznego zachowania dziennikarzy, c) elementów manipulacji, d) poziomu krytycyzmu w zależności od orientacji politycznej. Wyniki swojej pracy przedstawcie w postaci prezentacji na forum klasy.

2. Kampania społeczna przeciwko używaniu narkotyków i dopalaczy

Opracujcie w zespole ramowy program kampanii społecznej przeciwko używaniu narkotyków i dopalaczy. Na wstępie określcie cel i zadania tej kampanii. Następnie oszacujcie koszty, sporządźcie budżet kampanii i ustalcie źródło finansowania. Potem przygotujcie reklamę i zaplanujcie sposób jej dotarcia do szerokiego grona odbiorców. Efekty swej pracy przedstawcie na forum klasy. Następnie po omówieniu ewentualnych korekt i dopracowaniu projektu przeprowadźcie kampanię w kilku wybranych szkołach w okolicy.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

- H. Arendt, *Kondycja ludzka*, tłum. A. Łagodzka, Warszawa 2000.
- W. Budzyński, *Public relations. Zarządzanie reputacją firmy*, Warszawa 2000.
- K. Czuba, *Media i władza*, Warszawa 1995.
- R. Dyomiziak, *Sondaże a manipulowanie społeczeństwem*, Kraków 1997.
- M. Filipiak, *Socjologia kultury. Zarys zagadnień*, Lublin 2002.
- [autor nieznany], *Historia badań społecznych w Polsce po 1989 roku* (na podstawie wykładów dr. M. Stycznia, S. Nowotnego i M. Strzeszewskiego oraz książki N. Kraśko, *Instytucjonalizacja socjologii w Polsce w latach 1970–2000*) [w:] https://link.operon.pl/n8037-53 [dostęp: 04.11.2022].
- M. Hopfinger, *Literatura i media. Po roku 1989*, Warszawa 2010.
- B. Klimkiewicz, *Własność medialna i jej wpływ na pluralizm i niezależność mediów*, Kraków 2005.
- N. Maliszewski, *Koń trojański w reklamie społecznej*, Warszawa 2007.
- *Nowe media w komunikacji społecznej w XX wieku*, red. M. Hopfinger, Warszawa 2002.
- *Propaganda dobrych serc, czyli pierwszy tom o reklamie społecznej*, red. D. Maison, P. Wasilewski, Kraków 2008.
- F. Ryszka, *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*, Warszawa 1984.
- W. Sonczyk, *Media w Polsce*, Warszawa 1999.
- P. Sorlin, *Mass media. Kluczowe pojęcia*, tłum. K. Ciekot-Ronczon, Wrocław 2000.
- *Szlachetna propaganda dobroci, czyli drugi tom o reklamie społecznej*, red. P. Wasilewski, Kraków 2008.
- J.J. Wiatr, *Socjologia stosunków politycznych*, Warszawa 1977.
- https://www.cbos.pl/PL/home/home.php – CBOS [dostęp: 04.11.2022].
- https://www.gfk.com/pl/home – Agencja Badawcza GfK Polonia [dostęp: 04.11.2022].
- https://rpfb.pl/esomar/ – Europejskie Stowarzyszenie Badaczy Opinii Publicznej i Rynku [dostęp: 04.11.2022].
- www.gallup.com – Instytut Gallupa [dostęp: 04.11.2022].
- www.krrit.gov.pl – Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji [dostęp: 04.11.2022].
- https://kampaniespoleczne.pl – strona poświęcona kampaniom społecznym [dostęp: 04.11.2022].
- https://www.ofbor.pl/ – Organizacja Firm Badania Opinii i Rynku (OFBOR) [dostęp: 04.11.2022].
- https://pbs.pl/ – PBS [dostęp: 04.11.2022].
- www.pap.pl – Polska Agencja Prasowa [dostęp: 04.11.2022].
- www.wirtualnemedia.pl – portal o mediach, reklamie, internecie, PR [dostęp: 04.11.2022].
- https://www.rem.net.pl/ – Rada Etyki Mediów [dostęp: 04.11.2022].

V. MEDIA WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE – POWTÓRZENIE

Komunikacja społeczna

Komunikacja społeczna to proces porozumiewania się polegający na tworzeniu, wymianie lub przekazywaniu informacji między innymi za pośrednictwem mediów. s. 260–261

Media w Polsce i na świecie

Media możemy podzielić ze względu na ich **specyfikę, zasięg, siłę i tempo oddziaływania, kierunek przepływu informacji oraz sposób ich interpretacji**. **Prasę** w Polsce tworzą dzienniki ogólnopolskie i regionalne, tygodniki, miesięczniki oraz czasopisma fachowe i specjalistyczne. **Agencje prasowe** zajmują się pozyskiwaniem, gromadzeniem, opracowywaniem i udostępnianiem informacji z całego świata innym podmiotom rynku medialnego. **Radio i telewizję** dzieli się na stacje publiczne i komercyjne. Polacy mają dostęp do mediów zarówno **krajowych**, jak i **zagranicznych**. **Media społecznościowe** odgrywają coraz większą rolę w życiu politycznym. Duże znaczenie w świecie mediów ma obecnie **internet**, który stał się źródłem pozyskiwania informacji. Korzystanie z niego jest jednak ryzykowne ze względu na możliwość uzyskania nieprawdziwych informacji oraz wpadnięcia w **bańkę informacyjną**, która polega na podsuwaniu nam podczas wyszukiwania tylko takich informacji, które są zgodne z naszymi poglądami. s. 261, s. 263, s. 262, s. 264–265, s. 266, s. 266–267, s. 268

Funkcje mediów w państwie

Media w państwie demokratycznym spełniają wiele funkcji. s. 270–273

Media ułatwiają także udział **obywateli w debacie publicznej**, która jest zorganizowaną formą rozmowy uczestników posiadających odmienny punkt widzenia na daną sprawę. Media w państwie niedemokratycznym znajdują się na usługach aparatu władzy i pełnią przede wszystkim **funkcję propagandową**. Warunkiem prawidłowej pracy mediów i wypełniania przez nie właściwych im zadań jest przestrzeganie **zasady niezależności mediów**. Ważną funkcją mediów jest oddziaływanie na władzę poprzez kontrolę społeczną poczynań rządzących i kształtowanie opinii publicznej. Z tego powodu określa się media **czwartą władzą**. Do technik służących **manipulacji opinią publiczną** należą m.in.: redagowanie i eksponowanie treści nagłówków, lidów czy podpisów; stosowanie słownictwa wartościującego; stosowanie perswazji, eufemizmów, emfazy; selekcja, cenzura i zestawianie informacji; podawanie opinii jako faktów oraz dezinformacja; hierarchia i kolejność informacji; czas poświęcony danej informacji; stosowanie manipulacji podprogowej. s. 271, s. 273, s. 275, s. 274, s. 275–277

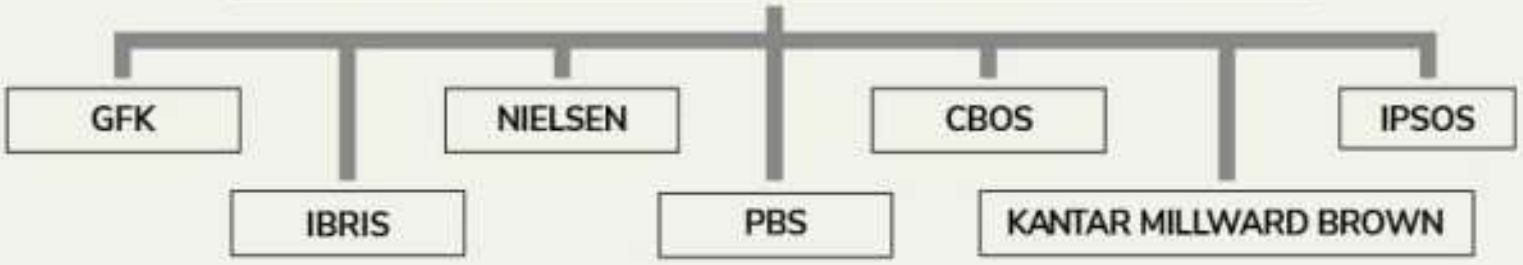
Niezależność i pluralizm mediów

s. 278 **Pluralizm mediów** polega na prawie do funkcjonowania w państwie nieograniczonej liczby niezależnych środków masowego przekazu z zagwarantowaną wolnością słowa. W państwie media muszą
s. 279 mieć zapewniony **pluralizm strukturalny i pluralizm zawartości**. Rolą **Krajowej Rady Radiofonii i Te-**
s. 280 **lewizji** jest stanie na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofo-
s. 281 nii i telewizji. Przedstawiciele środków masowego przekazu w Polsce w swojej pracy powinni się kie-
–282 rować zasadami etycznymi zawartymi w **Karcie Etycznej Mediów i Kodeksie Etyki Dziennikarskiej**. Umiejętność **odróżniania informacji (faktów) od komentarzy (opinii)** jest niezbędna w krytycznym od-
s. 282 biorze wiadomości podawanych przez media.

Opinia publiczna

s. 285 **Opinia publiczna** to zbiór poglądów dotyczących określonego zagadnienia, wyrażanych publicznie przez
s. 285 dużą grupę ludzi lub nawet całe społeczeństwo. Badaniem opinii publicznej zajmują się **ośrodki badania**
–287 **opinii publicznej**. Sondaże mogą wpływać na zmianę opinii publicznej. Obecnie najbardziej liczące się
s. 286 ośrodki badania opinii w Polsce należą do międzynarodowych korporacji: **GfK, Nielsen, Kantar Mill-**
–287 **ward Brown, Ipsos**. Powodem różnic w wynikach badań poszczególnych ośrodków mogą być **błędy statystyczne, stosowanie różnych metod badawczych, różnice w czasie przeprowadzanych badań**. Istotna jest także fundacja **CBOS**, która decyzją Sejmu RP w 1997 r. prowadzi badania na użytek publicz-
s. 290 ny Polaków. Z polskich ośrodków badań opinii publicznej można wymienić m.in. **PBS, IBRIS, Estymator**. Instytucje zajmujące się badaniem i publikowaniem opinii publicznej stosują się do specjalnego **ko-**
deksu, który ma zapobiegać manipulacjom. Na straży standardów etycznych oraz rzetelności wyników
s. 288, badań prowadzonych w Polsce stoi stowarzyszenie **Organizacja Firm Badania Opinii i Rynku (OFBOR)**,
s. 290 a także **Europejskie Stowarzyszenie Badaczy Opinii Publicznej i Rynku (ESOMAR)**.

PRZYKŁADY OŚRODKÓW BADANIA OPINII PUBLICZNEJ W POLSCE

Marketing i kampania społeczna

s. 294 Zadaniem **marketingu społecznego** jest wpływanie na zachowania społeczne, które mają przynieść ko-
–295 rzyści całemu społeczeństwu. **Kampania społeczna** to szereg niekomercyjnych działań skierowanych
s. 296 do członków społeczeństwa, aby podnieść ich świadomość, zmienić sposób myślenia lub zachowania względem jakiegoś problemu społecznego. Kampanie społeczne mogą korzystać z **reklamy społecz-**
s. 296 **nej** i ***public relations***, aby osiągnąć zamierzony cel. Podstawowym narzędziem marketingu społeczne-
s. 296 go jest reklama społeczna. **Reklamą społeczną** nazywa się komunikat, który ma uświadomić problem
s. 298 społeczny i wzywa do podejmowania pożądanego **działania prospołecznego**. **Marketing zaangażowany społecznie** prowadzony jest przez firmy komercyjne w społecznych celach (łączy cele ekonomiczne ze
s. 299 społecznymi). **Odpowiedzialny marketing** stosowany jest w biznesie i przejawia się w uwzględnianiu w działaniach firmy aspektów etycznych, ekologicznych oraz społecznych wobec własnych pracowników, konsumentów, społeczności lokalnej, partnerów biznesowych, akcjonariuszy itp.

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ!

1. Podaj definicje wymienionych pojęć.
opinia publiczna, marketing społeczny, reklama społeczna, kampania społeczna

2. Na podstawie przedstawionych ilustracji ustal, do jakiego rodzaju kampanii społecznych można je zaliczyć.

1

2

3

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-54 [dostęp: 04.11.2022].

3. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

a) Działalność propagandowa to głoszenie poglądów, które mają na celu ukształtowanie pożądanych postaw u jednostek lub zbiorowości.

b) Media wolnego kroku są szybsze w przekazywaniu informacji, ale zarazem słabsze w oddziaływaniu na odbiorcę.

c) Media gorące, do których zaliczamy telewizję, przekazują jednoznaczne informacje, narzucając odbiorcy sposób ich interpretacji.

d) Przykładem interaktywnego medium jest internet, który umożliwia dwukierunkowy przepływ informacji.

e) Media zimne dają odbiorcy swobodę w interpretacji informacji.

4. Podaj nazwę rodzaju marketingu, z jakim mamy do czynienia na zamieszczonej ilustracji. Odpowiedź uzasadnij.

5. Zapoznaj się z fragmentem *Strategii państwa polskiego w dziedzinie mediów elektronicznych na lata 2005–2020* i na jego podstawie wykonaj polecenia.

Gwarancje pluralizmu mediów

Funkcjonowanie rynku mediów elektronicznych w oparciu jedynie o prawo ochrony konkurencji mogłoby doprowadzić do powstania oligopolu źródeł informacji. W interesie publicznym jest zastosowanie takich rozwiązań publicznoprawnych, które gwarantują wielość niezależnych od siebie źródeł informacji i zapobiegają nadmiernemu ich wpływowi na odbiorcę. Należy jednak przy tym pamiętać, że na otwartym rynku europejskim i globalnym nadmiernie restrykcyjna polityka [...] mogłaby być przeciwskuteczna, gdyż osłabiałaby zdolność polskich organizacji medialnych do konkurencji i do obrony przed wykupieniem przez podmioty zagraniczne. Dlatego też propozycje w tym zakresie mają charakter minimalny: nie ograniczają rozwoju rynku medialnego i przedsiębiorstw medialnych i zmierzają jedynie do tego, by odpowiednio na rynku ogólnokrajowym i lokalnym – tam gdzie pozwalają na to warunki techniczne – istniało co najmniej 3 niezależnych od siebie koncesjonowanych nadawców radiowych i telewizyjnych oraz by na rynkach tych nie doszło do połączenia siły oddziaływania na opinię publiczną prasy codziennej i radia lub telewizji w sposób zagrażający demokracji.

Źródło: KRRiT 2005, https://link.operon.pl/n8037-78 [dostęp: 04.11.2022].

a) Podaj, jaki rodzaj pluralizmu mediów został przedstawiony w tekście. Odpowiedź uzasadnij.

b) Wyjaśnij, w jaki sposób w Polsce planowano zapewnić pluralizm przedstawiony w zacytowanym fragmencie.

6. Dokonaj klasyfikacji przedstawionego środka masowego przekazu, biorąc pod uwagę podane poniżej kryteria.

Informacja w mediach

Już dziś Chiny są największym na świecie producentem i sprzedawcą samochodów, a Indie chcą podbić świat swoim maluchem Nano, który ma być najtańszym autem świata i zastąpi w Indiach skuter. Rosja i Brazylia [...] to kraje, które zdominują, jeśli idzie o ofertę, rynek surowców, choć nie należy zapominać, że Brazylia jest czwartym na świecie producentem samolotów, w tym pasażerskich Embraerów, a to przecież nie surowiec.

Źródło: K. Mroziewicz, *Bezkarność, bezczelność, bezsilność. Terroryzmy nowej generacji*, Bydgoszcz–Warszawa 2009, s. 398.

a) siła i tempo oddziaływania
b) kierunek przepływu informacji
c) sposób interpretacji informacji

7. Przeanalizuj zamieszczone poniżej dane dotyczące mediów społecznościowych i wykonaj polecenia.

	Udział użytkowników poniższych serwisów, którzy korzystają także z serwisów przedstawionych w wierszach tabeli						
	YouTube	**Facebook**	**Twitter**	**Instagram**	**Snapchat**	**Linkedin**	**Blogi**
YouTube	–	89%	97%	95%	96%	90%	95%
Facebook	91%	–	98%	98%**	98%	92%	95%
Twitter	22%	21%	–	36%	29%	40%	30%
Instagram	28%	28%*	48%	–	72%	39%	43%
Snapchat	17%	17%	22%	42%	–	19%	24%
Linkedin	10%	10%	20%	15%	12%	–	15%
Blogi	39%	39%	56%	60%	57%	56%	–

Analiza danych w tabeli:
*28% użytkowników Facebooka korzysta z Instagrama.
**98% użytkowników Instagrama korzysta z Facebooka.

Źródło: *90 proc. polskich internautów korzysta z social media. Liderem Facebook, w górę YouTube*, Wirtualne Media, 13.03.2017, https://link.operon.pl/n8037-56 [dostęp: 04.11.2022].

a) Podaj, z jakiego innego medium społecznościowego najczęściej korzystają użytkownicy Facebooka. Odpowiedź uzasadnij, podając odpowiednie dane statystyczne.
b) Podaj media społecznościowe, których użytkownicy w jednakowym stopniu korzystają ze Snapchata.
c) Rozstrzygnij, czy więcej użytkowników ma konto na Instagramie, czy Snapchacie. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Czy powinny istnieć media publiczne finansowane z pieniędzy podatników, na przykład w postaci abonamentu radiowo-telewizyjnego?

Tekst 1.

Poczta ściga dłużników abonamentowych...

Kilka dni temu pan Jan z Włocławka dostał z Poczty Polskiej wezwanie do zapłaty zaległego abonamentu RTV.

– Mam w ciągu siedmiu dni wpłacić 820 złotych, bo inaczej komornik wejdzie mi na świadczenie. Jak się okazało, podobne wezwania dostało jeszcze dwóch sąsiadów. Ich zaległości są trochę niższe niż moje. Zastanawiamy się, czyżby poczta teraz prowadziła jakąś wzmożoną akcję ścigania dłużników abonamentowych? – mówił w „Gazeta Słucham" prenumerator „Pomorskiej".

W tej samej rubryce wypowiadała się pani Lucyna z Solca Kujawskiego.

– Ostatnio otrzymałam upomnienie o zapłacenie zaległego abonamentu RTV. Szczerze przyznam, że po prostu zapomniałam o płaceniu rachunków. Dług uzbierał się naprawdę spory. Zapłacę, bo nie mam wyjścia, ale uważam, że abonament powinien być zniesiony. Nie mam ochoty utrzymywać publicznej telewizji bez względu na to, kto rządzi. Poza tym jej nie oglądam, więc za co mam płacić? Przecież większość z nas i tak ma „kablówki" albo płaci różnym operatorom. Dlaczego więc mamy ponosić koszty abonamentu? Telewizja publiczna zawsze jest podporządkowana opcji rządzącej, więc niech finansują ją partie, które są przy władzy. Dlatego też chcę wyrejestrować telewizor – mówiła pani Lucyna.

Justyna Siwek, rzecznik prasowy Poczty Polskiej SA, zaznacza, że stałym obowiązkiem Poczty jest nie tylko przyjmowanie i ewidencjonowanie opłat abonamentowych, ale także kontrola w tym zakresie.

– Abonent, który nie wnosi należnych opłat, otrzymuje od nas pismo informujące o zaległościach, które ma go zmobilizować do ich uiszczania. Kolejnym krokiem może być upomnienie. W ostateczności sprawa może trafić do urzędu skarbowego w celu egzekucji zobowiązania. Kwota egzekwowanego zadłużenia jest adekwatna do okresu zaległości – mówi Justyna Siwek.

Jak dodaje, w przypadku wątpliwości dotyczących zadłużenia, abonent może zgłosić je w placówce pocztowej lub zadzwonić [...]. Może też wysłać email [...] w celu wyjaśnienia sprawy. Najlepiej to zrobić jak najszybciej, zanim dojdzie do egzekucji.

– Poczta Polska nie ma kompetencji podejmowania decyzji o umorzeniu zaległości abonamentowych lub rozłożeniu tych opłat na raty. Decyzje te pozostają w gestii Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji – podsumowuje Justyna Siwek.

Źródło: M. Stempińska, *Poczta ściga dłużników abonamentowych. Nie płacisz za RTV? Dostaniesz pismo*, „Gazeta Pomorska" 17.04.2018, https://link.operon.pl/n8037-57 [dostęp: 04.11.2022].

Tekst 2.

Dlaczego trzeba płacić abonament RTV?

Abonament radiowo-telewizyjny to jedna z najbardziej kontrowersyjnych opłat. Wielu buntuje się i postanawia jej nie płacić, argumentując swą decyzję niską jakością materiałów publikowanych w publicznej telewizji. Niestety, ten zarzut nie zwalnia nas z obowiązku opłacania abonamentu RTV. [...]

Do redakcji trafił e-mail następującej treści: „Korzystam z Polsatu cyfrowego i jest dla mnie logiczne, że skoro podpisałem umowę między usługodawcą a usługobiorcą, to muszę płacić. Dostałem od nich kosztorys ich usług, wiem, na jaki okres zawarłem umowę i ile mam płacić miesięcznie".

„Telewizja Polska to przecież też spółka, z tym jednak wyjątkiem, że ja z TVP żadnej umowy nie podpisywałem, nie mam z nią umowy cywilnoprawnej. Dlaczego więc mam płacić abonament i na jakiej podstawie ktoś może egzekwować go ode mnie? [...]".

Uiszczanie opłaty abonamentowej to obowiązek każdego, kto posiada odbiornik radiowy lub telewizyjny, z wyjątkiem osób zwolnionych na podstawie ustawy. Jest to danina na rzecz pewnej funkcji społecznej, którą zamiast państwa realizują media publiczne.

Można się spierać o to, czy media we właściwy sposób realizują swoją misję publiczną oraz argumentować, że nie oglądamy telewizji publicznej, bo nic ciekawego w niej nie ma. Płacić abonament jednak musimy. Dlaczego? Ano dlatego, że takie jest prawo, a prawa należy przestrzegać. Poza tym płacimy nie za przekaz, a za samo posiadanie odbiornika. Tak stanowi Ustawa o opłatach abonamentowych, która mówi: domniemywa się, że osoba, która posiada odbiornik radiofoniczny lub telewizyjny w stanie umożliwiającym natychmiastowy odbiór programu, używa tego odbiornika.

Źródło: B. Sielicka, *Dlaczego masz obowiązek płacić abonament RTV*, Bankier.pl, 28.11.2012, https://link.operon.pl/n8037-58 [dostęp: 04.11.2022].

Tekst 3.

W Szwajcarii abonament RTV zapłacą wszyscy, nawet nie mając telewizora

Szwajcarski parlament zdecydował, że w przyszłości abonament radiowo-telewizyjny płacić będę wszyscy mieszkańcy tego kraju. Nowe prawo wejdzie w życie za pięć lat [w 2019 r. – przypis red.] – podał „Presserwis".

Do uiszczenia opłaty będą zobligowani wszyscy mieszkańcy Szwajcarii bez względu na to, czy ich dom wyposażony jest w odbiornik telewizyjny lub radiowy i czy ich dom zlokalizowany jest w zasięgu sygnału. Poprawki do zmienionej ustawy medialnej zakładają dodatkowo, że większa niż dotychczas część abonamentu trafiać będzie do nadawców komercyjnych – 67 mln euro zamiast dotychczasowych 44 mln euro rocznie. Szwajcarzy będą płacili 400 franków rocznie [...].

Podobne rozwiązanie do tego wprowadzonego w Szwajcarii ma wiele krajów w Europie. W Niemczech od ubiegłego roku [od 2013 r. – przypis red.] opłatę abonamentową płacić muszą wszyscy obywatele, nawet jeśli nie mają telewizora, radia czy komputera. Opłata wynosi 215 euro rocznie. W Danii także w ubiegłym roku wprowadzono opłatę, która obejmuje wszystkich, którzy używają jakiegokolwiek odbiornika – nawet tego w samochodzie. Duńczycy płacą rocznie 2436 koron [...].

Niższe roczne opłaty nałożone są na obywateli Wielkiej Brytanii. Tam jednak ściągalność jest na bardzo wysokim poziomie, a tym osobom, które unikają płacenia, grozi kara w wysokości 1 tys. funtów [...]. Do tego w Wielkiej Brytanii obowiązują dwie stawki podatku – od telewizora kolorowego w wysokości 145,50 funtów rocznie i czarno-białego – 49 funtów. Opłatę muszą uiszczać wszyscy, którzy mają telewizor, radio czy inny sprzęt służący do odbioru sygnału.

Źródło: *W Szwajcarii abonament RTV zapłacą wszyscy, nawet nie mając telewizora*, Wyborcza.pl 23.06.2014, https://link.operon.pl/n8037-59 [dostęp: 04.11.2022].

Tekst 4.

Komentarz do artykułu pt. *Niemiecka furtka do abonamentu RTV. Będziemy płacić od mieszkania?*

Po raz kolejny i kolejny piszę. Telewizja publiczna nie powinna czerpać abonamentu. Nie każdy chce ją oglądać. Nie każdy ma TV. Powinna zarabiać na reklamach. Jeśli ma dobry program, to oglądalność będzie i wpływy z reklam też.

Źródło: E. Rutkowska, *Niemiecka furtka do abonamentu RTV. Będziemy płacić od mieszkania?*, Forsal.pl 2.10.2018, https://link.operon.pl/n8037-60 [dostęp: 04.11.2022].

VI. Społeczeństwo obywatelskie

- Geneza społeczeństwa obywatelskiego
- Obowiązki obywatelskie i obywatelskie nieposłuszeństwo
- Społeczeństwo obywatelskie we współczesnym świecie
- Organizacje pozarządowe – stowarzyszenia i fundacje
- Związki zawodowe i spółdzielnie
- Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce
- Kultura polityczna

1. Geneza społeczeństwa obywatelskiego

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie były etapy rozwoju idei społeczeństwa obywatelskiego;
- przedstawisz idee społeczeństwa obywatelskiego;
- przeanalizujesz przykłady samoorganizowania się społeczeństwa obywatelskiego;
- scharakteryzujesz rozwój społeczeństwa obywatelskiego w XX-wiecznym państwie polskim.

Ćwiczenie

Wymieńcie sytuacje, w których sami organizujecie się jako klasa. Następnie określcie, jakie są podstawowe powody waszej samoorganizacji.

Społeczeństwo obywatelskie – ogólne wyjaśnienie

społeczeństwo obywatelskie

Wśród wielu rodzajów społeczeństw możemy wymienić **społeczeństwo obywatelskie**. Jest ono przeważnie określane jako zespół instytucji pozarządowych, dobrowolnych organizacji, związków zawodowych, stowarzyszeń i fundacji, będących formą inicjatywy i aktywności obywateli, podejmowanych niezależnie od ingerencji państwa. Działania prowadzące do powstania tych instytucji w społeczeństwie obywatelskim mają charakter oddolny, ponieważ obywatele chcą i potrafią się organizować, a państwo demokratyczne umożliwia im taką działalność w różnych obszarach życia publicznego (gospodarce, polityce, pomocy społecznej itp.). Z drugiej strony, obywatele korzystając z prawnych gwarancji funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, tworzą zbiorowość, która stoi na straży zachowania demokracji w danym państwie.

Filozoficzny rodowód społeczeństwa obywatelskiego

rodowód idei społeczeństwa obywatelskiego

Za prekursora pojęcia społeczeństwa obywatelskiego uznaje się **Arystotelesa**, który mówił o politycznej wspólnocie (gr. *koinonia politike*), którą tworzą ludzie – istoty polityczne (gr. *politikon zoon*). Według niego podstawowym celem społeczeństwa i państwa było zapewnienie jednostce możliwości realizacji potrzeb. Takie rozumienie społeczeństwa obywatelskiego zalicza się do klasycznego nurtu republikańskiego, w którym oprócz praw zwracano także uwagę na obowiązki obywatela. Społeczeństwo obywatelskie jest w tym przypadku rozumiane jako wspólnota polityczna, w której wszyscy są zobowiązani do wspólnego udziału w życiu politycznym. Wśród zwolenników klasycznego nurtu republikańskiego znaleźli się także Cyceron, Niccolo Machiavelli (czyt. nikolo makjawelli) oraz Jean Bodin (czyt. żą bodę).

Ćwiczenie

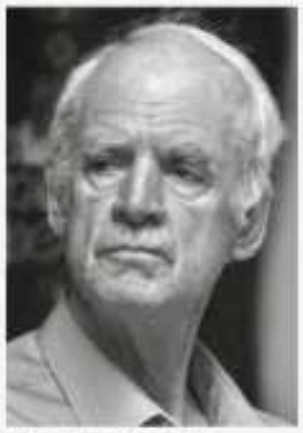
Przypomnij sobie, czym jest społeczeństwo.

ETAPY ROZWOJU IDEI SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

XX w.
formuła współczesna

Ralf Dahrendorf
(czyt. ralf darendorf)

Charles Taylor
(czyt. czarls tejlor)

Victor Perez-Diaz
(czyt. wiktor perez-dijas)

poł. XIX w.
formuła historyczno-materialistyczna

Karol Marks

I poł. XIX w.
formuła socjologiczna

Alexis de Tocqueville
(czyt. aleksi du tokwil; 1805–1859) – francuski polityk i myśliciel, zwolennik liberalizmu arystokratycznego, prekursor socjologii polityki. Napisał m.in. dzieło *O demokracji w Ameryce*, które jest uważane za najbardziej wnikliwą analizę społeczeństwa demokratycznego.

XVIII/XIX w.
formuła heglowska

Georg Wilhelm Friedrich Hegel
(czyt. georg wilhelm fridrich hegel)

XVII/XVIII w.
formuła liberalna

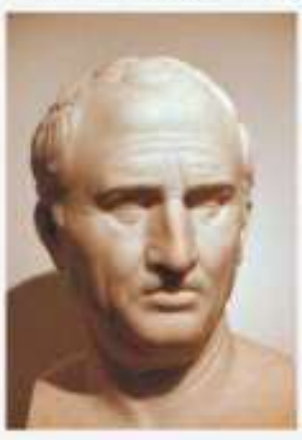

John Locke
(czyt. dżon lok; 1632–1704) – angielski filozof i polityk, twórca idei liberalizmu, która zakłada, że człowiek z natury jest wolny i rodzi się bez żadnej zwierzchniej władzy.

IV i I w. p.n.e.
formuła republikańska (klasyczna)

Arystoteles

Marcus Tullius Cicero
(czyt. markus tulius cicero; inaczej Cyceron; 106–43 r. p.n.e.) – rzymski mówca, polityk i filozof. Stworzył liczne pisma sądowe i polityczne (*Przeciw Katylinie*, *Filipiki*), retoryczne (*Mówca*), rozprawy filozoficzne (*Rozmowy tuskulańskie*). W kulturze europejskiej stał się symbolem mówcy i obrońcy wolności republiki.

prekursorzy idei społeczeństwa obywatelskiego

W epoce oświecenia pojawiły się nowe poglądy na temat społeczeństwa obywatelskiego. Twórca liberalizmu (zob. infografika) **John Locke** (czyt. dżon lok) uważał, że wpływ na powstanie takiego społeczeństwa ma wolność człowieka i związana z nią ekonomia. Według niego z takim społeczeństwem mamy do czynienia wtedy, kiedy państwo nie ingeruje w gospodarkę oraz stosunki ekonomiczne między obywatelami, dając im możliwość stworzenia społeczności producentów i konsumentów. Zadaniem państwa jest natomiast czuwanie nad wolnościami i prawami jednostki. Takie rozwiązanie, charakterystyczne dla liberalnej koncepcji społeczeństwa, skupia się przede wszystkim na aspekcie wolności i niezależności jednostki względem państwa.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (czyt. georg wilhelm fridrich hegel) zwracał natomiast uwagę na rolę społeczeństwa obywatelskiego jako pośrednika między jednostką a państwem. Stał na stanowisku, że człowiek nie jest egoistycznie nastawiony do życia, lecz kieruje się także interesem zbiorowości. Do realizacji tych interesów są natomiast powołane odpowiednie instytucje państwowe.

W XIX w. **Alexis de Tocqueville** (czyt. aleksi du tokwil) przedstawił odmienną koncepcję społeczeństwa obywatelskiego. Wyodrębnił sferę stosunków między państwem i obywatelami, którą nazwał społeczeństwem politycznym, a relacje między samymi obywatelami określił mianem społeczeństwa obywatelskiego. Najważniejszym aspektem tego społeczeństwa była według niego umiejętność stowarzyszania się ludzi w organizacje, dzięki którym są oni w stanie osiągać cele grupowe oraz kształtować własne poglądy. Natomiast **Karol Marks** zredukował pojęcie społeczeństwa obywatelskiego do kategorii ekonomicznych, do gospodarki rynkowej i związanej z nią walki klas.

W XX w. pod wpływem niedemokratycznych systemów politycznych (autorytaryzm i totalitaryzm) nastąpiła zmiana znaczenia pojęcia „społeczeństwo obywatelskie". Miało ono przede wszystkim wyrażać oddolne współdziałanie obywateli przeciwko nieakceptowanej władzy politycznej. Według **Ralpha Dahrendorfa** (czyt. ralfa darendorfa) społeczeństwo obywatelskie charakteryzuje się istnieniem niezależnych od państwa organizacji i instytucji jako organów woli ludu. Jednym ze współczesnych socjologów wypowiadających się na temat społeczeństwa obywatelskiego jest **Victor Perez-Diaz** (czyt. wiktor perez-dijas), którego poglądy charakteryzują się instytucjonalnym podejściem do tego zagadnienia. Uważa on, że na takie społeczeństwo składają się instytucje polityczne (władza oraz państwo działające w granicach prawa) oraz społeczne (stowarzyszenia oraz platforma dyskusji między nimi). Równocześnie definiuje on to społeczeństwo w szerokim (*sensu largo*) i ścisłym (*sensu stricto*) znaczeniu (zob. schemat na s. obok). Społeczeństwo *sensu stricto* to wyłącznie organizacje społeczne, pozostające poza instytucjami państwa, zaliczane do trzeciego sektora, czyli organizacji pozarządowych. Społeczeństwo *sensu largo* to sfera publiczna, czyli obszar dyskursu politycznego i wymiany poglądów, na którą składa się zespół społecznych i politycznych instytucji, takich jak władza publiczna, rządy prawa, system rynkowy oraz szereg dobrowolnych stowarzyszeń skupiających zainteresowanych obywateli.

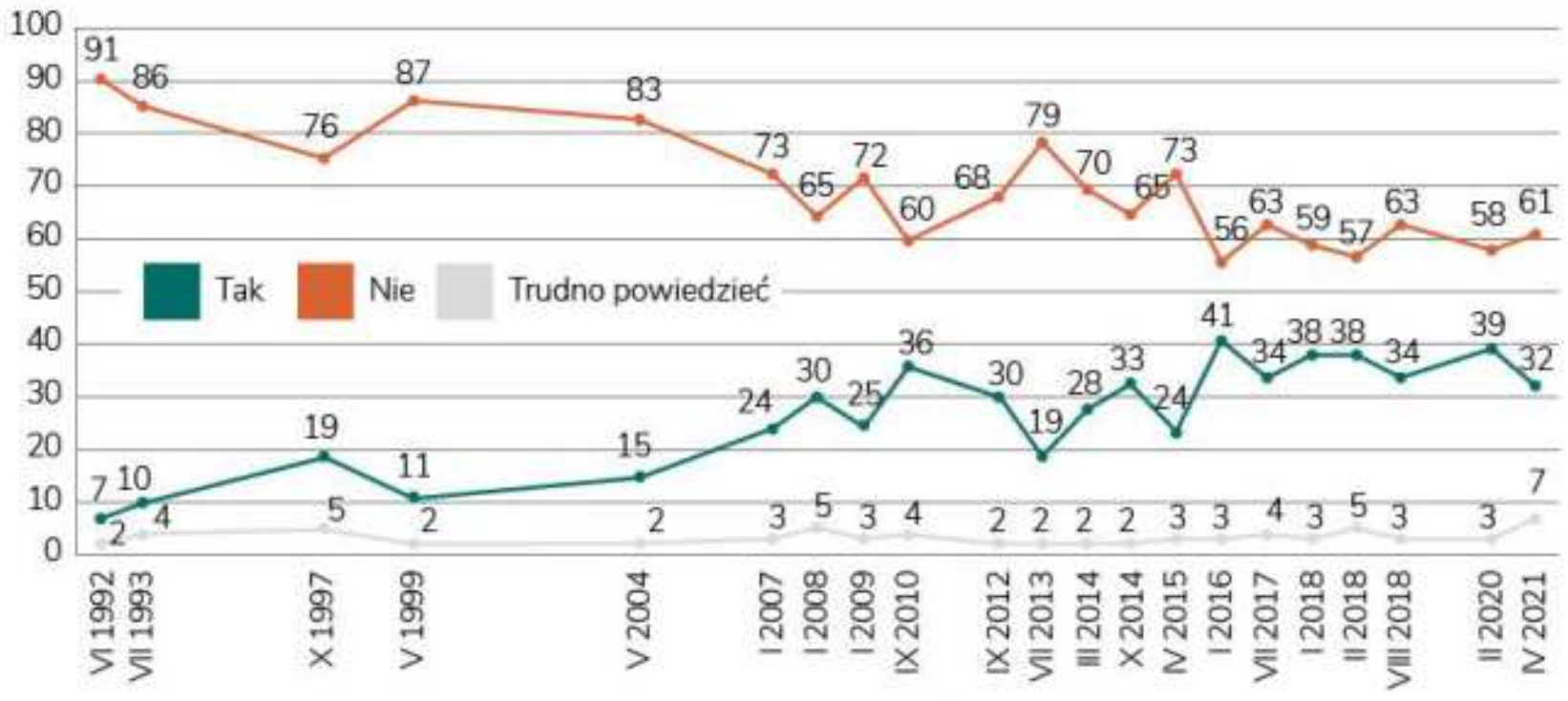
Warto wiedzieć

W naukach społecznych funkcjonuje także pojęcie **społeczeństwa cywilnego**. Jest ono definiowane jako prywatno-cywilna działalność człowieka prowadząca do zaspokojenia jego potrzeb. Termin ten bywa zamiennie stosowany z pojęciem społeczeństwa obywatelskiego.

definicja współczesnego społeczeństwa obywatelskiego

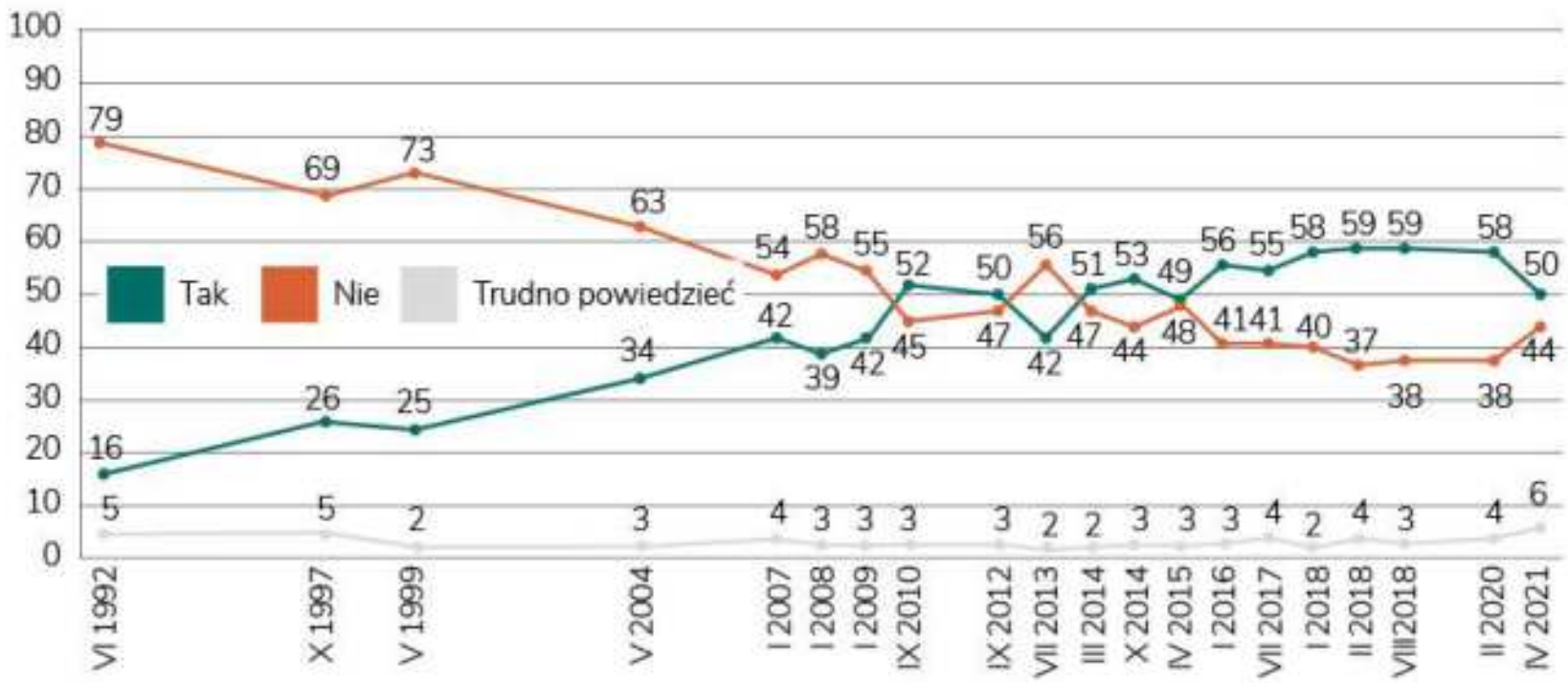
Współcześnie społeczeństwo obywatelskie jest pojmowane jako społeczeństwo niezależne od państwa, zdolne do obrony swych interesów prywatnych i wpływania na państwo w celu realizacji interesów publicznych, ważnych dla ogółu obywateli. Dla zaistnienia społeczeństwa obywatelskiego niezbędna jest indywidualna świadomość bycia **podmiotem (obywatelem)** oraz wynikająca z niej osobista aktywność w życiu publicznym. Tam, gdzie społeczeństwo obywatelskie jest dobrze zorganizowane i niezależne od ingerencji władz państwowych, pośrednikiem w konfliktach interesów jest prawo. Obywatele, korzystając z prawnie chronionej wolności, mogą tworzyć sieć własnych dobrowolnych organizacji, które wyrażają ich grupowe interesy wobec państwa.

Czy Pana(i) zdaniem, ludzie tacy jak Pan(i) mają wpływ na sprawy kraju?

Źródło: CBOS, 2021.

Czy Pana(i) zdaniem, ludzie tacy jak Pan(i) mają wpływ na sprawy swojego miasta, swojej gminy?

Źródło: CBOS, 2021.

Ćwiczenie

Porównaj dane na wykresach i podaj, jak respondenci oceniają możliwość wpływania ludzi na sprawy krajowe i lokalne. Wyjaśnij przyczyny różnic.

FORMY ORGANIZACYJNE SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

organizacje działające na rynku, których celem jest prywatny zysk	organizacje polityczne, dążące do zdobycia i sprawowania władzy publicznej	organizacje działające w celu poszerzenia obszaru racjonalnej debaty publicznej	organizacje społeczne, gospodarcze, kulturalne i polityczne, których celem jest wywieranie wpływu na ośrodki władzy
– przedsiębiorstwa – banki – towarzystwa ubezpieczeniowe	– partie polityczne – ruchy obywatelskie	– mass media – niezależne ośrodki badawcze – ośrodki akademickie	– stowarzyszenia – związki zawodowe – organizacje przedsiębiorców – związki wyznaniowe

rola społeczeństwa obywatelskiego w systemach niedemokratycznych

Obecnie idea społeczeństwa obywatelskiego jest związana przede wszystkim z systemem demokratycznym oraz pozycją prawną obywateli, gwarantowaną przez konstytucję. Nie oznacza to jednak, że w państwach totalitarnych czy autorytarnych nie mamy do czynienia z takim społeczeństwem. Wprost przeciwnie, dochodzi w nich do samoorganizowania się społeczeństwa obywatelskiego w walce z niesprawiedliwością władzy, która jednak takiego społeczeństwa nie akceptuje i próbuje je zwalczać (zarówno w krajach Europy Zachodniej, jak i w bloku komunistycznym). Jednym z najbardziej znanych wystąpień przeciw-

ko reżimowi autorytarnemu była **rewolucja czerwonych goździków**, do której doszło cztery lata po śmierci dyktatora Portugalii António Salazara. W 1974 r. rządy w tym państwie obaliło wojsko przy poparciu większości społeczeństwa. Symbolem tej bezkrwawej rewolucji stały się czerwone goździki w lufach karabinów. Podobny los spotkał reżim Francisco Franco (czyt. franko) w Hiszpanii, która po jego śmierci, pod rządami króla Juana Carlosa (czyt. huana karlosa), przeszła przemiany polityczne w kierunku demokratyzacji kraju. Na drogę demokracji, dzięki oddolnym ruchom społecznym, wstąpiła także Grecja, w której doszło do upadku junty wojskowej[1] po międzynarodowej kompromitacji w 1974 r., związanej z próbą przyłączenia Cypru do państwa. Nie wszędzie jednak działania społeczne kończyły się sukcesem. Władza broniła swojej pozycji, przeważnie brutalnie rozprawiając się z opozycją – jak choćby w krajach bloku komunistycznego (np. **powstanie na Węgrzech** w 1956 r., czy **praska wiosna** w Czechosłowacji w 1968 r.).

Samoorganizujące się społeczeństwo w Czechosłowacji w 1968 r. trafiło przede wszystkim na opór ze strony ZSRR, który wraz z wojskami NRD, Węgier, Bułgarii i Polski przeprowadził inwazję na Czechosłowację. Próba demokratyzacji Czechosłowacji zakończyła się klęską.

Społeczeństwo obywatelskie w Polsce

Genezy społeczeństwa obywatelskiego w Polsce możemy się doszukiwać już w okresie I Rzeczypospolitej. W tamtym czasie pojęcie to dotyczyło jedynie szlachty, bowiem tylko ona była dopuszczona do decyzji politycznych. Za punkt wyjścia kształtowania się wówczas społeczeństwa obywatelskiego możemy uznać przywileje szlacheckie, które jako forma nadania szlachcie określonych praw poszerzały jej udział w podejmowaniu decyzji dotyczących państwa. Bezpośrednim przejawem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego były sejmiki ziemskie, czyli zjazdy całej szlachty z danej ziemi, na których podejmowała ona szereg decyzji o charakterze politycznym i ekonomicznym. Wśród takich decyzji znajdowały się między innymi: prawo wybierania posłów na sejm walny, ustalanie sposobu poboru podatków uchwalonych przez sejm, wybieranie kandydatów na urzędy ziemskie czy deputatów do Trybunału Koronnego i Litewskiego.

Utrata niepodległości przez I RP oraz funkcjonowanie pod zaborami pozbawiły szlachtę możliwości wpływania na losy własnego państwa. Warunki egzystencji narodu w poszczególnych zaborach wpływały na kształtowanie się nowych form działania, będących podstawą funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Polityka germanizacyjna i rusyfikacyjna doprowadziła do powstania idei pracy organicznej, czyli systematycznej, oddolnej współpracy w celu obrony polskości. Powstające pod wpływem tych zagrożeń ruchy organicznikowskie prowadziły działalność zarówno w zakresie utrzymania polskiego stanu posiadania w zakresie materialnym, jak i duchowego budowania świadomości narodowej. W zaborze pruskim powstało między innymi kierowane przez Hipolita Cegielskiego Centralne Towarzystwo Gospodarcze, działał Bank Włościański

[1] Junta (czyt. hunta) wojskowa – grupa wojskowych sprawująca władzę dyktatorską w państwie.

oraz Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Instytucje te miały swoją siedzibę w poznańskim Bazarze, który został wybudowany przez spółkę założoną przez naszych rodaków. Odzyskanie przez Polskę w 1918 r. niepodległości stworzyło na krótki czas warunki do funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w każdym aspekcie funkcjonowania państwa.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jaką rolę odegrał Kościół katolicki w społeczeństwie polskim.

Państwo polskie latach 1945–1989 należało do bloku państw socjalistycznych i niemożliwe w nim było funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego. Wielokrotne próby jego stworzenia kończyły się podobnie jak na Węgrzech czy w Czechosłowacji. W samoorganizacji polskiego społeczeństwa obywatelskiego bardzo dużą rolę odegrał Kościół katolicki jako ostoja niezależnej działalności charytatywnej, oświatowej i kulturalnej. Uroczystości kościelne, pielgrzymki, nauka religii, działalność Klubu Inteligencji Katolickiej (KIK), który stanowił miejsce dyskusji nad możliwościami zmian systemowych, były formą manifestacji wobec reżimu komunistycznego.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, jakie znaczenie dla państwa polskiego miał ruch społeczny „Solidarność".

Jednym z przejawów społecznego buntu przeciwko działaniom władz był krwawo stłumiony **strajk robotników w czerwcu 1956 r. w Poznaniu**, w czasie którego zginął m.in. 13-letni Romek Strzałkowski. W latach sześćdziesiątych **protestowali intelektualiści**, wysyłając w 1964 r. „List 34" do premiera Józefa Cyrankiewicza. Wystąpili przeciw ograniczaniu przydziału papieru na druk książek, czasopism oraz przeciwko nasilonej cenzurze. W **1968 r. studenci przeciwstawili się** zdjęciu ze sceny *Dziadów* w reżyserii Kazimierza Dejmka oraz bezprawnemu wyrzuceniu z uczelni Adama Michnika i Henryka Szlajfera. Bardziej zorganizowaną formę przyjęły działania opozycyjne po krwawo stłumionych **wydarzeniach grudniowych na Wybrzeżu w 1970 r. i strajku w Ursusie** (obecnie dzielnica Warszawy) oraz Radomiu w 1976 r. Efektem wydarzeń radomskich było powołanie do życia **Komitetu Obrony Robotników (KOR)**, który wspierał osoby represjonowane. Rok później, w 1977 r., powstał **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO)**, który dążył do tego, aby władze PRL przestrzegały ratyfikowanego przez Radę Państwa Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Samoorganizowanie się społeczeństwa obywatelskiego w tych latach nabrało znacznego tempa; w roku 1978 powstały **Wolne Związki Zawodowe**, w 1979 – **Konfederacja Polski Niepodległej**, a po strajkach w 1980 r. – **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność"**.

powstanie KOR i ROPCiO

powstanie NSZZ „Solidarność"

Warto obejrzeć

- *NZS – tak się zaczęło*, reż. P. Zbierski, Polska 2005.
- *Świat i Solidarność*, reż. J. Kessler, Polska 2005.
- *Drukarze*, reż. H. Urbanek, Polska 2006.

Krótkie filmy dokumentalne przedstawiające determinację Polaków w walce z systemem komunistycznym oraz sposoby przeciwstawiania się władzy przez różne grupy zawodowe i społeczne.

lata osiemdziesiąte w Polsce – schyłek państwa komunistycznego

Władza komunistyczna, próbując utrzymać ster rządów w swoich rękach, wprowadziła **13 grudnia 1981 r. stan wojenny**, w wyniku którego została m.in. zawieszona działalność związków zawodowych i stowarzyszeń. W okresie obowiązywania stanu wojennego, tj. w latach 1981–1983[2] doszło do internowania części opozycjonistów

[2] Stan wojenny został zawieszony w grudniu 1982 r.

aktywnie wspierających strajkujących robotników. A to spowodowało, że wielu Polaków straciło nadzieję zmiany na lepsze. Można uznać, że stan wojenny był swoistym aktem niemocy państwa, które stopniowo rozsypywało się aż do momentu, w którym trzeba było znaleźć sposób na jego uratowanie przed katastrofą, głównie gospodarczą. Nieudane reformy gospodarcze i opór społeczny doprowadziły w 1989 r. do obrad Okrągłego Stołu i początku demokratyzacji kraju. Od tego momentu społeczeństwo obywatelskie mogło się rozwijać bez większych przeszkód.

Czy Pana(i) zdaniem, ludzie uczestniczą w rozwiązywaniu spraw lokalnych w większym czy mniejszym stopniu niż przed rokiem 1989?

Źródło: CBOS, 2010.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, dlaczego w przywołanym wyżej badaniu dominuje właśnie taka opinia.
2. Określ, jakie grupy respondentów mogły udzielić odpowiedzi „trudno powiedzieć".

Podsumowanie lekcji

- Filozoficzny rodowód społeczeństwa obywatelskiego wywodzi się z klasycznego nurtu tradycji republikańskiej, w którym wszyscy obywatele byli zobowiązani do wspólnego udziału w życiu politycznym, oraz podejścia liberalnego, które akcentuje wolność i niezależność jednostki względem państwa. s. 310
- Wśród prekursorów społeczeństwa obywatelskiego należy wymienić Arystotelesa, Johna Locke'a, Georga Hegla oraz Alexisa de Tocqueville'a. s. 310–312
- Społeczeństwo obywatelskie charakteryzuje się aktywnością i zdolnością do samoorganizacji oraz określania i osiągania wyznaczonych celów bez impulsu ze strony władzy państwowej. s. 313
- W systemach autorytarnych i totalitarnych samoorganizowanie się społeczeństwa obywatelskiego łączy się z walką z panującym w państwie reżimem. s. 314–316
- W Polsce za przejawy aktywności społeczeństwa obywatelskiego można uznać m.in. strajki robotników w Poznaniu w 1956 r., protesty intelektualistów w 1964 r., protesty studentów w 1968 r., działalność KOR i ROPCiO, powstanie NSZZ „Solidarność". s. 315–317

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przedstaw filozoficzny rodowód społeczeństwa obywatelskiego.
2. Porównaj poszczególne koncepcje społeczeństwa obywatelskiego.
3. Przedstaw przykłady samoorganizowania się społeczeństwa obywatelskiego w krajach Europy Zachodniej.
4. Wyjaśnij, dlaczego polski Kościół odegrał znaczącą rolę w kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego w naszym kraju.
5. Podaj i scharakteryzuj przykłady samoorganizowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce w XX w.
6. Przedyskutuj w klasie rolę walki z reżimem komunistycznym w Polsce w kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego.

2. Obowiązki obywatelskie i obywatelskie nieposłuszeństwo

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz relacje między prawami i obowiązkami obywatelskimi;
- dowiesz się, jakie cechy osobowości określamy mianem cnót obywatelskich;
- wyjaśnisz, na czym polega obywatelskie nieposłuszeństwo i jakie niesie ze sobą dylematy;
- rozpoznasz i przedstawisz historyczne i współczesne przykłady obywatelskiego nieposłuszeństwa.

Ćwiczenie

„Nie chcemy takiego społeczeństwa, w którym państwo odpowiada za wszystko, a nikt nie odpowiada za państwo" (Margaret Thatcher). Wymieńcie dziedziny, za które waszym zdaniem powinno odpowiadać państwo, i te, za które odpowiedzialność powinna spoczywać na obywatelach.

Obowiązki w świetle prawa

jedność praw i obowiązków

rozdział praw i obowiązków

Państwa demokratyczne gwarantują swoim obywatelom pewne prawa i wolności oraz nakładają na nich określone obowiązki. Możemy wyróżnić dwie koncepcje wzajemnych relacji między prawami i obowiązkami. **Jedność praw i obowiązków** oznacza, że prawa mogą przysługiwać jednostce tylko wtedy, kiedy wypełnia ona wobec społeczeństwa swoje obowiązki. Takie założenia zostały przyjęte w polskich konstytucjach z okresu międzywojennego i w konstytucji PRL-u. **Rozdział praw i obowiązków** oznacza, że prawa przysługujące jednostce są niezależne od jej obowiązków. Prawa wynikają z godności osobistej, którą ma każdy człowiek i której nikt nie może go pozbawić. Rozdział praw i obowiązków został uwzględniony w obowiązującej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.

Obowiązki są ciężarami, które należy ponieść na rzecz państwa, aby chronić jego interesy. Podstawowe obowiązki to te zawarte w konstytucji. Niewywiązywanie się z nich grozi sankcjami prawnymi.

Od obowiązków konstytucyjnych należy odróżnić **obowiązek prawny**, który swoim adresatom może nakazywać określony sposób postępowania przez wyznaczone prawem normy lub zakazywać takiego postępowania. W systemie prawnym Polski jest wiele aktów prawnych (ustaw, rozporządzeń), które nakładają określone obowiązki, na przykład kodeks karny, kodeks drogowy czy prawo administracyjne.

konstytucyjne obowiązki obywatela

Obowiązki obywatela Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 82. Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Art. 83. Każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 84. Każdy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie.

Art. 85. Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny. [...]

Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

Źródło: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Ćwiczenie

1. Na podstawie cytowanego fragmentu dokonaj podziału konstytucyjnych obowiązków na te, których adresatami są wszyscy podlegający polskiemu prawu, oraz te, które dotyczą tylko obywateli RP.
2. Wyjaśnij, w jakim przypadku obywatel polski może być zwolniony z obowiązku obrony ojczyzny.
3. Wyjaśnij, dlaczego w niektórych artykułach konstytucja odwołuje się do ustawy.

Cnoty obywatelskie

Z punktu widzenia całego społeczeństwa dobrze by było, gdyby każdy obywatel miał cechy osobowości umożliwiające mu realizację obowiązków nałożonych przez państwo oraz obowiązków moralnych, takich jak uczciwa praca, udział w wyborach lub troska o poszanowanie ojczyzny. Takie cechy określa się często mianem **cnót obywatelskich**. Za cnotę uznaje się także gotowość do podejmowania działań narażających własne potrzeby i korzyści, ale wynikających z chęci obrony godności człowieka. Pojęcie cnót obywatelskich sięga czasów starożytnych i w rzymskiej tradycji oznaczało prawdziwego mężczyznę, ojca i obywatela, który charakteryzował się sprawiedliwością, odwagą cywilną i poświęceniem dla państwa. Dzisiejsza wizja cnót obywatelskich niewiele odbiega od rzymskiego ideału. Charakteryzuje ją m.in. **troska o dobro wspólne, odpowiedzialność, aktywność społeczna, solidarność, odwaga cywilna, roztropność, tolerancja, krytycyzm, uczciwość oraz sprawiedliwość**. Zagadnieniem cnót obywatelskich zajmowała się m.in. polska filozof, socjolog i etyk **Maria Ossowska**. Według niej wzorowego obywatela określają takie cnoty jak: **dyscyplina wewnętrzna, odpowiedzialność, tolerancja, krytycyzm i uspołecznienie**.

Ćwiczenie

Przypomnij znaczenie pojęcia *osobowość*.

cnoty obywatelskie

Ćwiczenie

Wymieńcie cnoty obywatelskie, którymi waszym zdaniem powinna się cechować polska młodzież. Wybierzcie jedną z cnót i ją przedyskutujcie.

Dyscyplina wewnętrzna to nic innego jak nasz wewnętrzny uporządkowany sposób postępowania, dzięki któremu narzucamy sobie określone cele działania i ich konsekwentną realizację. W działaniach społecznych dyscyplina wewnętrzna jest ściśle związana z **odpowiedzialnością**, czyli zarówno przyjęciem na siebie obowiązku zadbania o kogoś lub o coś, jak i moralnego lub prawnego obowiązku odpowiadania za swoje lub czyjeś czyny. Wypełnienie tego obowiązku będzie możliwe tylko przy odpowiedniej dyscyplinie wewnętrznej.

Krytycyzm to umiejętność właściwej oceny zjawisk, poglądów, wiedzy i przyjmowanie tylko tych informacji i poglądów, które są dobrze uzasadnione. Postawa krytyczna dotyczy także własnych opinii i zakłada gotowość do ich zmiany, jeśli zostanie to uzasadnione odpowiednimi argumentami.

Wśród polskich organizacji społecznych działających na rzecz drugiego człowieka czołowe miejsce zajmuje Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, która zgodnie z zapowiedzią Jurka Owsiaka „będzie grała do końca świata i o jeden dzień dłużej". Jej skuteczność to zasługa tysięcy wolontariuszy, którzy co roku zbierają miliony złotych. Pieniądze są przeznaczane na wspieranie polskiej służby zdrowia przede wszystkim w ratowaniu chorych dzieci.

Za szczególnie cenną cnotę uznaje się **uspołecznienie (aktywność społeczną)**, które polega na zainteresowaniu i zaangażowaniu w sprawy społeczne. W społeczeństwie obywatelskim istnieje wiele możliwości działania. Są to m.in. wybory, referenda, samorządy, organizacje społeczne i polityczne, a także akcje charytatywne i wolontariat. **Wolontariat** polega na dobrowolnej, nieodpłatnej i systematycznej pracy na rzecz osób potrzebujących. Szacuje się, że w działalność wolontariacką jest zaangażowanych około 2 milionów Polaków. Wśród największych polskich organizacji skupiających wolontariuszy znajdują się Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy kierowana przez Jerzego Owsiaka, Polska Akcja Humanitarna Janiny Ochojskiej, Caritas Polska oraz Polski Czerwony Krzyż.

Warto wiedzieć

Konferencja Generalna UNESCO w 1995 r. przyjęła **Deklarację Zasad Tolerancji**. Inicjatywa ta została podjęta na skutek pogłębiających się zjawisk: nietolerancji, przemocy, nacjonalizmu, rasizmu i antysemityzmu i towarzyszącej im marginalizacji i dyskryminacji mniejszości.

Zgodnie z Deklaracją tolerancja to:
- respektowanie cudzych praw i cudzej własności;
- uznanie i akceptacja różnic indywidualnych;
- umiejętność słuchania, komunikowania się i rozumienia innych;
- docenianie rozmaitości kultur;
- otwartość na filozofię i sposób myślenia innych;
- ciekawość nieznanego;
- świadomość istnienia różnych punktów widzenia.

Jeśli cnoty obywatelskie będą powszechnie akceptowane i przestrzegane, państwo będzie mogło się poszczycić wysoką kulturą polityczną, a różne problemy będą rozwiązywane z poszanowaniem godności i dobra wszystkich obywateli.

Obywatelskie nieposłuszeństwo

Ćwiczenie

Zastanów się, czy sprawiedliwość oznacza wszystkim po równo czy dla każdego równy start.

Zdarzają się sytuacje, kiedy w społeczeństwie obywatelskim trzeba przystąpić do działań w obronie interesów jednostki lub grupy, nawet jeżeli będą one niezgodne z prawem. Takie kroki podejmuje się wówczas, gdy nie można zmienić niesprawiedliwego prawa na drodze wyborów, petycji lub pod wpływem opinii publicznej. Forma takiego sprzeciwu nosi nazwę **obywatelskiego nieposłuszeństwa**.

Warto wiedzieć

Przeciwieństwem obywatelskiego nieposłuszeństwa jest **obywatelskie posłuszeństwo**. Jego historycznym przykładem w formie skrajnej była decyzja greckiego filozofa Sokratesa o pozostaniu w więzieniu w oczekiwaniu na karę śmierci. Sokrates został oskarżony o demoralizację młodzieży i negację ateńskich bogów. Skazano go za to na śmierć przez wypicie trucizny. Mimo iż miał możliwość ucieczki z więzienia, postanowił poddać się karze w dowód wierności swoim poglądom.

Historia pewnej DYKTATURY

Spokojnie skończyłam A, nawet tu i ówdzie kreskę udało się poprawić. Strach był, żeby nie zgarnęli po „DYKTA" [...]

Historia pewnej DYKTATURY jest dziecinnie prosta. Idąc ulicą Wiejską, Kinga i ja zastanawiałyśmy się, JAK – gęsto od policji, gęby jakby znane. Stanęłyśmy przy pasach na wysokości Matejki i myślimy. Aż tu olśnienie – zróbmy to z otwartą przyłbicą, czyli nie z doskoku zza węgła i w dymie rac.

Sprej w rękę, więc idę spokojnie przez pasy, podchodzę do barierek i wypowiedziawszy: „Dzień dobry, chciałabym coś panom namalować", zaczynam sprejować. Policja zbaraniała (miny bezcenne), reakcja nastąpiła gdzieś w okolicy litery R (przez krótkofalówkę dało się słyszeć „ona coś maluje, co robimy, dzwoń i pytaj"), spokojnie więc skończyłam A, nawet tu i ówdzie kreskę udało się poprawić.

Następnie grzecznie dałam się spisać, ale też bez emocji, wszak żadna dyktatura w policji, jak wiemy, wzmożenia konstytucyjnego nie powoduje.

Strach był następujący: żeby nie zgarnęli po „DYKTA" [...]. Niestety, nie wiadomo, czy grozi mi Kk za propagowanie dyktatury.

Źródło: *E. Błaszczyk, Historia pewnej DYKTATURY*, https://link.operon.pl/n8037-61 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

Rozstrzygnij, czy postawę opisaną w tekście i przedstawioną na fotografii możemy uznać za przejaw obywatelskiego nieposłuszeństwa czy wandalizmu. Odpowiedź uzasadnij.

Trzeba jednak pamiętać, że obywatelskie nieposłuszeństwo nie powinno dotyczyć osobistych interesów, lecz podejmuje się je w imię wyższych wartości, takich jak **ochrona praw człowieka, demokratyczne państwo prawne, walka o niepodległość** czy **suwerenność**. Musi być także prowadzone metodami pokojowymi – takimi jak manifestacje, petycje, listy otwarte lub odmowa przestrzegania niesprawiedliwego prawa. Organizatorzy i uczestnicy takiego sprzeciwu muszą zdawać sobie sprawę z grożących im konsekwencji i być gotowi na ewentualne represje.

cechy obywatelskiego nieposłuszeństwa

HISTORYCZNE PRZYKŁADY OBYWATELSKIEGO NIEPOSŁUSZEŃSTWA

Rejtan (1866) – obraz Jana Matejki, wybitnego polskiego malarza XIX w.; w swej twórczości Matejko sięgał po tematy historyczne, a dzięki ukazywaniu najważniejszych wydarzeń z przeszłości edukował Polaków pozbawionych własnego państwa.

Rokosz Tadeusza Rejtana

Wśród wielu praw szlachta Rzeczypospolitej Obojga Narodów miała zagwarantowane prawo do rokoszu. Oznaczało ono, że każdy szlachcic miał prawo, a nawet obowiązek, wypowiedzieć królowi posłuszeństwo, gdyby ten naruszył zasady ustroju państwa. Tadeusz Rejtan (1742–1780) polski szlachcic, poseł na Sejm rozbiorowy w Warszawie w 1773 r. wraz z kilkoma innymi posłami skorzystał z tego prawa. Sprzeciwił się zawiązaniu konfederacji umożliwiającej zatwierdzenie traktatu I rozbioru Polski. Postawa Rejtana inspirowała wielu Polaków oraz była wzorem do naśladowania w trudnym dla narodu polskiego okresie.
W czasach zaborów Rejtana przypomniał Jan Matejko (zob. obraz powyżej), natomiast w latach osiemdziesiątych XX w. (w czasach PRL-u) postać ta stała się tematem piosenki zaangażowanego w działalność opozycyjną poety i kompozytora Jacka Kaczmarskiego (zob. tekst obok).

Jacka Kaczmarskiego (1957–2004) nazywano w Polsce „bardem opozycji" lat osiemdziesiątych. Tematem jego twórczości poetyckiej była przede wszystkim historia narodu polskiego oraz analiza sytuacji Polaków żyjących w czasach powojennych w państwie zależnym od ZSRR. Kaczmarski stosował liczne aluzje do trudnych czasów w przeszłości Polaków, którzy utracili niepodległość. Jego twórczość była publikowana w wydawnictwach podziemnych. Koncertował na rzecz „Solidarności" i prowadził autorski program w Radiu Wolna Europa.

Jacek Kaczmarski – bard opozycji

Rejtan, czyli raport ambasadora

„Wasze wieliczestwo", na wstępie śpieszę donieść:
Akt podpisany i po naszej myśli brzmi.
Zgodnie z układem wyłom w Litwie i Koronie
Stał się dziś faktem, czemu nie zaprzeczy nikt.
Muszę tu wspomnieć jednak o gorszącej scenie,
Której wspomnienie budzi we mnie żal i wstręt,
Zwłaszcza że miała ona miejsce w polskim sejmie,
Gdy podpisanie paktów miało skończyć się.
Niejaki Rejtan, zresztą poseł z Nowogrodu,
Co w jakiś sposób jego krok tłumaczy mi,
Z szaleństwem w oczach wszerz wyciągnął się na progu
I nie chciał puścić posłów w uchyłone drzwi.
Koszulę z piersi zdarł, zupełnie jak w teatrze,
Polacy – czuły naród – dali nabrać się:
Niektórzy w krzyk, że już nie mogą na to patrzeć,
Inni zdobyli się na litościwą łzę. [...]

Źródło: J. Kaczmarski, *Koncert'97*, 1997 (piosenka napisana w 1980 r.).

List otwarty do Partii

[...] Do kogo należy władza w naszym państwie? Do jednej, monopolistycznej partii – PZPR. Wszystkie istotniejsze decyzje podejmowane są najpierw w partii, a potem dopiero w organach oficjalnej władzy państwowej; żadna istotna decyzja nie może być podjęta i realizowana bez sankcji władz partyjnych. Nazywa się to kierowniczą rolą partii, a ponieważ monopolistyczna partia uznaje się za reprezentantkę interesów klasy robotniczej, jej władza ma gwarantować władzę klasy robotniczej. Jeśli jednak nie chcemy oceniać systemu wg tego, co myślą i mówią o sobie jego przywódcy, musimy zobaczyć, jakie możliwości wpływu na decyzje władzy państwowej ma klasa robotnicza. Poza partią – żadnych. Rządząca partia jest bowiem monopolistyczna. Klasa robotnicza nie ma możliwości organizowania się w inne partie, a tym samym formułowania, propagowania i walki o realizację innych programów, innych wariantów podziału dochodu narodowego, innych koncepcji politycznych niż programy i koncepcje PZPR. [...]

Źródło: J. Kuroń, K. Modzelewski, *List otwarty do Partii*, 1964 r.

Działalność Jacka Kuronia

Jacek Kuroń (1934–2004) – polityk, współzałożyciel KOR, działacz NSZZ „Solidarność", po 1989 r. poseł i dwukrotny minister pracy i polityki społecznej. Jako członek PZPR w 1964 r. napisał wraz Karolem Modzelewskim *List otwarty do Partii* (zob. fragment obok), w którym krytykował biurokratyzację i klasowy charakter ustroju PRL-u. Został za to usunięty z PZPR i skazany na lata pozbawienia wolności. W okresie stanu wojennego (1981–1984) internowany przez władze pod zarzutem próby obalenia ustroju.

Na zdjęciu **Jacek Kuroń** (po lewej) i **Jan Józef Lipski**, prawdopodobnie podczas dyżuru korowskiego w mieszkaniu Jacka Kuronia około 1980 r. w Warszawie (fot. NN, zbiory Ośrodka KARTA – z archiwum rodzinnego Jacka Kuronia).

AKTY SAMOSPALENIA

W okresie wojny w Wietnamie buddyjscy mnisi dokonywali aktów samospalenia w proteście przeciwko dyktaturze i prześladowaniom buddyzmu w Wietnamie Południowym (zob. zdjęcie poniżej). Innym przykładem obywatelskiego nieposłuszeństwa z tamtego kręgu kulturowego był akt samospalenia grupy jedenastu mnichów i mniszek w miejscowości Tawu Nyitso w zachodnich Chinach w proteście przeciwko likwidacji ich klasztorów.

W Polsce podobnego czynu dokonał w 1968 r. Ryszard Siwiec (żołnierz AK i filozof). W akcie protestu przeciwko inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację podpalił się w czasie ogólnokrajowych dożynek na Stadionie Dziesięciolecia w Warszawie w obecności przywódców PZPR, dyplomatów i 100 tysięcy widzów (zob. poniżej fragment tekstu jego testamentu).

„Ludzie, w których może jeszcze tkwi iskierka ludzkości, uczuć ludzkich, opamiętajcie się! Usłyszcie mój krzyk, krzyk szarego, zwyczajnego człowieka, syna narodu, który własną i cudzą wolność ukochał ponad wszystko, ponad własne życie, opamiętajcie się! Jeszcze nie jest za późno!"

Źródło: Fragment testamentu Ryszarda Siwca, www.polska.pl.

Zdjęcie przedstawia akt samospalenia mnicha buddyjskiego Thich Quang Duc (czyt. ti kłan duk) w 1963 r. w Sajgonie.

Dylematy związane z postawą obywatelskiego nieposłuszeństwa

Henry David Thoreau (1817–1862)

Spór o granice posłuszeństwa jednostki wobec państwa zajmował największych myślicieli, m.in. św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu, Immanuela Kanta czy Jana Jakuba Rousseau (czyt. russo). Ale dopiero w 1849 r. amerykański filozof i poeta romantyczny, zagorzały abolicjonista[3] **Henry David Thoreau** (czyt. henry dawid toro), sformułował zasadę obywatelskiego nieposłuszeństwa (ang. *civil disobedience*, czyt. sywyl disabidiens). Jako zwolennik moralnej autonomii jednostki odmówił płacenia podatków w proteście przeciwko niewolnictwu, szykanowaniu Indian oraz inwazji Stanów Zjednoczonych na Meksyk. Trafił do aresztu w rodzinnym Concord (czyt. konkord), lecz spędził w nim zaledwie kilka godzin, ponieważ – wbrew jego woli – podatek został za niego uregulowany.

Wątpliwości co do akceptacji obywatelskiego nieposłuszeństwa wymuszają odpowiedź na pytania, czy aprobata tego typu postaw nie doprowadzi do upadku autorytetu państwa oraz jak w praktyce odróżnić tak uzasadniane naruszanie prawa od zwykłych przypadków jego łamania. Według amerykańskiego socjologa **Roberta Mertona** pospolity przestępca z reguły ukrywa swoją działalność i narusza normy tylko dla osobistej korzyści, natomiast nonkonformista stosujący obywatelskie nieposłuszeństwo działa jawnie, a obowiązujące prawo kwestionuje nie w obronie prywatnego interesu, lecz w imię wyznawanych zasad. Ten pogląd opiera się na przekonaniu, że przez godne przyjmowanie kary prowokujemy innych ludzi do podejmowania działań przeciwko niesprawiedliwości. Takie podejście do obywatelskiego nieposłuszeństwa można zauważyć w działalności *non-violence* **Mahatmy Gandhiego** na rzecz praw dla ludności indyjskiej oraz dialogu między hindusami i muzułmanami, w wystąpieniach **Martina Luthera Kinga** w obronie czarnoskórej ludności Stanów Zjednoczonych, a także w Polsce w czasach PRL-u u działaczy **Komitetu Obrony Robotników (KOR)** i **Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO)**.

Współczesnych przykładów obywatelskiego nieposłuszeństwa nie brakuje także w naszym kraju. Transformacja systemowa w Polsce przyczyniła się bowiem do większego upowszechnienia tej formy walki politycznej. Wśród licznych protestów społecznych można wymienić akcję „Tama tamie" przeciwko budowaniu zapory wodnej w okolicach Czorsztyna, obronę Doliny Rospudy przed przeprowadzeniem przez nią autostrady. W drugiej dekadzie XXI w. za akty nieposłuszeństwa obywatelskiego część opinii publicznej uznała obronę Puszczy Białowieskiej przed wycinką, utrudnianie odstrzału dzików, protesty organizowane przez KOD (Komitet Obrony Demokracji), Obywateli RP oraz Akcję Demokracja. Także niektórzy członkowie ruchu antyszczepionkowców (osób sprzeciwiających się szczepieniu dzieci i dorosłych) uważają bojkotowanie obowiązku szczepienia dzieci za przejaw obywatelskiego nieposłuszeństwa.

Ćwiczenie

Czy i w jakich sytuacjach w państwie demokratycznym istnieje potrzeba stosowania prawa obywatelskiego nieposłuszeństwa?

---

[3] Abolicjonista – uczestnik ruchu abolicjonistycznego działającego w Europie oraz w obu Amerykach w XVIII i XIX w. na rzecz zniesienia handlu niewolnikami oraz niewolnictwa.

Podsumowanie lekcji

- Do konstytucyjnych obowiązków należą: wierność ojczyźnie, troska o dobro wspólne, przestrzeganie prawa, obrona kraju, płacenie podatków i dbałość o środowisko naturalne. s. 318
- Współczesny obywatel powinien się odznaczać troską o dobro wspólne, odpowiedzialnością, aktywnością społeczną, solidarnością, odwagą cywilną, roztropnością, tolerancją, krytycyzmem, uczciwością oraz sprawiedliwością. s. 319–320
- Obywatelskie nieposłuszeństwo jest formą sprzeciwu wobec rozwiązań prawnych, które są niesprawiedliwe z punktu widzenia społeczeństwa. s. 320–324

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, jak rozumiesz cnoty obywatelskie.
2. Omów rolę i znaczenie wolontariatu w działalności trzech wybranych organizacji pozarządowych.
3. Wymień cechy czynu, który można nazwać przejawem obywatelskiego nieposłuszeństwa. Wyjaśnij, jakie konsekwencje wiążą się z decyzją o obywatelskim nieposłuszeństwie.
4. Przedstaw różne przykłady obywatelskiego nieposłuszeństwa.
5. Rozważ ideę obywatelskiego nieposłuszeństwa w kontekście dylematów z nią związanych. W swoim wypracowaniu wykorzystaj współczesne przykłady obywatelskiego nieposłuszeństwa z Polski i ze świata.

3. Społeczeństwo obywatelskie we współczesnym świecie

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz warunki funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego;
- dowiesz się, jak powstaje kapitał społeczny;
- przedstawisz, jak codzienne zachowania przyczyniają się do budowania lub niszczenia kapitału społecznego;
- przygotujesz materiał na temat działań indywidualnych lub grupowych w życiu publicznym.

Ćwiczenie

Wyobraźcie sobie, że nikomu nie ufacie. Opiszcie sytuacje, w których w związku z tym zmieniłoby się wasze życie.

Warunki funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego

Istota społeczeństwa obywatelskiego opiera się na podmiotowości obywateli, tworzonych przez nich rozmaitych organizacjach oraz odpowiedzialności instytucji państwowych. Możemy zatem powiedzieć, że **społeczeństwo obywatelskie** to przestrzeń między rodziną, państwem i rynkiem, w której działają jednostki, grupy społeczne, organizacje oraz instytucje. Aktywni obywatele takiego społeczeństwa myślą o interesach społeczności, w której żyją, a stosunki społeczne są budowane zgodnie z zasadami równości, współpracy i zaufania. Mówiąc o spo-

obszary społeczeństwa obywatelskiego

łeczeństwie obywatelskim w Polsce, należy wziąć pod uwagę jego dwa obszary. Pierwszy obejmuje **indywidualną aktywność** Polaków, która przejawia się w postawach i świadomości obywatelskiej. Drugi obszar dotyczy **aktywności grupowej** związanej z działalnością formalnych organizacji pozarządowych i wspólnot samorządowych oraz nieformalnych ruchów i grup społecznych.

Każdy z tych obszarów powinien opierać się na poczuciu współodpowiedzialności za kraj (miasto, gminę, sąsiedztwo), w którym władza państwowa i samorządowa pochodzi od obywateli. Dlatego też, aby społeczeństwo obywatelskie mogło sprawnie funkcjonować, muszą być spełnione w państwie określone warunki.

Warunki prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego:
władza pochodzi od narodu, który ją sprawuje w sposób pośredni lub bezpośredni;
władza działa na podstawie prawa i w jego granicach;
największą moc prawną ma konstytucja;
system źródeł prawa uwzględnia interesy obywateli;
prawa i wolności obywatelskie są chronione przez odpowiedni system prawny;
działają instytucje gwarantujące przestrzeganie praw;
obywatele mają zapewnioną możliwość czynnego udziału w życiu społecznym;
istnieją prawne gwarancje tworzenia przez obywateli organizacji wyrażających ich interesy.

Kapitał społeczny w społeczeństwie obywatelskim

Współczesna demokracja gwarantuje człowiekowi wolność. Prowadzi ona bardzo często do **indywidualizmu**, który może się charakteryzować nastawieniem jednostki na własne potrzeby i problemy oraz niechęcią do angażowania się w sprawy publiczne. Nadmierny indywidualizm w skrajnych przypadkach prowadzi do słabości jednostki, która samodzielnie nie może zrealizować wszystkich swoich zamierzeń. Tę słabość można przezwyciężyć, uczestnicząc w stowarzyszeniach obywatelskich wpływających na życie polityczne. Jednak warunkiem skuteczności tych stowarzyszeń jest dysponowanie odpowiednim **kapitałem społecznym**. Pojęcie kapitału społecznego jeszcze nie zostało ściśle zdefiniowane. Mieści w sobie wszystko to, co decyduje o zdrowych relacjach społecznych, współpracy i dbaniu o dobro wspólne. Według **Roberta Putnama** kapitał społeczny jest zjawiskiem kulturowym i obejmuje obywatelskie nastawienie wobec członków społeczeństwa, normy społeczne wspierające działania wspólne oraz zaufanie interpersonalne i zaufanie obywateli do instytucji publicznych.

kapitał społeczny

Kapitał społeczny powstaje w ciągu długiego czasu i ma charakter dobra publicznego – tzn. nie jest własnością czy cechą poszczególnych jednostek, zależy jednak od ich nastawienia, przekonań, systemu wartości. Kapitał społeczny można inaczej określić jako sieci społeczne regulowane normami moralnymi lub zwyczajem, które wiążą jednostkę ze społeczeństwem i umożliwiają jej współdziałanie z innymi dla wspólnego dobra.

Kapitał społeczny może wpływać na:
- rozwój gospodarczy;
- integrację i solidarność społeczną (przeciwdziała wykluczeniu i dyskryminacji);
- instytucje państwowe (uzupełnia i wspomaga niewydolne instytucje);
- władzę publiczną (kontroluje ją);
- sektor prywatny (buduje i ochrania kulturę lokalną przed komercjalizacją).

Dla jednostki może to być opieka podczas choroby ze strony bliskich, a dla społeczności lokalnej – rozwój gospodarczy. W społeczeństwie obywatelskim dużą wagę przywiązuje się do kapitału społecznego, który jest w stanie integrować jednostki różniące się pod względem ekonomiczno-społecznym w różne sieci relacji. Zachęca się obywateli do aktywności w wyborach samorządowych, parlamentarnych i referendach, do członkostwa w organizacjach społecznych, samorządowych i politycznych oraz do wspierania finansowego działań charytatywnych lub organizacji opieki społecznej.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, na jaki problem zwraca uwagę autor rysunku satyrycznego.
2. Zaproponuj odpowiedni tytuł dla rysunku.

Ćwiczenie

Przeprowadź w klasie burzę mózgów na temat zachowań, które sprzyjają budowaniu i niszczeniu kapitału społecznego.

Ćwiczenie

1. Wskaż, jaka jest zależność między wiekiem a chęcią współpracy w sferze gospodarki.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla gotowości współpracy w poszczególnych dziedzinach ma wykształcenie.
3. Rozstrzygnij, czy poglądy polityczne mają wpływ na chęć współpracy w poszczególnych dziedzinach. Odpowiedź uzasadnij.

Indeksy kapitału społecznego a wykształcenie

Cechy społeczno-demograficzne		Respondenci znający osoby spoza swojej rodziny, którym (z którymi) gotowi byliby:				Respondenci, którzy nie wskazali żadnej dziedziny
		pożyczyć wartościową rzecz	pomagać w zostaniu radnym	pomagać w pracy na rzecz środowiska	współpracować w sferze gospodarki	
		w procentach				
Ogółem		**64**	**36**	**51**	**40**	**25**
Płeć	mężczyźni	67	36	52	44	20
	kobiety	61	36	50	37	29
Wiek	18–24 lata	76	38	58	60	14
	25–34	79	37	58	53	13
	35–44	72	41	54	47	21
	45–54	68	42	51	42	23
	55–64	52	33	48	29	28
	65 lat i więcej	41	27	41	19	43
Miejsce zamieszkania	wieś	65	36	51	37	25
	miasto do 19 000	60	38	49	33	25
	20 000 – 99 999	59	33	50	43	27
	100 000 – 499 999	60	34	48	37	27
	500 000 i więcej mieszk.	72	42	59	55	16
Wykształcenie	podstawowe/gimnazjalne	50	26	43	31	38
	zasadnicze zawodowe	57	29	42	30	34
	średnie	68	38	52	42	19
	wyższe	75	78	66	54	11
Ocena własnych warunków materialnych	złe	46	27	38	20	41
	średnie	58	34	45	33	30
	dobre	71	40	58	49	17
Poglądy polityczne	lewica	72	52	65	47	18
	centrum	65	35	53	41	22
	prawica	64	40	55	46	21
	trudno powiedzieć	57	25	38	29	34

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-62 [dostęp: 04.11.2022].

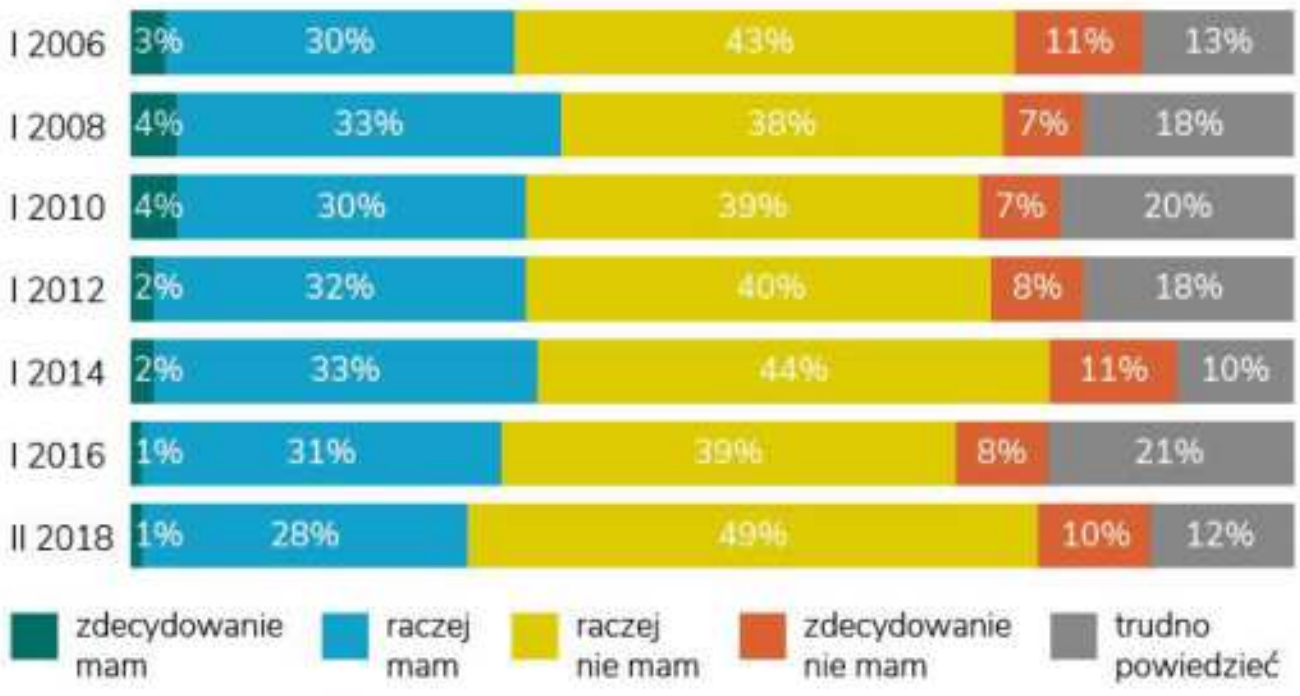
Niezależnie od tego, do jakich celów chce się wykorzystać kapitał społeczny, zawsze najpierw należy go zbudować. Jest to proces w zasadzie nieustanny i spontaniczny. Można powiedzieć, że jest on skutkiem wzajemnego oddziały-

wania na siebie grup i jednostek, między którymi rodzi się zaufanie i obowiązuje uczciwość. Jeżeli te oddziaływania zostaną uzupełnione o normy ułatwiające współdziałanie, mogą w konsekwencji powstać sieci współpracy obywateli działających w ramach społeczeństwa obywatelskiego. Ważną rolę w kapitale społecznym odgrywa **zaufanie**, które polski socjolog Piotr Sztompka określa nawet najcenniejszą odmianą kapitału społecznego. Z kolei amerykański politolog Robert Putnam definiuje zaufanie społeczne jako element kapitału społecznego, który może zwiększyć sprawność funkcjonowania społeczeństwa. W literaturze wymienia się trzy poziomy zaufania, które odpowiadają różnym typom kapitału społecznego:

zaufanie a kapitał społeczny

- **zaufanie prywatne** – ma charakter osobisty i dotyczy relacji tylko między osobami, które się znają. Ten rodzaj zaufania może mieć charakter inkluzywny (łączący, integrujący), ale także wykluczający inne jednostki i w ten sposób zagrażający kapitałowi społecznemu (zwłaszcza w przypadku nieufności i nieutrzymywania kontaktów z innymi grupami);
- **zaufanie ogólne** – ma charakter zewnętrzny, człowiek zdobywa je dzięki doświadczeniu będącemu efektem kontaktów z innymi ludźmi i grupami społecznymi. Ten rodzaj zaufania nie powstaje jednak tylko na skutek postępowania innych jednostek, ale także jest wynikiem własnej postawy. Człowiek nastawiony na realizację swoich celów, kosztem wspólnego dobra, raczej nie będzie miał zaufania do innych ludzi;
- **zaufanie instytucjonalne** – kierowane do organizacji oraz osób pełniących w nich określone funkcje społeczne. Jest ono z reguły ściśle związane z zaufaniem ogólnym.

Czy, ogólnie rzecz biorąc, ma Pan(i) zaufanie, czy też nie ma zaufania do nieznajomych, z którymi styka się Pan(i) w różnych sytuacjach?

Źródło: CBOS, https://link.operon.pl/n8037-63 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

Na podstawie przedstawionych danych wyjaśnij, czy w Polsce są sprzyjające warunki do rozwoju kapitału społecznego.

Kapitał społeczny w trzecim sektorze

Aktywności społeczeństw w nowoczesnych państwach demokratycznych zostały podzielone na trzy sektory. **Pierwszy sektor** to administracja publiczna, określana też niekiedy jako sektor państwowy. **Drugi sektor**, nazywany też pry-

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, czym charakteryzują się grupy społeczne.

ngo.pl

Na stronie https://fakty.ngo.pl/ można znaleźć wiele informacji, analiz, raportów, publikacji na temat trzeciego sektora.

watnym, to sfera biznesu, czyli wszelkie instytucje i organizacje, których działalność jest nastawiona na zysk. **Trzeci sektor** to ogół prywatnych organizacji działających społecznie i nie dla zysku (organizacje non-profit) czy organizacje pozarządowe (z ang. **NGO-s**, *non-governmental organizations*).
Przestrzenią, w której i poprzez którą głównie tworzy się kapitał społeczny, jest **trzeci sektor** (dobrowolne organizacje pozarządowe i pozarodzinne – stowarzyszenia i fundacje). Powstaje w nim sieć formalnych związków. Co prawda sieć nieformalnych związków (rodzinnych, towarzyskich) również stanowi kapitał społeczny, ale poleganie na koneksjach, zwłaszcza w sferze publicznej, może podważać wiarę w bezstronność instytucji publicznych i prowadzić do korupcji, klientelizmu, nepotyzmu itp.

Rola interesów grupowych

grupy interesów ▸

Społeczeństwo obywatelskie to struktura złożona, w której funkcjonują relacje między władzą państwową a obywatelami oraz pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi. Dążą one do realizacji swoich celów za pomocą **organizacji społecznych**, nazywanych przeważnie grupami interesu, takich jak związki zawodowe, stowarzyszenia, organizacje kombatanckie lub humanitarne czy też Kościoły i związki religijne. Cele, aspiracje i potrzeby tych grup są często odmienne, zatem podejmowane działania mogą naruszać interes innych. W takiej sytuacji spór należy rozwiązać na drodze negocjacji, szukając takiego kompromisu, który zadowalałby obie strony. W wielu przypadkach trzeba też chronić interes jednostki lub grupy. Zdarza się bowiem, że korzyść jednostki zostaje uznana za mniej istotną niż interes grupy lub społeczeństwa, choć zazwyczaj to sprawa jednostki jest stawiana wyżej, mimo że dochodzenie do wspólnego dobra może być dla niej uciążliwe. Kiedy rezygnacja z własnego interesu nie będzie dla jednostki korzystna, państwo powinno zapewnić ochronę jej praw odpowiednimi przepisami. Grupom, uznawanym z różnych przyczyn za słabsze (np. niepełnosprawnym, matkom, które wróciły z urlopu macierzyńskiego, matkom karmiącym piersią itp.), państwo gwarantuje ochronę prawną ich interesów, wprowadzając specjalne przepisy, na przykład szczególne warunki zatrudnienia. Państwo może także zachęcać pracodawców do zatrudniania takich osób, na przykład poprzez systemy dofinansowań.

Ćwiczenie

Czy samorząd szkolny jest dobrym przykładem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego?

Formy aktywności obywateli

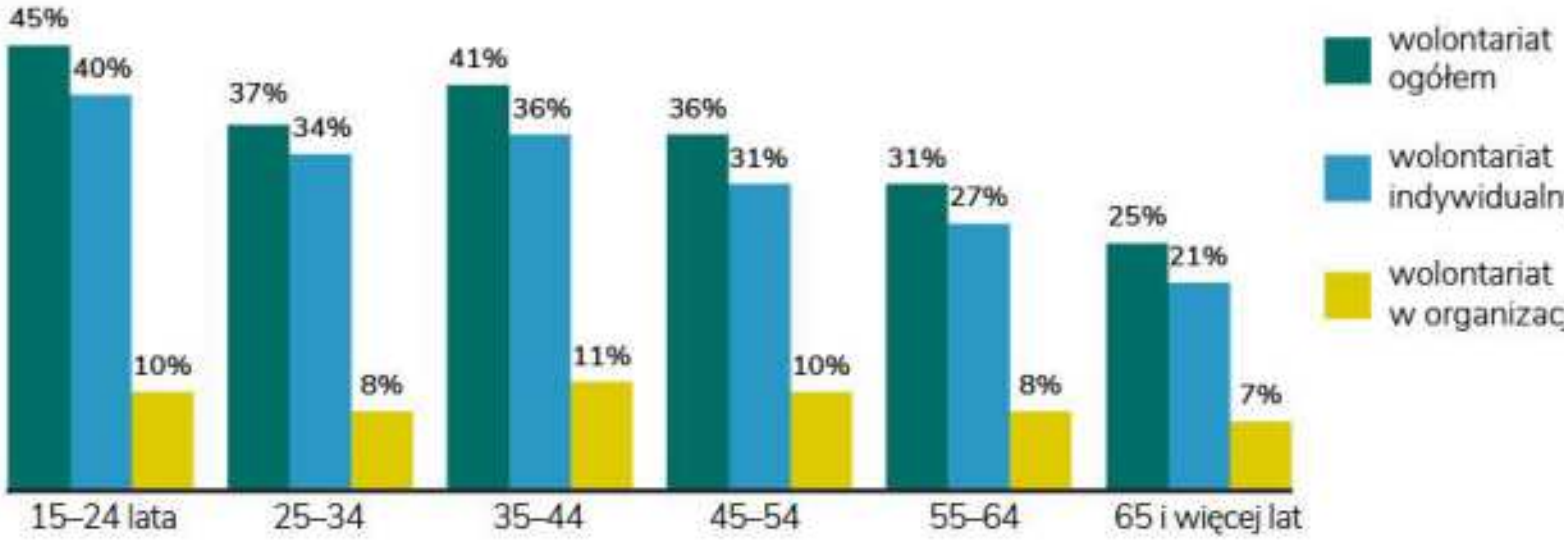

Stowarzyszeniem o charakterze ogólnopolskim jest Polski Związek Działkowców. PZD kontynuuje 120-letnią tradycję uprawiania ogrodów miejskich w Polsce i skupia obecnie około 920 tysięcy działek. Według szacunkowych danych z rodzinnych ogrodów miejskich może korzystać około 4 milionów osób. Uprawianie ogrodów miejskich i przynależność do stowarzyszenia spełnia wiele funkcji, na przykład: integruje społeczność lokalną pochodzącą z różnych grup społecznych i zawodowych, sprzyja zachowaniu ekologicznie uprawianych terenów zielonych w mieście, propaguje zdrowy tryb życia ludności, zapewnia rekreację oraz wypoczynek, pogłębia wiedzę o ekologicznym sposobie uprawy warzyw i owoców. PZD należy do Międzynarodowego Biura Ogrodów Działkowych i Rodzinnych, skupiającego wiele organizacji tego typu w Europie. Zdjęcie prezentuje działkowców uczestniczących w II Kongresie Polskiego Związku Działkowców.

aktywność w organizacjach

W państwie demokratycznym jednostka może aktywnie uczestniczyć w różnych formach życia obywatelskiego. Jedną z takich podstawowych form na poziomie lokalnym, regionalnym, państwowym, a nawet globalnym jest praca społeczna w organizacjach społecznych, samorządowych i politycznych. Badania prowadzone na ten temat przez CBOS w 2018 r. wskazują, że 40% Polaków przejawia aktywność w tym zakresie i przeważnie dotyczy ona działalności charytatywnej na rzecz potrzebujących dzieci oraz osób dorosłych. Nasi rodacy uczestniczą też w organizacjach na rzecz oświaty i szkolnictwa, o charakterze sportowym czy religijnym. Wystarczy wymienić m.in. harcerstwo (ZHP, ZHR), uczniowskie kluby sportowe (UKS), Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Ochotniczą Straż Pożarną, Grupy Ratownictwa PCK, organizacje działające na rzecz zwierząt, osób niepełnosprawnych, ubogich, środowiska naturalnego (zob. wywiad poniżej), towarzystwa naukowe, zespoły taneczne, związki działkowiczów (na ilustracji, s. 330), wędkarzy oraz stowarzyszenia miłośników miasta czy regionu. W związku z tym, że praca ta ma charakter społeczny, czyli bezpłatny i dobrowolny, określana jest mianem wolontariatu (por. zagadnienie cnót obywatelskich, s. 319).

Odsetek wolontariuszy wśród mieszkańców Polski w wieku 15 lat i więcej według wieku*

*W ciągu 4 tygodni poprzedzających realizację wywiadu.
Źródło: GUS, https://link.operon.pl/n8037-64 [dostęp: 04.11.2022].

Rozmowa z Tomaszem Dziemiańczukiem* na temat jego działalności w Greenpeace

– Jak długo działasz w organizacji?

– W Fundacji Greenpeace Polska pojawiłem na początku jej działalności w Polsce, tj. w 2004 r. Był to czas, kiedy prawie nikt w Polsce nie posiadał wiedzy i umiejętności, by przygotować duże kampanie ogólnopolskie i związane z nimi działania bezpośrednie, tzw. akcje. By nabyć podstawowe umiejętności „akcyjne", takie jak działania bez użycia siły, szycie banerów i ich wieszanie na budynkach, wspinaczka industrialna, pływanie lodziami motorowodnymi, jeździliśmy na szkolenia do biur Greenpeace w Hamburgu i do Wiednia. Zapraszano nas też do udziału w większości akcji na terenie Europy, dzięki czemu poznaliśmy setki fantastycznych ludzi z kilkunastu krajów.

– Jaką pełnisz w niej funkcję?

– Moje zadania w Greenpeace różniły się na przestrzeni lat. Na początku swej przygody pracowałem jako lokalny koordynator grupy wolontariuszy na terenie Trójmiasta. [...]

Ćwiczenie

1. Przeanalizuj wykres i określ, jaki rodzaj wolontariatu preferują Polacy. Odpowiedź uzasadnij.
2. Ustal, jaka grupa badanych jest najbardziej zaangażowana w wolontariat i wyjaśnij, jakie czynniki mogą wpływać na tę sytuację.

Ćwiczenie

1. Na podstawie tekstu źródłowego określ zasięg działalności Greenpeace'u.
2. Oceń na podstawie tekstu i własnej wiedzy skuteczność działań tej organizacji.
3. Wymień korzyści, jakie daje działalność w organizacji typu Greenpeace.

W chwili obecnej prowadzę szkolenia wspinaczkowe dla młodych aktywistów wspierających naszą organizację.

– Dlaczego należysz do Greenpeace'u?

– W mojej opinii pojawienie się Greenpeace'u [...] było przełomowym momentem, od kiedy kampanie i inne działania proekologiczne zaczęły być traktowane przez media i polityków poważnie, a nie jak fanaberie ekologicznych oszołomów. Nasze akcje trafiły na pierwsze strony gazet i wymusiły realne działania polityków. Olbrzymie możliwości działań przekładają się na skuteczność prowadzonych kampanii i dają poczucie sensu wykonywania pracy na rzecz ochrony środowiska.

– Czy warto być aktywistą Greenpeace'u?

– Jeśli lubisz łączyć przyjemne z pożytecznym, to odpowiedź brzmi: tak, warto. Bycie wolontariuszem daje ci gwarancję satysfakcjonującej pracy na rzecz ochrony środowiska, możliwości poznania ludzi z całego świata i nabycia wielu ciekawych umiejętności.

Rozmowę przeprowadził Maciej Batorski, 2011 r. Tekst autoryzowano.

*Tomasz Dziemiańczuk, od 2004 r. związany z Greenpeace, czynnie uczestniczy w akcjach organizacji na terenie Polski i za granicą. W 2013 r. był więziony wraz z innymi aktywistami za udział w akcji protestacyjnej podczas kampanii „Arctic Oil" (czyt. arktik oil) przeciwko planom Federacji Rosyjskiej w wydobywaniu ropy z dna Oceanu Arktycznego.

Udział obywateli w budżecie obywatelskim polega na tym, że mieszkańcy zgłaszają swoje pomysły na poprawę jakości życia społeczności lokalnej. Propozycje muszą spełniać kryteria formalne i być opracowane w postaci projektów, na które później mieszkańcy głosują. Projekty, które uzyskają najwięcej głosów, otrzymają środki finansowe na ich realizację.

Inną formą aktywności obywateli jest czynny udział w wyborach i referendach. Dzięki nim można wpływać na politykę lokalną, regionalną, państwową i globalną. Głosowanie w wyborach samorządowych daje bezpośredni wpływ na przebieg zmian zachodzących w naszym najbliższym otoczeniu. Poczucie sprawczości gwarantuje obywatelom społeczności lokalnych także udział w budżecie obywatelskim (partycypacyjnym), dzięki któremu mogą zdecydować, na jakie cele powinna być przeznaczona część wydatków gminy (zob. ilustracja poniżej). Podobną rolę odgrywają wybory parlamentarne do sejmu i senatu, które rzutują na politykę wewnętrzną i zewnętrzną naszego kraju. Polska jest członkiem Unii Europejskiej, możemy więc przez uczestniczenie w wyborach do Parlamentu Europejskiego wpływać także na politykę UE. Inną z form uczestnictwa w życiu publicznym są **inicjatywy obywatelskie**, dzięki którym m.in. stawia się pomniki i organizuje różne obchody rocznicowe. Obywatelom przysługuje także prawo organizowania **zgromadzeń i manifestacji** oraz wyrażania swoich poglądów w formie **listów otwartych i petycji**.

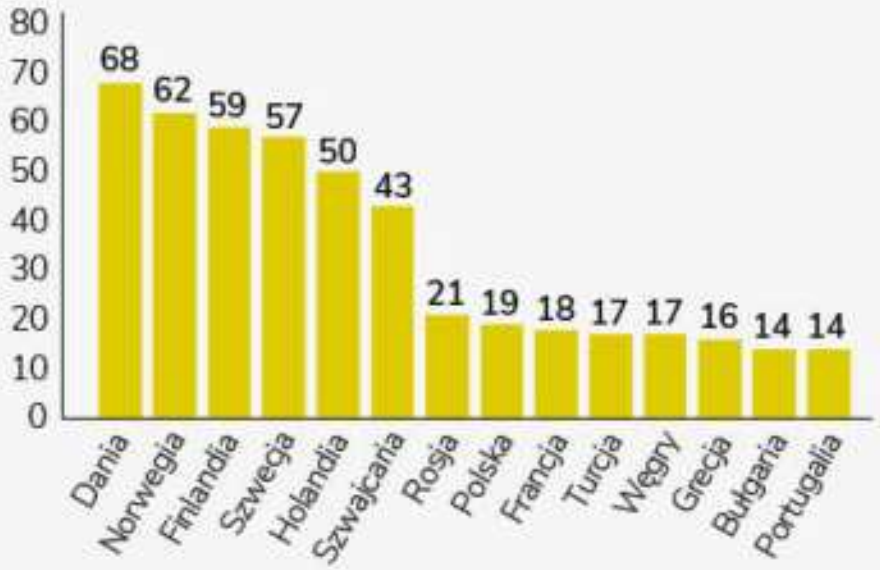
Podsumowanie lekcji

- Podmiotami społeczeństwa obywatelskiego są jednostki, grupy społeczne, organizacje oraz instytucje. s. 326–327
- Kapitał społeczny to zespół cech organizujących społeczeństwo, takich jak zaufanie, normy i sieci współpracy. s. 327–329
- W społeczeństwie obywatelskim powstają grupy interesu, które dążą do realizacji swoich celów za pośrednictwem różnych organizacji pozarządowych. s. 330–331
- Aktywność obywateli może się przejawiać zarówno poprzez czynne zaangażowanie w działalność różnorodnych organizacji, jak i przez udział w głosowaniach (np. na budżet obywatelski), wyborach i referendach, będących elementem życia politycznego, czy uczestnictwo w manifestacjach oraz sporządzanie petycji i listów otwartych. s. 331–332

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, jakie są warunki funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego.
2. Podaj przykłady z życia codziennego, które świadczą o budowaniu kapitału społecznego.
3. Przedstaw, które codzienne zachowania sprzyjają budowaniu kapitału społecznego, a które twoim zdaniem go niszczą.
4. Przeanalizuj dane na wykresie i wykonaj polecenia.

Odsetek osób w wieku 16 lat i więcej ufających innym ludziom

Źródło: *Diagnoza społeczna 2011*, s. 285, dane za rok 2008.

a) Na podstawie wykresu określ, w jakiej części Europy zaufanie społeczne było najwyższe w 2008 r.

b) Porównaj zaufanie społeczne w Polsce z zaufaniem w innych państwach dawnego bloku socjalistycznego.

5. Omów, jakie znaczenie w społeczeństwie obywatelskim mają grupy interesu.
6. Przedstaw różne formy aktywności obywateli.
7. Przedstaw aktywność obywatelską Polaków w społeczności lokalnej, regionalnej, państwowej i globalnej.
8. Stwórz blog zawierający informacje na temat działań indywidualnych lub grupowych w życiu publicznym.

4. Organizacje pozarządowe – stowarzyszenia i fundacje

NA TEJ LEKCJI:

- przedstawisz rodzaje i przykłady organizacji pozarządowych;
- scharakteryzujesz działalność wybranych organizacji pozarządowych działających w RP;
- poznasz zakres niezbędnych uregulowań w statucie stowarzyszenia;
- porównasz status prawny stowarzyszeń, fundacji i organizacji pożytku publicznego;
- przygotujesz projekt statutu stowarzyszenia lub fundacji;
- dowiesz się, co to są think tanki.

Ćwiczenie

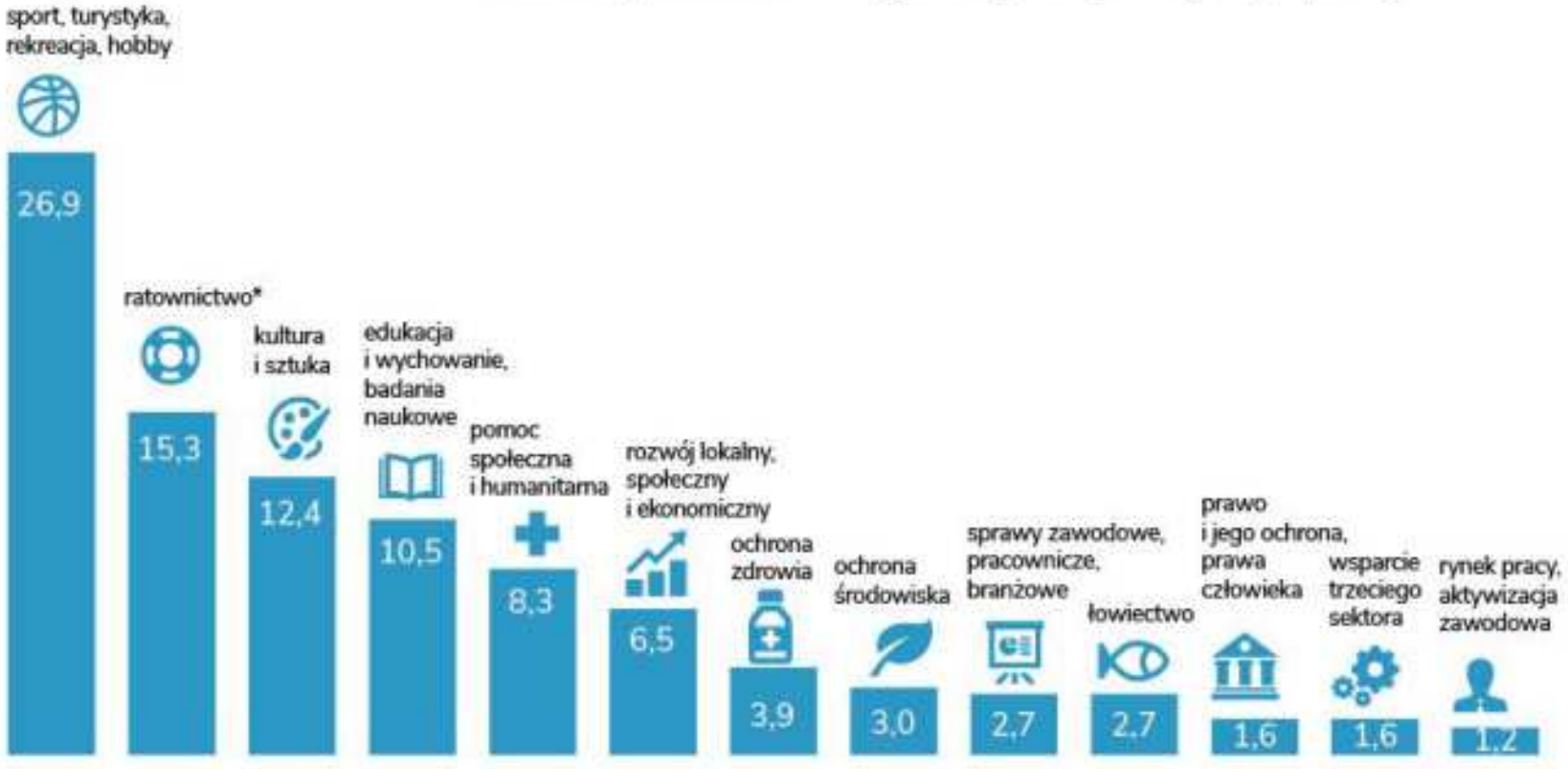
Przedstawcie własne spostrzeżenia i doświadczenia związane z działalnością w ramach organizacji pozarządowych.

Organizacje społeczne

organizacje społeczne

Organizacje społeczne są dobrowolnymi zrzeszeniami skupiającymi ludzi wokół wspólnych spraw. Uczą współdziałania, zasad obowiązujących w społeczeństwie, rezygnacji z własnych interesów na rzecz grupy oraz kształtują nowe poglądy i sposoby zachowania. Określa się je jako **non profit**, gdyż w swojej działalności nie kierują się zyskiem. Do takich organizacji zalicza się **związki zawodowe, stowarzyszenia** i **fundacje**.

Dziedziny działalności organizacji non profit (w tysiącach)

Źródło: Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji [...] w 2020 r. – wyniki wstępne, https://link.operon.pl/n8037-82 [dostęp: 14.06.2023].

* Działania ratunkowe polegające na udzielaniu pomocy ludziom w niebezpieczeństwie.

Ćwiczenie

1. Zbierz informacje o działalności organizacji non profit w swoim środowisku lokalnym i ustal, czy ich zakres działania pokrywa się z danymi przedstawionymi na wykresie na poprzedniej stronie.
2. Ustal, jaki procent stanowią organizacje działające na rzecz pomocy społecznej i humanitarnej wśród wszystkich organizacji non profit w naszym kraju.

Stowarzyszenia i fundacje mają czasami charakter **think tanków** (czyt. fink tanków). Nazwa ta w dosłownym tłumaczeniu oznacza 'zbiornik myśli', a organizacje o takim charakterze zajmują się niezależnymi badaniami i analizami dotyczącymi spraw publicznych. Przygotowane przez działających dla think tanków niezależnych ekspertów raporty, analizy, konferencje, publikacje i rekomendacje są wykorzystywane m.in. przez polityków, media i świat akademicki. Idea think tanków rozwinęła się w USA, a pierwszą działającą w Polsce organizacją tego typu po transformacji ustrojowej było założone w 1989 r. Centrum imienia Adama Smitha (czyt. smysa). Działalność takich organizacji na świecie monitoruje amerykański Uniwersytet w Pensylwanii, który na podstawie określonych kryteriów, takich jak zdolność pozyskania uznanych ekspertów, obecność w mediach, wykorzystywanie badań przez instytucje publiczne oraz przyznane nagrody, ustala ich ranking. Raport za rok 2017 wykazał, że najwięcej think tanków funkcjonuje w USA, a Polska z 60 organizacjami zajmuje 24. miejsce na świecie. Za najlepszą organizację tego typu uznano waszyngtoński Brookings Institution (czyt. brukings instituszyn), którego korzenie sięgają 1916 r. Pierwsza polska organizacja została sklasyfikowana w rankingu na 63. miejscu i było to Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, które uznano także za najlepszy think tank spośród wszystkich organizacji tego typu działających w państwach Europy Środkowo-Wschodniej.

◂ think tanki

Procentowy udział think tanków w poszczególnych regionach świata w 2017 r.

Źródło: 2017 Global Go To Think Tank Index Report, University of Pennsylvania 2018, https://link.operon.pl/n8037-65 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Rozstrzygnij, czy możemy stwierdzić, że na kontynencie afrykańskim działa 14,6% organizacji think tank funkcjonujących na świecie. Odpowiedź uzasadnij.
2. Podaj, jaki procentowy udział w światowej liczbie think tanków posiada Ameryka Północna.

Konstytucja i inne akty prawne zapewniają obywatelom prawo do zrzeszania się pod warunkiem, że cele zakładanych przez nich organizacji będą zgodne z prawem. Dzięki tej swobodzie zrzeszania się wzrasta jakość życia publicznego. Wymienione bowiem organizacje bardzo często tworzą **grupy nacisku**, które swoją działalnością mogą wpływać na decyzje podejmowane przez władzę. W ten sposób relacje zachodzące między jednostką a instytucjami państwowymi przyjmują partnerski charakter. Władza państwowa musi się liczyć ze zdaniem obywateli, co było widoczne chociażby w czasie wspomnianych wcześniej protestów przeciw budowie autostrady przebiegającej przez Dolinę Rospudy. Społeczeństwo może także podejmować inicjatywy niezależnie od woli instytucji rządowych, na przykład tworząc prywatne placówki oświatowe.

Ćwiczenie

Zastanów się, jaki widzisz związek między poznanymi wcześniej grupami interesu a grupą nacisku.

O organizacjach w ustawie zasadniczej

Art. 12. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji.

Art. 13. Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa.

Źródło: Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Ćwiczenie

1. Przeczytaj cytowany tekst i nazwij konstytucyjne prawo wynikające z art. 12 oraz określ jego granice.
2. Rozstrzygnij, czy wprowadzone w konstytucji ograniczenia działalności partii politycznych są zasadne. Odpowiedź uzasadnij.

Stowarzyszenia i fundacje

Ćwiczenie

Zastanów się, jakie znasz stowarzyszenia funkcjonujące w twoim środowisku lokalnym. Wymień nazwy tych organizacji oraz określ profile ich działalności.

stowarzyszenia ▸ **Stowarzyszenia** są kolejnym rodzajem dobrowolnych organizacji społecznych. Działają one w Polsce na podstawie Ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach. Ustawa ta określa stowarzyszenia jako dobrowolne, samorządne, trwałe zrzeszenia o celach niezarobkowych. Działalność stowarzyszeń może dotyczyć różnych sfer życia publicznego, takich jak: wspieranie oświaty,

kultury, wychowania, prowadzenie szkół niepublicznych, promowanie określonych wartości czy też podtrzymywanie więzi społecznych. Niektóre stowarzyszenia realizują cele o charakterze ogólnospołecznym. Zaliczamy do nich m.in.: Towarzystwo Opieki na Zwierzętami, Ligę Obrony Kraju, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze.

Stowarzyszenia opierają swoją działalność na społecznej pracy członków, lecz do realizacji zadań statutowych mogą zatrudniać pracowników. Prawo zakładania stowarzyszeń przysługuje obywatelom polskim, którzy mają pełną zdolność do czynności prawnych i nie są pozbawieni praw publicznych. Prawo o stowarzyszeniach wyróżnia dwa rodzaje stowarzyszeń. Pierwsze to po prostu stowarzyszenia, które działają na zasadach ogólnych i **wymagają rejestracji** w **Krajowym Rejestrze Sądowym**. Ich rejestracji dokonuje sąd okręgowy, właściwy ze względu na siedzibę stowarzyszenia. Posiadają one osobowość prawną. Do rejestracji jest wymagane poparcie co najmniej 7 osób, które układają regulamin oraz **statut**. Statut określa m.in. cele, program działania i struktury organizacyjne. Stowarzyszenie posiada swoje władze, takie jak walne zgromadzenie członków, zarząd oraz organy kontroli wewnętrznej. Do takich stowarzyszeń zaliczamy m.in. Stowarzyszenie Wspierania Niesłyszących, Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana", Stowarzyszenie „Żyj zdrowo na sportowo" czy Stowarzyszenie Kombatantów Misji Pokojowych ONZ.

◂ stowarzyszenia rejestrowane w KRS

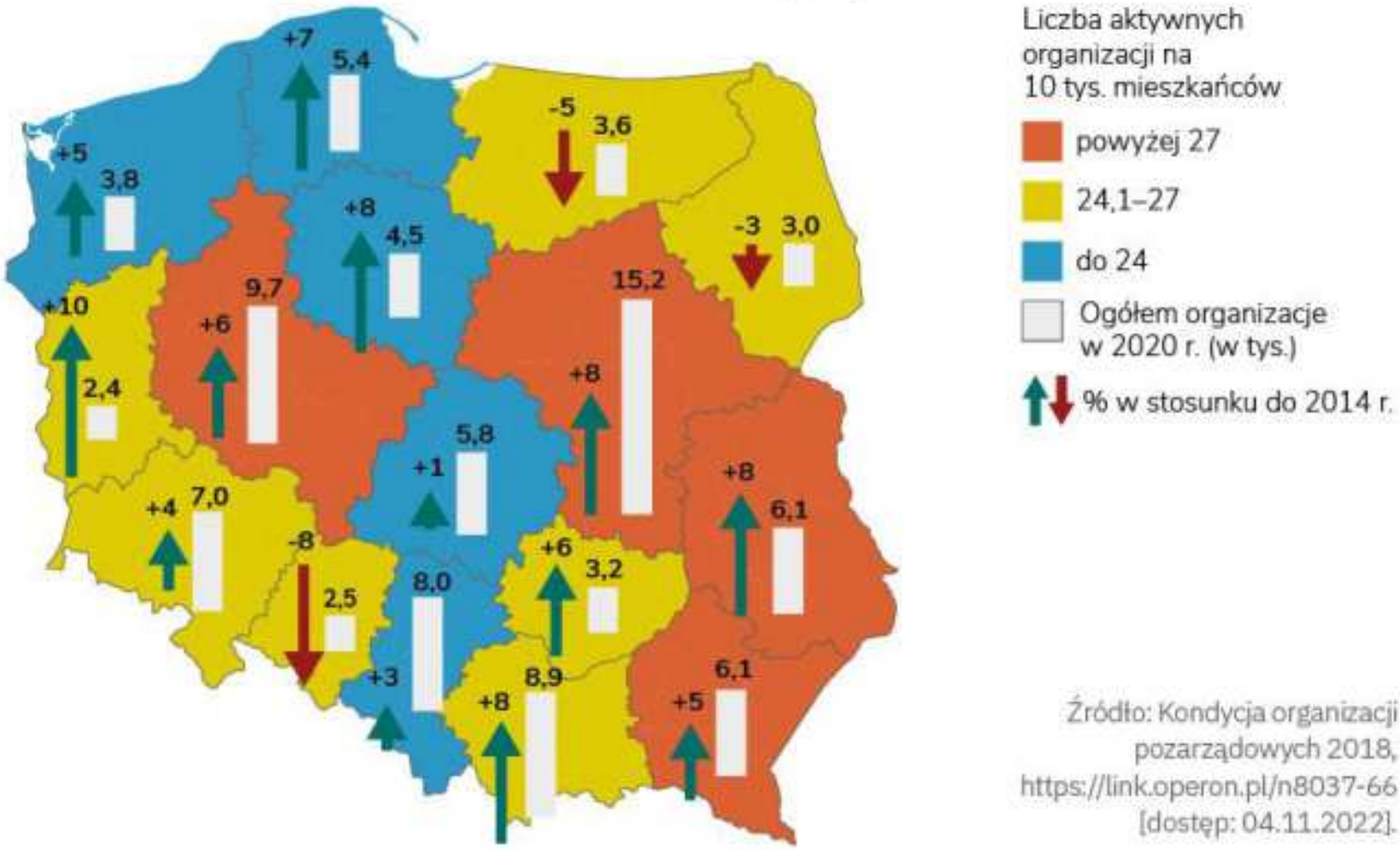
Stowarzyszenie Kombatantów Misji Pokojowych ONZ działa na rzecz integracji środowiska weteranów misji poza granicami państwa oraz stymulowania ich aktywności w życiu społecznym. Kultywuje tradycje oręża polskiego, propaguje patriotyzm i postawy proobronne oraz wyjaśnia społeczeństwu znaczenie i rolę ONZ w zapewnianiu bezpieczeństwa i pokoju.

Uproszczoną formą tego typu organizacji są **stowarzyszenia zwykłe**, które nie wymagają rejestracji i z tego powodu nie mają osobowości prawnej. Prawo do ich założenia przysługuje co najmniej trzem osobom, które układają regulamin działalności. Określa on przedstawiciela reprezentującego stowarzyszenie lub zarząd, nazwę, siedzibę, cel, teren i środki działania, sposób nabycia i utraty członkostwa oraz rozwiązania stowarzyszenia. Założyciele są zobowiązani o jego powstaniu zawiadomić pisemnie odpowiedni organ nadzorujący w celu uzyskania wpisu do ewidencji stowarzyszeń zwykłych. Stowarzyszenia zwykłe w porównaniu ze stowarzyszeniami zarejestrowanymi w KRS mają pewne ograniczenia. Nie mogą one powoływać terenowych jednostek organizacyjnych, zrzeszać osób prawnych, prowadzić działalności gospodarczej ani odpłatnej działalności pożytku publicznego. Na swoją działalność członkowie stowarzyszenia zwykłego mogą uzyskiwać środki ze składek członkowskich, darowizn, spadków, zapisów, dochodów z majątku stowarzyszenia oraz ofiarności publicznej. Jeżeli liczba członków stowarzyszenia zwykłego będzie wynosić co najmniej siedem osób, może się ono przekształcić w stowarzyszenie zarejestrowane w KRS. Stowarzyszeniem zwykłym jest m.in. Stowarzyszenie Poszukiwań i Ochrony Obiektów Militarnych EGOB, Studenci UAM bez Granic, Stowarzyszenie Senior Brydż czy Klub Karate Shinobi (czyt. szinobi).

◂ stowarzyszenia zwykłe

Sportowy Klub Kuźnia Atletów to przykład stowarzyszenia zwykłego, które inicjuje, wspiera i organizuje działalność sportową, upowszechnia kulturę fizyczną oraz rozwija zainteresowania sportowe wśród dorosłych.

Liczba badanych organizacji non profit aktywnych w 2020 r. według województw

Źródło: Kondycja organizacji pozarządowych 2018, https://link.operon.pl/n8037-66 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Podaj, które województwo ma najmniejszą, a które największą liczbę organizacji non profit.
2. Podaj po trzy województwa, w których stosunek liczby organizacji non profit jest proporcjonalnie największy lub najmniejszy względem liczby mieszkańców.
3. Wymień trzy województwa, w których nastąpił spadek liczby organizacji non profit.

Ćwiczenie

Przeczytaj fragment ustawy. Następnie wymień wynikające z przepisów źródła finansowania stowarzyszeń:

a) generowane w ramach stowarzyszeń,

b) uzyskiwane poza stowarzyszeniami.

Źródła finansowania stowarzyszeń

Art. 33

1. Majątek stowarzyszenia powstaje ze składek członkowskich, darowizn, spadków, zapisów, dochodów z własnej działalności, dochodów z majątku stowarzyszenia oraz ofiarności publicznej.
2. Stowarzyszenie, z zachowaniem obowiązujących przepisów, może przyjmować darowizny, spadki i zapisy oraz korzystać z ofiarności publicznej.

Art. 34

Stowarzyszenie może prowadzić działalność gospodarczą, według ogólnych zasad określonych w odrębnych przepisach. Dochód z działalności gospodarczej stowarzyszenia służy realizacji celów statutowych i nie może być przeznaczony do podziału między jego członków.

Art. 35

Stowarzyszenie może otrzymywać dotację według zasad określonych w odrębnych przepisach.

Źródło: Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r., Prawo o stowarzyszeniach, stan prawny na 2018 r.

Źródła finansowania fundacji

Art. 3

2. W oświadczeniu woli o ustanowieniu fundacji fundator powinien wskazać cel fundacji oraz składniki majątkowe przeznaczone na jego realizację.
3. Składnikami majątkowymi, o których mowa w ust. 2, mogą być pieniądze, papiery wartościowe, a także oddane fundacji na własność rzeczy ruchome i nieruchomości.

Źródło: Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, stan prawny na 2018 r.

Ćwiczenie

Porównaj zamieszczone w rozdziale fragmenty ustaw o źródłach finansowania stowarzyszeń i fundacji. Określ, na czym polega zasadnicza różnica w sposobie nabywania majątku przez fundacje i stowarzyszenia.

Fundacje działają w Polsce na podstawie Ustawy o fundacjach z dnia 6 kwietnia 1984 r., wraz z późniejszymi zmianami. Są one organizacjami ustanowionymi dla realizacji celów społecznie lub gospodarczo użytecznych, które są zgodne z podstawowymi interesami państwa polskiego. Mogą one obejmować takie obszary, jak: ochrona zdrowia, środowiska, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, opieka i pomoc społeczna. Prawo do ich zakładania przysługuje osobom fizycznym, bez względu na ich miejsce zamieszkania i obywatelstwo, lub osobom prawnym. Założenie fundacji musi mieć formę aktu notarialnego, chyba że jej ustanowienie jest zawarte w testamencie, który sam w sobie jest aktem prawnym. Obowiązkiem **fundatora** jest przygotowanie **statutu** fundacji, który musi zawierać jej nazwę, siedzibę i majątek, cele, zasady, formy i zakres jej działalności, sposób powoływania, skład i organizację zarządu oraz jego obowiązki i uprawnienia. W statucie mogą znaleźć się również zapisy dotyczące prowadzenia działalności gospodarczej, zmiany celów lub statutu. Fundacje podlegają obowiązkowi wpisu do Krajowego Rejestru Sądowego i z chwilą jego uzyskania otrzymują osobowość prawną. Rejestr fundacji jest prowadzony przez Sąd Rejonowy dla Miasta Stołecznego Warszawy. W rejestrze fundacji znajduje się m.in. Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, Polska Akcja Humanitarna, Polska Fundacja Europejskiej Szkoły Onkologii (PFESO), Fundacja Dzieci Niczyje, Fundacja „Nie jesteś sam", czy La Strada.

konieczność rejestracji fundacji w KRS

La Strada – Fundacja przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu, działająca do 2006 r. pod nazwą Fundacja przeciwko Handlowi Kobietami. Celem fundacji jest działalność na rzecz praw człowieka ze szczególnym uwzględnieniem zwalczania handlu ludźmi, niewolnictwa, pracy przymusowej oraz prostytucji.

Organizacje pożytku publicznego

Zgodnie z Ustawą z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, organizacje pozarządowe i spółki kapitałowe mogą uzyskać status **organizacji pożytku publicznego (OPP)**. Przepis ten jednak nie dotyczy partii politycznych i założonych przez nie fundacji, związków zawodowych i organizacji pracodawców oraz samorządów zawodowych. Status takiej organizacji można uzyskać pod warunkiem prowadzenia działań publicznych, które są uznawane za społecznie pożyteczne. Zalicza się do nich m.in. pomoc społeczną, działalność na rzecz osób niepełnosprawnych, mniejszości narodowych i oświaty, wspierania kultury fizycznej, turystyki oraz przeciwdziałania uzależnieniom i patologiom społecznym. Organizacja, która chce taki status uzyskać, musi złożyć odpowiedni wniosek do sądu. Jeżeli sąd stwierdzi, że wpisane działania mieszczą się w zakresie działań zaliczanych do sfery pożytku publicznego, mają pokrycie w sprawozdaniach merytorycznych z działalności organizacji oraz że zapisy statutowe są zgodnie z wymaganiami stawianymi organizacji pożytku społecznego, przyznaje taki status. Status organizacji pożytku publicznego umożliwia m.in. **otrzymywanie 1,5% podatku** dochodowego od

osób fizycznych, zwolnienie z większości podatków oraz angażowanie do zbiórek publicznych niepełnoletnich wolontariuszy. Te przepisy stosują się jednak tylko do takich organizacji, które nie prowadzą działalności gospodarczej. Do obowiązków OPP należy sporządzanie rocznych sprawozdań finansowych i merytorycznych oraz podawanie ich do wiadomości publicznej.

Organizacje pożytku publicznego mogą otrzymywać 1,5% podatku dochodowego od osób fizycznych. Na stronie https://niw.gov.pl/opp/wykaz-opp/ znajduje się spis OPP, aktualizowany co roku.

Podsumowanie lekcji

s. 334
- Prawo do zrzeszania umożliwia obywatelom zakładanie różnorodnych organizacji.

s. 336–339
- Stowarzyszenia i fundacje są organizacjami społecznie użytecznymi.

s. 337
- Stowarzyszenia mogą przyjmować formę uproszczoną, określaną mianem stowarzyszeń zwykłych.

s. 339
- Fundacje w każdym przypadku podlegają obowiązkowi wpisu do Krajowego Rejestru Sądowego.

s. 339–340
- Status organizacji pożytku publicznego mogą uzyskać organizacje pozarządowe i spółki kapitałowe, które prowadzą działalność pożytku publicznego.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Uzasadnij znaczenie swobody zrzeszania się dla jakości życia publicznego.
2. Porównaj status prawny stowarzyszeń, fundacji i organizacji pożytku publicznego.
3. Przedstaw różnice między stowarzyszeniem zwykłym a rejestrowym.
4. Przedyskutujcie w klasie status prawny stowarzyszeń i fundacji.
5. Przedstaw różnice w zakładaniu stowarzyszeń i fundacji.
6. Na podstawie posiadanej wiedzy scharakteryzuj lokalne organizacje pozarządowe.
7. Przeprowadź analizę SWOT dla zagadnienia: 1,5% podatku dla organizacji pożytku publicznego.

5. Związki zawodowe i spółdzielnie

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz związki zawodowe w Polsce;
- scharakteryzujesz cele i działania związków zawodowych;
- przedstawisz cele i działania innych organizacji reprezentujących interesy różnych kategorii społeczno-zawodowych;
- dowiesz się, jakie rodzaje spółdzielni funkcjonują w Polsce;
- scharakteryzujesz specyfikę spółdzielczości.

Ćwiczenie

Burza mózgów na temat: „W jaki sposób rozwiązuję swoje problemy?".

Związki zawodowe

Związki zawodowe są rodzajem organizacji społecznych, które reprezentują pracowników, chronią ich interesy i dążą do poprawy warunków pracy i płacy. Korzenie tych organizacji sięgają XIX w. Pierwsze z nich rozpoczęły działalność w Anglii, ale powstawały także w innych krajach Europy i w Stanach Zjednoczonych, a ich celem była ochrona praw pracowników najemnych. Wraz ze znoszeniem ograniczeń krępujących aktywność związków zawodowych rosła liczba ich członków. W XX w. liczba członków związków zawodowych na całym świecie zwiększyła się z około 15 milionów w 1914 r. do około 250 milionów w 1980 r. Rozpad bloku socjalistycznego zapoczątkowany w 1989 r. przyczynił się do spadku liczby związkowców. Regres wiązał się z kryzysem związków zawodowych, które w bloku państw socjalistycznym były podporą reżimu niedemokratycznego i skupiały ponad 90% pracowników. Wraz z demokratyzacją tych państw zmniejszyła się liczba pracowników, którzy zdecydowali się przystąpić do nowo powstających niezależnych związków zawodowych.

NSZZ „Solidarność" to związek, który powstał w 1980 r. jako wielomilionowa siła zmierzająca do wprowadzenia zmian ustrojowych w PRL (Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej). Do dziś do tego związku zawodowego należą pracownicy różnych specjalności. Zasady działania NSZZ „Solidarność" opiera na etyce chrześcijańskiej.

Obecnie związki zawodowe w Polsce działają na podstawie Ustawy z dnia 23 maja 1991 r., znowelizowanej 5 lipca 2018 r. Zgodnie z jej przepisami prawo utworzenia związku zawodowego przysługuje co najmniej 10 osobom, które muszą uchwalić statut i zarejestrować organizację w Krajowym Rejestrze Sądowym. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w Polsce w 2014 r. aktywnie działało prawie 13 tysięcy jednostek związków zawodowych. Najważniejszymi związkami zawodowymi w Polsce są: **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność"**, który odegrał ogromną rolę w kształtowaniu naszego społeczeństwa obywatelskiego, oraz **Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych**. W sferze zainteresowań związków zawodowych leżą m.in.: wysokości płac i stawek godzinowych pracowników, ich ochrona socjalna (zapomogi pieniężne, dodatkowa opieka zdrowotna), kontrola nad przestrzeganiem w zakładzie pracy przepisów prawa pracy, a w szczególności przepisów oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, także zasięg działalności związku zawodowego w danym zakładzie pracy, udział w zarządzaniu przedsiębiorstwem czy wpływ na politykę gospodarczą oraz społeczną państwa. Szczególnym prawem i jednocześnie formą nacisku związków jest **strajk**,

◀ NSZZ „Solidarność" i OPZZ

◀ interesy pracowników

◀ prawo do strajku

Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (OPZZ) skupia lewicowe związki zawodowe pracowników różnych specjalności. Do OPZZ należy m.in. Związek Nauczycielstwa Polskiego oraz Związek Zawodowy Górników.

czyli zaprzestanie pracy przez pracowników. Jednak tę formę nacisku traktuje się jako środek ostateczny, podejmowany dopiero wskutek wyczerpania wcześniejszych metod:

PREZENTACJA POSTULATÓW STRONY PRACOWNICZEJ → **NEGOCJACJE Z PRACODAWCĄ** → **ZASTOSOWANIE PROCEDUR POJEDNAWCZYCH, ROZJEMCZYCH** → **STRAJK**

Liczba związkowców w ciągu ostatnich dwudziestu lat systematycznie maleje. Obecnie zrzeszają one około 2,5 miliona pracujących. Według badań CBOS do związków zawodowych w 2017 r. należało 5% dorosłych Polaków, czyli około 11% pracowników najemnych. Najwięcej pracowników należało do OPZZ – 4,6% zatrudnionych, a do NSZZ „Solidarność" – 3%. Jeszcze mniej należy do związków skupionych w Forum Związków Zawodowych (1,3%). Względnie duży odsetek związkowców to członkowie małych organizacji niezrzeszonych w centrale, działających w jednym lub kilku zakładach pracy (1,9%). Przynależność do związków zawodowych jest uzależniona od formy własności zakładu pracy – związkom sprzyja własność państwowa. Najwyższe uzwiązkowienie w 2014 r. występowało w sektorze publicznym wśród przedsiębiorstw państwowych (55%), a następnie w zakładach opieki zdrowotnej (49%). W sektorze prywatnym wyróżniały się spółdzielnie – w tej grupie odsetek podmiotów, w których były związki, wynosił 17%, z kolei wśród spółek – tylko 4%.

Ćwiczenie

Dlaczego związki funkcjonują raczej w dużych zakładach, finansowanych ze środków publicznych, a nie w prywatnych?

Zgodnie z obowiązującym prawem przynależność do związków zawodowych jest dobrowolna, a pracownik z tego powodu nie może być w żaden sposób dyskryminowany. Nie można także wyciągać konsekwencji wobec osób, które nie wyrażą chęci uczestniczenia w strukturach związków zawodowych. Pracodawca, który by próbował przeszkadzać w założeniu związku zawodowego, utrudniał jego działalność lub dyskryminował jego członków, podlega karze grzywny albo ograniczenia wolności.

Struktura związków zawodowych według rodzajów działalności

Źródło: Związki zawodowe w Polsce w 2014 r., GUS 2015, https://link.operon.pl/n8037-67 [dostęp: 04.11.2022].

Związki zawodowe nie są jedynymi organizacjami reprezentującymi interesy grup społeczno-zawodowych. Należy także zwrócić uwagę na **pracodawców**, którzy w celu obrony interesów przed związkami zawodowymi i administracją państwową zrzeszają się w swoje organizacje. Przepisy w tym zakresie reguluje Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o organizacjach pracodawców. Zgodnie z jej zapisami dziesięciu pracodawców ma prawo założyć związek, który może uczestniczyć w rokowaniach zbiorowych[4] i zawieraniu układów zbiorowych[5] oraz wnioskować o wydanie lub zmianę prawa, które dotyczy jego interesów. Wśród polskich związków tego typu o zasięgu krajowym można wymienić: najstarszą organizację pracodawców w Polsce, jaką jest **Związek Rzemiosła Polskiego** założony w 1933 r., **Business Centre Club**, który jest największą organizacją skupiającą indywidualnych pracodawców, oraz **Konfederację Lewiatan**, zrzeszającą związki pracodawców.

Logo Konfederacji Lewiatan – organizacji reprezentującej interesy pracodawców w Polsce i Unii Europejskiej

Logo Związku Rzemiosła Polskiego

Ważną instytucją, która została powołana w celu współpracy różnych środowisk, jest **Rada Dialogu Społecznego**. Na forum Rady związki zawodowe, związki pracodawców oraz przedstawiciele rządu mają współpracować, negocjować swoje interesy i starać się wypracować porozumienie, gdy dochodzi do sprzeczności interesów. Do Rady Dialogu Społecznego z ramienia związków zawodowych obecnie należą: NSZZ „Solidarność", Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych, Forum Związków Zawodowych. Interesy pracodawców reprezentują: Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej, Konfederacja Lewiatan, Związek Rzemiosła Polskiego, Związek Pracodawców Business Centre Club, Związek Przedsiębiorców i Pracodawców. Przedstawicielami strony rządowej są reprezentanci wyznaczeni przez Prezesa Rady Ministrów.

Logo Rady Dialogu Społecznego

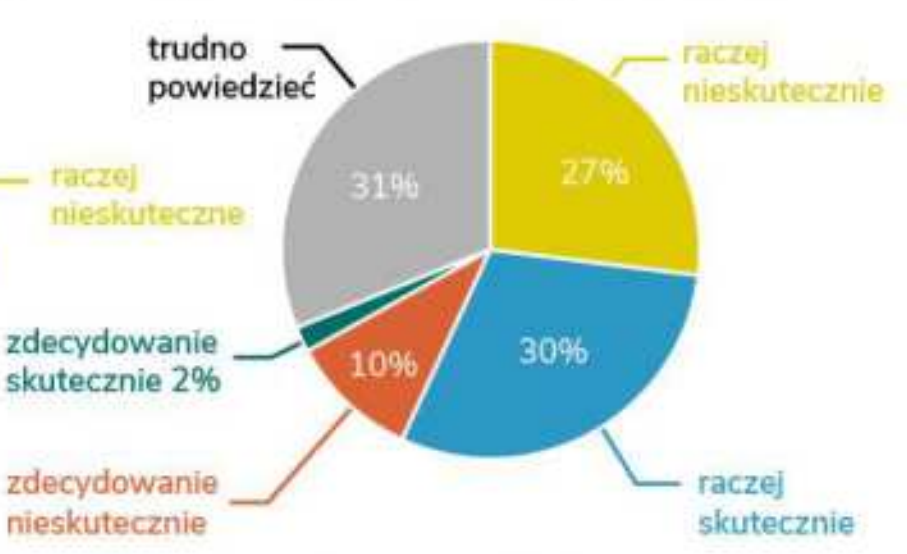
Ocena skuteczności związków zawodowych w obronie interesów pracowników w 2010 r.

Źródło: CBOS, 2010.

Ocena skuteczności związków zawodowych w 2021 r.

Czy, Pana(i) zdaniem, związki zawodowe w Polsce bronią interesów pracowniczych na ogół skutecznie czy też nieskutecznie?

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-68 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Określ zmianę stosunku Polaków do działalności związków zawodowych. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych statystycznych.
2. Wyjaśnij, czy przedstawiona przez ciebie zmiana jest efektem wzrostu zaufania do związków zawodowych.

[4] Rokowania zbiorowe – inaczej negocjacje, służą do rozstrzygania spornych spraw, głównie między pracodawcami a pracobiorcami.

[5] Układ zbiorowy – porozumienie między pracodawcą a reprezentacją związkową pracowników.

Spółdzielnie

geneza spółdzielczości w Wielkiej Brytanii

Tradycje **ruchu spółdzielczego** sięgają dziewiętnastowiecznej Anglii, gdzie powstała jedna z pierwszych spółdzielni spożywczych. Inicjatorami tego typu rozwiązań byli w tamtym okresie przede wszystkim socjaliści, którzy uznawali spółdzielczość za alternatywę dla kapitalizmu. Według nich za pośrednictwem spółdzielni można było ograniczyć wyzysk ubogich warstw społeczeństwa kapitalistycznego, takich jak robotnicy oraz chłopi. Dzięki zakładanym spółdzielniom przedstawiciele tych warstw mogliby realizować własne cele i potrzeby, uniezależniając się w ten sposób od właścicieli fabryk. W tym samym wieku

spółdzielczość na ziemiach polskich

rodziła się także spółdzielczość na ziemiach polskich znajdujących się pod zaborami. Za prekursora tego ruchu na ziemiach polskich można uznać Stanisława Staszica, który należał do czołowych reformatorów i uczonych polskiego oświecenia i zwolenników poprawy sytuacji ekonomicznej chłopów. W 1816 r. założył Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze Ratowania się Wspólnie w Nieszczęściach, realizując w ten sposób swoje idee poprawy losu chłopów. Towarzystwo to powstało nawet wcześniej niż wspomniana spółdzielnia spożywcza w Anglii. Do czasu odzyskania przez Polskę niepodległości spółdzielczość rozwijała się w oparciu o rozwiązania legislacyjne państw zaborczych. To pod zaborami powstawały pierwsze spółdzielnie pracy, mleczarskie czy mieszkaniowe, które odgrywały ogromną rolę w awansie ekonomicznym i społecznym mieszkańców wsi i miasteczek. Należy jednak pamiętać, że ich aktywność nie ograniczała się tylko do sfery ekonomicznej. Spółdzielnie organizowały działalność kulturalną i odgrywały rolę patriotyczną, występując w obronie polskości przed rusyfikacją i germanizacją. W ich tworzenie i pracę angażowało się wielu działaczy społecznych, gospodarczych i twórców kultury. Wśród nich można wymienić Marię Dąbrowską, Edwarda Abramowskiego, Stefana Żeromskiego oraz późniejszego Prezydenta RP Stanisława Wojciechowskiego. W okresie dwudziestolecia międzywojennego nastąpił dalszy rozwój spółdzielczości – już na podstawie ustawodawstwa polskiego, które w tym zakresie było uznawane za jedno z nowocześniejszych w całej Europie. Niestety przejęcie władzy w naszym kraju po II wojnie światowej przez komunistów przerwało rozwój spółdzielczości na dotychczasowych zasadach i podporządkowało ruch interesom państwa. W konsekwencji zatracił on swój samorządny i społeczny charakter, a jego członkowie przestali się z nim utożsamiać i traktowali go jako element aparatu partyjno-państwowego. Między innymi z tych powodów powstał negatywny wizerunek spółdzielczości w Polsce, który utrzymywał się także przez wiele lat po transformacji ustrojowej (po 1989 r.).

Flaga Międzynarodowego Związku Spółdzielczego

Spółdzielczość rozwijała się nie tylko w Polsce. Idea ruchów tego typu w XIX i XX w. stała się popularna na całym świecie i przyjęła różne formy, takie jak: mieszkaniowe, spożywcze, kredytowe, rolnicze i pracy. W 1895 r. powstał **Międzynarodowy Związek Spółdzielczy** (*International Co-operative Alliance*, ICA), który funkcjonuje do dziś i jest jedną z najstarszych organizacji non profit na świecie. Obecnie siedziba organizacji znajduje się w Genewie. ICA skupia 251 federacji ze 94 krajów. W skład związku wchodzą autonomiczne spółdzielnie sektorowe, takie jak: konsumenckie,

produkcyjne i usługowe, rolnicze, budowlane, rybackie, ubezpieczeniowe, zdrowotne oraz banki spółdzielcze, które zrzeszają członków według branż. Wśród polskich spółdzielni będących członkiem Międzynarodowego Związku Spółdzielczego znajduje się m.in. Krajowa Rada Spółdzielcza, Krajowy Związek Rewizyjny Spółdzielni Spożywców „Społem" oraz Krajowa Spółdzielcza Kasa Oszczędnościowo-Kredytowa.

działalność spółdzielni

Zgodnie z obowiązującym obecnie prawem w Polsce **spółdzielnie** są dobrowolnymi zrzeszeniami o nieograniczonej liczbie osób, zmiennym składzie osobowym i zmiennym funduszu udziałowym, które w interesie swoich członków prowadzą wspólną działalność gospodarczą. Oprócz tego mogą prowadzić działalność społeczną, oświatową, kulturalną na rzecz swoich członków i ich środowiska. Szczegółowe zasady dotyczące funkcjonowania spółdzielni określa Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze, wraz z późniejszymi zmianami. Spółdzielnie mogą założyć zarówno osoby fizyczne[6], jak i prawne[7]. W pierwszym przypadku liczba założycieli nie może być mniejsza niż dziesięć, a w drugim – trzy. Odstępstwem od tej zasady są spółdzielnie produkcji rolnej, do których założenia wystarczy co najmniej pięć osób fizycznych. Każda spółdzielnia musi posiadać swój statut i podlega wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego, uzyskując w ten sposób osobowość prawną. Majątek spółdzielni jest prywatną własnością jej członków, którzy są jej udziałowcami. Nie odpowiadają oni jednak za zobowiązania finansowe spółdzielni, a ewentualne straty finansowe, które ponoszą, mogą dotyczyć tylko wysokości ich udziałów. Spółdzielnia za prowadzoną przez siebie działalność gospodarczą odpowiada swoim całym majątkiem, który tworzą przede wszystkim dwa fundusze: udziałowy i zasobowy. Fundusz udziałowy powstaje z wpłat udziałów członkowskich, odpisów na udziały członkowskie oraz podziału zysku spółdzielni określanego mianem nadwyżki bilansowej. Fundusz zasobowy stanowią natomiast wpłaty wpisowe członków, a także część nadwyżki bilansowej. Środki na te fundusze mogą także pochodzić z innych źródeł określonych w odrębnych przepisach niż ustawa Prawo spółdzielcze. Oprócz tego spółdzielnie mogą tworzyć własne fundusze przewidziane statutem, który także określa, w jaki sposób wypracowany zysk jest dzielony między jej członków. Ogólnie rzecz ujmując, spółdzielnie to firmy, których celem jest działalność gospodarcza. Stanowią jednak pewnego rodzaju alternatywę dla spółek, w których wymagany jest kapitał założycielski, decyzje podejmuje zarząd oraz wspólnicy, a funkcjonowanie spółek nastawione jest na konkurencję i zysk. Działalność spółdzielni opiera się na kapitale społecznym, a jej członkowie mają ze sobą współpracować, pomagać sobie nawzajem i wspólnie podejmować decyzje.

W wielu polskich miastach działają spółdzielnie mieszkaniowe liczące tysiące członków. Swymi początkami sięgają lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Fotografia prezentuje blokowiska spółdzielni Rozstaje i Młyniec w gdańskiej dzielnicy Zaspa.

W 2016 r. w naszym kraju działało 9520 spółdzielni zrzeszonych w Krajowej Radzie Spółdzielczej, skupionych w obrębie kilkunastu branż. Najwięcej spółdziel-

[6] Osoba fizyczna – prawne określenie człowieka.

[7] Osoba prawna – prawne określenie Skarbu Państwa i jednostek organizacyjnych, którym przepisy Kodeksu cywilnego przyznają taką osobowość.

spółdzielnie mieszkaniowe

ni funkcjonuje w obrębie branży **mieszkaniowej**. Wśród nich jest Spółdzielnia Mieszkaniowa Kopernik w Toruniu, która powstała w 1902 r., oraz Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa założona w 1921 r. Drugą co do wielkości branżą jest Spółdzielczość Gminna Samopomoc Chłopska, która jest ściśle powiązana

spółdzielnie wiejskich środowisk

ze środowiskiem wiejskim. Obecnie w kraju funkcjonuje ponad tysiąc takich spółdzielni, które posiadają prawie 9 tysięcy sklepów i 400 hurtowni, zaopatrujących w towary zarówno społeczność wiejską, jak i miejską. Prężnie rozwija się w naszym kraju także – istniejąca od niedawna, bo od 2004 r. – spółdzielczość **socjalna**, która w 2016 r. stała się trzecią co do wielkości branżą spółdzielczości w Polsce. Jest to specyficzny rodzaj spółdzielczości, ponieważ mogą ją tworzyć tylko osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. Przykładem takiej spółdzielni jest Spółdzielnia Socjalna Polifonia Project. Organizacja ta prowadzi w Rzeszowie Klub Muzyczny Vinyl, w którym spotyka się młodzież na koncertach, warsztatach i dyskusjach. Poza tym w naszym kraju działają m.in. **spółdzielnie mleczarskie** (np. Spółdzielnia Mleczarska Mlekovita), **ogrodniczo-pszczelarskie** (np. Spółdzielnia Pszczelarska APIS w Lublinie), **inwalidów i niewidomych** (np. Spółdzielnia Inwalidów Świt) oraz **banki spółdzielcze** (np. Bank Spółdzielczy w Żurawicy).

Logo Spółdzielni Pszczelarskiej APIS w Lublinie

Warto wiedzieć

Naczelnym organem samorządu spółdzielczego jest Krajowa Rada Spółdzielcza; jej główne zadania to m.in. tworzenie warunków rozwoju spółdzielczości w naszym kraju oraz przestrzeganie legalności, gospodarności i rzetelności prowadzenia działalności przez organizacje spółdzielcze.

Podsumowanie lekcji

s. 341 ▸ ■ Związki zawodowe są organizacjami reprezentującymi interes pracowników. W sytuacjach szczególnych, gdy zawodzą inne metody porozumienia, korzystają z prawa do strajku.

s. 341 ▸ ■ Największe związki zawodowe w Polsce to NSZZ „Solidarność" i OPZZ.

s. 343 ▸ ■ Pracodawcy mają prawo do zakładania organizacji, które bronią ich interesów.

s. 344 ▸ ■ Grupy interesów pracowników, pracodawców oraz strony rządowej współpracują, negocjują i starają się wypracować porozumienie w ramach Rady Dialogu Społecznego.

s. 344–344 ▸ ■ Ruch spółdzielczy narodził się w Wielkiej Brytanii. Tradycje polskiej spółdzielczości sięgają okresu zaborów.

s. 344–346 ▸ ■ Spółdzielnie to dobrowolne zrzeszenia osób, które prowadzą działalność gospodarczą, społeczną, oświatową lub kulturalną na rzecz swoich członków i ich środowiska.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, jaką rolę w społeczeństwie odgrywają związki zawodowe.
2. Przedyskutuj w klasie wpływ organizacji pracodawców na sytuację finansową pracowników.
3. Znajdź w internecie informacje na temat działającej obecnie w Polsce wybranej przez ciebie spółdzielni i dokonaj jej charakterystyki.

6. Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie są regulacje prawne dotyczące Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce;
- scharakteryzujesz istniejące w Polsce Kościoły i związki wyznaniowe;
- wyjaśnisz znaczenie konkordatu dla funkcjonujących w Polsce Kościołów i związków wyznaniowych.

Ćwiczenie

Przeprowadźcie w klasie dyskusję na temat racjonalności zakazu manifestowania przynależności religijnej w miejscach publicznych.

Sytuacja prawna Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce

Religia, Kościoły i związki wyznaniowe są ważnym elementem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Pełnią funkcję integrującą, kształtują postawy, określają normy i wartości jednostek oraz grup społecznych. Religia jest związana z naszym państwem od wieków. W sensie prawnym jest rozpatrywana w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym. Wymiar indywidualny oznacza stosunek człowieka do sacrum, wyrażany przez wiarę w istnienie Boga i możliwość uzyskania od Niego odpowiedzi dotyczących sensu życia. Wymiar instytucjonalny należy zaś rozumieć jako funkcjonowanie grup społecznych, w których czynnikiem łączącym jest religia. Różnorodność religii i wyznań wymusza konieczność ustosunkowania się do nich państwa. Wynika to z obowiązku ochrony praw człowieka do wolności przekonań i wyznania oraz uznania roli religii w życiu społecznym. W Polsce jest to szczególnie istotne, ponieważ większość społeczeństwa deklaruje się jako osoby wierzące. Zatem w naszym kraju funkcjonuje **prawo wyznaniowe**, czyli zespół norm prawnych, za pomocą których Rzeczpospolita Polska określiła swój stosunek do religii. To prawo gwarantuje poszanowanie wolności sumienia i wyznania oraz określa relacje między państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi. W naszym kraju nie istnieje jeden dokument prawny, który obejmowałby wszystkie zasady prawa wyznaniowego. Jest ono zawarte w konstytucji, ustawach i rozporządzeniach oraz ratyfikowanych umowach międzynarodowych.

◂ prawo wyznaniowe

Podstawowym dokumentem określającym zasady stosunków między państwem a Kościołem w Polsce jest **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej** z 2 kwietnia 1997 r. Ustalenie tych zasad jest efektem długotrwałej debaty toczącej się na temat modelu państwa świeckiego w naszym kraju. W debacie wzięli udział przedstawiciele partii politycznych, Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych. Jej konsekwencją było przyjęcie w konstytucji modelu **państwa umiarkowanie świeckiego**. Władze państwowe w takim modelu są zobowiązane do zachowania bezstronności wobec przekonań religijnych oraz zapewnienia możliwości ich wyrażania w sposób publiczny. Równocześnie stosunki między państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi mają być kształtowane na zasadzie poszanowania ich autonomii i wzajemnej niezależności.

PREAMBUŁA

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej [...].

Źródło: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

Ćwiczenie

1. Na podstawie preambuły wyjaśnij znaczenie chrześcijaństwa dla państwa polskiego.
2. Rozstrzygnij, czy w preambule uwzględniono znaczenie innych religii dla państwa polskiego. Odpowiedź uzasadnij.

W prawodawstwie polskim kwestie stosunków między państwem a Kościołem i związkami wyznaniowymi są częściowo regulowane przepisami, które zostały uchwalone w okresie II Rzeczypospolitej Polskiej (czas między I i II wojną światową). Do dziś częściowo obowiązuje rozporządzenie Prezydenta RP dotyczące Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego oraz ustawy z 1936 r. w sprawie stosunku państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego oraz Karaimskiego Związku Religijnego.

Karaimski Związek Religijny RP, zarejestrowany w Polsce, liczy obecnie zaledwie około 169 wiernych (dane z 2016 r.). Skupia przedstawicieli grupy etnicznej i religijnej, zwanej Karaimami. Na ziemie polsko-litewskie Karaimów sprowadził książę Witold w XIV w. i osiedlił m.in. w Trokach. Karaimi byli lekarzami, tłumaczami i osobistą strażą na dworach, w zamian nadawano im liczne przywileje. Obecnie żyjący w naszym państwie przedstawiciele tej mniejszości są potomkami Karaimów przybyłych po II wojnie światowej z terenów dzisiejszej Litwy i Ukrainy. Jedyną świątynią Karaimów w powojennej Polsce jest kienesa założona w prywatnym mieszkaniu we Wrocławiu przez duchowego przywódcę hazzana Rafała Abkowicza. Na zdjęciu karaimska młodzież z zespołu Dołstar podczas występu na Festiwalu Kalejdoskop Kultur w 2011 r.

umowa międzynarodowa – konkordat

Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim są oparte na umowie międzynarodowej, którą jest **konkordat** zawarty w 1993 r. między naszym państwem a Stolicą Apostolską. Zasady, które zostały w nim zawarte, weszły w życie w momencie jego ratyfikacji, co nastąpiło w 1998 r. Konkordat jest jedyną umową międzynarodową, która reguluje stosunki państwo–Kościół. Wynika to z tego, że tylko Kościół katolicki posiada podmiotowość publicznoprawną

w stosunkach międzynarodowych, ponieważ jest reprezentowany przez Stolicę Apostolską. W przypadku innych Kościołów i związków wyznaniowych jedyną regulacją mogą być ustawy. Są one uchwalane na podstawie umów zawartych z tymi wspólnotami przez Radę Ministrów. Wśród nich znajdują się m.in. ustawy dotyczące stosunków z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym, Kościołem Ewangelicko-Augsburskim, Kościołem Ewangelicko-Reformowanym, żydowskimi gminami wyznaniowymi oraz Muzułmańskim Związkiem Religijnym.

Zawarcie konkordatu okazało się także korzystne dla pozostałych Kościołów i wyznań. Wynika to z zasady równouprawnienia, która zobowiązuje państwo do zapewnienia jednakowych praw w przypadku występowania tych samych atrybutów religijnych. Najlepszym tego przykładem jest kwestia zawierania związków małżeńskich. Zgodnie z konkordatem państwo uznało, że małżeństwa kanoniczne (tj. zawarte na podstawie wewnętrznych przepisów Kościoła katolickiego) pociągają za sobą takie same skutki jak zawarte w obliczu prawa polskiego. Konsekwencją tego zapisu była konieczność uznania wszystkich związków zawieranych w pozostałych Kościołach i związkach wyznaniowych, które taką instytucję małżeństwa przewidują, za przynoszące skutki cywilne. Konkordat zapewnił także m.in. możliwość nauczania religii katolickiej we wszystkich typach szkół i w przedszkolach oraz prawo do zakładania i prowadzenia przez Kościół katolicki wszystkich typów placówek oświatowych i wychowawczych.

Zawierając małżeństwo konkordatowe, oprócz dokumentów wynikających z prawa kanonicznego do kancelarii parafialnej należy dostarczyć zaświadczenie z Urzędu Stanu Cywilnego o braku przeciwwskazań jego zawarcia wynikających z prawa obowiązującego w naszym kraju. Przed samą ceremonią ślubną młoda para i jej świadkowie podpisują dokument, który pociąga za sobą skutki cywilnoprawne takiego małżeństwa.

Wybrane Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce

Największą wspólnotą wyznaniową w Polsce jest **Kościół katolicki**, którego zdecydowana większość wiernych należy do Kościoła obrządku rzymskokatolickiego. Zwierzchnictwo nad Kościołem katolickim sprawują biskupi należący do Konferencji Episkopatu Polski, która z kolei podlega władzy papieża w Stolicy Apostolskiej. Zgodnie z danymi statystycznymi GUS z 2017 r. wspólnotę tę tworzy ponad 32 miliony mieszkańców naszego kraju. Korzenie tej wspólnoty są związane z początkami państwa polskiego i przyjęciem w 966 r. chrztu przez Mieszka I w obrządku łacińskim. Od tego czasu na ziemiach piastowskich zaczęła się kształtować struktura Kościoła katolickiego podległego papieżowi w Rzymie. Na obecną strukturę administracyjną Kościoła katolickiego w Polsce składa się 14 metropolii podzielonych na 41 diecezji.

Kościół rzymskokatolicki w Polsce

Wierni tego Kościoła przynależą do różnego rodzajów ruchów i stowarzyszeń religijnych o charakterze formacyjnym i charytatywnym. Wśród nich można wymienić Akcję Katolicką, Klub Inteligencji Katolickiej, Ruch Światło-Życie, Stowarzyszenie Harcerstwa Katolickiego „Zawisza" czy Caritas Polska. Poza tym w Polsce wydawana jest prasa katolicka, na przykład „Gość Niedzielny", „Niedziela", „Rycerz Niepokalanej"; działają ogólnopolska telewizja Trwam TV, Radio Maryja oraz funkcjonują internetowe portale katolickie, do których m.in. zalicza się www.opoka.org.pl.

Cerkiew greckokatolicka pod wezwaniem św. Bazylego Wielkiego w Kętrzynie

Cerkiew neounicka pod wezwaniem św. Nikity w Kostomłotach

Do wspólnoty Kościoła katolickiego należą także: Kościół greckokatolicki (w którym obowiązuje obrządek bizantyjsko-ukraiński), Kościół ormiański (o obrządku ormiańskim), Kościół neounicki (o obrządku bizantyjsko-słowiańskim). Wszystkie te Kościoły mimo odmiennej liturgii uznają władzę zwierzchnią papieża. **Kościół greckokatolicki** nazywa się także unickim. Nazwa ta pochodzi od unii brzeskiej z 1596 r., której celem było połączenie Kościoła prawosławnego i rzymskokatolickiego w Rzeczypospolitej. Właśnie w wyniku unii powstał Kościół greckokatolicki, którego prawosławni duchowni zaakceptowali zwierzchnictwo papieża, ale pozostali przy obrządku wschodnim oraz zachowali prawosławną odrębność liturgiczną i prawną (m.in. możliwość zawierania małżeństw przez duchownych, starocerkiewnosłowiański język liturgii oraz prawosławny kalendarz kościelny). Unii brzeskiej nie zaakceptowały władze w Rosji oraz Rosyjski Kościół Prawosławny. W czasach zaborów Rosjanie zlikwidowali parafie greckokatolickie na zagarniętych ziemiach polskich. Unici przetrwali jednak w Galicji. Kościół greckokatolicki w Polsce skupia obecnie 50 tysięcy wyznawców, głównie pochodzenia ukraińskiego (dane GUS z 2021 r.), a jego największym zakonem są bazylianie.

Z kolei **Kościół neounicki** powstał po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w wyniku próby odtworzenia wspólnoty unickiej na terenach wschodnich (na Podlasiu i Chełmszczyźnie), gdzie zachowało się wiele dawnych unickich cerkwi przemianowanych na prawosławne przez władze rosyjskie podczas zaborów. Kościół neounicki obecnie liczy zaledwie 117 wiernych. W parafii w Kostomłotach (woj. lubelskie) jako jedynej w Polsce odprawia się msze w obrządku bizantyjsko-słowiańskim.

Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w Polsce

Drugim co do wielkości Kościołem w Polsce jest **Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny**, który zgodnie z danymi GUS z 2021 r. zrzesza ponad pół miliona wiernych. Jest on, jak mówi jego nazwa, autokefaliczny, czyli samodzielny, niepodlegający jakiemukolwiek innemu zwierzchnikowi o wyższej randze w hierarchii Kościoła, i obejmuje swoją jurysdykcją wszystkie parafie prawosławne w Polsce oraz jedną diecezję w Brazylii. Najwyższym organem Cerkwi prawosławnej w Polsce jest Święty Sobór Biskupów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, który wybiera biskupów i zwierzchnika tego Kościoła – Jego Eminencję Wielce Błogosławionego Prawosławnego Arcybiskupa Metropolitę Warszawskiego i całej Polski. Kościół ten pod względem administracyjnym składa się z jednej metropolii i siedmiu diecezji, z których jedna – jak już wyżej wspomniano – znajduje się poza granicami państwa polskiego. Kościół prowadzi także działalność dobroczynną za pośrednictwem Prawosławnego Ośrodka Miłosierdzia „Eleos" oraz mobilizuje młodzież z pomocą Bractwa Młodzieży Prawosławnej. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny prowadzi stronę internetową, www.orthodox.pl., na której informuje o swojej działalności.

Duża część wyznawców prawosławia w Polsce mieszka w województwie podlaskim. Ważnym miejscem kultu prawosławnej społeczności w Polsce jest tamtejsza Święta Góra Grabarka – miejsce corocznych pielgrzymek wiernych z okazji obchodów święta Przemienienia Pańskiego. Na Grabarce znajduje się jeden z siedmiu klasztorów prawosławnych. Zdjęcie prezentuje ikonostas w cerkwi Przemienienia Pańskiego na Grabarce.

Także w województwie podlaskim mieści się jedyna w Polsce szkoła pisania ikon – Policealne Studium Ikonograficzne w Bielsku Podlaskim – przygotowująca do zawodu ikonografa (na zdjęciu siedziba szkoły).

Świadkowie Jehowy w Polsce

Trzecim pod względem liczebności w Polsce związkiem wyznaniowym jest liczący ponad 100 tysięcy wiernych **Związek Wyznania Świadków Jehowy w Polsce**. Jego wyznawcy należą do ogólnoświatowej wspólnoty Świadków Jehowy, której korzenie sięgają drugiej połowy XIX w. Wyznawcy tej wiary uznają się za chrześcijan i postępują zgodnie z naukami Chrystusa, uznają Jezusa za syna Boga, ale już nie za część Trójcy Świętej. Według nich jedynym Bogiem jest wymieniony w Biblii Jahwe. Poza tym uważają, że nie istnieje nieśmiertelna dusza ani piekło, do którego człowiek jest zsyłany za złe postępowanie. Pod względem organizacyjnym Świadkowie Jehowy zrzeszają się w zbory. Nadzór nad zborami sprawuje grono starszych, którzy przewodzą działalności kaznodziejskiej. Ogół Świadków Jehowy na świecie podlega Ciału Kierowniczemu, którego siedziba znajduje się w Brooklynie (dzielnicy Nowego Jorku w USA). Członkowie Ciała odpowiadają za przygotowywanie opartych na Biblii poglądów przekazywanych w publikacjach (wydawnictwo „Strażnica") oraz za działalność kaznodziejską, którą głoszą także za pośrednictwem strony internetowej www.jw.org. Biuro nadzorujące działalność Świadków Jehowy w Polsce znajduje się w Nadarzynie pod Warszawą.

Ważnym elementem praktyk religijnych Świadków Jehowy jest ich misja ewangelizacyjna, którą wypełniają za pośrednictwem wydawnictw czy stron internetowych, ale przede wszystkim w bezpośrednim kontakcie z osobami spoza ich wspólnoty. Świadkowie Jehowy wytrwale głoszą swoją wiarę podczas odwiedzin w domach czy rozmów z przypadkowymi przechodniami na ulicy (na zdjęciu).

Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP

Czwartą co do wielkości wspólnotą wyznaniową w Polsce jest **Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP**. To najstarszy i zarazem największy Kościół protestancki w Polsce. Zrzesza on obecnie ponad 60 tysięcy wiernych wyznania luterańskiego. Wyznawcy protestantyzmu pojawili się na ziemiach polskich w XVI w., zaraz po wystąpieniu Marcina Lutra. Ich wiara opiera się na czterech zasadach: *sola scriptura* ('jedynie Pismo'), *sola fide* ('jedynie wiara'), *sola gratia* ('jedynie łaska'), *solus Christus* ('jedynie Chrystus'). *Sola scriptura* oznacza, iż jedynym źródłem wiary jest Pismo Święte. Tylko wiara (*sola fide*) może doprowadzić człowieka do zbawienia, ponieważ jako osoba grzeszna nie jest w stanie uzyskać zbawienia na drodze dobrych uczynków. Samo zbawienie jest uzależnione od łaski (*sola gratia*) Bożej, którą człowiek otrzymuje za pośrednictwem Chrystusa i Jego śmierci krzyżowej (*solus Christus*). Strukturę administracyjną Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP tworzy sześć diecezji, a jego najwyższą władzą jest Synod, którego zadaniem jest wybór Biskupa Kościoła, uchwalanie praw kościelnych i sprawowanie pieczy nad zachowaniem czystości nauki w Kościele. Poza tym Kościół prowadzi działalność duszpasterską m.in. wśród młodzieży, organizuje pomoc parafianom za pośrednictwem organizacji Diakonia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP oraz przekazuje informacje na temat swojej działalności za pośrednictwem strony internetowej www.luteranie.pl. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego tworzą także swoje stowarzyszenia, na przykład Polskie Towarzystwo Ewangelickie, które prowadzi działalność społeczno-kulturalną.

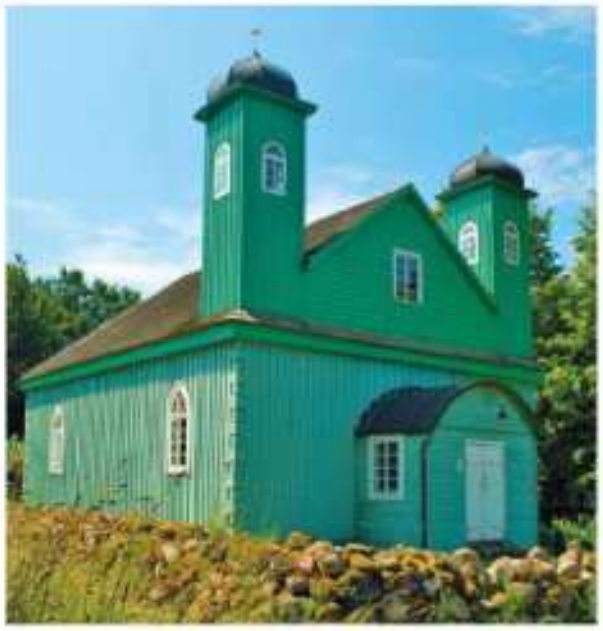

Charakterystyczną cechą protestantyzmu jest odrzucenie kultu świętych. Konsekwencją tego założenia jest skromny wygląd wnętrz protestanckich kościołów. Zdjęcie prezentuje wnętrze kościoła ewangelicko-augsburskiego pod wezwaniem Świętego Krzyża w Słupsku.

W amerykańskich kościołach protestanckich gromadzących Afroamerykanów charakterystyczną oprawę nadaje chór *spirituels* (czyt. spiriczals) prezentujący gospels – pieśni ewangeliczne o życiu Chrystusa.

W naszym kraju działają także inne Kościoły i wyznania, które nie zostały wymienione w tekście ani w tabeli poniżej. Wśród nich można m.in. wymienić Polski Narodowy Katolicki Kościół w RP, Staroprawosławną Cerkiew Staroobrzędowców, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w RP, Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej, Międzynarodowe Towarzystwo Świadomości Kryszny, Związek Buddyjski Bencien Karma Kamtsang czy wspomniany wcześniej Muzułmański Związek Religijny RP.

Zdjęcie przedstawia pochodzący z XVIII w. meczet w Kruszynianach. W tej podlaskiej miejscowości muzułmanie mieszkają już od XVII w. Są potomkami zasłużonych Tatarów, sprowadzonych na tereny Litwy (wchodzącej w granice Rzeczypospolitej) przez króla Jana III Sobieskiego w podzięce za walkę po stronie polskiej w wojnie z Turkami. Po II wojnie światowej w granicach Polski znalazły się dwie tatarskie wsie: Kruszyniany i Bohoniki. Poza tym Tatarzy mieszkają w Gdańsku, Gorzowie Wielkopolskim oraz w Warszawie. Obecnie w świetle polskiego prawa Tatarów uznaje się za mniejszość etniczną. Przedstawiciele tej społeczności udzielają się m.in. w Muzułmańskim Związku Religijnym oraz w Związku Tatarów Polskich; wydają „Rocznik Tatarów Polskich".

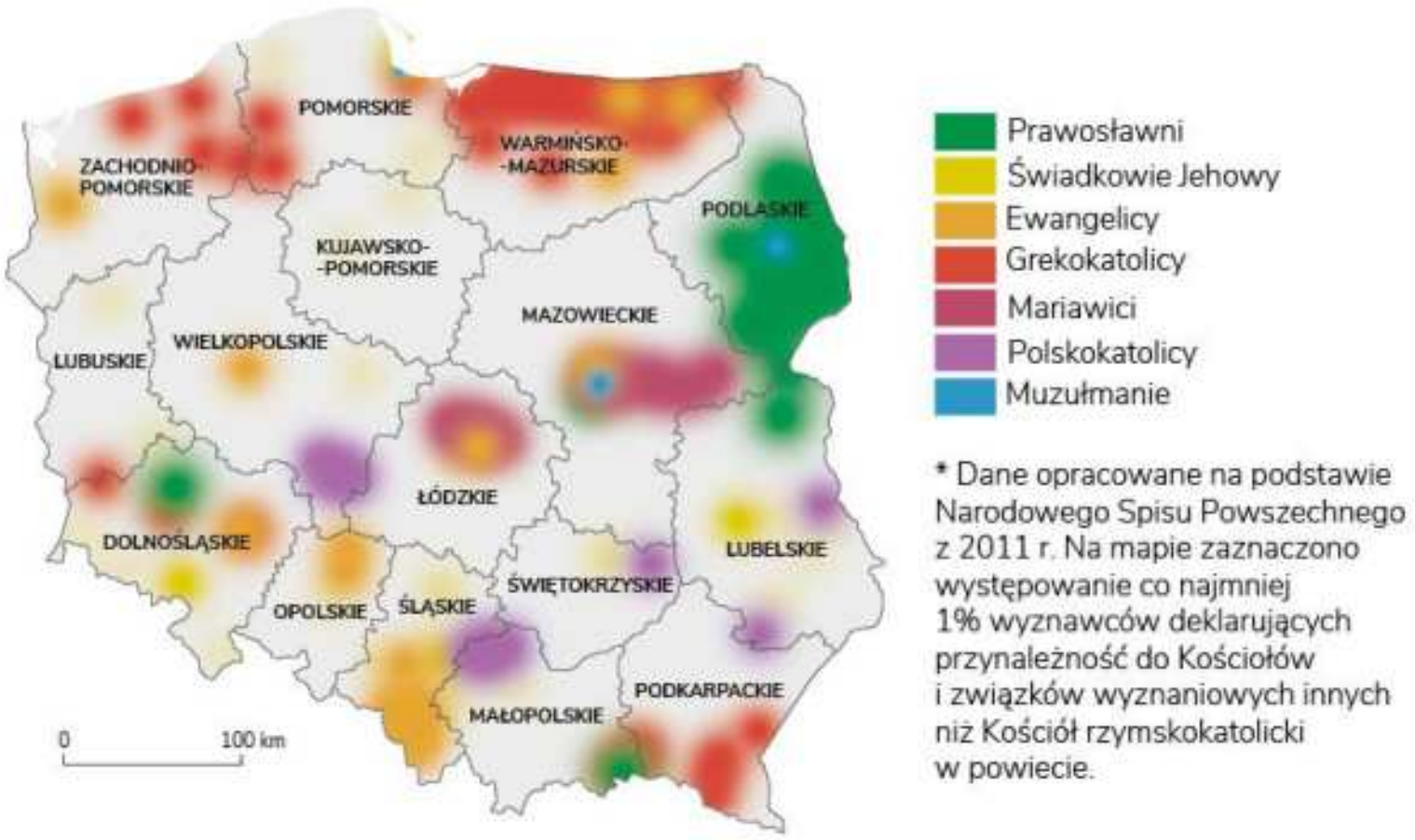
Społeczność żydowska wyznająca judaizm do wybuchu II wojny światowej stanowiła około 10% społeczeństwa polskiego. Rozwijało się życie kulturalne, działały żydowskie partie polityczne oraz szkoły z językiem wykładowym jidysz lub hebrajskim. W wyniku Holocaustu i zmiany granic po II wojnie światowej w Polsce zostało tylko około 200 tysięcy Żydów, których liczba systematycznie spadała z powodu różnych wydarzeń historycznych. W 1989 r. liczba ludności żydowskiej była szacowana na 5–10 tysięcy. Wraz ze zmianą ustroju zaczęło odżywać życie religijne wyznawców judaizmu. W 1993 r. powstał Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP, a w 2008 r. uformował się w Łodzi Rabinat Rzeczypospolitej Polskiej. Zdjęcie przedstawia czynną synagogę (świątynię żydowską) na krakowskim Kazimierzu przy ul. Miodowej, wybudowaną w XIX w.

Największe Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce w 2021 r.

Nazwa Kościoła lub związku wyznaniowego	Liczba wiernych
Kościół rzymskokatolicki	32 346 382
Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny	503 996
Związek Wyznania Świadków Jehowy w Polsce	114 435
Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP	60 425
Kościół greckokatolicki	50 000
Kościół Zielonoświątkowy w RP	24 110
Kościół Starokatolicki Mariawitów w RP	22 691
Kościół Polskokatolicki w RP	18 155

Źródło: „Mały Rocznik Statystyczny Polski 2022", GUS, Warszawa 2022, s. 116–117.

Największe skupiska wyznań w Polsce (inne niż rzymskokatolickie)*

* Dane opracowane na podstawie Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r. Na mapie zaznaczono występowanie co najmniej 1% wyznawców deklarujących przynależność do Kościołów i związków wyznaniowych innych niż Kościół rzymskokatolicki w powiecie.

Na podstawie: *Wyznania religijne w Polsce 2012–2014*, GUS, s. 198, https://stat.gov.pl.

Ćwiczenie

1. Rozstrzygnij, czy usytuowanie skupisk grekokatolików ma związek z rozmieszczeniem mniejszości ukraińskiej w Polsce. Odpowiedź uzasadnij.
2. Podaj województwo, w którym jest największe skupisko wyznawców protestantyzmu.

Podsumowanie lekcji

s. 347
- Prawo wyznaniowe to zespół norm prawnych, za pomocą których państwo określa swój stosunek do zjawiska religii.

s. 348
- Największym Kościołem w Polsce jest Kościół katolicki, z którym stosunki zostały uregulowane na mocy konkordatu z 1993 r.

s. 349–354
- Do trzech największych Kościołów w Polsce zalicza się Kościół katolicki, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny i Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP.

s. 351
- Największym związkiem wyznaniowym jest Związek Wyznania Świadkowie Jehowy w Polsce.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przedstaw, w jaki sposób w Polsce jest rozwiązana kwestia prawa wyznaniowego.
2. Wyjaśnij, dlaczego tylko z Kościołem katolickim stosunki są uregulowane na mocy umowy międzynarodowej.
3. Scharakteryzuj wybrany przez siebie Kościół lub związek wyznaniowy funkcjonujący w Polsce. Charakterystykę opracuj w postaci prezentacji multimedialnej i przedstaw ją w klasie.

4. Rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

a) Wierni Kościoła katolickiego, Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego i Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP to chrześcijanie.

b) Świadkowie Jehowy w Polsce nie uznają Trójcy Świętej.

c) Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP to Kościół protestancki, który kieruje się naukami Jana Kalwina.

5. Rozstrzygnij na podstawie treści artykułów Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. oraz Konkordatu z dnia 28 lipca 1993 r., czy Kościół katolicki jest uprzywilejowany w zakresie nauczania religii w szkołach w porównaniu z innymi Kościołami i związkami wyznaniowymi. Odpowiedź uzasadnij.

Tekst 1.

Art. 1.

Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli.

Art. 2.

Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej. [...]

Art. 25.

1. Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione.
2. Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym.

Źródło: Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r.

Tekst 2.

Art. 12.

Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz zasadę tolerancji, Państwo gwarantuje, że szkoły publiczne podstawowe i ponadpodstawowe oraz przedszkola prowadzone przez organy administracji państwowej i samorządowej organizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych.

Źródło: Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzecząpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r., https://link.operon.pl/n8037-69 [dostęp: 04.11.2022].

7. Kultura polityczna

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, co to jest kultura polityczna;
- scharakteryzujesz typy kultury politycznej;
- przeanalizujesz postawy społeczeństwa polskiego wobec instytucji publicznych i polityków;
- dowiesz się, czym się przejawia partycypacja obywateli w życiu publicznym;
- przeanalizujesz problem absencji wyborczej;
- przedstawisz formy i poziom niekonwencjonalnej partycypacji obywateli;
- przeprowadzisz minisondaż opinii publicznej i zinterpretujesz jego wyniki.

Ćwiczenie

Wymieńcie skojarzenia związane z pojęciem *kultura polityczna*. Podajcie przykłady przejawów kultury politycznej w życiu codziennym.

Kultura polityczna a społeczeństwo obywatelskie

Kultura polityczna obywateli danego państwa ściśle się wiąże z funkcjonowaniem społeczeństwa obywatelskiego. Społeczeństwo obywatelskie kształtuje się m.in. poprzez możliwość uczestnictwa w życiu publicznym, na przykład w wolnych wyborach. Wybory przyczyniają się do politycznego zaangażowania się obywateli – do pozyskania informacji o kandydatach i ich programach, do wybierania świadomie – innymi słowy, do wykazania się obywatelską postawą i odpowiednim poziomem kultury politycznej.

Pojęcie kultury politycznej

Ćwiczenie

Burza mózgów: Przedstawcie cechy, jakimi powinien się charakteryzować idealny polityk oraz idealny obywatel. Następnie dokonajcie analizy porównawczej zaproponowanych cech polityka i obywatela.

Kultura obejmuje wszystko, co jest wytworem działalności człowieka na przestrzeni dziejów. O kulturze politycznej najczęściej mówimy w kontekście oceny elit politycznych, ich postaw, poglądów, podejmowanych działań i motywów postępowania. Należy jednak pamiętać, że kultura polityczna dotyczy nie tylko polityków, ale każdy z nas reprezentuje określony jej poziom.

Pojęcie *kultura polityczna* upowszechniło się w nauce w XX w. głównie za sprawą amerykańskich socjologów polityki: Gabriela Abrahama Almonda (czyt. gejbryjela abrahama amonda), Binghama Powella (czyt. binghama pałela) i Sidneya Verby'ego (czyt. sidneja werbiego). Niemniej jednak myślenie o rzeczywistości politycznej zapoczątkowali już starożytni filozofowie greccy: Arystoteles i Platon. Ten ostatni w *Państwie* twierdził, że „musi istnieć tyle postaci charakterów ludzkich, ile jest postaci ustrojów państwowych". Kwestiami stosunku obywateli do władzy i ich orientacjami politycznymi zajmowali się też nowożytni myśliciele: Niccolo Machiavelli (czyt. nikkolo makjawelli), John Locke (czyt. dżon lok), Thomas Hobbes (czyt. tomas hobz) oraz Karol Monteskiusz. W Polsce jednym z pierwszych, który użył pojęcia *kultura polityczna*, był Józef Siemieński, a zrobił to w 1916 r. podczas wygłaszania odczytu na Uniwersytecie Warszawskim z okazji 125. rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja.

Kultura polityczna może być rozpatrywana w dwóch ujęciach: szerszym i węższym. **Szeroko rozumiana kultura polityczna** to całokształt istniejących rozwiązań i praktyki ich stosowania w sferze polityki. Obejmuje zarówno instytucje polityczne, jak i zwyczaje polityczne, nieformalne zasady postępowania oraz zachowania polityczne uczestników życia publicznego. **Węższe rozumienie kultury politycznej** ogranicza się do kwestii jakości rozwiązań i zachowania polityków działających w danym państwie.

definicja kultury politycznej

Współcześnie jedną z bardziej popularnych definicji przedstawił **Gabriel Abraham Almond**. Według niego **kultura polityczna** jest całokształtem indywidualnych postaw i orientacji politycznych uczestników danego systemu. Polscy politolodzy zwracają uwagę na fakt, iż kultura polityczna jest uwarunkowana przez tradycję historyczną, systemy religijne, doktryny polityczne i programy ruchów politycznych. Szczególnie podatne na wpływy pozostają systemy wartości, oceny i emocje społeczeństw. Badacze odnoszą się do polskich doświadczeń z okresu rozbiorów (1795–1918), rządów sanacji (1926–1939) i czasów władzy partii komunistycznej (1944–1989). Stosunek Polaków do władzy w każdym z tych okresów w znacznym stopniu wpływał na ich poglądy oraz ocenę człowieka przez środowisko, w którym żył i działał.

Ciekawą definicję kultury politycznej zaproponował polski politolog Jan Ryszard Garlicki, który wyróżnił jej cztery wymiary (zob. schemat).

[1] Aksjologiczny – nacechowany pod względem wartości, wartościujący.
[2] Behawioralny – dotyczący zachowania człowieka.
[3] Afektywny – emocjonalny, uczuciowy.

Na podstawie: *Społeczeństwo i polityka*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2007, s. 66–68.

Typy kultury politycznej

trzy typy kultury politycznej

Opisując stan kultury politycznej danego społeczeństwa, można posłużyć się gotowymi modelami, pamiętając, że w rzeczywistości zawsze występują różnego rodzaju mieszanki tych typów. Duże uznanie zyskała **klasyfikacja Almonda i Verby**, która wyróżnia **kulturę zaściankową**, **poddańczą** i **uczestniczącą**. To rozróżnienie nie wyczerpuje jednak złożoności problemu. Są bowiem typy kultur niejednolitych, w których elementy przedstawionego podziału łączą się ze sobą: kultura zaściankowa z poddańczą, poddańcza z uczestniczącą, zaściankowa z uczestniczącą.

Klasyczne typy kultury politycznej

Zaściankowa (zwana parafialną)	Poddańcza (podporządkowana)	Uczestnicząca (uczestnictwa)
■ Członkowie społeczeństwa nie przejawiają świadomości politycznej. ■ Brakuje wyspecjalizowanych ról politycznych w społeczeństwie. ■ Społeczeństwo nie oczekuje zmian inicjowanych przez system polityczny.	■ Społeczeństwo jest świadome istnienia sytemu politycznego, ale nie ma wobec niego żądań. ■ Społeczeństwo biernie akceptuje decyzje polityczne.	■ Społeczeństwo jest świadome istnienia systemu politycznego i go akceptuje. ■ Członkowie społeczeństwa dążą do pełnej wiedzy o systemie i jego strukturach, potrafią aktywnie wyrażać i realizować własne interesy.

Osoba głosująca w wyborach

Ćwiczenie

1. Przeanalizuj typy kultury politycznej zawarte w tabeli i zastanów się, który najlepiej charakteryzuje ciebie.
2. Na podstawie tabeli ustal typ kultury politycznej społeczeństwa polskiego w ostatniej dekadzie. Odpowiedź uzasadnij, podając co najmniej trzy przykłady.
3. Określ rodzaj kultury politycznej, który według ciebie cechuje osoby na fotografii. Odpowiedź uzasadnij.

Podsumowując, warto dodać, że kultura polityczna spełnia w społeczeństwie wiele istotnych funkcji. Wpływa na zachowania polityczne obywateli i je ujednolica. Wypracowuje porozumienia oraz zasady współpracy jednostek czy grup w dążeniu do osiągnięcia określonych wartości i dóbr. Daje poczucie wspólnoty politycznej, a także umożliwia świadomy udział w życiu publicznym.

Aktywność obywateli w życiu publicznym

Kultura polityczna danego społeczeństwa ma wpływ na aktywność obywateli w życiu publicznym. Im kultura bardziej uczestnicząca, tym większa aktywność obywateli. Wśród innych uwarunkowań wpływających na aktywność obywateli znajdują się także czynniki ekonomiczne, zróżnicowanie społeczne, normy grupowe oraz warunki techniczne.

partycypacja obywatelska (polityczna)

Aktywność obywateli w życiu publicznym można nazwać **partycypacją obywatelską (polityczną)**. Pojęcie to pochodzi od łacińskiego wyrazu *participatio* i znaczy 'uczestniczenie', 'udział w'. Określa się nią takie działania, dzięki którym **obywatele wpływają na decyzje** podejmowane na poziomie lokalnym i krajowym. Partycypacja może przybierać różne formy. Jedną z nich jest m.in. uczestnictwo w procesie wyborczym.

Najlepszym, ale nie jedynym wskaźnikiem, na którego podstawie można określić aktywność obywateli w życiu publicznym (aktywność polityczną), jest **frekwencja wyborcza** (zob. wykresy dotyczące frekwencji wyborczej w wyborach parlamentarnych i prezydenckich). Odzwierciedla ona, wraz z wynikami wyborów, nastroje społeczne, poziom świadomości obywatelskiej oraz zaufanie do kręgów politycznych (por. wyniki badania CBOS z 2018 r. – tabela „Zaufanie do instytucji życia publicznego", s. 359).

Ćwiczenie

1. Porównaj frekwencję w wyborach parlamentarnych i prezydenckich, następnie wyjaśnij przyczyny różnic.
2. Podaj okres największej absencji wyborczej (wyjaśnienie pojęcia w tekście, s. 360) Polaków. Na podstawie własnej wiedzy określ jej ówczesne przyczyny.
3. Jak sądzisz, czy frekwencja wyborcza Polaków w wyborach z 2019 r. była wysoka, czy niska? Porównaj te wyniki z frekwencją wyborczą ostatnich wyborów na przykład w Szwajcarii.

Zaufanie do instytucji życia publicznego

Instytucje	Czy, ogólnie rzecz biorąc, ma Pan(i) zaufanie, czy też nie ma Pan(i) zaufania do wymienionych instytucji?						
	Zdecydowanie mam zaufanie	Raczej mam zaufanie	**Zaufanie (ogółem)**	Raczej nie mam zaufania	Zdecydowanie nie mam zaufania	**Brak zaufania (ogółem)**	Trudno powiedzieć
	w procentach						
Wojsko	24	52	**76**	9	5	**14**	10
NATO	11	46	**70**	11	4	**15**	15
Władze lokalne miasta, gminy	11	52	**63**	21	7	**28**	9
Policja	11	52	**63**	19	9	**28**	9
Unia Europejska	16	39	**55**	22	13	**35**	10
Urzędnicy administracji publicznej	3	50	**53**	25	10	**35**	12
Rzecznik Praw Obywatelskich	9	42	**51**	16	6	**22**	27
Prezydent	13	30	**43**	25	25	**50**	7
Sądy	2	31	**33**	33	20	**53**	14
Rząd	7	25	**32**	30	32	**62**	6
Media	3	26	**29**	35	20	**55**	16
Sejm i Senat	1	22	**23**	43	22	**65**	12
Trybunał Konstytucyjny	3	19	**22**	27	33	**60**	18
Partie polityczne	1	17	**18**	43	27	**70**	12

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-70 [dostęp: 04.11.2022].

Ćwiczenie

1. Na podstawie przedstawionych badań wyjaśnij, jaki jest stosunek Polaków do polityków. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych liczbowych.
2. Rozstrzygnij, czy Polacy mają zaufanie do władzy ustawodawczej. Odpowiedź uzasadnij.
3. Wyjaśnij, jaki jest stosunek Polaków do instytucji samorządowych. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych liczbowych.
4. Podaj, który z organów władzy centralnej cieszy się największym zaufaniem Polaków.

poziom absencji wyborczej w Polsce

Jeśli weźmiemy pod uwagę prawie trzydzieści lat funkcjonowania demokracji w Polsce, to należy stwierdzić, że wskaźnik **absencji wyborczej**, określający liczbę osób nieuczestniczących w wyborach, jest jednym z najwyższych w Europie. Małe zainteresowanie Polaków udziałem w życiu publicznym to spuścizna po okresie PRL oraz skutki transformacji. System niedemokratyczny utrwalił w ludziach przeświadczenie o nikłym wpływie na sprawy państwa. Funkcjonujące organizacje i partie polityczne były podporządkowane tej samej ideologii, a obywatele nie ufali władzy. Znaczenie mają także skutki transformacji, które rozczarowały wielu ludzi. Sytuacja społeczno-ekonomiczna po 1989 r. spowodowała duże rozwarstwienie społeczne, znaczne różnice majątkowe, zauważalny wzrost ubóstwa, bezrobocia i przestępczości. Dla wielu gorzej sytuowanych Polaków małe znaczenie mają pozytywne skutki transformacji, takie jak pluralizm, wolność słowa czy zgromadzeń. Często zatem obywatele nie interesują się polityką – decyzje wyborcze podejmują na podstawie haseł populistycznych, a także wskutek bezkrytycznej wiary w hasła polityczne. Konsekwencją tego może być późniejsze rozczarowanie politykami, wzrost braku zaufania do partii i organów państwowych, niechęć do uczestniczenia w wyborach oraz pojawianie się różnych konfliktów społecznych. Po kolejnych wyborach w naszym kraju stały się zauważalne inne negatywne skutki. Przykładem może być poczucie braku wpływu na sytuację w państwie, szczególnie wśród osób doświadczających problemów społecznych, liczących na to, że zmiana ekipy rządzącej odmieni ich sytuację osobistą.

Przyczyny absencji w wyborach samorządowych w 2018 r.

Dlaczego nie wziął(ęła) Pan(i) udziału w tych wyborach?	N* = 298
Nie miałe(a)m czasu, musiałe(a)m załatwić inne ważne sprawy w tym czasie, byłe(a)m poza miejscem zamieszkania.	31%**
W ogóle nie interesuję się polityką.	30%
Byłe(a)m chory(a), jestem niepełnosprawny(a).	18%
Nie znałe(a)m kandydatów startujących w tych wyborach.	13%
Nie mogłe(a)m się zdecydować, na kogo głosować.	8%
Mam dość wyborów – ciągle są jakieś wybory i niczego to nie zmienia w sytuacji.	8%
Ponieważ uznałe(a)m, że mój głos i tak nie będzie miał znaczenia dla wyników wyborów.	7%
Nie było odpowiednich kandydatów, na których mógłbym (mogłabym) zagłosować w tych wyborach.	7%

Ponieważ te wybory w gruncie rzeczy są mało ważne; to, kto wygra, praktycznie nie ma większego znaczenia.	2%
Nie odpowiadało mi, że kampania wyborcza była zdominowana przez politykę, a zbyt mało mówiono o sprawach lokalnych.	1%
Inne powody	8%

*N – liczba osób, które wzięły udział w badaniu.
**Procenty nie sumują się do 100, gdyż badani mogli wybierać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-71 [dostęp: 04.11.2022].

Poza udziałem w wyborach można wymienić także inne metody partycypacji obywateli w życiu publicznym. Będą to m.in.: udział w referendach, pełnienie funkcji publicznych, członkostwo w partiach politycznych, konsultacje społeczne, udział w sesjach organów kolegialnych władz lub w spotkaniu z funkcjonariuszem publicznym, podejmowanie obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej, składanie wniosku o udostępnienie informacji publicznej, wysłuchanie publiczne, przeprowadzanie konsultacji społecznych (zob. tabela „Formy partycypacji...", s. 362). Partycypacja może się także przejawiać w przynależności do grup nacisku, aktywności w organizacjach, pracy społecznej.

Można wyróżnić **trzy szczeble partycypacji obywatelskiej**, które ukazują większe lub mniejsze zaangażowanie obywateli w proces decyzyjny:

- **szczebel informacyjny** – informowanie obywateli o decyzjach podejmowanych przez władze; obywatele nie mają wpływu na decyzje, a są jedynie ich odbiorcami (partycypacja niewielka);
- **szczebel konsultacyjny** – zasięganie przez władzę opinii obywateli, ale bez konieczności brania jej pod uwagę przy podejmowaniu decyzji (partycypacja średnia);
- **szczebel decyzyjny** – współdecydowanie obywateli w sprawach lokalnych i państwowych (partycypacja wysoka).

Jak wcześniej wspomniano, partycypacja obywatelska polega na włączaniu się obywateli w procesy decyzyjne zarówno na szczeblu krajowym, jak i lokalnym (na terenie własnej wsi, dzielnicy czy osiedla). Często inicjatywa partycypacyjna na lokalnym poziomie wypływa wprost od mieszkańców, sprawy lokalne dotyczą bowiem bezpośrednio ich interesów. Dodatkowo mieszkańcy mają świadomość większej sprawczości swoich działań. Jeśli mieszkańcy nie wykazują samodzielnej inicjatywy, pomocą mogą służyć organizacje pozarządowe, które zwracają uwagę społeczności lokalnej na możliwość współdecydowania w ważnych dla niej sprawach. Organizacje pełnią wówczas funkcję „pośrednika" między obywatelami, a lokalną władzą, ewentualnie między poszczególnymi mieszkańcami czy grupami mieszkańców.

Ćwiczenie

1. Oceń poziom kultury politycznej w naszym kraju.
2. Wyjaśnij, jakie powody polityczne wpływają na absencję wyborczą.

Jedną z organizacji wspierającą rozwój partycypacji obywatelskiej w społeczeństwie polskim jest zespół Laboratorium Partycypacji Obywatelskiej wyodrębniony w ramach działalności Pracowni Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia". Na stronie tej organizacji http://www.partycypacja-obywatelska.pl/ można znaleźć przykłady procesów partycypacyjnych, opisy technik do stosowania w rozmowach z mieszkańcami, publikacje i kontakty do praktyków z całej Polski.

partycypacja obywatelska.pl

Najlepszym przykładem partycypacji obywatelskiej na poziomie lokalnym są wspomniane we wcześniejszym temacie budżety obywatelskie (zob. s. 332), które umożliwiają mieszkańcom dyskusję nad przeznaczeniem części budżetu gminy na realizację projektów zgłoszonych przez obywateli.

Warto podkreślić, że partycypacja nie ma na celu odbierania kompetencji wybranym przedstawicielom władz. Jej założeniem jest współudział obywateli w procesie decyzyjnym, wspieranie tego procesu, z możliwością wyrażania własnych potrzeb. Według Fundacji Batorego nie ma również sensu angażowanie obywateli w proces podejmowania każdej decyzji. Partycypację warto przeprowadzić przykładowo wówczas, gdy decyzja może być kwestią sporną, kiedy dotyczy wielu grup o różnych interesach; ale także wtedy, gdy społeczność jest słabo poinformowana o działaniach, które będą miały wpływ na jej życie.

Partycypacja niekonwencjonalna

Bez względu na rodzaj reżimu politycznego w państwie społeczeństwo zawsze może podjąć decyzję o wyrażeniu swojego niezadowolenia z sytuacji w kraju. Uczestnictwo w **manifestacjach ulicznych** i **pikietach** (na przykład pod budynkami rządowymi) czy **blokada** dróg publicznych to przejawy niekonwencjonalnego zaangażowania w politykę, tzw. **partycypacji niekonwencjonalnej** (zob. inne przykłady w tabeli).

Formy partycypacji obywateli w życiu publicznym

Partycypacja konwencjonalna	Partycypacja niekonwencjonalna
■ udział w wyborach i referendach ■ pełnienie funkcji publicznych ■ członkostwo w partiach politycznych ■ udział w sesji organu kolegialnego władz lub w spotkaniu z funkcjonariuszem publicznym ■ podejmowanie obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej ■ składanie wniosku o udostępnienie informacji publicznej ■ wysłuchanie publiczne ■ przeprowadzanie konsultacji społecznych	■ pisanie petycji (w tym e-petycji) ■ organizowanie demonstracji, protestów, blokad ■ bojkoty ■ obywatelskie nieposłuszeństwo ■ korzystanie z narzędzi internetowych (forów, czatów, blogów, paneli dyskusyjnych itp.)

Na podstawie: K. Tybuchowska-Hartlińska, *Partycypacja polityczna w Polsce*, „Political Preferences", nr 10/2015.

W państwie demokratycznym obywatele nie powinni się obawiać negatywnych skutków takich działań. Publiczne wyrażanie niezadowolenia, czy też solidarności z grupami dyskryminowanymi, jest dla przedstawicieli władz bardzo czytelnym komunikatem o silnych emocjach składających się na kulturę polityczną społeczeństwa (por. wyniki badań opinii zawarte w tabeli, s. 363). Rolą władz jest zapewnienie porządku oraz bezpieczeństwa zarówno uczestnikom, jak i postronnym obserwatorom takich wydarzeń.

Rozkład ilościowy i procentowy odpowiedzi na pytanie:

***„Czy wyrażał/a Pan/i kiedykolwiek swoją opinię poprzez petycje, udział w demonstracjach, inicjatywy lokalne"* w kontekście deklarowanych poglądów politycznych.**

Poglądy polityczne a udział w niekonwencjonalnych formach partycypacji

Poglądy polityczne		Petycje TAK	Demonstracje TAK	Inicjatywy lokalne TAK	N
Lewica	liczba	54	36	49	139
	procent	39	26	35	100
Centrum	liczba	40	14	27	81
	procent	49	17	34	100
Prawica	liczba	84	48	100	232
	procent	36	21	43	100
Nie wiem	liczba	36	14	23	73
	procent	49	19	32	100

Źródło: K. Tybuchowska-Hartlińska, Partycypacja polityczna w Polsce, „Political Preferences", nr 10/2015, s. 65.

Ćwiczenie

1. Rozstrzygnij, który rodzaj niekonwencjonalnej partycypacji politycznej preferują zwolennicy prawicy. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych.
2. Podaj grupę respondentów, którzy statystycznie najczęściej korzystają z niekonwencjonalnych form partycypacji politycznej.

Podsumowanie lekcji

- Kultura polityczna jest zbiorem postaw, poglądów, wartości i wzorów zachowań uczestników życia publicznego (w tym politycznego). s. 356
- Wyróżniamy trzy klasyczne typy kultury politycznej: zaściankową, poddańczą i uczestniczącą. s. 357–358
- Partycypacja polityczna (obywatelska) to formy aktywnego udziału obywateli w życiu publicznym polegające na włączaniu się w procesy decyzyjne. Jest realizowana za pomocą różnych sposobów komunikowania się z władzą. s. 358
- Do niekonwencjonalnych form partycypacji obywateli w życiu publicznym należą: protesty, pikiety, blokady, petycje, demonstracje, obywatelskie nieposłuszeństwo. s. 362–363
- Uznaje się, że poziom absencji wyborczej w Polsce jest wysoki. s. 360

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Omów trzy klasyczne typy kultury politycznej.
2. Wyjaśnij, który rodzaj kultury politycznej jest w twojej ocenie najbardziej pożądany w państwach demokratycznych.
3. Dokonaj oceny wybranej przez siebie debaty politycznej pod względem jakości przedstawionych w niej argumentów. Określ poziom kultury politycznej uczestników tej debaty.
4. Przedstaw wpływ czterech wybranych wydarzeń politycznych na rozwój kultury politycznej w naszym kraju.
5. Wyjaśnij, jakie czynniki wpływają na zmianę preferencji politycznych wyborców w RP.
6. Napisz wypracowanie na temat: „Rozważ, czy korzystanie z praw i wolności politycznych związanych z niekonwencjonalną partycypacją polityczną jest konieczne dla właściwego funkcjonowania demokracji".

Propozycje projektów edukacyjnych

1. Działam społecznie – stowarzyszenie działające na rzecz uczniów i szkoły

Zapoznajcie się z Ustawą z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach. Na jej podstawie napiszcie statut stowarzyszenia działającego na rzecz uczniów szkoły, który będzie spełniał wszystkie wymogi formalne potrzebne do zarejestrowania nowo utworzonego związku. Statut opublikujcie na stronie internetowej szkoły.

2. Partycypacja polityczna w moim środowisku lokalnym

Opracujcie kwestionariusz pytań na temat stosunku badanych do partycypacji politycznej. Przeprowadźcie na podstawie przygotowanych pytań minisondaż opinii publicznej w swoim środowisku lokalnym. Dokonajcie interpretacji wyników i przedstawcie je w postaci opracowania na stronie internetowej szkoły.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

- *Ani książę, ani kupiec: obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, red. J. Szacki, Kraków 1997.
- Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2001.
- W. Bokajlo, K. Dziubka, *Społeczeństwo obywatelskie*, Wroclaw 2001.
- L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2004.
- P. Herngren, *Podstawy obywatelskiego nieposłuszeństwa*, tłum. E. Borkowska-Stich, A. Parzniewska, Kraków 1997.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
- J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, tłum. A. Czarnota, Warszawa 1992.
- D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław 2004.
- R. Putnam, *Demokracja w działaniu*, tłum. J. Szacki, Kraków 1995.
- A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, tłum. B. Janicka, M. Król, Kraków 1996.
- K. Tybuchowska-Hartlińska, *Partycypacja polityczna w Polsce*, „Political Preferences" 2015, nr 10.
- https://www.ica.coop/en – Międzynarodowy Związek Spółdzielczy [dostęp: 04.11.2022].
- http://www.dialog.gov.pl – Rada Dialogu Społecznego [dostęp: 04.11.2022].
- https://fakty.ngo.pl – portal organizacji pozarządowych [dostęp: 04.11.2022].
- www.fzz.org.pl – Forum Związków Zawodowych [dostęp: 04.11.2022].
- https://lewiatan.org – Konfederacja Lewiatan [dostęp: 04.11.2022].
- https://www.krs.org.pl – Krajowa Rada Spółdzielcza [dostęp: 04.11.2022].
- www.opzz.org.pl – Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych [dostęp: 04.11.2022].
- www.partycypacjaobywatelska.pl – Partycypacja Obywatelska [dostęp: 04.11.2022].
- http://www.batory.org.pl – Fundacja Batorego [dostęp: 04.11.2022].
- www.pzd.pl – Polski Związek Działkowców [dostęp: 04.11.2022].
- www.solidarnosc.org.pl – NSZZ „Solidarność" [dostęp: 04.11.2022].
- https://zrp.pl – Związek Rzemiosła Polskiego [dostęp: 04.11.2022].

VI. SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE – POWTÓRZENIE

Geneza społeczeństwa obywatelskiego

Filozoficzny rodowód społeczeństwa obywatelskiego wywodzi się z **klasycznego nurtu tradycji republikańskiej**, w którym wszyscy obywatele byli zobowiązani do wspólnego udziału w życiu politycznym, oraz **podejścia liberalnego,** które akcentuje wolności i niezależności jednostki względem państwa. Wśród prekursorów społeczeństwa obywatelskiego należy wymienić Arystotelesa, Johna Locke'a, Georga Hegla oraz Alexisa de Tocqueville'a. Społeczeństwo obywatelskie charakteryzuje się aktywnością i zdolnością do samoorganizacji oraz określania i osiągania wyznaczonych celów bez impulsu ze strony władzy państwowej. W systemach autorytarnych i totalitarnych samoorganizowanie się społeczeństwa obywatelskiego wiąże się z walką z panującym w państwie reżimem.

s. 310–312, s. 313, s. 314–316

Obowiązki obywatelskie i obywatelskie nieposłuszeństwo

s. 318

Współczesny obywatel powinien się odznaczać: troską o dobro wspólne, odpowiedzialnością, aktywnością społeczną, solidarnością, odwagą cywilną, roztropnością, tolerancją, krytycyzmem, uczciwością oraz sprawiedliwością. **Obywatelskie nieposłuszeństwo** jest formą sprzeciwu wobec rozwiązań prawnych, które są niesprawiedliwe z punktu widzenia społeczeństwa.

s. 318, s. 319–324

Społeczeństwo obywatelskie we współczesnym świecie

Podmiotami **społeczeństwa obywatelskiego** są jednostki, grupy społeczne, organizacje oraz instytucje. Zjawiskiem kulturowym występującym w społeczeństwie obywatelskim jest **kapitał społeczny**, czyli zespół cech organizujących społeczeństwo, takich jak zaufanie, normy i sieci współpracy. W społeczeństwie obywatelskim powstają **grupy interesu**, które dążą do realizacji swoich celów za pośrednictwem różnych organizacji pozarządowych. Aktywność obywateli może się przejawiać zarówno poprzez czynne zaangażowanie **w działalność różnorodnych organizacji**, jak i przez **udział w wyborach i referendach**, będących elementem życia politycznego, czy **uczestnictwo w manifestacjach** oraz **sporządzanie petycji i listów otwartych**.

s. 326–327, s. 327–329, s. 330–331, s. 331–332

Organizacje pozarządowe – stowarzyszenia i fundacje

Prawo do zrzeszania się umożliwia obywatelom zakładanie różnorodnych organizacji. **Stowarzyszenia i fundacje** są organizacjami społecznie użytecznymi. Stowarzyszenia mogą przyjmować formę uproszczoną, określaną mianem **stowarzyszeń zwykłych**. Fundacje w każdym przypadku podlegają obowiązkowi wpisu do **Krajowego Rejestru Sądowego**. Status organizacji pożytku publicznego mogą uzyskać organizacje pozarządowe i spółki kapitałowe, które prowadzą **działalność społecznie pożyteczną**.

s. 334, s. 336–339, s. 339–340

Związki zawodowe i spółdzielnie

s. 341

Związki zawodowe są organizacjami reprezentującymi interes pracowników. Największe związki zawodowe w Polsce to **NSZZ „Solidarność"** i **OPZZ**. **Pracodawcy** mają prawo do zakładania organizacji, które bronią ich interesów. **Spółdzielnie** to dobrowolne zrzeszenia osób; prowadzą działalność gospodarczą, społeczną, oświatową lub kulturalną na rzecz swoich członków i ich środowiska.

s. 341–343, s. 344–346

Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce

Ważną rolę w funkcjonowaniu społeczeństwa obywatelskiego odgrywają **Kościoły i związki wyznaniowe**. Ponieważ w Polsce działają różne Kościoły i związki wyznaniowe, istnieje konieczność określenia przez państwo swojego stosunku do zjawiska **religijności**. Stosunek ten określa **prawo wyznaniowe**, czyli ze-

s. 347, s. 347–348

s. 348–354 spół norm prawnych, które są zawarte w konstytucji, ustawach i rozporządzeniach oraz ratyfikowanych umowach międzynarodowych. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a największym w naszym kraju Kościołem, czyli Kościołem rzymskokatolickim, są oparte na umowie międzynarodowej – **konkordacie**. Konkordat jest także korzystny dla pozostałych Kościołów i wyznań ze względu na funkcjonowanie zasady równouprawnienia, która zobowiązuje państwo do zapewnienia takich samych praw innym religiom i wyznaniom. Polacy w zdecydowanej większości są katolikami należącymi do **Kościoła rzymskokatolickiego**, ale w naszym kraju żyją także wierni innych Kościołów i związków wyznaniowych. Do największych zalicza się **Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny**, **Związek Wyznaniowy Świadków Jehowy w Polsce** i **Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP**.

s. 348–354

Kultura polityczna

s. 356 s. 357–358 **Kultura polityczna** jest zbiorem postaw, poglądów, wartości i wzorów zachowań uczestników życia publicznego (w tym politycznego). Wyróżniamy **trzy typy kultury politycznej**:

s. 358 **Partycypacja polityczna (obywatelska)** to formy aktywnego udziału obywateli w życiu publicznym polegające na włączaniu się w procesy decyzyjne. Jest realizowana za pomocą różnych sposobów komunikowania się z władzą. Do **niekonwencjonalnych form partycypacji** należą: protesty, pikiety, blokady, petycje, demonstracje, obywatelskie nieposłuszeństwo. Uznaje się, że **absencja wyborcza** Polaków jest na wysokim poziomie.

s. 360

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ!

1. Na podstawie ilustracji uzasadnij, że Fundacja Hospicyjna należy do organizacji pożytku publicznego.

2. Podaj trzy cechy obywatelskiego nieposłuszeństwa.

3. Uzasadnij wpływ kapitału społecznego na skuteczność organizacji społecznych.

4. Przeanalizuj fragment ustawy o fundacjach i wykonaj polecenia.

Art. 15.

1. W razie osiągnięcia celu, dla którego fundacja była ustanowiona, lub w razie wyczerpania środków finansowych i majątku fundacji, fundacja podlega likwidacji w sposób wskazany w statucie.
2. Jeżeli statut nie przewiduje likwidacji fundacji lub jego postanowienia w tym przedmiocie nie są wykonywane, w wypadkach wymienionych w ust. 1 organ, o którym mowa w art. 13, zwraca się do sądu o likwidację fundacji.
3. W wypadkach innych niż przewidziane w ust. 1 likwidacja fundacji może nastąpić tylko na mocy przepisu ustawy.
4. Jeżeli statut fundacji nie określa przeznaczenia środków majątkowych pozostających po jej likwidacji, sąd orzeka o przeznaczeniu tych środków z uwzględnieniem celów, którym fundacja służyła.

Źródło: Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach.

a) Wyjaśnij, kiedy fundacja zostaje rozwiązana.
b) Omów, w jaki sposób można rozwiązać fundację.
c) Podaj, w jakim przypadku sąd może podjąć decyzję o przeznaczeniu środków majątkowych pochodzących ze zlikwidowanej fundacji.

5. Przeanalizuj tabelę dotyczącą pracy społecznej Polaków w organizacjach obywatelskich oraz wykonaj polecenia.

Praca społeczna w organizacjach obywatelskich	Wskazania respondentów według terminów badań									
	1998	1999	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2016	2018
	w procentach									
Osoby niepracujące społecznie	77	76	79	76	77	80	72	68	63	60
Osoby pracujące społecznie (ogółem) W tym:	23	24	21	24	23	20	28	32	37	40
– w jednej dziedzinie	15	13	15	14	14	12	15	17	16	18
– w dwóch dziedzinach	4	5	4	5	4	4	5	7	8	8
– w trzech lub więcej dziedzinach	4	6	2	5	5	4	8	8	13	14

Źródło: https://link.operon.pl/n8037-72 [dostęp: 04.11.2022].

a) Wyciągnij wniosek dotyczący zaangażowania Polaków w działalność organizacji obywatelskich.
b) Podaj rok, w którym co piąty Polak pracował społecznie.
c) Podaj, o ile wzrósł udział Polaków w pracach społecznych między 1998 a 2018 r.

6. Wskaż państwa, w których odbyły się wymienione poniżej wydarzenia związane z kształtowaniem się społeczeństw obywatelskich.
a) rewolucja czerwonych goździków
b) obrady Okrągłego Stołu
c) praska wiosna

7. Podaj pełne nazwy organizacji związanych z samoorganizacją społeczeństwa obywatelskiego w Polsce oznaczonych skrótowcami: KOR, ROPCiO, NSZZ „Solidarność".

8. Przeanalizuj fragment wiersza i udziel odpowiedzi na poniższe pytania.

Przy tablicy Romka Strzałkowskiego

Gdy podszedłem z wiązanką kwiatów
do tablicy Romka Strzałkowskiego
na ulicy jego imienia
zza węgła wypadły
wyprzedzając się w moją stronę
dwa psy
komunizmu
zadudniły buty po bruku
błysnęła zimna
stal karabinów –
na sekundę zamroziło
przechodniów.
Wątła wiązanka
wypadła mi
z rąk.
Wtedy stało się:
podbiegł do nas
kilkunastoletni chłopiec
podniósł i podał kwiaty –
im
i wypadła mu
z serca
kula.

Źródło: T. Żukowski, *Przy tablicy Romka Strzałkowskiego*, https://link.operon.pl/n8037-73 [dostęp: 04.11.2022].

a) Podaj miasto i rok, w którym rozegrały się przedstawione wydarzenia. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do treści wiersza oraz wiedzy własnej.
b) Wyjaśnij, czy przedstawione w wierszu wydarzenie było przykładem samoorganizacji społeczeństwa obywatelskiego.
c) Rozstrzygnij, czy wydarzenie opisane w wierszu miało charakter konwencjonalnej formy partycypacji politycznej. Odpowiedź uzasadnij.

9. Zapoznaj się z poniższą definicją i na jej podstawie rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

Słownikowa definicja pojęcia

1. «zdolność rozsądnej i pozbawionej emocji oceny otaczających zjawisk i ludzi, a także własnego postępowania» [...]
3. «postawa przeciwstawna dogmatyzmowi, postulująca kontrolę prawdziwości i zasadności twierdzeń przed ich uznaniem» [...]

Źródło: sjp.pwn.pl [dostęp: 30.03.2019].

a) Przedstawiona postawa zaliczana jest do cnót obywatelskich.
b) Definicja przedstawia postawę określaną mianem krytykanctwa.
c) Człowieka przejawiającego taką postawę określamy mianem hipokryty.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Czy nasze postawy obywatelskie mają charakter wybiórczy?

Tekst 1.

Donos i postawa obywatelska to nie to samo

Z prof. Zbigniewem Nęckim, psychologiem społecznym, rozmawia Sławomir Sowa.

– W regionie łódzkim z roku na rok dwukrotnie wzrosła liczba nagrań pirackich wyczynów na drogach, które kierowcy przesyłają do policji. To przykład zachowania obywatelskiego czy donosicielstwa?

– Zgłoszenie policji zarejestrowanego złego zachowania na drodze uważam za słuszne działanie. Tu nie chodzi o prywatną walkę z konkretnym człowiekiem, którego znamy i któremu chcemy dokuczyć, tylko o dostrzeżenie przypadku łamania prawa i zgłoszenie tego. Nagrywając pirata, nie wiemy przecież, kim on jest. Możemy przyjąć, że jest to próba poprawy bezpieczeństwa na drodze.

– A donosy, które ludzie piszą do ZUS, urzędów skarbowych i innych instytucji? To są zachowania obywatelskie czy donosy?

– To podobne zachowania, ale zachowania obywatelskie chwalimy, natomiast donosy potępiamy. Zjawisko informowania urzędów o dostrzeżonych nieprawidłowościach trzeba pochwalić, natomiast podejrzenia wobec znajomych, sąsiadów czy kolegów, nie mające potwierdzenia i robione cichaczem, należy potępić. Donosy to zgniły kompromis między dwiema wartościami: uczciwym zachowaniem obywatelskim a dobrymi układami z tymi, na których donosimy. [...] Jak ktoś kradnie prąd, to trzeba go ukarać. Ale żeby ukarać, nie tracąc z nim dobrych relacji...

– Przecież to niemoralne...

– Ale ten, kto pisze donos, wcale tak nie uważa. On tylko dba o porządek obywatelski. Na poziomie moralnym pojawia się uzasadnienie zewnętrzne: robię komuś krzywdę, ale jeśli robię ją dla dobra wyższej wartości, to uważam, że jestem w porządku. To cudowne zjawisko racjonalizacji, czyli uzasadnienia dla przyłożenia koledze

czy znajomemu. Jakkolwiek w sensie psychologicznym jest to forma złośliwej zemsty, to w odczuciu moralnym osób, które to robią, pojawia się nadprodukcja treści ideologicznych, które uzasadniają takie działanie.

– Rozumiem, że granica między donosicielstwem a zachowaniem obywatelskim polega na tym, czy informuje się o rzeczywistych przewinach, czy tylko o podejrzeniach lub zmyśleniach?

– Tak, jeżeli wiemy, że dzieje się coś złego, to przekazanie o tym informacji jest godne pochwały. Skandynawia zbudowała na tym pozytywną postawę, gdzie bardziej liczy się prawda niż układ. U nas wciąż bardziej liczy się układ niż prawda. Jest też drugie kryterium: intencja, czyli dlaczego coś zgłaszam. Uważam jednak, że nie można potępiać wszystkich donosów, bo wiele z nich może mieć bardzo dobry wpływ na naszą sytuację. W myśl powiedzenia: kocham cię, przyjacielu, ale prawdę jeszcze bardziej. [...]

Źródło: S. Sowa, *Donos i postawa obywatelska to nie to samo* (rozmowa z prof. Zbigniewem Nęckim, psychologiem społecznym), https://link.operon.pl/n8037-74 [dostęp: 04.11.2022].

Tekst 2.

Mamy społeczne przyzwolenie na oszustwa

Z prof. Zbigniewem Bokszańskim, socjologiem z Uniwersytetu Łódzkiego, rozmawia Alicja Zboińska.

– Ekonomiści alarmują, że aż 19,5 procent PKB może być wytworzone w szarej strefie. Czy oszukujemy fiskusa tylko z powodów ekonomicznych, na przykład tańszych usług, za które nie otrzymuje się faktury?

– Człowiek jest istotą ekonomiczną, wybiera więc rozwiązania, które pozwalają osiągnąć cel najmniejszymi nakładami sił i środków. Takim jest na przykład usługa oferowana za niższą cenę w zamian za obejście pewnych przepisów. Może nawet i mamy świadomość, poczucie pewnej niestosowności, ale usprawiedliwiamy się tym, że to ta druga strona ponosi odpowiedzialność, jest sprawcą. My przecież płacimy za usługę i nie bardzo nas interesuje, co się dzieje z pieniędzmi.

– I to wytłumaczenie w pełni nam wystarcza?

– W Polsce, ale nie tylko w naszym kraju, mamy do czynienia ze słabym uświadamianiem sobie, że podatki to nasze wspólne dobro, że z nich realizowane są różne cele. W niektórych krajach to uświadomienie jest na bardzo wysokim poziomie. Polska natomiast znajduje się w gronie tych państw, w których bogate firmy wyprowadzają podatki do rajów podatkowych. Na niską świadomość w Polsce wpływ mają też zaszłości historyczne, gdy trzeba było mocno się starać, by sprostać różnym wymaganiom i zachować jeszcze coś dla siebie.

– Gdy Szwed widzi sąsiada, który łamie prawo, zgłasza to odpowiednim służbom i nikt nie traktuje tego jak donosicielstwo, tylko spełnianie obywatelskiego obowiązku. [...]

– Podobnie jest w Szwajcarii, częściowo w Wielkiej Brytanii. U nas natomiast dominuje dziwna chęć uczestnictwa w zmowie przeciwko państwu. [...] Mamy społeczne przyzwolenie na oszukiwanie, to kwestia szeroko rozumianej kultury.

– Wiemy już, dlaczego jest źle. Ale co można i czy w ogóle można zrobić coś, by to zmienić?

– Nie da się tego zrobić od zaraz. Wymaga to m.in. dobrze funkcjonujących struktur politycznych. Dobrze jest zwracać uwagę społeczeństwu na tego typu rzeczy, uświadamiać, że w ogóle jest taki problem, gdyż część ludzi może tak tego nie odbierać. Należy tłumaczyć, że tzw. optymalizacja podatkowa to mniej kilometrów wybudowanych czy wyremontowanych dróg, a także mniej odnowionych kamienic. Trzeba jednak pamiętać o tym, że to się zmienia bardzo wolno i nie można tego procesu przyspieszyć. [...]

Źródło: A. Zboińska, *Socjolog: Mamy społeczne przyzwolenie na oszustwa* (rozmowa z prof. Zbigniewem Bokszańskim, socjologiem z Uniwersytetu Łódzkiego), https://link.operon.pl/n8037-75 [dostęp: 04.11.2022].

Indeks pojęć

A

Aborygeni 178, 179
absencja wyborcza 360
adopcja 57
agencje prasowe 262
agresja 97
akceptacja 24, 236
aksjologia 16
akulturacja 175, 181
Aleuci 184, 185
alienacja 25
alkoholizm 59, 95, 107
alterglobalizm 122
analiza SWOT 40
anglikanizm 219
anomia 35
antyglobalizm 122
antykonformizm 53
antysemityzm 141
apartheid 141
asertywność (asertywne zachowanie) 31, 32
asymilacja (unifikacja) 175
autochtoni 178, 179, 180, 183, 185
autonomia 185
autoprezentacja 27
autopromocja 28
  przez skojarzenia 28

B

badania jakościowe 288
badanie ilościowe 288
banki spółdzielcze 346
bańka informacyjna (filtrująca) 268
bezpieczeństwo 243
bezrobocie 107, 194
Biblia brzeska 220
Biuro do spraw Indian 180
błąd pomiaru 289
błędne koło biedy 108
Bogurodzica 217
brexit 170
buddyzm 216, 219
budżet obywatelski (partycypacyjny) 332
Buriaci 185
burza mózgów 40
burżuazja 90
Business Centre Club 343
„bycie *off line*" 97

C

Caritas Polska 108, 150, 320
cena 295
Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) 287, 331
cenzura 276
charakter 14
chłopi 93
choleryk 13
chrześcijaństwo 216, 218
cnoty obywatelskie 319
coming out 25
czasopisma fachowe 263
czas poświęcony danej informacji 276
Czukcze (Czukczowie) 187
czwarta władza 274

D

debata publiczna 271
deficyt 123
degradacja społeczna 102
demokracja 69
demokratyczne państwo prawne 321
demonstracje 362
deportacja 113
dewiacja 35
dezinformacja 276
doktryna religijna 215
drobnomieszczaństwo 90
drzewo decyzyjne 40
dyktatura 82
dyscyplina wewnętrzna 319
dyskryminacja 25
dystrybucja 295
Dziady 316
działania społeczne 44
dzienniki 263

E

egalitaryzm 105
ego 13
ekologizm 122
ekstrawertyk 14
emfaza 275
emigracja 113, 154, 155, 157
  zarobkowa 155, 158
emocje 18
eskalacja konfliktu 39
Estymator 287
etyka 34
eufemizmy 275
Europejskie Stowarzyszenie Badaczy Opinii Publicznej i Rynku (ESOMAR) 290
eurosieroctwo 58
EUROSTAT 106, 107
Ewenkowie 185
ewolucjonizm 75

F

fair trade 123
fake news 276
fakty (informacje) 276, 282
feminizm 118
feudalizm 69
flegmatyk 13
folklor 210
fonoholizm 97
Forum Związków Zawodowych 343
frekwencja wyborcza 358
Fundacja Batorego 362
fundacje 334, 339
fundator 339
funkcja rodziny 56
  ekonomiczna 56
  kontrolna 56
  kulturowa 56
  opiekuńczo-zabezpieczająca 56
  prokreacyjna 56
  rekreacyjna 56
  seksualna 56
  socjalizacyjna 56
  stratyfikacyjna 56
funkcje grup społecznych 50
  kontrolna 50
  motywacyjna 50
  normatywno-kontrolna 50
  opiniotwórcza 50
  represyjna 50
  socjalizacyjna 50
funkcje mediów
  edukacyjna 271
  informacyjna 270
  integracyjna 272
  kulturotwórcza 271
  nieformalna kontrola społeczna 272
  opiniotwórcza 270
  propagandowa 273
  rekreacyjna 271

G

GfK Polonia 287
globalizacja 79, 81, 123
głosowanie 40
Gminne i Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej 108
Greenpeace 122
grupa 48, 54
  długotrwała 50
  duża 49

ekskluzywna 49
formalna 49
inkluzywna 49
krótkotrwała 50
mała 49
nieformalna 49
ograniczona 49
grupa odniesienia
negatywnego 51
pozytywnego 51
grupy
etniczne 172
nacisku 336

H

hierarchia ważności informacji 276
hinduizm 216, 219
Holocaust 90
homo sovieticus 99, 101, 102
house effect 290

I

id 13
ideologia 99
imigracja 113
imigranci 150, 172, 176
impatriacja 113
Indianie 180, 182, 183
indywidualizm 244, 246, 327
inflacja 123, 194
ingracjacja 28
inicjatywy obywatelskie 332
instytucje społeczne 35, 36
Instytut Badań Rynkowych i Społecznych (IBRIS) 287
inteligencja 17, 90, 93
emocjonalna 17
intelektualna 17
wieloraka 17
internacjonalizm 142
internalizacja 22
internet 266
intifada 193
introwertyk 14
Inuici 184, 185
Ipsos 287
irracjonalność 14
islam 216, 219

J

Jakuci 185, 186
język ojczysty 135
język regionalny 152
judaizm 216, 219
Jukagirzy 185

K

kalwinizm 218
kampania społeczna 296, 297
Kantar Millward Brown 287
Kantar TNS 287
kapitalistyczny system gospodarczy 104
kapitalizm 69
kapitał społeczny 327, 328, 329
kapłan 216
Karta Etyczna Mediów 281
kategoria społeczna 45
kategoryzacja 16
Ketowie 185
klany 134
klasa 69, 71, 91, 93, 94
kłusownictwo 102
Kodeks Etyki Dziennikarskiej 282
kolektywizm 244, 246
komercjalizacja 206, 228
mediów 281
Komitet Obrony Robotników (KOR) 91, 316, 324
kompromis 40
komunikacja 29
niewerbalna 30
werbalna 29
komunistyczne państwo 99
komunizm 93, 99
koncentracja kapitału medialnego 281
koncepcja powstania narodu 135
antropologiczna (etniczno-kulturowa) 135
ekonomiczna 136
politologiczna (polityczna) 136
koncepcja zachowania się człowieka 11
behawiorystyczna 11
humanistyczna 12
poznawcza 12
psychoanalityczna 12
Konfederacja „Lewiatan" 343
konflikty 35, 37, 38, 59, 189, 190, 192, 193
konformizm 52
konfucjanizm 216, 218
konkordat 348
konsensus 40
konstytucja 336, 347
konsultacje społeczne 362
konsumpcja 82
kontrkultura 236
Konwencja genewska 177
Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Europejska Konwencja Praw Człowieka) 144
Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych 145
kosmopolityzm 142
Kościół 216, 347, 349
Ewangelicko-Augsburski w RP 352, 353
greckokatolicki 350, 353
Polskokatolicki w RP 353
rzymskokatolicki 349, 353
Starokatolicki Mariawitów w RP 353
Zielonoświątkowy w RP 353
Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (KRRiT) 280
Krajowy Rejestr Sądowy 337
krąg społeczny 44
kruszenie obiektu, idei 40
krytycyzm 319
ksenofilia 142
ksenofobia 142
kult religijny 216
kultura 135, 204, 356
alternatywna 236
duchowa 204
elitarna (wysoka) 207, 208, 209
ludowa 207, 210
masowa 207, 210
materialna 204
narodowa 212
osobista 204
poddańcza (podporządkowana) 358
polityczna 356, 357
popularna 207, 210
społeczna 204
symboliczna 207
uczestnicząca (uczestnictwa) 358
zaściankowa 358
kuroniówka 102
kwartalniki 263
kwoty 118

L

laicyzacja 221
liberalizm 105
libido 14
listy otwarte 332
lojalność 244
lud 134
luteranizm 219

Ł

ład społeczny 34
łowiectwo 184

M
makdonaldyzacja 81
makrostruktura 68
mała ojczyzna 139
manifestacje 332
manipulacja 82, 275, 290
  podprogowa 276
marginalizacja społeczna 109
marketing 80, 294
  społeczny 294, 295
  zaangażowany społecznie 298
masakra w Srebrenicy 191
masowy przekaz 210
mediacje 39
media społecznościowe (portale społecznościowe) 80, 266, 267
media (środki masowego przekazu) 261
  globalne 261
  gorące 262
  interaktywne 261
  lokalne 261
  ogólnokrajowe 261
  regionalne 261
  szybkiego kroku 261
  tradycyjne 261
  wolnego kroku 261
  zimne 261
melancholik 13
mentalność 15
metaplan 40
mezostruktura 68
miesięczniki 263
Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych 145, 174
Międzynarodowy Związek Spółdzielczy 344
migracja 154
  wewnętrzna 112
  zewnętrzna 112
migranci 175
mikrostruktura 68
mniejszości
  etniczne 145, 152
  narodowe 145, 152, 172
model 4P 294
myślenie magiczne 211
myślistwo 76, 178, 184
myśl polityczna 99

N
nacjonalizm 140
narkomania 98, 107
naród 134
negocjacje 39
Nelsen 287
neurotyzm 14
Nieńcy 186
nierówność
  społeczna 104, 106
  szans życiowych 107
nietolerancja 25
niezależność mediów 278
nonkonformizm 52
non profit 334
non-violence 119
normy społeczne 23, 34, 35
  formalne 24
  moralne 23, 24
  nakazowe 24
  nieformalne 24
  obyczajowe 23, 24
  prawne 23, 24
  religijne 23
  zakazowe 24

O
„obcy" 24
obowiązki obywatelskie 318
obrzęd 226, 230
  przejścia 227
obywatel 313
obywatelskie nieposłuszeństwo 320, 322, 324, 362
ochrona praw człowieka 321
odpowiedzialność 243, 319
odpowiedzialny marketing 299
odwaga cywilna 319
Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (OPZZ) 342, 343
ojczyzna 139
Okrągły Stół 101, 121
opinia publiczna 270, 271, 285, 286
opinie (oceny, komentarze) 276, 282
Organizacja Firm Badania Opinii i Rynku (OFBOR) 287, 291
Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) 174, 190
organizacja wspólnoty 216
organizacje
  pozarządowe (NGO-s) 108, 330
  pożytku publicznego (OPP) 339
  społeczne 330, 334
osobowość 13

P
panindianizm 182
Panorama Racławicka 212
państwo 137
  dobrobytu 104
  opiekuńcze 104
  umiarkowanie świeckie 347
para 44
partie polityczne 362
partycypacja
  niekonwencjonalna 362, 363
  obywatelska (polityczna) 358, 361
parytety 118
patologia 35, 59
patriotyzm 140, 142, 241
PBS 287
perswazja 275
petycje 332, 362, 363
plan Balcerowicza 102
plebiscyt 40
plemiona 134
pluralizm 82
  kulturowy 234, 235
  mediów 278
  strukturalny 279
  zawartości 279
podatek 339
pokrewieństwo 57
poliandria 55
poliginia 55
polityka integracji 175
Polska Agencja Prasowa (PAP) 263
Polska Akcja Humanitarna 150, 298
Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) 120, 316
polska tożsamość
  rezydualna 160
  sentymentalna 160
  zagrożona 160
Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny 350, 353
Polski Czerwony Krzyż 320
pomoc (reguła pomocy) 50
porozumienia sierpniowe (gdańskie) 120
portale społecznościowe (media społecznościowe) 80, 266, 267
posiadacze ziemscy 90
postawa 16, 34, 140
  etnocentryczna 234
  indywidualistyczna 246
  kolektywistyczna 246
  relatywistyczna 235
potoki emigracyjne 154
potrzeby 16, 107
  niższego rzędu 16
  wyższego rzędu 16
powinowactwo 57
powstanie na Węgrzech 315
poziom deprywacji materialnej 107
pracodawcy 343
pracownicy 341
prasa 263
„praska wiosna" 315
prawa obywatelskie 318
prawosławie 218

prawość 243
prawo wyznaniowe 347
Prezes Rady Ministrów 343
proces decyzyjny 41
produkt 295
profanum 215
profilaktyka 98
promocja 295
propaganda 82
prostytucja 96
protestantyzm 218
próba badawcza 289
przedstawianie ocen jako faktów 276
przemoc domowa 59
przestępczość 95, 97
przysposobienie 57
psychoanaliza 13
psychologia 11
psychotyczność 14
public relations (PR) 296

R

racjonalność 14, 18
Rada Dialogu Społecznego 343
Rada Etyki Mediów 282
radio 264
Radio Wolna Europa 157
rasizm 141
rdzenna ludność 178
reemigracja 113
referendum 40
reguła
  lubienia 18
  pomocy 50
  wzajemności 50
  zaufania 50
reklama społeczna 296
religia 215, 228, 347
  monoteistyczna 216
  politeistyczna 216
religijność 220, 221, 222, 223
repatriacja 113, 161
rewolucja 99, 116
„rewolucja czerwonych goździków" 315
rezerwat 179
robotnicy 93
roczniki 263
rody 134
rodzina 54, 241
  egzogamiczna 55
  endogamiczna 55
  matriarchalna 55
  matrylinearna 55
  matrylokalna 55
  monogamiczna 55
  neolokalna 55
  nuklearna 55
  partnerska 55
  patriarchalna 55
  patrylinearna 55
  patrylokalna 55
  poligamiczna 55
  wielka 55
rola społeczna 51
rolnictwo 76
rozgłośnie komercyjne 264
roztropność 319
rozwody 96
ruchliwość społeczna 110
  horyzontalna (pozioma) 111
  międzypokoleniowa 111
  strukturalna 110
  wertykalna 111, 112
  wewnątrzpokoleniowa 111
  wymienna 111
Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO) 91, 316, 324
ruchy
  obywatelskie 119
  społeczne 117
rytuał 227

S

sacrum 215
samobójstwa 96
samoutrudnianie 28
sangwinik 13
sąd 40
segregacja rasowa 141
sekta 216
selekcja (eliminacja) informacji 276
Selkupowie 186
siecioholizm 97
slumsy 82
słownictwo wartościujące 275
socjalizacja 20
  odwrócona 22
  pierwotna 21
  wtórna 22
socjalizm 93, 99
socjologia 10
solidarność 319
„Solidarność" 120, 121, 157, 316, 341, 343
sondaże 286, 291
spirala
  biedy 108
  konfliktu 39
społeczeństwo 45, 46
  amorficzne 68
  bezklasowe 99
  feudalne 76
  globalne 81
  (industrialne, przemysłowe, kapitalistyczne) 77
  informacyjne 79, 80
  konsumpcyjne 82
  masowe 81
  morficzne 68
  nomadyczne 76
  obywatelskie 310, 313, 314, 326, 330
  otwarte 82
  pierwotne 76
  postindustrialne (poprzemysłowe) 77, 87, 93
  wolnego czasu 83
  zamknięte 82
  zbieracko-łowieckie 76
społeczność 45
  globalna (światowa) 46
  lokalna 45
  państwowa 45
  regionalna 45
  wiejska 76
sposób łączenia (grupowania, zestawiania) informacji 276
spółdzielnie 344, 345, 346
sprawiedliwość 243, 319
  społeczna 105
stacje publiczne 264
stan wojenny 316
statut 337, 339
stereotyp 16
stowarzyszenia 334, 336, 337
  zwykłe 337
stowarzyszenie 46
Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich 281
strajk 341
strajk robotników w Poznaniu 316
stratyfikacja 69
struktura społeczna 68, 90, 91
  demograficzna 70
  klasowa 70
  klasowo-warstwowa 94
  warstwowa 71
  zawodowa 71
styczność
  przestrzenna 43
  psychiczna 43
  społeczna 44
stygmatyzacja 25
subkultura 237, 238
superego 13
suplikacja 27
suwerenność 321
„swoi" 24
symbole narodowe 136, 139
szacunek 241, 243
szowinizm 141

Ś

świadomość narodowa 135
światopogląd 34
świecenie przykładem 29

T

Teatr Telewizji 208
telewizja 82, 265
temperament 13, 17
teoria rozwoju społeczeństw
  cykliczna 73, 74
  dychotomiczna 74
  linearna 73
terytorium 136
think tanki 335
tłum 45
tolerancja 24, 82, 236, 319
totalitaryzm 69, 82
tożsamość 15
  narodowa 163, 166
  polityczna 164
tradycja 226, 230, 244
transformacja 35, 102, 121
troska o dobro wspólne 319
trzeci sektor 330
tygodniki 263

U

ubóstwo 94, 106, 107
  relatywne 94
  skrajne 94
  ustawowe 94
uchodźca 150
uchodźstwo 156
uczciwość 243, 319
uczucia 18
uleganie 39
underclass 94
UNESCO 320
unikanie 39
uspołecznienie (aktywność społeczna) 319, 320
usprawiedliwianie 28

W

walka 39
walka o niepodległość 321
warstwa 69
wartości 15, 34, 35, 82
wiara religijna 241
Wielka Emigracja 154, 155
Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy 320
wielokulturowość 175
więzi społeczne 43, 44, 48, 57, 76
  naturalne 44
  stanowione 44
  zrzeszeniowe 44
wojna 39
wolność słowa 278
wolontariat 320
wspólnota 46
wstępni 57
wybory 40, 358, 359, 362
wydarzenia grudniowe 316
wykluczenie społeczne 25, 107
wymówki 28
wyznanie 216
  rzymskokatolickie 218
wzajemność (reguła wzajemności) 50

Z

zagrożenie ubóstwem 106
zastraszanie 28
zaufanie 243
zaufanie (reguła zaufania) 50
zaufanie społeczne 329
zbieractwo 96, 102, 178, 184
zbiorowość 44, 45
zdolności 17
zdrowie 241
zgromadzenia 332
zmiana społeczna 79, 116
  reformatorska 117
  rewolucyjna 116
zstępni 57
Związek Rzemiosła Polskiego 343
Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) 99, 121, 142, 150, 156, 185
Związek Wyznania Świadków Jehowy w Polsce 351, 353
związki
  wyznaniowe 347, 349
  zawodowe 334, 341, 343
zwyczaj 226, 232

Ż

życie społeczne 34
życzliwość 243

Indeks osobowy

A

Abramowski Edward 344
Adler Alfred 14
Allport Gordon 25
Almond Gabriel Abraham 356, 357
Arafat Jaser 193
Aronson Elliot 52
Arystoteles 10, 310, 311

B

Baranowski Jan Józef 155
Bell Daniel 77
Bergson Henri 82
Berlusconi Silvio 281
Bodin Jean 310

C

Chopin Fryderyk 210
Comte Auguste 10, 73
Cooley Charles Horoton 74
Cyceron 310, 311
Cyrankiewicz Józef 316

D

Dahrendorf Ralf 311, 312
Dąbrowska Maria 344
Dejmek Kazimierz 316
Durkheim Émile 35

E

Eliot Thomas Stearns 81
Eysenck Hans Jürgen 14

F

Filipiak Marian 35
Freud Zygmunt 13
Fromm Erich 81

G

Gallup George 286
Gandhi Mahatma 119, 324
Gardner Howard 17
Garlicki Jan Ryszard 357
Głowacki Janusz 208
Gobineau Artur de 141
Goleman Daniel 17

H

Hegel Georg Wilhelm Friedrich 311, 312
Hipokrates 13

I

Iber Cezary 208

J

Jan Paweł II (Karol Wojtyła) 217
Jelcyn Borys 185
Jung Carl Gustav 14
Juszkiewicz Ewa 208

K

Kaczmarski Jacek 322
Kant Immanuel 324
Karadžić Radovan 191
Kilar Wojciech 209
King Martin Luther 120, 324
Kolbe Maksymilian Maria 217
Kopernik Mikołaj 217
Kotler Philip 294
Krasicki Ignacy 217
Kuroń Jacek 323

L

Lazarsfeld Paul 285
Lenin Włodzimierz 99
Linton Ralph 51
Lippman Walter 285
Locke John 311, 312

M

Machiavelli Niccolo 310
Marks Karol 70, 73, 82, 99, 311, 312
Maslow Abraham 16
McLuhan Herbert Marshall 81
Merton Robert 34, 51, 324
Michnik Adam 316
Mickiewicz Adam 213
Milošević Slobodan 190, 191
Miłosz Czesław 100
Mladić Ratko 191

N

Nowak-Jeziorański Jan 157

O

Orbán Victor 281
Ossowska Maria 34, 35, 319

P

Parsons Talcott 34
Perez-Diaz Victor 311, 312, 313
Platon 82
Polański Roman 209
Popper Karl Raimund 82
Putin Włodzimierz 185
Putnam Robert 327, 329

R

Rej Mikołaj 220
Rejtan Tadeusz 322
Ritzer George 81
Ross Edward Alsworth 22
Rousseau Jan Jakub 324
Rybicki Piotr 44

S

Siwiec Ryszard 323
Skarga Piotr 217
Sorokin Pitirim 73
Spencer Herbert 36, 73
Stalin Józef 99
Staszic Stanisław 344
Sulkiewicz Aleksander 220
Szczepański Jan 45, 48, 285
Szlajfer Henryk 316
Sztompka Piotr 329
Szymborska Wisława 209

Ś

św. Augustyn 324
św. Tomasz z Akwinu 324

T

Taylor Charles 311
Thoreau Henry David 324
Tischner Józef 101, 217
Tito Josip Broz 189
Tocqueville Alexis de 311, 312
Toffler Alvin 74
Tönnies Ferdynand 46, 74
Touraine Alain 77
Trump Donald 30
Twardowski Jan 217

V

Verba Sidney 356, 357
Vico Giambattista 73

W

Wałęsa Lech 120
Weber Maks 71
Wojciechowski Stanisław 344

Z

Zaltman Gerald 294
Zinowiew Aleksander 100
Znaniecki Florian 24, 44, 46

Ż

Żeromski Stefan 344